

N. IORGA

ISTORIA
ROMÂNILOR

VOL. VI

MONARHII

BUCUREȘTI

1938

N. IORGA

∞

ISTORIA
ROMÂNILOR

VOL. VI

MONARHII

BUCUREȘTI

1938

MONARHII

CARTEA a I-a

MONARHIA ROMÂNEASCĂ

CAPITOLUL I.

Monarhia în luptă cu patriarhalismul boieresc

Monarhia românească, întemeiată, ca și celelalte forme monarhice moderne¹, prin încetaa dezvoltare a împrejurărilor, iar nu printr'un act constituțional, se vedește formată în acești ani de după Mihai Viteazul, când se ridică personalitatea, în parte occidentală, a lui Radu Mihnea, și prin scăderea rolului boierilor cari până atunci lucraseră după placul lor, supt deosebitele firme domnești. Actele de donație — și am văzut

¹ Prin Mihai Viteazul mai ales țările noastre reîntră în cercul de atenție al Apusului. La 1600 un T. Pelletier dădea la Paris o *Histoire des Ottomans*. El știe ce sânt Domniile noastre: „Iflakie par les Turcs est nommée la Valachie. Moldavie est la Valachie Superieure, appellée Maridania nigra, Danorum seu Dacorum regio. Les Turcs à cause de ce l'appellent „Carbogdanie“. Pentru Cetatea-Albă, „partie de la Moldavie“, citează pe Leunclavius. În același timp, în *Discours abrégé des assureés moyens d'aneantir et ruiner la monarchie des princes ottomans*, de Brèves p̄sintă pe tustrei tributarii, împreună ca situație: „Les princes de Valachie, Bogdanie et Transilvanie sont leurs tributaires, qu'ils changent quand il leur plaist: la Bogdanie d'une part joint à la Pologne“ (p. 5). — Haiducii treceau pe la 1620 ca venind „din Valachia și din Ardeal“; *Voyage du Levant*, de „le seur D. C.“, 1621, p. 68. Acest călător frances semnala și legătura dintre Moldoveni și ortodocșii din Polonia; p. 285: „Les Etats du roy de Pologne sont separez de la Moldavie, qui est tribulaire du Grand Seigneur, par la rivièrre de Neister... Le prince de Moldavie, pour estre de la mesme creance que plusieurs des sujets du roy de Pologne qui suivent l'Eglise grecque, ne le travaillent point, de sorte que ce Roy n'en reçoit aucune incommodité, si ce n'est que, pour le vouloir aucunesfois proteger contre le Grand Seigneur, il attire les armes de cette puissante Monarchie sur son país“. Și el arată că nu se mai aleg Domnii: „Autrefois le peuple élisoit ces princes, qui estoient peu apres confirmez par le Grand Seigneur, mais aujourd'huy il les choisit tels qu'il luy plaist“.

ce însemnătate li se acorda, după exemplul ardelean, ne Mihai și de boierii lui — nu se mai presintă de obicei pe pergament, cu pecete atârnată, purtând lista, într'o formă de ierarhie perfectă, a boiilor marturi. Ajungea, pe o bucată de hârtie, însemnarea într'un colț a Marelui Logofăt și a pisarului; pe cealaltă, pusă peste hârtie, e mică, une ori chiar numai aceea de incl. „Domnul a spus“ sau „așa am poruncit Domnia Mea“. Se vorbește în cuprinsul documentului de Sfat, ale cărui rosturi le vom vedea mai departe, dar fără vre-o înșirare de nume decât în cazuri deosebit de solemne, ceea ce ne ajută a reconstitui Divanurile. Iscălitura, largă, domnitoare, se adaugă și, une ori cu cerneală de aur, ea e împodobită cu iscălituri de caligraf.

Către Domn se întrebuițează acum formula de închinare, necunoscută până acum. Astfel, după o modă care e și orientală, dar vine și din vecinătatea polonă, ambele influențe amestecându-se în gândirea scriitorului, parcălabii de Neamț imită pe Miron-Vodă Barnovschi: „cel întru Hristos Dumnezeu bine cinstitorul și de Hristos iubitorul și de Duhul Sfânt luminat și cu îngerească diadimă încununat, prea-împodobit și a toate milostiv Domn al nostru“ și la capăt, cu urarea, tot în slavonește la un text redactat, după obiceiul care se întinde tot mai mult, în românește, ca „prea-milostivul Dumnezeu să înmulțească zilele și anii Măriei Tale în pace și fără întristare de la Hristos“, se adaugă iscăliturilor această închinare: „praf și cenușă de supt cinstitele picioare ale Măriei Domniei Tale“¹.

Și Gașpar Gratiani, al cărui rol domnesc în Moldova îl vom arăta pe urmă, era în spiritul vremii când observa unui boier rebel, în sârbeasca lui de acasă: „să aveți inimă curată spre Domn“². Un Tomșa arătase, după larga îngăduință a lui Ieremia Movilă, adevărat president al boierimii sale, că pot cădea și capetele cele mai dârze fără să se miște nimeni.

Căci acum puterea a trecut la *armata permanentă* pe care o continuă și o întăresc Domnii de la începutul secolului al XVII-lea. Și anume nu mai e vorba de un grup de pretențioși și obraznici mercenari unguri, ci de o trupă de elită în care

¹ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 93, no 121.

² Miron Costin, p. 269.

se caută a se introduce și elemente apusene. „Era' la Ștefan-Vodă“, scrie Miron Costin, „dărăbanii foarte îmbrăcați bine, ...cum n'au fost nice la o Domnie grijită bine pedestrirea: cu haine tot de feleandrăș“, postav bun de Flandra, adus din Ardeal —, „cu nasturi și cu ceprage de argint, în pilda haiducilor de Țara Leșească, cu pene de argint la comănace și cu table de argint la solduri pre lădunci“¹. Alături nu se mai cheama gloața ca până atunci, ci se adunau ostașii, cu curtenii în frunte, după Ținuturi. Contra Tatarilor Radu Mihnea făcu să se ridice, cu izbândă, „Fălciienii și Covurlucienii și Tecucenii“².

Marea grijă a decorului se întindea supt Radu-Vodă și asupra micilor funcționari de serviciu ai Curții: „cu urșinice mulți și cu cabaniță cu jder, și cu hulpi îmbrăcați“³. „Nime din boieri, pân' în cei al treia, cu haine cevași proaste să nu hie, că era de scârbă. Postelniceii, copii din casă cu marf podoabe și cu fotază la cai.“ Așa „era zburdată podoaba Curții“⁴.

După ce modesta Curte din Iași a lui Petru Șchiopul se prăpădi de foc, Radu făcu să se ridice la Hârlău un palat de piatră, cu mult superior, ale cărui ruine au fost de curând cercetate, arătând soliditatea și lărgimea lui, podoabele lui de faianță. Biserica lui Ștefan-cel-Mare, a lui Petru Rareș fură atunci întărite și dăruite. Tot așa la București, refacerea și adăugirea bisericii de pe deal a lui Alexandru-Vodă, căreia i se adăugi pulernicul turn de cetate, a făcut ca ea să fie numită până azi „Radu-Vodă“.

La această strălucire bisericească se adaugă și legăturile continue cu ierarhii cei mari ai Răsăritului, cu cari Domnii, de la Radu Mihnea înainte, au legăturile cele mai strânse, asupra lor trecând ceva din maiestatea Impăraților răsăriteni, cu tot ce ea putea să ceară ca ocrotire și jertfe. Chiril Lukaris stă în capitalele românești într-o 1613 și 1615, și el dă și lămuriri teologice lui Radu-Vodă, luptând contra dogmei ca-

¹ P. 265.

² *Ibid.*, p. 288

³ *Ibid.*, p. 287.

⁴ *Ibid.*

tolice al căreia dușman a fost totdeauna, până în ceasul peirii, preferind să fie privit ca aplecând, cum vom vedea, către calvinism. Astfel el căpătă închinarea, așa de profitabilă, a mănăstirilor, de mai veche fundație, de la Segarcea și Slănești, în Oltenia¹. Din Țara-Românească fu el chemat la Constantinopol ca să ia conducerea Bisericii Răsăritului în 1622.

Atunci Domnul, care avea în mână, de la o vreme, ambele țeri, socoti să le lege așa de strâns de Scaunul constantinopolitan, *pe care-l privia oarecum ca supt protecția sa*, încât Miron Costin a putut scrie²: „*Radu-Vodă puse preoțimea acestei țeri supt ascultarea Patriarhului de Constantinopol*“. Mitropolitul vremii patriarcale, meșterul artist Anatasie Crâmca, de la care ni-au rămas admirabile miniaturi, fu înlăturat de alt reprezentant al ierarhiei grecești, Teofan din Ierusalim, plectat să reformeze Biserica Moscovei, și înlocuitorul lui, Teofan, pare a fi un Grec care trecu apoi, ca depus, în Țara-Românească odată cu patronul domnesc, cu care va reveni ca sfătuitor în Moldova³.

În raport cu această direcție „imperială“ trebuie pusă și o *manifestație literară nouă*. După „Alexandria“ aventurilor, acum, când se redactează în sârbește povestea Domniilor noastre ca o urmare a Cronografelor bizantine și se merge până la Gavrilaş-Vodă⁴, un străin, Grec probabil, al cărui nume se scrie, curios, și Mihail Moxa și Mihail Moxalie, prefăce în

¹ Papadopoulos-Kerameus, în *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, IV, pp. 23 și urm., 59, 415, după Émile Legrand, *Bibliographie hellénique*, IV, p. 269 și urm.; Xenopol și Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, p. 394; Michalcescu, *Glaubensbekenntnisse der orientalischen Kirche*, p. 263; Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, p. 257, apoi *Studii și doc.*, IV, p. 178 și urm.; V, pp. 142, 182, nota 1; p. 437, nota 1. Raporturi cu urmașul lui la Alexandria, Gherasim; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 437, no. 5; același, în *Mem. Ac. Rom.*, 1934; Dimitrie G. Ionescu, *Relațiile Țărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, București 1934. Pentru închinări mai vechi în Moldova (Secul, Sf. Vineri din Iași), Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 262-5 raporturi cu Muntele Sinai).

² I. Bogdan, *Cron. ined.*, pp. 171-2.

³ Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 260-2.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, III, pp. 7-8.

Fig. 1. — Biserica mănăstirii Solca.
www.dacoromanica.ro

Handwritten text in Cyrillic script, likely a legal or administrative document. The text is dense and covers most of the upper half of the page.

Handwritten signature or text below the left seal.

Handwritten signature or text below the right seal.

Fig. 2. — Document din 1617 al lui Radu Mihnea.

românește, după cererea Vlădicăi Teofil, același cronograf într'o versiune românească¹.

Ce era bogăția acestei vieți de Curte s'a vădit cu prilejul acelei nunți a atât de fragedului „cocon“ domnesc Alexandru cu fiica bogatului Grec țărigrădean Skarlatos, repetându-se astfel pompa de la căsătoria lui Vlad-Vodă cu fata Logofătului Ivan.

Se alese același Tecucișu ca atunci: „La care veselie erau adunate două țeri: Țara noastră“, scrie Miron Costin, „și Țara Muntencască. Scaunele boierilor de Moldova din a dreapta Domnului de Moldova, iara din a stânga boierii muntenești țineau dvorba. Și așa și căpeteniile de slujitori. Divanuri, case, cerdace, făcute anume de accia treabă, cu lucrători de îmbe părțile, la sat, la Movileni, în malul Siretiului, dincoace, unde și soli străini cu daruri erau vaniți de la Unguri și de la câțiva domni din Țara Leșească. Și au trăgănal acea nunta până a doua săptămână, cu mari pectrecanii și bișugari“².

Sfatul domnesc era alcătuit înainte de aceasta, la 1618, când un document solemn pomeneste și pe acest singur, iubil și subred fiu al lui Radu, din *boierii numai de țară*, cari, de la toți Domnii, se strânseseră în jurul celui ce înfălișa tradiția respectată a lui Petru-Vodă, cel mort în exil: e acolo Logofătul Ioan Ghenghe, — un Simion Ghenghe fiind Comis —, Costea Bucioc, care peri de o moarte grozavă, într'o stralucită aventură, straină de această tradiție³; e Vornicul Nicoară, adică Nicoriță, cel cu biserica din Iași⁴; sânt ca pârçălabi de Hotin, Necula și Constantin Roșca, care și el a servit pe Gratiani⁵, iar la Neamț Gheorghe și Dumitru Goe, care fu unul din ucigașii acestuia; la Roman, un Manole, poate Grec.

¹ După o intaie ediție rusească, Hasden, *Cuvente den batrâni*, II. V. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 235 și urm.; *Ist. Bis.*, I, pp. 251-2.

² P. 288. Despre o invitație la nuntă a castelanului Cracoviei. J Bogdan, *Doc. Pol.*, I, p. 530, no. ccXL.

³ Averele-i fu confiscata de Alexandru-Voda Ilirș; *ibid.*, p. 112 no. 157. O vie a lui se da calugărilor de la Sf. Sava lângă Ierusalim. El adăusese un pridvor la Râșca; Iorga, *Inscripții*, I, p. 52

⁴ O cumpărătură din 1620, înscrisă în registrul slavon al Iașului, *ibid.*, I, pp. 181-2, no. 272.

⁵ Veress, *I. c.*, p. 217.

Hătmănia e a lui Mihiu, Spătăria a lui Grigore Ciolpan, Păhărnicia a lui Mihail Furtună. Bărnat, adecă Borisi, e Postelnic; și el a consimțit să ajute pe aventurierul morlac. Român e și Nicolae Stolnicul. Singur un Dumitrachi Vistierul aparține clientelei grecești a Domnului¹. Bucioc, Borisi, care iscălește „Bernard“, Vasile Șeptelici, altul din auxiliarii lui Gașpar-Vodă, Voruntar Comisul, vre-un Levantin, dau un act românesc la 1619². Pe când la Munteni, supt Gavriilaș-Vodă, dacă este un Ivașcu Vornic, un Stoica Vistier, un Buzescu Comis, un Vlad Păharnic, Greci sânt Marele Ban Ienachi (Catargiu), Marele Logofăt Papa, probabil și Stolnicul Mihalachi. Și lângă Domn stă Chiril Lukaris³.

O mare solemnitate, ne mai pomenită până atunci la o îngropare domnească, avu loc în 1626, când, în palatul său de la Hârlău, Radu-Vodă, nu numai atins la ochi, dar și de mult bolnav de reumatismul care-i înțepenise mânilor și picioarele, își isprăvi zilele încă destul de tânăr. Boierii din amândouă țările întovărășiră aproape timp de o lună convoiul care, luând de-a lungul Moldova și partea răsăriteană a Țării-Românești, ducea la biserica „Radu-Vodă“ rămășițele aceluia care era de fapt Domn peste întreaga Românie liberă. O spune Miron Costin, după amintirile boierilor moldoveni: „Oasele Radului-Vodă cu cinste le-au pornit den Hârlău la Țara Muntenească“—niciodată un Moldovean n'a consimțit să întrebuinteze numele oficial pentru acestălalt pământ al neamului , „în mănăstirea făcută de dânsul la București, cu Hrizea Vistiernicul și cu Trufandă Postelnicul și cu Costin Postelnicul al doilea pre atunci“⁴, însuși Ioan, talăl scriitorului, Sârb adus de Radu de dincolo de Dunăre și îndată încuscrit în boierimea Moldovei. Pe piatra mormântului, de marmură frumos lucrată, inscripția e în românește, — limba națională impunându-se în Țara-Românească mult mai mult decât în Moldova, mândră că prin învățătura ei superioară poate să păstreze tradiția slavonă; Doamna Marghita a lui Simion dă însă ca regentă un ordin în românește⁵

¹ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 191.

² *Ibid.*, p. 6, no. 278. E vorba, foarte popular, de un loc mar-genit printr'o zvârlitură de topor.

³ *Ibid.*, p. 190, no. 338

⁴ P. 289.

⁵ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 70, no. 82

și vedem chiar pe un tânăr Domn crescut cu atâta grijă ca fiul lui Ieremia, Constantin, adăugind, în 1608, la un ael slavon, cu mâna sa: „Cine va vrea să strice darea și miluirea noastră, acela să fie neertat de Dumnezeu“¹, ba chiar pe Radu-Vodă însuși scriind românește². Pe piatra lui Rađu se înșiră cu mândrie roșturile răposatului stăpânitor, arătând ce prețuia la dânsul mai ales conștiința politică a timpului: „Ăceastă piatră de pre mormânt o' u făcut și o' u frămșetă ceta ce es[te] bine cinstit și de H[ristos] iubit creștin Alexandru Voevod născătoriu[ui] Domnii Lui, celuia ce s'au pristăvit întru fericită credință, celui ce au fost bine cinstit și de H[ristos] iubit *Domn creștin* Radu Voevod, *é-au fost Domn Țării-Rumânești și Moldovei*, și multe războe au biruit, și iară au venit de la ță[ri]nștita Poartă ș'au fost al doile rând Domn Țării-Rumânești, și ș'au lăsat steagul fiu-său ce e mai sus scris, și iară se'u dus de-au fost Domn Țării Moldovei; și acolo se'u pristăvit, întru cetate în Hrălău, în luna lui Ghenarie, 13 zile, Sămbătă, și cu mare cinste l-au adus trupul dumnelui și l-au îngrupat în luna lu Feurarie în 5 zil[e], Duminecă. Aicea zac osele dumnealui, Dumnezeu-l iarte Impărăție Ceriului, adevărat. In anii 7134“³.

Aceste obiceiuri de mare pompă, de lux bogat se păstrează

¹ *Ibid.*, p. 78, no. 95. În pribegia de la Ustie și Elisabeta Movilă era silită să dea declarații în românește; *ibid.*, pp. 128-9, no. 186. Totuși cu ea se aflau acolo la 1615 Simion Stroici, Vistierul Nicoară Prăjescu, Logofătul Vitolt, vameșul Dima. La Munteni, în 1618, Gavrilaş-Vodă și frații Petru, Ion și Moise dau un act românesc; *ibid.*, I², p. 190, no. 338. Dar pe mormântul fiului său Mihăilaş, la Dealu, Doamna Marghita pune inscripție slavonă. Un act de datorie, cu oferta de a se face „rumân“ în cas de neplată, pe la Sălătruc, în Argeș; *ibid.*, p. 8, no. 5. Tudor de Voinești, care dă actul negustorului Mihai, e un om înstărit, căci împrumutase 7.700 de aspri, deci nu era sătean de rând. Un act cu „biciuluială“ de cojoc, ca și de „pământ lucrat“, *ibid.*, p. 70, no. 83. Un raport al mitropolitului Anastase Crâmca, marele cărturar, și al cămărașului Sechilie, în 1610, tot în românește; *ibid.*, pp. 22-3, no. 22.

² Ordin cărmuitorilor de la Târgul Frumos; *ibid.*, I, pp. 13-4, no. 10 (1617). — O danie din 1618; *ibid.*, I², pp. 191-2, no. 340.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 246, no. 552. Cf. C. Săndulescu-Verna, *Biserica Radu-Vodă din București*, București 1930 (din revista *Raze de lumină*). Vechea inscripție de închinare a lui Alexandru, căruia

și supt Leon-Vodă Ierarhia boierească și ordinea ceremoniilor au trebuit să fie stabilite atunci.

Înainte de această vreme, Nicolae Brzeski notase doar, la slârșitul traducerii Cronicii moldovenești, numele dregătoriiilor ¹, dar, în aceeași vreme, un călător polon găsea la Curtea lui Alexandru Lăpușeanu înfățișări sărăcicioase și primitive ². Încercările de demnitate europeană ale lui Despot nu avură timpul trebuitor pentru a se impune durabil. Am văzut cu câtă grijă de banul țării a guvernat un Petru Șchiopul, și, la Munteni, Alexandru, tratele acestuia, și fiul lui, Mihnea, n'au avut puțința de a fi mai darnici, căci ei trăiau cu grija să nu-și pregătească mazilia prin prea multe sarcini puse asupra țării. La Movilești, fetele lui Ieremia fiind maritate cu toatele în Polonia, unde acțiunea lor, și mai ales a Anei, care avu trei soți, a fost în'insă foarte mult, trebuie să fi pătruns ceva din mai largul lel de a trăi al risipitoarei societăți polone, care, cu prilejul soliei ducelui de Zbaraz la Poartă, căuta să sperie pe Turci prin ciuberele de argint pentru cai, prin vizitii în „urșinice“, argintul la „cofe și barilce și ținte de hamuri și la haiduci ceprage“, apoi potcoavele de argint lasate să cadă pe străzi și alte „podoabe desfrânate de tot“ ³. Actele proceselor care s'au purtat în Polonia între Maria Movila, soția lui Ștefan Potocki, apoi a lui Firley ⁴, și Elcna „Mavroina“, măritată apoi cu un Dydynski, pe de o parte, și, unii nobili poloni, pe de alta, ne uimesc prin înfațișarea averii pentru care luptau, cu o salbatecă energie, până la moarte, aceste pribege ⁵.

¹ S-a datorit zugrăveala astazi disj.aruta, dupa Gr. Muscelanu, *Monumentele străbunilor noștri*, București 1873, p. 72 și o publicație mai veche, în Săndulescu-Verna, o. c., pp. 7-8.

² Bogdan, *Cronice inedite*, p. 134.

³ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române* Academia Romană, *Studii și cercetări*, XVII, București 1930, p. 7.

⁴ Miron Costin, p. 284.

⁵ La 1644, iscăliind „Maria Firleowa“, adică soție a Voievodului de Sandomir, ea se crede îndreptățita a î china la mănăstirea Chalke din Insulele Principilor, în fața cu Constantinopolul, mănăstirea de lângă Iași a lui Aron-Voda; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 32, nota. Ea păstra în pecete bourul Moldovei.

⁶ Marya Kastarska, *Les trésors des Movila en Pologne*, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, XIII, p. 69 și urm.

Boieria, la care până atunci se aruncau așa de încrezător aceia pe cari străinii desprețuitori îi tratau adesea de țărani, era acum privită cu adânc respect de Domnul însuși, inspirând și celorlalți un asemenea sentiment. Putem culege amănunte interesante și semnificative din paginile chiar ale lui Miron Costin, care, crescut el însuși în Polonia, era în-suflețit, cu toate considerațiile lui asupra echilibrului ce trebuie păstrat între veniturile ce poate da țara și cheltuielile ce-și îngăduie Domnia, „Domnul este să se poarte cum biruiește venitul țării“¹ —, de această admirație pentru ordinea sigură și bogată a dregătorilor și frumusețile părăzii.

„Domnia Radului-Vodă cel Mare“ — aici „mare“ nu mai putea fi prin opoziție cu alți „Radu“, de cari nu se mai află în Moldova —, spune el, „Impărăție, nu Domnie sămănătoare: și pentru lucrurile și tocmelile casei lui i-au zis Radu-Vodă cel Mare“². Judecător drept și nepărtenitor. cel purtat la școala venețiană, unde totuși sentințele nu erau neatacabile decât în ce privește formele, *el ținea samă de rang*. Și tot acolo cetim: „avea acest cuvânt Domnul; „*hiecarele când judecă pre un boier cu un curtean, ochii Domnului să hie spre boier, iară județul pre calea sa să meargă*. Și așa, *când se părăște un curtean cu un țaran, mai de cinste să hie curteanul, și la cuvânt și la căutătura Domnului, iară neabătându-se giudețul din calea sa cea dreaptă*“. Și, cântărind de ce folos poate fi prezența în jurul Domnului a unei aristocrații, de naștere sau măcar de treaptă, el se rostia, după aceeași mărturie, astfel: „De mare folos și cinste este Domniei și țării boierinul înțelept și avut, că, dacă are Domnul cinci-șase boieri avuți, nice de o nevoie a țării nu se teme“, indicare a sistemului de a se recurge în momentele grele la împrumutul de la asemenea boieri, în cari se strângea vlagă economică a țării. De fapt vedem pe Maria Paleologa dând lui Constantin Movilă o mie de „galbeni noi la nevoia țării“ și primind în schimb satul Vânătorii de la Neamț³.

În acordarea demnităților Radu se arăta zgârcit, iar în desțituirea celor ce nu se arătaseră vrednici de sarcina care li se

¹ P. 287.

² P. 286.

³ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 70, no 81

încredințase el se feria de a-i insulta, de a-i „sудui“. Doar pentru o stoarcere de bani sau pentru bătaie de joc față de trupurile și sufletelor oamenilor, cineva care apucase a căpăta un caftan trebuia să-și primească pedepsa cu un număr de toiege, putând merge și până la trei sute. Radu observa că boieria aceluia e așa de nouă de nici n'a ajuns a-i zice după dânsa¹.

La 1622, cu prilejul mari solii aduse lui de Zbaraz, se poate vedea strălucirea de care se încunjura, în Domnia sa munteană, Radu-Vodă. Dus în cocie până la Buzău pentru întâmpinarea neobișnuitului oaspete, pe când Moldoveanul Ștefan Tomșa iese călare, supt steagul verde al Sultanului și cel roșu al său, — mai târziu, supt Vasile-Vodă e un steag albastru cu cruce roșie și altul alb cu „bandă“ roșie², — numai în marginea Iașului, unde avu loc o luptă pentru precedență, Domnul, podagros ca Ștefan-cel-Mare și Vlad Călugăru, e încunjurat de copii de casă, în veșminte cusute cu fir, și de ostași în chiurase, de lăncieri, fiul său și boierii, cu semnele osebitoare ale dregătoriei lor, fiind alături. În calea spre București tineretul face jocuri de călăreți³. Mândrul Domn își are un seraiu frumos și la Silistra⁴, moștenire de la tatăl turcit, și acolo stătea la 1636 unul din frații lui turci, Mustafă, „un om în vrâstă, gras și înalt“, dedat băuturii⁵.

O descriere a Curților noastre, dată de Francesul Delacroix, care se purta prin Constantinopol după 1670⁶, dar întrebuița un manuscris grecesc mai vechiu, de sigur chiar cu mult mai vechiu, presintă datini de ceremonial, care n'au

¹ Miron Costin, p. 287.

² P. P. Panaitescu, o. c., p. 24.

³ *Ibid.*, pp. 19-20.

⁴ *Ibid.*, p. 32.

⁵ *Ibid.*, p. 33. Cf. Iorga, în *Rev. Ist.*, X, pp. 81-2 (unde însă fratele, ca monah la Neamț). La 1640 și unul din fiii Doamnei lui Ieremia se afla pe lângă Sultan; *ibid.*, p. 32. Mustafă apare și la 1628.

⁶ *Relation des provinces de Moldavie et de Valachie*, tipărită de d. Mihordea, în *Rev. Ist.*, XXIII (1937), p. 132 și urm. Cf. Babinger, în *Mém. Ac. Rom.*, XVII (1936), p. 141 și urm.: o călătorie supt Vasile Lupu.

putut fi stabilite în vremile de după 1653, când viața acestor țări era neconținut zguduită de înlocuiri și de războaie, așa încât, cum se pare că e vorba mai ales de Țara-Românească, unde nu fusese un Domn măreț ca Vasile Lupu, trebuie să se admită că e vorba de instituții anterioare cu câteva decenii.

Serbarea începea cu o musică din zori, care a fost înlocuită apoi cu cea turcească a lui selam-ceauș, „maestrul de ceremonii“, care face să se înalțe, cu o rugăciune în turcește, steagul încredințat de Sultan vasalului său. În acest palat cu o sală a tronului, în care Scaunul domnesc, pe două trepte, e așezat supt un baldachin, locuiesc, de pază, cămărașii și copiii de casă, „îmbrăcați în haine de brocard de aur, blănite cu soboli, scufia lor fiind de catifea brodată cu aur și împodobită cu mărgăritare“; ciohodarii se introduc mai târziu numai, când începe o adaptare după normele Stambulului și acești copii de casă ajung a fi asimilați cu „icioglanii“.

Domnul judecă în Spătărie, unde intră precedat de aprozi; în urma lui, paza o face Spătarul. Așezat pe Scaunul de judecată, el nu mai reprezintă o imitație în mai puțin a Împăratului său din Țarigrad, urmaș al Cesarilor bizantini, ci o continuare a vechilor juzi populari, primitivi de orice plângeri și împărțitori către oricine ai aceleiași dreptăți, din vremea patriarcală a depărtatului ev mediu, când nu era altă putere și alt rost. Spătarul i se așează la dreapta, iar la stânga Postelnicul, care-și are în samă și legăturile cu străinătatea. Pe bănci îmbrăcate cu roșu stau pentru a mărturisi care e datina și pentru a fi de ajutor și cu sfatul mitropolitul, episcopii, și membrii a ceia ce se va chema tot numai târziu, după 1650, Divanul. Izvorul de unde oulegem aceste știri vorbește de opt asemenea asesori, corespunzând „bătrânilor“ de odinioară, dar pot să fie de față și alți boieri, cari au astfel prilejul de a învăța să judece pentru vremea când ei vor încunjura și sprijini pe vre-un Domn.

Pările și actele privitoare la ele se cetesc de Logofăt, purtând la gât, ca odinioară Domnii înșii, un lanț de aur sau de argint aurit, de care atârnă pecetea domnească de pus în josul documentelor de hotărâre; pentru a se putea executa îndată osândeale, Armașul stă alături, puternic dregător,

de la care vine proverbul: „voia la dumneata ca la Armașul cel Mare“; buzduganul e în mâna lui. În genunchi stau acei cari au făcut o fărădelege; cei cari-și presintă numai dreptatea stau în picioare, formele orientale de robie neputând pătrunde la Români creșcuți în altă tradiție. De aici pleacă delegațiile de cercetare, la care se poate vedea participând mitropolitul țării lângă un simplu cămăraș de origine ungurească, și aceștia, la rândul lor, revin, pentru lămurirea lucrurilor, la vechea datină, „lăsându-se îmbe părțile preste oameni buni“, și „giurându-i înaintea a tot nărodul cine era acolea“¹.

Pentru afacerile de Stat, cinci boieri singuri, dintre cei mai mari, sânt chemați în jurul stăpânului. Dar în Ținuturi sânt două mari Scaune de judecată: pentru Țara-de-jos la Bârlad, iar pentru cea de Sus, nu la Iași, ci, după o nouă orânduire, la Dorohoiu². Tot în sala județelor se întind și mesele pentru prânzul obișnuit sau pentru marile ospete, Domnul venind tot cu aceeași ceremonie ca și pentru sarcina zilnică, de a judeca. Având straja în dosul lor, boierii Sfatului actual sânt în dreapta, ceilalți în stânga. Li se dă din nastrepe de metal prețios să se spele pe mâni, după care un cleric rostește binecuvântarea. Anume dregători servesc, și din fiecare fel gustă întâiu acela care-l aduce. Când vine momentul de a se ridica paharul, cu pomenirea, pe care am constatat-o de două ori pentru această vreme, a lui Dumnezeu, a Impăratului, așa „păgân“ cum este, a lui Vodă însuși, chiar a Suveranului de care atârnă oaspetele pe care se întâmplă să-l aibă Domnul la masă, toți se ridică în picioare și patru copii de casă, în-genunchind, țin făcliile.

Acesta e programul zilnic. Pe lângă el e acela, extraordinar, al marilor hramuri bisericesti, nefiind alte serbători ale Sfatului.

De Anul Nou se fac daruri, Domnul însuși primind un covor, blani, bucăți de califea, cești de argint, nastrepe, miile de galbeni ale Marelui Vameș, dar serbătorirea cea mare

¹ Un cas la 1614; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 22, no. 22. Raportul se face Domnului, dar „și Svatului Măriei Sale“. Și semnături ale celor de față.

² *Ibid.*, I. p. 176. no. 259.

În Ianuar e cea de Bobotează, pe care Mihai Viteazul o celebrează după obiceiul de acasă și în Ardeal, la Bălgrad, stârnind curiozitatea străinilor. Și el făcea să defileze înaintea cailor domnăști pe cari-i bincucvânta căpetenia clericilor¹. Mai târziu mila Domnului se întindea asupra copiilor orfani, cari primiau botezul în fața lui. La Curte vinu preoții cu căldărușa. Stăpânul mănâncă, întocmai ca Impărații de Răsărit, singur la masa sa, dregătorii fiind la o altă, foarte lungă, unde sânt serviți de oameni ai Curții, și ei boieri, cu o legătură roșie largă, pe braț. De la masa domnească se trimet la aceastăaltă anume feluri, dar numai acelorora de cari stăpânul este mai legat.

De Paști, ceremoniile sânt și mai strălucitoare. Domnul s'a sculat trei ceasuri înainte de faptul zorilor. Se îmbracă după cea mai veche datină, ca în vremile eroice: pe cap sculia lui Vlad Țepeș, de califea cu aur și mărgăritare sau pietre scumpe, purtând de-asupra surguciul prins cu o copcă de diamante sau alte pietre. Veșmântul, de aceeași stofă, căptușit cu soboli, are de-asupra un guler de blană, care se coboară foarte jos.

De la Curte merge la Mitropolie, cu un neobișnuit alaiu. Numai data aceasta, dar ieșind deosebit și cu câțva timp înainte, și Doamna iea parte la ceremonia oficială. La Munteni, căci în Moldova nimic nu se petrece în piața publică, părechea domnească și dregătorii se opresc înaintea poporului și ascultă împreună cu dânsul slujba Invierii. Căpetenia Statului se sărută cu aceia a Bisericii și atunci pornesc, ca și la Grecii neliberi din Fanar, detunăturile. Urmează sărutatul mâinii.

Prânzul solemn are același caracter ca la Bobotează, boierii viind să îngenunche înaintea Domnului pentru a bea cu dânsul o dușcă de vin. Intrecerea, a doua zi de Paști, cu giridul, sulia trebuind să tracă printr'un inel atârnat, aparține de sigur mai târziei imitații țarigrădene, probabil nu și prinderea cu săgeata a căciulii aruncate în aier, de un caracter mai patriarcal.

¹ Descrierea în rapoartele comisarilor imperiali din Iorga, Ilurmuzaki, XII.

Se fac și nunți boierești la Curte, mirele încununat fiind adus de Vodă și mireasa de jupânele de la Curte. Doamna apare și poate și danța, atunci când se fac astfel de danțuri pentru plăcerea stăpânului, care, cu boierii săi, stă încă la masă. Când Vasile-Vodă și va mărita fiica, Ruxandra, cu Cazacul Timuș, aceste petreceri se vor desfășura astfel¹.

Cele ce se spun pe scurt în descrierea francesă cu privire la înmormântarea Domnilor se vor fi petrecut la 1626 și la Hârlău și la București pentru Radu Mihnea, și le putem întâlni și în 1654 cu prilejul morții lui Matei-Vodă². Nu lipsesc, firește, nici discursurile de ceremonie³.

Cum era ceva imperial în aceste forme mărețe, Radu-Vodă nu se mulțămii numai cu clerul ce avea în țară. Deci el făcu să vie la Târgoviște acel Chiril Lukaris de la Alexandria, care deveni apoi tragicul Patriarh constantinopolitan⁴. Predicile lui, în grecește, se auziră de o Curte din care Grecii nu lipsiau.

Și această măreție se ține cu o mare cheltuială a țării. La Radu Mihnea trebuie să se raporte pasagiul din *Abrégé nouveau de l'histoire generale des Turcs*⁵, în care se spune că a lăsat cinci sute de mii de țechini pe cari trebui ca urmașul, ca să fie întărit, să-i îngusteze cu a cincea parte.

Dar această monarhie nu simte nevoia unei cronici care să-i înfățișeze isprăvile. Pentru o întregă epocă trebuie să ne mulțămim cu însemnările, în versuri de grecească vulgară, ale lui Matei al Mirelor, pribeag fără alte legături cu țara

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 208-14; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 34 și urm., no. xxviii.

² Pavel de Alep, trad. românească de d-ra Emilia Grecu.

³ Era natural ca moda discursurilor să treacă de la Curte aiurea. De aici cuvântarea dascălului Toader de la Calafindești la îngroparea Sofroniei Ciugolea (1639); ms. 167 al Ac. Rom.; *Cat.*, I, p. 375. Alt ms. din același secol al XVII-lea, no. 279; *Cat.*, I, pp. 624-5. V. Pârvan a dat o ediție a acestui text curios.

⁴ Iorga, *Ist. Bisericii*, I.

⁵ III, p. 415: „Radul, Hospodar de Moldavie, mourut et laissa cinq cens mille sequins à son fils qui devoit leur succeder.“ Les Turcs en voulurent avoir cent mill pour l'investiture“.

decât paza ca egumen a mormântului de la Dealu al lui Mihai Vileazul¹.

Impotriva acestei Monarhii încunjurate de prestigiul acestor pompe se ridică însă, într'o țară și în cealaltă, pe de o parte, *amintirea vechilor lupte pentru tron la Munteni*, iar, pe de alta, *statornica hotărîre a Moldovenilor de a și alege și, la întâmplare, de a-și și depune și izgoni Domnii*.

Pentru cele d'întăiu, avem un îndoit exemplu pe vremea chiar a Domniei lui Alexandru Coconul.

Contra acestui puiu de „Grec“ se ridică acei „călărași“ cari represintau oarecum „nația armată“ și pe cari-i întrebuițase Mihai în războaiele sale: cei de la Mănești, în Prahova, de la Gherghița, nu departe de Ploești, dar și din jos, de la Rușii-de-Vede; ei fură striviți, la Mănești chiar, de cea ce cronica țerii numește „boierii“. În Oltenia se înfățișează ca pretendent „un Domn ce-i zicea Paisic“: el își pierde capul², și vom vedea îndată cum mișcarea următoare, până la 1629 rămâne însă Alexandru —, contra lui Leon-Vodă, „fiul lui Ștefan-Vodă“, și el Grec țarigrădean de limbă, de obiceiuri, dacă nu și de sânge, de și țara-i zicea „Alion-Vodă“, are un caracter mai întins decât acela al unei manifestări de ostași dintr'o organizație menită peirii și care protesta astfel.

Dar opoziția trecutului local se manifestă și altfel. Radu Mihnea închinase Ivirului de la Athos, de care-l legau amintirile copilăriei, cu îndatorirea de a-i fi păstrat atunci legea creștină, marea sa mănăstire de la București³, și tot așa făcu și, la Iași, urmașul lui Petru Șchiopul, cu Galata acestuia⁴. Dar, când, supt fiul acestui larg clitor, care făcuse dintr'un mare caligraf cipriot, Luca, episcop de Buzău, mitropolitul

¹ Cronica e republicata de Papiu Ilarian, în *Tesaur*, I, p. 327 și urm. Cf. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, I. Pentru Matei al Mirelor, I. Bogiatzides, *Néος Ἑλληνομνήμων*, VI, p. 495 și urm.; Dimitrakopoulos, *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς*, Lipsca 1872, p. 148. El scrie un codex al Mitropoliei din Ianina, *Néος Ἑλληνομνήμων*, XI, p. 553. Prelucează și Viața Sfintei Paraschiva de Patriarhul Eftimie al Bulgariei; Kalužniacki, în *Sitzungsberichte* din Viena 1899.

² Cronica țerii, p. 311.

³ Cipariu, *Archiv*, 1868, p. 316 și urm.

⁴ Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 113.

țării¹, se încercă, după sfatul unui fost episcop macedonean de Prespa, Partenie, aceeași închinare pentru așa de vechiul Snagov, refăcut de Neagoe Băsarabă. apoi de Mircea Ciobanul. țara se împotrivi, arătând că și așa „destulă nedreptate s'a făcut cu punerea câtorva din mănăstirile țării supt ocrotire străină. din îndrăzneala altor Domni de mai înainte“². Dar, de fapt, acolo, la Munteni, oamenii rămâneau, în ctitoriile lor, mărunte și uitate, de o veche poezie simplă. Un încântător act de folklore boieresc e acela care privește zidirea, de Marele Vornic Vâlcu, din Vâlcănița, care dă numele, Marele Vistier Grigore, de Bunea Logofăt și Armaș, a unui schit la Brănești. Ii vedem la moșie descoperind un „loc frumos“ și adresându-se pentru cumpărare moșnenilor: „Moșilor, a dumneavoastră este moșia? Nu ne veți vinde noo acel vârfu ca să facem o sfântă mănăstire“, și ei, cari-și pun degetele drept iscălitură, declară că dau „și mai mult“ dacă sânt adăugați ctitori. Și iată răspunsul boierilor: „Noi nu lepădăm pre niminea din cei ce vin cu dragoste către Dumnezeu, că Dumnezeu are multe sălaşe gătite: [fie]cărora după faptele lor cele bune“³.

Tot așa, în Moldova, Mitropolitul Anastasie, făcând minunata-ctitorie de la Dragomirna, lasă prin însuși actul de fundație „să nu culeze cineva din Domnii ctitori sau din boieri sau din rodul nostru a închina Sfântului Munte sau Ierusalimului ori a da mănăstirea noastră supt pulerea vre unui Patriarh ori vre unui Mitropolit ori a scoate pe călugări din țara Moldovei ori a orândui egumen din mănăstire străină“⁴. Alături însă Miron-Vodă închină biserica sa ieșeană la Ierusalim⁵.

În ce privește datina *alegerii Domnului în Moldova*, după Radu-Vodă „se alege cu glasurile tuturor“ acel Hatman Miron Barnovschi, care, din cauza originii mamei sale, se intitula și Movilă, *arătând astfel ce drept invoacă pe lângă acela ieșit din alegere și ce tradiție întolege a continuă*.

¹ V. Iorga, în *Bul. Comisiunii mon. Istorice*, 1934; *Arts Mineurs*, I, pl. VII.

² Menționat de I. Brezoianu, *Mănăstirile zise închinat*.

³ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, pp. 31-2, no. 32.

⁴ Melchisedec, în *Rev. F. Ist., arch. și filolog'ic*, I, pp. 73-4

⁵ V. Iorga, *Ist. B's.*, I, p. 267.

E interesantă explicația pe care o dă Miron Costin pentru acest act de libertate românească, sprijinit, e drept, și pe prevederile ultimului tratat între Poloni și Turci. Alegerca s'a oprit asupra lui pentru că „era om de țară“, pentru că avuse un rol, cunoscut de Turci, la negociațiile de la Hotin, pentru că era vechiu prieten cu șeful tătăresc autonom, având rang de Pașă și o putere oficială mergând până la Silistra, Cantemir, dar și pentru altceva: era „fără feciori“ și deci nu putea fi vorba de moștenitori la conducerea țerii.

Miron apare în povestirea lui Miron Costin, care înlățișează punctul de vedere al boierilor, ca binefăcător al unei țări pe care o storsese atât de mult costisitoare maiestate a înaintașului. El rechemă pe pribegii țerani, creându-li slobozii și întărește pe curteni, dându-li și privilegii fiscale, pentru a se putea sprijini pe dânsii ca ostași. Ctitor de biserici și mănăsliri, la Iași, chiar, aceia care-i poartă numele, la Haugul, la Dragomirna, la Sfântul Ioan din aceeași capitală, la Bârnova, la Toporăuți, pe moșia sa, el leagă raporturi de închinare bisericească, după exemplul lui Radu Mihnea, nu numai cu Ierusalimul, cum s'a arătat mai sus, ci cu tuspatur Scaunele patriarcale¹.

Documente contemporane vin să întărească puternic judecata aceasta a lui Miron Costin, definind caracterul acestui om de nobilă fire și de mare ispravă. Vedem încă pe Ieremia creind, la 1603, slobozii în părțile de la Prut, în *acel codru al Chigeciului devenit acuma un Ținut (volost)*: cei ce vin acolo, „fie Ruși, fie Munteni, fie Unguri, fie Sârbi, fie Români Vlah“, nu vor da, timp de trei ani, nici iliș, nici darea de „cinzeci de aspri“, nici gorștina de oi sau de porci, nici sulgiu pe vaci și pe oi, „nicio angherie“, globnicii, deșugubinariii, culegătorii de dabile, dăbilarii. nesupărându-i pentru datarea altor sate². Marghita, regenta pentru Mihăilaș și vorbind în numele său, scutește de aceleași „angherii“ pe butnarii și „puntașii“ de la Piatra³ de podvoade și de „taler“. Pe de

¹ Un ajutor bisericii stavropighiei din Liov, I. Bogdan, o. c., II, p. 536, no. CCXLII; p. 536, no. CCLXIV.

² Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 117, no. 166.

³ *Ibid.*, p. 70. Ea se întitulează „Doamna răposatului Simion Movilă Voevod“.

altă parte, o grijă deosebită se dădea mănăstirilor: călugării de la Bistrița treceau în Ardeal pe la Trotuș vite și grâu și li se dase vama cea mică de la Bacău¹. Pârcălabilor de Neamț, Miron-Vodă li poruncește a nu se amesteca în gâlcelele oamenilor de pe pământ mănăstiresc, având doar grija hoșilor, cari se judecă la Domnie²; nu se vor amesteca nici olăcari, nici podvadari. E, de altfel, o vreme de înflorire a vieții mănăstirești, și vedem pe mitropolitul Gheorghie Movilă unind mănăstirea Bisericiani cu cea „de supt Ceahlău“³.

Astfel se ajunsese la marea măsură, la *decretul* domnesc, — și acesta o inovație, necunoscută înaintașilor — care dă satisfacție nu numai mănăstirilor și clerului, dar și mazililor, „giupăn selor săracc“ (adecă văduve) și „feciorilor de boieri de țară“ cărora li rămăsesera satele fără vecini, și se mai adăugiau și abuzurile pârcălabilor, cari „ciobotesc“, adecă ieau „ciobote“ pentru citații la judecată, și deșugubinarilor, cari învinuiesc femei și fete cinstite și le pun în fiare, în rosturile Țiganilor amestecându-se „slugile hătunănești și giuzii țigănoști“: strămutările de țerani până la 1621 sânt definitive, celelalte n'au nicio valoare legală, fugarii având să fie rechemati cu cisma lor cu tot; nimeni nu va trebui să mai primească pe „vecinii“ altuia. Se întărește imunitatea mănăstirească, judecata și globirea fiind ale egumenului, și, la apel chiar, pârcălabii sa nu se mai atingă de gloabă, mulțămindu-se a-și lua țerăia pentru reînceperea procesului, iar deșugubinarilor li se fixează o singură lună de cercetare: Septembrie⁴.

Dar tot odată Miron-Vodă înțelegea, funcționând astfel ca urmaș al Impăraților bizantini, să deie un *Statut de ordine și morală acestui cler*.

Iată-i cuprinsul:

Călugării nu pot să aibă nicio avere personala și să facă niciun negoț. Ei vor trăi în sobor, fiind opriți de a mai bate drumurile de la o mănăstire la alta. Starețul, egumenul, aleși dintre ieromonahi pe termen de numai un an, putând fi însă confirmați, vor duce aceiași viață de frați. Anume rosturi de

¹ *Ibid.*, I, p. 135, no 195; II, p. 21, no. 291.

² *Ibid.*, p. 14, no. 11

³ *Ibid.*, I², p. 29, no. 298.

⁴ *Ibid.*, I, pp. 175-6, no. 259

administrație nu sânt ale lor, ci ale economului și eclesiarhului-vistiernic, ale metoșarului pentru metohuri, și ei aleși, și mai ales ale atot puternicului sobor. Oricine ar veni de aiurea trebuie să se supui aceleiași discipline. Domnul, boierii pot fi ospătați în deosebi numai în chilia șefului comunității. Visitele se primesc de fiecare călugăr numai în deosebi. Nu se mai îngăduie răslețirea prin schituri de libertate. Femei nu se mai pot adăposti, ca odinioară bătrâna maică a lui Mihai Viteazul la călugării de la Cozia. Nu vor mai fi primiți Românii de peste munți și serviciul nu poate fi făcut decât de poslușnici cunoscuți Vistieriei și scutiți de dânsa (20 Septembrie 1626, 20 Mart 1627)¹. Era răspunsul „democratic“ al lui Anastase Crâmcea restabilit și al episcopilor lui contra tendințelor constantinopolitane, ierosolimitane, pe care le sprinjia noua Monarhie.

Din punctul de vedere al luptei, care va continua mai multă vreme între tendința monarhică de la Radu Mihnea și păstrarea vechii datine elective e deosebit de plin de învățătură și felul cum Miron și-a isprăvit Domnia. Il cunoaștem numai după Miron Costin. Marele Vizir cere un adaus la tribut de patruzeci de pungi, și Barnovschi „urmează pre Petru-Vodă care au făcut mănăstirea Galata, carele, având dodecială totdeauna de la Turci cu dările, au strâns boierii și țara și li-au zis că nu mai poate satura pântecul Turcilor cel fără fund și, luându-și ziua bună de la toți, au lăsat Domnia și s'au dus pren Țara Leșească la Veneția (*sic*), unde și-au sfârșit și viața, cu vecinica pomenire în țară“². Deci și el „n'au vrut nice într'un chip să primească. să nu facă asupra țerii obicei“³. Il vedem închizându-se în Hotin încă la trei luni după numirea

¹ V. A. Urechiă, în *Mem. Ac. Rom.*, X, p. 251 și urm.; Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 414 Resumat mai pe larg, în Iorga, *Ist. Bis.*, I, p. 268 și urm. Acolo se poate vedea întru cât aceasta reformă a putut fi aplicată. — Il vedem pe Domn scutind la 1628 mănăstirea Barnovschi, căreia îi da satul său de baștină, Toporauții, luat în parte de la „unchiul Stroici“, de goștină, de desetină și de solărit, orice dijme, pe una din proprietățile sale, pomenindu-se și alte „dări și angherii“; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 6, no. 27”

² P. 290.

³ *Ibid.*

lui Alexandru Coconul, pe care-l tratează de uzurpator și dușman, care a stârnit și pe Tatarsi contra regatului, dar ei pot fi însă răspinși de la margene, unde se dă o adevărată luptă cu Polonii, — Tatarsii lui Calga, locțiitorul Hanului, oferind, de alminterea, lui Miron să-l restabilească împotriva „Coconului“, „din cauza Grecilor lui“; se ajunse chiar la o înaintare a 1000 de Tatarsi spre Iași ca să gonească în folosul prietenului lor pe trimesul Sultanului; urma ca pe urmă Miron să vie acolo cu ce trupe ar putea dăinui în aceste regiuni polone, dar, bine înțeles, el negocia cu Turcii înșii cu privire la prețul restabilirii¹. Retras în Polonia — se căsătorise cu fata castelanului Cameniței —, Miron va negocia, în 1631, cu Stanislav Koniecpolski, Voevodul de Sandomir, această întoarcere în Domnie² până ce i se oferi de la Poartă o favoare care ascundea intenția de a sfârși odată cu acest trădător. Voiă să treacă prin Holin la Soroca, întrebându-l Cazaci, dar Polonii îi recomandă cea mai mare prudență și mai bine să se înțeleagă cu Murteză-Pașa, care comandă la ac st holar³. Și Elisaveta, mama lui, spera într'o asemenea întoarcere⁴.

Miron Costin atinge chiar o încercare a lui de revenire cu armele, trimetând înainte pe Hatmanul Nicoriță, spre casa părintească de la Toporăuși, dar Vornicul Lupu și Stolnicul Grama păzire bine, pentru Alexandru Coconul, fiul vechiului și iubitului lor stăpân, granița⁵.

Sfatul acestuia, în cutare document din 15 Mart 1630, are o alcătuire în adevăr curioasă. El începe, nu cu un Român, cu un boier de țară, cu cineva care să-și aibă unul din rangurile cunoscute. El nu e altul decât Grecul cu nume turcesc, care, fiind capuchehaie, constituia principalul sprijin al Domniei: Curt Celebi „capichiaia“. Numai după el vine

¹ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, pp 589-90, no. CCLXVI.

² *Ibid.*, n-l următor.

³ *Ibid.* Se primise de la Domnul din Scaun, Alexandru Iliăș, soția lui Condrea și lui Toderășcu Ianovici. Unii Poloni își amintesc că, odinioară, el ar fi lovit în Bucovina, la 1620 pe ai lui Zolkiewski cari se retrăgeau și-l califică de „dux latronum“; *ibid.*, p. 607.

⁴ *Ibid.*, p. 602, no. CCLXXI. Cf. *ibid.*, pp. 605-6, no. CCLXXIII.

⁵ P. 291. Cf. raportul olandes din Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 192-3, no. XLII.

Fig. 3. — Biserica Barnovschi, Iași.

Ionașcu Gheanghe, fiul bătrânului Gheanghe, ca Vornic de Țara-de-jos, un Lupu pentru Țara-de-sus, un altul Hatman, străini fiind singuri Tudose și Marco, pârcałabi la Hotin, loc care rămânea primejduit, pe când Românul Bașotă e pârcałab de Neamț și un *Muntean, Radu* la Roman. Tot din țară sânt Iancu Vistierul și Dumitrașcu Comisul. Dar o origine evident grecească o au Hrisoscul, Chrysoskuleos, Spătarul, și Stolnicul Neculachi. Și „locotenentul“ Domnului e Levantinul Bartolomeo Minetti, care avuse și boierie la Munteni¹

Tânărul Alexandru², care nu va mai apărea în vre-un Scaun românesc, era totuși urmașul lui Radu „cel Mare“. Cu toți Grecii lui, i se datoria un sprijin pentru amintirea tatălui, de și-l purta cum voiă acel unchiu, Minetti³. Cu totul altfel era cașul cu „Grecul“ nechemat și nedorit care era Alexandru Iiaș. *Fașă de acesta țara-și va așirma dreptul de a hotări cine să-i fie Domn*. Aceasta cu, atât mai mult, cu cât boierii nu-l puteau uita așa cum li apăruse „legat în obezi“ la tunuri cu prilejiul campaniei de la Hotin a Sultanelui Osman, cu douăzeci de ani în urmă.

Docamdată el fu înlocuit la 1630, pentru incapacitate, prin acel fiu al lui Simion-Vodă, Moise Movilă, om bun, „blând la hire ca un miel, nice lacom, nice cu rău nimănuș“, care purta numele lui Moise Székely, precum Mihăilaș purtase pe al lui Mihai Viteazul, Petru poate pe al lui Petrașcu, fiul aceluia (dar a fost și un Pavel, mort în copilărie și înmormântat la Dobrovăț⁴). Venit de la Constantinopol⁵, el,

¹ V. Iorga, în *Rev. Ist.*, XVIII, p. 101. Cum e vorba de un unchiu turc al lui Alexandru — supt Radu Mihnea se pomenește fratele turc de la Constantinopol v. mai sus, p. 14), am arătat și aiurea (*l. c.*), că ar putea fi acesta, Grec pentru unii. S'ar explica locul lui în fruntea Statului. Am citat și pe agentul Ahmed-Aga al lui Alexandru (Hurmuzaki, IV², pp. 436-7, no. ccccxcv; p. 439, no. ccccxcix): să nu fie însă acesta unchiul turc?

² Scrisoarea lui despre moartea tatălui; *Rev. Ist.*, 1935, pp. 109-10. Pentru speranțele cu care l-a primit țara, Iorga, *Doc. Ard.*, XV, pp. 970-1, n-le MDCCCLVI, MDCCCLIX; p. 972, no. DCCCLIX; p. 975, no. MDCCCLXIV; pp. 977-8. Era și împiedecat în vorbă; Hurmuzaki, IV², p. 427 și urm.

³ V. scrisoarea lui către Bethlen, Veress, *l. c.*, pp. 300-1, no. 238.

⁴ Iorga, *Inscripții*, II, p. 213, n-le 607-8.

⁵ Raport olandes în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 193, no. XLII. Cf. cel venețian, Hurmuzaki, IV², p. 445, no. DVI

care lucrase ca să aibă Țara-Românească prin Ardeleni și se înțelese, prin zăpăci grecesc, cu șolul „craifului“¹, fusese fără îndoială, cerut de țară, care nu înțelegea însă, oricare ar fi fost legăturile acestui om cu frumoasa scrisoare latină, acolo în Polonia, să revie la era de războaie creștine, pe care o văzuse cu mulțămire încheiată².

Totuși, după pări primite că și el vrea să caute un adăpost la creștinii de peste Nistru, el fu destituit, și teribilul mârza Cantemir trebuia să-l surprindă și să-l aducă la Poartă, fie și cu sila. El însă nu se împotrivi și merse cu supunere la Turci³.

Contra numirii lui Alexandru Iliș se mișcă toată țara, încurajată. cum se va vedea prin lucrurile, care trebuie povestite deosebit, supt acest raport al inițiativei țării, care se petrecuseră în Țara-Românească, unde nu voia să tolereze pe Leon-Vodă cel impus, un fals Moldovean, Ștefan Tomșa nu-și pomeneste fiul⁴ —, cum n'o vor face nici pentru fiul acestui Alexandru Iliș însuși.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 18.

² *Soția lui era Ecaterina, fiica lui Radu Mihnea*; Hurmuzaki, IV², p. 447, no. DVIII. Cf. *ibid.*, pp. 442-3. Moise, care stă la Hârlău Veress, l. c., no. 246), cârmuiește tot cu Gheanghe, cu cei doi Lupu,, dar și cu Malcociu, nume turcesc, cu Savin, cu Dumitrașcu Șoldan, cu un Dumitru, Costin fiind Poste.nic, Spătar un Petrașcu; Grecii nu lipsesc la acela care dădea actul de obligație grecesc represintantului la Poarta al lui Gheorghe Rákóczy: Ianachi Cantacuzino, Apostol Păharnicul, Pana Stolnicul; Codrescu, *Uricariul*, II, pp. 50-2. Capuchehaiava obișnuită era Grecul Hurmuz chirișgi; Hurmuzaki, IV², p. 461, no. DXXII.

³ Miron Costin, pp. 231-2.

⁴ Numele de Strida, de Strida-bey, de Leonstrida „care i se da de izvoare contemporane, n'avea a face, firește, cu negoțul de stridii; altfel bailul ar fi interpretat acest nume; Hurmuzaki, IV², pp. 91, 436 și no. CCCXCIV; p. 493; p 446 și urm. Porecla e la 1637, când era vorba de noi stăruinți pentru Domnie ale lui Leon. Ar fi de bănuț o vițiere din „Leon-Vodă“, dar e drept că la 1629 bailul îl face, după unii, „fiu de pescar“, și atunci s'ar putea potrivi porecla: ar fi putut fi în legătură cu darea în arendă a pescăriilor. Omul era un bun ostaș și e lăudat la început de cronică țării, p. 311: „au început a-și întoami țara cum se cade“. Negoțul de stridii nu represinta ceva care să îmbogățească la Constantinopol. Cf. și bine informată lucrare a lui Ion Sârbu, *Mateiu-Vodă Băsărabă auswärtige Beziehungen, 1632-1654*, Lipsca 1899, pp. 4-5 și notele.

Originea revoltei contra lui Leon fu, după Cronica munteană, aceasta. curat întâmplătoare, dar și în fond era nemulțămirea că, după alegerea lui Radu Șerban, se trimeteau Domni de la Poartă, Moldoveni români, Moldoveni grecisați, atunci când țara vecină făcea un us așa de larg de vechiul privilegiu al alegerii stăpânilor ei.

Leon era îngrijit de strângerea banilor ce i se cereau pentru numirea sa pe un titlu de drept așa de șubred. De la o vreme, care nu se poate fixa, se introdusese obiceiul, *sprijinit totuși pe amintirea străvechii tradiții a județelor independente*, de a împărți aceste județe boierilor, cari, de voie sau de nevoie, aveau să facă aceia ce făcuseră odinioară, la sfârșitul secolului al XVI-lea, oameni de calitate a lui Ioan de' Marini, când era unchiul prin căsătorie al lui Mihnea-Vodă. Se întâmplă însă că țara, ne mai putând plăti, fugi peste graniță, cum se întâmplase și în Moldova, unde Domni nu știau cum să mai aducă înapoi pe fugari. „Spartu-s'au toate județele de peste Olt, fugind care încotro au putut.“ Domnul ceru de la boieri suma cu care erau datori, așa cum odinioară Roma decadentei chinuia pe curiali pentru banii ce ar fi trebuit să poată culege de la contribuabili, și boierii trebuiau să se împrumute de la negustorii turci veniți ca să cumpere sau să ia cu sila mierea de la oameni, de unde proverbul de „a da bani pe miere“ , Turcii balgii. Pentru fiecare lipsă a sumei pretinse se plătia o amenda de treizeci și patruzeci de galbeni.

O mișcare de pribegie boiereasca se produse, revenirea la vechea datină din secolul al XV-lea și al XVI-lea. Un răvaș contemporan, extrem de prețios, ni arată cum s'a produs această demonstrație, de mult pregătita, care avea în fruntea ei pe un nepot de soră al lui Petru-Vodă cel de la Bolzano, Aslan, „Leul“ — și el deci putând fi un Leon-Vodă, și, la Veneția, în zilele de refugiu, așa i se și zicea , care umblase după banii unchiului său, cu tatăl, Gheorghe Cămărașul, până la Sfântul Sava de la Ierusalim și până la Cairo¹. Aslan avea și un fiu. Era deci la boieri tendința întoarcerii, — pentru acest Moldo-Grec sau Grec cu pretenții de a fi Moldovean,

¹ Iorga, Hurmuzaki, XI, p. 565 și urm., notele.

care trăise până atunci în mediul constantinopolitan, de unde-și luase soția, Victoria, de la care avem o frumoasă icoană, îmbrăcată cu argint, a Sfântului Gheorghe la mănăstirea Viforâta¹ —, *la vechea dinastie pe care o represintase până atunci numai ramura lui Mihnea.*

Ca Ban al Olteniei, Aslan organizase oarecum oficial această mișcare, și Matei, căpetenia oștilor², îi dădea sprijinul cel mai prețios.

Un trimes ca să adune mierea oerută de cutare Turc creditor, deci pentru „miererie“³, dar și pentru „birărie“, se văzu atacat de un revoltat venit cu ceata, care puse mâna pe tot ce avea agentul: banii din desagi, miere, vaci, cai, hainc, castative. Acesta aflase, la Târgul Jiiului, că „trec la munte“ Aslan, Gorgan Spătarul și acel Matei Aga, fostul ostaș al lui Mihai, despre care se știa că are pretenții de descendență „băsarăbească“. Cel despoiat astfel încercă a-i opri „în gura plaiului“ spre Ardeal. Dar îi află „mulți și tot de folos“, gata de atac, cerând „să li se închine“ oamenii Domniei. Aceștia fură puși pe fugă și, din același târg, se anunța la Curte plecarea cu cei de mai sus a unui întreg grup de boieri olteni: cu Aga Matei Brâncoveanu⁴, Barbu și Mihai Brădescu, de la cari ni s'a păstrat o frumoasă culă, Barbu Poienaru, Barbu Fratoștițeanu, fiii unui Is cru și unui Malcociu, „și alții mulți de la Olt și de la Romanaț și de la Jiiul-de-jos și de la Mehedinți“. „Acum țeara fuge toată, că le-au zis acei boieri țărâi: „Fugiți toți după noi; nu mai daț nemic“.

Și sfatul prinse. *Satele se ridicară într'o adevărată mișcare socială.* „Rumâni“, — deci cuvântul nu are numai sensul social, de țerani neliberi. „nu vor să dea nemic, ce bat feciorii“ percepatorii „și le iau boii și trăsurile“ amen-

¹ Iorga, *Inscripții*, I, p. 97, no. 193; *Les arts mineurs*, I, fig. 12.

² Haga Mattei, gentelhuomo di quella provincia che di continuo è stato capo di tutta la militia; Hurmuzaki, IV², p. 450. Despre oaste se spune: „li soldati di Valacchia è valoresissimi nel combater, exercitati di continuo nelle arme in guerre“; *ibid.* Despre mișcarea olteană, *ibid.*, p. 452, no. DXXVI.

³ Pentru „merticul Turcilor balgi“ în Moldova tot atunci, Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 112, n°. 158.

⁴ La 1611 el iscălia „Mateiu Paharnicul din Brâncoveni“; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXVI, nota 1

zile —, „și zic că le-a' zis boiarii să nu dea nemic, că le vine alt Domnu.. Că acei boiari s'au lăudat cătra țeară că preste puține zile vor veni cu Domnu“¹.

Scrisoarea e datată 20 Septembrie, și Cronica țării pune la 27, cu oarecare greșeală, acest exod amenințător pentru Vodă Leon. Ea mai adaugă la pribegi și pe Dumitru Filișanul, pomenit de altfel și în acel răvaș, și pe Vistierul Mitrea.

Ei căutaseră un adăpost la noul „Craiu“ ardelean Gheorghe Rákóczy, la „groful“ și la David Zolyomy, cu „toți nemișii“².

De curând murise (15 Novembre 1629) Bethlen, bănuit că vrea o adevărată coroană a „Daciei“³, care, după ce tratase pe Radu Mihnea de „hoț“, se împrumutase de la Alexandru Coconul și-i ceruse contingentul pentru lupta sa în Apus, ca să se ajungă apoi la relații de bună vecinătate și cu Alexandru Iliș⁴, pe care nu-l suferise la început. Era rău dispus față de Miron-Vodă, care trebui să-și trimeată și el ostașii în Ungaria⁵, pe când cu ceilalți lucra, în lagărul de la Nistru, ca să împace, ca Radu-Vodă, pe Turci cu Polonia⁶ și ca să aibă cuvântul său în discordiile tălărăști dintre Șahin-Ghirai, fraatele Hanului, și dintre Cantemir și ocrotitul lor, noul Han Gianibec⁷, și primi în schimb grosolane insulte⁸.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 19-20.

² Cronica țerii, p. 311.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CLIV-VI.

⁴ O scrisoare a lui Alexandru Iliș către un nemeș ardelean, 4 Iunie 1629; Veress, *l. c.*, pp. 289-90, no. 231. Trimesul lui Bethlen, Gheorghe Apaffy, descrie țara ca ajunsă în cea mai mare sărăcie; *ibid.*, pp. 296-7, no. 236. O scrisoare din Iași, 26 Septembrie, a lui Alexandru Coconul, anunțând că și-a luat Scaunul la 22 Septembrie st. v., *ibid.*, pp. 292-3, dă vești de pretutindeni lui Bethlen. Pretențioasă iscălitură și frumoasă pectele. Logofătul Dumitrașcu asigură pe principe că, în deosebire de Miron, „Coconul“ are cele mai bune sentimente față de dânsul; *ibid.*, pp. 297-9, no. 237.

⁵ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 956, no. MCCCXXXVI. Incolo corespondența cu Ardealul privește, ca și a lui Radu Mihnea și a lui Alexandru Coconul, continua primejdie tătărească.

⁶ Scrisorile pentru aceasta la I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II.

⁷ V. în această privință raportul venețian din Viena, 9 Septembrie 1629, în care Miron e caracterizat de „bravo capitano“; Veress, *l. c.*, p. 283, no. 225.

⁸ *Török-Magyarkori Allam-Okmánytár*, II, p. 8.

Domnii noştri avuseră ordine de a intra în Ardeal, dacă apare acolo, pentru a smulge moştenirea vre-un duşman. Dar o astfel de intervenţie nu fu de nevoie. Văduva lui Bethlen, Ecaterina de Brandenburg, fratele celui mort, Ştefan, „groful“ de mai sus, Zolyomi, încercară a menţine regimul de până atunci. În toamna lui 1630 dietă va alege însă, nu pe un Ardelean, ci pe un mic nemeş din Ungaria Superioară, pe un om viteaz, dar înainte de toate unul foarte cuminte şi cumpănit, acel Gheorghe Rákóczy, pe cari Românii ardeleni, faţă de cari fu drept, îl numiau, încetăţenindu-l între ai lor, „Itacolţea“¹.

Leon-Vodă nu se lăsa intimidat². Sprijinit şi de un grup de boieri, cari nu-şi puteau găsi o astfel de situaţie la alţi Domni, el porni cu confiscarea averii acestor rebeli cari, pentru moment, dată fiind situaţia în care se afla Rákóczy însuşi, nu erau decât numai mişteş refugiaţi, puţând să ajute la luptele contra Imperialilor pentru întronarea noului prinţ³. Apoi, după ce se ajunsese la aşezarea lui Rákóczy, şi prin învoirea Impăratului, pribegii începură să se adreseze la elementele româneşti din Haţeg şi din părţile Inidoarei. În zădar încercă Domnul contra căruia se declaraseră să-i aducă înapoi printr'o solie aşa de importantă ca a Vornicului Hrizea şi a episcopului Teofil de la Râmnic⁴.

Atunci Leon cedă înaintea cerinţilor ţării, de care nu ţinuse samă până în acel moment de îngrijorare. Chemă Sfatul boierilor, — dacă nu e vorba de o *adunare populară neche-mată*, — în frunte cu un nou Ban, luat dintre intimii lui Ştefan Tomşa, Boul, căsătorit cu sora lui, şi lăsa ca acesta să icie ce hotărâre a vrut contra Grecilor, a celor cari pradă ţara ca să-şi facă averi la ei acasă, în Constantinopol, ca şi contra celor cari-şi îmbogăţesc mănăstirile prin veniturile culese la noi. Era continuarea atitudinii luate faţă de Ale-

¹ Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. CLX-II.

² Pentru o încercare mai veche cu ţaranimea, în 1626, Vistierul Nicola fiind îndemnătorul — e vorba şi de un Alexandru „Ciobanul“ —, v. raportul vechiului duşman al Românilor, Borsos, care se laudă ca a împiedecat-o, ameninţând cu Domnul său, Bethlen; Veress, *l. c.*, pp. 278-9, no. 223.

³ Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CLXIII, nota 2.

⁴ Cron. ſerii; *Mon. Comit. Trans.*, VIII, p. 255 şi urm.

xandru Coconul și „închinările“ lui. Astfel de „străini neprietenii țerăi“ nu mai pot fi îngăduiți. Precisând abuzurile contra cărora se ridicaseră plângeri, se făgăduia, în folosul tuturor claselor poporului, ușurări și scutiri, reveniri la dreptate, și în materie de moșteniri, și mai ales se asigura că nimeni nu va mai fi osândit fără o judecată dreaptă. Roșii, feriți de dijme, vor da doar de fiecare „cal“, cu ajutoarele călărețului, 40 de „ughii“ pe an, jumătate la Sfântul Gheorghe, jumătate la Sfântul Dumitru, preoții 60. *La mănăstiri nu vor mai fi decât „călugări români“.* „Soborul“ va alege, fără „mită“, pe episcopi, cari, ca și egumenii, nu vor putea fi trimiși de Patriarh, care va fi invitat numai a-și da binecuvântarea, „cum au fost de veac“. Se suprimă noile dări, care se înșiră astfel: „bir de lună, găleată cu fân, bou, oaie seacă, cal, miere, ceară, împrumut, bani de cununie“. (23 Iulie 1631) ¹.

Din partea lor, pribegii erau hotărâți să-și caute norocul cu armele. Îi vedem la o dată din același an 1631 împrumutând de la un negustor din Ardeal, „jupânul Cristes“, un Kereszteszy sau chiar unul din acei Români cari făceau comerț cu părțile răsăritene, o sumă de 2.000 de galbeni ungurești, arătând că au de gând, și cu ajutorul lui, a se întoarce în țară și, „să va fi pre voia noastră, să ne luom țara și să scoatem Grecii și dușmanii noștri, carii au spart casele noastre“. Iși pun pecețile, cu a lui Matei, care înfățișează pe un slăpănitör în Scaun, cu sabia și cu crucea de-asupra tronului, treisprezece boieri, adăugându-se la cei însemnați mai sus un căpitan și postelnic Dumitru Preda, un postelnic Dumitrașcu, altul Ionașcu (de la Gaia), un al treilea, Stroie, doi Bani supuși Banului celui mare: Zaharia și Adam ².

Un ceauș de Scaun era atunci la București. Cum se auzia că va fi o năvălire pe trei pasuri: Tudose la Târgul-Jiului,

¹ *Magazinul istoric*, I, pp. 122-5; Ghenadie al Râmnicului, în *Arch. soc. științ. și lit. din Iași*, V, p. 72 și urm.; *Buletinul fundațiunii Urechii*, I, p. 29 și urm.; August Pessiacov, *Acte și notițe istorice (1546-1601)*, Craiova 1908, pp. 51-3. Cf., pentru tradiția manuscripta, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXIV, nota 5.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 103 (și la Hasdeu, *Col. lui Traian*, VIII, pp. 230-1 Originalul, în Biblioteca Batthyanyi de la Alba-Iulia, nu s'a putut găsi.

Matei la Rucăr, Gorgan pe Teleajen, se cheamă ajutoare turcești și tătărești, din mai multe părți ¹.

De fapt pribegii veniră printr'un singur pas: acela prin care ieșiseră și prin care ajungeau în partea din țară pe care se sprijiniau: Oltenia, cu ai ei Roșii. O ultimă solie a lui Leon îi găsi la Târgul Jiului, gata de luptă, Mihu Spătarul, care încercă să-i oprească, fu bătut la satul Ungureni. Atunci Domnul, care-și adăpostise Doamna și jupăne-sele la Giurgiu, veni să dea însuși lupta cu ce trupe credincioase putea să aibă. El apăru, cu Sârbii lui, la Prisceni, apoi „din jos de mănăstirea lui Pană Vistierul“ și în sfârșit chiar lângă București, „de asupra viilor, din jos de mănăstirea lui Mihai-Vodă“.

„Grecul“ învinse. Căzură prinși la dânsul Preda din Brâncoveni, nepotul lui Matei, Radu din Deasa, ultimul sol necredincios al Domniei; între cei cari fură tăiați fără milă, ceia ce nu se văzuse de mult, Cronica înseamnă pe Banul Adam, pe ginerele lui Mihai-Vodă, Preda Greceanu, căruia i se zicea, fiindcă atârna de soția sa, Doamna Florica: Floricoiul, un Armaș Nușa. La Constantinopol se expediază, ca dovadă a biruinții, patruzeci de Unguri, adecă de fapt Ungureni hățegani și inidoreni (23 August = 3 Septembrie) ².

Invinșii se adăpostiră un timp în mănăstirea Tismana. Acolo putură ei rezista celor trimeși să-i prindă, Boul și un Nedelcu Boteanu ³. Apoi pe la Isvarna se trecu iarăși în Ardealul ocrotitor, de unde plecară îndată scrisori către Turcii dunăreni în favoarea acelor cari nu putuseră izbândi cu puterea ⁴.

La Dunăre se așezase de un timp Abază-Pașa, un Caucasian, care, într'o vreme când Imperiul otoman se pregălia de o mare luptă în Asia și când Cantemir putea să facă din Bugacul său ce voia, putea să considere această feudă la hotarele românești ca o adevărată autonomie, în care el își acorda samavolnic dreptul de a numi și de a scoate pe Domni,

¹ Iorga, *l. c.*, pp. 104-5, no. II (după aceeași publicație a lui Hasdeu).

² Pentru calitatea lor de nobili, Veress, *l. c.*, p. 315, no. 249.

³ Cronica țerii, pp. 312-3.

⁴ Izvoare unguerești la Sârbu, o. c.

socotind că și Ardealul e în raza puterii sale, și Rákóczy era încă destul de șubred ca să-l păstreze în această iluzie.

Leon-Vodă era foarte mândru de isprava ce o îndeplinise. Își ridică un adevărat mic monument al victoriei în crucea de lângă biserica de mulțămită pe care o făcu pe locul chiar al luptei, în „slobozia“ bucureșteană. Proclamându-se încă odată „feciorul lui Ștefan Voevod“, el închina acest semn Sfântului Gheorghe, a cărui icoană fu așezată, tot în amintirea acestei isprăvi, la Viforâta¹. Căci „milostivul Dumnezeu cu rugăciunea lui Sfeti Gheorghie supusu-i-au suptu sabiia Domniei Meale, și i-am biruit; și căți au căzut în război zac suptu această movilă²“

Dar, cât despre aceia, el căută și mai departe o împăcare cu pribegii³, dându-și samă că, atâta vreme cât ei sânt peste hotar, Domnia-i va fi amenințată la Turci. Mitropolitul Grigorie, Vornicul Ivașcu și Comisul Grigorie fură mai ascultați decât înaintașii lor. Fugarii își dădeau samă că mișcarea li fusese pripită. Aceasta i-o spuneau și Polonii, lui Barnovschi, care se arăta gata de o năvălire ca aceasta: „Nu trebuie căutat prea departe: nenorocirea de dăunăzi din Țara-Românească e încă proaspătă. Voevodul Măria Sa poate ști foarte bine cum a fost plătit cel ce s'a încrezut în astfel de făgăduieli (ale țerii). Căci, dacă s'a aruncat răpede la luptă, tot așa de răpede a și căzut, s'a acoperit însuși de rușine și și-a înșelat prietenii, trimetând multă lume la măcel“⁴.

Pribegii ascultară de îndemnul Bisericii, al prietenilor și ru-delor, și avură dreptate să se încreadă în chezașia lor; întâiu boierii mici ai Olteniei, Brădeștii, Coțofeanu, Filișanu, Poienaru, Ivașcu, Petru Slugerul. După ce se văzu că nu li se întâmplă nimic. Aslan veni să-și recapete Bănia, murind peste puțin în această situație îndată după Domn. Matei singur rămase încă în Ardeal, visând deci de Domnie din acel moment.

La sfârșitul lui Iulie st. v. sosi însă la București vestea

¹ Iorga, *Inscripții*, I, p. 97, no. 193.

² *Ibid.*, pp. 259-60, no. 595. E pusă la 20 Februar 1632. O altă ediție a dat-o, într'o revistă, pe care n'o pot regăsi, generalul P. Vasiliu Năsturel.

³ Represintantul lui Rákóczy la Poartă cere izgonirea lor, la 29 Octombrie 1631; Veress, *l. c.*, pp. 315-6, no 249

⁴ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 592.

că Leon-Vodă, care nu și putea păstra Scaunul fără vărsare de sânge, a căzut și în loc Alexandru Iliș a făcut să fie numit fiul său Radu, „fătul voinic“ de care vorbește o scrisoare moldovenească puțin înainte¹. *Se urma astfel exemplul lui Radu Mihnea, cu aceiași familie în fruntea anândurilor țărilor*². Tânărul fusese însurat cu fiica influentului grec Curt Celebi³.

Alexandru Iliș izbutise să rămâie în Moldova, de și, afară de Ghenghe și Postelnicul Ienachi, rămași să păzească Scaunul, toți marii boieri ai Moldovei veniseră să protesteze contra numirii lui: Lupu Vornicul, care va fi Domn — credincios Turcilor în 1620 el fusese ars pe piept din ordinul lui Gașpar-Vodă⁴. — Cehan Racoviță Vornicul, Hatmanul Savin, Postelnicul Costin, Grigore Ureche Spătarul, Buhuș Vistierul, Furtună Comisul, Bașotă Logofătul⁵. Dar unii din ei fură arestați și, cu toată uciderea de Ieniceri a Marelui Vizir, trebui să se ajungă la pace cu noul numit; dar ca să fie primit, trebui ca înaintea Patriarhului să se facă reciprocele jurăminte. Biruința asupra opoziției o câștigase dibăcia lui Vevelli, sfetnicul lui Radu Mihnea⁶.

Izbulind să-și facă fiul trimes în Țara-Românească, Alexandru-Vodă — acuma singurul, fiindcă murise la Constantinopol celalt, „Coconul“ —, căută să-l împace cu boierii. El scrisese, la 18 August 1632, lui Matei „Brancovanul“ și lui Tudosie, ca „boierilor săi“, căroră li dă sarcina de a aduce din Ardeal pe „Rumânii“ de acolo. Ii sfătuia însă să nu meargă de-a dreptul acasă, ci să treacă pe la dânsul: „să veniți pre aicea, pre la Domnia Mea, cum v'am și mai dat învățătură cu scrisoarea Domniei Meale“⁷. Ce însemna aceasta s'a văzut când Gorgan, lăsându-se atras în cursă, fu ucis⁸.

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 985, no. MDCCCLXXV.

² Cron. țării, pp. 313-4. V. asigurările lui Radu față de Rákóczy, Veress, *l. c.*, pp. 319-20, no. 253 plecare la 20 Septembrie din Constantinopol).

³ V. Iorga, în *Rev. Ist.*, XVIII, p. 98-9.

⁴ Hurmuzaki, IV, p. 669.

⁵ Miron Costin, p. 292

⁶ *Ibid.*

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 195, no. III

⁸ Cronica țării, p. 314

Fig. 4. — Matei Basarab.

Astfel, Matei nu veni singur, ci cu o ceată de Bănăţeni, comandată de Vaida Bunea. Plecat de la Caransebeş la 12 August, el, care se înţelesese cu Abăza, fu primit în raiă de beiu de la Orşova, mergând apoi spre casele sale din Brâncoveni.

Dar îndată veni la dânsul „boierii şi Roşii şi toată ţara câtă era peste Olt“, şi din nou se ridică întrebarea cu privire la Greci. Cu ei împreună el merse la Abăza, care, ca şi cum i-ar fi fost dreptul acesta, îl şi făcu Domn, îmbrăcându-l cu caftanul care se dădea din alte mâni. Ca la Constantinopol, Matei avu „surlari“, beşlii şi oaste. La sfârşitul lui Septembrie era Domn la Bucureşti *fără a se fi făcut măcar un semn de la locul cuvenit*¹.

Împotriva lui erau însă boierii lui Alexandru Iliaş: cu Hrizea, cu Mihu, cu Dumitru Dudescu şi Neagu Aga, Papa Logofătul Greceanu, dar mai ales Grecii contra cărora se striga: Nicola Vistierul (Nicola Catargiu), Aga Vasilachi. Radu venise pe la Isaccea şi se cobora din Moldova.

Matei îşi trimese vechii prieteni cu straja la Râmna. Părcă inviaseră vremile când Ştefan-cel-Mare se lupta cu un alt Radu-Vodă şi cu cei doi Băsarabă... O încercare de a câştiga pe slujitorii munteni nu izbuti. Veniau cu tânărul Radu Moldoveni şi seimeni turci, Tatari. Cu aceştia ajunse el la Obileşti.

Lupta cu ai lui Matei se dădu supt zidurile Plumbuitei, ctitoria lui Alexandru Mircea şi a Ecaterinei. În tabăra Domnului popular erau toţi pribegii de odinioară, adăugându-se Vornicul Ivaşcu, un Bălean, şi cu Roşii, fiul lui Lupu Mehedinţeanul, Gheorghe Spătarul, Aga Oprea, cu dorobanţii. În numele arhanghelului Mihai ei luptară vitejeşte. Radu lăsa pe câmpul de luptă, între alţii, pe Nicola şi pe Papa Logofătul. Turcii se închinară învingătorului².

Acesta, contra căruia veniseră ordine şi la Abăza şi la

¹ Pentru un portret al lui Matei, *nedatabil*, v. Omont, *Portraits de Mathieu Bassaraba, Voïvode de Valachie, et de sa femme Hélène (1633-1654)*, în *Bulletin de la société des antiquaires de France*, 1898. Cf. *Byz. Zeitschrift*, VIII, p. 250

² Între boierii cari se înlătură e şi puternicul Mihu. V. o scrioare a lui în Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 105-6, no. IV.

Rákóczy ¹, mai făcu o vizită la Rusciuc, Pașei. Apoi, după ce i se aduse de la Poartă steagul, el merse cu imbrohorul și cu boierimea, în frunte fiind Vlădicii Grigorie și Teofil, „și Roșii, și călărașii și dorobanții, și popii“, la Poartă, lăsând ca regentă pe Doamna Elena (28 Decembre).

Aici trebui dată o lungă luptă cu acel Curt Celebi, care ajunsese, cum s'a spus și între boierii țării, cu solii pribegilor din Moldova, cu Turci cărora li-ar fi perit rudele în luptă. În Februar 1633 se făcu o judecată formală înaintea Vizirului, și se presintă și aici vechea plângere contra Grecilor. Așa Matei-Vodă fu întărit și în formele obișnuite se putu îndrepta către țară, unde sosi la 29 Mart ².

¹ *Ibid.*, pp. 194-5.

² Povestirea contemporană în Cronica țării.

CAPITOLUL II.

Spre Monarhia moldovenească

Inrăit de neizbânda din Țara-Românească, unde am văzut că el se considera, vorbind de boierii săi ca Domn, întocmai ca în această Moldovă a ascendenței sale, Alexandru-Vodă s'ar fi gândit la ce nu s'ar mai făcuse de la Ștefan Tomșa încoace: o execuție în masă a acestor boieri cari țineau la dreptul lor de a alege, de a conduce și, întâmplător, și de a depune pe Domni. Miron Costin înseamnă între cei meniți astfel morții pe Lupu, viitorul Domn, dar nu și pe celalt Lupu, Prăjescul¹, pe Cehan Racoviță, pe Savin, pe Buhuș și pe Grigore Ureche, viitorul cronicar, care, din nenorocire, n'a apucat să scrie și istoria timpurilor în care ar fi fost amestecate și pășaniile sale². Vevelli ar fi pus lucrurile la cale. Realizarea proiectului a fost însă împiedecată prin divulgarea unuia dintre Grecii Domnului, Constantin Aseni. Costin, tatăl lui Miron, care-și trăgea numele de la Barnovschi, apucă să treacă granița.

Starea de lucruri era atât de îngrijorătoare, încât atot puternicul Curt Celebi trimese pe capugi-bașa Huscin ca să recheme pe Vevelli, pe Aseni și pe alți Greci influenți, dar Alexandru refuză cu toată hotărârea să se lipsească de dânșii, declarând că mai curând iese din Scaun³.

Se face deci, cu Lupu în frunte, și aici, *după exemplul*

¹ Un Lupu Cupariul e trimis în Ardeal de Miron-Vodă, la 1626; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 954-5, no. MDCCCXXXIV.

² V. Czołowski, în *Prinos Sturdza*, despre viața lui și a altora în Polonia.

³ Hurmuzaki, IV², p. 466, no. DXXX. S'a copiat greșit în raportul bailului „Veccelli“ pentru „Vevelli“.

muntean, în care vedem deci că inițiativa nu fusese a lui Leon, o „Adunare națională“. Erau de față și Curtenii și țăranii. Aceștia putură fi cu atât mai ușor puși în mișcare, cu cât vești din acel moment arată că ai lui Alexandru „jeau mare dare de la sărăcime, pentru care se tulbură săracii“¹. Se umple Iașul, întinzându-se mulțimea și până departe dincolo de hotarele lui, la Miroslava. În acest act de imitație, — căci în Moldova elementul grecesc nu juca același rol ca în țara vecină, — se „strigă pre Greci de pren toate ulițiile“.

Acest „strigăt“ se comunică, printr'o deputație, și Domnului, care observă: „Dacă se rădică pre Greci, pre mine se rădică“, și el se supune îndemnului de a pleca, asemenea cu acela care se făcuse, asediindu-l la Curte, lui Ștefan Tomșa.

Boierii conduc, *escortează* pe acela care era *nazilit de dânșii*. Întăiul, și unicul cas al unei asemenea izgoniri, Alexandru crezând că va căpăta de la Poartă întoarcerea în Domnie și pedeapsa acestor cutezători rebeli. „Grosimea țăranimii“ vujește împrejurul curiosului, ne mai întâlnitului cortegiu. Se zvârl pietre și oase, și între cei răniți, și greu, e însuși organizatorul petrecerii, Lupu, al căruia tată venise de peste Dunăre, fiind un timp boier muntean, Nicolae Coci² Aga, clitorul bisericii Stelea din Târgoviște, unde e și îngropat, mama fiind însă Moldoveancă. „Dă-ni, Doamne, pe Greci“, cum nu se ceruse la Munteni, se aude pe margenea Bahluiului, pe când mulțimea fără stăpân pradă unde vrea. Domnul nu cutează să apere pe Vevelli, împotriva căruia se îndreptau nu țăranii neștiutori, ci boierii cari aveau o veche socoteală cu acest om de mare inteligență și pricepere și cu multe servicii aduse păcii din lăuntru și din afară. Cu el periră și cumnatul său Alexandru Mamonă, dintr'o mare și veche familie peloponesiană, și un dragoman, Ieronim „Hores“³. Pe când un Lăpușneanu, din rasa neodihnișilor răzeși basarabeni, Bosie, smulgea mantaua de pe umerii Domnului.

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 989, no. MDCCCLXXX.

² V., după o însemnare pe odajdii, descoperita de păr. Ursăcescu, Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*, 1937. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p. 420, no. 2. Coci, numele unui boier al lui Aron-Vodă și Mihai Viteazul, înseamnă în limba albanesă Roșul. Inscricția lui Nicolae Aga, acolo, corectată după ediția din Iorga, *Inscripții*, I, pp. 112-3, no. 229.

³ Hurmuzaki, IV², p. 466, no. DXXX.

marele său sfătuitor, istețul Rettimiot¹, era tăiat cu topoarele. Trebuiră seimenii cu puști, cu „sinețe“, oaste nouă pe care Alexandru-Vodă o crease după exemplul Turcilor, la cari acest corp disciplinat trebuia să înlăture pretențiile anarhice ale ienicerilor și spahiilor, pentru ca Domnul, care nu fu lăsat să intre în primejdia pădurilor de spre Bârnova, să fie în siguranță pe un alt drum, nu cel care prin Brașiște ducea peste Prut în Bugeac spre Tataři, ci de-a lungul Prutului spre Huși pentru a reveni de acolo la Bârlad. Cu el era și fiul Radu, de a cărui viață se temu și iubitorul părinte și se rugă boierilor întovărășitori. Se refăcu garda de seimeni și copii de casă cari se îndepărtaseră o bucală de vreme. Costin era acum la Putna, și el avu sarcina de a aduce pe Domnul, care-i voise moartea, la vadul de la Galați; și el s'ar fi oferit să negocieze o nouă împăcare cu boierii, pe care însă, după teribila sa pățanie, Alexandru o refusă. Se auzi la Constantinopol că de la Galați fostul Domn fusese trimis pe o simplă barcă la Constantinopol.

Se ajunsese acum, iarăși ca la Munteni, până acolo, încât „țara“ pusesse la *alegerea noului Domn*. Pe Lupu îl voiau, ca autor al mișcării, și în ciuda originii lui străine, care se vădia și prin confuzia ce a făcut-o totdeauna în rostirea suntelor ș și s, amestecate între ele². Dar el trebuia să primească, *după obiceiul polon și după cel venețian la alegerea dogilor*, un statut de Domnie: „legături cu tocmeală, ce va lua den țară; ce s'are lega pentru dări atunci la acel ales (alegere), iară mai mult să nu ia den țară“. Acela care-și reserva pe mai târziu, în albe împrejurări, o stăpânire nestânjenită de nimic, nu primi asemenea condiții. El recomanda să se aducă Barnovschi, care se afla la Nistru, și acesta primi cu cea mai mare plăcere, crezând că se poate repeta cazul lui Matei, în această Domnie prin „ales“ și invitație, de sigur pe baza acelorași condiții care se puseseră Lupului. „Dulce este Domnia den Moldova“, ar fi spus acela care se încredea așa de

¹ V. pentru el și Bandini, ed. Urechiă, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XVI (1894), p. 261. La același despre boierul Solomon Bârlădeanu, p. 267. Ienachi Postelnicul, p. 367.

² V. scrisoarea din Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 30-1, no. xl,

mult în steaua sa, unui Polon vecin, care i-ar fi obiectat: „iară și obezile turcești încă sânt grele“¹.

El nu-și dăd a samă ce dușmani va găsi la Constantinopol, unde, ca și Matei, va trebui să meargă, dar fără a se fi înțeles deplin cu Abăzâ², și chiar câțiva boieri îi erau dușmani și gata de pâri. Doar la plecarea lui din 1629 Logofătul Dumitrașcu Ștefan, care n-î prevedea că fiul său Ștefan va domni cândva, îl descria ca pe unul care „călăria totdeauna pe norocul capricios al minții sale“, ca un adevărat monarh, în stilul lui Radu Mihnea, fără să se adreseze la sfatul boierilor, obișnuiți să fie întrebați³.

Plecarea lui Miron la Constantinopol se făcu întocmai ca a Domnului Țării-Românești, „cu mulțime de boieri și fruntea Curții, preoți și călugări“, nelipsind din deputație, dar poate nu cu gândurile cele mai curate, și Lupu, care, aflând că se trece prin București, unde i se știau planurile de viitor, se ceru înapoi ca fiind prea compromis în recenta răscoală; aceasta de și Matei încercă să-l oprească în cale.

Cu scrisori de la acesta, Miron merse întâiu la Abăzâ, care n'ar fi aratat față de dânsul, cu toate bunele cuvinte, aceleași sentimente ca față de ocrotitul muntean.

La Poartă, boierii Ghenghe, Bașotă⁴, Cehan, Roșca, se arătară bălăioși, declarând că în ruptul capului nu primesc alt Domn. Ei se adresară de-a dreptul Sultanului Murad, trecând peste capul Vizirului. Și în același timp sosiau scrisori din Moldova că Miron-Vodă e omul Polonilor, gata să li dea țara. Așa credea și Abăzâ însuși, a cărui influență se păstra întregă.

Se ceru o sentință a Muftiului, și ea era de moarte. Domnul nerecunoscut al Moldovei fu deci pus la închisoare, singur, în momentul când avea audiența la Vizir. Stăruințele de liberare ale boierilor nu izbutiră. Într-o scrisoare către evlavioasa

¹ Toate amănuntele de până aici la Miron Costin, pp. 293-4.

² O solie la el însă, *ibid.*, p. 295. Ce spune cronicarul despre deosebirea de situație între alesul moldovean și cel muntean care „nu ieșise într'altă țară“, ar părea greșit: doar Matei stătuse, cu u săi, atâta timp în Ardeal, dar acesta era și el al Sultanului.

³ Veress, l. c., p. 298

⁴ Petru Bașotă e trimis de Alexandru Coconul în Ardeal la 1629; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 975, no MDCCCLXIV.

sa mamă, Elisabeta, Miron își povestea sfârșitul, și ce era în acest suflet de om nobil și bun, mândru de sine și de țara sa „dulce“¹ se oglindește în admirabila-i mărturisire înainte de moarte, care, din fericire, ni s'a păstrat.

El se presintă ca fiind „acuma în mâna păgânilor, de bună voia sa venit în mâna lor, pr' amăgiturile și înșălăciunile lor și mă scoaseră din odihna mea cea bună“, de care râvnia. Știe „tocmelile păgânești“, așa că „mai mult are nădejde de moarte decât de viață“, dar se gândește și la posibilitatea unei „închisori îndelungate“. Cum „într'acela chip meșteșuguiră cu mângâierea lor, de nici casa nu și-a tocmit cum să cade în purcesul său cum i-a fost voia sa“, ca unul care „n'a avut această nădejde să fie astăzi într'această nevoie“, „n'a știut că va veni la una ca aceasta“.

Vrea să-i fie aduse oasele, care să „nu zacă în păgâni“, la Dragomirna. Recomandă pe mama iubită², care va putea sta la Ustie ori veni la Iași, cu sora lui, Scripca sau Sverca, Anci Movilă și soțului ei, îngăduindu-li să cumpere ce luase și el de la dânsii acolo, în Polonia; altfel, moșiile se vor vinde de credincioșii Vornicul Gavrilaş și Costin, care ținea pe o nepoată a lui. Nu uită nici de clitoria sa de la Liov, de aceia din Iași, închinată Sfântului Mormânt, căruia-i lasă și o sumă de bani, de biserica Sfântului Ioan din același oraș de Scaun, de cea de la Bârnova, de cea de la Toporăuți³. Se vor plăti toate datoriile, ca să nu cadă el supt blăstăm, dar nu și ce a promis în scris în vederea Domniei. Se simte îndatorat și față de fetița lui Tonașcu Stroici, o rudă, a cărei creștere o luase deci asupra sa. Averele mișcătoare agonisită de dânsul,

¹ V. la Miron Costin, care-i arată și adâncă pietate în rugăciunile de noapte: „era la hirea sa Barnovschi-Vodă foarte trufaș și la portul hainelor mândru, iară la inimă foarte drept, blând și nelacom“; p. 297.

² Ea făgăduia stavropighiei din Liov, la 27 Decembre 1632. că va interveni pentru zugrăvitul bisericii, la fiul ei, dacă se va întoarce în Domnie; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 602, no. cclxxi. Ea păstrează relații cu aceștia și în 1634; *ibid.*, pp. 606-7, no. cclxxiii.

³ Pentru meșterii ardeleni, și de la Buhalnița (G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București 1933, pp. 105-6), ai clădirilor lui, Iorga, *Documente Ardeleni*, II, pp. 960-1, no. mdcccxlii; p. 968, no. mdcccliv. Scrisoare românească a lui către Bistrițoni 1629), *ibid.*, pp. 969-70, no. mdccclv.

ca și ocinile, nici acelea moștenite, „să se dea pe la mănăstiri și biserici, pentru sufletul nostru și a părinților noștri“, căci „sânt bogate biserice goale de veșminte, sânt stricate, descoperite“¹.

Bunul Domn viteaz și milostiv, invinuit pentru cele două năvăliri în Moldova, era apoi tăiat înaintea Sultanului, om crunt, care se va distruge cu beția². Murad privi pe tereastră la sângerosul spectacol (2 Iulie)³. Bietul trup aruncat fu luat de Costin și înmormântat pe ascuns la Patriarhie, rămânând să fie adus pe urmă la Iași, în ctitoria domnească⁴.

Iar țara-l tot aștepta pe Domnul dorit. Petrea diacul din Câmpulung scrie: „S'au așezat toată țara pre la locore, și se trag toți: voia lor li e să iasă înaintea lui Voda, c'au porces de la Păraței, șe au tremis boere înainte de au dat ștere țerăi că vine vieste de la Paratol Barnovschi-Vodă“⁵. Iar peste câteva zile Cămărașul Toderășcu scrie în Ardeal: „Noi acum au venit de-acolo, din Constantinopol... Sântem în stare ticăloasă, fiindca Impăratul turcesc i-a luat capul blândului nostru Domn Barnovschi“⁶.

Moise-Vodă, sau Moiseu, cum scrie Miron Costin; cf. ma năstirea Moiseiu în Maramuraș, numele biblic; el se dase în legătură cu al lui Aron-Vodă, tu numit Domn, dar prin libera alegere a boierilor⁷, el fiind represintantul, prin căsătoria sa, și al dinastiei lui Radu Mihnea, în buna și nesemnificativa sa persoană reunindu se astfel două drepturi la Domnie, precum, odată, în Anglia, Henric al VIII-lea, aduna pe acelea ale celor două Rose⁸. El avea strivitoarea sarcină de a ajula războiul început de Abăzà contra Poloniei și din pornirea

¹ Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², pp. 187-90. cu data greșita de 1628.

² Miron Costin, pp. 296-7.

³ V. raportul olandes din Iorga, *Studii și doc.* IV, pp. 200 I, no. XLVIII. Cf. știrile venețiene despre sosirea, în Iunie, arestarea și moartea lui, Hurmuzaki, IV², pp. 467-8, n-le DXXXI-II; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 607.

⁴ Miron Costin, p. 297.

⁵ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 989, no. MDCCCLXXXI.

⁶ *Ibid.*, p. 992.

⁷ Miron Costin, p. 298.

⁸ Raportul olandes citat și cel venețian, Hurmuzaki, IV², p. 469, no. DXXXIV. El fusese scutit și de plata la început a darului către Sultan; *ibid*

împotriva regatului venise și uciderea lui Miron, care, cu trecutul său și legăturile sale, nu putea fi tolerat, în asemenea împrejurări, ca Domn al Moldovei.

Noua Domnie reprezintă însă și lupta contra aspirațiilor autorului revoluției contra lui Alexandru Iliș, ceea ce se poate vedea și din propunerea pe care o făcuse Costin acestuia de a-l reconcilia cu boierii și de a-l readuce în Scaun. Ispravnicii de Scaun ai lui Moise, Cehan, Roșca și Banul, aveau instrucții să-l prindă; dar cel amenințat și închis un moment¹, fugi, prin Țara-Românească, unde va fi găsit anume prieteni, în haine de negustor, la Constantinopol.

Dar atenția era îndreptată la războiul turco-polon, Sultanul căutând să ajute Rusia moscovită, energic atacată de Koniecpolski. Tatarii, amestecați în aceste ostilități, încălcă și pământul Moldovei, o ciocnire cu Polonia fiind la Cornul-lui-Sas. Războiul urmează, *amândoi Domnii fiind întrebuițați ca parte constitutivă a oștirii otomane*. Dar aceste contingente, de loc dispuse să lovească în creștini, tura mânată la asalt cu sabia de Turci în luptele de la Camenița. Prin știrile transmise despre apropierea unor trupe cazăcești, Moise contribuie esențial la retragerea lui Abază. El nu se poate lauda decât cu luarea unei întărituri fără însemnătate, mai jos pe Nistru: Studenița.

Pașa ocrotitor, care acum se gâta de prigoniri, trece prin Iași, și boierii lui Moise, amenințați de dânsul, se ascuseră. După plecarea lui Abază, Domn'ul urma exemplul lui Barnovski în prima Domnie și trecu Nistrul în Maiu, cu 1.400 de călăreți și șazeci de sarcini de bani².

El se înțelegea totuși, în Septembrie al aceluiași an, cu Koniecpolski pentru o restaurare³ și saruta mâna regelui în dietă⁴, acolo, în acea Polonie, unde de multă vreme fratele său Petrașcu devenise, din pretendent la Domnie, arhimandrit al Lavrei cu mulți sfinți de la Chiev, apoi mitropolitul apărător contra Iesuiților al credinței ortodoxe, căreia-i dădu o tipografie, o nouă serie de cărți slavone și, mai ales, prin marile

¹ V. expunerea lui însăși, Hurmuzaki, IV, p. 669

² Miron Costin, pp. 299-31; Hurmuzaki, IV², p. 477, no. DXLIH

³ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, p. 611.

⁴ *Ibid.*, p. 612, no. CCLXXVII.

sale legături de familie, un prestigiu superior. Dar apoi își găsi pentru restul de treizeci de ani ai vieții sale, lângă o soție polonă, rămasă catolică, liniștea de care dorise, câteva zile înaintea morții sale, Miron Barnovschi¹. Nici Petru Movilă, ale cărui însemnări în românește ni s'au păstrat², n'a uitat Moldova sa, și se poate ca Moise să fi păstrat legături cu familia, din care Gavrilaş trăi în Ardeal până la 1635³, iar Ioan rămase acolo și multă vreme după acesta, croind planuri despre care se va mai vorbi⁴, dar țara părăsită pentru totdeauna, Moldova, l-a uitat.

Atunci, Scaunul fiind din nou liber, Lupu⁵ căpătă fără niciun amestec al țerii, fără nicio înțelegere cu boierii, ci numai cu sprijinul lui Abăză, la care se adăugia interesul lui Curt Celebi, al cărui candidat, Alexandru Iiaș, sau și fiul Radu, nu mai intrau în socoteală, și a doi boieri al căror rol ajunsese tot mai mare în rosturile românești: frații lui Andronic Cantacuzino, cari serviseră și pe Barnovschi, Iordachi și Toma, acesta cumnat cu noul numit, ca soț al celeilalte fete a lui Bucioc.

Prin aceștia se încheie, în Constantinopol, și o „frăție“ cu Matei-Vodă, represintat în acest moment de Ilrizca⁶, de Ivașcu, Logofătul Grigore, Vistierul Dudescu, Vistierul Sima și fra-

¹ În Ianuar 1634, făcând o danie lui Petrașcu Ciogolea, dintrun neam pe care, spune Miron Costin, el, Moise, îl ridicase (v. p. 291: „multe case de gios, lipsite, a lăcuiitorilor țării au rădicat, ales pre Ciogolești“), el înseamnă la urmă în românește: „Datu-i-am Domniia (Mea) pentru slujba ce ni-au slujitu Domnii Meale: nime să n'aibă a străca; pentr'aceia sângur scriu Domniia Mea cu a mē mână, să să crează“

² Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă, passim*.

³ Testamentul e datat din Cluj, 19 Decembre 1635; Veress, *l. c.*, pp. 354-5, no. 275. În el se pomenește numai soția sa unguroaică. O scrisoare a lui mai veche din Soliomkō, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 959, no. MCCCXL (relații cu Moldova). Alta din Sânpal (1628), *ibid.*, p. 966.

⁴ V. și *ibid.*, pp. 365-6, no. 282.

⁵ Numele ambilor boieri Lupu a fost dat de sigur cu gândul la Lupu Stroici, sau chiar de acesta. Cf. și numele de Wolfgang, Lupu al unui pretendent din secolul al XVI-lea. V. Iorga, *Pretendenți*, supt acest nume.

⁶ Iorga *Studii și doc.*, IV p. 24, no. xxxii

tele Nedelcu¹. O solie munteană cu Marcu² și Postelnicul merse în Moldova, aducând daruri, pentru a se întări această învoială, prin acte care n'au ajuns până la noi. În același an 1634 Stolnicul Grama întoarse visita la București³

Era o legătură în doi, nu însă în trei, pentru a se completa frontul dacic. La începutul Domniei sale, Rákóczy se arată certăreț și arogant. El cerea imperios, încă din 1633, lui Matei să-i plătească datoria de 6.000 de galbeni și să desfacă pentru Tesaurul ardelean o parte din darea pe care, după vechiul obicei, o culegea de la păstorii ardeleni cari-și hrăneau turmele la Miazăzi de Carpați, așa cum se făcuse printr'o învoială pe vremea lui Leon-Vodă⁴.

Mai mult decât atâta. Dacă Gavrilaş-Vodă nu mai umbla după Domnie, fratele lui, acel Ioan Movilă, se agita și mai departe. Și un alt candidat la Scaunul lui Matei răsări, fostul Agă Neagu, care, încă din 1633, se intitula, după exemplul „Brâncoveanului“, devenit „nepotul lui Băsărabă“, iar apoi „Băsărabă“ el însuși, „Ion Neagul Voevoda, fiul răposatului Băsărabă Voevod“, și, se adresa și el la Paul Kereszteszy, pentru banii cari-l ajutară să meargă la Constantinopol, izvorul puterii: el va rămânea acolo și până în 1638, urmărind „moștenirea“ sa de „Neagoe Băsărabă“⁵

Deocamdată ambii Domni făcură tot ce li era cu putință pentru a împiedeca un nou războiu turco-polon, și Lupu, care-și luase acuma împărătescul nume de Vasile, al vechiului basileus bizantin, își atribuie lui singur meritul de a fi dus

¹ *Török-magyarokori Allam-Okmánytár*, V, pp. 78-80. Cf. și Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 962-3, no. MDCCCXLIV.

² E trimese și în Polonia, la Toma Zamoyski și la Hatmanul Lituaniei, Cristofor Radziwill, în 1636; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, pp. 612-6, no. CCLXXVIII-LXXX. Un Armaș Marcu la 1639; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 23, no. 23. Dar e un boierinaș de sat.

³ *Ibid.* V. și I. Tanoviceanu, *Răsturnarea lui Vasile Lupu*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXIV, p. 120.

⁴ Veress, *l. c.*, pp. 322-3 (scrisoarea lui Rákóczy către solul său pentru aceasta, Ștefan Szalánczy; 5 Iulie 1633).

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 107, n-le VI-VIII.

la o pace favorabilă creștinătății¹. Cu ostașii celor două țări se întâlniseră în contingentul ardelean și Românii porniți nu fără greutate din părțile Bistriței și Rodnei².

Dar această intervenție fericită, care nu fu primită de Turci chiar de la început, nu putuse folosi decât prea puțin Moldovei. Invățaatul boier, cunoscător de latinește. Toderășcu Ianovici. care avuse solii în tabăra polonă, putea scrie, în Novembre din anul 1633, de mare grijă și durere: „Abăzà-Pașa, rupând pacea, a intrat în Polonia, și nu li-a putut strica nimic (*nihil potuit illis destruere*), numai a stricat și a pustiiit țara noastră; începând de la apa Prutului și până la Nistru, n'a mai rămas o casă: toate le-au ars și pe mulți dintre ai noștri i-au dus în robie. Și așa s'a întors: rupând pacea cu Polonii și neisprăvind nimic, s'a întors la Dunăre cu rușinea și marea risipă a oamenilor săi³“. Și el vorbește și în altă scrisoare despre „curata prostie“ a acestui puternic Turc, lăcător și răsbunător de Domn, care fusese odată rebel în Caucas și apoi și Pașă de Bosnia: Abăzà nu plecase nici la sfârșitul anului, ci stătea în așteptare la Brâila⁴.

¹ Hurmuzaki, IV, p. 669. Polonii ceruseră, fățiș, în toamnă, această intervenție, continuându-se astfel tradiția lui Radu Mihnea și a lui Barnovschi; v. I. Bogdan, *Doc. Pol.*, II, pp. 603-4. no. cclxxii. Pentru venirea Hanului în Moldova, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 992. Această pace e „mirșagul“ de care vorbește o scrisoare din Câmpulungul Moldovei; *ibid.*, p. 994, no. MDCCCLXXXVII.

² *Ibid.*, pp. 996-8, n-le MDCCCXC-I.

³ *Ibid.*, p. 998, no. MDCCCXCII.

⁴ *Ibid.*, pp. 999-1000, no. MDCCCXCV. Vestea numirii lui Lupu (fără Vasile), în April 1634, de la același; *ibid.*, pp. 1001-2, no. MDCCCXCVII. Și Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1003, no. MDCCCXCIX. Pentru călătoria, în 1635, a lui Teofan de Ierusalim la Vasile Lupu, ms. grec 36-8, al Bibl. din Geneva: *Εἰς ὄλιγον βουλόμεθα ἐν Ὀδυγκροβλαχίᾳ ἀπελθεῖν: ἐδῶ εἰς Μολδοβίαν ὁ ἐκλαμπρότατος αὐθεύτης κύριος Βασιλεῖος κατὰ μας ἐδέχθηκε, ἀξιώτατος καὶ ἰσχυρότατος καὶ εἰς τὰ πάντα του εὐτυχῆς.*

Urmează, tot în 1633, solia în Moldova a Ungurului Ioan Belény; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1000-1, n-le MDCCCXCV-VI.

CARTEA a II-a

MONARHIA BIZANTINĂ

CAPITOLUL I.

Formarea Monarhiei lui Vasile-Vodă

Cum se așteptau Moldovenii, la 10 Maiu 1634 se produse venirea în Scaun a lui Vasile-Vodă, cu frumosul titlu bizantin¹. Aducea cu el o adevărată mică oștire. Cutare informator ungar scriind din Câmpulung vedea, întâiu, în el și pe Lupul Mehedințul din Țara-Românească și un fiu al lui Aron². Dar apoi putea să-i anunțe noul nume, măreț.

Vestea acestei noi Domnii adusesese însă o nouă emigrație; „cânela bătrân“, trădător al multor Domni, Ghenghe, își pierdu rostul, fiind trimis la mănăstire de vechiul său dușman, care puse Mare Logofăt pe Todirașcu Ianovici. Șoldan reveni Vornic. Hatman e Gavril, fratele noului Domn, care ordonase a se tăia nasul și buzele lui Frangulea și unui boier Ieremia, apoi urechile unui anume Tăutul. Vasile se arăta „monarh“ în cel mai aspru și crud înțeles al cuvântului, „ăutând să restabilească cea mai desăvârșită ordine contra tâlharilor, cari prădau, cum se vede din corespondența Domnilor anteriori, și mănăstirile. Și același spion ungar adaugă: „față de sărăcime, e cu bună voie, fiindcă până acuma“, — dar era încă în acea lună a lui Maiu 1634 —, „nu i-a turburat nici cu dajdea, nici cu altceva, și a și făgăduit că va fi spre binele săracei țeri, și sărăcimea se bucură că va fi Voevod bun; poate că va avea și dăinuire“³. Vedem pe cutare căpitan moldovean chemând pe fugari și altă lume din Ardeal în slo-

¹ *Ibid.*, p. 1002, no. DCCCXCVIII.

² Veress, *l. c.*, pp. 335-6, no. 260.

³ *Ibid.* (d. Veress a relipărit un text care nu lipsia la ediția mea, dar era mutat la sfârșitul lui Maiu). Cf. Iorga, *Cei d'înălău ani de Domnie ai lui Vasile Lupu*, în *Noua Revistă Română*, 1909 (și extras).

boziile din nou deschise 'n Moldova¹. După ce avuse să lupte pentru pacea la Nistru, îl vedem pe cel care venise în Scaun cu planuri mândre de împărțitor al dreptății și împodobitor al țerii, de refacere a unei Curți strălucitoare ca a lui Radu-Vodă Mihnea lucrând la una din ctitoriile sale bisericești². Se începe și zidirea la Curțile din Suceava³. Marea idee ce și-o făcea Vasile de sine și de Domnia sa se vede, de la început, și din largă desfășurare pretențioasă a unei iscălituri⁴ în care se vede deprinderea cu litera grecească⁵.

O astfel de ambițioasă manifestare de început nu putea să-i placă lui Rákóczy⁶. Ca și înaintașul său, care plecase de la ideea acelei „Dacii“ de paritate, el ajunsese răpede la conștiința că din Ardealul său, ferit de invazia directă a Turcilor și în legătură cu Apusul, el ar putea să fie altceva decât un aliat al celor cari stăpâneau cealaltă cină a Carpaților, și se adăugia la această conștiință de putere și acel profund despreț pentru Românul ca atare pe care am văzut-o fășnind din sufletul trufaș al unui Imreffy și din al unui Borsos, odinioară chiar din al cumintelui bătrân Kovacsöczy.

Astfel încă din 1635 Rákóczy, își destăinuiește intențiile față de acela care nu ajunsese la Domnie, ca Matei, prin ajutorul armat din Ardeal ori prin banii și influența neastâmpăratului represintant la Poartă al Ardealului, cum o făcuse Moise Movilă, al cărui înscris de datorie ni s'a păstrat, și nu el singur, cum încerca prin împrumuturi și stăruinți și „Basarabul“ de concurență așezat la Constantinopol în umbra ace-luiași întreprinzător capuchchaic, Neagu.

Nefiind pus de Ardelean, *neavând nimic încheiat cu dânsul*, acest improvisat Vasile cu numele imperial trebuia deci răsturnat.

¹ Veress, *l. c.*, pp. 344-5, no. 267; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1011, no. MDCCCXCIX.

² *Ibid.*, p. 1006, no. MDCCCXI; p. 1012, no. MDCCCXXI. Se lucrează și la Voroneț; *ibid.*, p. 1016, no. MDCCCXXX.

³ *Ibid.*, pp. 1014-5, n-le MDCCCXV-vi.

⁴ *Ibid.*, p. 1000, no. MDCCCVI.

⁵ Semnatura *Λογποῦλ Μαγελε Βογνικ*, în doc. 6, XLII la Academia Română; cf. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CI, XXI, no. 1.

⁶ Pentru toate relațiile cu el, începând cu anul 1635, v. și resumatele din Kemeny, *Notitia historiae diplomaticae archivii ca-pituli albensis*, 1836.

Din parte-i, Matei începea să-și plătească vechea datorie, trimetând scrisori de prietenie devotată¹. El cerea ca, în schimb, să i se răspundă la scrisoarea de legătură politică permanentă, „cât fi va sta capul“, prin alta din partea lui Rákóczy. Mai mult decât atât, în acest act să se adauge că nu numai Domnul va fi ajutat prin stăruinți la Poartă în momentul când ar voi să-l înlocuiască dușmanii, *dar să fie ajutată țara, care a jurat că nu vrea alt Domn, mergând din nou până la capăt, în această luptă cu armele*: „Precum am jurat noi“, — spun boierii trimesi, un Slugger Zaharia, un Logofăt Sima, căci Matei, răsărit din mai mica boierie, se răzima pe acest strat al societății muntene —, „cu Voevodul și cu Țara, că nu îngăduim să fie schimbat, nici cu arma, potrivit cu aceasta dorește milostivul nostru Domn ca *Măria Ta să fii dator a-l ocroti și cu arma împotriva Voevozilor străini, ca să nu domnească peste țară Voevozi străini*“. Să se meargă până la războiu cu aceia cari nu mai sânt socoliți ostașii legiuitului prea-puternic Împărat, căruia i se sărutase poala la Țarigrad, ci „Turcii“: „Mai dorește milostivul nostru Domn și acei din partea Măriei Sale că, dacă Turcii ar vrea să înceapă ceva împotriva celor două țări, Măria Ta să fii, în toate, alături cu dânsul și *să ai îndatorirea de a te împotrivi*“. Iar oricine, ca Neagu Aga în acel moment chiar², ar căuta să lucreze împotriva Domnului prieten, acela să-i fie dat în mâni spre pedeapsă.

De pe urma acestei solii a lui Zaharia Sluggerul și a Vistierului Sima Boteanu, fratele lui Nedelcu, se ajunsese la jurământul de la Sâmpietru 1635. Prietenia e asigurată, ca și ajutorul muntean, dacă ar fi atacat Rákóczy cu ai săi, viind și Domnul însuși, la nevoie, în fruntea trupelor sale. Cu acest prilej afacerea bănească în legătură cu ciobanii era soluționată în sensul că se va trimete anual principelui, împreună cu doi cai, ca

¹ Veress, I. c., pp. 305-6, no. 268. Pentru corespondența privitoare la datorie, Sârbu, o. c., p. 59 și urm.

² E curios că la 1634, supt un act din Târgoviște, el pune pecetea cu „Iona (s:c) Neagoe Voevod“. Era un om în vârstă, căci în Iauuar 1635 fiii săi, ai „Agai Neagului“, erau boieri: Coman Comisul, Andrei Spălarul și Pătrașcu Postelnicul; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXI, nota 1. Capuchehaiaua ardeleană avu continue legături cu dânsul; după *Török-magyarkóri Emlkek*, IV, și *Lev. és Okiratok*, Sârbu, o. c., pp. 84-5.

omagiu, de formă caracteristic feudală, 5.000 de galbeni pe an¹. Cum Matei era „Domnul țării“, și țara lua aceleași îndatoriri², și n'a lipsit nici actul de solemnă obligație de „veci nătate frumoasă“ al „slujăto-ilor Țerăi-Rumânești, căpitanii, iuzbașai, ceaușai, vătășai, toți cetașai, călărime șă pedestrime“³. Dar, în actul de răspuns, principele lua anume precauții, afirmând că și el e „credincios al Sultanului“ și se razimă pe el și declarând fățiș că n'ar putea să ajute contra acestuia, ci doar să intervie pentru a-i îmbuna mânia⁴.

Aceste acte, ca și, de altfel, documente interne, ni îngăduie a vedea cine încunjura pe Domnul muntean: pe lângă cunoscuții Dumitru Pitar, Mihu, Hrizea, Ivașcu Băleanu, Grigore Logofătul, Vasile Stolnicul, Piharnicul Para, moștenit și el de la alții, un Spătar Mihai, un Dumitru Pitarul, un Buzinca și un Preda Brâncoveanu, care e „general“ (Agă).

Situația lui Rákóczy, „Craiu“ pentru boierii noștri era atunci așa de mare, încât vedem pe un fiu al lui Hrizea, Radu Vistierul, îndreptându-se către el, „milostivul și luminatul crai, domnul nostru milostiv“, ca să scape de o mare primejdie, de viață, în care erau amestecați și „slujitorii“, ostașii, cari „au lăcut lucru ca acesta, ce nu se-au căzut“. Dar scrisoarea poate să fie și din vremea când aceștia se ridicau asupra Domniei înseși⁵.

În sfârșit, ca rezultat al cererilor lui Matei, prințul ardelean recomanda, în Septembrie, acelui Baltazar Sebessi care-l reprezintă la Poartă să sprijine și mai departe pe Domnul muntean prieten și aliat. Dar, în ce privește pe „Lupul“, căruia nu vrea să-i zică „Vasile“, în zădar a trimes acesta o solie la el cu doi cai, cari, de altfel, nu-i plac — s'a văzut ce mare lucru înfățișa, ca pe vremea Murgului lui Petru Rareș, un cal

¹ *Török-magyarköri Emlekek*, IV, pp. 239-40; *ibid.*, pp. 244-5. Actul boierilor, *ibid.*, pp. 245-6. Convenția de hotar. *ibid.*, pp. 254-5.

² *Ibid.*, pp. 252-3.

³ Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1874, p. 216; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CLXXVIII-LXXX. Se afla în Ardeal solia Clucerului Sava, cu doi logofeți; *ibid.*

⁴ *Török-mag. Emlekek*, IV, pp. 200-1. Cf. și Memoriile lui Kemeny, traducere de Neagoe Popea, Apendice.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 21-3.

în raporturile lui Gabriel Báthory cu Radu Șerban —, în zădar a venit de la el Acațiu Barcsai, nemeșul de origine românească, un viitor prinț, care fusese oprit de Abăză și amenințat de dânsul¹, dar parvenitul e într-o situație de mare îngâmfare.

La cine nu se gândia Rákóczy ca înlocuitor al unui vecin de la Răsărit pe care și-l simțea incomod! La Moise-Vodă firește, un om așa de blând, dar până și la Leon. „Mai bine să fie Leon-Vodă decât Moise, căci Leon a dovedit vecinătate bună, fiind Voevod în Țara-Românească“, — dar Rákóczy îi opoșise dușmanii și-i ajutase cu bani și cu ostași². Și se puneau condiții pentru noul Domn ce ar fi să fie: va fi bun vecin, va trata după dreptate pe supușii Ardealului, nu va ocroti pe fugari, „trădători, ucigași, desfrânați“, ci i-i va da în mână, va trimete înștiințări *Ba va plăti și un tribut*, de 2-3.000 de galbeni, adăugind „un cal turcesc frumos, de frunte, cu doi cai buni înșăuați“. Aceste îndatoriri trebuie luate printr'un act scris și în ungurește și în românește³.

Dar tot odată se încerca, precum am spus-o, de același trimes la Poartă al lui Rákóczy, așezarea în Moldova a lui Neagu, care se oferia să considere pe Matei, care n'u voi să ajute așezarea unui vecin cu acest punct de plecare și cu aceste legături, drept părintele și marele său prieten⁴. Neagu scrisese și lui Rákóczy pentru realizarea acestui proiect aventuros și absurd⁵: niciodată boierii moldoveni, a căror stare de spirit am văzut-o, n'ar fi primit un Domn de această origine și de această calitate⁶.

Și, în sfârșit, sprijinit pe legăturile ce avea în Ardeal și pe favoarea principelui însuși, Ioan Movilă, care ducea în

¹ Veress, *l. c.*, p. 320.

² Rákóczy combătuse în 1633 silințile aceluiași Leon de a reveni ca Domn în Țara-Românească; Sârbu, *o. c.*, p. 59. Leon stăruie și în 1634; *ibid.*, p. 61. În 1635 Matei trimete la Poartă cu bani, pentru a birui aceste intrigi, pe Clucerul Nedelcu și pe Barbu Bădescu; *ibid.*, p. 62.

³ Veress, *l. c.*, pp. 352-3, no. 271.

⁴ Izvoarele ungurești (Octombre, Decembre 1635), la Sârbu, *o. c.*, pp. 84-5.

⁵ Veress, *l. c.*, p. 352, no. 273.

⁶ *Ibid.*, pp. 355-7, no. 276.

Moldova rămășișil fratelui său Gavrilaş, căuta în această țară legături pentru așezarea sa în Domnie. Și el făcea un raport în care arăta că Moldovenii l-ar voi dacă ar renunța la darea „zlotului“ sau a „talerilor“, pe care am întâlnit-o mai sus, dacă ar scuti de orice plată pe preoți și pe curteni. Oastea care ar fi să-l așeze în Scaun fără a întreba pe Turci s'ar alcătui din 3.000 de oameni dați de Konicpolski, cu Postelnicul Costin în frunte, care, din partea lui, ajutat de rudele polone ale pretendentului, ar mai strânge 4.000. Fratele lui Costin ar aduce de la Munteni, cu voia lui Matei-Vodă, încă 3.000, iar, dacă ar cere-o principele vecin, s'ar putea căpăta de acolo până la 6.000. Prilejul ar fi tocmai acesta al unei înmormântări pentru care era să vie, cu călugări și alți însoțitori, Vlădica Petru de la Chiev. În acest fel, s'ar putea reveni la vechea legătură între cele trei țări, la concepția „țării unice“ ca supt Sigismund Báthory. Dar lui Rákóczy, pretențios și lipsit de curaj în același timp, nu-i trebuiau asemenea încurcături: el se mulțami să recomande pe pretendent la Împăratul, care răspunse numai cu vorbe de bună dispoziție¹. De fapt, Vasile se temea de un atac polon: el făcea să se ardă satele de zestre ale lui Potocki, la graniță și lua măsuri pentru a putea răspinge, cu Tatarii, un atac de peste Nistru². O împăcare se produse cu acest ginere al lui Ieremia, dar cetele tătărești prădară larg în regat, o pătrundere a lor în Moldova însăși fiind temulă. Vasile puse ca strajă la Răsărit „4.000“ de călărași (1636)³.

În acel moment Vasile nu arătase prin nimic că ar fi dispus să rupă legăturile cu Turcii și să revie la acea politică a lui Grațiani, pentru desaprobarea căreia suferise. Aceasta de și în Polonia umblau emisari ai Balcanicilor, prinși din nou de setea libertății, cari, prin astfel de călugări franciscani, aveau legături cu Konicpolski⁴. El se înălța numai

¹ Hurmuzaki, IV, p. 622, no. DXLII. Cf., pentru toată politica lui în acest timp, Wibling, *Sveriges förtallande til Siebenbürgen 1623-1648*, Lund 1890.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1016-7, no. MDCCCXXXII.

³ *Ibid.*, p. 1017, no. MDCCCXXXII.

⁴ Mareș, *Aufstandsversuche des christlichen Völker in der Türkei in den Jahren 1625-1646*, în *Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung*, III 1882, p. 252 și urm.

ca un bun cârmuitor al țării sale, căreia voi să-i deie rânduială și dreptate. Căia ce nu-l împiedeca de a crede că are, după tradiție, dreptul de a imita pe Radu Mihnea și Alexandru II-aș, puind în Țara-Românească pe fratele său sau pe fiul său cu Tudosca Bucioc, Ioan¹. El trimetea însă, în Septembrie 1635, pe vremea tratatului dintre Matei și Rákóczy, o mare solie la acest vecin².

Din potrivă, Matei, care, mai ales după tragedia lui Barnevschi, se putea crede veșnic amenințat și căruia-i cădeau greu cererile Turcilor, cu atât mai mult, cu cât, prin originea puterii sale, el era dator să cruțe țara, caută posibilități de a se ușura și de a ajunge, dacă se poate, la acea libertate creștină pe care Mihai Viteazul, fostul lui Domn, o lăsase ca moștenire urmașilor și pentru care Radu Șerban murise în sărăcia exilului la Viena, pentru care Nicolae Pătrașcu, după ce se mângâiasse cu cetirea cărților tot la Viena³, fusese dus la mormânt în orașul unguresc Raab. Accasta, de și în înțelegerea, pentru moment, cu Vasile, el căpătase de la Turci osândirea la moarte, în Decembrie 1635, a lui Curt Celebi, cel atâtă vreme așa de influent și de mășter în schimbarea Domnilor⁴. Nedobândind de la setosul de bani și meschinul Rákóczy, fără curaj față de Turci, nicio asigurare pentru viitor, el se adresează Imperialilor. Căci el cunoscuse la Constantinopol pe ambasadorii străini și astfel i se lărgise de la început, „european“, orizontul.

Austrieii erau prinși și ei atunci în noua propagandă catolică, a Iesuiților, solid așezați în capitala Imperiului Otoman. Pe când Monarhia ortodoxă, de aplecare grecească, a lui Radu Mihnea avuse raporturi așa de strânse cu Patriarhii Răsăritului cleric, de la o vreme începuseră schimburi de scrisori cu ambasadorul frances de Césy, unul din cei mai activi agenți ai propagandei. Cum Alexandru Coconul era într-o vreme supt conducerea levantină a unchiului său, Bartolomeo Minetti, pe care-l vedem în neconținute legături de afaceri cu bailal venețian, el e pus să iscălească în frumoasa-i scrisoare cirilică, o scrisoare de asigurare a unor bune sentimente față

¹ *Levele és okiratok*, II, pp. 207, 224, 226.

² Iorga, *Socotelile Brașovului*, I. c.

³ V. mai departe.

⁴ *Levele és okiratok*, II, p. 153. V. și Sârbu, o. c., p. 84

de catolici, ca pe vremea ocrotirii acordate altor Iesuiți, cei din Polonia, de Petru Șchiopul. În acel moment din toamna anului 1629, trimisul lui Césy mergea din această Țară-Românească și în Moldova, la acel „prea-bun prieten“ al tânărului Domn, care era Miron-Vodă. Se amintiau cu acest prilej și relațiile pe care însuși Radu-Vodă oel crescut la Veneția le avuse cu trimesul frances¹. Alexandru întăria și vechile privilegii ale Franciscanilor din Târgoviște, scutiți de „galben“, de „miere și oară“, de „cavollo e premuto“, de „oaia seacă“ a vechiului Alexandru Mircea, încă de la Radu Șerban, client al Imperialilor și deci ocrotitor al religiei acestora². Se crea, în aceste împrejurări, o misiune nouă în Țara-Românească, Moldova rămânând pe al doilea plan³. Fusese vorba și de o întindere a acestei influențe în Ardeal, unde Bethlen era un aprig apărător al calvinismului pe care căuta să-l introducă între Români săi și, dacă e cu putință, și asupra celor de dincoace⁴.

Mai de curând Moise Movilă se arătase și el prieten al catolicilor, scriind în acest sens, din Iași, la 28 April 1631. aceluiași Césy, ca să arăte ce bine a primit pe Iesuitul Bonnicio⁵. Se căuta a se așeza ca episcop la Bacău un Italian, della Fratta, arătându-se că un Polon ar fi rău privit de Turci din cauza relațiilor neconținut așa de nesigure cu vecinul regat⁶. Relații cu Moldova le avuse de la început, în 1632, trimesul lui Ludovic al XIII-lea la Poartă⁷ și ele fură continuate cu Alexandru Iliș⁸.

¹ Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 64-5

² *Ibid.*, p. 66.

³ *Ibid.*, pp. 67-8. Acel „coppiere“ al Domnului pe care, ca odinioară pe Bruti, se sprijinia propaganda, trebuie să fie Bernardo Borisi; v. *ibid.*, p. 68.

⁴ V. pasagiul din scrisoarea lui Chiril Lukaris ce am semnalat în *Sate și preoți în Ardeal*, p. 333 și urm. (după *Török-Mag. Allam-Okm.*, II, pp. 137-40, și I. Ardeleanu, *Ist. diocesei Oradei Mari*, II, pp. 86-8). Cf. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 69, no. 2.

⁵ *Ibid.*, pp. 70-1. V. și n-le următoare.

⁶ *Ibid.*, p. 73, no. 1.

⁷ *Ibid.*, pp. 73-4. Și cu un „figlio di Chierio“ din Moldova; *ibid.*, p. 75, no. 1; cf. Hurmuzaki, VIII, p. 429, no. DCXXI. V. și interesanta cerere a fruntașilor cotnăreni; *ibid.*, pp. 426-7: un aprig atac contra episcopilor poloni de Bacău, descriși ca bețivi, lacomi, luxoși, de nicio ispravă.

⁸ Iorga, *Acte și fragmente*, I, no. 2.

Matei primise îndată după numirea sa o recomandăție a ambasadorului de Gournay pentru Franciscanii cari aveau acum și un rost la București, cu Italianul Grigore din Bari ¹. Când, la 1635, i se trimise un Antonio Davia, el întrebuiță acest prilej pentru a cere să fie sprijinit la Poartă în „maltele afaceri cu dumnealui Caimacamul și alți domni ai acestei Porți“, lucru de mare folos, *din cauza relei stări a țării, despre care i-a mai vorbit* ².

La aceeași dată de lună, în Septembre din acest an, în legătură cu sosirea aceuiași emisar, Matei scria și residentului imperial Schmidt, și, cu aceeași recomandare a intereselor unei țări împovărate, el vorbea de „covârșitoarele tributuri“ (*gagliardi tributi*) și nesuferitele cheltuieli ce avem, din care a ieșit miseria și nimicirea acestui popor, și nu ne vedem compătimiți de acei de la cari „ar trebui să sperăm să vie în ajutorul suferințelor noastre“ ³.

Dar la aceeași dată soli ai lui Matei se aflau în castelul unde rezida Impăratul Ferdinand ⁴. Ei vor fi spus din gură și taina politică a Domnului lor. Dar, ca și în cazul lui Ioan Movilă, recomandat de Rákóczy, cercurile imperiale se feriră de tot ce ar putea fi contra bunelor legături cu Turcii ⁵.

Din nou, printr'un străin, Daniel Hrabetius ⁶, apoi prin solii săi, tânărul cămăraș Udriște Năsturel, fratele Doamnei și Grigore Raț, Matei se adresează aceluiași oameni ai Impăratului creștin pe care-l servise însuși în tinerețele sale și față de care, cu toate dureroasele desiluzii ale țerii, el păstra încredere. Soli fură trimiseși, în același timp, din boierimea care, a doua zi după ce-și afirmase voința și biruise o oaste cu steag turcesc, se simția în stare să înnoiască vremile lui Mihai Viteazul. Nu cunoaștem, — de și putem găci după răspuns, ca și după basa negociațiilor cu Gheorghe Rákóczy, — care li-au fost instrucțiile. Răspunsul fu însă în același ton

¹ *Ibid.*, pp. 76-7.

² *Ibid.*, pp. 77-8. Cf. Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 117.

³ Hurmuzaki, IV, pp. 604-8, no. DXXVII, cu data greșită de 1625

⁴ *Ibid.*, pp. 618-9, no. DXXXV.

⁵ *Ibid.*, p. 620, no. DXXXVIII.

⁶ *Mon. Comitatalia Transylvaniae*, IX, pp. 438-9.

ca și în anul precedent. Matei se arăta ca drept moștenitor al unei țări, de unde nu putea să sufere a fi înlăturat ca oricare aventurier, de cari fuseseră destui în vremea din urmă. În Turci nu se poate încrede. Deci nu numai că dorește o intervenție pe lângă regele Poloniei și către Rákóczy ca să fie ajutat la nevoie și, dacă n'ar putea rămânea, a fi lăsat a trece, cum voise Mihai însuși, pe pământurile Impăratului, dar el oferă o răscoală creștină a sa, pentru libertate, de și ai săi sânt pușini. Ca și Mihai, Domnul vrea, în acest cas, un ajutor de trupe de la Impăratul: 3.000 de muschetari și ceva ostași unguri, veniți „pe furis și la vreme“. Ii trebuie un adăpost la ceasul de nenorocire, până ar putea să se întoarcă. Oricum, gata să câștige și „alți vecini“, Românii lui Matei „sânt gata să și moară“¹.

Dar în această intervenție lipsește cu totul partea esențială din vechile legături cu Imperialii: oferta de a se supune ca vasal Imperiului creștin. E vorba numai de o luptă de sine stătătoare, care ar trebui sprijinită de cel d'întăiu între prinții creștini.

La 15 Maiu se căpătă atâta: cele două scrisori de recomandare². Nu mai erau măcar Habsburgii din vremea lui Mihai Viteazul, cu trădarea, dar și cu ambiția și mândria lor. Războiul cu prot stanții li răpia toată atenția.

Matei nu va mai bate la această ușă. Știrile trimese în Mart 1637 prin Luca Matcovich, care probabil se oferise de la sine pentru o asemenea misiune, fură primite la Curte cu mulțămiri, dar adăugându-se ca Impăratul are unde să se informeze mai sigur³. Nici vestile de la Palatinul Ungariei despre primejdia în care se află Țara-Românească nu mișcau prea mult pe niște oameni cu așa de mari griji aiurea⁴. Cum trimisul aducea însă sugestii din partea sa, i se puse în vedere lui Matei că, dacă, mântuindu-se acest greu războiul, el ar fi atacat, cum se crezuse că va fi în vara lui 1636 prin apariția la Dunăre a lui Chenaan-Pașa pentru a face

¹ Hurmuzaki, IV, p. 623

² *Ibid.*, pp. 624-5, L-le DLXIV v

³ *Ibid.*, pp. 628-9, no. DLI.

⁴ *Ibid.*, n-l următor

Fig. 5. — Matei Basarab, frescă la Arnota.

ordine la Tatarii lui Cantemir și ai Hanului¹, s'ar putea încerca undeva vre-o vagă diversiune pentru a-l ușura².

Anul 1636 a însemnat încă o nouă trezire a sentimentului creștin războinic la Matei, dar acum din nou în legătură cu Rákóczy, a cărui înlăturare în folosul lui Ștefan Bethlen, — alți doi concurenți fuseseră Zolyomi, acum dispărut, și fiul omonim al lui Moise Székely, cu șansele scăzute, — se părea hotărâtă la Poartă, și, *problema Ardealului redeschizându-se, cei doi Domni, neconțenit cu bănuiele între ei, se despărțiră în chipul cel mai hotărât față de această eventualitate.*

La începutul anului în care Ștefan Bethlen își anunța intențiile printr'o proclamație³, în Februar 1636, Vasile trimete lui Rákóczy caii doriți de acesta, arătând că i-a cumpărat și că nu s'au găsit mai buni. De altfel, sânt, în acest moment, cereri grele de la Turci. Se face însă, el, care nu plătește niciun „tribut“, a nu înțelege sensul de suzeranitate al darului de cai pretins de vecinul de care nu simte nicio nevoie și cu care, fiind credincios Sultanului, nu înțelege a se lega⁴. Dar mai târziu el va vorbi despre „*legătura veșnică*“ încheiată în acest an cu Rákóczy⁵.

Ardcleanul era, în primăvară, foarte îngrijorat de ce i se gătește și ținea pe Secui și celelalte Ordine gata. Pe Matei îl înștiința și cerea știri de la dânsul. „Cu ajutorul lui Dumnezeu, voiu să fiu cu pază din toate părțile.“ Și de la Matei el află, de două ori, că Vasile vrea să-l atace, — ceea ce n'avea acest sens —, și că pentru aceasta și-ar chema în ajutor pe Tatars. Când, în Iunie, Vasile veni la Succava, vecinul său întreba pe Bistrișeni dacă nu cumva are „gând rău“ asupra lui⁶.

¹ Informații date Ardelenilor de Matei în audiență secretă (Maiu 1636), la Sârbu, o. c., pp. 86-7. Vasile, care trebuia să trimeată și el trupele lui, era bănuie că s'a înțeles cu Tatarii contra vecinului său; *ibid.*, p. 86.

² Szabó, *Erdélyi történ. adalek*, IV, Cluj 1862. p. 353; v. Sârbu, o. c., p. 82, care, după *Mon. Comit. Trans.*, X, p. 111, crede într'o ultimă încercare în același an.

³ Sârbu, o. c., pp. 89-91; Iorga, *Studii ș' doc.*, IV. p. CLXXXII.

⁴ Veress, l. c.: pp. 361-2, no. 279. Cf. și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXIII, nota 3.

⁵ *Mon. Com. Trans.*, X, p. 216, no. xx.

⁶ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1023, no. MDCCCXXXI. Din partea lor, ei cereau sa se trimeata trabanți la hotare.

De fapt și Domnul Moldovei aflase că față de neaslămpăratul prinț al Ardealului Sultanul ar voi să proceadă așa cum se făcuse pe vremuri contra lui Gabriel Báthory, și atunci firește că Domnii noștri trebuiau să aibă un rol în expediția ce s'ar organiza. Deci, fără să se ascundă în ce privește rolul său într'o asemenea eventualitate, Vasile scria, în Septembrie, — deci primejdia unui atac în vară trecuse —, Brașovenilor că Bethlen s'a înțeles cu Pașa de Buda și că, dacă nu s'au mișcat oștile, îndreptate aiurea, 'e pentru că țara e gata să treacă fără împotrivire la alt stăpân. „Dumneata să crezi cu adevărat că, dacă Măria Sa Rákóczy Gheorghe nu dă țara de bună voie, atunci și Moldova și Țara-Românească, ba încă și Tatarii, vor fi la îndemână ca să între, și apoi se vor face acolo multe lucruri urite.“ Chenaan-Pașa ar fi chiar în mers spre Târgoviște pentru a trece de acolo în Ardeal¹.

Dar Matei² nu se arată dispus a îngădui această trecere, nici a face tovărășie cu oastea năvălitorilor, El recomandă vecinului, de la care primise multe somații și auzise atâtea de la trimeși fără omenie, în numele unui domn el însuși aspru, să amintească la Poartă că Ardealul și-a făcut toată datoria, că Bethlen nu trebuie crezut. Iar, *dacă o asemenea intervenție nu izbutește, atunci să se facă războiul*. Un adevărat și tare război, și nu unul de simplă apărare, ci „*să iasă înaintea oștilor puternicului Impărat pe pământul turcesc și să se lupte acolo cu ele*“. El, Matei, își va porni pe ai săi, dar nu ca să atace pe prieteni, ci ca să-l ajute. Și anume e gata să vie el însuși cu o oaste pe care o avea mai mult la îndemână decât Rákóczy contingentele sale, care atârnau de dietă: *are 2.000 de infanteriști și 6.000 de călăreți buni*. Va sprijini pe aliatul lui „cât îi va sta între umeri capul“. *Co-borârea din Ardeal, să se facă la el în țară*. Are bani și se poate pregăti încă de acum, în ciuda cuvintelor prin care Turcii caută să-l adoarmă. Și gândul celui pornit spre vitejie, că în alte vremi, merge mai departe. De ce nu s'ar încerca și o *ligă creștină*, chemându-se în ajutorul Impăratului regele

¹ Veress, l. c., pp. 370-1, no. 284.

² Scrisori ale lui către Rákóczy, 15 și 17 Februar; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pl. CLXXXII nota 3; Veress, l. c., la aceste date.

Fig. 6. — Matei Basarab și Doamna Elina, frescă la Arnota.
www.dacoromanica.ro

Poloniei, la care a trimis soli și el, și Cazacii¹? În Iulie al acestui an el asigură că „în nimeni nu-și pune nădejdea decât în Măria Sa“². De fapt Rákóczy era mazil și se știa fără oaste, temându-se și de ajutorul imperial, care putea să fie periculos, date fiind relele sentimente ale Palatinului Ungariei; de ofertele lui Matei nu-l vedem ținând samă³.

În astfel de împrejurări, Ardeleanul se legă și mai strâns de singurul său sprijin. După dorința Domnului muntean, i se dădu la 3 Octombrie, de Statele Ardealului, asigurarea că el va fi ajutat, cuprins în pace, iar, dacă vine o nenorocire, adăpostit cu ai săi⁴. Și, când Socol aduse acest act, i se răspunse cu o nouă asigurare a întregii Țări-Românești (22 Octombrie)⁵.

În toamnă, Matei își avea tabăra pe apa Buzăului⁶, dar sta la București, primind pe Barcsai și pe Toma Bassa. El stătuse în fața lui Chenaan, în acea margene a Bucureștilor⁷, unde se mai luptase biruitor, cu o oaste atât de impunătoare încât acesta nu încercă nicio lovitură⁸, și Rákóczy dădea ordine să i se ajute aliatul⁹. Chenaan fugise la Brăila și căutase a se înțelege cu Cantemir, zvonul fiind de un atac contra Cazacilor. Dar nu se făcu nimic, și comandantul turcesc al Dunării se cobori pentru iernatec până la Filipopol.

¹ *Ibid.*, pp. 371-3, no. 285. Spioni ai lui Rákóczy în Moldova (Octombrie); Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1026, no. MDCCCXXXV.

² Sârbu, *o. c.*, p. 93.

³ *Ibid.*, pp. 90-1. Domnul muntean făcea să se scotocească prin omul său la Constantinopol intențiile lui Székely.

⁴ *Török-magyarkóri emlékek*, IV, p. 406; resumat în Sârbu, *o. c.*, p. 94.

⁵ *Ibid.*, pp. 410-2; traducere la Popea, *o. c.*, pp. 59-60.

⁶ Pe atunci ar fi fost intenția lui Vasile de a-l prinde. Dar toată povestea din Cronica țării (p. 321), cu ajutorul ardelean, fuga Moldovenilor, urmăriți până la Putna, prada Ungurilor cari se întorc prin Troțuș sânt lucruri luate din situațiile de mai târziu.

⁷ V. Cronica țării, care încurcă evenimentele: „au trimis pre Chinan-Pașa cu mulțime de Turci, tăbărându-se din sus de București, la morile Cotricenilor, iar alții din jos de București de spre Văcărești“; p. 322. Se văd „toate oștile țerii stând toți înarmați în zi și nopți lângă Domnul lor“; *ibid.*

⁸ Izvoare unguerești la Sârbu, *o. c.*, p. 99.

⁹ *Ibid.*, pp. 99-100.

Astfel era liniște acolo unde se așteptase o mare lovitură. „Poporul din amândouă țările românești e la casele lor: ară, samănă¹.“ Temutul dușman Vasile trimetea în Ardeal pe un sol al său². Iar Maței putea să asigure, tot în Octombrie, că, departe de a fi vorba despre vre-o schimbare în Ardeal, cum crezuse, se va trimete un nou steag lui Rákóczy, care așteptase venirea Turcilor din spre Apus, în Banat, la Inău, având în față însă la Lipova pe „Vizir“, adică pe Pașa din Buda, cu uneltitorul Bethlen³. El și dăduse Pașilor de Buda, Timișoara și Agria, dar singur, neavând nevoie de ajutor, lupta de la Salonta, lângă Orade, de fapt o ciocnire între străji, care arată Turcilor că totuși Ardeleanul are o armată și un bun conducător ca Sigismund Kornis, ceea ce-i îndemnă să caute a-l păstra și mai departe⁴.

În Decembrie se știa acum că totul s'a isprăvit⁵. Prins de războiul cu Persii pentru stăpânirea Mesopotamiei și a glorioșului Bagdad, Murad al IV-lea nu putea urmări izbânzi mai ușoare la Dunăre. În aceste părți un singur lucru mai era de făcut: potolirea vrăjbilor dintre Tatarii Hanului Inaiet-Ghirai și aceia ai lui Cantemir. În iarnă Împăratul crâmlean își făcea pregătirile ca să distrugă pe trufașul mârzac, și la începutul primăverii anului 1637 acesta era definitiv bătut. El va fi dus la Constantinopol, unde acest vechiu poruncitor prieten al atâtor Domni moldoveni va isprăvi de moarte silnică. Apoi, întrebuițând o răscoală în Crimeia, Inaiet însuși fu chemat la Poartă, unde pentru întâia dată se vedea un astfel de „Împărat“, și acolo-l ajunse acciași soartă ca și pe rivalul doborât de dânsul⁶. Un nou Pașă de Silistra și Oceaov, păzitor al acestei graniți răsăritene, Mo-

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1027-8, no. MDCCCXXXVII.

² *Ibid.*, p. 1028, no. MDCCCXXXVII. El își caută de clădiri; *ibid.*, n-l următor. O scrisoare a lui, iscălită „Wladislaus“; *ibid.*, p. 1030, no. MDCCCXL. Paza urmă însă către Moldova și în Novembre; *ibid.*, pp. 1031-2, no. MDCCCXLII. V. și *ibid.*, n-l următor.

³ *Ibid.*, pp. 1029-30, no. MDCCCXXXIX.

⁴ V. și raportul venețian din Regensburg, în Hurmuzaki, VIII, p. 451, no. DCXLIV. V. și *ibid.*, n-l următor. Pentru intervenția lui Maței, Sârbu, o. c., pp. 98-9.

⁵ *Ibid.*, p. 99.

⁶ V. Iorga. *Cei d'intău ani de Domnie ai lui Vasile Lușu*, I. c.

ammed Tabani Buiuc, veni, și cu ajutoare de la Domnii români, ca să puie capăt, și fără vărsare de sânge, acestei autonomii bugecene¹.

Era o mare biruință a lui Vasile, mai interesat decât oricine la înlăturarea acestei umilinți și acestei primejdii care era „a treia Domnie“, „păgână“, la Dunărea-de-jos. N'a fost numai o înfrângere a fratelui lui Cantemir, care înțelegea să continue „dinastia“, dar și o *expulsare a acestor vecini așa de neplăcuți pentru o Moldovă* care era acuma în mână tare. Șapte căpetenii de Nogai fură mătate de aici în Crimeia și chiar până la Don, pe când alte trei căltau un adăpost în Polonia de atâtea ori prădată: li se dădu pribegilor cari veniau cu crucea în mână pământuri pe la Nipru, adăugându-se astfel la locuitorii tatarî păstrați și până acuma în această țară. Când se încercă o revenire la trecut, se cerură ostașii Domnilor noștri pentru ca, plecând din Cetatea-Albă, o ultimă expediție să puie capăt acestui capitol de aventuri tătărăști². Vasile va avea pentru aceste părți ale Basarabici-de-jos o deosebită grijă, și se mai păstrează încă urma citoriei lui la Chilia³.

Domnii români își aveau încă, în toamnă, trupele acolo, la Chilia, când Matei căpătă siguranța că va fi prins de Mohammed-Pașa, de pe urma stăruințelor îndelungate ale Moldoveanului, care, vrând să-și așeze fratele, Gavril, în Țara-Românească, urmăriă revenirea la sistemul unirii prin acciași dinastie a Domniilor românești.

Totuși, el se crezuse mai sigur decât oricând, după ce făcuse, cu multă cheltuială de bani, să se taie nasul și urechile bietului Leon-Vodă, purtat apoi ca batjocură, cu niște mațe pe cap, pe un măgar prin străzile Constantinopolului⁴.

¹ *Ibid.* Pentru toată cariera lui Cantemir, știrile amănunțite din Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*.

² *Ibid.*, ppl. 227-8. Grija de Tatari în Moldova; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1037-8, no. MDCCCIII; cf. *ibid.*, pp. 1035-6, no. MDCCCXLVIII. V. și Sârbu, o. c., p. 104, după izvoarele ungurești.

³ Legăturile lui cu Hanul; Hurmuzaki, IV², p. 491, no. DLXIV.

⁴ *Ibid.*, p. 493, no. DLXVII. O scrisoare a lui Matei către Vasile, căruia Lccadello, fostul pretendent, îi arată că a făcut, cu voia Domnului, o biserică latină la București; *ibid.*, n-1 precedent.

Încă din Octombrie se ştia de intenţiile de a isprăvi cu acest vasal prea puternic milităresc ca să poată fi tolerat mai departe. Ambasadorul olandes, totdeauna bine informat, înseamnă la 17 ale lunii că s'a şi luat hotărîrea. Matei trebuia să fie prins prin surprindere: „Turcii caută să puie mâna, cu dibăcie şi fără vărsare de sânge, pe Domnul muntean, care e aici foarte mult hănuit şi urît, pentru prea marea înţelegere cu principele Rákóczy, lucrând întru aceasta supt conducerea fostului Mare-Vizir Mohammed-Paşa“¹. Sprijinul puternicului Rusnameghi, pe o vreme când Vizirul era cu Sultânul în Asia şi Caimacamul, bine plătit de Vasile, se arăta un hotărît duşman, nu-i mai putea folosi. Chenaar nu fusese încă înlocuit, când Domnii primiră ordinul de a se înfăţişa în tabăra turcească. Vasile apăru la Ismail, dar Matei se opri în cale, pe marginea lacului Ialpug, şi apoi se întoarse înapoi, trimetând daruri Turcilor veniţi să-l dărâme².

Aceştia, din partea lor, se făcură că vreau să-l păstreze: se repeta încercarea din Banat, în anul trecut, faţă de Rákóczy³. Dar sarcina de a pune mâna pe neaşteptate asupra lui Matei trecu, fără însă vre-o autorisaţie scrisă, printr'un act de samavolnicie al Paşei de la Dunăre, așa cum de atâtea ori făcuse înaintaşul său, până plăti cu capul, Caucasianul Abăză, asupra lui Vasile. Supt pretext că lipsa de la apelul militar e un act de trădare, Domnul Moldovei fu însărcinat cu execuţia.

Încă din vară, Rákóczy, prevăzând ce era să se întâmple⁴, îşi întrebese sfetnicii dacă trebuie sau nu să fie ajutat cu armele Domnul ameninţat, şi hotărîrea, recomandată de Sigismund Kornis, generalul principatului, fu luată în sensul unei intervenţii numai pentru ruşinea ce ar fi să se părăsească omul care avuse în 1636 o atitudine așa de loială, precum şi de frica încurcăturilor ce s'ar produce dacă Matei, în puterea actului de asigurare abia iscălit, ar trece în Ardeal şi Turcii

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXVI, nota 3.

² Cronica țării, p. 322; Miron Costin, p. 304; Cron. turcească; Iorga, *Studii și doc.*, I, p. 61. V. mai sus,

³ Raport olandes, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXVIII, nota 5.

⁴ Și Impăratul era informat, încă din Iunie, de situația primejdută a lui Matei; Harmuzaki. IV, p. 629, no. DLII.

l-ar reclama de acolo, ca, odinioara, pe Petru Cercel¹. De altfel solii de la vecinul care se simți, la vreme, din nou amenințat, cereau aducerea la îndeplinire a tratatului: Logofeții Sima și Sava trecură în Ardeal, și pe acesta din urmă îl găsim lângă Sibiu la începutul lui Novembre². Dar nu numai că ajutoare ardeleni nu trecură munții, ci Rákóczy luă măsuri pentru a scoate din Domnie pe omul Turcilor: pe ambițiosul care nu se mulțămia cu o singură țară, și pentru aceasta el încheie învoiala cu Ioan Movilă pe care o cerea de mult acesta. Prin acest act din 30 Novembre viitorul Domn în speranță făgăduia caii pe an, în număr de patru, și tributul de 4.000 de galbeni³. Se luau și măsuri pentru exploatarea minelor, pentru crearea unei armate permanente de Cazaci și de Germani, pentru dezvoltarea comerțului; nu se uita nici proporția în care se va împărți averea lui Vasile-Vodă.

Dar până atunci soarta armelor se hotărâse.

Poate înțeles cu vre-un grup de boieri nemulțămiiți, Vasile, în loc să ia calea spre Iași, intră în Țara-Românească prin părțile Buzăului. Dar găsi îndată în fața sa, nu numai o armată pe care Matei o avea neconținut la îndemână, dar și partea d'întăiu a contingentului ardelen. Ea venia pe valea Teleajănelui, conducătorul, un viitor prinț al Ardealului, mult amestecat continuu în afacerile noastre, Ioan Kemény, fiind la Vălenii-de-Munte în ziua de 11 Novembre⁴. Se coboria spre Iagărul de la Șoplea, pe aceeași apă, al lui Matei. Se aștepta, pe la Breșe și Ioan Movilă, care i căsă... la 2 Novembre încă un act de îndatorire către Ardelean, Tholdalagy, care aducea al doilea rând de ajutoare, venia încet prin Țara Bârsei spre pasul Buzăului.

Prin Miron Costin singur se pot culege elementele din care se compuneau cele două oștiri. La Vasile, „oștire de țară“ și

¹ Sârbu, o. c., pp. 109-11. Adunare contingentului săsesc: Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1039, no. MDCCCLIII.

² Iorga, *Stilii și doc.*, IV, p. CLXXVIII, nota 5; p. CLXXXIX.

³ Engel, *Gesch. der Moldau*, pp. 265-7; *Török Magyarokori Allam Okm.*, III, p. 504 și urm.; Sârbu, o. c., p. 117 și urm.

⁴ Inedit, în Iorga, *Studii și doc.*, II, p. CLXXXIX și nota 3.

⁵ Pentru aceasta (*Török-Mag. Emlekek*, IV, p. 504) și, pentru întregă lui tentativă, Sârbu, o. c., p. 117 și urm.

ceva mercenari. Între cari Sârbi adecă Bulgari, călări; la Matei 1.000 de asemenea lefegii, între cari și *călăreți moldoveni*, numiți „levinți“ (de la „leafă“), pe lângă Unguri și Poloni călări, alături de acei „dărăbanți“ pentru Munteni, „dărăbani“ pentru Moldoveni, pe cari-i cunoaștem, cu căpeteniile lor, prin jurămintele făcute lui Rákóczy¹. Că Vasile n'avea decât mai numai oaste de țară, o spune și Ioan Movilă, care credea să poată prinde Curtea la Iași².

Dar nici Rákóczy nu doria o luptă, ci, din potrivă, el stăruia pe lângă căpitanii săi să se ferească de dânsa, pentru a nu strica pacea cu Turcii, și nici Matei, care fierbea de nerăbdare și se plângea că Ungurii nu-l ascultă³, nu-și văzu dușmanul în față. Vasile-și schimbase drumul, odată ce nu-i reușise surprinderea. Blăstamând pe acest „câne“, Domnul muntean întreba „unde e cinstea“ vecinului ardelean⁴.

Oastea lui fu condusă din urmă, câtăva vreme, de călăreții lui Matei, cari ajunseră până în regiunea Tecuciului, Domnul el însuși trimetând o scrisoare Împăratului din lagarul de la Siretiu, la 6 Septembrie⁵. Moldova n'avu altă pagubă decât prada din calea acestor pedepsitori, dar mai ales aceia a Ungurilor lui Rákóczy, cari, evitând Brețul, unde poruncia boierul Șoldan, o luară pe valea Trotușului, făcându-și răs de tot ce glăsiu în cale⁶, Ioan Movilă, care intrase în țară, fusese totuși răspins⁷.

¹ V. și Miron Costin, p. 305.

² *Levele és Okiratok*, II, p. 446; cf. Sârbu, o. c., p. 121 Rákóczy nu îndrăzni sa-l sprijine în adevăr; *ibid.*, pp. 120-1. Aceasta de și sfetnicii săi îi demonștrau ce sigur ar fi Ardealul cu doi prieteni la hotare.

³ Sârbu. o. c., pp. 119-20. Era la 13 în Șoplea, *ibid.*, p. 118. Postelnicul lui ar fi cercat să-i rasvrateasca oastea; *ibid.*, nota 5.

⁴ Memoriile lui Kemény. •

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 245, nota 2

⁶ Miron Costin; Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 262 și urm.; rapoartele lui Rákóczy către Imperiali, în Hurmuzaki, IV, p. 635 și urm.; *Mon. Com. Trans.*, I. c.; rapoartele venețiene din Constantinopol, Hurmuzaki, IV², pp. 494-6, n-le DLXX-II, și VIII, pp. 452-3, no. DCLXVI; pp. 466-7, no. DCLXII; raportul olandes (pentru amestecul ambasadorului, Hurmuzaki, IV², p. 497, no. DLXXXIII; VIII, p. 471, no. DCLXVII), în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 203 și urm.

⁷ Raportul olandes din Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 207. *El ar fi așteptat și ajutorul de Cazaci din Polonia*, de care vorbise odinioară,

Turcii nu se mișcaseră. De la serdarul dunărean îi veniră lui Matei scrisori de prietenie. Potrivit cu hotărîrea Sultanului, care se gătia pentru campania decisivă contra Bagdadului, un trimes împărătesc aduse *mucarerul*, întărirea în Domnie a celui care știuse să-și ieie așa de bine măsurile. Noul păzitor al Dunării, Nasuf-Husein, va căpăta însă și întărirea lui Vasile.

Se pare că în amintirea acestui succes ridica Matei marea mănăstire Căldărușani pe locul unde-și avuse lagărul¹. Pentru a drege situația lui Matei la Poartă venise, ca în 1633, o manifestație, dar data aceasta în scris numai, a țării, care se punea cheazășie pentru Domnul.

I se dădură acum asigurări de la Poartă că n'a fost un ordin împărătesc², și Caimacamul fu oprit cu amenințări de stăpânul său de a mai tulbura lucrurile la această graniță. Se văzuse în adevăr ce apărare pot să aibă aceste două țări în care se păstra spiritul militar din vremea lui Mihai: în adevăr se vorbea la Constantinopol de cei peste „30.000“ de ostași ai lui Vasile, cărora Matei li-a opus „28.000“ cu douăzeci de tunuri³, după alții numai 12.000⁴. A plăti pe Turci, dar „cu sabia în mână“ era lozinca lui Matei⁵.

dar atunci începe războiul între Hatmanul polon și Cazaci; v. *ibid.*, p. 208. — Această răspingere e ce înțelege Miron Costin, când spune (p. 305): „ce apoi s'au întors înapoi oștile de țară, și singur Vasile-Vodă, și au înfrânt pre Munteni, și au prins câțiva vii, și au și perit câțiva den Munteni“. Nu e patriotism moldovenesc în această știre.

¹ Nu Căldărușa; *Levele és okiratok*, II, pp. 444-5; cf. Sârbu, o. c., p. 118, nota 5.

² V. izvoarele ardelene la Sârbu, o. c., pp. 124-5. V. și *ibid.*, p. 125 și urm., asupra atitudinii Turcilor.

³ Rapoartele venețiene citate. Nou trimes turcesc în Septembrie; *ibid.*, p. 498, no. DLXXVI. VIII, p. 473, no. DCLXXI. Pentru moartea, tot în 1638, a lui Rusnamegl; *ibid.*, p. 499, no. DLXXVII. Caimacamul se oferă în locul lui, pe când Domnul preferă să-și caute în lagăr noul sprijinitor; *ibid.*, n-l următor și p. 501 (și *ibid.*, VIII, p. 474, no. DCLXXIII).

⁴ Raportul olandez citat mai sus. Se vorbește și de „10.000“ de Ardeleni veniți în ajutorul lui Matei; Hurmuzaki, IV, p. 636. După altă socoteală, doar „8.000“; *ibid.*, p. 639, no. DLXVI. E vorba și de trupe moldovenești înrate în Secuime, care trădează; *ibid.*, p. 638, no. DLXV.

⁵ Sârbu, o. c., p. 130.

Neizbutind prin surprindere a pune în Scaunul Țării-Românești pe fratele său, cum asigură Miron Costin, și poate să aibă dreptate, ori pe fiul său Ioan, Vasile lăsă la o parte mijlocul, ce întrebuițase întâiu, al sprijinului la Poartă prin Aga Seraiului, mai puternic decât trecătorii Viziri, dar neconținut contrabalansat de intimul lui Murad, Silihdarul, prieten al lui Matei, și el încercă să provoace o intervenție a Pașei de Silistra singur, căruia se pregătia a-i trimete pe „coconul” său. Nicolae Catargiu, Postelnic Mare, merse sa cerceteze terenul, dar i se păru că Ioan-Vodă ar putea ajunge mai curând la Constantinopol decât la București. Atunci candidatul la Domnia munteană, care se afla acum lângă Silistra, gata de plecare, trebui să se întoarcă grabnic înapoi¹.

Rákóczy observa în acest timp ce se petrecea în Europa centrală, unde Casa de Austria se lupta greu cu dușmanii ei. Suedesii marelui rege ostaș Gustav-Adolf se amestecară în lupta de „treizeci de ani” și moartea împăratului Ferdinand al II-lea Februar 1637, piedecile pe care trebuia să le înălțenească în cale urmașul lui, Ferdinand al III-lea, puteau deschide ispititoare perspective acestui prinț al Ardealului, care venia din Ungaria-de-Sus, unde-și păstra atâtea legături. Așteptând o recrudescență a războiului, care se și produse în 1639, el voia să se mântuie odată cu aceste încurcături la hotarele sale. Nu-i trebuia setea de a scoate sabia a lui Matei, avântul unei dârze boierimi care impusese de atâtea ori respect Turcilor. Cum se pare că vecinul muntean se gândia la o răsbunar, el socoti că e mai cuminte să se lege de acela care supt raportul militar se arătase mai slab între cei doi Domni români. Deci el căută să-și asigure pe Vasile. Pentru aceasta începu cu o *mediație de pace* dorită și de Turci în lipsa Sultanului. În toamna lui 1637, Domnul Moldovei trimise pe Șoldan, iar Matei pe Sima. Moldoveanul ridică greutăți pentru ceia ce în socotința lui, și după instrucțiunile ce primise, nu putea să fiu numai un simplu act de frăție, cu clause privitoare la pribegi, la conspirații, la o

¹ Știrea, cu amănunte, numai la Miron Costin, p. 306. Pentru datare, Sârbu. o. c., p. 153 și nota 1. Ioan merse la băile de la Carnabad.

acțiune comună a capuchehaielor¹. Pentru a nu se ajunge la un rezultat, el ridică reclamații de bani, încă din vremea când prin silințele ambilor Domni se ajunsese la căderea lui Curt-Celebi: să vie la Iași mitropolitul muntean și o delegație de boieri cari să facă jurământ în procesul care se deschisese astfel. Și, firește, Matei răspinse o astfel de pretenție, aducând înainte că Leon-Vodă, și el dărâmat printr'o intervenție comună, nu râvnise la țara lui, ci la Moldova. Iar, ca jurământ, ajunge cel vechiu, pe care nu el, Matei l-a călcat².

Dar solii ardeleni cari întovărășiră pe cei ai „frăției“ neizbutite, Barcsai și Bassa, vechii specialiști în lucrurile românești, de o parte, Ioan Daniel, de alta, veniră să continue discuțiile. Cu Matei se înoui, la 23 Octombrie, vechiul pact, prevăzându-se, ca să cadă supărarea principelui vecin, că în fiecare an, la 6 Mart, se va trimete în Ardeal tributul de 5.000 de florini în monedă bună, veche, pentru ciobani, și se vor adăugi și cei doi cai ai omagiului³.

Dar în acest moment era pregătit, încă de la 29 Septembrie, un act cu Moldova, mult mai favorabil decât acesta, și Vasile-l jura la 26 Octombrie, trei zile după jurământul din Târgoviște. Ca supuși ai aceluiași Impărat răsăritean, cei doi stăpânitori se asigură de prietenie, ferindu-se de a-și sprijini dușmanii reciproci; se face o rezervă numai pentru Sultantul. Dacă, „peste voia Impăratului“, orice „râvnitori, rivali și dușmani“ s'ar ridica împotriva Moldoveanului, el va fi ajutat. Ba chiar se va da acest ajutor înarmat „*contra Voevozilor străini*“. Dar, bine înțeles, nici Vasile nu va ataca „pe Matei-Vodă sau țara lui“, — aceasta spunându-se scurt fără niciun calificativ amical pentru acela care fusese, la un ceas greu, un sprijin așa de folositor⁴.

¹ *Török-Magyarköri Emlekek*. V pp. 17-20; Sârbu, o. c., pp. 139-40

² După publicația maghiară citată, Sârbu, o. c., p. 141 și urm.

³ Engel, *Gesch. der Walachey*. pp. 291-2 Pentru document v. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cxcv și notele 3-4

⁴ *Török-Mag. Allam-Okm.*, I. c., pp. 26-9; *Mon. Com. Trans.*, I. c., pp. 216-7; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 200-10, no. LIV. V Sârbu, o. c., p. 136 și urm.

Solii ale Moldoveanului se urmează în Ardeal de-a lungul anului 1639¹. Se vede bine cum Vasile caută să scoată tot folosul din aceste asigurări și făgăduieli. Păstrând vechiul său plan de unire dinastică între Moldova sa și Țara-Românească, unde tatăl sau avuse atâtea legături, mormântul lui fiind la biserica Stelei din Târgoviște, *el căută acum să-și capete și formele necesare de la Turci.*

În ce privește pe Ardelean, el îi făgăduiește un „tribut“ sigur de 10.000 de florini pe an și numărul cailor de dar va fi de șase, dintre cari doi cai buni turcești, observându-se și tot ceea ce se avea până acum de la Matei². Iar Turcilor li se pune în vedere o mai lesnicioasă legătură fiscală cu țările noastre, Vasile oferind un haraciu de 300.000 de galbeni turcești, în afară de aceeași sumă plătită dintr'odată pentru căpătarea steagului al doilea³. Aceasta, fără a se ști *ofertele pe care Matei le făcea Venetienilor în luptă cu Turcii pentru marea insulă Creta, oferindu-li un ajutor de 40.000 de oameni*⁴, și raporturile lui cu Impăratul, care-i trimetea prin Luca Matković Ragusanul⁵ un lanț de aur cu portretul său⁶.

I se învoi lui Vasile luarea cu armele, doar cu un sprijin de la Tatari, a Scaunului ce râvnia, și, data aceasta, *Domnul Moldovei voi să se mute oarecum însuși la Munteni*, lăsând bietului iiu bolnăvicios, Ioan, silit a-și căuta acum sănătatea la apele din Brusa, Moldova, unde-l și așeză, „cu boieri, cu ispravnici [de Scaun], cu Domnie deplină“⁷.

Un ceas de mazilie merse în Țara-Românească la începutul

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 212 și urm. Vistierul Buhuș, cu patruzeci și șase de oameni, în Iunie).

² *Török-Mag. Allam-Okm.*, III, pp. 31-6.

³ Raport olandes, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 211; cf. oferte mai mari în Sârbu, o. c., p. 158.

⁴ Hurmuzaki, IV², p. 499 și urm.

⁵ „Lucad Trapovan“ e Luca Dubrovnicki.

⁶ *Ibid.* Incercări de a-l prinde în participarea lui Rákóczy la războiul de treizeci de ani; Sârbu, o. c., p. 155. Legături cu Polonia, *ibid.*, pp. 180-1. Dar solul polon la Poarta, Miaskowski, se plânge și de „neprielnicul“ Matei și de „vulpoiul și samsarul“ Vasile, care a vrut să-l ucidă; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 222-3, no. LIX, și p. 223, nota 1.

⁷ Miron Costin, p. 307.

lui Novembre, și se află la Poarta că el a fost ucis, Matei retrăgându-se cu oastea sa spre munte. Atunci s'ar fi dat ordine de sprijinire Pașei de Silistra-Oceacov¹. O povestire contemporană arată cum Vasile trimesese, cu ceaușul, un „Agă de Scaun“, Schemni Agasi, pe boierul său Costea Caragea. O conspirație grecească se pregătise pentru a ușura sarcina trimesului împărătesc: Costea era înțeles cu frații săi, boieri munteni, Banul Pavlachi și Apostolachi. Dar ceaușul fu oprit la Copăceni, luându-i-se scrisorile, și reținut până ce lucrurile se îmbunără la Constantinopol².

La 22 Novembre, din Focșani, *Vasile dădea un document în care se intitula Domn al Moldovei și al Țării-Românești*³. Era mai mult decât îndrăznise oricare din predecesorii săi, cari, așezându-și ruda în celalt principat, nu-și arogaseră stăpânirea superioară asupra amândurora. Ce putea fi pe lângă Domnul care se socotia astfel prezența la București a copilului Ioan, încunjurat de un Sfat oarecare dintre boierii căștigați⁴.

Ordinul Sultanului⁵ era de o nemai întâlnită asprime pentru cine ar cuteza să reziste: „Vă șterg de pe pământul vostru și pun Turci să locuiască în el, iar în biserică să strige hoguea“⁶. Vasile avea o oaste mult mai bună, dar tot „de țară“, atrasă de scutiri de dajdii și cu îndalorirea de a da un călăreț de casă⁷.

Totuși Matei, desprețuitor față de „șerpii veninoși“, Turcii⁸, era sigur de ostașii săi și încunjurat de iubirea țării, nimeni dintre boierii săi netrecând fațăș la dușman. Avu inimă să încerce această împotrivire. El se coborî pe Prahova și înaintă

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 210-2, no. LV.

² Constantin Căpitanul, pp. 122-3.

³ Melhisedec, *Cron. Hușilor*, p. 273.

⁴ V. la Miron Costin, p. 309: „să fie Domn și în Țara Muntenească și în Țara Moldovei“. Cf. și actul din Iași, la Urechia, *Miron Costin*, I, fototipie.

⁵ V. Hurmuzaki, VIII, pp. 133-8, no. DCLXXVIII-IX.

⁶ Sârbu, o. c., pp. 157-8, 171.

⁷ *Ibid.*, p. 134. Explica Turcilor ca se apără de Ioan Movilă; *ibid.*, pp. 134-5.

⁸ *Ibid.*, p. 154.

până la vărsarea ei în Ialomița, așezându-se la Năieni, ori la Ojogeni.

După ce tabăra se împotrivi Tatarilor¹ câteva zile în șir, se ordonă un atac peste vadul Prahovei asupra unei oștiri risipite în pradă, căci Vasile nu voia să-și caute dușmanul în terenul bine apărat de natură unde se acțiunase: „trecătorile apelor și locuri închise, cu păduri den toate părțile și bălănișuri“.

Călăreții duceau cu ei și un pedestraș; tunurile fură trecute dincolo. Încă odată sigură înfățișarea acestei puternice oștiri însuflețite hotărî. Moldovenii, atrași și de panica Tatarilor, trebuiră să se deie înapoi. Tunurile fură prinse. Vasile se închise la Turci, în Brăila, unde a fost în primejdie să fie reținut de comandantii de acolo și de la Mecin, în față².

Înțeles cu unii boieri mărunți, un Gorgan, un Sămăchișe, un Vistier Cârstea, Ion Movilă făcuse o nouă încercare, pe la Troțuș, silind să se retragă Curtea la Huși³.

Apoi, cum Imbrohorul, aducătorul steagurilor pentru Vasile și pentru micul Ioan-Vodă era între prinși, el fu reținut cu cinste și trimis, împreună cu ceaușul, căruia nu i se făcuse niciun rău, ca să ducă la Poartă un arz prin care întreaga afacere era înlățșată ca o simplă inițiativă greșită a Pașei de la Dunăre, care în adevăr își pierdu locul și apoi și viața. Păra lui Matei aduse, cu ajutorul Silihdarului, uciderea Vizirului⁴.

Există și o versiune moldovenească a luptei: Doamna scrie că „Măria Sa Vodă au bătutu pe Mateiu-Vodă, și s'au închis la Teleajin sus, iar Vodă al nostru iaste la Gherghiță cu oștile“⁵. Pentru Matei însă fusese un adevărat războiu, Aceasta o spune

¹ Pentru prezența lor, *ibid.*, p. 165, nota 6.

² Miron Costin, p. 308. L-ar fi înștiințat, făcându-l să fugă la Galați, Grecul Stamati (v. asupra lui, genealogia lui Vasile, în Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 31; cf. *ibid.*, IV, p. 224, nota 1). El scrie „Mecin“. ceea ce vine de la „mecet“, moscheie. Forma Măcin e prin confuzie cu a „măc'na“.

³ Sârba, o. c. p. 135, nota 6.

⁴ Miron Costin, p. 309.

⁵ Iorga, *Doc. Arh.*, II, p. 1053, no. MDCCCXXXI. Campaniile contra lui Matei, datorite ambiției lui Vasile „de a reuni cele două principate și a face să între al Țerii-Românești în Casa sa“, sânt descrise pe larg de un mai târziu istoric frances. Cu sacrificiul a 500.000

Fig. 7. — Matei Basarab și Doamna Elina, după o miniatură contemporană.

inscripția pusă de dânsul la biserica din Gherghița, zidită în cinstea mucenicului ostaș Procopie, căruia, și Ștefan-cel-Mare-i închinase odață un lăcaș de mulțămită. El arată cum, „având războiul la Nenișori, pre Ialomița, cu vrăjmașul Dumniului Sale și al țării“, — ca totdeauna el pune „țara“ alături de persoana sa, fiind să afirme astfel originea și caracterul stăpânirii ce o avea, prin alegerea, voința și iubirea acestei țări, cum o și afirmă către Rákóczy¹ —, „cu Vasile-Vodă“, s'a îndreptat către acest sfânt câștigător de bătălii și a ajuns astfel la o adevărată și hotărâtoare biruință: „Supus-am vrăjmașii“, *dar nicio pomenire de Moldoveni, ceilalți Români, ci numai de Vasile individual, gând de mare însemnătate pentru sufletul Domnului „român“*; de altfel și prinșii fură cruțați² — „supt picioarele Dumniului Mele, și i-am rușinat, și i-am gonit după pământul țării“³.

Și pentru Ioan în acest timp fușese, în Moldova, care i se cedase, o adevărată Domnie. Il vedem astfel *abdicând* în Sfatul boierilor săi, pentru boala sa cu mâinile și picioarele „desnodate“⁴ Astfel, cu voia țării, deprinsă a alege, *Vasile, Domnul muntean izgonit, reia Domnia M. Moldovei*⁵.

Cum Matei învinsese și-și aratase îndată biruința lui Rákóczy.

de taleri oferiți Caimacamului și al unei creșteri de tribut, Domnul Moldovei capăta Scaunul muntean pentru fiu. Se arestează capuchehaiaua lui Matei ca să nu dea de știre, se cere Ardeleanului și regelui Poloniei să nu ajute pe acela căruia i-ar ajunge „șapte ani de Domnie“. Intr'o campanie de iarnă, se trimete Silhidarul al doilea la oastea lui Vasile. Matei oferă în zădar și el mărirea de tribut. În desperare bate pe dușmani, pune pe fugă pe Silhidar și strânge o mare pradă. Caimacamul ar fi fost gătuț pentru că a îndemnat la o așa de nenorocită încercare; *Vatel, o. c., IV, p. 535 și urm.: v. „reunir les deux Principautés et faire entrer celle de Valachie dans sa maison“; ibid.*

¹ Sârbu, *o. c.*, p. 171.

² Fermendzin, *Monumenta, Slav. Merid*, p. 103.

³ Iorga, ed. lui Constantin Căpitanul, p. 122, nota 2. Data inscripției e 26 Maiu st. v. Cf. și însemnarile tâlmaciului polon Romaszkievicz, în P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, pp. 34-5.

⁴ El muri puțină vreme după aceasta la Constantinopol; trupul se trimete îmbălsămat tatălui; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 226, no. LXIII.

⁵ Miron Costin, pp. 308-9.

de la care, cu toate formele de înșelare, nu avuse niciun ajutor¹ — a fost o strălucită solie, cu Hrizea, Logofătul Grigore și cunoscutul Ragusan, Marco Vladcovici, pe când Lupu se explica doar prin fostul, și omonim și tovarăș în boierie, Lupu Prăjescu² — prințul ardelean, grăbit să lichideze aceste raporturi, se întoarse spre cel dovedit mai puternic.

Alte solii muntene se urmează. Sânt și unele din partea Moldovenilor, Rákóczy recurge, ca să nu se hotărască, și la mijlocul de a întreba pe Sași cu privire la „cearta Voevozilor Țării-Românești și Moldovei, în tabără, unul împotriva celuilalt”³.

Avem în versiunea ardeleană tratatul încheiat, în mijlocul dietei ardeleni, la 14 Maiu 1610, între Matei și acela care-l părăsise cu totul în ceasul cel greu⁴. Se arată că nu mai era nevoie de o nouă formă, de oare ce se observase de Ardeleni cu credință cuprinsul celei vechi. Deci nu se dă mării solii nouă, alcătuită din mitropolitul Teofil, din Hrizea, Vistierul Radu, Clucerul Buzinca, Stolnicul Socol, Păharnicul Vucina, Logofătul Marcu și Logofătul Sava, decât o simplă confirmare⁵. S'a spus că în obligația personală a lui Rákóczy s'ar fi esceptat dintre aceia contra cărora ar fi să fie ajutat Domnul muntean Turcii și Tatarii, dar e drept că mărturia e a unui dușman al prințului, Kemény⁶. De fapt în acestălalt act nu se cuprinde nimic mai mult decât în asigurarea din partea Stabelor Ardealului⁷.

A doua zi după această neizbândă a diplomației lui Matei, în același an 1640, ambasadorul olandes știe să spuie că Vasile ar fi asmuțit niște Tatarii asupra vecinului său, dar a

¹ V. discuțiile lui cu sfetnicii în această privința, Sârbu, o. c., p. 150 și urm., 168-9. Rea purtare a Ungurilor din oaste; *ibid.*, p. 169.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 214-5.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1059, no. MDCCCXXXIII. Aceștia aflasera întâiu că a fost rău bătută numai straja moldovenească, iar apoi că înfrângerea a fost totală și nu se mai știe unde e Vasile; *ibid.*, n-l următor.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 220-2, no. LVII.

⁵ Cf. și Hurmuzaki, IV, pp. 656-7 știrea de la Palatinul Ungariei).

⁶ Memoriile; trad. Neagoe Poplea.

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 217-9, no. LVII.

Fig. 8. — Doamna Elina, soția lui Matei Basarab, după o miniatură.

fost oprit de noul Caimacam¹. Și, în clipa când se trinetea la Constantinopol, nu ca ostatec,—căci n-ri mai era vremea de așa ceva —, ci pentru îngrijirea unei sănătăți așa de zdruncinate, copilul Ioan-Vodă², se cerea din nou de la același înlocuitor al Vizirului izgonirea lui Matei³. Unui ordin de a merge la granița de spre Polonia, în August, acesta nu i se supuse mai mult decât, odinioara, acelui dat, cu același scop, de Chenaan⁴. Astfel, capugiul trimis în Decembre, cu o suită de cincizeci de oameni, „pentru tribut“ în Țara-Românească era bănuțit că are în vedere o lovitură⁵.

Astfel de încercări se vor mai face. De și Vasile nu mai avea pe fiul său Ioan, pe care *voise să-l trimeată și pănă la Padova*⁶, el încearcă la 1642 a face să i se dea Domnia la Munteni, prinzându-se Matei⁷. O ciocnire între ostașii cari aduceau birul la 1643 aduce aspre porunci de liniște⁸ din partea Turcilor. Ioan Movilă se coborise la începutul lui 1640 la Brașov⁹ dar în 1644 se întâlnesc trimeși de-ai Tudorei, văduva lui¹⁰) și în Ardeal la 1643 apare, dar fără nicio ocrotire oficială, un pretendent Ilieș¹¹.

Inca din Februar 1640 bătrânul Sultan Murad murise, de beție, iar urmașul său Ibrahim era un slab de minte și de voință, supt a carui oblațuire se putea face la Dunăre și mai mult decât pe vremea când Sultan și Vizir se aflau neconținut peste Mare, în lupte cu Persanii.

Din tot sufletul Matei ar fi vrut să întrebuințeze acest

¹ *Ibid.*, pp. 222-3, no. LX. Caimacamul era Mohammed Tabani-Buiuc, fost la Buda, la Oceacov, apoi Mare Vizir, întors la Nipru și de acolo numit locțiitor al Vizirului.

² Era bolnav de „lo struppio di un braccio“, spune bailul; Hurmuzaki, VIII, p. 493, no. DCXCVIII. Avea, după același, „cam cincisprezece ani“; *ibid.*

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 224-5, no. LXI.

⁴ *Ibid.*, pp. 225-6, no. LXII.

⁵ *Ibid.*, pp. 227-8, no. LXV.

⁶ V. nota 2.

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 229-30, no. LXVII.

⁸ *Ibid.*, pp. 228-9, no. LXVI.

⁹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1062-7, no. MDCCCXCII.

¹⁰ *Ibid.*, p. 1124, no. MMCXXXVI.

¹¹ *Ibid.*, p. 1048, no. MDCCCCLXVIII; pp. 1114-5; p. 1117, no. MMLXIII.

răgaz pentru a învia politica lui Mihai Viteazul. Încercase cu prințul Ardealului, și politica acestuia față de dânsul fusese una de înșelare și lașitate. Prins în luptele din Europa centrală, unde urmă politica ambițioasă a lui Bethlen, acesta n'avea niciun interes pentru țările românești, în afară de acela de a nu se ridica acolo primejdia pentru stăpânirea sa. *Marele plan „dacic“ căzuse și în aceasta noua ediție a sa, care se încercase timp de vre-o zece ani.*

Lui Matei ca și lui Vasile li-ar fi putut ajunge deci grija lor de acasă, unde erau toate mijloacele pentru o strălucită Domnie de bună administrație și de griji culturale. Acum Vasile era soțul frumoasei Circasiene Ecaterina¹. De fapt în acest deceniu, cu toate nesiguranțele și dușmăniile, se făcuseră lucruri însemnate a căror înfațișare se impune în acest moment. Dar mai presus de tot ce căuta, din iubire, să dea Matei țării sale de moștenire și, din nemasurată ambiție, cu acele „împărătești“ apucături de care vorbește și Miron Costin ca și la Radu Mihnea, Vasile-Voda aceste simple baze pentru porniri mai înalte și mai îndrăznețe, care era Moldova, de fapt stoarsă de bani, până la plecarea oamenilor în pribegie², era la unul și la celalt urmărirea unor mari ținte ale vremii: *la cel d'întăiu cruciata, la celalt Bizanțul.*

Deocamdată însă opera făcută pentru țările lor înseși se înfățișează atenției.

¹ Circasiana Ecaterina ar fi fost musulmană, și Vasile, ca s'o poată lua, ar fi trebuit să dea Sultanului și Caimacamului nu mai puțin de 30.000 de scuzi; Vanel, o. c., p. 533: „Une dame circassienne d'une beauté distinguée... Cependant il en obtint la dispense moyennant 50.000 écus, qui furent partagés entre le Grand Seigneur et la Caimakam“. Cf. și C. C. Giurescu, în *Mélanges* ale Școlii Române din Franța, 1925^t, p. 322 și urm.

² Sârbu, o. c., pp 136-7.

CAPITOLUL II.

Intrecerea ctitorilor domnești

Când Matei și Vasile, cei doi Domni cari, așa de mult deosebiți în originea și rosturile lor, nu se puteau înțelege niciodată, luara în stăpânire Scaunele Moldovei și Țării-Românești, lungile războaie, năvălirile și prădaciunile, o stoarcere fiscală fără alt scop decât adunarea capitalului necesar pentru cumpărarea și răscumpărarea Domniilor, aduseseră la ultima stare de miserie materială și morală amândouă țările.

A scrie, a clădi, a tipari, indeletniciri cu care se mândriseră înaintașii acestor stăpânitori în veacul al XVI-lea puteau ajunge a fi une ori o imposibilitate și gustul chiar al lor dispărea

Nu însă în domeniul artei. Căci Moldova are totuși zidiri noi și supt Aron-Vodă¹, în trumoasa biserică deschisă cu un pridvor și împodobită cu cuie și sticle de smalț verde de lângă Iași, căreia-i urmează Secul, datorit lui Nestor Urechche, bisericile din Dulceștiu lui Cărăiman, cu Sfânta Vineri a adeluiași, apoi cele din Dimăchenii lui Isac Balica², Sf. Nicolae din Suceava al lui Nicoară, sau Nicoriță, tatăl lui Lupu Prăjescu (1610-11)³, care e etitor și la „Nicorița“ ieșeană⁴, adausul la Râșca al lui Bucioc (1611-7)⁵, cu ames-

¹ V. Al. Lapedatu și N. Ghika-Budești, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1909.

² G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVI-lea și al XVIII-lea*, București 1933, pp. 51-2.

³ *Ibid.*, pp. 55.

⁴ *Ibid.*, pp. 39-40. E din 1605. Urechia n'a dat, în *Miron Costin*, II, p. 594 (și pentru cele șapte pietre de mormânt decât traducerea în românește a textului original; rămas necdit dar reproducere fototipică în Balș, *o. c.*, p. 40.

⁵ *Ibid.*

tecul de rosete între liniile simple ale vechii decorațiuni de de-așupra ușii, biserica din Ștefănești, cu o podoabă a întrării ca în partea adânsă de la Solca¹, clitoriile din Rădeana și Buciuileștiului lui Dumitrașcu Ștefan (1628)², de la Scân-teia, cu aceeași sămănare de rosete între liniile vechilor pătrate gotice³. Ștefan Tomșa ținu să lase ca amintire micul lăcaș, de linii atât de armonioase într'o construcție așa de solidă, de la Solca, și, prin cine știe ce legături personale cu Romanul, biserița Sfinților Voevozi de acolo⁴, Ienachi Postelnicul, nepot al lui Skarlatos și deci văr cu soția lui Alexandru Coconul, dă, supt Radu Mihnea, cu totul altă întindere și înfățișare bisericii rotunde de la Sfântul Sava din Iași, cu ajutorul arhitectului constantinopolitan care a desemnat podoabele orientale de la ușa de intrare; iar, la capăt, Miron Barnovschi merită laudele lui Miron Costin pentru atâtea construcții făcute în așa de puțini ani. În Țara-Românească nu se înseamnă în tot acest timp decât ce s'a îndreptat și adaus supt Radu și Alexandru Coconul la biserica prădată și aruncată în aier de Sinan-Pașa.

Nicio lucrare literară însă, nicio traducere de carte sfântă, nici măcar o însemnare de cronică, afară de fragmentul despre începuturile Domniei lui Matei, nu se întâlnește în acest timp, Miron Costin, care scrie târziu, trebuind sa culeagă din tradiții de familie sau de la „boieri bătrâni“. Țiparul nu mai funcționa de mult, și cărțile de slujbă trebuiră sa ajungă rare.

Dar scrisul frumos al documentelor din acest timp, ortografia lor exactă, fără deosebire de la o țară la alta, gustul pentru coloare din iscălitura Domnilor⁵ arată că, fără alte putințe de manifestare, desvoltarea, acum pe linii proprii, naționale, a spiritului acestui popor continuă și că nu-i trebuiau decât împrejurări mai prielnice pentru ca să se ajungă la noi vădiri publice.

¹ *Ibid.*, p. 78.

² *Ibid.*, pp. 94-6, 110-1.

³ *Ibid.*, p. 125.

⁴ *Ibid.*, pp. 71-2.

⁵ Magdalena Iorga, *Inițiale, liter. ornate, chenare și înflorituri*, Craiova. 1928-9.

Ele fură date, și în domeniul literaturii și în acela al artei, de aceste Domnii care se putură prelungi de sigur și prin inteligența, dibăcia și puterea de rezistență ale lui Matei și Vasile, dar și din cauza unei stări de lucruri la Turci, prinși în marșele lor războiu cu Șahul și apoi reținuți de tulburări interioare, care va ținea, peste Sultanii schimbători, până în vremea când Mării Viziri din familia Chiupruliilor vor înlocui cu succes lipsa de însușiri a Sultanilor dintr'o dinastie atinsă de degenerare.

Am văzut pe Vasile, care nu ridicase nicio clădire când era boier, apucându-se îndată după instalarea sa, de lucru, cu meșteri răsăriteni și sași, la Suceava¹ și la Iași. Se refăcu vechea turleă suceveană, în care era să se adăpostească în ceasurile cele mai rele Doamna de-a doua, Cerchosa Ecaterina, și fiul ei Ștefan, și tot mândriei lui de a se putea înfălișa „împărătește“ îi va fi fost datorită și noua zidire a reședinții ieșene. O biserică de la Șerbești, în Neamț, poate fi în legătură cu rosturile lui de moșier; era isprăvită în Septembrie 1636². Ceva mai târziu numai, el începu, cu multă cheltuială, acele două mari clădiri care-l amintesc ca pe cel mai jertfitor dintre ctitorii de pe tronul Moldovei. Trei Ierarhii, altă zidire a lui Gheorghe din Bizanț, cu tipul moștenit de la dinastia lui Ștefan-cel-Mare, dar cu două turnuri ca Galata, e și ea zidită din piatră, dar piatra de aici, de cea mai bună calitate și adusă de foarte departe, apare lucrată cu cea mai mare îngrijire în flori schematici asemenea cu una de la Sfântul Sava, peste care se așternu aur, ornamente rotunde, nasturi de smalt, une ori cu stema țării, care e și aici ca și în fundația lui Aron-Vodă. Iar în totala refacere a bisericuții vechi a lui Golăi, Golea, puternic edificiu de piatră, făcând asemenea sculpturi venind din arta occidentală, frumosul portal de marmură cu neobișnuitul relief și pilaștrii cu capitete corintene dau o varietate vastei întinderi a pereților exteriori. Dar aceasta face parte din altă perioadă, *perioada „imperială“*.

Se adaugă, deocamdată, pentru 1638 bisericuța de la Copou,

¹ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1102, no. MMXLV; p. 1102, no. MMXLIII. Cf. și *ibid.*, p. 1053, no. MDCCCLXXXIII, unde, în loc de Hancea, Mare Vornic, ar fi de cetit: Andrei.

² G. Baș, *o. c.*, p. 127.

pe a cărei inscripție se pomenesc și fetele lui Vasile cu Teodosia, Maria și Ruxandra, care erau să aibă o viață atât de deosebită¹. O călătorie în Orhei, cu prilejul unei expediții turcești la Azov², sau a cercetării unor heleșteie, dă solida biserică a târgului³.

Aceste lucrări mergeau alături cu cheltuielile la Poartă pentru căpătanea și a Domniei muntene, cu pregătirile de războiu, cu umilințele pentru neizbânda pe câmpiile de luptă. În ele măcar mândrul Domn își afla mângâierea și gloria cea mai curată, pe care nimic n'o va putea atinge, cu toate nenocirile care căzură asupra lui și a neamului lui.

Noile legături cu Moscova dădură, pentru aceste clădiri ca și pentru aceia care se făcu din banii lui Vasile la Liou. pictori cari introdus ră într'o artă mai simplă îmbulzirea de scene din viața sfinților în jurul icoanei principale, coroanele în relief și alătea elemente ale unei tehnice mai complicate, înlocuind vechea armonie intimă. care face farmecul lucrărilor din vremea lui Ștefan-cel-Mare. Golia păstrează, din fericire, și până astăzi pe pereți și la catapiteasmă, cu toate revenirile grecești stângace. ceva din acest strălucit veșmânt de zugrăveală datorit meșterilor muscali și ucenicilor lor.

Miron-Vodă ceruse icoane prin solia viitorului mitropolit Varlaam. dar cele două Biserici, a Moldovei și a Moscovei, nu se înțelesesă asupra tipicului artistic în ce privește icoanele pe lemn. Urmă cererea de pictori în frescă pentru: Trei Ierarhi (1641) (Poșpeeș, Gavrilov, Sidor și Iacov, apoi Iacovlev și Michitin)⁴.

Se adăugă, ca element de artă, policandrele lucrute la „Danța“, prin care se continua exportul de vite în Anglia, și o întreagă garnitură de odoare în argint. la care lucrau fără îndoială și mai departe maeștrii argintari din Ardeal.

¹ *Ibid.*, pp. 128-30.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1039, no. MMXXV.

³ *Ibid.*, p. 1159, no. VMCLVI. Deci între 1642 și 1646. Cf. G. Balș, *o. c.*, pp. 131-2

⁴ Silviu Dragomir, *Contribuții la relațiile Bisericii Românești cu Rusia în veacul XVII*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVI, no. 21; Al. Lapedatu, *Icoanele lui Barnovschi-Vodă de la Moscova și Zugravii Trei Ierarhilor din Iași*, în *Bul. Com. Mon. Istorice*, 1912. V., pentru biserica din Liou, și P. P. Panaitescu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1929, p. 9 și urm.

Tapițerii țesute foarte probabil în țară chiar păstrează și până astăzi, dacă nu, în original, ci într'o copie, destul de exactă, pe mușamă, chipul lui Vasile încă tânăr, în bogata-i veșmânt de brocard de aur și pe cap cu căciula lui Petru Șchiopul, a lui Mihai Viteazul și a lui Ieremia, păstrată de urmașii lor, măcar pe acel a Doamnei Tudora și al supțiratelucului lânăș, de o așa de scurtă viață, Ioan¹. Genul n'a mai fost cultivat în țările noastre, de și se lucrează și mai departe, dar mai ales în Țara-Românească, în aceeași tehnică atât de gingașă, foarte fine aiere, precum și alte odăjdii, din care s'au păstrat, în Moldova, cele de la Secul și de la Coșula, datorite unor cusătoare artistice care lucrau în a doua jumătate a acestui secol al XVII-lea².

În ele toate se vede o influență răsăriteană care, dată fiind bizantinizarea „monarhiei“ moldovene, n'avea nevoie să treacă pe la Munteni.

Originea ei e fără îndoială constantinopolitană. De acolo vine arhitectul de la Sfântul Sava, Gheorghe, egumenul fiind un Cipriot, Ierotei³. Direcția se observă și la Dragomirna, creațiunea delicată a mitropolitului artist Anastasie Crimca (ctitor și pentru paraclisul de la Sf. Gheorghe din Suceava)⁴, în caracterul acestui brâu sucit care se înalță și șerpuiește pretutindeni, însemnând arcele și liniile bolților, pecelluit din loc în loc cu scuturi, flori și trandafiri, întocmai cum aceleași linii florale⁵ se adaugă în colorii la iscălitura Domnilor. Aceiași iubire pentru ornamentație ca atare dă un caracter deosebit elegantului turnuleț de pe naos, lucrat ca o bijuterie⁶, ceea ce făcea să se prevadă rabdătoarea săpătura, piatră de piatră, de la Trei Ierarhi, cu aceeași covârșire a detaliului

¹ Ele se afla azi în Palatul Metropolitan din Iași. În genere pentru toată această artă moldovenească, G. Balș, *o. c.*

² V. și Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VIII, p. 145 și urm.

³ Iorga, *Inscripții*, II = *Studii și doc.*, XV, p. 137.

⁴ *Ibid.*, pp. 90-1. Pentru lucrări artistice ale lui în miniatură, v. Sirapie Der Nersessian, în *Mélanges N. Iorga*, p. 695 și urm.

⁵ În inscripția de la Sf. Sava, în locul scutului, sânt acele largi flori răsăritene care se încetățenesc la noi pentru toată această epocă.

⁶ G. Balș se întreba dacă Anastasie nu s'a gândit să trateze astfel toate pietrele fațadei, dar n'a avut vremea; v. *o. c.*, p. 32.

asupra liniilor generale. Această modă corespunde tendinței spre pompos a epocii. Și întrebuițarea aurului, de același gust răsăritean¹, e o anunțare a strălucirilor orbitoare de la biserica ieșeană a lui Vasile.

Trei Ierarhii fură isprăviți, - întru numele lui Vasile, al Tudoscăi și al lui Ioan, cari tustrei ajunseră a se odihni în cuprinsul acelei minunate biserici, menită în gândul lui Vasile să biruie tot ce se făcuse până atunci —, în April 1638 și sfințiți în Maiu 1639², între cele două înfrângeri din Țara-Românească, a cărui podoabă din Argeș i se va fi părut Moldoveanului întrecula de evlavie și munificența lui. Și, peste puțin, Vasile și Curtea lui mergeau să primească la Galați moaștele, cărora li pregătise un scump sicriu de argint, ale Sfintei Paraschiva de la Epibate³.

Alte ctitorii aparțin anilor mai târzii ai acestei Domnii care trebuia să fie aproape douăzeci de ani.

În acestea de până acum, și în cele care urmară se întâlnesc elemente luate din mai multe părți. Meșterii sași lucrează după planurile unui arhitect oriental venit din Constantinopol; mai târziu, la Golia, vor interveni și alți conducători și meșteri, originari din Apus, obișnuși cu ornamentele exagerate și pretențioase ale barocului. Zugrăveala e, cum am văzut-o, datorită unor pictori ruși împrumutați, și icoane pe lemn se aduc de la Moscova: la 1642 încă Vasile cerea Marelui Duce pictori⁴. Argintăria e săsească și clopotele vin de la Danzig. Pentru lucrul de lemn, pentru țigla se chiamă specialiști din Ardealul german⁵. Românesc, tradițional e numai planul general al bisericilor, obișnuințele cu liniile gotice adoptate încă de pe vremea lui Ștefan-cel-Mare. O oarecare armonie e determinată doar de acest vechiu canon al construcției, cu care lumea era prea deprinsă, ca să

¹ G. Balș a găsit exemple armenesti și orientale; *o. c.*, p. 35.

² Iorga, *Inscripții*, II, pp. 149-50. Descripția la Balș *o. c.*, p. 131 și urm.

³ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1061, n-le MCCCLXXXVII-VIII și scena înfățișată pe frontispiciul *Cărții de învățătură*.

⁴ Certo negotio di pittori; Hurmuzaki, IV², p. 515.

⁵ La Hârlău ar fi lucrat Italiani; Bandinni, în *Mem. Ac. Rom.*, XVI, p. 252

poată fi înlocuit. Incolo, e o artă composită, ca a Rușilor înșiși, cari fac de multă vreme un astfel de amestec, o artă de cumpărătură pentru o țară bogată, *acea artă imperială*, într'un cuvânt.

Cu totul altfel se lucrează, paralel, în Țara-Românească a lui Matei, unde înainte de el¹ se făcuse numai reclădirea de la Radu-Vodă și Comana lui Radu Șerban, oclate contra Turcilor.

Arnota a fost una din cele d'întăiu clădiri ale Domnului de țară; inscripția a trebuit să fie în românește, de și chiar înainte de o influență de aproape, de care va veni vorba pe urmă, documentele interne ale acestei Domnii de caracter ostășesc și patriarcal sânt redactate într'o îngrijită slavonă. Încă la 1636 se făcea o întărire pentru această frumoasă zidire², care reproduce liniile arhitecturii tradiționale³, dar nu fără elemente transdunărene; Udrea Cămarășul face darul unei cōpii și unei cățui⁴. Aici s'au adus de la Alba-Iulia, în 1646, oasele lui Danciu, — nume domnesc, — tatăl ctitorului: inscripția e, și acum, românească⁵. Pictura, de toată frumuseța, e de sigur datorită unui zugrav român și se deosebește de pompa artei muscălești din acest timp, asupra căreia se exercită, de altfel, și influențe apusene.

Pe când Vasile închina la Locurile Sfinte clădirile sale, Matei liberează de orice legături cu Orientul, fie și împotriva legăturii cu blăstăm, un mare număr din lăcașurile țării sale. Și în acest domeniu se caută *închideroa în hotarele dreptului românesc*⁶.

¹ Chivotul Sfântului Grigorie Decapolitul, cu prilejul unei visite a lui Radu Mihnea; Iorga, *Inscripții*, I, p. 197, no. 412

² Preotul D. Cristescu, *Sfânta mănăstire Arnota, Râmnicul Vâlcei*, 1937, p. 17.

³ V. N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, pp. 50-1.

⁴ Cristescu, *o. c.*, pp. 27-8.

⁵ Iorga, *Inscripții*, I, p. 204; Cristescu, *l. c.*, p. 36. Mama lui Matei, Stana, era în legături cu Doamna Stanca a lui Mihai Viteazul; *ibid.*, p. 37.

⁶ Dar senina figură a lui Matei Basarab a pătruns și în literatura occidentală. „Prinț zelos pentru religia creștină și foarte iubit de supușii săi”, scrie un compiler frances de la 1689, „Prince zélé pour la religion chrétienne et fort aimé de ses sujets”; Vanel, *o. c.*, p. 535.

Mănăstirile acestea liberate sânt, de la un capăt la altul al țării, îngrijite, împodobite și, und' este de nevoie, și reparate, până la refacere. La Biserica Domnească din Câmpulung, refăcută între 1635 și 1636 încă, se întrebuițează prilejul reclădirii după dărâmarea de supt Alexandru Iliș, la 1628, pentru a face în același timp istoria țării și afirmarea drepturilor Domnului. Pentru întâia oară, după unele mențiuni documentare din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se sapa în piatră legenda „bătrânului și prea-milostivului creștin Radul Negru Voevoda, carea au fost de nceput descălecătorul Terii-Rumânești“.

Legenda se întâlnește, de altfel, și în descrierea de Paul de Alep a călătoriei, mai târziu, făcute și în Țara-Românească de Patriarhul Macarie de Antiochia. Acesta cel d'întăiu, afară de Ragusanul Luccari, de la sfârșitul secolului precedent¹, arată coborârea din „Țara Ungurească“ a lui „Negru-Vodă“, care ar fi fost Voevod dincolo de Carpați. Cum era vorba de chestia ciobanilor ardeleni, vechiul Voevod apare el însuși ca un păstor de turme, care, găsind locurile frumoase, — ca în cealaltă legendă, a întemeierii Moldovei —, cere de la „Craiu“ voia de a face aici o nouă țară. Și, tot după modelul moldovenesc, se menționează și înlăturarea Tatarilor, cari erau până atunci stăpâni ai acestor locuri. Fundația lui „Radu Negru“ o reia, după dreptul și datoria sa. „acest Domn bun și milostiv creștin Matei Băsărabă Voevodi“, el însuși un „Băsărabă“ acum, și nu un simplu nepot, prin Danciu și înaintașii acestuia, dintr'un vag Băsărabă —, care a venit „întru moșia lui“, și, această afirmare de legitimitate; de coborîre dinastică, e îndată întărită: „fiind și Măria Sa de într'acea rudă bună și de întru acel neam adevărat“. O a doua inscripție, și ea o adevărată scriere literară, reia aceleași date asupra originii lăcașului și asupra rostului noii stăpâniri, în legătură cu „moșii“ a căror pomenire nu trebuie să piară — și aceasta ar explica poale mai bine și acel misterios Târg al „Moșilor“ la București, pe unde s'a dat lupte biruitoare din 1633. Revenind la tradiția istorică așa cum o păstra popcrul, Câmpulungul, pe slavo-

¹ *Anuali di Ragusa*; cf. Iorga, *Studii și doc.*, III, pp. cx-i.

nește, Dălgopolul, e întărit în străvechi privilegii, care se pun în raport cu aceeași legendă a „descălecării“: vama domnească de pâine, vama vânzării la târg i se iartă, cu o astfel de însemnare solemnă pe piatră, pe veci, pentru că orășenii au fost „ertați de răposatul Radul Negrul Voivod“, așa „cum scrie în cărțile ceale bătrâne“, mai mult sau mai puțin autentice și bine interpretate. Un astfel de privilegiu s'a dat, de sigur, și pe pergament, la 1635. Ambele inscripții sânt redactate, nu din lipsa unui redactor slavon, de cari erau destui și, în vremuri pașnice, la îndemână, ci ca o afirmare a principiului pe care-l putem numi „național“, în deosebire de cel bizantin al lui Vasile, de către boierul de încredere al Domniei, și el un descendent de vechi luptători, Socol Clucerul din Cornățeni¹. Pictura cea veche a dispărut, dar de la Matei și de la Doamna Elina se păstrează și un frumos chivot². Înainte de această importantă zidire, un Vasilachi și un Visțier Vasile ridicaseră tot la Câmpulung o modestă biserică a Sfintei Treimi³.

Lunga listă de ctitori pe care o da Cronica țării⁴ cuprinde apoi o biserică în Pitești, care nu și-a păstrat inscripția. Pe când la Argeș, *cetatea lui Băsărabă, nimic nu amintește pe Matei*, de și în biserică lui Neagoe, celalt „Băsărabă“, la care Domnul de la 1633 trebuia să se gândească, peste un veac se înmormântează un liu al Spătarului Preda, care și daruiește moșii mănăstirii, și soția Marelui Armaș Ivașcu⁵.

Târgoviștea, ajunsă de mult în cea mai rea stare, a fost și ea în primul rând al atenției evlaviosului Domn, care *pretutindeni caută locurile istorice, numele trecutului, ce se*

¹ Hasdeu, *Istoria critică*, ed. a 2-a, pp. 134-5, Iorga, *Inscripții*, I, p. 126 și urm. cu notele. Cf. Aricescu, *Istoria Câmpulungului*. Pentru privilegiu, *Magazinul istoric*, V, p. 331 și urm. Pentru Podul lui Socol, Paul de Alep, trad. Emilia Cioran, p. 230. Pentru el și Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 32, no. 33, și Iorga, *Brașovul și Români*.

² Iorga, *l. c.*, p. 133, no. 5.

³ *Ibid.*, pp. 136-7, no. LV.

⁴ Ea numește p. 320 Biserica Domnească din Câmpulung: „a Negrului Voda“, fără numele lui Radu, care *apare acum întâia oară prin combinația unui cărturar anonim, ceia ce arată o grijă a celui mai deșertat trecut care nu există încă în Moldova*.

⁵ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 151-2, n-le 13-4.

cer improspatate pentru mai marea glorie, dar și siguranță a lui, singurul având dreptul de a domni. Iată-l deci venind la biserica lui Petru Cercel, care, de „vremile, mai vârtos ceale rezmericiose“, — adecă războiul cu Sinan în 1595, — era în ruină; de și inscripția pomenește pe Constantin Brâncoveanu ca înouitor, stilul clădirii, făcută cu desăvârșire din nou, e acela al jumătății acestui secol al XVII-lea, chiar cu unele elemente de origine turcească, precum e balustrada de la balconul Doamnei, de și pictura, refăcută, e deosebită de aceia, influențată de Veneția, a Brâncoveanului¹. Aici se înmormântă la 1652 nepotul după Doamnă, înfiat de mic, cu același nume, al lui Matei, supț inscripția versificată, în românește:

Acum zac fără suflet, cu lut împresurat².

Și Doamna Elina va fi așezată acolo în 1653, iar, după prea puțină vreme, Matei se va odihni lângă dânsa până ce, după dorința sa, oasele i se mutară la Arnota³. Mitropolia singură rămase în ruine până în zilele Brâncoveanului. Dar Curțile și cetatea îi sânt datorite lui Matei.

La altă ctitorie domnească, Dealul, de la cealaltă linie a diuastiei, solidă clădire a jurământului din 1598, în care se îngropase de curând lângă mormântul, cuprinzând capul lui Mihai, Mihăilaș Movilă, Matei a dat numai o frunoasă cruce, la 1648-9⁴. Pe altă urmă domnească, a lui Vlad Țepeș, el lăcu apoi același lucru de reparație la Târgșor, unde Antonie-Vodă din Popești a adaus numai pictura.

Bucureștii căpătară clădirea basilicală, — ca a Bisericii Domnești din Argeș —, de la Sărindar, cea mai mândră din bisericile lui. În margene, Plumbuita se bucură de o nouă

¹ *Ibid.*, pp. 102-4, n. 201

² *Ibid.*, pp. 105-6, no. 209. V. și Motogna. în *Rev. Ist.*, XIV, pp. 39-41.

³ *Ibid.*, pp. 106-7; no. 210. Nu putem ști a cui e inscripția de pe piatra, azi la Muzeul de artă religioasă din București, care, din această ultima parte a Domniei, cum o arată stilul și literele —, data de an lipsește —, înfățișează pe un mare personaj cu sabia la coapsă. V. Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 193—, p.

⁴ Iorga, *Inscripții*, I, p. 102, no. 202.

refacere (1647)¹, adăugându-se și acele case de locuință care au putut avea și o menire militară. De altfel Mabei alese pentru hramuri sfinți militari, ca Mercurie la Plătărești, ca Arhangheli Mihail, Gavriil, Azrael (Ozriil) și Rafail la Brebu. În părțile Prahovei el e pomenit, nu atât prin biserița de la Ploești, cât prin acea zdravănă clădire de la Brebu, cu înalta clopotniță.

Dar el, Olteanul, nu putea să uite „Biserica Domnească“ de la Craiova, care, venind și ea de la înaintașii săi, a fost total refăcută, în stil mai mare, de dânsul. La Carașul el face biserică și Curți². Se adaugă mănăstirea fortificată de la Gura Motrului³, zidirea bisericăscă și casele de locuință de la el de-acasă, din Brâncoveni, apoi mănăstirea „Dintr'un lemn“⁴.

Vechiul ostaș al lui Mihai Viteazul ținu să comemoreze glorioasa luptă de la Călugăreni prin ridicarea pe oasele morților de atunci a unei biserici. Pentru lupta din 1636, el s'a gândit la episcopia din Buzău, și la Măxineni⁵, pe Siretiu, a lăsat altă amintire de războiu. În aceia a luptei de la Nănișori el făcu, precum s'a spus, biserică nouă la Gherghița, unde-i stăteau permanent slujitorii. Poate să fie vre-o legătură între aceiași biruință și puternica zidire ialomițeană, de-asupra râului, la Slobozia lui Ienachi (Slobozia de astăzi), care, cu formidabilele-i ziduri, era și un mijloc de apărare contra unui atac de la Dunare, cum par să fi fost, în același șes, și cea de la Sadova, și puternica biserică, refăcută și întărită, de la Balta Verde lângă Craiova, numită după numele boierului Jitianul, cu un turn din vârful căruia se putea priveghia departe. Mai sus spre munte, și Strehaia (de fapt Strigonia) devine o veghetoare fortăreață (1645).

În toate acestea nu era deci numai o manifestare de pietate, Prin astfel de clădiri țara ieșia întărită de cel care văzuse la Tismana ce adăpost se poate găsi între asemenea ziduri,

¹ *Ibid.*, I, p. 82.

² *Ibid.*, II, p. 140.

³ *Ibid.*, I, p. 210, no. 450 Vechii ctitori erau Craioveștii.

⁴ *Ibid.*, p. 181, no. LXXII.

⁵ *Ibid.*, II, p. 197, no. 263

așa cum Moldova era apărată prin cetățile lui Ștefan-cel-Mare. Același caracter îl au și fundații bisericesti ca a Căpitanului Mare Lupu Buliga, în Mehedinți, care va aminti partea avută de el la înca o biruință¹.

Doamna Elina, de loc din satul illovean Ferești, ridică, împreună cu fratele Udriște, o frumoasă biserică acolo².

Boierii au lăsat mai puține amintiri, aici, ca și în Moldova, în epoca „monarhiei“, inițiativa fiind și în acest domeniu a Domnului Dar urmașii vechiului Drăghici din Mărgineni: Filipeștii și rude de ale lor, Constantin Cantacuzino, soțul domniței Elina, fiica lui Radu Șerban, Stolnicul Dumitrașcu, Istrate, care ținea pe Anca, fiica lui Nicolae Patrașcu și a surorii Elinei, Pană Filipescu, tiul lui Dumitrașcu Logofătul, se unesc pentru a reluce manastirea Mărgineni, unde, după o stupidă reparație de egumen grec, numai zdravănil zid de încunjur e din această vreme³. Același Constantin Cantacuzino și ginerele Dumitrașcu Filipescu ridică o frumoasă biserică la Filipeștii-de-lângă⁴. Cantacuzineasca e și biserică, împodobită cu nasturi de smalt verde, de la Călinești, tot în aceste părți prahovene⁵. Lui Hrizea i se datorește biserică din Bălteni, cu un advarat *chiostro*, întins și pe ambele laturi, din dreapta și din stânga⁶. Biserica de la Secuiceni e a unui Postelnic Neagoe, care se pare a fi pretendentul⁷. De la episcopi doar mici daruri cum e, la Bistrița, crucea lui Teofil⁸.

Pentru bisericile nouă și înalte era însă de nevoie *cartea bisericească*. La aceasta s'a gândit de la început, ori de unde ar fi putut să-i vie, Mahri, pe când din partea lui Vasile nu se vede, mai multă vreme, nicio grija în această privință.

Curentul e la început slavon, caci voința Domnului, reînnoietor de tipografie, era dominată de învățatul său cumnat,

¹ *Ibid.*, p. 208, no. 444.

² *Ibid.*, I, p. 91, no. 181.

³ *Ibid.*, p. 93 V. și Iorga, în *Mem. A. R. Rom.*, seria a 3-a, XVII.

⁴ Iorga, *Inscripții*, I, p. 263 și urm.

⁵ Iorga, *Inscripții*, II, pp. 109-10; *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1908, no. 3.

⁶ Iorga, *Inscripții*, II, p. 265, no. 763 (an 1636).

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 112.

⁸ Iorga, *Inscripții*, I, p. 198, no. 417

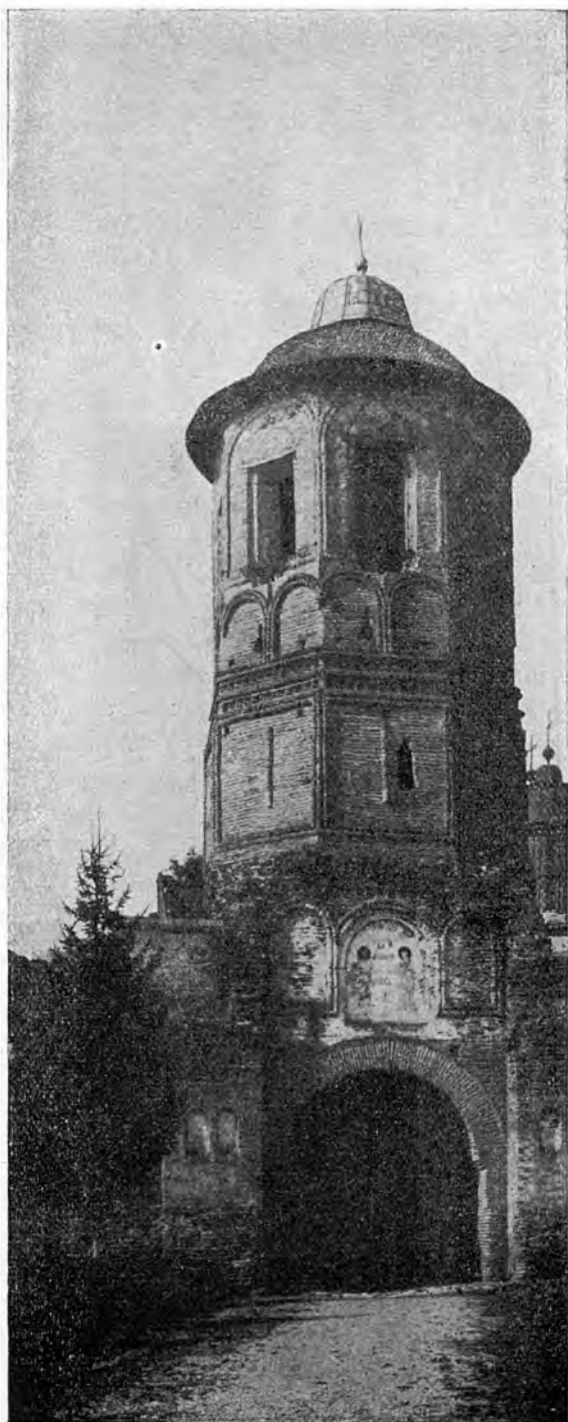

Fig. 9. — Clopotnița de la Brebu.

Udrea, Udriște —, în prefacere erudită a numelui, pe grecește, Oreste, pe evreiește Uriil Năsturel din Fierești, fost „spudeu“ în Rusia, fără să ne putem lămuri asupra motivelor acestei neobișnuite deștărâri, și mai ales în această direcție.

Matei se *gândise întâiu, în legatura cu conspirațiile balcanice care se îndreptau către dânsul, la Slavii de către Adriatică..*

În acest fel, el ieșea din concepția, mai solidă, dar mai strâmtă, a rostului său. „Domn d' țară“, „legat de „moși“, „moșnean“ ale stăpânirii sale, el n'a avut niciodată, de și urmă politica de „creștin“, cum o afirmă oricând, și de ostaș a lui Mihai Viteazul, râvniri către Ardeal, în care n'a avut niciun raport cu cei de sângele său, și Vlădiciei ardeleni se îndreaptă tot mai mult către Moldova, pe urmele episcopiei de Vad, care avuse supt Mihai o căpetenie ierarhica deosebită în Ioan Cernea. Nici spre Moldova cel fără frate și, de la o vreme, și fără măcar fiul d' adopțiune, n'a avut dorința de a stabili o legatura ca accia a lui Radu Mihnea și a lui Alexandru Iliș, Domni munteni cari au „cucerit“ Moldova. Poate dacă ar fi venit în țară, cum a și dorit o cândva, Matei¹, ca să și-l lase urmaș, Mihai, fiul lui Nicolae Petrașcu², s'ar fi schimbat ceva din această atitudine modesta, de o așa de mare prudenta dar nepotul omonim al lui Mihai Viteazul se stânse în prima tinereță. Nu însă lăru ea, precum vom vedea, Imperialii să fi vazul în el, la 1643, *un instrument pentru răscularea Ardealului contra lui Rákóczy, devenit un dușman fățiș.*

Dar din moștenirea politică a lui Mihai era ceva care nu s' putea părași, chiar dacă acesta aducea trecerea cu mult peste marginile unei simple politici de singură Tara-Românească: *dorința Balcanicilor, puși în mișcare acum și de*

¹ Hurmuzaki, IV, tabla.

² O cerere către Impărat a mamei lui, Anca; Hurmuzaki, VIII, p. 495, no. dccii. „Fata lui Șerban Voevod“ în Ardeal, cu logofatul la 1641. Atunci se face căsătoria fetei ei cu Istrate, trimelându-se și un Petru „Valahul“ de la Brașov la nuntă; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 216-7. Cf și I. Slivici, *Familia lui Mihai Viteazul*, în revista *Vatra*, II.

ambitiile austriece, de a ajunge la libertatea lor. *Odinioară*, această dorință fusese manifestată și susținută de șefii ortodocși, cari erau Greci constantinopolitani, lucrând din Constantinopolul turcesc pentru Constantinopolul bizantin al strămoșilor. Acuma însă Cantacuzinii, Paleologii, Mamonaii erau în țerile noastre, așezați în rosturi de boierie, preocupați numai de câștigul lor și de viitorul familiei strămutate dincoace de Dunăre. Atunci, părăsiți de acești agitatori și îndrumători de felul lui Dionisie Ralli, acești Slavi de peste Dunăre se legară, prin uneltirile dibace ale Franciscanilor, cari serviau episcopatul de Nicopol, strâns legat de Târgoviștea, unde Ordinul își avea o veche biserică, și de București chiar, unde Locadello, întrebuițat de Matei și ca agent politic, întemeiasă una nouă, *Bulgarii, mai mult decât Sărbii*, chemară pe Matei, ca șef de cruciată, sprijinită de Imperiali în fruntea lor, ca să redeie astfel viața aceluși „leu bulgăresc“ de care se vorbește într'una din scrisorile lor¹.

Astfel trebuie să se înțeleagă și să se explice faptul că Domnul român, în dorința de a reface tipografia, s'a adresat întâiu Croaților.

Înțeles cu Bulgarii de la Chiprovaț, acei Chiproviceni catolici, urmași ai vechilor bogomili, Bulgari cari făceau un comerț însemnat cu Țara-Românească, și mai ales cu un șef al lor, Francisc Marcanich, „nobil, și bun catolic“, în legătură cu cardinalul Ingoli, șef de propagandă, care tipărise un *Liturghieriu* slavon la Roma și cu Croatul Rafael, ei face astfel să se ceară, în August 1637, meșteri de tipar din Apus. Ei ar putea să aibă chiar o influență religioasă.

Marcanich, care avea o recomandăție de la Matei² către Rafael, spune, în numele lui Matei, că acesta „a trimis să se caute prin deosebite țeri oameni cari să priceapă acea limbă (slavonă) și să poată vedea și supraveghia tiparul acelor cărți și n'a găsit pe nimeni care să fie destoinic“³. Dar el știe că „Domnul are de gând să trimeată la Chiev

¹ Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica, ab anno 1565 usque ad annum 1799*, în *Monumenta Slavorum meridionalium*, XVI,II, Zagreb 1887.

² Hurmuzaki, VIII, p. 162, no. DCLVI.

³ *Ibid.*, p. 461.

ca să cheme pe un oarecare schismatic¹. Acest „schismatic“ era însă venit de mult și-și începuse chiar lucrările.

Dar avem un *Molitvenic* slayon tipărit la Câmpulung pentru Matei-Vodă până la 30 Iulie 1635. Meșterul, Timotei Alexandrovici, e bine cunoscut prin lucrări făcute la Chiev chiar. Și în prefața acestei cărți rare² se arată originea acestei legături, anterioară și amestecului, ca sfetnic cultural, al lui Udriște Năsturel, cel crescut la Ruși, și influenței lui Petru Movilă. Un Macedonean, Slav, Meletie Macedoneanul, de la mănăstirea bulgărească³, vine, fără să avem explicația apariției lui la Curtea lui Matei; Domnul îi comunică aceeași râvnă pentru publicarea cărților bisericești în limba îndătinată. Se cere și o îndreptare de la un călugăr, acesta de sigur Grec, din Pelagonia, Nectarie, și astfel se trimete, cu un „credincios“, Ștefan Bârzohodeț, „Sârb“, adică Bulgar, tipograf fără lunete, pentru cumpărarea a trei teascuri la Petru Movilă, care era atunci mitropolit acolo, în Chiev.

Fostul Petrașcu-Vodă, Moldovean, era însă fiul lui Simion, care domnise la Munteni, fratele lui Gavrilaşcu, care culesese pentru câțiva ani această moștenire. Fratele său, Ioan, pretendentul la Scaunul Moldovei, avuse o înțelegere cu Matei și, cum era vorba de recrutarea unor ostași în Polonia, poate că și mitropolitul Rușilor de supt Coroana Poloniei, să fi știut ceva de această conspirație, care e tocmai din acest an 1635⁴. Se înțeleg deci aceste raporturi între Târgoviște și Chiev, care făcură ca Țara-Românească să între înaintea de Moscova în cercul de înrăurire al acestui înviator al culturii slavone nu fără un puternic amestec de latinism polon⁵.

Petru Movilă, „marele om“, care facuse să tiparească la

¹ Hurmuzaki, VIII, pp. 461-2, no. DCLVII.

² Bianu și Hodoș, *Bibliografia*, I, pp. 103-4. V. Ogienko, *Istoria tipografiei rusești* în rusește; la P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1926, I, p. 16 și urm.

³ O afirmă însuși în *Psaltirea* din 1636.

⁴ P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 20-1.

⁵ Veress, *o. c.*, pp. 355-7, no. 276. V. și mai sus.

⁶ Pentru opera tipografică anterioară a lui Petru Movilă v. Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 291-3.

Liov, în 1630, un *Octoih* pentru Miron-Vodă¹, dădu astfel o tiparniță complectă cu acest tipograf al lui, Timotei, și cu un Petru Glebcovici, zețar. Și, cum, în acel moment, la Câmpulung se făceau lucrările la mănăstire, reclădindu-se și chiliile și acordându-se și un privilegiu excepțional călugărilor, cari trebuiau să fie cărturari², teascurile fură așezate acolo.

Tipăritura, în 1636, a unei *Psaltiri*, care, cum se știe, servia și ca întâia carte de învățătură, are și ea o semnificație care nu e numai bisericească și culturală. În ea, Matei apare și cu titlul, pe care de mult nu-l mai purtasera Domnii munteni, al „părților de peste plaiuri” și chiar cu acela de „herțec de Amlaș” scris „Ambleș”, ceia ce înseamna neobișnuința cu acest nume și de „Fugaș” nu „Făgăraș”³. E a doua zi după îndoielnicul ajutor al lui Rákóczy contra lui Vasile, în 1635. Domnul vorbește către „drept credinciosul și evlaviosul rod al moșiei sale”, dar se îndreaptă și către alții cu cari comunică acest „rod” în ce privește întrebuintarea „vestitului dialect slavon”, și, în această înșirare, care, firește, vine de la tipograful rus, dar semnificația rămâne, se pomenesc întuii Bulgariei, apoi Sârbii, după cari vin acei „Ungrovlahi” cari nu sânt acum decât Românii din Țara Ungurească, Ardelenii, și tocmai la capăt Moldovenii, întâi ilași „Moldovlahi”, cum Vasile s’ va intitula Domn „ungrovlah”. Se anunță intenția de a da acestei obști ortodoxe, deci ideia răsăriteană izbândise, o întreagă bibliotecă de asemenea publicații. Tipografia, care e pentru Domn cea mai scumpă „comoară”, înțelege a o pastra el și pentru urmași. Apar cei trei ierarhi ai Țării Românești, între cari Teofil, mitropolit noi, după Grigorie, un iubitor de carte românească în fața acestor reprezentanți ai unității ortodoxe de limba slavonă în Sud Estul Europei, și Ignati de Rânnic, care era însuși de origine bulgărească.

¹ Émile Picot, *Pierre Moșila*, p. 115; P. P. Panaitescu, o. c., p. 49. Miron ar fi fost pe cale să întemeieze, cu Andrei Sculschi, întemeietorul tiparului din Liov, o tipografie în Moldova, unde spune că „a lucrat”; P. P. Panaitescu, l. c.

² D. I. Simonescu, *Viața literară și culturală a mănăstirii Câmpulung*, Câmpulung 1926, p. 62 și urm.

³ Se scrie și „Basaraba”.

Fig. 10. — Biserica mănăstirii Arnota.

A doua ediție a *Psaltirii* nu mai e din Câmpulung, unde gasim acuma scrisori catre Brașoveni, *redactate în românește*, cum cerca curentul de atunci, de-ale unui egumen Melchisedec, care iscălește grecește, ceia ce-i arată originea, dar pune o pecete cu inscripție slavonă¹. Se poate ca el să fi dat o altă direcție manăstirii câmpulungene, care începuse supt semnul exclusiv al slavonismului. La 1639 muria la noi fostul Patriarh d' Alexandria, Mitrofan Kritopulos, codificatorul ortodoxiei, care învățase la Oxford², și la Mărgineni era egumen Grecul Partenie.

Tiparul trece la Govora, fundația lui Radu-cel-Mare. Acolo se lucră cu greu, de la 1638 până la 1641. Începătorul, care o declara gata în 1638, fiind un călugăr Ștefan din Ohrida, alt Bulgar, care nu arată mutarea tiparului, iar ultima notiță din 1641, care caută, evident să anuleze pe cealalta, purtând, cu nouțiunea Govorei, numele egumenului acestei noi chinovii, reformate în sensul comunități de viață și de lucru: un Silivestru, care iscălește „taha“; aceasta înseamnă, ca și în Moldova secolului al XV-lea, la Munteni copist, caligraf. *Deci până la 1641 se lichidase influența Bulgarilor de la Athos și Ohrida, stăpânirea internaționalismului slavon, în locul căruia Teofil impusese cultivarea limbii românești, în sensul însuși al Domniei lui Matei*³. Ștefan din Ohrida rămase, cu slavona sa bulgărească, de care nu înțelegea să se desfacă nici la capătul unei cărți românești⁴, dar nu mai era în sama lui însăși alcatuirea cărților pe care Teofil le va îndrepta în altă direcție. Intitulându-se „Sârb“, el lucră și în 1643 alături cu „drucarul“ Cunotovici Ioan, nu Ivan —, „drucar“, care, din parte-i, într'un *Antologhion* slavon, crede ca e bine să se intituleze „Rus“, iar acela care patronează această publicație de „Minee“, de slujbe lunare, pe scurt, Melchisedec, afirmă, cum am spus, că el e Grec din Pelepones, însă, cum nu știe slavonește, prelața, cu iscălitură cu toț, i-o face, represintant al slavonismului erudit, cumnatul domnesc, al doilea logolăt Udriște Nasturel, care-și dă numele însă, nu

¹ Iorga. *Brașovul și Români*, pp. 129-31.

² Michalcescu, *o. c.*, p. 183 și urm.

³ V. și considerațiile din Iorga, *Ist. Bis.*, ed a 2-a, I

⁴ Bianu și Hodoș, *I. c.*, pp. 133 și urm.

re românește, ci pe greceasca lui Melchisedec, dar cu amintiri clasice: Orest.

La o ac'ivitate nu numai tipografică, dar și literară, îndentna și exmplul campaniei calvine care începuse în Ardeal, încă din 1640.

După Mihai Viteazul Mitropolia românească din Ardeal avuse aceeași soartă ca și toate așezămintele din acea țară pe vremea luptelor dintre Habsburgi și dintre tendințele naționale ungurești în jurul dinastiei Báthory. În tabăra lui Basta se afla un Vlădică român, dar biserica din Bălgrad a lui Mihai fu ocupată, ani întregi, de un Polon, evident catolic, Valerian Lubienicki¹. Cum se spune că primul purta cu dânsul o „cârjă de argint“ și cum Teoclist, urmașul lui Ioan de Prislop, e prezentat în dipticul oficial al Mitropoliei că „au făcut o cârjă de argint“², identitatea lor se impune. Notița care-l înfățișează ca luptător în rândurile Imperialilor, cu „paloșul nemțesc“, îi arată și sfârșitul, ca ostaș, fiind „împușcat tocmai prin mijloc“, în luptele de la Sătmar. Moartea lui a trebuit să se întâmple după acea dată din Mart 1606, când el iea parte la înlăturarea preotului din Șcheii Brașovului, Neagoslav³.

Sentimentele lui Ștefan Bocskai, calvin convins, care-și sprijinia pe credința sa religioasă politica, n'au putut fi prielnice acestei biete Bisericii umile, și aceasta cu toate bunele raporturi ce a avut cu Domnii români. Când urmașul lui, Gabriel Báthory, era în fruntea tovarășiei „dacice“ pe care era s'o rupă în curând nestăpânitul lui capriciu, influenței muntene trebuie să i se fi datorit acele măsuri din Iunie 1609 prin care se asigura preoților români libertatea față de pretențiile domnilor de pământ, cărora vor avea să li facă numai un dar⁴.

Trebui căderea lui Báthory, îndușmănit cu amândoi vecinii săi, pentru ca, supt Gabriel Bethlen, să se ajungă la o reglementare ierarhică în această provincie bisericească. Intr'o vreme de prietenie cu Domnii Țării-Românești și Moldovei, cade recunoașterea ca „episcop“, supt control calvin, a unui că-

¹ Hasdeu, în *Col. lui Traian*, p. 294 și urm., l. c. p. 309; Șincai, II, la anul 1605.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 66.

³ Stinghe, *Ist. besoarecei Șcheailor*, p. 6.

⁴ Șincai, II, pp. 504-6. Cf. Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, p. 231.

Iugăr de la Prislop, al cărui nume de Teofil e același ca și al episcopului de Râmnic. Numit la 1614, el capătă — și nu se poate să nu se bănuiască, pe lângă dorința de a avea o singură umealtă pentru tot Ardealul și comitatele exterioare, și sugestii venite de dincolo de munți — și moștenirea episcopilor de Vad, acum desființați, și acele comitate anterioare asupra cărora se întindea puterea noului prinț (1-iu Februar 1615) ¹.

Un Eftimie, apoi un Dosoftei, venit din Moldova, unde fusese pe la Roman, pe la Huși, pe vremea lui Radu Mihnea, se urmează ca superintendenți ai Românilor din Ardeal, cel de-al doilea, care păstoria, în aceleași condiții ca și Teofil, până la Sătmar și la Debrățin, intitulându-se „Vlădică în Ardeal și în Maramurăș” sau chiar arhiepiscop al Bălgradului și a toată țara Ardealului și Ungurească și celelalte ². El urmează îndreptărilor de la guvern și caută să introducă pretutindeni legea sprijinită pe cartea înțeleasă de toți. Nerecunoscut în diptiicul de la Bălgrad, unde și-a avut reședința între călugării săi ³, el reprezintă deci acea unitate bisericească deplină pe toată harta teritoriilor supuse lui Bethlen, datorită acestuia, cea ce era, de sigur, oricare ar fi fost motivul, o mare înjăpfire românească. Neapărat că și asupra Banatului, în care nobilimea era calvină. a trebuit să s'întindă autoritatea sau măcar influența lui.

Aceasta fu și situația supt Rákóczy, la 1634, a noului episcop Benedict, legat de Moldova ⁴.

Bethlen, în strânsă legătură și cu Patriarhul ecumenic calvinisant, Chiril Lukaris, ar fi dorit și mai mult, adecă întrarea Românilor supt conducerea propriului său superintendent maghiar .

¹ Actul, în N. Dobrescu, *Fragmente*, p. 19 și urm. Strecurarea în Nord a unui Augustin, catolic, ca și Valerian; *ibid.*, p. 23. E vremea când din Maramurăș se înlătură Sârghie al lui Mihai Viteazul, Radu Mihnea repriinindu l la Tismana: Iorga. *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, p. 228.

² *Ibid.*, pp. 224-5.

³ *Ibid.*

⁴ Iorga, *Doc. Ard.*, III, p. 982, no. MDCCCLXXI. Cf., pentru înaintașii lui, *ibid.*, p. 946, no. MDCCCLXIX; p. 967, no. MDCCCLIII; p. 969, no. MDCCCLVI.

⁵ Ardeleanu, *Istoria dieceșei Oradei-Mari*, II, Blaj 1888, pp. 17-20.

În fața acestor episcopi după placul „Craului“ un Ghenadie, de ortodoxie strictă, numia protopopi încă din 1618¹. Puterea lui nu cuprindea, firește, părțile din Banat răsărit „drept-credincioase“ supt stăpânirea Turcilor, unde aflăm pe Vlădica Sava².

Pentru Români, Ghenadie era un mitropolit după așezământul lui Mihai Viteazul. Pentru Rákóczy el avea supt dânsul Bălgradul, Vadul și comitabele exterioare, Oradea și Sătmarul, cu dreptul de a-și pune locuitorii, „chipuri vlădicesți“, mai mult decât protopopii obișnuiți, al căror rol îl jucau, de altfel, în Inidoara, ceia ce însemnă și părțile bănațene vecine ale Lugojuului și Caransebeșului, — și se numi un nobil, Ianăș, și în Maramuraș și părțile vecine ale Rodnei și Bistriței, avându-și reședința în Vișău³. Pentru „Craiu“, el era însă numai „popa Gheorghe“, un fel de mirean „valah“ având administrația unor biserici cu aparența calvinisată⁴.

Așa se ajunsese până la 1640, când un călugăr ardelean format la Putna și purtând neobișnuitul nume de Iorest, care trimite la Orest Năsturel — și nu se poate să nu fie o legătura —, va lua moștenirea lui Ghenadie⁵.

Pe la 1620 Ghenadie nu pornise încă executarea programului de calvinizare dorit de stăpânul său regal. *Și această operă nu putea începe decât într'o vreme când slăbirea vechii legături de „frăție“ a lui Rákóczy cu Matei făcea să nu mai fie necesară nicio scutire de noi năvaliri în Biserica de peste munți.* „Herțecul de Amblaș și Făgăraș“ nu mai avea de ce să fie ferit în toate drepturile și ambițiile sale.

Catechismul calvinesc din Bălgrad 1640 e cunoscut numai prin întâmpinările pe care le-a stârnit la noi. El se întârșea, și acesta-l făcea mai periculos pentru Țara-Românească, unde în toate prilejurile Vodă-Matei apăsa, mai presus de

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XII, pp. 280-1. Alta bibliografie, Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 235-6.

² *Ibid.*, p. 236.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1398-9. no. MMDLXXIV. Cf. *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 236-7.

⁴ V. iscălitura sa dublă: și „Ghenadie“ și „Popa Gheorghe“, în Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1020-1, no. MDCCCXXVII.

⁵ Iorga, *Sate și preoți*, p. 52.

loate, asupra caracterului său de „creștin“, — ca fiind un „catehismus creștin“. De sigur că această publicație a trebuit să preceadă Evanghelia cu învățătură în sens calvin de care va fi vorba îndată. Era numai „o cărțluie mică“, pe care Udriște Nășturel o aduse cu sine la întoarcerea dintr'o misiune în Ardeal¹. E sigur că data acestei publicații trebuie coborâtă cu câțiva ani.

Dar încă din 1640-1² influența mitropolitului Teofil făcea să se tipărească Pravila sau, cum lămurște însuși titlul: „îndreptătoriu de leage“ sau „tocmelea (*sic*) Sfinților Apostoli, tocmita de 7 săboară, cătră ačasta și a prea-cuvioșilor părinți, învățătorilor lumiei“³. E o lucrare întinsă, de 174 de pagini, cu o destul de frumoasă înfățișare. *In afară de domeniul restrâns al cărților de slujbă și de explicație a Evangheliei, nimic asemănător nu se dăduse până at nci în limba țar.i la noi.*

Partea savant slavonă nu e reprezentată decât prin versurile lui Udriște Nășturel, care a dovedit apoi prîn inscripția poetică de pe mormântul lui Matei cel tânăr că poate să le facă și în românește: în ele se celebrează mai ales vitejia Domnului muntean. Lucrarea e datorită, — și aceasta se spune iarăși în slavonește, — cărturarului de la care Teofil ceruse traducerea cronografului, acel Mihail Moxalie; el întrebuițase pentru aceasta un manuscris care s'a dovedit a fi asemenea cu cel publicat de Cotelerius⁴. Inceputul e însă după *Nomocanonul* rusesc tipărit de mai multe ori, iar în urmă la Chiev, de Petru Movilă, în 1637, dar textul e mai bogat decât acela⁵.

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. rom.*, I, p. 107, no. 38. Dar nu întâlnim nicio solie a lui Udriște în Ardeal în acești ani; cf. Iorga, *Studii și dcc.*, IV, pp. 216-7. El nu face parte nici din marea solie de la 1640. Afara de o mai veche trimetere, îl găsim la 1619 *ibid.*, p. ccxxx; cf. *ibid.*, p. clxxxiv. La 1611 „Vladica românească“ vine din Făgăraș la Brașov; *ibid.*, p. 217.

² V. I. G. Sbiera, *Miscări culturale*, p. 113.

³ Și alt titlu: „Pravila stai Apsli și a sfinților de al șaptele sabor prea-ogodnicii și de Dumnezeu purtatorii părinții noștri, de episcopi și de preoți și de calugări și de oameni mireani și de toate învățăturile“; *ibid.*, p. 113

⁴ Const. Popovici jun., *Fântânile și codicii dreptului bisericesc ortodox*, Cernăuți 1886; Pereș, *Pravila de la Govora*; Spulber, *l. c.*

⁵ P. P. Panaitescu, *Pierre Moșila*, pp. 31-3.

Cartea e tipărită și pentru Ardeal, nu și pentru Moldova, și o parte din exemplare au prelața iscalita de Ghenadie, nu de Teofil. Acesta începe prin a spune că, în socoteala sa, de oare ce „toate limbile au carte pre limbilor“ și „duhovnicii rumânești“ trebuie să aibă un asemenea îndreptariu. E o lucrare *numai pentru ei*, cum o menise Petru Movilă, „iară întru mână de mirean să nu se dea, nici la măscărici să nu fie tocmeelele sfinților Apostoli și a sfinților părinți batjocurite“. Și nimic alta nu se mai întâlnește decât sfaturi și muștrări pentru aceia ce au a face cu cugetele oamenilor.

Această atitudine a Ardealului se păstrează și după aceia. Când popa Dobre din Șcheii Brașovului aduse „tipare“ de la Munteni, el oeru „Craiului“ său, lui „Racolți Gheorghie“, voia să retipărească vechea Evanghelie cu învățătură din 1580-1. Lucrul fu început de dânsul și urmat de Iorest, care-l isprăvește încă din 1641¹.

Ce urmează mai departe, e în legătură cu acle condițit de viața politică prin care s'a definit și întărit imperalismul moldovenesc, care trece apoi, cum se va vedea, prin Udriște Năsturel, întru câtva și asupra Țării-Românești, fără a putea distruge sensul primar și principal al Domniei lui Matei.

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, I, p. 119. La 1640 Geley, superintendentul calvin, anunță moartea Viădicai Ghenadie și cere a se găsi un urmaș vrednic, căruia-i pune condiții stricte de adevărata robie. El admite însă un calugar moldovean pentru noua tipografie. Pentru raporturile clerului românesc cu superintendentul, Hunfálvy, *o. c.*, p. 178. O scrisoare din 15 Septembrie 1640, în Kemény, *Notitia hist. dipl. archivii capituli allbensis*, p. 296

CAPITOLUL III.

Perioada de înflorire a imperialismului bizantin

Matei, din ce în ce mai nesigur față de Rákóczy, cearcă iarăși, încă din Maiu 1640, o legătură cu Impăratul. El trimite la acesta din nou, pe furiș, peste mari piedeci în Ardeal, pe Ragusanul Marcu Vladcovich. Acesta trebuia să arăte ce primejdios e Domnul Moldovei, al cărui gând merge așa de sus, încât ar voi să facă din cele trei țări stăpânite de Mihai Viteazul regatul său „dacic“¹.

Pentru a zădărnici astfel de primejdioase planuri trebuie o intervenție pe lângă regele Poloniei, care știe ce vecin are în Moldovean, și care ar fi având și un „tratat“ cu Matei, care a primit bine pe solul regal la Poartă, desprețuit de Vasile, pentru ca acest rege, urmașul, mai războinic, al lui Sigismund al III-lea, să înfrâneze pe Vasile. Și la Poartă residentul imperial ar putea să lucreze pentru zădărnicierea intrigilor contra lui Matei. Acesta n'ar putea fi ajutat, în cas de atac turcesc, prin forțe ostășești, însă i s'ar putea da voie să recruteze, pe bani împrumutați de Tesaurul imperial, elemente de rezistență în țerile austriece.

Matei își amintește că țara sa a fost închinată „totdeauna“ Habsburgilor, fiind „incorporată regatului Ungariei“, — așa redactează Ragusanul concepția legăturii cu Coroana Sfântului Ștefan. După el Vodă ar lăsa, neavând fii din trupul său, pe Mihai, fiul lui Nicolae Pătrașcu, a cărui văduva se cere a fi ăsată a trece în țară cu fiica ei Elena. Dar acest fiu de Domn

¹ Qui ab imperatore Turcarum provincias istas christianas, Transilvaniam, Moldaviam ac Transalpinam sibi suisque dari postulavit; Hurmuzaki, IV, p. 656, no. DLXXXIV.

il vrea și țara, *nouă afirmare a principiului dinastic pe linia Basarabilor*¹.

În scrisoarea sa din 29 Maiu vorbía, urând Impăratului izbândă în lupta lor din Imperiu, de Turci ca de niște „păgâni“ odioși, cerând voie de a se întoarce Doamna lui Nicolae-Vodă, care e pentru dânsul ca o soră; restul trebuia să-l spuie din gură trimesul². Răspunsul de la 24 Iulie e în legătură numai cu această călătorie a celei de atâta timp despărțită de țară și a fetei crescute în străinătate³, care, și după măritarea ei cu Istrate, va întrebuința literele latine pentru iscălitura ei.

Cum solul arătase, în numele Domnului, că moartea Sultanelui a slăbit foarte mult pe Turci, că Persanii stau în așteptare, necăutând să încheie pacea promisă, că pulele turcești sânt foarte mult slăbite, după pierderile, așa de mari, din Asia, așa că vor trebui chemați la oaste doar țărani nedeprinși să lupte, Matei se arată gata să ajute pe Imperiali împotriva Impărăției Otomane⁴.

Cu câteva luni înainte, această situație a Turcilor fusese cercetată într'un Consiliu imperial la Tirnavia, care primise știrea despre războiul din Țara-Românească, și se arătase părerea că ar fi de folos să se facă o legătură cu cei trei prinți amenințați de la Dunărea-de-jos, fiindu-se samă și de mișcările popoarelor subjugate din Balcani, „Bulgari, Bosnieci, Albanesi, Epiroți și alții mulți, primindu-se chiar în părțile Ungariei fugari ce ar veni de acolo. În special era rugat Impăratul să fie samă de situația, rămasă încă așa de amenințată, a Domnului muntean⁵.

Dar în fața propunerilor formale din partea aceluia a cărui însemnătate pentru siguranța creștină ajunsese deci a fi re-

¹ Hurmuzaki, IV, pp. 654-5, no. DLXXXIII. Ana cere Impăratului ca pensia ei să treacă asupra fiului, pe care deci înțelegea să-l lase la Austrieci; *ibid.*, no. precedent. Pașaportul pentru ea la 24 Iulie; *ibid.*, p. 652, no. DLXXXVIII. V. și cele doua n-re următoare, apoi pp. 661-2, n-le DLXXXVIII-IX.

² *Ibid.*, pp. 650-1, no. DLXXXVI.

³ *Ibid.*, p. 651, no. DLXXVI.

⁴ Hurmuzaki, IV, pp. 656-7, no. DLXXXIV.

⁵ *Ibid.*, pp. 647-8, no. DLXXIV.

cunoscută, părerile fură foarte prudente. După unii, Împăratul trebuia să răspundă că, încurcat acasă, el trebuie să fie deocamdată pacea cu Turcii, dar, la nevoie, Domnul să nu lipsească a înștiința, căci în viitor se va putea face mai mult pentru dânsul. Oricum, ajutorul ostășesc turcesc nu e cum să i se dea¹. Matei să continue a împăca pe Turci pe vechea cale a darurilor.

În acest timp Vasile negocia fără sinceritate în Ardeal, prin solii săi Toma Cantacuzino și Andrei Plantos, o înțelegere cu acela pe care nu-l putea suferi în Scaunul țării vecine, și, din partea sa, Matei însărcina cu aceleași zădarnice discuții pe Socol, venit, două luni mai târziu, cu o impozantă suită. Nu se ajunse la niciun capăt, și Rákóczy va invinui pe vecinul muntean că nu i-a urmat consiliul căutând să se împace, oricum, cu celalt Român². I se părea chiar, în momentul când trimesul ardelean la Poartă asigura că Țara-Românească va fi atacată, în același timp, de Vasile, de Pașa de Silistra, Deli-Husein, și de comandantul în Rumeția, Ipsir, că supușii lui Matei nu i-ar mai păstra aceiași credință ca odinioară³. Din parte-i, Matei crezu că trebuie să întrebe în Ardeal, prin Mart. dacă, fiind atacat, se poate sprijini pe ajutorul de peste munți⁴.

Din nou, pe când se căuta și un sprijin în Polonia⁵, Domnul muntean se adresă Împăratului, cu cereri ca acelea din anul trecut. El și căpătă scrișoarea dorită către regele Vladislav, rugat să oprească prin sfaturi bune pe Vasile de a pregăti prin chemarea Turcilor și Tatarilor peirea acelor „mici popoare“ creștine, — de la care toluși Habsburgii avuseră cu vre-o patru decenii înainte, foloase atât de însemnate⁶. Scrișoarea dată ca răspuns noului trimes Grigorie Raț, nu cuprindea nicio asigurare și nicio îndreptare⁷.

Matei nu se lăsă nici după această „creștină“ răspingere.

¹ *Ibid.*, pp. 654-6, no. DLXXVIII.

² Sârbu, *o. c.*, pp 187-9; Iorga, *Studii și doc.*, IV pentru solii).

³ Sârbu, *o. c.*, p. 190.

⁴ După ziarul lui Haller, *ibid.*, p. 193.

⁵ V. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 3.

⁶ Hurmuzaki, IV, p. 660.

⁷ *Ibid.*, p. 661, no. DLXXXVIII (April).

Afacerile Doamnei Anca-i dădeau prilejul de a mai atinge acolo, la Împăratul, grijile sale. Prin Logofătul Sava el intervine în Maiu. El știa acum că oștile adunate ale Turcilor, la care se va adăugi și Vasile cu ai săi, iar el însuși va trimete numai un număr de ostași munteni, merg ca să ia înapoi Cazacilor Azovul, pentru Turco-Tatari un „Azac“; dar se temea ca n'au cumva la întoarcere să se încerce o lovitură contra lui și, atunci, dacă nu se va putea apăra, cere să i se deie un loc de adăpost, pe care l-ar vrea și numit, încă de atunci, în Împăriu; i se dădu din nou asigurarea că poate fi primit, fără îndoială, ca pribeag, dar fără să se preciseze nimic¹.

Din nou, Matei bănuia că uneltitorul e vecinul său român, și un informator imperial dintre Unguri afirma că, *dacă acesta iea Țara-Românească, „să nu aspire și la principatul Ardealului“*². Și arhiepiscopul de Grin era de părere că biruința la Munteni a Moldoveanului ar însemna *aruncarea lui asupra celei de a treia provincii*³.

Matei de și bolnav, ardea de dorința unei fapte mari⁴. Dacă-l vor strânge Turcii, se va arunca în luptă cu dânșii. Prin Locadello el făcea să se știe de bailul venețian că are „40.000“ de oameni gata și, în războiul care se pregătia pentru Creta, e dispus a face o „diversiune“, cu condiție să i se dea numai banii trebuitori pentru aceasta. Dacă propunerea lui e luată în samă, va trimete pe cineva pentru discuție cu represintantul Republicei. Nu uita să pomenească legăturile cu Împăratul prin Ardeal sau prin mijlocitorul care e un Slav de Sud așezat la Viena, în mănastirea Sfântului Ieronim, episcopul Gheorghe de Knin, Franciscan. Știa că Rákóczy îi supraveghia corespondența, și oferă să ajute aceia a Venețienilor cu Polonia. Bailul credea că, la nevoie, o asemenea alianță, care ar atrage și pe alții, n'ar fi de desprețuit⁵.

¹ *Ibid.*, pp. 661-2, no. DLXXXIX.

² *Ibid.*, p. 662, no. DXC. Răspunsul imperial, foarte vag, la 30 Iunie; *ibid.*, p. 663, no. DXCI.

³ *Ibid.*, pp. 663-4 Cf. Iorga, în Buletinul franțes al secției istorice a Academiei Române, 1938.

⁴ Se credea că suferă de dropica și la începutul anului 1642 se vorbea de moartea lui; Hurmuzaki, IV², p. 514, no. DXCVII.

⁵ Hurmuzaki, IV², p. 501. Matei trimete știri despre intențiile Turcilor; *ibid.*, p. 502, no. DLXXXI. Cf. *ibid.*, pp. 502-3, n-le DLXXXIII-IV.

Relațiile cu Ardeleanul erau așa de rele încât acesta-și re-trăgea în 1642 ostașii din serviciul Domnului muntean¹. Bailul putea scrie însă: „e lucru sigur că *Matei-Vodă are destulă oaste: între infanterie și cavalerie, la 25.000 de oaste bună și că e hotărît, cu boierii săi, cari-l urmează, să se apere și să se menție până la moarte*”².

Românii se luptară în Crimeia, unde căzu căpetenia Muntenilor, Matei ferindu-se de a se înfățișa în persoană³. Pentru predarea cetății, Vasile, urmând tradiția lui Radu Mihnea și a lui Barnovschi, făcuse mari silințe.

În acest moment, când el, credinciosul, venise însuși și făcuse o astfel de ispravă, contribuind poate și la îmbunătățirea relațiilor dintre Turci și Poloni, *Vasile își afirmă prin două acte de ocrotitor al ortodoxiei, mistune care revenia Împăraților, situația de mare patron al creștinătății orientale*.

Patriarhatul ecumenic era în deplina desfacere și ruină. Fostul oaspete al lui Radu Mihnea, Chiril Lukaris, dușmănit de acei rivali neiertatori, cari-l vânară, din mazilie în mazilie, până la moarte, avea nevoie de sprijin, și el îl găsi la ambasadorul provinciilor unite ale Olandei, priceputul negociator și om de afaceri Cornelis Haga, care, într-o situație nerecunoscută, de reprezentant al unui Stat care numai prin tratatele din Vestfalia în 1648 ajunse a fi de ordin politic european, știuse să-și capete o puternică influență, din care știu necontenit să tragă cel mai mare profit. În legătură și cu Biserica anglicana, dar mai ales cu capitala calvinismului, Geneva, el, asupra căruia se îndreptaseră de la început atacurile dibace ale Iesuiților franceși și italieni, cari-i urmăreau căderea și moartea, ajunse la anumite concepții, de altitudine, dacă nu, ceea ce ar părea greu de admis, și de dogmă. Se ajunse astfel la tipărirea în Apus a unui catehism al ortodoxiei, care a fost tăgăduit pe urmă, dar a rămas de atunci legat de numele lui⁴.

¹ *Ibid.*, p. 519, no. DCV.

² *Ibid.*, p. 520, no. DCVII.

³ Hurmuzaki, IV, p. 665.

⁴ V. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, III. Cf. relațiile cu Franța, în Iorga, în *Revue hist. du S.-E. eur.*, 1936. Residentul imperial Schmidt vorbește de legăturile lui Vasile-Vodă cu Haga; Hurmuzaki, IV, p. 674.

Aș crede că *prin acești ani*, cum Chiril avuse cele mai strânse legături și cu principele Bethlen, s'a publicat la Alba-Iulia un catehism calvin, nu supt Ghenadie, care dispăruse, ci supt urmașul lui în Scaunul metropolitan, Iorest.

Față de acest atac, venit într'o vreme când cei doi mitropoliți, al Țării-Românești și al Ardealului, tipăreau împreună aceiași carte, și această țară a lui Matei ca și Moldova lui Vasile Lupu *crezură că trebuie să răspundă*.

Răspunsul lui Teofil fu publicarea unei noi Cazanii, la 1642. Ea e închinată de oel „cu binecuvântarea lui Dumnezeu ocârmuitor a toată țara Ungrovlahiei și a părților de peste plaiuri, herțeg (*sic*) de Amlaș și Fagaraș (*sic*)“ „prea-slăvitului și blagocestivului neam al țării noastre și al tuturor carii sânt înprejurul nostru creștini“. O titulatură, cum se vede, plină de înțeles, căci Domnul munțean are în vedere cu darul său folositor de suflet, nu numai pe ai săi, ci și pe Moldoveni și pe Românii din Ardeal și „Țara Ungurească“, adică *înțelegimea neamului său*, la care el face astfel apel în clipa primejduirii adevărului religios pe care, *în felul său românesc, dacă nu în acela general ortodox*, se credea îndatorat și în drept să-l apere mai mult decât oricine altul.

E vorba de a li arăta, „rudei meale, creștinilor“, cari sânt „adeverii lucrători ai viei lui Hristos“, adevărul. Se va lupta deci cu aceia pe cari, fără nicio considerație pentru o legătură cu Ardealul pe care o putea privi ca desăvârșit isprăvită, îi caracterizează astfel, cu cea mai mare asprime: „oameni de amândoa ceatele, proști“, adică neînvățați, „și sufletești“, — traducerea lui „duhovnicești“ —, „carii pentru neștiința sa se depărțară cu învățăturii strine și, cu proastă și scurtă mintea lor, răzlușindu-să den credința adevărată, protivnic Besearicii lui Dumnezeu, cu eretici împreunându-se și, ca musca la dulciața mierei, așa și ei înșelători de spasenii proștilor și întru amărăciunea veninului cel purtătoriu de moarte necând și ucigând sufletele lor și ale oamenilor“¹.

Nu mai poate fi vorba, în astfel de împrejurări, numai de vechea carte brașovenească a lui Teofilact, în care e numai morală și nicio afirmație de dogmă, nicio combatere

¹ Bianu și Ildoș, *l. c.*, pp 120-1.

a unor păreri rătăcite. Trebuie o lucrare nouă, am zice: „modernă“, în care pravoslavia să se lupte cu urmele pe care le știa întrebuițate atât de bine catolicismul. Se recurge deci la o publicație de mai multe ori tipărită în Polonia, începând de la ediția din Liov, 1606, dar ajungând până la reeditarea în 1637, de Petru Movilă, statornicul îndreptător al operei „bunilor creștini“ din Țara Românească¹. Dar s'au observat și schimbări, care arată, ca și pentru ilustrații, că nu lipsia dorința de a face totuși ceva nou. Și, îndată, chiar în marginile cărții slavone, editorii munteni, vor da dovada de inițiativă, recurgând la manuscrite locale, pe care le selecționează.

Lupta în numele Domnului său o începe Udriște Năsturel, care semnează, cu data de 7147, a așezării noului mitropolit ardelean Iorest, această prefață de cărturar învățat, dar fără originalitate și meșteșug de scris, așa cum, de altfel, a rămas el până la sfârșit, spirit care nu se poate compara cu al contemporanului moldovean Grigore Ureche. E foarte probabil că întreaga operă de traducere e datorită acestui cumnat domnesc.

Lucrarea va fi reluată apoi la 1644, „tiparele“ fiind mutate acum la mănăstirea Dealului, unde se odihnea rămășița aelului care-i fusese lui Matei Domn și căpitan: acolo se așezase ca nou egumen un „Arap“, Varlaam². Găsirea altei forme, manuscrite, făcu să se revie și asupra unei părți din vechiul text, la care se adaugă tot ce cuprindea mai mult această laltă transmisiune.

Aici Udriște lasă la o parte metrica slavonă și se încearcă în românește, fără mare succes, când pune la „Stema Domniei Țării-Rumânești neam Casci Băsărăbească“, aceste „stihuri“:

Ciastă țeară corbu-și poartă întru pecealia ei,

¹ V. P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 29-30, care a făcut, ca și pentru Nomocanon, confruntarea.

² Și lucratorii sânt alții: pe lângă Rusul Cunotovici, „Sârbii“ Proca Stanciovi, de la Ocnele Mari din Râmnic, care ar putea fi „croitor“ altfel decât de haine, Tudor Dumitrovici, din Râmnicul Vâlci, și un Lupu Dumitrovici din Lucavăț: Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 147, no. 46.

Fericit acum se-au dat, adaos pecetii,
 Scut la pieptul corbului, cu un semn ca acela:
 Om den jețu șezându, și toiag laudă acela
 Mare neam băsărăbesc cu aciastea semnază,
 Că marea acelor isprăvi a toț sa-i învază¹.

Metrul antic se apleca pentru întâia oară, fie și în dauna înțelesului, silabelor limbii românești. Vom vedea că, până la opera Mitropolitului Dosoftei, care-și avea urechea deprinsă prin ritmul cântărilor bisericești, Moldovenii vor încerca și mai stângaciu.

Înainte de a vedea cum s'a mers mai departe cu *ceia ce, la început, a fost numai tipar și care, cu noile traduceri ce se fac, ajunge a fi tot mai mult, mai liber, mai curgător, mai potrivit cu farmecul limbii poporului, așa cum se înjășișase în vechile scrisori și în cele d'întăiu însemnări de cronică, o literatură*, atitudinea Moldovenilor pe vremea primei mari ofensive slavone trebuie înfățișată.

La 1642 Vasile părăsise, pentru moment, după moartea lui Ioan-Vodă², ideea de a da Țării-Românești un nou Domn. Nu mai avea nici la Constantinopol sprijinurile puternice de odinioară și Matei răspândia destul de larg banii ca să se poată crede asigurat.

În fundul gândului lui Vasile era însă tot vechea idee a lui Mihai, pentru care nu fără dreptate îl pârau dușmanii. Astfel, a doua zi chiar după expediția de la Azov, el îndreptă la Poartă o scrisoare pe care o prinscră, la 14 Ianuar 1643, Imperialii, trimițând-o Împăratului, care, la rândul său, o comunică lui Rákóczy, în care Moldoveanul arată cât îi e de veche credința față de Sultan, amintind opera lui în pacea cu Polonia pe vremea lui Murteză, rolul pe care-l avuse la predarea Azovului, silințele pentru a îndușmăni pe Cazaci cu Polonia, cari ar putea fi astfel încercuți de „Tatari, de Moldoveni și Munteni și de Otomani“. Dar, pentru a se face aceasta, trebuie să i se dea Țara-Românească „lui sau fratelui sau ginerelei“, — în 1641 după

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 145.

² Dar la începutul lui 1643 nu se încheiase încă nimic; *ibid.*, p. 523, no. DCXI.

moartea lui „Ioan-Vodă“, el oțeria dragomanului venețian Grillo pentru fiul lui, Ambrogio, descris de residentul Schmidt ca un grosolan „ein ungeschickhler grosser Kopf so auff Erden einer sein kann“¹⁾, pe a doua fiică, Ruxandra, și acesta, care primia și inelul, pregătia daruri pentru viitoarea mireasă²⁾; bătrânul însuși se pregătia, în August 1642, să vie în Moldova³⁾. Și Vasile urmă astfel, în ce privește Ardealul: „În ce privește Ardealul, treaba e ușoară. Cunosce foarte bine căile prin care e de atacat, din Moldova și din Țara-Românească. De o parte Pașa de Timișoara, de alta Otomanii, Tatarii, Moldovenii, Muntenii. *Se mai adauge că în Ardeal mai mult de a treia parte sânt Români, cărora jăgăduindu-li libertatea, îi voiu ațâța fără zăbavă împotriva Ungurilor, și așa vor avea războiul înlăuntrul și în afară și nu vor ști încotro să se întoarcă*“⁴⁾.

Dar se începu în politica ambițiosului stăpân al Moldovei o nouă direcție: aceia care, peste raporturile de neîncredere față de vecinul român și acelea, foarte puțin asigurate de fapt, cu Gheorghe Rákóczy, fîntia la manifestări de continuare bizantină.

¹ Hurmuzaki, IV, p. 673; familia era Perota, catolică, dar aplecând spre ortodoxie; *ibid.*

² Hurmuzaki, IV², p. 513; VIII, p. 503.

³ *Ibid.*, p. 519, no. DCIV. V. pentru acesta și *ibid.*, p. 513. Ar fi avut la moarte „vre-o treisprezece ani“ numai.

⁴ De Transylvania facile est negocium. Vias ego quibus aggredienda est ex Moldavia et Transalpina novi optime. Inde Passa Temesvariensis, hinc Ottomani, Seythae, Moldavi, Transalpini. Accedit quod in Transylvania plus quam tertia est pars Valachorum, quibus promissa libertate, eos contra Hunguros sine more incitabo ac sic domi forisque bellum habebunt, n e quo se vertere sc'ent. Despre Matei adauge că e legat de Unguri și Poloni, la cari-și trece averile, pe când el, Vasile, e gata, cu toți ai săi, sa moara pentru Turci; Hurmuzaki, IV, p. 669. Cele spuse de Vasile în ce privește torturarea lui de către Voda Barnovschi, aceasta s'ar fi datorit, spune Miron Costin, nu orientării politice a Vornicului de atunci, ci unei administrații necinstite a Vistieriei ed. Barwiński, p. 36, dar trebuie să se fie samă de sentimentele permanente ale cronicarului față de acest Domn,— Ciocniri între Moldoveni și Munteni la hotare; Hurmuzaki, IV², p. 517, no. DCII.

Înainte de a figura ca luptătorul care, în fruntea clerului a trei limbi, răspinge atacul calvinismului, Vasile începuse puternicul sprijin bănesc pentru Patriarhia constantinopolitană, asupra căreia înțelegea să poată exercita însă o supraveghere și un contact de adevărat *basileus*.

Unii dintre Răsăriteni, ca Partenie Chrysokentitul, episcop de Soliriopolis, puneau alături de Patriarhul ecumenic, ca protectori firești ai Marii Biserici, punctul luminos spre care se întorceau neconținut privirile Grecilor robiți, și pe Vasile ca și pe Matei¹. Dar Domnul muntean nu făcu, din dorința stăpânirii și a strălucirii, față de Constantinopolitani, marile sacrificii care asigurară înamicului său cu numele împărătesc bizantin biruința în această întrecere pentru patronatul ortodoxiei.

Datoriile Scaunului ajuns la dispoziția puternicilor, lacomi de bani, ai Împărăției, cari schimbau răpede pe Chiril Lukaris cu Chiril de Beroia (Veria) și cu câți alți Patriarhi se strecurară între danșii², crescuseră enorm, lupta dându-se cu poveri de aspri, și, pentru a le acoperi, se recurse la mijloace extraordinare, *zitiā, bakion*³. În zădar se încercă o reglementare prin aceea că se așază o comisiune de supraveghere, alcătuită din patru mitropoliți. Așa s'a urmat până la instalarea, probabil nu fără ajutorul Domnului Moldovei, care avea neconținut ochii asupra a ce se petrecea în Bizanțul pe care-l privia oarecum ca al său, Partenie, mitropolit de Adrianopol, la 1639⁴. Dar contra lui se ridică, după moartea lui Chiril cel mare, depus, apoi ucis pe străzile Constantinopolului (1638), celălalt Chiril, care-și căuta restituirea.

Atunci, la 1641, Patriarhia fiind, se poate zice: la mezat, intervine Vasile-Vodă, cu tot prestigiul său și cu toată greutatea pungilor de bani ce era gata să arunce în cumpănă,

¹ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XX, p. 214 și urm.

² Asupra tuturor acestor schimbări, v. însemnările residentului imperial Schmidt, în Hurmuzaki, IV, pp. 682-91.

³ V. Papadopoulos Kerameus, *Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, IV, Petersburg 1897, pp. 93-7.

⁴ Pentru toate aceste lupte Iorga, *Vasile Lupu, Domnul Moldovei ca urmaș al Împăraților Răsăritului în tutela Patriarhatului de Constantinopol și a Bisericii ortodoxe (1646-1653)*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1911

„Domnului Moldovlahiei“, împodobit cu vechile titluri imperiale, Partenie îi mulțămia pentru banii ce primise, și pentru aceia s’au dat Trei Ierarhilor din Iași și moaștele Sfintei Paraschive¹.

Ca să fie pomenit, cu Doamna Tudosca și nenorocitul fiu Ioan, Vasile desființează și „zitia“ și „garanția“ pe care o depuneau membrii clerului superior pentru despovârare: se va plăti numai „haraciul“. „Tomos“-ul patriarhal pentru aceasta fu expediat odată cu oasele Sfintei, prin trei mitropoliți de frunte, Ioanichie de Heracleia, noul Partenie de Adrianopol și Ștefan de la Vechile Patre².

O hotărâre domnească, asemenea cu a Impăraților de odinioară, se produse cu acest prilej, fixându-se și suma, pe care el o și varsă. Dar se instituie o comisiune financiară, care va sta totdeauna pe lângă șeful Bisericii. Peste dânsa e însă voința Domnului: „Și, de asemenea, dacă ar avea (Scaunul vre odată nevoi mai ridicate, trebuie să mi se aducă iarăși la cunoștință, ca să fieau parte în măsura ajutorului și puterii ce ni le-a dat Dumnezeu“. Orice simonie va trebui să dispară. Se vor grația toții osândiții vechilor lupte. Și data aceasta, se cer în schimb rugăciuni, pentru părinții binefăcătorului, Nicolae și Irina, pentru dânsul, pentru fiul ce i se născuse dintr’o Cerchesă musulmană, botezată Ecaterina, Doamna cea nouă³. Se adaugă că se va ținea samă totdeauna de acei membri ai clerului grec cari au legături speciale cu el: Mitropolitul de Monembasia, care-i adusesese pe fiul mort și acel Meletie Sirigul, călugăr de mare învățătură, care era de mult pe la noi și pentru care Vasile înviase Scaunul episcopul de Brăila, al Proilavului⁴.

Cu îndeplinirea acestor condiții, Biserica-l va avea totdeauna în sprijinul ei. De fapt, *e un tratat încheiat cu dânsa*, ca acelea cu Ardealul sau cum va fi acela, mai târziu, cu Țara-Românească. Și aici se prevede că inimicii părții cu care a contractat vor fi și inimicii Domniei.

¹ V. și Manuil M. Ghedon, *Χρονικά*, pp. 201-3.

² Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 138-41. no. CCXL.

³ V. Hurmuzaki, IV², p. 505, ro. DLXXXVII; p. 513 și C. C. Giurescu, în *Mélanges* ale Școlii din Franța. 1925¹, p. 322 și urm. (în Septembrie 1641, Ștefan, acest fiu, numit după Ștefan-cel-Mare, avea un an).

⁴ V. Iorga, *Ist. Bis.*, ed a 2-a. I.

Comisiunea se și alese, cuprinzând clericii pe cari-i indicase acest urmaș, prin finanțe, al Impăraților creștini de odinioară¹, cărui i se făcea plăcerea de a preface locul său de naștere, Arvanitochori, în „loc patriarhal și stavropighial“, scos de supt autoritatea și scutit de stoarcerile episcopului local².

Dar Vasile, mândru de averea sa³, nu înțelegea să se măreț genească, în ocrotirea credinții răsăritene, la cercul grecesc al ei.

Intr'o vreme când era așa de puternic, în toate privințele, amestecul lui Petru Movilă în Biserica și cultura Țării-Românești, acest Român, încunjurat la Chiev de intimi români și scriind în românește însemnările sale de casă nu putea să rămâie străin de rosturile Moldovei⁴, lângă al cărui hotar își avea de mult moșia. Câtă vreme mai trăiau dintre frații lui pretendenți, — Moise se înlăturase din rândul lor prin hotărârea de a rămânea până la moarte în Polonia —, legăturile cu Vasile, înlocuitorul acestui Moise, fuseseră mai grele, dar acuma influentul mitropolit rutean putea întinde mâna omului pe care de sigur, de mult⁵ vreme, îl cunoscuse personal.

A vedea ortodoxia restaurată în Constantinopolul asediat și de calvini și de catolici putea să pară în adevăr un lucru îndoielnic. Atunci înțelegerea dintre acest Domn care era Vasile și acest fiu de Domn și candidat la tron care era Petru⁶ duse la adunarea unui adevărat sinod, ca acela care, de

¹ V. actele în Iorga, *Doc grecești*, la aceste date.

² V. Babinger, în *Mem. Ac. Rom.* 1937, p. 137 și urm.

³ Papadopoulos-Kerameus, *Ἱεροσολομιτικῆ Βιβλιοθήκη*, IV, pp 373-6. Vasile face să se traducă și tratatul Impăratului Ioan Cantacuzino contra Musulmanilor. V. Hrisostom A. Papadopoulos, *Οἱ πατριάρχοι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ ποιμένες τῆς Ῥωσσίας κατὰ τὸν 15' αἰῶνα*, Ierusalim 1907, pp 75-6. Un act al lui Vasile la Athos. Sevastianos, în *Revue Archéologique*, XV¹ 1858, p. 29. Cf Gr' Nandriș, *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos*.

⁴ În La Boullaye le Gonz, *Les Voyages*, Paris 1657, se vorbește de caravana „Valahiei“ venind de la Cracovia cu „carosses, chevaux et mules“.

⁵ V. lucrările lui Golubiev, în rusește, și lui Ghenadie Enăceanu, episcop de Râmnic, asupra lui Petru Movila.

altfel, se adunase tot la Iași în vara anului 1595¹, pentru ca între Biserica Rusiei polone, *cu excluderea celei din Moscova*, — de și, în ultimul timp, pentru chestia Cazacilor de la Azov, Vasile avuse legături și cu însuși Marele Duces, care-i trimise o scrisoare², — totuși curățită de Patriarhul ierosolimitan Teofan, între aceia a Moldovei, dar *nu și a Țării-Românești, și ea exclusă*, să se fixeze noul canon al ortodoxiei.

Am întrebuițat cuvântul de „sinod“; el nu este însă cu totul potrivit. *Nu veniă ierarhii înșu, ci numai teologii, ca o comisiune științifică având să se ocupe de o formă pe care episcopii ar fi fost apoi îndatoriți să o primească.*

Biserica Moldovei avea de sigur dreptul să găzduiască o asemenea adunare. Ea fusese, în adevăr, ridicată supt Ieremia Movilă la o treaptă ca a Patriarhiei, puțin timp după ce, cu prilejul visitei sale la Moscova, Ieremia al II-lea crease Patriarhia moscovită. Se adăusese o episcopie pentru Bugeacul, un moment liberat de Talari, stabilindu-se rezidența la Huși, până ce Vasile, la rândul său, va crea, în ciuda lui Matei, o mitropolie pe pământul ce fusese odată al Țării-Românești și pe care, un moment, îl liberase Mihai: la Brăila, Mitropolitul Moldovei căpătase prin influența lui Meletie Pigas, așa de mult amestecat și în viața politică a țerilor noastre pe atunci, semne exterioare patriarhicești³.

Medicul daneș al lui Vasile, Ioan Andrei Scogard, italianizat Scogardi, venit prin Veneția și Constantinopol⁴, care

¹ V. și Edkard Likowski, *Union de l'Église grecque ruthène en Pologne avec l'Église romaine, conclue à Brest en Lithuanie en 1596*, Paris 1903 (o lucrare a aceluiași apare la Freiburg în Breisgau, 1904).

² Hurmuzaki, IV², p. 515. Pentru aceste negociații, și *ibid.*, p. 516, no. DCI. *Condițiile înțelegerii fură stabilite de Vasile; ibid.*, pp. 517-8, no. DCIII. Cf. și Hurmuzaki, *Fragmente*, III. *Se credea că Vasile, ca răsplată, va fi numit Domn pe viață; ibid.*, *Documente*, IV², p. 519, no. DCIV. De altfel și lui Matei, care platise bine, i se dădea asigurarea ca nu va fi scos cât va fi actualul Mare Vizir; *ibid.*, p. 520, no. DCVI. Pentru situația ambilor Domni Iuță de Poarta, și *ibid.*, p. 521, no. DCVIII. Pentru întărirea lor în Ianuar 1643 (40 000 galbeni Sultanelui și 20.000 Vizirului de la Matei; 22.000 și 22.000 de la Vasile — și totuși acesta cere și un cal, prin favoritul Vizirului, Regeș-Aga); *ibid.*, p. 523, no. DCXI.

³ Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I.

⁴ Hurmuzaki, IV², p. 515: VIII, pp. 500-2, n-le DCCVII-IX. Vasile-l tocmise cu „1.500 de galbeni pe an, un dar, la început, de alți 300,

încea în căsătorie pe o fată a dragomanului venețian Borisî, vorbește ușor de această adunare¹, începută încă din Marl, a cărei menire era totuși de cea mai mare importanță: a opune unui catehism socotit eretic, poate, cum s'a dorit la început, cu condamnarea chiar a lui Lukaris, căruia-i era pus în samă, cu un altul de o desăvârșită credință față de tradiția sacră. În Septembrie se aflau deci în cetatea de Scaun a Moldovei, din partea Patriarhului îndatorit și controlat de Vasile, Meletie Sirigul, mai legat de Domnul Moldovei decât de acel Patriarh al său, și bătrânul Mitropolit de Niceia, iar din partea Mitropoliei chieviene Isaia Trofimovici din Cozlov, care presida Sfatul lui Movilă și va fi avut partea principală în elaborarea textului de discutat, apoi Iosif Conovici, rectorul Colegiului, după tiparul iesuit pe care-l întemeiasse acesta în marea lui operă de sintesă, menită să înalțe o ortodoxie decăzută și lipsită de o mai înaltă învățătură, și acel Ignatie Xenovici, Grec de origine, pe care-l opunea Mitropolitul rus din Polonia, ca predicator, la cea ce văzuse în Târgoviște pe vremea prezenței acolo a lui Chiril Lukaris și ce era continuat prin însuși Sirigul.

Între aplecarea acestuia către catolici și între teama Rușilor față de confesiunea rivală se dădu lupta la Iași, Domnul însuși trebuind să iea o atitudine, supt influența lui Sofronie Pociatchi, căruia-i încredințase școala de slavonă de la Trei Ierarhi, și a acelui Mitropolit al său, Varlaam, care, cum se va vedea, represinta o direcție deosebită și de rusismul care se infiltrasse încă, de supt Barnovschi, prin Petru Movilă, și de acest grecism, care era de la un timp în progresiune. Se discuta chestii așa de abstruse ca Purgatoriul și prezența divină în împărtășanie. Rușii răspinseră cu energie părerea că în adevăr pravoslavia s'a putut clătina un moment și că un Patriarh s'a făcut vinovat de aceasta, toată rătăcirea fiind pusă în sama lui Cornelis Haga, ambasadorul Olandei. Vasile însuși, care cumoscuse bine pe Chiril, se uni cu ei în

tainul, doua perechi de haine anual, fără presenturi și ce ar putea câștiga de la boieri"; Domnul, care-l aduse cu trăsura, plăți și chețuiala de drum. Scogard voia să-și strângă 3-4 000 de galbeni turcești și să se așeze la Veneția, „eletta patria“.

Hurmuzaki, IV, p. 668.

această tăgăduire¹, — jucând reful lui Constantin-cel-Mare la Niceia —, de către Partenie, în al cărui nume se făcu, pe o foaie volantă, ediția².

Dar Petru Movilă trebui să reia personal, în 1644, discuțiile cu Meletie Sirigul³, care nu se dădea bătut. — el merge și la Marele Duce al Moscoviei pentru a-l interesa în afacerile Patriarhiei⁴, — și se așteaptă pentru a se vădi lucrul la Chiev ca. într'o călătorie făcută de el însuși în Moldova, chestia să mai fie cercetată, și anume într'o atmosferă care, cum vom vedea, nu era de loc protivnică „eretilor“⁵.

Firește că Mărturisirea ortodoxă fu răspândită, într'o nouă formă, încă din 1643, de catolicii din Apus. Cât privește pe Greci, Partenie dădu o nouă întărire, solemnă, la 11 Mart din acest an 1643, asociindu-și și pe ceilalți Patriarhi și întregul său sinod, dar el se ținea numai la forma grecească. Cea slavonă ieși, la Chiev, abia în 1645, ca „Trup de învățatură pe scurt“; la Moscova ea fu cunoscută numai prin ediția de la 1649, rămânând ca și la Liov, unde era un fel de autonomie bisericească în jurul Stavropighiei, tipărirea, în noul așezământ atunci creat, să fie și mai târzie. Grecii nu avură decât la 1662, cu cheltuiala Marelui Dragoman Panaioti Nikusios, care era căsătorit cu o catolică din Chios, o tipăritură de ὁρθόδοξος ὁμολογία, cu o traducere latină, anume apărută, ca răspuns, într'unul din marile centre ale „eresiei“, Amsterdam⁶.

Lipsa de interes inițial a lui Partenie față de Parlamentul bisericesc din Iași⁷, zăbava lui în a primi hotărârile luate

¹ V. și scrisoarea din 6 Novembre 1642 a lui Scogard către bail; l. c.

² Cf. Bianu și Hodoș, l. c., pp. 119, 535-6, no. 43.

³ Melchisedec, *Notițe*, p. 205, noti, și același, *Biserica română în luptă cu calvinismul*.

⁴ Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 173, no. CCLIII, după Muraviev, în Melchisedec, *Notițe*, p. 199.

⁵ *Ibid.*

⁶ V. Michalcescu, *Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechisch-orientalischen Kirche*, Lipsca 1904; Ghemadie Enăceanu, *Petru Movilă*; Picot, *Pierre Movilă*; Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 410-2.

⁷ Hotărîrea contra lui Lukaris e iscălită și de Varlaam, de Evloghie de Roman, Anastasie de Rădăuți, Gheorghie de Huși, Sofronie categhemenul de la Trei Ierarhi. S'a manifestat și ideia că sinodul a

prin mijlocirea domnească trebuiră sa jignească pe Vasile. El învătă minte pe șeful recalcitrant al Bisericii ocrotite de dânsul prin oprirea subsidiilor anuale. Din nou Scaunul constantinopolitan întră în datorii. Numai după ce se arătă părerea de rău pentru atitudinea de opoziție, Domnul reveni în rolul său de plătitor, dar condiții nouă se impuseră, prin care de fapt monarhia patriarhală devenia acuma „constituțională“. Finanțele ei, sprijinite prin imperialul dar al Moldoveanului, erau să fie cercetate de doi episcopi, trei delegați mireni, aleși de Sfântul Sinod, dar și de șefii Grecilor din Constantinopol, „arhonți“, alți aleși, episcopi și laici, adău-

fost numai o închipuire sau iscalirea fără discuție a actului trimis de Patriarhal Partenie. Cf. Thomas Smith, *Narratio de vita, studiis, gestis et martyrio Cyrilli Lucaris, in Miscellanea*: Arnaud, *Perpetuité de la foi*, I; Aymon, *Monumens authentiques de la religion des Grecs*, Haga 1708. Apoi Mohnike, *Des griechischen Patriarchen Cyrillus Lukaris zu Konstantinopel Unionsverhandlungen mit der reformirten Kirche zu Genf*, în *Theologische Studien und Kritiken*, 1837, caietul 3 (Hamburg 1832, p. 560 și urm. Pentru amestecul în aceste discuții al lui Nicolae Milescu v. mai departe despre dânsul), *La perpetuité de la foi de l'Église catholique touchant l'Eucharistie, deffendue contre le livre du sieur Claude*, Paris 1669; *Écrit d'un seigneur moldave sur la creance des Grecs, Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens, id est sensus Ecclesiae Orientalis, scil. graecae, de transubstantione Corporis Domini aliisque controversis a Nicolae Spadario Moldovalacone, barone ac olim generali Vvalachiae, conscriptum Holmiae, anno 1667 mense Febr.* Pomponne îl judecă pe Milescu: „non solum religione sed etiam natione ac idiomate graecum“ (face pe Chiril trădător). Pentru rolul lui Paisie Ligaridi, *Échos d'Orient*, XVI, pp. 117-9; *Byz. Zeitschrift*, XVIII, p. 641. — Cu privire la Petru Movilă, „Mitropolit de Chiev, al Alaniei (sic) și a toată Rusia“, și Ἐπετηρὶς ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, V. p. 163 (și după „Athanasius rhetor, presbyter byzantius, *Anticampanella*, Paris 1655. — In sfârșit, pentru Makripodari, cu care Vasile-și are legături, „Chiote autrefois dominicain, nommé Hyacinthe Mecripodari“, *Études franciscaines*. XXIX (1913), p. 536. — Pentru Meletie Sirigul, și Pargoire. în *Échos d'Orient*, XI, pp. 264 și urm., 331 și urm.; XII, p 17 și urm. E în 1632 la noi, ca și la 6 Mart 1633 (pp. 336-8 ; cuvântarea lui la instalarea mitropolitului Varlaam se păstrează în ms. 748 din Bibl. Metohului Sf. Mormânt la Constantinopol. M-ssele 117, 356 cuprind scrisoarea despre Post către Vasile Lupu (din Constantinopol, la 1635). În Moldova traduce cartea lui Ioan Cantacuzino contra Islamului. La 1637 scrie despre Sfânta Paraschiva. La 1645 e iar la Iași, stând unsprezece luni (Pargoire, *l. c.*, XII, p.

gindu-se până la cifra de opt. Numai iscăliturile lor pot să dea autenticitate oricărei gramate a Patriarhului. Dar aceasta nu ajunge încă pentru o adevărată robire a Ecumenicului, căruia i se fixează numai anume venituri, afară de ale liturghiilor la Constantinopol și la Galata și ale hirotoniilor de preoți și diaconi, nemai fiindu-i îngăduit să-și trimeată agenții prin eparhii ca să culeagă bani pentru dânsul personal. El va trebui să supuiе socotelile sale în fiecare an „foarte folositorilor și de bun neam boieri și epitropi, capuchehaielele“. Iar, ca teorie a acestei revoluții, Vasile declara că nu e cu putință ca Biserica să fie cărmuită de unul singur, ci alții trebuie să lucreze alături și să-l ajute¹. Astfel scăzut și umilit, Partenie trebui să se declare recunoscător, și-l vedem făcând stavropighie biserica ridicată la Ismail de Gheorghe, fratele lui Vasile-Vodă².

168). V. și Malvy-Viller, *La confession orthodoxe de P. Moghila*; cf. *Échos d'Orient*, 1929, p. 414 și urm. În genere, Hesselings, *Een protestantsche Patriarch*, în *Theologisch Tylskrift* din Leyda, 1902. Corespondența lui Lukaris cu Alexis Oxenstierna, 1632-3, Zerlentis, în *Δελτιον*, VI, pp. 88-93; Hrisostom Papadopoulos, în *Νέα Ἡμέρα*, 1903, n-le 1489-90; 1907, Iulie; cf. *Revue internationale de théologie*, XIV (1906), pp. 327-30, pe lângă lucrarea rusească a lui Osmaniannicov, *Chiril Lucaris*, Novocercasc 1903. — Tot pentru Chiril Lukaris, Hesselings, *Uit Bizantion en Hellas*; Mohnike, *Des griechischen Patriarchen Cyrillus Lukaris zu Constantinopel Unionsverhandlungen mit der reformirten Kirche zu Genf*, în *Theologische Studien und Kritiken*, V 1832, pe lângă broșurile lui Balanos și Velandiotis. Apoi Thomas Smith, *Collectanea de Cyrillo Lucaris, patriarcha constantinopolitano*, 1707; Aloysius Pechler, *Der Patriarch Cyrillus Lucaris und seine Zeit*, München 1862; Sennoz, în *Échos d'Orient*, VI, 1903, pp. 97-107; Zerlentis, *Ἡ πρώτη πατριαρχεία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως*, Atena 1921; Emereau, în *Dictionnaire de théologie catholique*: Phil. Meyer, în *Realencyklopädie* a lui Meyer, XI^s 1902, pp. 682-90; Antoine Maly—Marcel Viller, *La confession orthodoxe de Pierre Moghila*, în *Orientalia christiana*, X (1927); A. H. Hore, *Students history of the Greek Church*; Diomedes Kyriakos, *Geschichte der orientalischen Kirche von 1483—1898*, trad. Lipsca 1902; Dimitrie Papadopoulos, în *Νέα Σιών*, XI (1905); Baphides, în *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* (Constantinopol 1911); Georg Hofmann, *Griechische Patriarchen und römische Päpste...*, II; *Patriarch Kyril Lukaris und die römische Kirche*, Roma 1928; *Νέος Ἑλληνισμός*, I, p. 38.

¹ Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 164 și urm., no. CCLI.

² *Ibid.*, p. 170 și urm., no. CCLII Pentru stavropighia de la Reni, v. Iorga, *Vasile Lupu*, I, c

Dar acesta nu era mulțumit cu atâtă. Ii trebuia un Patriarh pus de dânsul, și el avea la îndemână un candidat prezentabil, care mai ocupase acest Scaun, Atanasie Patellaros¹, care trăia în Moldova din tain'ul ce-i dădea Domnul și cânta în versuri grecești pe „noal Achile“; acest Cretan, favorabil catolicilor și sprijinit și de bailul venețian, trebuia să ieie moștenirea lui Partenie, hotărît să reziste. Când căzu la 1643 Marele-Vizir Cara-Mustafă, Grillo. asociatul prin făgăduială de încuscrire, fu însărcinat să aducă, prin banii trimeși de la Iași, schimbarea. Meletie Sirigul veni ca să grăbească lucrurile. Chemat înaintea poporului, Patriarhul fu depus și exilat. Alt Partenie, Mitropolit de Adrianopol, îi ține locul².

Vasile-și ajunsese scopul. *Ce făcea la Constantinopol înțelegea să facă și în celelalte Patriarcate. Aceasta se văzu din atitudinea față de acela al Alexandriei.*

Când Mitrofan Kritopulos muri, cum am spus, în Țara-Românească, lăsând recomandajă cine să-i fie ales în loc, Vasile impuse pe alt Cretan, adăpostit la el în momentul când se dădea lupta pentru Creta între Venețieni, de o admirabilă rezistență și înviersunarea turcăască, Nicolae din Ascolo. Astfel se așează în Scaunul patriarhal noul Patriarh Nichifor³. Cum Patriarhia era în continuă luptă cu călugării de la Muntele Sinai din cauza venitului acestora de la metohul ce aveau în Cairo, vechiul client al lui Vasile veni în Moldova să ceară sprijinul patronului său

Vasile așează și pe urmașul lui Nichifor, Ioanichie, fost Mitropolit de Veria, și tot de la dânsul va veni un al treilea Patriarh alexandrin, care fusese întâiu la Silistra, Paisie.

Printr'o hotărîre a lui, călugării sinaiți pierduseră procesul lor cel vechiu cu patriarhul Alexandriei, la 10 Au-

¹ Pentru el, v. articolul din revista *Bessarione*, III, n-le 29-32.

² Amănuntele, în Iorga, *loc. ult. cit.*

³ După Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 110; Papadopoulos-Kerameus, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, I, p. 349; Mazarachi, în *Φάρος* din Alexandria; Iorga, în *Mem. Ac Rom.*, seria a 3-a, XIII, mem. 6 și urm.; D. Ionescu, *Relațiile Țărilor române cu Patriarhia de Alexandria*, București 1935, același, în *Rev. Ist.*, XVI, pp 79-85. 212-8.

gust din același an 1645¹, când el impunea Constantinopolului un Ecumenic. După stăruinți ale egumenului cu mitră al Muntelui Sfânt, căruia încă Alexandru Lăpușneanu îi făcea danii² și Alexandru Mircea al Țării-Românești, puind să i se sape chipul, cu al Doamnei Ecaterina și cu a fiului lor Mihnea, ridica un paraclis de stil românesc³, Vasile, de la care vine de sigur și inscripția care s'a crezut bizantină, luă partea acestora, și atunci aceleora cari erau obișnuți să-i stea la picioare, împodobindu-i numele cu titlurile cuvenite numai Impăraților de odinioară, el li aruncă anatema sa de stăpân. Nu se va lăsa de lucrul ce a început, oricât s'ar împotrivi Patriarhul. Va întrebuința banii săi, va face să se numească în Egipt un Pașă care să-l servească și prin acesta își va impune punctul de vedere⁴.

Ierusalimul, hrănit încă de mult din contribuția mănăstirilor închinat din Moldova, Sfântul Sava, Galata, Barnovschi, avea în 1637 ca Patriarh pe Teofan. Acesta, lipsit de mijloace, ocrotit și de Matei, vine în Moldova⁵, trecând apoi și la Moscova. Avu ca urmaș pe Paisie, până atunci egumen în Moldova. Consacrarea lui, tot în anul 1645, la Trei Ierarhi se făcu cu o pompă extraordinară, la Mitropolitul și episcopii Moldovei adăugându-se trimeșii Ecumenicului, Mitropolitul de Larisa, Grigorie, și Lavrenție, cel de Casandria. Și acesta se va împărtăși în călătoria lui pentru subsidii de largă generositate a lui Vasile⁶.

¹ Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 175-9, no. CCLX, și pp. 161-2, no. CCLXIV; Ghedeon, *o. c.*, p. 574; [P. Neokles], *Τὸ κανονικὸν δικαίον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τοῦ Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ*, Constantinopol 1868.

² Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII.

³ Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1934.

⁴ V. documentele în Iorga, *Doc. grecești*, III, și expunerea d-lui Dimitrie G. Ionescu, *o. c.*, p. 17 și urm. Cf. John Mason Neale, *A history of the holy Church of Alexandria*, Londra 1847. Relații cu Moscova la 1645, A. A. Stourdza, *Constantin Brancovan*, III, pp. 21-2, no. 6.

⁵ Iorga, *Ist. Bisericii*, ed. a 2-a, I.

⁶ Melchisedec, *l. c.*, pp. 210-11; Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 180, n-le CCLXI-II; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 161-2. Pentru daturile lui Vasile la Ierusalim, Hurmuzaki, IV, p. 674

Numai Antiochia rămasese fără legături cu acela care-și afirma astfel, în 1645, politica sa imperială, și o vom vedea în curând denunțată Turcilor, cari, aflând-o, o îngăduiră totuși. Numai târziu de tot, în vremea când această strălucitoare Domnie se dăruia prin sentimentul unei țări jertfite, Macarie, acest Patriarh siro-arab, își va face apariția la noi.

De altfel, nici Ohrida, care agonisa în umbră, n'avu sprinjinul triumfătorului. Patriarhul Meletie de acolo fiind oprit de acesta în dorința lui de a trece la Ierusalim¹.

Dar acești ani de așa de mare prestigiu al Domnului moldovean aduseră și o schimbare esențială în raporturile ambilor stăpânitori români cu Ardealul și, ca o urmare, legătura, care înainte de aceasta s'ar fi crezut lucrul cel mai imposibil, între ei singuri, creându-se astfel, pentru mai mulți ani, o politică românească, alături de a Ardealului maghiar, și chiar opusă acestuia.

Căci Rákóczy, visându-se Craiu unguresc, încheiase acum tratatul său cu adversarii Imperiului habsburgic, cu Franța în frunte, și actul din April 1646, era întărit în Iulie de urmașul eroicului rege, mor. în mijlocul celei mai strălucite biruinți a sale, Gustav-Adolf. Ardealul intra astfel în faza din urmă a Războiului de Treizeci de ani.

Pentru Matei, care înțelesese a urma față de Austrieci politica de cruciată a lui Mihai Viteazul, această hotărâre, pentru care nu fusese consultat, însemna o ruptură desăvârșită. Pentru Vasile, care se îngrijise de cele mai bune legături cu Polonia, cari, fără să fie aliații Habsburgilor, păstrau toate simpatiile Casei catolice represintate și apărate de acești dușmani ereditari, noua politică ardeleană constituia, dacă nu o primădie, o împiedecare.

Trebuia deci ca amândouă țările noastre să-și caute un alt drum.

În tratatul acordat de Imperiali Ardeleanului, se prevedea și un eventual ajutor contra Domnilor români, dacă, pe când oștile ardeleni ar fi întrebuințate aiurea, ar încerca o lovitură asupra țării². Matei, care se oferia și pretenden-

¹ Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 180-1, no. CCLXIII.

² Hurmuzaki, *Fragm.*, III, la această dată

tului turc Iahia¹, nu putea decât să refuze orice concurs pe această nouă linie de acțiune. Cât privește pe Vasile, el se arată mirat de ce aflase prin solia, în vara anului 1613, a lui Acațiu Barcsai, o așa de veche cunoștință².

Ambii Domni trebuira, după ordinul de la Poartă, să trimească ostași Ardeleanului în noua lui luptă. De la Matei pleacă tiul din flori, cu soția unui preot din Ilfov, din Dobreni, Elina († 1642)³, acel Constantin, pe care-l găsim și altă dată prin Ardeal⁴ și care, ca Mare Serdar, comandă acuma, mergând pe la Sângiorgiul Bistriței spre Nord, „6.000 de oameni: el luă parte la lupta de la Jeszenő contra lui Homonnay cel tânăr⁵, Vasile căută să urmeze și el acestor instrucții, dar reducând cât a putut mai mult acest concurs, pe care ar fi dorit să-l evite⁶. De altfel el se făcea că oferă Ardeleanului tot concursul pentru a-l scăpa de concurența lui Moise Székely⁷.

Matei merse mai departe în această poziție față de o politică ardeleană, cutezăloare, dar fără rezultat, care trebuia să ducă, peste o înțelegere cu Francesii, la o pace cu Imperialii cărora nu li putuse face nicio pagubă însemnată. Pe când aceștia comunicau lui Rákóczy, considerat și în acest moment ca prieten, scrisoarea lui Vasile despre posibilitatea cuceririi Țării-Românești și a Ardealului⁸, acela pe care residentul imperial la Constantinopol, Schmidt, îl numește, acoperindu-l de meritate laude, „un al doilea Mihai“, în socolinta Turcilor⁹, căută din nou legături cu aceștia.

În August 1643, ocupându-se în primul rând de interesele vaduvei lui Nicolae-Vodă Petrașcu și ale fiului ei Mihai, el se arăta amenințat și de vecinul moldovean și de Rákóczy, la

¹ După Catualdi, *Sultan Jahia*, p. 217, în *Sârbu. o. c.*, p. 195, nota 7.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, la această dată.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 89, no. 179.

⁴ *Sârbu. o. c.*, pp. 217-9; 228 și urm., Iorga, *Studii și doc.*, IV,

⁵ *Ibid.*, I-II, pp. 43, 139; *Inscripții*, I, p. 89.

⁶ *Sârbu. o. c.*, p. 215 și urm.

⁷ *Ibid.*, p. 215. Contingentul moldovenesc a fost comandat de părcălabul de Orhei, Apostol Catargiu; Miron Costin, p. 311.

⁸ Hurmuzaki, IV, p. 670.

⁹ *Ibid.*, p. 671.

care Vasile-și trimete neconținut soliile. Ardeleanul pare a pregăti ceva cu Suedesii, dar el, Matei, mai bine să moară decât să facă vre-o acțiune împotriva creștinătății. Să fie ajutorul numai din Imperiu, și el e în stare să reziste. La nevoie s'ar retrage în Ungaria și ar cumpăra un loc cu vie. La capătul vieții, voinde ca țara sa să nu se despartă de regatul Ungariei, ar voi ca moștenitor pe tânărul Mihai¹. După ce ceruse părerea Palatinului Ungariei și a arhiepiscopului de Gran², Împăratul, răspunzând printr'o scrisoare banală, dusă de Grigore Raț, lăsa acestuia să spuie că, din cauza Turcilor, moștenirea lui Mihai nu poate fi socotită ca posibilă³. I se oferă, *cu atât mai mult, cu cât se aflase la Curte că Rákóczy ar vrea să-și așeze acolo al doilea fiu, Sigismund*⁴, ca loc de retragere. Tirnavia, unde Radu Șerban își așteptase atâta vreme norocul, sau niscaiva sate, acum în mână străină, pe la Sălmar⁵. Cartea de trecere pentru Mihai fu datată 28 Novembre 1644⁶, dar se căuta numai să ațâțe pe Ardeleni contra lui Rákóczy⁷.

Din partea sa, Vasile întreținea bune relații cu Schmidt, care n'avea nicio încredere în vicleanul Albanes⁸. Dar încă mai de mult se știa că, el caută a-și îmbunătăți relațiile cu Matei, care se temea și mai departe de gândurile vecinului⁹. La începutul lui Ianuar 1645, Moldoveanul, denunțând pe Rákóczy la Poartă, arăta că și-a căpătat informațiile de la vecinul său, iar Marele Vizir, care vorbea de puțină ca Moise Székely să fie scos de la Cele Șapte Turnuri și așezat în Ardeal, îndemna pe Domnul Moldovei să lucreze în bună înțelegere cu acela care atâta vreme-i fusese dușman¹⁰.

¹ *Ibid.*, p. 676.

² *Ibid.*, pp. 677-9, n-le DCII.

³ *Ibid.*, p. 679, no. DCIII. Pașaportul pentru Raț; *ibid.*, p. 680, no. DCIV. Împăratul către Palatin; *ibid.*, no. DCV.

⁴ *Ibid.*, p. 692.

⁵ *Ibid.* Palatinul putea să trimeată mai târziu un agent la Matei, dar să i se cunoască la Curte instrucțiile; *ibid.*, p. 697, no. DCXVI.

⁶ *Ibid.*, p. 696, no. DCXIV.

⁷ *Ibid.*, pp. 696-7, no. DCXV.

⁸ Cf. scrisoarea lui Vasile din 22 Novembre 1644 (*ibid.*, p. 635, no. DCXIII) și opinia residentului (*ibid.*, p. 672).

⁹ *Ibid.*, p. 674.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 697-8, no. DCXVII.

În acel moment i se atribuiau lui Vasile cele mai înalte visuri de cucerire. Pentru un Sigismund Prepostváry, urmaș al celui care sta în legături cu Moldova lui Aron-Vodă, se spune că „Voevodul Moldovei cu o foarte mare oștire (adăugându-se și ajutorul Tatarilor) are de gând să gonească din Scaunul lui pe Domnul Țării-Românești, și, dacă poate să-l biruie, *acel Voevod al Moldovei plănuiește numai (omne propositum id haberet) ca să se îndrepte, el și oastea sa, împotriva prințului Ardealului*“¹.

N'avem „actul de frăție“ care s'a încheiat atunci, — prin mijlocirea Mitropolitului Varlaam², — între cei doi Domni, dar el exista de sigur în momentul din același an al tuturor lămuririlor, când Vasile negocia cu nemulțămiiții din Ardeal și Ștefan Csáky cel nou îi oferia 100.000 de taleri și o cetate în Ardeal, dacă fără amestecul militar turcesc s'ar putea scoate din Scaun Rákóczy, așezându-i în loc pe acest urmaș omonim al marelui dușman din 1600 al lui Mihai Viteazul³. Imperialilor li se vor face deci, în același an, propuneri din partea ambilor Domni pentru ca Ardealul să treacă supt alt stăpân⁴. Cu ajutorul magnaților din Ungaria-de-sus, cari nu uitau lui Rákóczy năvălirea lui, el se oferia, și după ce Ardeleanul își făcuse pacea cu Impăratul, să-l răstoarne⁵. Răspunsul fu însă cum se putea aștepta de la diplomația habsburgică, aceiași din veac în veac: bucuroasă că este o pace, oricum să fie, cu prințul Ardealului, ea nu admite să se facă o alianță ofensivă, care ar provoca și pe Turci, cu Domni de aceștia cari sânt doar niște vasali ai Sultanului. Ce bani li s'ar da lor, ar folosi mai mult la Poartă⁶. Nu știm, apoi ce i se va fi trimes din nou lui Maței, dar Vasile era foarte mulțumit că a căpătat de la noul resident imperial la Constantinopol un frumos armăsar și un dulău englezesc⁷.

Raporturile bune stabilite în 1611 între cei doi Domni tre-

¹ Iorga, *Recherches dans les Archives royales de la Haye*, din Buletinul frances al secției istorice a Academiei Române, 1936, p. 7

² Cf. și Sârbu, *o. c.*, p. 224 și urm.

³ Hurmuzaki, IV, pp. 698-9, no. DCXVIII.

⁴ *Ibid.*, p. 699, no. DCXIX.

⁵ *Ibid.*, p. 700.

⁶ *Ibid.*, pp. 701-2, no. DCXXII

⁷ *Ibid.*, pp. 702-3, no. DCXXIII.

buiau să dureze. Pentru a se arăta trăinicia lor, fiecare înălță, ca ispășire pentru păcatele făcute până atunci, o biserică pe pământul celuilalt. În caracterul chiar al acestor zidiri se vede însă deosebirea dintre ei doi. Într'un colț de Vrance, între săteni cari veniseră din tîndul Olteniei, din Mehedinți, închină Matei modestul său lăcaș¹ pe când darul de artă pe care-l făcu Vasile Târgoviștei prin biserica Stelei, peste un mai vechiu lăcaș cu mormântul tatălui său, Nicolae Aga, e o zidire de piatră, de forma Trei Ierarhilor, împodobită cu nasturi de smalt, care va fi de acum înainte pentru Munteni un îndemn și o învățătură, arătându-li noi mijloace de tehnică².

În același timp Domnul Moldovei, care își mărita fata cea mare, Maria, cu Ianus Radziwill, unul din fruntașii nobilimii lituaniene, — și vom vedea de unde a venit această legătură, propusă și de Rákóczy³, — putu să aibă ca oaspete pe atât de respectatul fiu al lui Simion-Vodă care se găsea acuma în fruntea Bisericii Rusiei. Serbarea fu de o frumuseță fără păreche, participând soli de la toți vecinii. Rákóczy voi să-si arăte puterea trimețând cu Kemény, care descrie cu admirație nunta, o sută de călăreți⁴. De la Matei venise noul mitropolit Ștefan, Radu Crețulescu și acela care de la un timp avea o mare influență asupra Domnului, unchiul său, Diicul Spătarul⁵.

Miron Costin știe să spuie despre strălucirea acestei nunți: „N'au lipsit nimică den toate podoabele câte trebuiau la o veselie ca aceia, cu atâția domni și oameni mari din țări străine: meșteri de bucate aduși din alte țari, zicături, jocuri, și de țară și străine, Curtea împodobită toată și strânși

¹ V. Melhisedec, *Notițe*.

² Iorga, *Inscripții*, I, p. 112 și urm.; Balș, *o. c.*, *passim*; Bamberger, în *Mem. Ac Rom.*, 1936. Atunci și legături cu Papa prin Nicolae, noul episcop de Argeș; Fermeșin, *o. c.*, pp. 148-9; Hurmuzaki, VIII, p. 510-11.

³ V. Sârbu, *o. c.* Cf. cu Hurmuzaki, IV², la aceasta dată Bogdan, *Doc. Pol.*, III; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 196-7; *Studii și doc.*, IV, p. ccviii.

⁴ Memoriile lui Kemény: Șincai, II, pp. 67-9; Iorga, *Socotelile Bistriței*, *Studii și doc.*, I-II, p. 47; Sârbu, *o. c.*, p. 235, nota 8; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1130, no. vxcviii.

⁵ Miron Costin, p. 311.

boierii și capetențiile țării, feciori de boieri, oameni tineri, la alături pre cai turcești cu podoabe, și cu pene la șlice¹. *Tot ce avea neamul românesc mai ales își dăduse întâlnire acolo unde neamul lui Vasile se unia cu unul din cele mai vechi și mai ilustrate din regatul vecin.*

S'a pus întrebarea de unde a venit, alături de triumful bizantin, și oarecum împotriva acestuia, apropierea dintre Români și cei două țări, care atrase spre țara lui cea veche și pe arhimandritul care fusese cândva Petrașcu-Vodă, doctor de Domnie în aceste locuri ale moștenirii sale.

De la țara însăși, acesta trebuie să fie răspunsul.

Curentul de afirmare națională se pronunțase de mult în Țara-Românească: Domnia însăși a lui Matei-Vodă nu era decât cel mai strălucit simbol al ei. Alături de Domnul moșnean, el era reprezentat și de Mitropolitul Teofil.

Acesta și continua opera. Vechiul slavonism slăbia necontenit și cel nou, de caracter rusesc, adus de Udriște Nășturel, n'avea aceleași rădăcini și aceeași putere de adaptare, de și moda aceasta neo-slavă cuprinsese, cum vom vedea, mai toate domeniile. Pentru a redacta solemnele documente slavone, dicționare erau acum de nevoie. Astfel făcu calugarul Mardarie de la Cozia, la 1649, supt urmașul lui Teofil, Ștefan, alt fiu de țăran din părțile oltene²: originalul era datorit unui Rus, Pavel Berânda, protoșinghel și „arhitipograf“, care, întrebuintând un original grecesc, arăta că a fost îndemnat la lucru de Petru Movilă, „luminată odraslă a Domnului țărilor dacice, Moghilă, cu același nume ca al primitorului de Dumnezeu, vestitul stareț (Simion)“³, și că l-au ajutat și membri ai familiei galițiene Balaban, încă de atunci străns legați, prin afaceri, de Moldova. Alte douăsprezece dicționare au urmat în cursul aceluiași secol⁴. Al călugărului de la Cozia arată

¹ P. 311.

² Grigorie Crețu, *Mardarie Coziunul. Lexicon slavo-românesc, și tălăuirea numelor. din 1649*, București 1900. Un alt exemplar s'a găsit de curând în biblioteca Metohului Sfântului Mormânt din Constantinopol.

³ L. c., pp. 15-6.

⁴ *Ibid.*, p. 22 și urm. În fragmentul Ciparin cuvântul *căftun* (*ibid.*, p. 26) arată că e vorba de o lucrare lucută în țările libere

prin bogăția și precisiunea cuvintelor cât de potrivită era acum limba pentru redactarea unor opere literare. Sânt și elemente pe care le-am putea numi „de Curte“, în legătură cu nivelul mai înalt de viață prin care fusese ridicată societatea prin dănuirea unei Domnii românești la Munteni, unei alte Domnii care, cum vom vedea, a fost tot mai mult cucerită de spiritul românesc la Moldoveni. Întâlnim și „sărutare“ ca „întrebare de sănătate“ și „sărut“ în sensul de „întrebare de sănătate“, nu și „sărutătoriu“¹. Se vede luxul palatului și al dregătorilor — Matei comandă la Brașov postav bun pentru uniforme „slujitorilor“ săi² — prin usul unor cuvinte cum sânt „cufturie“, „malamă“ (aur). Se pomenește de „doltori“, de „glumeți“ și „măsoărici“, cari sânt bufonii, se află forme ca „înțelepțez“ și „înțelepție“, în loc de „înțelepciune“. Influențe turcești sânt rare în acest graiu curat: astfel, pentru o comandă militară, „iuzbașă“, ori „muzaviri“ și „muzaverie“, „a mușaviri“, pentru lipsă de credință, „sahaidac“, tolbă (de la Tataři), „ocă“. Influențele grecești lipsesc cu totul.

O carte de morală lu socolită, atunci, că trebuie să fie pusă în mâna Românilor, *Invățăturile*, apărută la Câmpulung în „liparnea cea de'întâi“ la 1643. Ele vorbesc despre „dragoste, cum să iubim unul pre altul“, despre „răotate, cum să le rabdăm cu mulțumire căte ne vin asupră“, — de aici se va fi mângâiat atât de pășitul Matei-Vodă însuși —, despre lipsa de lăcomie, despre milostenie, despre credința față de aproapele: „pentru muzăvirie, cum să nu muzăvirim pre niminea“, pentru pocăință, „pocaania“, pentru spovedanie, cu adausul lălmăcirii Tatălui Nostru și celor zece porunci, și rugăciuni „la închinarea crucii, la moartea omului“. Dar, de și Melchisedec, care reluase tiparul, crede că trebuie să adauge la acest titlu românesc rostul său într'o slavonească abia învățată sau pusă de altul, și tot în slavonește e lămurirea la pecetea mănăstirii și la stema Domniei, *originalul e, vlată aceasta grecesc în anul chiar când la lași se tipărește în aceiași limbă decretul pentru dogmă al Patriarhului Partenie*. Limba

¹ Crețu, o. c., p. 289.

² Iorga, *Brașovul și Români*, p. 54 și urm.

greacă era luată, însă, nu pentru ea însăși, ci, supt influența unui mediu grecesc tot mai bogat, ca un mijloc de desfacere din hegemonia slavonă. În românește e scrisă, firește, și prefața iscălită de egumenul peloponesian al mănăstirii începuturilor Statului. De la el a plecat măcar inițiativa de a trece de la izvoadele, tipărite și manuscrise, în slavonește, la textele elenice, cu atât mai respectabile; nevroind să se arăte „adins șieși iubitoriu“, adecă egoist, el întinde cele șapte „învățăture suflatești“ de folos și „proștilor“ cari nu pot ceti în limba străină. Li este lor acest dar în talmăcire ca și cum un negustor ar oferi zece galbeni, ceia ce preluiește o mie¹.

E *deocamdată numai o încercare*. Nu ni se spune nici traducătorul, care se pare că nu e Udriște Năsturel. Domnia nu-și atribuie niciun patronaj asupra acestei cărți-cele de cincizeci și ceva de pagini. Când ea se gândește la cărțile de slujbă, slavona rămâne stăpână. Și astfel apare pentru slujbele mai pe scurt în fiecare zi masiva reeditare a *Anthologhionului* din chiar anul următor, 1643, pe care trebuie să-l dea același egumen Melchisedec. Această alegere de slujbe poartă și numele slavon de *Ꙗveatoslov*, pe lângă cel al doilea grecesc de „Tryphologion“². Binecuvintează mitropolitul ocrotitor al limbii poporului pe care nu cutează și nici n'ar fi avut cu cine — s'o introducă în acest domeniu sacru. Dar prefața savantă pentru un lucru așa de mare, merit mai larg răspândirii, în Moldova și peste Dunăre, deci și operă de prestigiu, o scrie, puindu-și numele alături de Grecul Melchisedec, Udriște, care e, aici, elenic, Oreste, de și scrie, cum o adaugă, în sat'ul său strămoșesc de la Fie-rești.

Melchisedec vorbește ca de la o tipografie restaurată, a cărui întâie tipăritură ar fi aceasta, ceia ce înseamnă că, mutându-se cea veche, lucrarea a început înainte de a *Invățăturilor* românești sau, cu alt lucrător, s'a putut isprăvi mai ușor și mai răpede. Egumenul e pus să facă lauda Domnului binefăcător, care cu acest prilej e pus în legătură nu numai cu dinastia legiuită, în a ei întregime, *ci anume cu*

¹ Bianu și Hodoș, o. c, pp. 125-7.

² În Prefață i se spune și „Minciu“.

„*prea-bunul Basaraba Neagoc*“. Și se adaugă alte merite ale mărinosului stăpân, căruia i se urează anii lui Nestor. Clădirea de mănăstiri și de biserici, întemeierea „morii de hârtie“, pe care o aflăm pomenita și în unele documente, deschiderea minelor de la Baia-de-Aramă, despre care va vorbi un călător sirian, dar și a altora, de fier, pe care nu știm unde am putea să le așezăm.

O a doua prefață către cetitori, scrisă tot pentru călugărul peloponesian, de același cumnal domnesc, arată marea lipsă a unei asemenea cărți, cerută de pretutindeni, și de peste hotare, așa că ea se oferă, nu spre împărțire gratuită, ci spre cumpărare.

Lucrarea e și de o foarte frumoasă ilustrație, unul din desemnuri fiind iscălit „Ilie“; îmbrăcămintea Herodiadei la tăierea capului Sfântului Ioan, ca și aceia a călăului, ar face să se creadă că e o lucrare originală și românească, dar același „Ilie A“, e iscălit și pe planșe din Moldova cu data 1641¹. Printr'o astfel de tipăritură teascurile de la Câmpulung se puneau alături de cele din Chiev, din Liov și de la mănăstirea Cutein.

Cum este acum și materialul de hârtie, se anunță o întreagă serie de publicații pentru înzestrarea sfintelor lăcașuri, supt cerescul patronaj al Maicii Domnului, ocrotitoarea mănăstirii.

Dar, pe când în domeniul slavonesc se putea de la Munteni o lucrare de această însemnătate, Moldova răspundea Cazaniei muntene de la 1642 printr'o carte de concurență, de o măreață înfățișare, datorită meșterilor ruși pe cari-i adusesse Vasile de la Chiev, tipografi și săpători în lemn: „Cartea românească“ — a se băga de samă, *în graiul moldovenesc, care n'a cunoscut niciodată forma munteană, degenerată, de Rumân și „rumânește“: „românească“* de învățătură dumeceele preste an și la praznice împărătești și la svânți mari“.

Această Evanghelie cu învățătură apare și ea ca o publicație oficială: „cu dzisa și cu toata cheltuiala lui Vasilie Voivodul“, care nu e „de peste plaiuri“, nici cu titluri de acolo, ca Matei, care-și amintește un depărtat trecut, ci numai

¹ Pentru Ilie, v. P. P. Panaitescu, *Pierre Mogila*, p. 52, nota 3.

„Domnul țării Moldovei“. Și acela care culege materialul „*din multe scripturi*“, numai slavone, e Mitropolitul acestei țări, „Varlaam mitropolitul de țara Moldovei“, care ține ca aceasta să se spuie, ceia ce nu s'a tăcut niciodată dincolo de Milcov, pe însăși foaia de titlu.

*Prin Varlaam s'a făcut, dar, pe deplin, fără șfielile și revenirile lui Teofil al Ungrovlahiei, revoluția cărții românști în Moldova lui Vasile-Vodă, cel care nu vorbja bine românește*¹.

Moștenirea marelui caligraf și miniaturist, rival al lui Luca de Cipru la Munteni, care a fost feciorul de negustor din Suceava Atanasie Crimca trecuse întâiu, peste un intercalat Teofan², la un alt Atanasie, venit de la Roman, om fără nicio inițiativă și niciun merit. Dar pe vremea aceasta *în toate mănăstirile se scria numai românește, și în corespondențe cu Sașii de la Bistrița*. Avem un șir de scrisori, unele de o mare întindere, ca aceia cu privire la cearta de hotar între Vasile și vecinii săi de peste munți, care arată o slăpânire desăvârșită a limbii. Intrebuințarea ei într'o formă ușoară și elegantă, gata pentru opera literară, se vede, de altfel, dacă nu în inscripțiile pe piatră, care, în această țară de mai înaltă cultură, se fac numai slavonește, în răvașele păstrate de Bistrițeni, spre cel mai mare folos al nostru, care li veniau de la vorniciei de Câmpulung și chiar de la boierii mari cari aveau interese pe acolo, prin Ardeal. Singură ortografia era foarte nesigură, din lipsa folosirii acestei limbi în cărțile domnești și mai ales în tipărituri, Biserica păstrând firește, și aici, limba slavonă. Așa scriu Petre Diacul și tovarășul său Grigore, Câmpulungenii, la 1616: „Să știți că adevărat cuvânt vă spunem, să n'aveți neceo grijă denl'acoace, că oști nu sânt pre de către Suceavă. că le-ain ști noi“³. Așa scrie și Lupu Mălăiu cu veștile despre războiul de la Nistru: „iar, de rândul celor oști de mai inte. i-au dăut

¹ Pentru răspândirea și prin manuscrite a Pravilei lui, v. Bianu, *Cat. ms. Ac. Rom.*, II, p. 464 și urm.

² Care scrie de la Slatina, împreună cu călugării, românește; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 897, no. MDCCCLXX. Tot așa, *ibid.*, p. 967, no. MDCCCLII.

³ *Ibid.*, p. 865, no. MDCCXXVII. V. și *ibid.* pp 1053-4, no. MDCCXLVIII. Ortografia am modernizat-o

Moldovenii¹. In același stil scrie urmașul lui Petru, Gavril Cocris, totuși un Grec², și un altul, Ionașcu Rotompan³, apoi Dumitru Pitarul⁴. Avem și o scrisoare a pârcălabului de Neamț⁵, altele ale Vornicului de Suceava⁶. Așa scrie starețul Teodosie de la Voroneț, despre pugubele cășunabe lui Atanase, ca episcop de Roman, de către hoji⁷, așa, într'o formă perfect corectă, Moldovițenii⁸, călugării de la Putna, cu egumenii Atanasie și Simion⁹. Boierii întrebunțează forme mai sigure în aceste legături, cum o face un Vistier Crăstian, pe la 1620¹⁰. E continuarea tradiției bune de pe vremea când lui Petru Șchiopul boierii s'au rămași în țară sau în Polonia

¹ *Ibid.*, p. 870, no. MDCCXXIV.

² V. *ibid.*, pp. 896-7, no. MDCCCLXVII; *ibid.*, p. 1015, no. MDCCCCXVII; p. 1042, n-le MDCCCCLVIII-IX; *ibid.*, p. 1047, no. MDCCCCLXVII; pp. 1057-8, no. MDCCCCLXXXI. De la vameși; *ibid.*, p. 1015, nota 2; pp. 1016-7, n-le MDCCCXXII-III.

³ *Ibid.*, pp. 897-8, n-le MDCCCLXXI-II; p. 915, no. MDCCCLXXXIX; p. 921, no. MDCCXCVI. Adresele sânt însă adesea în slavonă, pe care dregătorii o puteau scrie, dar n'o înțelegeau „jupânii“ sași.

⁴ *Ibid.*, p. 985, no. MDCCCLXXV. Tot Petre; *ibid.*, pp. 989-90, no. MDCCCLXXXI.

⁵ *Ibid.*, p. 1013, no. MDCCCXXI.

⁶ *Ibid.*, pp. 1014-5, n-le MDCCCXV-VI. Scrisoare a Portarului; *ibid.*, p. 1041, no. MDCCCCLVI. Alt vornic; *ibid.*, p. 1053, no. MDCCCCLXXXIII.

⁷ *Ibid.*, p. 870, no. MDCCXXIII. Așa și Năsăudeanul Partenie, ajuns la Voroneț; *ibid.*, p. 1015, no. MDCCCXXVIII. V. și *ibid.*, p. 1016, no. MDCCCXX; p. 1023, no. MDCCCXXX. V. și *ibid.*, p. 871, no. MDCCXXXV.

⁸ *Ibid.*, p. 922, no. MDCCXCVIII (1621). Scrisoare a unui preot din Câmpulung; *ibid.*, p. 967, no. MDCCCLIII. Alta, *ibid.*, p. 994, no. MDCCCLXXXVII.

⁹ *Ibid.*, pp. 969-70, no. MDCCCLVII (despre prada de hoji a Suceviței); p. 972, no. MDCCCLX. Firește că Vlădicii ardeleni, și supt influența calvină, scriu numai românește; v. *ibid.*, p. 363, no. MDCCCLV (1627; Ghenadie); p. 965, no. MDCCCLIX (c. 1618; Dosoftei); p. 967, no. MDCCCL; p. 969, no. MDCCCLVI (Ioan, vicariu de Maramurăș; c. 1629 — v. și Meteș, *Domni și boieri*, citată); p. 1057, no. MDCCCCLXXX (juratul Iacob, 1629); pp. 1066-7, no. MDCCCXCVI (Iorest). Dar latinește Venedict care s'ar putea să nu fi fost Român, cu toată frumoasa lui iscălitură cirilică; *ibid.*, p. 982, no. MDCCCLXXI. Moldovițenii scriu în 1638 ungurește; *ibid.*, pp. 1049-50, no. MDCCCCLXX. Tot așa, pentru aceeași chestie de hotar, Putnenii; n-l următor.

¹⁰ *Ibid.*, p. 887, no. MDCCCLV. Tot așa de altfel, atunci, Vornicii de Câmpulung; *ibid.*, p. 889, no. MDCCCLVI. De la unul din ei frumoasa scrisoare, pentru un proces, de la paginile 890-1, no. MDCCCLIX.

fi dădeau mărturiile de care avea nevoie în procesul cu vameșii ragusani și când Nestor Ureche lăsa în pagini românești de cronică osânda Domniei lui Aron-Vodă. În asemenea scrisori se află și câte o scenă de viață contemporană ca aceea a rănirii unor Români din Suceava de către cutare oameni trecuți din Ardeal¹. Ba chiar sentimentul național își afla expresia atunci când acel Petre Diacul judecă Domnia lui Alexandru Iliș, spunând că „Turci sânt pre lângă Vodă numai, că ține Vodă pre lângă dânsul [la] Curte numai Turci și Greci, sa fie de credință... Sânt răntăți în țara, de dabilă foarte rea și foamete“². Ba vedem odată, din nevoia de a se face înțeles, pe Ștefan Tomșa scriind românește Bistriștenilor pentru a se plânge că hoți, și din Ardeal, au pângărit mănăstirea unde se odihnea Ștefan-cel-Mare, „cercând“ și pe la alte lăcașuri: „au spartu ușile și au stricat vistearcele mănăstirei, luat-au averea, argintul și sculele mănăstirei toate, carile au fost făcute de cei Domni bătrâni, și au muncit călugării de i-au arsu și i-au tăiat, și le-au luat treidzeci de cai și trei, și bani și covoare și alt tot ce au găsit“³. Avem și o scrisoare românească, la aceeași adresă, a lui Moise Movilă⁴ și una de la Hatmanul Gavril, fratele lui Vasile-Vodă⁵; la 1643 se scrie românește în numele Domnului chiar⁶. Aceasta înainte de îngrijita corespondență a lui Matei-Vodă și a Doamnei Elina cu Gheorghe Rákóczy, cu prieteni de peste munți și cu Bra-

¹ *Ibid.*, pp. 1053-4, no. MDCCCLXXIV.

² *Ibid.*, p. 895, no. MDCLXVI.

³ *Ibid.*, p. 927 no. MDCCIV. Și o a doua scrisoare românească a lui; *ibid.*, p. 931, no. MDCCIX. Alte ori scrie ungurește, iar șoltuzul Isac și Sfatul Sucevei și nemțește; *ibid.*, pp. 931-2, no. MDCCCX. Tot așa cojocarul Petru; *ibid.*, pp. 982-3, no. MDCCCLXXII. Un al treilea, *ibid.*, p. 993, no. MDCCCLXXXV. V. și *ibid.*, p. 1037, no. MDCCCL. De la Putna, Teofan, *ibid.*, p. 1088, no. MMXXVI; pp. 1036-7, no. MMXXXVI. În schimb judele de Bistrița încearcă a scrie românește Câmpulungienilor; *ibid.*, p. 1007, no. MDCCCII.

⁴ *Ibid.*, pp. 983-4, no. MDCCCLXXIII. Dar Vasile-Vodă scrie nemțește, *ibid.*, pp. 1008-9, no. MDCCCC. V. și *ibid.*, p. 1012 no. MDCCCXI. Boierul Pătrașcu Ciogolea-și cere din Ardeal pe diacul Todor din Feldru, om al său; *ibid.*, p. 1009, no. MDCCCXI.

⁵ *Ibid.*, p. 1014, no. MDCCCLXI.

⁶ *Ibid.*, p. 1103, no. MMXLV.

șoveni¹ și de corespondența cu unii din aceiași a boierilor Hrizea, Dragomir, Socol, Nicolae Catargiu, Radu Crețulescu, Stroe Leurdeanu, Dunitrașcu Filipescu.

Până la sfârșitul zilelor sale, precum Petru Movilă-și făcea însemnări românești, Nicolae-Voda Petrașcu, cu toată știința lui de latinește, cu toată trimeterea la școli înalte a fiului botezat Mihai, de la care avem o frumoasă scrisoare autografa², își făcea, cu o admirabilă caligrafie cirilică, însemnările tot în limba lui de acasă. El nota astfel moartea, în 1622, a unui fiu Gavrilaş, nașterea, la 1624, a acelei Elena pe care o va lua Viștișorul Istrate³, un boier muntean, pe lângă cheltuielile casei sale⁴. Legat de marea amintire a tatălui său, el spunea tare în fața Imperialilor că ei l-au ucis fără drept pe Mihai Viteazul: „odată supț răpoșatul Impărat Rudolf de prea-glorioasă amintire acesta a restituit Țara-Românească regatului Ungariei, a servit cu sinceritate, vitejie și statornicie Maiestății Sale Impăratului Rudolf de prea-glorioasă amintire și acestui vestit regat al Ungariei, și, cu neomenie, nevinovat a fost lipsit de viață de către Gheorghe Basta“⁵.

Din acest mediu mănăstiresc⁶ — și boieresc —, pe care l-am urmărit până la 1640, răsare fiul de răzeș Varlaam⁷, din neamul, odinioara de mari boieri, conspiratori și ostași, platindu-și cu capul cutezanțele, Moțoc⁸. Era de către Milcov și-i putem cunoaște rudele, plugari și preoți. Trecuse pe la mănăstirea Secu, unde însă în acea vreme, pe la 1610, nu se constată o viață culturală, și ajunsese egumen acolo.

Fu descoperit, ca un om de învățătură, numai de Miron

¹ Iorga, *Brașovul și Români*, pp. 57, 79-80, 88-9, 122-3 de la Căldarușani, 108 și urm., 192-4, 123-9, 146-7, 174 și urm., 183-4, 194-5, 202-3.

² Veress, *l. c.*, p. 340. Legăturile de afaceri ale mamei lui, Ana, cu Nicolae Eszterhazy; Hurmuzaki, VIII, p. 415, no. DCCVIII. Procesele ei; *ibid.*, p. 429 și urm., 438 și urm.

³ V. și Kraus, *Siebenbürgische Cronik*. I, Viena 1862, p. 211.

⁴ Veress, *l. c.* p. 400

⁵ *Ibid.*, *l. c.*, p. 266.

⁶ Și de la Humor; *ibid.*, pp. 2061-2, no. MCCCCXC.

⁷ Numele e după Varlaam și Ioasăf, carte populară și în Balcani; Jireček, în *Sitzungsberichte* din Viena, II, p. 65.

⁸ Dar v. Lotza, în *Rev. Ist.*, XIV, 159-60.

Barnovschi, care-l trimise, în 1629, la Petru Movilă. După vre-trei ani, supt Alexandru Iliș, de sigur în urma unei călduroase recomandății a acestuia, el ajunge, ca singur în istoria Bisericii noastre — mitropolit, fără să fi ocupat înăiu vre unul din Scaunele episcopale. Și, la întronarea lui, în ziua de 23 Septembrie 1632, cuvântarea lui rostită într'o grecească pe care o înțelegea poate și alesul lui Alexandru-Voda și al sinodului episcopal, de însuși Meletie Sirigul¹.

De atunci încă va fi început acea osteneala literară, din care a ieșit cartea din 1613. Dar ceea ce a holărit publicația ei era agitația calvină care i se impusese lui Iorest. O astfel de lămurire a Evangheliilor de cetit în Dumineci și serbători, era, în așteptarea unei lucrări dogmatice, care, regasindu-se în ultimul timp, n'a fost retipărită, sau alături de aceasta: *Răspunsurile*², cel mai bun mijloc de a înfrunta cesia.

Ale lui Varlaam vor fi și versurile la strană, fără mult sens și cadență, — dar ele încep bine:

Valuri multe ridică furtuna pre mare.

Mai vârtos gândul omului întâiu lucru ce are pe care mitropolitul moldovean a crezut că trebuie să le puie în fața celor, slavone și românești, ale aceluia Udriște care-i ajunsese prieten pe viață și cu care împreună el pregătise nu numai carticica de luptă contra calvinismului, dar și însăși opera de împăcare a celor doi Domni. O prefață e făcută ca în numele lui Vasile, „cu darul lui Dumnezeu“ — nu: „cu mila“ . . . „iitoriu și biruitoriu și domn a toată țara Moldovei“, și ea nu se îndreaptă numai către Moldoveni, ci și către „toată semenția românească“ din nou! „pretulinderea³, ca să află pravoslavnicii într'aciști lămbă“. Se a- dauge, ca o apăsare pe această idee națională, că e o „carte pre limba românească“⁴, oterita ca „dar limbii românești“,

¹ Toate izvoarele în Iorga, *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, pp. 704-5. Cf. Dinulescu, *Viața și activitatea Mitropolitului Varlaam*, Cernăuți 1886. Mai nou, în Pargoire, *Méletios Syrigos*, în *Échos d'Orient*. XII 1909. Cf. și P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 70 și urm.

² *L'Indépendance Roumaine*, 15/28 Novembre 1903; P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 56, nota 1. Acolo, p. 57 și urm., analiza cărții.

³ Și în Vrancea e o regiune de rotacism, la munte.

⁴ Gasim și: „romenească“.

care deci nu se cultiva și prețuia numai în tabăra schimbătorilor de lege. Prefața a doua, mult mai înlînsă, pleacă de la Varlaam însuși. Și într'însa apărarea se pune pe nevoia cărții românești: „limba noastră românească n'are carte pre limba sa“, ignorându-se deci, voit, ce se făcuse la Munteni. Înainte de „a se duce în casa cea de lut a moșilor săi“, Varlaam se crede dator a împlini aceasă lipsă. El afirmă că n'a tradus dintr'o singură carte, ci că a făcut o operă de alegere: „adunat-am din toti tălcovnicii sfentei Evanghelii dascali Besearecii noastre“; oricum, cu toată dorința de a găsi un original rutean, acesta n'a putut să fie stabilit¹. Vasile hotărăște publicarea cărții și pentru acest scop se cere tiparul de la Petru Movilă, despre care, cu același sentiment pentru nație, se amintește în acele puține rânduri că e „feciur de Domnu de Moldova“.

De și une ori împiedecată prin nevoia de a crea cuvinte noi care n'au rămas, — astfel: „ticăițeaste“ — cartea, care se ferește de tot ceia ce poate fi greoaia teologie erudită a timpului², e, prin noutatea și frumuseța comparațiilor trase din viața de toate zilele, din aceia de la țara pe care o cunoștea mai bine Varlaam, o lucrare vie, în stare să intereseze și să câștige sufletele simple către care ea se îndrepta. Și, de fapt, a fost așa de bine primită, pretutindeni, încât, și până ieri, săteni din Ardeal au cerut să li se dea ca talmăcire a Evangheliilor, nu lucrări de cărturari din vremile noastre, ci acea veche deslușire, înțeleasă oricui, care se cuprinde în marele volum cu slove mașcate, mândrie a noii tipografii ieșene și a aceluia care-și pusese în el ostenelele de creștin statornic în doctrină și de fiu credincios al nației sale.

În acest chip, cu apel la sentimente și cu treziri de icoane obișnuite, se dădea lupta dogmatică împotriva calvinismului.

Deocamdată, întors de la Târgoviște, unde fusese în misiune și căpătând cunoștința atacului din Ardeal, Varlaam făcu un *sobor al ambelor țări*, — „săbor dintr'amândoa pârțile, din Țeara-Românească“, — aceeași formă „romană“ —, și din Țeara

¹ P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 59-60

² V. și *ibid.*, p. 60.

Moldovei“ —, *lucru ne mai întâlnit în istoria noastră, și porni războiul ca mandatar al întregii Biserici ortodoxe a Românilor*¹, prin acele *Răspunsuri*.

Și aceasta se făcea în momentul chiar când Iorest, silit, și cu bătăi și chinuri, a părăsi Ardealul unde nu-și îndeplinea în de ajuns sarcina de a calvinisa pe ai săi, afla adăpost în Moldova, de unde, la 2 Iunie 1645, era recomandat, de Varlaam, Marelui Duce al Moscovei².

Cu toată înțelegerea dintre cele două țări, cu toată tovarășia dintre Varlaam și Udriște, Cazania din Iași nu întâmpină o bună primire în țara lui Matei-Vodă. Pentru a birui, se dădu, la 1644, în grabă, o nouă ediție, îndreptată și mult adăugită, a „Evangheliei învățătoare“.

Apoi îndată după aceasta și în Moldova începe lucrul literar pe basa grecească, în locul celei slavone, care, în concurența începută în adunarea de la Iași, fusese învinsă.

Cele Șapte Taine, sau „Pravila pre scurt aleasă de svințele Scripturi, scoasă pre rând și tocmită, mai vrătos pentru ceale șapte taine mari a Besearicii“, din 1644, au o prefață mult mai clară decât lucrările analoge care au precedat-o. Se arată însemnătatea numărului de șapte, care se poate aplica și la treptele sociale către care se îndreaptă cartea, aducându-se înainte comparația, trumos exprimată, că, atunci când „răsare soarele, zăria și lumina l'ni înainte lucește în munții cei mari, turnurile și copacii, cei înalți luminează, de-acii șesurile și văile“. Ajunge că Prefața, firește românească, e iscălită de fostul Logofăt Eustratie, cunosătorul de grecește al Domnici, ca să se înțeleagă că originalul n'a putut fi slavon, cu atât mai puțin rusesc, de și cu doi ani înainte se publicase la Liov o lucrare cu titlul de „Tainele Bisericii“³. E o scriere întinsă, de 300 de pagini. Partea utilizabilă de oricine cuprinde rosturile posturilor și un Calendar. *A vorbi despre Taine era însă a se lupta cu calvinismul, care nu le admite.*

¹ Prefața, după Șincai și Cipariu (v. *Analecte*, XXXVI; *Acte și fragm.*, p. 202; *Arhivu*, p. 637), și în Bianu și Hodoș, o. c., I, p. 151. Cf. în P. P. Panaitescu, l. c., p. 56, nota 2.

² *Ibid.*

³ V. *ibid.*, p. 54.

Pentru moment, Varlaam se oprește aici, pe când Țara-Românească urmărește acea operă de înzestrare a bisericilor cu cărțile de nevoie, pe care o începuse. Astfel egumenul de la Dealu, Ioan, care arată să fi fost și un desemnator, și anume unul format în țări de limbă latină, fiindcă, supț frumoasa planșă care presintă pe Domnul și Doamna Țării-Românești fiind icoana Sfântului Nicolae, care e de hram, calugărul însuși îngenunchind în fața lor, supț stema țării —, în intitularea „arhimandrit Ioan“, acest din urmă cuvânt e scris cu frumoasă maiusculă latină, dă la 1616 un *Liturghieriu* sau *Slujebnic*, titlul întâiu aparând în forma grecească: „Liturghiarion“. Știm de ațurea că Ioan era un Bosniac de la Gomionița, trecut pe la Atos.

Slujebnicul apară și deosebit 1646¹, numai în slavonește, fără a se ispiți cineva a trece peste obiceiul, publicând traducerea pe care o avem într'un manuscris². În cinstea protosului de la Atos, Damaschin, cu prilejul poate al venirii în țara, se tiparește *Triodul* din 1619. În sfârșit seria promisa de cărți bisericești se încheie cu *Psaltirea* pe care o dă la 1650 Melhisedec de la Câmpulung.

Dar, înainte de a ne întoarce la schimbările politice ale vremii acest capitol de carturarie trebuie să se închidă prin cercetarea celei de-a doua cărți hotăritoare din activitatea românească a tipografiei de la Trei Ierarhi sau, cum se scrie pe publicații și cum a și rămas în gura poporului: Treisletitele.

Vasile văzuse nu țară invidie liparirea la Munteii a unei cărți de pedepse. Il îndemna cu atât mai mult la răspuns, cu cât el însuși era un foarte aspru judecător, și se vorbea cu groază, dar și cu exagerare, de miile de oameni din Moldova, cari, pentru păcatele lor, dar și din cauza asprimii unui asemenea pedepsitor, își pierduseră viața sau o parte din trupul lor³. Cum în Școala de la Trei Ierarhi, după exemplul celei de la Chiev, se preda și limba greacă și cea latină, se dădu deci sarcina de a alcătui, pentru „imperialul“ tribunal al unui astfel de Domn, o carte de „Pravile împără-

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 158, no. 51.

² Ms. 1790 al Ac Rom.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp 230-1

tești“ aceluia fost Logofat Eustratie, care trebuie sa fi fost unul din dascălii domnești de acolo.

Era, foarte probabil, un Grec, și de aceea nu consimți a se iscăli în forma românească a numelui său, Istrati, și nici măcar în cea vulgar-grecească a lui: Evstratie. Logofeția lui, pare să fi fost mai mult de onoare, fără a fi îndeplinit și un rost administrativ.

Nu numai că se mândria cu acest frumos nume elenic, dar el cunoștea și literatura clasică a Greciei vechi. Căci numai lui, dat fiind că e vorba de lupta aprinsă, în Creta, dintre Venețieni și Turci, ceia ce ar trimete la mijlocul acestei tragedii istorice, trebuie să i se atribuie traducerea cu atata înțelegere și într'o așa de bună formă românească a unui text de greulatea aceluia a lui Herodot, redat astfel în românește pe o vreme când nu-l aveau în limba vorbită marile literaturi apusene¹. *De sigur o operă de cea mai înaltă valoare, cu care se poate mândri Moldova acestui rival al vechilor „basilei“ ce înțelegea să fie Vasile-Vodă.*

Existența originalului grec, la care se adaugă și „alte giudeațe“, ca acea carte a lui Prosper Farinaceus (Farinacci), care a fost găsită ca izvor numai în ultimul timp², e afirmată cu mândrie în titlu chiar: „carte românească de învățătura de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe, cu dzâsa și toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul și Domnul Țării Moldovei, diin multe Scripturi tălmăcită diin limba ilenească pre limba româniască“³.

Stilul prefeței, cu icoana „apelor den marc“ care „ies și, împărțindu-să, să rășchiră pnen toate vinele pământului, de adapă tot pamântul“, ar trimete mai curând la telul popular de a scrie al lui Varlaam, cerolitor, de sigur, al aces-

¹ V. ediția ce am dat-o la Vălenii-de-Munte, în 1909.

² V. Șt. G. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaceus*, București 1909; Șt. G. Longinescu și Patroget. *Legi vechi românești și izvoarele lor*, București 1912 și Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, București 1915; Șt. Berechet, *Schiță de istorie a legilor vechi românești*, Chișinău 1928.

³ Nu s'a găsit nicio explicație literelor latine, de caracter polon care urmează după însemnarea tipografiei: „SE Cz.“. Dar e de observat că *ele nu fac parte din titlu*, ci reprezintă jos, în litere roșii, iscălitura meșterului care a lucrat frontispiciul

tui Eustratie. Se arată cum Vasile și-a dat samă de lipsa de dreptate a judecăților din partea unor boieri ignoranți: „u dreptățile și asuprealile mișeilor care le fac cei neîn-vățați și neînțelegători, diregătorii și giudeațele de pre la toate Scaunele Moklovei“. De la început, a voit să fie arbitrul suprem al unei mai sigure și mai pline de răspundere justiții, și de aici însuși numele legislatorului bizantin pe care și l-a luat. Astfel el nu voia numai o veche cărjalie de pedepse pentru clerici și pentru vinovățiile care duc la tribunalul lor, deci o a treia culegere de canoane pentru pricini religioase și morale, ci în adevăr un cod, ca acela, care, după multe prescurtări și prefaceri, ajunsese la culegerea comodă, întrebuințată încă în tot Orientul, a unui Harmenopulos.

Astfel „dascali și filosofi“ sânt puși „să scoată *den cărți elinești și lătinești* toate tocmealele ceale bune și giudecățile celor buni creștini și svânți Impărați, carile ca o lumina, luminează și arată tot lucrul celor întunecați și proști și neîn-vățați ca să cunoscă strămbitația tuturor și să giudece pre dreptate“.

Udriște Năsturel rămăsese bunul prieten al lui Varlaam¹. Pe dânsul nu-l supărau aceste tipărituri moldovenești. Gândul lui mergea aiurea. Il fermecase, ca pe atâția alții, *Imitația lui Isus Hristos*, minunata carte latină din Apus, a sfătuirii între sufletul creștin și Mântuitorul însuși, lucrare care a luminat atâtea conștiinți și a mângâiat atâtea dureri. Acela care încerca să rusifice și arta țării, introducând podoabe în stilul Renașterii, necunoscute până la ilustrațiile din noul țipar, podoabe care se văd și pe mormintele Doamnei Elina și lui Matei, schimbând, în inscripții pe piatră ca și în manuscrite, vechea scrisoare cu o alta, rotunzită, de linie latină, și pre-ducuse în felul ornat care se obișnuia tot la Ruși vechiul stil modest al slavonei medievale, el care-și aducea de la Moscova un „spudeu“, cum fusese însuși, un „student“, adecă

¹ Pentru traducerea în slavonește, de el, a lui *Varlaam și Ioasaf*, v. *Cat. mss., Bibl. Ac. Rom.*, II, pp. 351-2. — Cum la 1652 el are o solie în Ardeal, aceasta pare a fi data când a dat de Catehismul calvinesc. V. și ziarul lui Ioan Nemes, în *Tört. Tár*, 1902, p. 277.

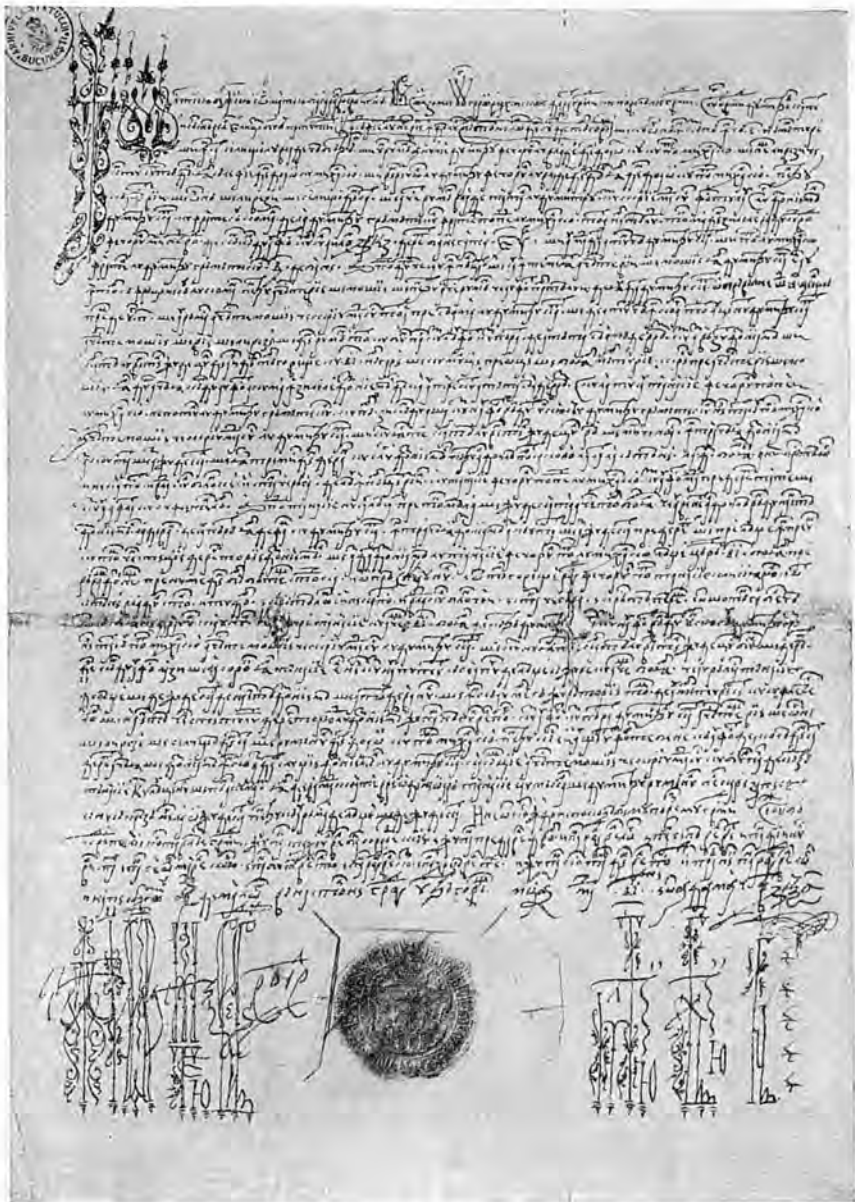

Fig. 11. — Document al lui Matei Basarab (1653).

un învățat pentru copiii săi, fu foarte mândru când apăru, fără niciun rost, căci, dacă se slușia slavonește, nu se cetia în această limbă, ca o curiositate de erudiție pretențioasă, a sa „Carte despre urmarea l'ui Hristos“, pe care o iscălește „Oreste“¹.

Tot ce vine pe urmă, publicațiile ridicate în fața și împotriva celor din Moldova, aparține unei vremi în care legătura dintre cele două țări se rupsesse și ofensiva ardeleană și munteană, pornita de la noul romantism al lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, nu se purta numai prin intrigile capuchehaielelor de la Constantinopol, prin conspirațiile boierilor și pr. gătirea oștilor.

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 153-9, no. 52

CAPITOLUL IV.

Noua intrecere și luptă între cei doi Domni români

Războiul cretan înviiase în Europa ideia de cruciată. Pe o vreme când, cu toată legătura dintre Ludovic al XIV-lea, marele rege al Franciei, și Sultan, floarea nobilimii franceze mergea în sângeroasa insulă depărtată să încruciceze sabia cu Turcii și atâția își lăsară viața acolo, era cu neputință ca, dacă nu Ardealul de stăpânire maghiară, ocupat de austeronismul său calvin față de Habsburgi și de cauza catolică, măcar, din devotament față de catolicismul în luptă înviersunata cu Islamul, Polonia să nu se miște.

Cândva, regele Vladislav visase de o stăpânire asupra întregului Răsărit slav, unde, la Ragusa, a fost cântată cruciata polonă, în Osmaniada lui Gundulici¹, și el stătuse înaintea Moscovei în anarhie, al cărei domn credea că poate să rămâie. Ideia unei misiuni în aceste părți răsăritene ale Europei nu-l părăsi niciodată. Cu totul deosebit de blajinul său tată, noul rege, care nu se simțea Suedes și nu râvnia la Coroana lui Gustav Vasa, nu suferia în fața lui o autoritate rivală și, dacă nu s'ar li ridicat atunci, contra apăsării economice, sociale și religioase, Cazacii ortodocși, cari voiau să-și facă un Stat după poțriva celor românești, ocupând, pentru mulți ani de zile, armele polone, acestea s'ar fi unit cu ale

¹ La 1641 moare în închisoarea de la Silistra, unde fusese trimis de Turci, patriciul ragusan Nicolae de Bona; Engel, *Geschichte der Freistaates Ragusa*, Zagreb 1876, p. 217 — În relația lui L. Laboureur, despre călătoria Mariei-Luisa de Gonzaga în Polonia se vorbește de planul contra Turcilor cu participare moldo-munteană; *Relation du voyage de la royne de Pologne*, Paris 1647, p. 201.

Venețienilor pentru un mare războiu de cucerire și distrugere contra Imperiului Otoman, care părea să nu se mai poată ridica din halul în care-l adusesera moștenitorii marelui, cumplitului ostaș Murad al IV-lea.

Socrul moldovean al lui Ianus Radziwiłł fu atras de acest curent de cruciată. După ce, cu multă greutate, întrebuițând și alături de bunele legături cu Petru Movila, Vasile, împăciuitorul Cazacilor la Azov, mijlocitorul pentru pacea între Turci și Marele Duce de la Moscova, mai potolise o primejdie de războiu, care se anunța, cu zece și douăzeci de ani înainte, la Nistru, el văzu cum Tatarii nemînfrânați se folosesc de o absență momentana a regelui pentru o mare pradă în ținuturile polone.

Temându-se, din partea acelorasi horde, și pentru țara sa, el își pierdu în stârșit răbdarea. Il auzim, în 1645, vorbind așa cum vorbeau odată Petru Rareș și Mihai Viteazul. În ceasurile lor de mânie: „Noi stăm în picioare, cu calul gata. așteptând din ceas în ceas ce va să fie... Și nouă ni e dragă viața: n'am crezut că trebuie sa stăm ca vilele, sa vie sa ne lege de gât și să ne taie... Să șed așa: stăi că o să te ucid, aceasta nu o voi suferi, căci și noi stăm de strajă și nu dorim, cum aștia cred, ca vom sta pe loc să ne zugrume ca pe o pasăre... Noi știm bine ce sânt Tatarii. Căci ei se duc într-o țară să lure douăzeci sau treizeci de oameni și, dacă acei douăzeci sau treizeci stau pe loc, ei o și ieau la lugă. Nu numai Tatarii, dar și Impărăția însăși de ar veni, cum sânt lucrurile pe aici, n'ar putea face nimic“¹.

Când apoi, la sfârșitul aceleiași ierni, Tatarii, porniți asupra Poloniilor, dădură o railă prin Moldova, luând multe mii de oameni în robie, setea de răzbunare i se tăcu și mai puternică. Ea se îndreptă contra Turcilor, patroni ai acestor jăfuitori. Vedea peste tot locul puțința alianțelor: Poloniile scoși din fire, Muscalul, care simțise și el ce înseamua cruzimea acestor cete de jaf și care, gătindu-se de războiu, pe uscat și pe Mare, cu ajutor căzaccesc, se înțelege cu vechiul dușman polon, Venețienii, Impăratul, Suedesii, Francesii. Catolici și

¹ Hurmuzaki, IV-, pp 510-1.

ortodocși se vor uni pentru un mare atac, în Crimeia, la Nistru, ca și în insula Creta¹.

Se trecu peste ultimele neînțelegeri cu prințul ardelean. Vechile legături se întăriră. Slugerul Gheorghe Ștefan merse în Ardeal, unde se încheie un tratat în April, pentru a se pregăti o eventuală campanie contra Sultanului, în care Vasile ar da 30.000 de oameni, Matei 20.000, pe când regele Poloniei își va face intrarea în Iași pentru a ierna, iar anul 1647 l-ar vedea plecând la lupta de cruciată care trebuie să zguduie un mare Imperiu îmbătrânit².

Aceste planuri se știau și la Constantinopol pe o vreme când corăbii venețiene puteau să apară la Strâmtori. De Paști, în anul 1645, cum noul Patriarh Partenie făcuse marele serviciu de noapte cu mitra pe cap, se găsiră pâriși cari să spuie Turcilor că e o coroană de aur care se sfințește pentru Vasile ca Impărat al noului Bizanț. „*Toți mitropoliții s'au înfeles ca să adune trupe în clipa când flota turcească va ieși contra Venețienilor în Marea-Albă și să-l proclame Impărat*“, pe dânsul, care era să treacă Dunărea împreună cu oștile regelui Poloniei pentru a lua moștenirea cuvenită unui nou Vasile³. Dar Atanase Patellaros, calificându-l de „sprijin unic, unică glorie și bucurie a neamului grecesc, lipsit de Impărat și de gloria cea mai bună“, îi striga că „el e Impărat pentru noi“⁴.

Până în vara lui 1646 se putea crede că războiul de eliberare creștină va începe prin coborârea Polonilor la Nistru. În Iulie Vasile credea, scriind regelui Poloniei, că „lucrurile mari stau să se îndeplinească“⁵. Cu două luni înainte se încheiase între rege și Venețieni un tratat de subsidii. O întâlnire între Polon și Impăratul avu loc la Breslau, specificân-

¹ *Ibid.*, pp. 544 și urm., 516 și urm. și *Fragmente*, III, p. 141 și urm.

² După Niemcewicz, V, p. 51, și Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 199. Cf. scrisoarea din 25 Mart 1646 a lui Vasile, în *Studii și doc.*, IV, pp. 232-3, no. LXIX; cf. și *ibid.* Prefața, pp. ccxvi-viii.

³ Hurmuzaki, IV^a, p. 585, no. DCXXVIII; *Fragmente*, III, p. 144; Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 180-1. Pentru această pără nedovedită un fost Patriarh de Ohrida fu spânzurat.

⁴ Papadopoulos-Kerameus, în Hurmuzaki, XIII, pp. 24, 446. Cf. și memoriul meu despre Vasile Lupu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1914.

⁵ Kubala, *o. c.*, II, p. 353, no. 21.

du-se că, dacă e să pornească o cruciată, vor veni și ajutoare germane. Protecția și promisiunile de subsidii ale Papei, care cândva îi scrisese și lui Vasile, dar numai în interesul catolicilor moldoveni, nu lipsiau. Se aștepta și concursul suedes și chiar acela al Marelui Duce de la Moscova, jignit de năvălirile tătărăști¹. Cazacii noului Hatman Barabaș, cu pisarul îndată înlocuitor al acestuia, Hmil, erau câștigați, ca o oaste autonomă: Miron Costin a văzut pe Cancelariul Ossolinski, mergând în sălbateca tabără a acestor războinici fără stăpân². Vladislav avea la dispoziția sa și un candidat la tronul otoman, acel Iahia pe care-l cunoștea bine și Matei³. Trupe polone așteptau pe la Camenița⁴ și zilele când Sultanul trebuia să trimeată la Nistru pe un Abăză și Murteza păreau că revin, fără ca Turcii să mai aibă oameni de valoarea acestora.

La Vasile, apoi și la boiavul Rákóczy fusesc trimes pentru a-i atrage în expediția care trebuia sa rasbune catastrofa de la 1619 Radziwiłł, care apărură cu soția sa domnița din nou la Curtea tatălui ei. Se ceru atunci sfatul boierilor ca să se vadă apoi că unii nu erau de părere să se participe la o atât de riscantă aventură. Și contra nunții cu cneazul lituanian, prevestind o altă politică, fuseseră „Grecii“ de pe lângă Domn, în frunte cu cei doi Cantacuzini, frații Toma și Iordachi, pe lângă boieri de țară simpli, ca acel Petriceicu, totuși tatăl unui viitor stăpân al Moldovei, care era de părere că ar fi mai bine decât să se facă încă de atunci o declarație prin netrineterea birului din cauza sărăciei țerii, să se aștepte apariția la Dunăre a Polonilor. Din potrivă pentru legătura imediată cu aceștia va fi fost acel partid creștin, din care făceau parte boierii crescuți peste hotar, cu carte latină și polonă, în spiritul Renașterii, ca Grigore Ureche, Vornic Mare, și acel Toderașcu Logofătul, Teodor Ianovici, care, de la început, corespundea într-o bună formă latină cu Ardelelenii. Aceștia fură învinși însă de înțelepciunea celorlalți în ce privește momentul când ar fi să se înceapă războiul de

¹ Miron Costin, p. 315.

² *Ibid.*

³ Sârbu, o. c., pp. 238-40.

⁴ Hurmuzaki, IV², p. 553 și urm.

cliberare, dar nu și pentru sensul politicii care era în intențiile Domnului¹.

Dar și Polonia își avea sfetnicii prudenți. Aceștia își aduceau aminte de Câmpii Tuțorei și, din trecutul mai depărtat, de catastrofa de la Varna. Planul regelui fu răspins cu atenținare, de Senat întâiu, în Iulie, și apoi, în toamnă și iarnă, de o tumultuoasă dietă, și tratatele încheiate în vederea ofensivei creștine rămaseră deci literă moartă². În locul cruciatei, regele Vladislav avu marea răscoală a lui Hmil, desfăcut de Barabaș, pe care Polonii îl uciseră ca trădător, și de aici un șir de prefaceri, de care va fi legată în chipul cel mai strâns politica lui Vasile, de acum înainte oprit, prin cele ce i se petreceau la hotare, de a face singura politică a intereselor, și mai ales a marilor sale ambiții.

Cu toate gâlirile polone din primăvara anului 1617 și intențiile razboinice ale Marelui Duce muscalesc se ajunse, nu fără ca Vasile să fi găsit încă o ocazie de a juca rolul de mediator, la solii polone și rusești împăciuitoare³. Dar Turcii aflaseră despre partea ce-și rezervase Domnul Moldovei în viitoarea campanie generală contra lor, și Marele Vizir, care învia în acest moment energia Imperiului, ar fi fost auzit spunind, într'un moment de indignare, ca „dacă ar putea să scoată pe acel Voevod Vasile de acolo, ar fi o cucerire cât patru Candii“⁴.

Planul polon se isprăvisese, dar, deocamdată, nu și legăturile de odinioară cu prințul ardelean.

Rákóczy hrănia planuri mari. Când Radziwiłł, ales anume pentru calitatea sa de calvin, discuta cu dânsul pentru a l face ostaș al lui Iristos alături cu catolicii, vechii lui dușmani, el ceru ca nimic să nu se încheie de-a dreptul cu Mabei, care nu e un stăpânitor independent, ci alârna de dânsul: trebuia chiar ca regele să declare că n'are pretenții asupra acestei Țări-Românești, al carii suzeran e altul⁵. Dom-

¹ Miron Costin, pp. 311-2.

² *Ibid.*, pp. 314-5.

³ Sârbu, *o. c.*, p. 243 și urm. mai ales după rapoartele venețiene din Hurmuzaki, IV².

⁴ Hurmuzaki, IV².

⁵ *Mon. Comit. Trans.*, X, pp. 89 și urm., 142-51, 147 8 155 și urm.; cf. Sârbu *o. c.*, p. 243

nul muntean nu știa de asemenea intenții față de dânsul, când, în April, înțăriia nu numai legătura cu vecinul sau român, dar și cu acest așa de încrezut prinț unghur al Ardealului, crescut în mândria sa prin anexarea de la Austrieci a celor șapte comitate din Ungaria¹. El căuta să-l câștige pe acesta pentru cruciata sa, o altă cruciata decât aceia a creștinătății catolice conduse de regele Poloniei, și astfel, în 1647, el se vedea luptând, cu „barba-i albă“ în vânt, ca Mihai contra lui Sinan la Călugăreni².

Ardeleanul nu răspunse acestor îndemnuri, fiind îndreptat și mai departe spre scopurile sale apusene către coroana Ungariei pe care, în calitatea lui de calvin, n'ar fi putut-o avea, deosebirea religioasă împărțind pe Unguri în două tabere care se uriau ca de la un popor la altul³. Atunci Matei se lăsă încântat de ofertele Bulgarilor, ca acelea facute odinioară lui Mihai-Voda, dar acuma, prin mai vechiul Markanich, prin arhiepiscopul Petru Diodat Bacșici din Sofia, era vorba tot de catolici. Cu toată dorința lui de a lupta, Matei îndreptă pe aceia cari voiau să-l puie în fruntea mișcării de liberare a „leului bulgar“ și a Orientului către cei mai puternici decât dânsul: regele Poloniei și dogele Veneției⁴. Dar moartea regelui zădărnici acest proiect ca și pe celalt⁵.

Această moarte deschise însă la Rákóczy, cu toată reaua

¹ *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIV, p. 372; *Levele és okiratok*, III, p. 839 și urm.; Sârbu, o. c., p. 249.

² *Ll. cc.*

³ V. Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1936, p. 144 și urm. amănunte în tesa francesă a d-lui Hudiță, despre Ardeal și politica francesă: *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle*, Paris 1927, v și *Répertoire des documents* al acestuia, *ibid.*, 1927).

⁴ Fermendžin, o. c., pp. 87 și urm.; Pejacsevich, *Peter Freiherr von Parcevich*, în *Arch. f. öst. Gesch.*, LIX, p. 475 și urm. La 22 April 1647 st. v., Matei dădea o scrisoare publica prin care, întărind făgăduiala de la 6 Mart, se îndatoria la plata către Rákóczy a celor 5.000 de „florinți costande de argint“ pentru Mocani și la trimeterea calului „bun turcesc...“ cu scările de argint și abăioară de săirmă“ și alt „cal jugan bun“; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp 26-7, no. xxxvi.

⁵ Sârbu, o. c. p 256, nota 1.

stare a sănătății lui, — așa încât trebui să încredințeze conducerea afacerilor fiului mai mare cu același nume, care iscălește și scrisori în numele său, — aceleași poște de coroană a Poloniei, pentru el sau pentru al doilea fiu, care plecau de la amintirea lui Ștefan Báthory și care însuflețiseră în gândurile lui vanitoase pe Gabriel Báthory. Nu era vorba însă acum de o trecere la catolicism, ci în calitatea lui de calvin luplător, sprijinit pe disidenții din Polonia, între alții pe Janus Radziwill¹ și, prin acesta pe Vasile, cărui-a-i oferia căsătoria între al doilea fiu al său, Sigismund, cu domnița Ruxandra, reținută de mult, ca ostatecă, la Constantinopol, și ajutat de Cazacii cari bătuseră pe Hălanul polon, Ștefan Potocki, pe tatăl acestuia și mănaseră în robie pe un Sapieha²; nu-l supărau nici relațiile de alianță ale acestora cu Tatarii. În Octombrie 1648 Vasile, cu care se încheiase încă din April 1646 o convenție pentru a nu-și opoși reciproc pribegii din Ardeal și Moldova³, se declara gata să ajute această supremă aventură contra drepturilor lui Ioan Casimir, fratele și urmașul lui Vladislav († 20 Maiu). *Era un plan pur moldovenesc, în care Matei, care și el lucrase deosebit în raporturile cu Bulgarii și prin ei cu Polonia și Veneția, nu intra de loc. Alianța românească își găsisse astfel sfârșitul încă înainte de dispariția, la 10 Octombrie, a Ardeleanului*⁴.

„Până aicea“, scrie Miron Costin, „pre cât au fost fericită Domnia aceasta, cu atâta mai cumplite vremi s'au început de atunci, din care au purces din scădere în scădere această țară până astăzi“⁵.

Și totuși aparențele rămăneau strălucitoare. Aceasta o urată și atot puternica influență, ca de Impărat, pe care *până în acest moment al mării crise polone*, o exercită Vasile asupra

¹ Prin el sau din Ardeal căpăta Vasile ostașii calvini de cari vorbește Bandini, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XVI. p. 259.

² V. Hrușevski, *Ist. Ucrainei*, și J. Rypka, *Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmelnyckyj*, în *Archiv Orientalni* din Praga, 1930.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 233-4, no. LXX.

⁴ Sarbu, *o. c.*, pp. 263-5.

⁵ P. 313

Bisericii ecumenice, în momentul când la Constantinopol o revoluție puneă capăt stăpânirii și vieții Sultanului slab de minte Ibrahim, și el exprima, într'o scrisoare către noul Hatman polon (23 August), credința că „lucrurile otomane, după socotința lui, se vor schimba în mai bine“, consilierii noului Sultan, cu Mohammed-Pașa în frunte, fiind bătrâni, „oameni de ispravă, foarte pricepuți și buni de sfat... după vechiul obicei“¹.

Mitropolitul Vechilor Patre rămăsese în Moldova și refuza să se întoarcă la Constantinopol. Patriarhul Partenie cel nou hotărî să-l înlocuiască. El își stricase legăturile cu ocrotitul lui Vasile, Paisie, Patriarhul de Ierusalim, pe care-l pârî la Poartă. Deci pedeapsa patronului lumii ortodoxe căzu neîndurătoare asupra Ecumenicului, în toamna anului 1646, nu numai pentru o rea administrație, dar și pentru jigniri aduse aceluia prin care-și căpătase Scaunul². Pe când el mergea spre exilul din Rodos, se numia în loc Ioanichie de Heraclieia, al treilea Ecumenic care venia prin grația Moldoveanului.

Cum mitropoliții arătau că nu-l voiesc, și ei trebuiră să-și audă cuvinte de muștrare, tot așa de aspre ca și cele care, altă dată, au fost trimise capului Bisericii patriarhale din Alexandria. Neconținutele lor intrigi nemulțămirea cu oricine e așezat în fruntea lor, nu se mai pot îngădui. Domnul, fără care ei cu toți n'ar putea trăi, nu mai vrea să-i rabde.

Data aceasta însă, nu mai e vorba, ca înainte, de mărgenirea Patriarhului prin sfaturile, care trebuie neapărat ascultate, ale Consiliului, ci din potrivă. O experiență trebuia făcută cu dictatura Patriarhului și a împărătescului său sprijinitor. Arhieriei vor trebui să părăsească Țarigradul, din Decembre, mergând fiecare la diocesa sa; se va vedea dacă acestălalt sistem e mai bun, și în acest cas el va putea să fie continuat. Altfel, Domnul se va retrage de la o administrație care nu și-ar fi putut atinge scopul. Dar încercarea se va face cu orice preț: patronul își va vinde și cămașa „pen-

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 199, 200. Se vede de acolo ca Vasile întreținea legături strânse și cu c'alt partid polon. El spera o alianță cu ambii Domni contra Cazacilor; *ibid.*, p. 201, no. 1.

² Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 134 și urm., no. ccxxxix.

tru aceasta¹⁴. Indată, cerând numai zăbovirea termenului de plecare, mitropolii, păstrându-și reaua părere despre Partenie, descoperiră că Ioanichie e un om împodobit cu toate însușirile, plin de bunătate și model al tuturor virtuților: n'ar supăra nicio furnică! Cine ar putea, îndemnat de diavolul, s'o tăgăduiască^{2?} Ceia ce n'a împiedecat o astfel de agitație între cei plecați, încât Patriarhul trebui să-i oprească cu toată forma de a veni la Constantinopol.

De și Vasile-și atribuisese și dreptul de a hotărî el unde vor trebui să steie Patriarhii căzuți³, Partenie reuși să răstoarne pe rivalul său în Octombrie al anului când i se puneau înainte Domnului Moldovei acele întrebări grele de care a fost vorba mai sus. Lipsit de acest puternic sprijin, el căută, prin residentul imperial, pe acela al catolicilor⁴. Căpătase și sprijinul nesigurului Grec care îngrijia la Constantinopol de interesele lui Vasile⁵.

Aflând de ce se țese acolo contra voinții și prestigiului său, până atunci neatins în aceste cercuri bisericesti, unde se simția mai tare, Domnul Moldovei își pregăti răsbunarea. Dar nu el va trimete în ascuns pe Patellaros, care-și aștepta de atâta vreme ceasul în mănăstirea Sfântului Dumitru din Galați. Pavel de Alep va arăta cum Domnul ocrotitor, care i-a luat mănăstirea, dând-o călugărilor de la Athos, nu l-a iertat niciodată pentru această inițiativă, așa încât bătrânul cleric, neizbutind să rămâie în Scaun, trebui să treacă la

¹ L. c.

² *Ibid.*

³ După Sathas, *Bibliotheca medii aevi*, III, p. 581, și Ghedeon, *Κανονικαὶ διατάξεις*, I, Constantinopol 1888, pp. 43-50, Iorga, *Vasile Lupu*, în *Mem. Ac. Rom.*, I. c., p. 233.

⁴ Hurmuzaki, *Fragments*, III, p. 148 și urm.; *Doc.*, IV, p. 706, și urm.

⁵ Pentru fetele din Țara-Românească (una se chiamă românește: Stanca), ale acestui om care se pare că a râvnit Domnia, v. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. 111, no. LIII, și ed. lui Constantin Căpitanul, p. 162, nota 1. Pentru întreaga afacere, pe lângă Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 239-41, no. LXXV, Melchisedec, I. c., p. 209, și povestirea din *Istoria Bisericească a lui Meletie de Arta*, II, pp. 409, 449; Hurmuzaki, *Fragments*. III. pp. 160-1, și Papadopoulos Kerameus, *Ἱεσ. Βιβλ.*, I, p. 442.

Moscova și apoi la Cazaci, unde a și murit¹. Prin intrigile lui Partenie, capuchehaii au fost atacat pe drum de câțiva ieniceri plătiți pentru aceasta și ucis. În zădar ceru Patriarhul, și printr'un cleric trimis anume la Iași, să i se ierte greșeala de neascultare. Sistemul întrebuițat față de Pavlachi, iar, înaintea de aceasta, și față de Chiril Lukaris, îi puse capăt vieții: Turci camuflați ca Greci îl aruncară în Mare cu piatra de gât. Ioanichie recăpătă Scaunul. Amestecându-se și ambasadorul englez, Chiril al III-lea și, după dânsul, Paisie de Larisa fură impuși (1651-3) printr'un simplu decret al stăpânilor turci, în schimbul sumei cerute de la dânsii. *Aceasta însemna însă încetarea puterii lui Vasile în conducerea Bisericii ecumenice*; și neizbânzile pe acest teren corespundeau cu altele pe acela al legăturilor cu străinătatea vecină, și cu primejduirea situației lăuntrice².

¹ V. primul capitol despre Moldova.

² V. Iorga, *Vasile Lupu*, I. c.

CAPITOLUL V.

Curtea monarhilor români

Înainte de a vedea cum această înceată împușinare duse la o catastrofă¹, să urmărim pe câțiva vizitatori ai Moldovei încă liniștite și prospere, precum și ai Țării-Românești strânse cu credință în jurul bunului moșneag Matei, pentru a se vedea până la ce grad de temeinică înjghebare supt influența monarhiei de sistem modern ajunseseră țările pe care atâta vreme le turburaseră neconținut schimbările dese ale Domnilor, luptele dintre partide și năvălirile străinilor bucuroși de a le servi în profitul lor.

Un Slav italianizat, Marcu Bandini din Scoplie, arhiepiscop de Marcianopol și administrator de Durostor și de Tomi în Dobrogea, căpătă aici o misiune în legătură cu învierea latinismului religios.

Vizitatorul apostolic, venit în calitate de locțiitor arhiepiscop, dar subminat prin secretarul Gheorghe Kutnarski de ierarhia polonă reprezentată printr'un Zamoyski, absent, nu avu prilejul să vadă, afară de audiențele la sosire, viața de la Curte, dar, redus să trăiască la Bacău, cu caracter privat și având apoi voia de a călători prin Moldova, el poate da altă icoană a țării decât aceia cari au cunoscut numai ceremonialul rezidențelor și strălucirea alaiurilor.

Ceia ce se desface din această largă expunere, care urmărește însă, aproape exclusiv, fără vre-o curiozitate în altă di-

¹ Totuși în ajunul căderii, Vasile avea lângă dânsul pe mitropolitul de Sofia, pe cel de Naupact și pe un Georgian venit pentru pomană; Pavel de Alep, Mitropolitul de Târnova, erau la Matei ca și „căpetenia episcopilor din Țara Sârbească“; *ibid.*

recție, situația catolicilor, foarte neglijată supt regimul polon, e părăsirea orașelor de „provincie” — Suceava are însă 20.000 de Români și 3.000 de Armeni¹ —, în folosul capitalei, unde stă monarhul, spre care totul trebuie să se îndrepte și în care cată să se concentreze totul. La Huși episcopia e crăpată, la Vaslui, de care totuși s'a ocupat Vasile, făcând să se lucreze la biserică², foarte lăudată și pentru picturi, de Pavel de Alep, vechile Curți ale lui Ștefan-cel-Mare sânt în ruine³. Aceasta pentru că acuma Domnul nu mai cercetează țara, ci stă închis în capitala sa, pe care o împodobește cu mărețe biserici și în care adună boierii scoși de pe moșiile lor și ostași permanenți cari înlocuiesc pe vechii curteni și gloatele. Acolo sânt și negustori de toate neamurile, dintre cari de la început apar în această descriere Francesul Joseph — adăugim și pe ceasornicarul Gaspar Caillé⁴, — Italianul din Levant care-și zice Iacob Celebi, cutare Ragusan⁵, dar nu Ciprioți, Chioți ca pe la 1580-1600, ale căror insule sânt acuma supt stăpânirea turcească, decăzute, nici Cretani, a căror patrie se luptă pentru a rămânea venețiană. Armeni sânt mulți, cari-și au și o veche biserică, și ei s'au revărsat în jos, până la Vaslui și prin Roman până la Focșani și Galați, unde e un episcop⁶. Mai puțini Greci de cum s'ar fi așteptat, și ei sânt foarte rari și în rândurile clerului monahal. Nu lipsesc Turci, și ca împrumutători de bani⁷.

De la Iași și către Iași negoțul e foarte viu. Se socot la peste o mie carăle cu pește care pleacă de la Dunăre⁸.

Acolo la Iași și catolicii vreau să întemcieze, cu un conducător ungur, Paul Beke, „gimnasiul” lor, și Bandini e de

¹ Bandini, ed. Ureche, *Mem. Ac. Rom.*, seria 3-a, XVI, p. 249. La Hârlău se păstrează palatul lui Radu Mihnea, cu împrejurimea de ziduri; p. 252.

² Cf. *ibid.*, p. 180.

³ *Ibid.*, p. 187.

⁴ C. Erbiceanu. *Istoria Mitropoliei Moldaviei*, pp. 2-3; Iorga, *Studii și Doc.*, V, p. 90, no. 63.

⁵ *Ibid.*, p. 194.

⁶ *Ibid.*, p. 203.

⁷ V. și Pavel de Alep.

⁸ P. 204.

păreră că, păstrându-se titlul de Bacău, și episcopul catolic ar trebui să-și mute acolo reședința¹.

Curtea, de zid și lemn, nu s'a mărit din vremea lui Tomșa, când un călător polon afla o „dărăpănătură“, cu covoare pe pereți², dar pretulindeni se văd în odăi aur, argint și stufe scumpe: scaunele sânt acoperite cu mătasă bătută în cuie de metal prețios³. Boierii stau însă în case de lemn ten-cuit, și ceilalți locuitori nu se deosebesc în această privință de săteni. Abia în 1647, de frica focurilor dese, se încep, de cei bogăți, clădiri de piatră⁴.

Ar fi numai două sute de „spudei“ la douăzeci de școli după nații: a Românilor, care a ars la Trei Ierarhi, și încă odată, la locul unde se mutase, apoi a „Rușilor“ (aici li se zice Rufeni, nume păstrat pentru o bisericuță din margene), a Grecilor, — duci osebită, — și, firește, a Armenilor. Vasile-Vodă a dat 'oc de școală latină Iesuiților, promițându-li sprijinul⁵. O școală a lor ar fi voit-o Vasile, dar o împiedecă Varlaam⁶.

Rosturile domnești se păstrează ca supt Radu Mihnea, cu un adaus de rânduială și de pompă. Afară de Dumineci și serbători, în prezența a vre-o 2.000 de ostași și spectatori, dar în mijlocul unei străji de 200 de pedestri aleși și al unui cerc, mai restrâns, de douăzeci de scutași înalți cu uniforme roșii și arme aurite, e masa Domnului, cu buzduganul pedep-selor pe dânsa. „Nu se ține samă de starea nimănu, și Dom-nul chiamă cu un gest înaintea sa pe acela pe care-l vede mai năcăjit⁷“. Oricine poate fi părfit: „și Hatmanul, fratele Domnului“, și e dator să se explice. *Odată stătura închiși,*

¹ P. 233.

² P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 17. Dar se pomenesc, la ospăț, talerele de argint și „frumoase fețe de masă“.

³ P. 258. I se pare lui Bandini că Turcii nu îngăduie a se face din piatră decât mănăstirile.

⁴ La 1636 se socotiau 6.000 de case; P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 26.

⁵ Pp. 257-8.

⁶ P. 269.

· Princeps nullo respectu habito personarum. quem videt magis illicitum stare nūtu iubet prodire; p. 321

trei zile, toi frați după mamă, altfel necunoscuți, ai lui Vodă. Cine iea ceva cu sila de la țerani, pierel.

Și boierilor cari cereau mai multă îngăduință, de oare ce au ispășit cu viața 15.000 de vinovați, — socoteală pe care o aflăm și în alt izvor² —, el li răspunde așa: „Eu nu socot omul, ci dreptatea, nu averea, ci legea. Dacă voi toți veți săvârși ceva vrednic de moarte, de sigur veți peri. Ba, de ar fi rea jumătate din țara Moldovei, piară partea cea rea și să se păstreze cea bună! Cu cea bună voi trăi sigur; cu cei răi totdeauna aș fi în primejdie.“ Ca pe vremea lui Țepeș, după desfrăul de hoție pe care ni-l vădesc pentru vremea anterioară scrisorile Câmpulungenilor către Sașii din Bistrița, — dar spre acești munți și spre Tatari mai pot fi și acum acte de tâlhărie —, călătorul poate dormi lângă marfa și averea sa³.

Boierii nu înspăimântă pe țeranii cari vin cu simțul îndrăzneț al dreptății lor, ci-i îndeamnă a vorbi. „El (Domnul) singur vrea să judece orice pricină mai însemnată, și se îndreptățește cu accia că judecătorii ceilalți se lasă ușor câștigați cu daruri și astfel săracii sânt învinși, și când dreptatea este cu dânșii.“ Pedepsa cu moartea n’o poate rosti decât el sau, în casuri excepționale, acela căruia i-ar fi dat delegația sa. Vedem pe Vasile puind întrebări preoților catolici, prinși într’un proces de pământ și înfruntându-i cu citații din Evanghelie⁴. Când regele Poloniei, rugat de aceștia, îi trimete scrisori de recomandăție, Domnul nu ține samă, la județ, de dânsele. „La judecată nu trebuie să se aibă în vedere nici favoare, nici avuție, dreptatea singură trebuie să stăpânească... Atâta ni stă la inimă dreptatea, că nici pentru copiii miei n’am voi să facem ceva împotriva ei⁵. De și viața lui însuși

¹ Nam saepe accidit ut miles bonus aut nobilis rem levem violenter a rustico rapiat; si capiatur, certo illi moriendum; p. 321

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 231 40.000, după Pavel de Alep.

³ P. 321.

⁴ P. 265.

⁵ At in tribunal, nec favoris nec gratiae ratio habenda; una iu litia praedominari debet... Nobis vero ita cordi iustitia est, ut nec in favorem filiorum quicquam contra illam facere valemus; p. 266

dădea prilej la critici în ce privește legăturile cu femeile, el se arăta gata să înlăture și do la Curte, legați, pe aceia dintre catolicii pârți cari ar fi dovedii de imoralitate¹. Nu admitea certele între clerici, zicând că „e rușine să vezi certându-se accia cari prin chemarea și așezământul lor trebuie să aducă, să cullive și să formeze pacea“².

Boierimea, care nu e arătoasă în ce privește locuința, se îmbracă și ea cu același lux ca și Domnul, care dă exemplul, ba încă țeranii cei mai săraci ar și umbla boierește³. Dar și oameni din această strălucită nobilime se pot vedea la drum sau la oaste muind o bucată de pâne uscală în apa unui izvor. Copiii boierilor sânt crescuți să înfrunte și frigul cel mai aspru.

Clasa de sus are moșii întinse, pe care înlăiu cei veniți de peste hotare⁴, apoi și vechii locuitori liberi, sânt aduși în situație de vecini, dar, cu o obliăduire părintească, nu se resimț de această umbrire a libertăților. Cresc vite și oi, și călătorul catolic înseamnă până la 24.000 de capete de oi la cutare dintre ei, pe care-l numește⁵, oi așa de mari încât același, exagerând foarte mult, le arată ca părând din depărtare a fi niște vaci, coada singură a uneia fiind cât jumătate dintr'o oaie nemțească.

Nu lipsesc în casele boierești sobe de olane ca acelea din Ardeal⁶ dar și de veche tradiție moldovenească.

În jurul Domnului și a Doamnei, Cêrchesă din Cabarda⁷, acești fruntași ai țării își îndeplinesc zilnic datoria, fiecare dregătorie fiind și acuma de trei trepte. Aceasta afară de secretari dintre cari ar fi nu numai pentru românește, grecește, latinește, polonă și ungară, dar și pentru turcește și, osebit, tătarește. Ordinea serviciului e desăvârșită: „În de obște fiecare cu alăta grijă își caută de îndatoririle sale, încât nu se poate găsi în nimic nici cea mai slabă lipsă sau greșeală,

¹ P. 269.

² P. 270.

³ Pp. 310-1: „quasi barunculi splendide incedunt“.

⁴ Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, București 1908, în *Studii și doc.*, XVIII, *passim*.

⁵ Bandini, *l. c.*, p. 309.

⁶ P. 312.

⁷ D. Cantemir, *Ironicul*.

căci altfel dregătorul va ispăși cu cea mai mare pedeapsă acea lipsă sau greșeală.“ Sfetnicii pleacă la amiazi, afară de aceia pe cari-i oprește anume Vodă. Ceilalți revin pentru judecata de după amiazi. Și noaptea unii dintre dâșii rămân la „poarta“ Domnului.

Această „poartă“ e păzită, zi și noapte, de zece căpitani, cizzeci de pușcași fiind la intrare; nu este nicio trecere care să nu fie strict păzită după modelul Seraiului constantinopolitan. Lângă lefegii cu plată sânt „curtenii“, cari aduc cu dâșii slugile lor.

De câte ori trece stăpânul, cu ușerii și trei postelniceii înainte, purtând bețe argintate, iar spălăreii cu „sceptrul“, sabia și sulița, se face gard de ambele laturi pentru cinste și pază. Elicheta cere o așdâncă închinare cu mâinile la piept. Nimeni nu e îngăduit să fie de față decât cine se ține de palatul monarhului, străinii curioși trebuind să se ascunda prin unghere. Când Domnul merge la biserica lui Ștefan-cel-Mare, cu hramul Sfântului Nicolae, șase sute de ostași îl înconjură. Cu o suită de cizzeci de oameni înarmați, și cu toată boierimea împrejur, el înaintează ca un urmaș al lui Iustinian mergând la Sfânta Sofia să se roage pentru mântuirea sacralui Imperiu. În pragul lăcașului dămnezeiesc, clerul iese înaintea aceluia pe care, în această calitate ca a Împăraților de odinioară, și-l recunoaște ca stăpân¹.

La 1613, un secretar polon l-a văzut pe Vasile ieșind de la Trei Ierarhi ca să meargă în jurul Iașului. Avea „trei steaguri de Cazaci, apoi câteva zeci de ieniceri pe jos cu sinețe și după aceștia doi cai“. Călare, Vodă avea lângă el doi călăreți îmbrăcați în roșu, cai în urmă, Spătarul cu buzduganul și sabia, împreună cu câțiva boieri. Clopotele sunau vestind trecerea lui².

¹ Pp. 313-5.

² P. P. Panaitescu, *Calători poloni*, pp. 48-9. Happelius în *The-saurus exoticorum* din 1688, vorbește încă de cele cinci sute de salașuri de Tataři, datori cu serviciul militar („Es gibt im Lande auch viel Reussen, Ratzen, Armenier und Tartern: diese haben bey 500 Wohnplätze und sind verpflichtet wieder die andern Tartarn dem Fürsten zu folgen“). Supunerea Tatarilor, așezarea în curți (*dvor*) — auluri, cu datoria de a merge la războiu rezulta de sigur din ex-

La hramuri se păstrează ceremonialul pe care, pentru Țara-Românească, l-am descris mai sus. Și catolicii sânt admiși să salute la Bobotează pe Domn, care se ridică și înaintea lor și sărută crucea latină, ascultând cuvântări de omagiu, în românește și în latinește. Și copiilor aduși cu cântece și mici producții teatrale li se dă vin în păhărele de aur. Bandini l-a văzut pe Vasile la binecuvântarea apei, cu Doamna și cei doi fii ai săi, „unul de șapte ani, altul de cinci“ — și s'ar părea deci că din a doua căsătorie, pe lângă a oel Ștefan, botezat după Ștefan-cel-Mare, a mai fost unul. Cele mai mici amănunte de etichetă erau stabilite, și marturul strălucitei ceremonii le înfățișează. Soția stăpânului apărând nunai la astfel de ocazii, în jurul ei se adună jupănesele în mătasă, cu salbe și brățări de aur

Când e marea serbare militară, se pot vedea trupele permanente ale acestei țări. Bandini pomenește zece mii de călări descălecați, afară de cei o sută cinzeci de dragoni. O mie de pușcași sânt alături. O muzică apuseană face să se audă vechile arii. Mulțimea, ce se pleacă la orice privire a monarhului care-i caută cu ochii, se ridică la 20.000.

Imbrăcămintea și podoaba acestui emul al stăpânitorilor de odinioară ai Orientului întreg e strălucită. Oaspetele apusean socoate că singurii nasturii dulamei lui, aceia cu cari e înfățișat într'un frumos portret gravat¹, prețuiesc mai mult ca 100.000 de galbeni, iar ce poartă Doamna ca juvaier se poate socoti în valoare de 40.000

Iată, în acest cadru de suprema maiestate imperială, înfățișarea fizică, întru toate asemenea cu aceia pe care a prins-o pictorul, a celui mai bogat și mai mândru dintre vasalii usurpatorului din Constantinopole, „Nu prea înalt, dar de o statură potrivită, cu fața oacheșă rumenă², cu sprincenele negre, fruntea înaltă, nasul întru câtva coroiat, buzele puțin revărsate³, mustățile și barba negre⁴, fața severă, dar cău-

pediția lui Ludovic, care li-a impus același sistem ca antecesorii săi Cumanilor, iar nu unei acțiuni ulterioare a Domniei moldovenești.

¹ În fruntea volumului IV, partea I, din Hurmuzaki.

² Subfusco roseum et flavum colorem temperante vultu; p. 318.

³ Mediocriter deductis; *ibid.*

⁴ Părul cănit al lui Vasile e pomenit și de Miron Costin și de Pavel de Alep.

tătura de o cesaree maiestate“. Doamna e, tot așa de nălțuță: cu fața albă ușor rumenită, „are grația și bunăvoința unei Impărătese“. Un călător polon care l-a văzut la 1643 îl descrie pe Vasile așa: „Măreția Domnului era în adevăr de privit, fiind întru toate admirabilă. Intre altele avea pe el o haină împodobită așa de măreață de nu s'ar putea vedea una ca aceea nici la Sultanul turcesc, nici la vre-un alt monarh. Era croită, mi se pare, din brocard de aur pe care erau cusute tot în aur flori înalte de un deget; avea două perechi de nasturi de diamante splendide. Veșmântul era căptușit cu soboli“¹.

Oaspeții de cinste sânt aduși la Curte în cocie domnească, petrecuți de aceiași ostași în uniforme roșii. Boierimea-i primește în prima odaie, pe când stăpânul ei înainteză din ocolaltă. La citirea scrisorilor de cinste stăpânul țerii salută, luându-și calpacul. Darurile se aduc pe lipsie, supt ștergar, după datina creștinească a pomenilor; Doamna, fiii Domnului primesc deosebit².

Ospețele se fac în Divan, Domnul stând în jeț de catifea prinsă cu ținte de aur, Boierii, invitații de afară-l încunjură. Felurile sânt aduse în vase de argint acoperite. Se întrebuințează linguri și furculițe din același metal. Pe când se presintă fiece mâncare Domnului, care le primește sau le răspinge, Păharnicul, care gustă băuturile, stă după jețul lui Vasile și Spătarul ține sabia și buzduganul; ușierii cu bețele lor de argint stau de pază. Cu vin, cu bere, cu spirturi străine, întovărășite de „sămăliți“ ca ocelea pe care le cunoaștem, masa poate să fie până în scară³.

Slujba la biserică e făcută de întregul cler episcopal, Mitropolitul, care poate muștra pe oricine, stând continuu la îndemâna Domnului⁴, și se îngăduie și locțiitorului de episcop latin să ocupe locul al cincilea. O întreagă întovărășire de mitropoliți și episcopi străini scoși de Turci din locurile lor ieau loc numai după aceea, de orice rit, ai țării. După îndeplinirea ritului aproape de două ori milenar și descărcarea

¹ P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 35.

² Pavel de Alep.

³ *Ibid.*

⁴ P. 322

tunurilor și sinețelor, trec înaintea celui care poartă dârza căciulă de războiu a lui Mihai Viteazul, ca, odată, la Bălgradul Ardealului, înaintea eroului, cei douăzeci și patru mai frumoși cai din grajdurile Curții pe cari Vlădica Varlaam îi stropește cu aghiazmă.

Am spus că acuma este o Capitala, una singură, care nu se poate mula. Dacă Domnul iese la țară e ca să vadă cum se pârșește de Tataři granița răsăriteană. Și atunci însă rosturile ceremonialului se observă cu toată grija, mai mult decât în Apus, unde regele Spaniei e ascuns în Escorial, iar Ludovic al XIII-lea stă retras, cu slăbiciunile sale fizice, la Saint-Germain en Laye.

Se vestește cu două, trei săptămâni înainte plecarea unei adevărate muci oștiri. 3.000 de călări, 2.000 de pedestri întovărășesc, gata de luptă, pe domnescul cercetător, care călărește între garda sa, asemenea cu ienicerii țarigradeni, — pe frâul calului domnesc țin mâna doi „stapedarii“, între alți douăzeci în veșminte roșii cu acele lungi căciuli sămănate cu lunițe și stele de argint care sânt reproduse de artistul rutean în presintarea pe frontispiciul Cazaniei a aducerii moaștelor Sfintei Paraschive —, și între boierii în hainele cele mai mândre. De toate, puterile armate ale țării care se găsesc în acest împunător alaiu pot fi socotite și până la 12.000.

Pe când, ceva mai târziu, în Franța, un drum prin provincie al tânărului Ludovic al XIV-lea e o grea sarcină pentru locuitori, aici lotul se face cu deplina cruțare a țării în cea mai desăvârșită ordine. O mie de cară ale negustorilor urmează cortegiul și sătenii pot veni să-și vândă pe preț drept produsele, fiecare boier având de-ale mâncării, pentru el și pentru ai săi, în carul său deosebit. „E atâta disciplină între ei, încât nici pentru cuhne: Domnului nu cutează a se lua ceva fără plata cuvenită.“

Lagărul, asămănător cu al Sultanului, e un adevărat oraș, cu străzile sale. În mijloc, Vodă stă în cort de mătăasă țesută cu aur, patru altele de o potrivă încunjurându-l pentru dregătorii din suită. Sânt alte vre-o patru sute pentru boieri, fiecare îngrijindu-se de al său. De aici se desfac la nevoie cele iuți care pun pe fugă și decimează bandele de pradă

ale Tatarilor¹. Și vânătorile se fac cu o adevărată oaste, aici ca și în Țara-Român ască, unde se pare ca o boierime foarte războinică le caută și mai mult²

I se zicea de Turci lui Vasile „boiul de aur“³, dar, înainte de toate, el e omul dreptății și al ordinii.

Aceasta înseamnă însă monarhul în sensul cel mai deplin. Totul atârână de dânsul, care primește pe umeri toată sarcina. Același cleric catolic scrie, arătând că nu e boierie în afară de placul domnesc: „Căci aceasta înseamnă stăpânirea absolută, că niciun boier nu este decât acela pe care Domnul, care slăpânește absolut, îl vrea să fie și să se recunoască astfel“⁴.

În Țara-Româneasca, baștinul Domn ținea mai tare la vechile forme patriarhale, având mai multe legături cu oastea, pe care o cerceta adesea, și cu poporul, ale cărui datine îi erau atâta la inima și căruia îi dăruise ușurarea de a lucra, la mănăstiri, doar trei zile pe an⁵. Și el obișnuia să se uite rîzând la poporul care se arunca lacom asupra monedelor ce împărția însuși la zilele mari, ca Impărații, precum a putut să vadă Pavel de Alep când Patriarhul de Antiohia, Macarie, a apărut acolo asupra Crăciunului din anul 1653. Dar disciplina se ținu până târziu strictă; ostașii, de țară și străini, trebuind să se tereasca de prea multa bățutură. Noaptea, străzile Târgoviștii erau cu îngrijire păzite contra răufacătorilor.

Și aici însă la hramuri și ceremonii Vodă, care locuiește

¹ Pp. 319-20.

² Pavel de Alep. — Pentru căsătorii, descrierea la G. Hapelius, *Historia moderna Europae*, Ulm 1692, p. 134, a aceleia a domniței Maria traducere de d-na Marcela Caragea, în revista *Ioan Neculce*, IV, pp. 252-60; v. și T. G. Bulat, în *Rev. Ist.*, X, p. 263 și urm., Alte observații, în Franz Babinger, *Robert Barygrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a. XVII. Calatorul englez găsește că grajdurile lui Vasile biruie cu mult ale Marelui Duce de Florența sau ale regelui Angliei; *ibid.*, pp. 166, 171.

³ P. 323.

⁴ P. 326.

⁵ Crescute la cinci, dar restabilite de Duca-Vodă; Iorga, *Condica lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, în *Studii și doc.*, V, p. 364 (proces 1696).

Într'un mic palat frumos, dar „fără nimic deosebit“¹, și nu cheltuieste pentru îmbrăcămintea sa cât vecinul moldovean, apare, la capătul odăilor pline de drogatori, cu Spătarul care-i ține sabia și buzduganul. Imbrăcămintea boierilor munteni caută să ajungă și să într-acă pe a Moldovenilor și ospețele adună aceeași lume după aceleași reguli. Tără cea mai mică deosebire, și unii și alții copiind, nu datini turcești, care n'au fost astfel niciodată, ci arhaicele modele bizantine, și se împart acclora caitane de serbătoare la sfârșitul mesei de ceremonic. Pentru petrecerea visitorilor se dă musică orientală, și se întârșează spectacolele de pehlivani². Și la Târgoviște Mitropolitul e dator să slujească zilnic înaintea Domnului, luând parte, firește, la toate judecățile. Se relevează de diaconul sirian și obisnuința întăririi sau schimbării tuturor demnitarilor la începutul anului, în ziua caitanelor. La Bobotează, după programul pe care-l cunoaștem din Moldova, doar se adauge gluma apariției, la urmă, a unui comișel călare pe un catâr și a altuia care și-a ales un măgar.

Dar aici, pe lângă măreția Domnului, și alte priveliști mărețe sânt îngăduite. Dovadă descrierea Palatului metropolitan din Târgoviște, în mijlocul unei mari și frumoase grădini. Aici, pe zidurile azi ruinate se vedeau picturi felurite, înfățișând „minunile Facerii Lumii, pe uscat și pe mare, descrierea Ierusalimului și a mănăstirilor, a Muntelui Sinai..., a Sfântului Munte cu cele douăzeci și patru mănăstiri ale sale în fața Mării; un bogat tesaur e cuprins într'aceste puternice ziduri“³. Și este și un alaiu al Vlădicăi cu „străjeri și comișei, tot feciori de boieri, în haine frumoase, blănite cu samuri“.

În ce privește locuințele boierilor ele sânt descrise ca bine clădite din piatră și cu multe încăperi, ca palatul de la Filipești al Postelnicului Constantin Cantacuzino, frate cu Toma și Iordachi, care avea și o bibliotecă, destul de bogată, de cărți grecești. Și călătorul sirian înseamnă: „Odăile sânt toc-

¹ Descriere a călătoriei lui Gheorghe Krasinski, 1636, în P. P. Panaitescu, *Călătorii poloni*, pp. 30-1.

² *Ibid.*, p. 32.

³ Pavel de Alep asigură că în Țara-Românească lucra un pictor de la Vasile-Vodă.

Fig. 12. — Piatra de mormânt a lui Matei Basarab la mănăstirea Arnota.

mai după modelul celor din Constantinopol. În adevăr, toți boierii munteni au reședințe minunate ca arhitectură. Ei se întrec în frumuseța zidurilor și așezămintelor: într'aceasta se încheie toată ambiția și mândria lor. Când se întâmplă ca vre unul să fie mazilit, el se retrage în casa sa de țară, petrecându-și ce-i mai rămâne ca zile între zidurile și în apropierea mănăstirii sale“.

CAPITOLUL VI

Scrisul epocii lui Vasile Lupu

E de neînțeles cum o Doamnă ca a lui Vasile, cu dorința acestuia de a i se cunoaște pretutindeni bogăția, puterea, influența, fundațiile n'ar fi fost înfățișată într'o operă de istorie și erau de sigur destui cari, într'o societate în care se îmbia cultura, ar fi putut s'o facă. S'ar gândi cineva la desființarea, de revoluția care pusese capăt acestei lungi și strălucite stăpâniri, a paginilor menite s'o comemoreze, cum și lipsa unor însemnări pentru timpurile de la Aron-Vodă încoace s'ar putea lătmuri prin aceia că voința lui Vasile, amestecat în atâtea uneltiri și tulburări, le-ar fi făcut să dispară.

Monumentul literar al acestei epocii, oprit însă cu sfârșitul veacului precedent, monument întrecând cu mult tot ce se putuse înjgheba la Munteni pentru cutare parte din lupta pentru Scaunul domnesc a lui Matei-Vodă, are cu totul alt caracter decât acela al unei opere de liniștită presintare a împrejurărilor. Cronica lui Grigore Ureche nici n'ar trebui să se numească astfel, cum nu va fi vrut nici autorul¹, fiindcă de fapt e o lucrare de istorie, de istorie oarecum erudită și critică, puind alături mărturiile vechilor anale slavone cu izvoarele latine și polone chiar, care atingeau trecutul moldovenesc și căutând să ajungă la cunoașterea unui adevăr care interesează prin el însuși.

Revisuirea la care a fost supusă, vre-o douăzeci de ani după redactare, de un Simion dascălul, venit din Ardeal, și de un călugăr Misail a putut să înșele pe unii cercetători din tim-

¹ El vorbește cu oarecare despreț de ce spun „cărțile bisericesti“; ed. Kogălniceanu, p. 137.

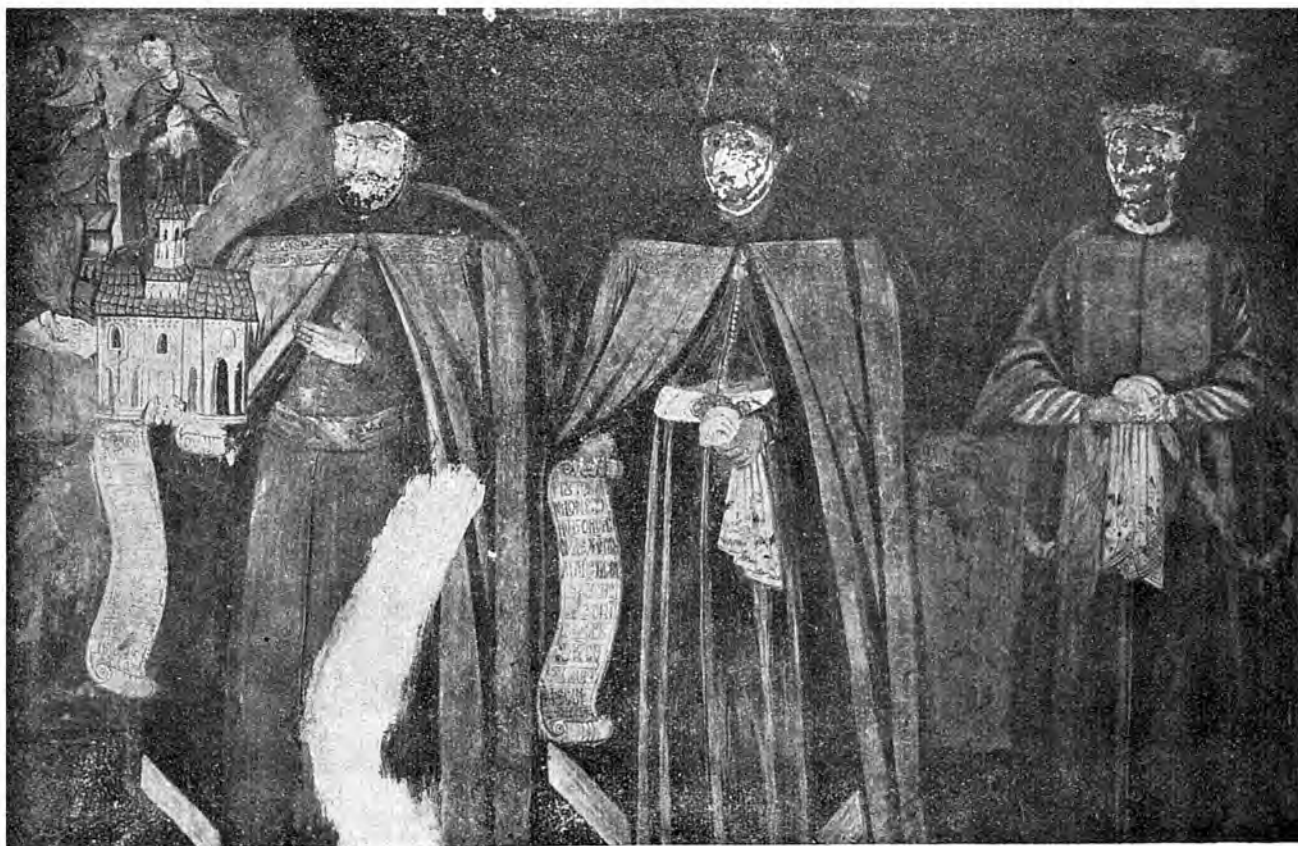

Fig. 13. — Vasile Lupu și familia sa la biserica Hlincea, jud. Iași.

purile noastre, cari au coborît pe Vornicul lui Vasile-Vodă din rostul pe care de sigur îl păstrează, cu toate înădițurile superficiale și de multe ori superflue, care n'au putut sa atingă țesătura originală, în care se oglindește o epocă, o generație și o atitudine politică bine determinată și cu totul vizibilă, permițând să se fixeze mai de aproape vremea când această neașteptata lucrare a putut fi alcătuită.

Fiul lui Nestor Ureche¹ își petrecuse mulți ani de tinerețe la Poloni, când tatăl era pribeag pe lângă Movilești, și ca sfătuitor al tinerelor Domni nenorocite care se urmară în primele decenii ale acestui secol. Infrângerea definitivă a familiei lui Ieremia l-a înălțural un timp pe Nestor de la rolul de conducător al politicii moldovenești pe care-l avuse mai mulți ani de zile. Dar la 1644 fiul, prietenul statornic al Polonilor, sprijinitorul alianței cu dânsii, era în fruntea Divanului, alături de Toderășcu Ianovici, care suferise și el aceiași influență și urmația aceiași tendința. Ocupa acel loc de Mare Vornic al Țării-de-jos de care i-a ramas legat numele².

În acel moment se puse problema orientării politice nouă a Moldovei, și am văzut că partidul grecesc al păcii a biruit.

Tot atunci Bandini avea asupra începuturilor Moldovei păreri care corespund în parte, și într'un chip izbitor, cu acelea pe care le va calege Vornicul moldovean, a carui operă n'a fost cunoscută misionarului catolic. Și pentru acest Bosniac de bună pregătire latină, Românii sânt Romani, „Italieni“, și anume printr'o creațiune d' Stat „română“ în Ardeal, de unde se desfac trei frați, Domoncuș „Volcha“ („Valahul“) și Dragoș. Ei trec dincoace, găsesc bourul și căteaua Moldova. Cel d'întăiu, cu numele maramurășean, nu ajunge a stăpâni, pe când ceilalți doi, aducându-și și mama în aceste locuri pe care le găsesc bune, se urmează într'o fabuloasă Domnie nouă: primul lasând numele sau soției, celalalt întemeind cu trăinicie Statul Nu lipsește, alaturea, nici părerea, pe care o va răspândi Simion Dascălul, că acești „Italieni“

¹ La 1607 se acordă indigenatul polon lui Nestor Ureche, lui Vasile Orăș Hatmanul, lui Gheorghe Mavrodi Logofătul, lui Isai Balica, lui Gheorghe Lozonschi; Grabowski, *Antichități polone în limba polonă; Ojezysti wspominki*), II, p. 628

² V., d. e., Hasdeu, *Arch. I. I.* I, p. 120 no. 172

ar fi fost dintre marji vinovali fugari ai unei închipuite Rome¹. Ideia romană, o afirmă, cu tărie, ca punct de plecare și ca element de mândrie, și Ureche: „de la Râm ne tragem“, „de la Râmleni ce li zicem Latini“. El vede un singur început, dar ține de rău pe Munteni, a căror istorie o știe, recunoscând că e mai veche, — „Muntenii mai d'întăiu“ , pentru că numesc patria lor cea nouă „Țară-Românească“, atunci când nu e decât o „Vlahie“: „că ei nu vor să dispară, să facă două țeri, ce scriu că au fost tot o țară și un loc“.

Față de Munteni nu e deci sentimentul buneii înțelegeri de pe la 1644-5, ci acela pe care-l putuse lăsa amestecul din 1653, cu detronarea lui Vasile. Li se amintește că au fost vremi când poruncia la ei Moldova: „Așijderea și Muntenilor, nu numai nevoie și groază li făceau, ce și Domniile le schimbau și pre cine vreau ei Moldovenii), primiau“². Același gând de răsbunare se vede și când, îndată dupe aceasta, se lovește și în Ardeleni — de sigur nu de Simion Ardeleanul, cu povestea lui despre Craiul „Laslău“ în luptă cu Tatarii la întemeierea Moldovei! —: „Pre Ardeleni nu-i lăsau (aceiași) să se odihmească, ce pururea li făceau nevoi, și cetăți multe le luase și le lipise către țara Moldovei“. Față de Turcii, cari „acoperiau toată lumea ca o negură“, au fost războaie, biruinți, „rocoșiri“; dar nu se simte aceiași pornire ca față de cei cari, Munteni și Ardeleni, de curând îngenunchiaseră Moldova³.

Mai departe, Ureche a văzut pe câmp urma „troianului“ pe care-l leagă de glorioasa amintire a lui Traian. Necunoscător al vieții de prin prejur, el crede pe întemeietorii Moldovei viind „den domniile ce au fost pre acele vremi la Râm“. Originea maramurășeană nu caută a o lega cu acea plecare din atât de depărtata Romă. Domuncuș și „Volcha“, pe cari-i cunoaște o tradiție pe care am numi-o: catolică, nu există pentru dânsul.

Dar, căutând să descurce începuturile neamului său mai restrâns moldovenesc, fără nițio preocupare pentru ceia ce se petrece dincolo de Milcov, el urmărește, pe lângă scopul

¹ L. c., pp 306-7.

² P. 132

³ *Ibid.*

de a face ca trecutul să nu se uite, „să nu se înece anii cei trecuți a toate țerile (*sic*) și apoi să nu se poată ști ce au lucrat, să se asemine hiarelor și dobitoacelor celor mute și fără minte“, pe lângă acela de a stabili un adevăr, întru cât se poate, căci, recunoaște și el ca și Englesul sir Walter Raleigh, că „de multe ori omul însuși cele ce vede cu ochii săi nu poate să le puie pe rând și multe mințeșle și au spune mai multe au mai puține, dar cel de demult și răsuflate de atâta vreme de ani?“, ci și *învederarea unei cugetări politice*.

El scrie în adevăr după ce greșelile de politică internă, cu ocrotirea Grecilor, și de politică externă, cu schimbarea orientării, se plătiseră. Căci altfel acela care văzuse și servise strălucita Domnie, de mare prestigiu, a lui Vasile. n'ar fi putut vorbi, în chiar prefața sa, de „scăderea care se vede că au venit în zilele noastre“, *ceia ce trimete la câțiva ani după catastrofa din 1653, poate chiar după caderea și a lui Gheorghe Ștefan, înloquitorul prin răscoală al Domnului său*.

Că Ureche nu apare de la 1647 poate fi și din cauza unei disgratii, care ar explica și mai bine atitudinea față de Vasile-Vodă, iar actul de împărțire a averii lui la 3 Maiu din acel an n'a fost decât pomenit de două ori de către V. A. Urechiă¹. De fapt misionarul Bandini pomeneste pe Ureche ca viu și în funcție la 2 Novembre din acest an 1647².

Pentru o astfel de scădere cel obișnuit cu dietele suverane ale Poloniei face răspunzătoare această poruncitoare monarhie care nu ține samă de niciun sfat: în amestecul de influențe, „toată dreptatea au lăsat pre cel mai mare și o giudece și ce i-au părut lui, ori bine, ori rău, aceia au fost lege, de unde au luat și voie p'asa mărie și vârf. Deci, cum i voia Domnului, numai ce caută să li placă tuturor, ori cu folos ori cu paguba țării. Care obicei și până azi traiește“³.

Țara n'a fost deci cu „așezare bună“ de la început, ci tot schimbări dese ale Domnilor, fiind atunci „Domnia ca

¹ Al. Gâdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din sec. XVII*, p. XIII; Urechiă, *Ist. lit. rom.*

² Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VI, p. 394, scrie „Illmo Ureky, sommo giudice causarum“.

³ Pp. 131-2

o căpitănie“ iară statul creditor. Când e vorba de biruința lui Ștefan-cel-Mare asupra lui Mateiaș, o altă săgeată pleacă împotriva celor „mândri și lălnici“, ale căror lucruri le arată Dumnezeu a fi „fragede și neadevărate“¹. „Nime să nu se nădăjduiască în puterea sa, ce întru Dumnezeu să-i fie nădejdea, nice fără cale războaică să facă, că Dumnezeu celor mândri se pune împotriva“². Ștefan el însuși nu scapă de critica scriitorului asupra celor nesățioși de putere și de mărire: „Pre obiceiul firii omenești: de ce are, de ce pofteste să aibă mai mult, nu sosia lui Ștefan-Vodă ale sale să le țină și să le sprijinească, ci, de lăcomie, cele ce nu erau a' lui, încă vra să cuprinză“³. Cum Radu-cel-Frumos caută de două ori „să-și ieie strămbătatea sa“ împotriva strașnicului vecin moldovean, Ureche pare ca lovește în silințele ce va face Vasile-Vodă ca să-și reia Scaunul în 1653, când scrie: „adese se lămplă, cela ce va sa-și întoarcă băltaia, de două ori îl bat“⁴. Dar Vasile ar fi lăudat pentru legile sale, că „unde nu-s pravile, din voia Domnilor, multe strămbătăți se fac“⁵, dacă s'ar fi pus în practica de fapt condica, luată de-a dreptul din grecește și latinește, a acestuia. Uciderea lui Arbure și a fiilor lui de tiranul Ștefan e aspru criticată.

Nicăiri însă atacul nu e mai direct, în cuvinte mai aspre, decât atunci când Ureche, părând a vorbi de petrecerile desfrânate ale lui Ștefan Rareș, atinge pe acela despre care Miron Costin a putut scrie: „și însuși Domnul, Vasilie Voevod, cu silă a câteva case de boieri, luându-li fețele, peste voia părinților, la fiitorie, iară oamenii de casa lui, nepoții lui Vasilie-Vodă, mai mare sila făceau, luând băieții oșmenilor în silă la curvie, care toate faptele mai pre urmă s'au arătat cu mare osândă asupra casei lui Vasilie-Vodă“⁶. La Ureche se scusă și uciderea Domnului care, pus în Scaun de Dumnezeu, trebuie să-i urmeze în ce privește sigura dreptate, dar și blândețea, căci și el are nevoie să-i fie și lui blând Dumnezeu.

¹ P. 153

² Pp. 153-4

³ P. 157.

⁴ *ibid.*

⁵ P. 186

⁶ P. 310

Și el urmează, trecând la capitolul desfrânarilor: „Dece care poate fi om ca acela, să-și vadă muieră silită și baljocurită și să sufere? Carele nu va suspina văzând fiică-sa, fecioara den sânul său, ce o au cruțat să o ia oarecine și să-și rîză de dănsa? Și care slujitor sau boianu va primi să-i ia muieră spre pohta sa cea neastâmpărată și nu-i va gândi rău? Ce vină, dar, vom putea da celui ce nu poate suferi amarul inimii sale?“. Și pedepșa ce vine atunci, e, de fapt, mîniță de la Dumnezeu¹. În ce privește asprimea lui Vasile, simțim că ea e criticată când Ureche amintește că „în Moldova au cei mai mici acest obicei, de pier fără giudeț, fără vină și fără sama: singuri cei mari giudecătorii, singuri pârși și singuri plinitori legii... Mai mulți dintre capete sînt iubitori a vărsare sînge nevinovat, apoi dau vina lăcuitorilor că sînt vicleni.. Crez mai bine ar fi den dragoste decăt den frică sa-i slujească Iar. de s'a învăța cei mai mari de pre niște muște fără mînte cum a ținea Domnia! Că toată albina își apără cășcioara și hrana lor cu acele și cu veninul său, iară Domnul, adecă matca. pre nime nu vatămă. ce toate de învățătură ei ascultă.“ „Cum, deară, ar fi mai bine: pentru blîndețe să asculte pre cel mai mare și sa-l iubească și cu dragoste să-l slujească decăt de groază și de frică sa i se plece? Pentru că ceta ce poțeste să se teamă de el atîta norod de om, trebuiește și acela să se teamă de toți“².

Ca alte legături cu țările și neamurile vecine, față de Poloni, el e un prieten, dar sprijinit pe dreptul țării sale de a fi de sine stătătoare. Când Ștefan trimete steaguri de biruință regelui Casimir, Ureche adaugă că acela a făcui-o „nu pentru că doară au fost datori să-i trimiță, cum zic unii că au fost supus Leșilor, ci pentru să-l aibă prieten la nevoie și la treabă“³. Atacul regelui Ioan-Albert contra Moldovei îl umple de mînie, și cu acest prilej își arată și scârba față de Turcii păgâni.

Muntenii sînt nu odată tratați aspru, și Vlad Călugărul, ajutător al Turcilor contra lui Ștefan, care l-a pus în Scaun,

¹ P. 208

² P. 220-1

³ P. 159

e calificat de rebel contra „stăpănu-său“¹, ceea ce e în concordanță cu apucăturile lui Vasile ca Domn și al Muntenilor.

Incurcăturile din vremea aceasta cu Cazacii, dușmani ai Polonilor, asociați ai Tatarilor, cutreierători prădalnici ai Moldovei, îndreptățeste judecata că „sânt gata de a se amesteca la toate, neîntrebând pe nime“, și isprava lor recentă explică asigurarea că „nu le pot sta înaintea nice odată Turcii“².

Mândria moldovenească a scriitorului îl face, în sfârșit, să arăte pe luptătorii din secolul al XV-lea ca oameni „carii erau gata. au să moară au să izbândească“³. Aceasta se arată la 1476. când boierii „au picat nu fiește cum, ci până la moarte se apărau. nice biruiți de arme, ci stropsiți de mulțimea Turcilor“⁴.

El nu e dușmanul luptei vitejilor: „inimile voinicilor, în războiu trăind, se ascut“⁵. Se bucură de influența hotărâtoare a vremii aceea peste vecinii înșii: „Iar socotește că supt un copaciu bun câși se mistuiesc sau călă laudă își adauge, nu numai purlătorul, ci și țara, când năzuia la dânsul (la Ștefan) și la țară și domnii cei străini, să-i duca la Domnie și cu ajutorul lui erau cu nădejde că vor izbândi“⁶; dar nu e vorba, ca în cazul lui Vasile, de a cuceri un Domn moldovean pentru sine, pentru fiu, frate sau ginere. Numai hotărârea graniții cu Muntenii prin luarea ținutului Putnei i se pare lucru bun și drept, asigurător de pace⁷. Ștefan îi apare, în momentul supremelor triumfuri, ca „un Impărat și biruitor de limbi păgâne“, pe care-l binecuvintează Biserica⁸. Și întru lauda lui, după ce-și reiea țara și-și pedepsește dușmanii, el înalță un imn strămoșului: „Minunat lucru! După poticala lui de ’ntăiu cela ce nu avea voinici de oaste, ci strângea pastorii din munți și argații de-i întrarma, acuma iară se ridică de-aproape biruitorilor,

¹ P. 167.

² Pp. 225-6

³ P. 159.

⁴ P. 165.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ P. 162.

⁸ P. 163

cel ce întâiu se vedea că au pierdut țara, acum dă Domnii altora și țara-și lățește!“¹. Motivarea păcii cu Ioan Albert prin aceea că Ștefan a vrut să arăte pe adevăratul începător al războiului care nu este el, aparține aceluiași judecăți spre cinstea neamului său. Dar și la Ștefan neconținutele atacuri contra „odihnei altuia“ sânt socotite ca o greșală, și el apare astfel „ca un leu gata de apucat, de nu-l poate nime îmbânzi“².

E interesant și locul unde, la războiul cu Ioan Albert, după bănuiala acestuia, ca sprijin pentru expediția în Moldova, că „li se supăraseră (Moldovenilor) cu Ștefan-Vodă“ pentru că, „întru atâtea războaie, fără odihnă și fără măsură făcea, de cu toții se bătea“, el adaugă: „iară țara socotia că, de nu li-i îndemână cu al său, dară cu străinul mai multă neîngăduință li va fi“³.

În judecata asupra nesățului turcesc e amintirea luptei cu darurile la Poartă pe acea vreme: „pentru acesta lucru cunoaștem că nice un bine țării n’au făcut [Alexandru Lăpușneanu, distrugând cetățile], ca vasul cel fără de fund, macar oală apă ai turna într’însul, nu-l mai poți împla. Așa și Turcul: de ce-i dai mai mult, de aceea îți cere și-ți face mai multă nevoie, că el daru-l scrie obicei, mai apoi, de n’ai vrea să-i dai, încă caută numai să-i dai“⁴.

Pretutindeni se întâlnesc dovezile că scriitorul e un om familiarizat cu locurile acelei Moldove-de-jos pe care Ureche a avut-o în saună ca Vornic. El știe „unde purcede apa Șmlei, în ținutul Tutovei“, și pomeneste movila lui Șendrea pe locul unde a căzut, la granița munteană, acel boier⁵. Când e vorba de fuga Turcilor la 1475 el înseamnă: „unde se chiamă Vadul Turcilor și până astăzi“. La Crăciuna el explica apoi: „ce-i zic, acmù, Putna“. Aflăm că „movila Căiatei“ e „de ceia parte de Râmnic“⁶. Evident că el cunoaște personal „movila cea mare a Tecuciului“. Hotarul cu Mun-

¹ P. 167.

² P. 177.

³ P. 171.

⁴ P. 221.

⁵ Pp. 161-2

⁶ P. 181.

lenii e stabilit de dânsul ca de un om care a umblat pe dânsul¹. Tot așa din experiența sa vorbește despre casele domnești lângă biserica din Vasluiu a marelui Domn², și se știe grija ce a purtat-o Vasile lăcașului de închinare de acolo.

Descrierile de bătălii, așa de frumoase, și pentru cea de la Vasluiu și pentru marele sacrificiu de la Războieni, nu pot fi decât din condeiul cuiva care e deprins însuși să lupte.

Stilul sprinten, fără nicio poticneală și presintând rare cazuri de arhaisme pitoresci în cuvinte și în sintaxă — așa: „fece“³, „acasa-și“, „înma“, „cândași“ —, arată, de sigur, o remaniere, și aceasta a putut fi sarcina aceluși Simion care, zicându-și „dascăl“, ceea ce poate să însemne numai la singura școală domnească, aceea de la Trei Ierarhi, *răpede decăzută*⁴, stabilește o limită de timp⁵, s'a lăudat într'o prefață cu totul confusă și barbară, plină de laude pentru sine și de afirmații contrazicătoare, ca a „izvodit“ din „izvodul“ lui Ureche cronică, sensul fiind acela de copiere⁶. De fapt lui trebuie să i se puie în samă⁷ acele traduceri sau adaptări după Cronografia lui Münster, care tratează, fără nicio legătură strânsă cu povestirea, despre țările vecine⁸ și de mult s'a recunoscut⁹ că la știrile culese de autorul cronicii din lucrarea istorică a lui Ioachim Bielski el a adaus pe acelea de la

¹ P. 162

² *Ibid.*

³ P. 169. In ediția C. Giurescu, greșit: „facea“

⁴ V. Iorga, *Ist. învățământului*, pp. 27-8.

⁵ Când se vorbește de necontenitele năvăliri ale Tatarilor în Polonia (ed. C. Giurescu, pp. 123-4), aceasta trimete la anii 1650, când Tatarii și Cazacii tulburau continuu regatul.

⁶ V. P. P. Panaitescu, *o. c.*

⁷ Pe lângă explicații false, ca aceea care face din Petru Șchiopul, un nepot de fiu, — cu acela de soră, al lui Mihnea-Vodă. Mutarea expediției lui Lobodă și Nalivaico de la sfârșitul secolului al XVI-lea în epoca lui Ștefan-cel-Mare, este a i se atribui tot lui. In adevăr în unele manuscrise titlul, cu data cea bună, se afla la locul său, unde se mântuie cronică.

⁸ Prefața la ediția C. C. Giurescu le pune în sama lui Ureche.

⁹ Și revenirea, confus: asupra soartei lui Petru Aron, spre sfârșitul Domniei lui Ștefan-cel-Mare, arata să fie un adaus al dascălului.

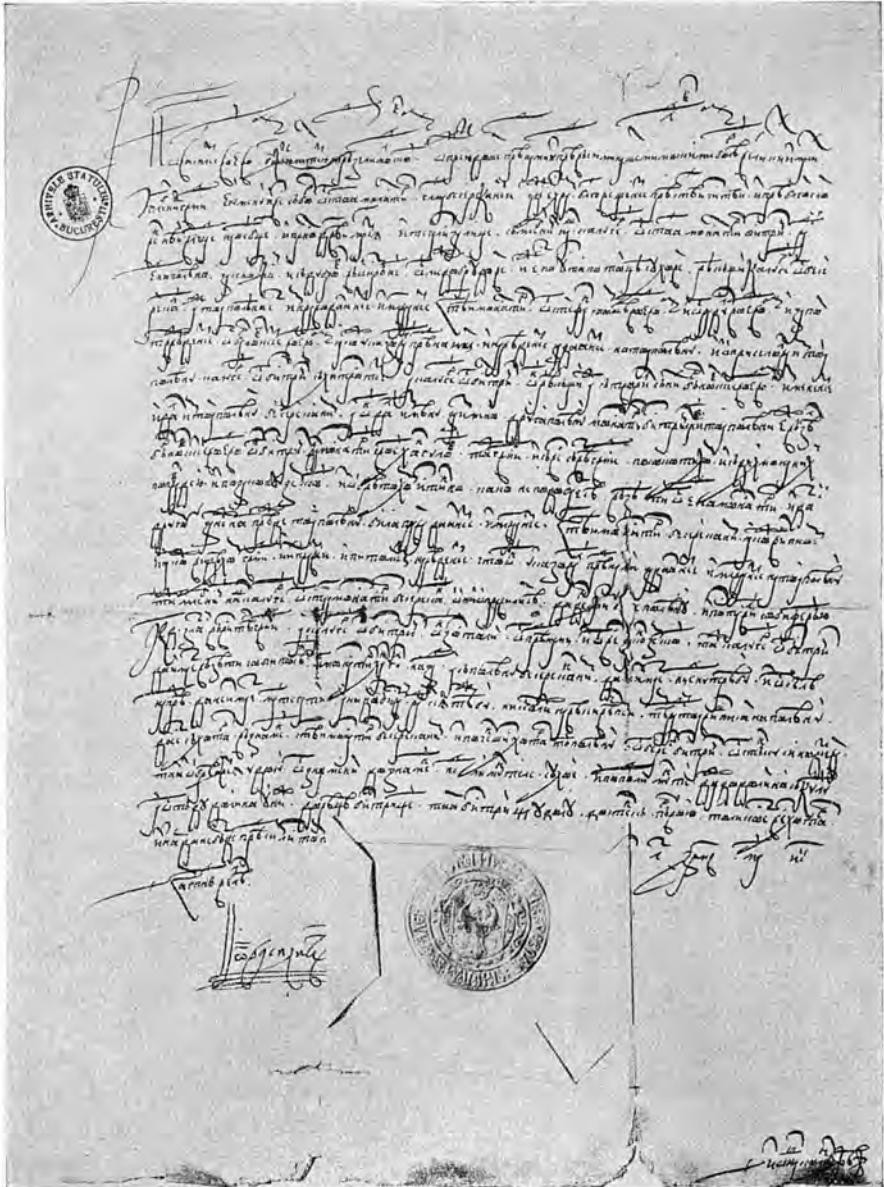

Fig. 14. — Document al lui Vasile-Vodă (1634).

Martin Paszkowski. Ce ar veni de la un Misail Călugarul, atacat și el de Costinești pentru pareri contrare mândriei neamului, nu se poate stabili; avem a face fără îndoială cu un obscur copiator al textului pe care-l avea înainte. Mentalitatea adăugătorului e alta, umilă, smerită. De sigur că nu Ureche ar fi scris, vorbind de legăturile cu Turcii, cari de atâtea ori apar la dânsul, bătuți; „supt mâna lor și supt giugul lor sântem șerbi“.

Intre aceia cu cari luptă, în scrierile lor, Costineștii este și Eustratie Logofătul. El nu poate fi decât traducătorul codului și al lui Herodot. *O revedere de el a lucrării Vornicului nu este imposibilă*: se poate chiar ca Ureche însuși s'o fi cerut. A trebuit să se isprăvească era religioasă de înțelegere cu catolicii, contra calvinilor, ca să se poală scrie, după moartea lui Petru Movilă, de ruptura definitivă a celor două Biserici, adăugind ca o mustrare cu largime de spirit : „[ca și cum] Răsăritul cu Apusul n'ar hi fost logodna lui Hristos“¹.

S'ar părea chiar ca Ureche însuși, care va li recurs și la sfaturile lui Eustratie Logofătul, cea ce ar explica și mai bine mențiunea lui, ca prelucrador, la aceiași Costinești, *dacă nu cumva de la el era acea continuare a letopisetului vechiu până la Vasile-Vodă*, a însărcinat pe Simion, care a putut sa-i iubeje și copiii, cum o făcea Tudor din Feldru pentru ai lui Ciogolea, ca să revadă un manuscris ce i se părea că e lipsit de „gramatică“, și de aceia, pe când în prefața pomenită vorbește de „Ureche Vornicul“, în text, la Despot, se întrebuintează forma: „dumnealui Ureche Vornicul“².

Am fi ispițiți să credem chiar că acest dascăl e același cu „Simion al doilea logofăt“, care în 1631 traducea din grecește un decret al lui Paisie, Patriarhul de Ierusalim, pomenind și pe Domnul Moldovei și pe al Târzi-Românești³, dar, cum se va vedea, o altă identificare e mai probabilă decât

¹ P. 140.

² Pentru osebirea adausului de textul primitiv poate servi formula dascalului, ca în: „scrie Marțin Pașcovschii“. Niciodată Simion nu s'a coborât la discutarea izvoarelor divergente. El uici n'a văzut povestirea contemporană moldovenească despre aceste împrejurări.

³ *Mag. Ist.* 18, p. 330.

aceasta, pentru care ar trebui să se admită că un boier de Divan a putut, fie și pentru învățătura sa, să fie întrebuințat ca dascăl.

În ce privește însă fondul, știrile adause de Simion sânt luate fără știința și critică: „germana“, „vară“, din textul său străin, pentru Ruxandra Doamna, în legătură cu Despot, devine astfel „soră bună“. În traducere, hotarul moldovenesc devine „hranița românească“¹.

Așa cum ni-a fost transmisă opera lui Ureche e una din cele mai însemnate din faptele trecutului nostru, vrednică să fie pusă alături de cele mai măndre clădiri și de cele mai îndârjite lupte. Pentru întâia oară un boier, dintre aceia cari, cum am văzut prin scrisorile lor politice, erau în stare să judece pe Domni și să arate direcțiile care li se păreau a fi mai bune, a întins, plecând de la constatări și năcazuri ale vremii sale, opera de critică asupra întregului trecut al țării sale, care i se părea că trebuie cunoscut celor de pe lângă și de după dânsul. În stare să apropie, să ciocnească și să îmbine mărturiile deosebite, el s'a dovedit că poate să le și împace într'o singură expunere, sigură și curgătoare. Crescut latinește, el a avut prin modelele clasice pe care le cunoștea din școală instinctul că trebuia pentru a preface o limbă, — pe care în prefetele muntene, fie și a unui Udriște Năsturel, om învățat, am văzut-o așa de zgremțuros de nesigură, în trase topite dintr'o dată, fără ca disciplina sa se prefacă, așa cum vom vedea-o la Dimitrie Cantemir, într'o silă și originalitatea într'un capriciu. E tot atâta marmură tare în aceste povești ale Domnilor ca și în solida înjghebare pe veci a bisericii celor Trei Ierarhi

¹ V. observațiile amănunțite ale d-lui P. P. Panaitescu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1925.

CAPITOLUL VII.

Răscoala boierilor contra monarhiei

Imprejurările la hotarele Țarilor românești se schimbă cu totul prin două morți de stăpânitori, întâmplate în toamna aceluiași an 1648: a lui Rákóczy, de mult bolnav și înlocuit de fapt prin fiul său omonim, ca regent († 10 Octombrie), și a lui Vladislav Polonul.

Înlocuitorii lor erau foarte deosebiți ca temperament și scopuri de acești oameni cu însușiri mari, cari, cu toată ambiția lor, știuseră să se oprească înaintea piedecilor pe care înțelegeau că nu le pot birui. În tânărul Rákóczy fierbea setea de a juca un rol ca acela pe care căutasera să-l câștige Báthoreștii, Sigismund și Gabriel. Din potrivă, fratele lui Vladislav, Casimir, crescut pentru Biserică și ajuns cardinal, era ca făcut pentru a presida la primejduirea, anarhisarea și poate desfiacerea unui regat care în prima jumătate a secolului putuse lucra la cucerirea Moscovei și la impunerea și în Suedia a suveranului său.

Și posibilitățile de viitor se deschideau cât mai largi, dar în alt sens, prin isprăvirea lungii lupte contra Habsburgilor, stabilindu-se, în tratatele zise din Vestfalia, o ordine de lucruri permanentă pentru centrul și Apusul, atâta vreme groaznic de tulburate, ale continentului: „echilibrul european“.

Fățǎ de aceste așa de însemnate prefaceri, Domnii români, încă înțeleși între dinșii, căutară să ieie poziții nouă.

Matei o făcu prin solia din 1649 a lui Udriște. Se căuta refacerea vechiului pact, dar cu unele schimbări, nu totdeauna însemnate, cum era cererea de a se îngădui căsătorii între cele două clase stăpânitoare din Ardeal și Țara-Românească, dar cutare alta arăta dorința de a înlătura o clausă

jigitoare; cum era cu tributul în formă de despăgubire pentru ce lua Domnia de la păstorii ardeleni, cari, spunea trimisul, nu mai vin într'un număr așa de mare.

Nu mai era vremea când Matei, întrebându-l pentru aceasta și o scrisoare a Doamnei Elina către Gheorghe Rákóczy I-ii, căuta să afirme că politica munteană nu se sprijina numai pe alianța cu Ardealul, ci, lăudându-se foarte mult Pașa de la Silistra, care era ca un stăpânitor autonom, se cerea puternicului Ardelean o înțelegere bună între cei doi vecini ai țării, cari sânt „ca nește părinți și socolitori și învățatori de toate lucrurile noastre“¹. Egalitatea între cele trei țări, care se impuse încetul pe încetul de la sine, trebuia să se învecereze din ce în ce mai mult, și aceasta țară nicio considerație față de Împărăția turcească, încăpută pe mâni netrebnice și nedestoinice de a-și impune voința, fie direct de la Poartă, fie prin acel odinioara puternic Pașă marginal, a cărui autoritate se va reface mai târziu numai, după ce mișcarea boierilor împotriva Monarhiei samavolnice, așa de aspru criticată de Ureche, va slăbi puterea de împotrăvire a Domnilor românești.

Față de cererile lui Matei, noua stare de spirit în Ardeal se arată prin sfatul lui Kemény, așa de mult amestecat în rosturile noastre, care ajunge a fi îndreptătorul acțiunilor țânărului prinț. El crede că, dacă e să se încheie ceva, trebuie să se ție sama de „demnitatea“ și de „rangul“ Ardealului maghiar². Se va ațunge însă, în ziua de 18 Februarie 1650, la o legătură care nu schimbă nimic din situația de până atunci³.

În ce privește pe Vasile, el înștiințase pe Kemény, îndată după aflarea morții bătrânului Ardelean, că revine asupra lucrurilor ce fusese în discuție cu acesta⁴. Cea ce-l inte-

¹ După Hasdeu, în *Columna lui Traian*, 1874, pp. 1870-1, forga, *Studii și doc.*, IV, p. ccxxvi, nota (scrisoarea din 3 Ianuar 1633 a Elinei).

² După izvoare ungurești Sârbu, o. c., pp. 266-7.

³ *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, pp. 27-8. În fruntea soliei muntene erau Marele Vornic Dragomir, Barbu Marele Stolnic și Postelnicul Ienachi; *Mon. comit. Trans.*, XI, pp. 68-9: românește, în forga, *Studii și doc.*, IV, pp. 28-9, no. xxxviii.

⁴ *Török Mag. Allam-Okm.* III p. 111

resa mai mult în acest moment erau legăturile, greu de potrivit între ele, cu Polonia noului rege, cu Cazacii și cu Tatarii.

Aceștia din urmă prădaseră strașnic Polonia și făcuseră și o vizită, pe la hotare, Moldovei. Mândrul Domn, care avea la îndemână oastea pe care am văzut-o, nu voi să rabde, cum o făceau vecinii săi din regatul polon, aceasta insullă. De și Miron Costin, care era pe vremea aceea, la începutul carierei sale, cămăraș la Domnie¹, crede ca acest holărîl răspuns a fost o imprudența, grea de urmări, Tatarii, din Bugeac și din Crimeia, fură atacați și pedepsiți. „Pruteanir“, păgubiți, în „pânile“ lor, se plânseră unui Domn pe care-l știau în stare să-i răsbune. „Prelejindu-se Vasilie-Vodă la masă vesel, îndata au chemat căpitanii, dându-li poruncă să porcează, într-acea drită, cu slujitorii și, den slugi boierești și den târg, cine va vrea săl mcargă în dobândă, să lovească pre Tatarii“². Astfel aceasta adunatura surprinde banda de juititori și o despoaie de agonisita ei sîlnica, la Brătuleni, „la Răzina“, în părțile basarabene. „Au intrat ai noștri îndată cu săbiile într'înșii.“ Alții fură loviți în părțile Lăpușnei³.

Urmează plângeri la Hanul, la Poarta, de unde se dădu voie de răsplătire. Aceasta de și Vasile încercase a arata că totul s'ar fi făcut fără știrea sa și că, din potrivă, a hrănit pe Tatarii și li-a dat și bani⁴.

Intre Tatarii și Cazacii se stabiliseră relații de frăție pradalică, Iinul încheiase acum la Zborow, în 1649, o pace.

¹ Grabowski, o. c., I, p. 60. Tatal lui traia înca și avea un rol în negociațiile dintre Vasile și Poloni; *ibid.* Cf. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCXXX, nota 5.

² În acel moment el se gândia la noi cladiri și întreba în Ardeal *dacă nu se află zidari italieni*; Iorga, *Doc. Ard.*, I, pp. 1170-1, no. MMCLXXV. *Avem astfel poate taină caracterului noii mănăstiri Golia, cu pilaștri în stilul Renașterii.* În 1651 el lucra la zidurile Sucevei; *ibid.*, p. 1197, no. MMCCXLV.

³ Miron Costin, pp. 318-9. Intr'o scrisoare din 15 Decembrie 1648 Domnul blastămă pe Tatarii cari au prădat la el; Hurmuzaki, IV², p. 570, no. DCLXVIII.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 237, no. LXXIII. Și un fiu al Hatmanului, fratele lui Vasile, era rob la Tatarii; Iorga, *Doc. Ard.*, I, pp. 1168-9, no. MMCLXXIII. V. și raportul olandes următor,

oricât de nesigură, cu Polonia, și Chievlul devenise reședința permanentă a aceluia care se înfățișa acuma ca un al treilea Domn ortodox în aceste părți. Purlând îmbrăcămintea și caciula razboinică a Domnilor noștri, cercând a-și face în jur un fel de Curte, el trimetea soli lui Rákóczy, în care vedea pe aliatul său liresc contra unei întâmplătoare revanșe polone¹; solii treceau prin Moldova de la Hatman la „Craiu“, Vasile fiind mai mult sau mai puțin mulțumit de această prietenie, cu privire la care nu fusese întrebat nici de o parte, nici de alta². Planul căsătoriei între domnița Ruxandra, întoarsă din Constantinopol în ciuda logodnei cu Grillo, al cărui tată fu ucis de Turci, și între Sigismund, fratele prințului ardelean³, rămase în aier: Domnul Moldovei, încă în culmea puterii, nu putea să prevada ce grosolan ginere era să-i deie soarta. Se credea în Polonia că fudulul Cazac, care, la beție, amenința pe toată lumea, și-ar fi pus gândul asupra țărilor noastre pe care le-ar fi pus supt temutul său buzdugan⁴.

În vara anului 1650, când se credea că asociații peste deosebirea de lege stau să cadă asupra Muscalilor⁵ se produse cumplita invazie a Moldovei. După un plan bine stabilit, o parte din năvălitori se îndreptă de la Soroca spre Suceava, pe când alta venia pe la Orhei și Lăpușna. Miron Costin asemănă jaful ce s'a făcut atunci cu acela de pe vremea lui Ion-Vodă. Toate târgurile dintre Prut și Siretiu suferiră sălbăteca trecere a hoardei unite cu cetele căzăcești, ba chiar unele bande răzlețe pătrunseră și până la munte. „Din afară, la țară, au aflat toată țara pre acasă, cu dobitoace, cu herghelii, de care era pre atuncișea plină țara“. Boieri fură uciși ca

¹ Sârbu, o. c., p. 271.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCXXIX-XXX.

³ *Ibid.*, pp. CCXXXI-II.

⁴ V. și, la 1644, Hurmuzaki, IV³, p. 531, no. DCXXII; I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 27, no. XXI.

⁵ În lagărul polon se știa spre sfârșitul lui August 1649 că Hanul s'a îndreptat spre Bar pentru a pedepsi pe Moldovean; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 201, no. 2. Dar acel care conduse năvălirea fu numai locotenentul lui Calga. Pentru năvălirea din 1650, *ibid.*, p. 202. — Bătrânul Logofăt Teodor Ianovici muri în aceste bejenii; Miron Costin, p. 329

Ștefan Murguleț de la Cernăuți, „pământean vestit între Curte“; alții, ca soția lui Miron Ciogolea, merseră în robie. La Țuțora se așezară din nou corturile tătărești.

Pe când Doamna era trimeasă la Suceava, Vasile-Voda făcu ca și Chighecenii ascunși în pădurea lor, de unde se puteau apăra. Cu o oaste pe care un Polon o socoale la 5.000 de oameni, el își așază o reședință de bejenar în codrul Vasluiului, la Căpotești, unde se ridică, pentru rugăciunile domnești, o biată bisericuță de lemn, fiind locul strălucitului lăcaș al celor Trei Ierarhi.

În acest timp, Iașul ardea. „Unde și unde au rămas câte o dugheniță. Curtea domnească, casele boierești, tot orașul, într-o mică de ceas cenușă s'au făcut“, apărându-se, cu tot ce era ascuns în ele ca averi, numai mănăstirile, a căror cruțare o impusese pravoslavnica Hatmanului căzăcesc. Trei Ierarhii fură însă cuprinși de imensele flăcări.

Trebuie să se ajungă la un tratat de răscumpărare. Un izvor polon arată că Tatarilor li s'au dat 130.000 de taleri¹; Hinil se mulțumi cu 10.000 numai, dar Vasile trebuie să primească pețirea Ruxandrei și fiul Cazacului, pe care până atunci găsisese mijlocul de a o ocoli². Tatarii căpătaseră și promisiunea unui dar anual și unei cabanițe³. Chemarea la

¹ Socoteala lui Miron Costin e exactă. Un raport olandes din Constantinopol vorbește de 120 000; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 238, no. LXXIV.

² I. Bogdan, *Doc. Arđ.*, III. Tot acolo, pp. 27-8, se arată așezarea deosebitelor cete ale teribilei invazii. S'ar părea că totuși Ruxandra se măritase la Constantinopol cu tânărul Grillo. Un raport din 24 April 1643 al bailului vorbește de „il parentado“; Hurmuzaki, IV², p. 524, no. DCXIII. La 1645 Vasile intitula pe bătrânul Antonachi Grillo: „consuocero“; *ibid.*, pp. 541, 545, 549, și pe tânărul Ambrogio il numia: „ginere“; *ibid.*, p. 544. Anton Grillo, în 1649, se opusese la plecarea Ruxandrei; *ibid.*, p. 571, no. DCLXV. Ambrogio era în viață; *ibid.*, n-1 următor. Dar la 1651 ambasadorul venețian la Viena arată că nunta nu s'a făcut și că moartea bătrânului Grillo a fost provocată de „cuscu“; Hurmuzaki, IX, p. 4, no. VI. Pentru neîngăduirea plecării Ruxandrei din Constantinopol, raportul olandes din 8 Iunie 1648, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 234-6, no. LXXI. Cf. și Hurmuzaki, V, p. 4, no. IV.

³ Miron Costin, pp. 318-21

Poartă a lui Vasile fusese, poate, în legătură cu această navalire; el raspunsese că *nu l lasa țara*¹.

„S'au pustiit orașele și satele și mănăstiri“, scria egumenul de la Humor². *Cu acest prilej se învederă însă pentru întâia oară, dacă nu încă acuma necredința a boierilor care țierbea în ascuns, cel puțin nesiguranța bazei militare pe care se sprijinia Monarhia aceasta nu numai în Moldova, dar, cum se va vedea peste ab'a trei ani, și la Munteni.*

Dărăbanii cutezaseră a încerca sa prade casele domnești plecate în pribegie. Vasile i pedepsi, arătându-se în fața lor, „încins cu sabie“ și încunjurat de pușcașii nemți, cari fuseseră ceruți de la Poloni³. Rebelii de o clipă fură desarmați, unii ajungând la închisoare, și chiar la ocnă⁴.

„De atunci“, înseamnă acela care ca tânăr boier a vazut aceste lucruri, „au purces țara tot spre rău, den an în an, până astăzi“, și s'a dus „fericirea ei cea d'întăiu“⁵.

În acele zile cumplite, căroro li-a urmat ciuma mizeriei, niciun ajutor n'a venit de la Rákóczy, din nou legat contra oricui cu Domnul muntean⁶, și nici unul de la acestălalt Domn românesc, cu care se făcuseră așa de puternice jurăminte. Din potrivă, Matei primise, la începutul acestui an, soli căzacești, cari-i oferiră prietenia Hatmanului⁷: el fu chemat la Poartă și refușă⁸, arătând că-l împiedeca vrâsta și starea sănătății: se arăta dispus să meargă la mănăstire, *dacă nu i se dă ca urmaș un Domn străin*. — și aceasla însemna o succesiune a Moldoveanului⁹. Astfel el revenia la hotărârea, mai veche din 1642. a boierimii muntene înseși care se arătase în stare „a face ca Matei să se retragă de buna voie, dacă în locul

¹ Hurmuzaki, IV², p. 574, no. DCLXXV

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1188, no. MCCCXXV. Pază în Ardeal; *ibid.*, pp. 1180-90, no. MCCCXXIX.

³ Ar li fost în număr de 1.000; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 201, no. 3.

⁴ *Ibid.*, p. 321.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Tört. Tár*, 1889, pp. 343-4. Cf. Sârbu, *o. c.*, pp. 282-3.

⁷ Sârbu, *o. c.*, pp. 276-7.

⁸ Tot așa și Vasile; *ibid.*, p. 573. Ar li fost însă un plan al lui contra lui Matei.

⁹ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 153 l.

Fig. 15. — Vasile Lupu, după o stampă contemporană.

lui nu se aşează o rudă „dependente“ al Moldoveanului¹. Şi lui Regep-Aga i se făcuseră de boierime aceleaşi declaraţii². Trecuse vremea când, la 1645, scriind despre situaţia la Tătari, cari pregăteau atunci surprinderea din 1650, aşa că toata lumea în Moldova era pe fugă şi el, Domnul, sta gata să încalcece holărât a „nu se lăsa ucis“, „ca o pasăre“, ci a se bate, Vasile putea numi pe Matei „fratele său“³. Moldova rămânea singură să-şi caute de nevoile ei, şi Domnul muntean, care abia se legase de Ardelean, era să vadă el singur, după ce va fi prefăcut indiferenţa faţă de Moldova într-o cumplită nouă duşmănie, ce şubred e sprijinul de dincolo de munte. Iar, cât de spre Turci, Hmîl era acum vasalul lor⁴.

Dar strânsa legătură a lui Matei, care era *aliatul în toată forma al Hanului*, cu printul ardelean nu avea să dureze. Tare pe oastea sa, pe care o declara lăşiş, triumfător, că o ştie mai mare decât a lui Mihai Viteazul însuşi, el cerea altă formă de tratat, fără îndatorirea unor daruri anuale, care ar fi să atârne acum de bunăvoinţa sa. Şi ameninţa că, altfel, se înţelege cu Vasile şi cu pretendentul Székely⁵. Avea în acest timp cele mai bune legături cu Bulgarii, cari lucrau şi mai departe la opera lor de eliberare⁶. Cu indignare răspinse Kemény astfel de propuneri ale „decrepituului“, care nici nu poate avea mult de trăit, decât aşa, mai bine nunta moldovenească⁷!

Pe când Vasile căuta să-şi întrebuişteze toate silinţile pentru a tămădui după puţin rănile adânci ale ţării sale⁸. Matei, considerat de Cazaci ca un mai vechiu şi sigur prieten, — Hmîl se vedea, de altfel, împăcat cu tustrei vecinii creştini⁹ —, era rugat de Poloni să-i împace cu acest teribil

¹ Hurmuzaki, IV², p. 525.

² *Ibid.*, p. 528, no. DCXVIII.

³ *Ibid.*, p. 541

⁴ Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 202 S'ar fi dat ordine şi la Paşii vecini să-l susţie; *ibid.*, p. 203, no. 2.

⁵ Sârbu, o. c., pp. 282-3 (şi dupa *Mon. Hung. Hist. Dipl.*, XXIV, pp. 418-9).

⁶ *Ibid.*, p. 287 şi urm.

⁷ *Ibid.*, pp. 283-4

⁸ Prada lui Timuş la Dragomirna; Ghibănescu, o. c., III, p. 126.

⁹ *Mon. Hung. Hist. Dipl.*, XXIII, p. 38 şi urm

dușman¹. Tot odată el căpăta o nouă învoială cu Rákóczy, prin care acesta-i asigura ajutorul în cazul când Turcii ar căuta să calce „convențiile pe care Domnul și țara sa le au cu Poarta Otomană”². Era cea d'intăiu recunoaștere a faptului că Țara-Românească era un Stat de sine stătător, având numai anumite înțelegeri cu Imperiul Sultanilor. În schimb se promite Ardealului concursul militar, și contra Turcilor și Tatarilor, anume pomeniți. Dar Matei admite clausele contra cărora luptase: a tributului și darului de cai³. O mare solie merse în Ardeal pentru a face jurământul⁴. În sfârșit, când Tatarii cerură Domnului muntean să consimtă și el la plata unui tribut pe care-l fixau la 80.000 de taleri, bătrânul ostaș făcu pe acești barbari să treacă printre rândurile unei puternice oștiri, socotită, firește cu exagerare, la 50.000 de călăreți, trimețând răspunsul că o astfel de sumă nu se poate da decât unui suzeran și, dacă vrea Hanul, n'are decât s'o încerce față de o țară care vădit era așa de bine păzită⁵. În Mart 1652, un trimes al lui cerca încă odată în zădar cercurile austriece⁶.

Astfel asigurat și având la îndemână mijloace așa de mari, Matei nu putea gândi rău nimănui: toată grija-i era numai să fie la adăpostul oricărei surprinderi și să fie lăsat a-și urma opera de cultură începută. Față de vecinul său din Moldova, care va deveni el prietenul Cazacilor, odată aliați trecători ai Munteanului, el nu înțelegea să lupte altfel decât prin isprăvi în acest domeniu. Din parte-i, Vasile trecu acești ani, 1651 și 1652, prin mari încercări tocmai de spre partea Polonilor, cu cari era de mult legat, și a Cazacilor, de a căror prietenie și încuscrire îi era și teamă și scârbă.

Acei ani represintă momentul hotărîtor pentru cariera fulgerătoare a bătrânului Cazac Bogdan. În 1651 se credea că el

¹ *Ibid.*, XXIV, p. 424; cf. Sârbu, o. c., p. 297, nota 5.

² *Mon. Comit. Trans.*, XI, pp. 133-4 (25 April 1651).

³ *Ibid.*, pp. 61-2; *Tört. Tár.* 1889, p. 457.

⁴ Sârbu, o. c., p. 301.

⁵ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 172 și urm. Și în 1650 Matei ar fi trimis răspuns Tatarilor că-i așteaptă; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 239, no. LXXIV.

⁶ Hurmuzaki, IX, pp. 10-11.

ar putea să treacă și dincolo de vrajba veche, de „războiul servil“ al unui Spartacus bețiv și grosolan, cu Polonii, pentru ca să atace Imperiul, cu „bolșevismul“ unor puteri militare bine organizate și gata de orice sacrificiu¹. El se plângea lui Vasile că Ianus Radziwill, ginerele acestuia, vrea să i se amestece într'un războiu care stătea să se redeschidă: în așteptarea nunții fiului său Timuș cu Ruxandra, el se privia acuma ca fiind cuscrul mândrului și bogatului Moldovean, care nu știa cum să lungească lucrurile ca să scape de cinslea unei asemenea încuscriri nedorite².

De altfel Hmił însuși cerea această zabavă a căsătoriei, ca unul care se gândia, nu la nuntă, ci la războiu, având „să frângă grumazul la câțiva“³. Din partea lui, Vasile aștepta cu nerăbdare ca noua campanie să înceapă, anunțată cu atâtă încredere, să se mântuie cu un răsunător și definitiv desastru, care să-l scape și de Cazaci și de aliații lor, Tatarii, cei din Bugeac fiind socotiți de Rákóczy că ar putea să atace Moldova, ceia ce Matei, desprețuind puterea lor singură, considera peste mijloacele lor⁴.

În vară o mare luptă se dădu la Beresteczko între oști pe care exagerarea contemporană le socotea așa de puternice „cum nu s'au mai văzut supt soare“⁵. Prezența Românilor, firește numai Moldoveni, în lagărul polon, e de netăgăduit. de și s'a mers până la socoteala unui contingent, imposibil, de 4-5.000 de oameni⁶. Biruința fu a regelui Ioan Casimir,

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 204, no. 1.

² *Ibid.*, pp. 204-5. Nunta se amânase de la Craciun 1650 la Paștile anului 1651; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1192, no. MCCCXXXVII. Cf. și Hurmuzaki, V, scrisoarea din 16 Ianuar 1651 a lui Rákóczy; VIII, pp. 538-9. V. și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. ccxxxv. Ruxandra ar fi fost să se mărite cu un Zamoyski, un Wisznowiecki; *ibid.*, p. ccxxxiv. Mitropolitul Varlaam mersese la Cehrin și pusese la cale nunta; Mihailowski, *o. c.*, pp. 592-3.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 205, no. 1.

⁴ Sârbu, *o. c.*, p. 310. Vasile ar fi oferit și ajutoare Polonilor; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 205, no. 2 20.000 de ostași'. De fapt, Miron Costin luă parte la aceste lupte; p. 321. Se mai credea ca Bugecenii n'au venit să ajute pe ceilalți Tatar, de frica Moldovenilor; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 205, no. 3.

⁵ *Ibid.*, p. 206, no. 3. Se vorbea de 500.000 la Poloni cu un milion de cai! De cealaltă parte, 300.000 la „Turci și Tatar!“

⁶ *Ibid.* Erau însă și Români din Polonia; *ibid.*, p. 207 no. 1. Tatar

și Vasile fu așa de bucuros, încât puse caftan pe umerii părcălabului sau de Hotin, care-i aduse vestea cea bună¹. Pacea de la Bialocerrow părea să fi stâmpărat pe multă vreme roiurile zburdalnice ale lui Hmil. Și, cum intrigile Grecului Pavlachi, care umbla după Domnia Moldovei și era socotit ca acela care a făcut să fie invitați Domnii la Poartă — am văzut ce răspuns au dat și unul și altul, fură curmate prin executarea lui, cum Patriarhul, privit ca asociat al aceluia, se clătina în Scaunul său², zilele bune păreau că se întorc iarăși pentru atât de încercatul Domn.

Dar, pe când o oaste polonă, formata din contingente indigene și străine, se desfăcea tot așa de ușor cum se făcuse, celele Tatarilor și Cazacilor se adunau de la sine pentru prada obișnuită și cu atât mai mult pentru o răsbunare ca aceea cu care acum ele se simțeau datoare. Puterile ce se putură opune deci, în 1652, călcătorilor de pace, cari-și retrăseseră oștile, fură neîndestulătoare, pentru a li raspinge furioasa izbire. În zădar aștepta Vasile ajutor polon pentru el, în momentul când ginerele în perspectivă se gătia să vie înarmat pentru a-și face pețirea, în zădar Nicolae și Andrei Potocki scriau că nu poate fi parăsit acest vechiu și bun prieten; peste câteva săptămâni toată puterea militară polonă era zdrobită³. De la 1619, din zilele de la Țuțora, nu suferisera Polonii o nenorocire ca aceea care-i ajunsese acum. Miron Costin, martur al acestei cumplite înfrângeri, care a fost o distrugere, arată că mai toată pedestreimea a căzut supt sabia acelor cari se înțeleseseră a nu lua robii câțiva numai din călărimă putându-se mântui. Halmanul Kalinowski și fiul său își facuseră datoria, luptând până la moarte în această bătălie de la Batow⁴.

din Dobrogea trec atunci pe la Ciubarciu peste Nistru; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1195-6, no. MMCCXLII. Amenințări tătarești; *ibid.*, p. 1198, no. MMCCXLVI.

¹ Miron Costin, p. 321.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 239-41, no. LXXV.

³ V. *ibid.*, p. CCXXXVIII și urm.

⁴ P. 321 Pentru iuga la munte a Moldovenilor în vara lui 1652; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1207, no. MMCCXLVI. Rákóczy îngăduie primirea la Bistrița a boierilor prieteni; *ibid.*, p. 1208, no. MMCCXLIX. Se auzi apoi de retragerea de la Tatarsi a lui Hmil și de gătirea nunții, *ibid.*, p. 129, no. MMCCCLXXX.

Trebuie deci, acum, când Hmil avea un răgaz de triumfător, să se meargă până la nunta Ruxandrei cu acela care, după povestitorul moldovean, cunoscător al oamenilor de atunci, era „numai singur chipul de om, iară toată firea de hiară“. Scrisori ale lui Timuș impuneau ținerea făgaduiei¹.

Cu acest prilej pentru ultima oară se desfășură marea pompă a acestei Domnii cu caracter împărătesc. Înaintea solilor veniți de pretutindeni, și de la vecinul muntean, acesta arată încă odată ce poate bogăția și înalta sa cultură socială, de tradiție bizantină: „Domnie de optsprezece ani și Impărăției, ca bișug și ca cinste, sămănătoare“².

Toma Cantacuzino merge să întâmpine pe urful giner viteaz, cu fața stricată de vărsat, la Soroca, oferindu-i, nu calul din războiu cu care era deprins tânărul Cazac, ci o cocie cu șase cai; dar banuiala căzătoare făcu ca Toma să fie chemat dincolo de Nistru, la Iampol, și reținut ca ostatec, așteptând pe frațele lui Vodă, Hatmanul, care fusese cerut dintru'ntai, pentru aceeași chezășie. Prin Bălți alaiul oaspeților temuți înainta acum spre Iași. Cu opt cai de ginere, frumos împodobiți, Vasile ieși înaintea celății sale de Scaun, comandând 8.000 de ostași, aceia cari așa de mult îi lipsiseră în zilele celor mai mari primejdii, dar cari acum figurau cu tot atâta măreție ca atunci când îi văzuse „biscopul“ catolic Bandini. Era și cu acest prilej, spune povestitorul polon care descrie nunta, „un vrednic monarh și potentat, a carui vitejie nu se poate înfățișa în de ajuns“. Pe doua rânduri acești soldați de lux se înșirară ca să lase să treacă cei 3.000 de strașnici luptători ai lui Timuș, abia întorși de la cea mai mare a lor ispravă, a carii pradă se vedea pe veșmintele lor încărcate cu aur și mărgăritare.

Domnul Moldovei, îmbrățișându-și noua ruda, îi ținu o cuvântare, la care nu se dădu niciun răspuns de Timuș, sarcina revenind secretarului polon Wychowski.

În zgomotul tunurilor și sinețelor descărcate, în sunetul

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, I. c.; *Studii și doc.*, IV, p. CCXXXIX.

² Iorga, *Acte și fragm.*, I. c.

³ După Miron Costin fură reținuți pentru aceasta fiii fraților lui Vodă, Gavril Hatmanul și Gheorghe, ca și tinerii boieri Nițolae Buluș și Ioan Prăjescu; pp. 321-2.

musicei turcești și al tarafului de Țigani, își făcu ginerele întrarea la Curtea odinioară arsă de ai săi. Ceremoniile obișnuite urmară, cu danțuri, cu ospățul cel mare, cu pehlivăniile orientale, pe când Cazacii, așezați în vii, luau la goană pe Evreii din dugheni, femeile, care-și cântau al lor „lado, lado“ de acasă¹, mergând la cărvăsarie să caute băuturile obișnuite. După slujba nunții, de bună samă în strălucita biserică a Trei Ierarhilor, și zilele de petrecere care urmară, după schimbarea darurilor, care fură scumpe și din partea lui Timuș, soțul și soția plecară spre pustiul căzăcesc, la 6 Septembrie². Zestrea Ruxandrei fusese, ca și a Mariei, de 150.000 de galbeni în bani și 50.000 în giuvaiere³.

Intemeiat pe această legătură, Vasile încercă să joace din nou vechiul său rol de mediator între învingători și învinși, cari însă cereau să li se dea ca ostatec Iurie, fiul cel mai mic al lui Hmil⁴. În timpul nunții chiar, el ar fi vorbit lui Timuș de pace, și acesta, scoțând pe jumătate sabia, ar fi strigat că războiul va ținea „cât va fi un os de Polon și de Cazac“⁵. Dar el nu știa că acela care se mândria că a căpătat prin morocul său în luptă „aproape jumătate din regatul Poloniei: Ucraina, Rusia Albă, Volinia, Podolia și toată Țara Ruscască“, scria Turcilor, „închinându-li toată pravoslavia“, în numele unei oștiri de 300.000 de oameni, gata oricând de războiu, și era gata să jure înaintea Pașilor vecini, de Silistra și de Cetatea-Albă —, oferia să cucerească restul Polonia și Lituania, *dacă numai i s'ar da ca prealabilă răsplătă, Domnia Moldovei*, Vasile, care se pare că, atunci, nu se învoise încă la nuntă, fiind de fapt un trădător al Impărăței⁶.

¹ Miron Costin, *l. c.*

² Ed. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 34 și urm. (în limba polonă); Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 208 și urm. (traducere germană).

³ Hurmuzaki, V², p. 2, no. II. O scrisoare a lui Vasile către residentul imperial la Poartă, 15 Septembrie 1652; Hurmuzaki, V, pp. 11-2, no. XIV.

⁴ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, I, p. 33, no. XXVI. Cf. *ibid.*, p. 43.

⁵ Hurmuzaki, IX, pp. 15-6, no. XXVI. Cf. și *ibid.*, p. 17, no. XXVIII. O preținsă neînțelegere între Timuș și tată, care ar fi rămas dușman al lui Vasile; *ibid.*, p. 18, no. XXXI. V. mai departe în text.

⁶ *Ibid.*, p. 41. Pentru zvonurile politice care urmează această nuntă, Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCXL-I

Fig. 16. — Ioan, fiul lui Vasile Lupu, după o țesătură.

Dar peirea i se pregătia în momentul când se gătia să joace din nou rolul, care-i adusese atâta reputație, de împăciuitoare la hotarele sale¹.

De mult, boierimea de țară se simțea înlăturată de Grecii din jurul Domnului. Un Nicola Catargiu ajunsese a fi sfetnicul cel mai ascultat și, el jucase rolul de căpetenie în negocierea căsătoriei domniței Maria cu Ianus Radziwill². Il întâlnim dese ori întrebuițat în misiuni. Frații Cantacuzini, Toma și Iordachi, aveau în mână Vistieria și erau neconțenți în jurul Domnului. Pe acesta-l vedem cerând de la Poloni eliberarea cutărui Grec de la dânsul, găsit în tabăra oăzăcească³. Represintanții la Poartă erau, în 1657, Catargiu, intitulat fost Mare Vistier, Ionașcu, fost Agă, dar lângă ei se află Iordachi Cantacuzino, în calitate de fost Postelnic Mare, un Mare Păharnic Ramandi, un gramatic Iorga, un Dima Rusul, un Scarlat, un medic Iani, un Conduratu, un Parvana, un Margariti, un Pantazi, „gelepi“, un fost Cămăraș la chervăsarie, Neculae Pană, un Asanachi, fiul lui Constantin Asani Celebi, un Iorga Asani și fiii lui, un Apostol Mavrodi și un Nichita⁴.

De aici nemulțămiri, în care se amesteca și conștiința că boată această pompă, tot acest prestigiu costă prea scump. Aceasta o spunea un tânăr boier Sturdza pe la Hotin, în 1640 încă, unui Polon în trecere: el singur plătește de obicei o sută de zloți roșii pe lună, și, când poruncește Domnul, și pe săptămână. iar țărani, de și satul e mic, dau pe luna opt sute de zloți⁵. În 1651 se afla în Ardeal, cu o misiune de la Domnul său, unul dintre cei mai bogați boieri ai Moldovei, Gheorghiișă, fiul lui Dumitrașcu Ștefan; el capatase, de și cunoștințele-i de carte nu erau din cele mai bogate, locul pe care-l ținuse atâția ani cu vrednicie Teodor Ianovici. Era un om pasionat și gaț de hotăriri răpezi; căsătoria lui cu Safta, fiica lui Boul⁶, boierul influent și ambițios de la în-

¹ Cf. și I. Tanoviceanu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2 a. XXIV (1901).

² I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, la această dată.

³ *Ibid.*

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 313.

⁵ P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 46.

⁶ V. Iorga *Studii și doc.*, IV p. ccxviii, nota 2

ceputul acestui secol se lăcuse printr'o răpire, făcând să se întoarcă rădvanul întâlnit în cale la casele lui de țară¹. Cu prilejul acestei misiuni el arăta lui Mikes, unul dintre cei mai de samă sfetnici ai lui Rákóczy², că, nu numai boierimea, dar toată lumea nu mai poate răbda povara unor dajdii neconținut crescute³.

Cândva, la începutul anului 1653, Gheorghiiță Logofătul, cu frumoasa iscălitură, și, cu o iscălitură primitivă aspră, ca a unui om care fușese ridicat „den obiale“, Ștefan Marele Serdar, se îndatoriau față de prințul ardelean, „pre sufletul nostru c'1 creștinescu, cun așa să ne ajute noă Dumnezeu și Sfânta Maria Prețista și sfenții îngerii și toții sfenții lui Dumnezeu și slânta Beaserecă și Sfântul Post“ că, „de i să va fac milă Măriei Sale Craiul Ardealului de aciastă săracă țară și va lua de pre asupra noastră pre Vodă care este acum, pre Vasilie-Vodă, și pintru acesta lucru va porni Mărie Sa oștile, să nu vom putè anăndoi, iar unul dintre noi vom merge în oștile Măriei Sale, iar cellalt dintre noi vom fi în potriua lui Vodă, ca nice să poată a stränge oști, nice el să poată scăpa, și avuție lui Vodă, unde vom ști, Mării Sale au omului Măriei Sale vom face știre, și vom nevoi cu toată put re noastră ca să meargă la mânil Măriei Sale“⁴. Nebănuind asemenea gânduri ale lui Gheorghiiță Ștefan, Domnul dusmănit în ascuns îi dădea, cum am spus, locul de Logofăt Mare pe care-l ținușe până la moartea sa, după începutul lui 1648 Teodor sau Toderășcu Ianovici⁵.

Prințul Ardealului, veșnic cu ochii asupra Coroanei polone, crezu că se poate îndeplini împotriva acestui om care nu mai avea sprijin în țară și care pierduse favoarea Turcilor, care, în sfârșit, devenise, prin încuscrirea cu Cazacii, un dușman al Poloniei. ceia ce făcuse odinioară dincoace de munți un

¹ Neculce, *O samă de cuvinte*, ed. Kogalniceanu.

² Calatoria lui în Moldova la 1648; Iorga, *Doc. Ard.*, I, pp. 1167-8, no MMCLXXI.

³ Sârbu, *o. c.*, pp. 308-9.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 29-30, no, XXXIX.

⁵ O scrisoare a lui, pentru niște păhare de argint cerute Bistrițenilor, la 12 Ianuar 1648; Iorga, *Doc. Ard.*, I, pp. 1166-7, no. MMCLXIX.

Sigismund Báthory. Il jignise neizbânda fratelui Sigismund¹, care trebuia să fie soțul Ruxandrei, și căsătoria ei cu Timuș era încă un motiv de dușmănie.

Această înlăturare a Domnului moldovean, așa de zguduit și de isolat, ar fi vrut s'o facă însă nu el de-a dreptul ci cu ajutorul lui Matei, trezind între Muntean și vecinul lui dușmănia de odinioară. Presintând pe Vasile ca fiind gata de un atac asupra Țării-Românești, ceia ce era o imposibilitate, — și se va adăugi pe urmă că e vorba de a găsi un rost domnesc la noi lui Timuș, ceia ce era tot așa de neadmisibil, cu statornicul respect față de originea dinastică sau măcar locală a stăpânitorilor , el îl invită să facă un războiu preventiv².

Răspunsul bătrânului, care-și mărturisia totuși neîncrederea în Domnul vecin, pe care-l privia ca o fire nestatornică, — și de aceea nu-i merge bine nimic , fu că o asemenea întreprindere nu e cu puțință. Știind ce intrigi se țese în jurul moștenirii sale, care trebuia să fie apropiată, dându-și samă că boierii nu se mai uită în primul rând la dânsul, ci la aceia cari-i pot fi urmași: ori nepotul de soră, Diicul Dinicu, Constantin), ori fiul din flori, odată însemnat la nas, dar apoi iertat și pus în rosturi înalte ostășești, alt Constantin. al lui Radu-Vodă Șerban, el mărturisește că nu mai este la el acasă vechea bună înțelegere a tuturor. De nimeni n'are a se teme, el însuși, sau acel urmaș care va fi să fie. Țara a putut să reziste pe vremea când Domnia lui avea altfel de dușmani decât acuma. Și el adăugă că, mai la urma urmei, „chelluielile ce ar fi să se întrebuijeze fără folos întru aceasta războiul cu Moldova , găsim mai bine a le îndrepta către alte scopuri mai vrednice“³.

¹ El moare la 4 Februar 1625

² *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, pp 99 103.

³ *Ibid.*

CAPITOLUL VIII.

Lucrul de tipar al lui Vodă-Matei

Scopurile de cultură ale lui Matei le cunoaştem. Opera de tipărituri folositoare slujbei bisericeşti şi sufletului creştin urmase şi după data la care ne-am oprit pentru a urmări legăturile politice care duseseră la acest punct. La 1649 apare, nu în vre-o mănăstire, ci la Târgovişte chiar, un *Penticostariu* sau „Triod înflorit“ slavon, pe care-l scoate cu banii săi Doamna Elina, la sfârşitul zilelor ei, prefata, pompoasă, în care se arată că e o operă potrivită destinaţiei sale, fiind datorită, fireşte, lui Udrişte Năsturel. „Stăpâna întregii ţări ungro-vlahe, transalpine“, o închină lui Damaschin, de la mănăstirea lui Sfântul Sava Sârbul de la Muntele Athos, un călugăr sârb de acolo, Ioan din Gomioniţa, ostelindu-se cu îndreptarea lucrului făcut de tipograful slavon Proca¹. În anul următor, un ierodiacon Mihail plateşte pentru a se da în româneşte *Cartea ce să cheamă pogribania preoţilor mireani şi a diaconilor*. E o lucrare literară îngrijită, în care „s'a alăturat izvodul slavonesc lângă cel grecesc“, prin „oameni „arturari buni şi înțelepți“. Această cârticică de ceva peste cinzeci de pagini e deci închinată numai serviciului, „lămuriciunea“ clerului². Forma e limpede şi arată o muncă pricepută şi cinstită.

Tipografia din Târgovişte nu era ca de la mănăstire, mutată în cetatea de Scaun, de vreme ce în acelaşi an teascurile egumenului de la Câmpulung, Melhisedec, dădeau o

¹ Bianu şi Hodoş, o. c., I, pp. 171-5, no. 55. *Triodul* de la n-1 56 nu poate fi decât tot acesta.

² *Ibid.*, pp. 175-7, no. 57.

³ O scrisoare a lui din 1646, românească, în Iorga, *Braşovul şi Români*, pp. 129-30, no. 7. O altă, turcă, *ibid.*, pp. 130-1, no. 8.

Psaltire slavonă, menită, ca și alte publicații în limbă străină ale acestuia. să treacă granițele¹.

Mitropolitul Ștefan însuși, „cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop, mitropolit al Târgoviștii, Plaiului și a toată Ungrovlahia, exarhul Sfântului Scaun Apostolesc Costandinopol“, e acela care iea asupra-și în anul următor, 1651, publicarea cărții despre taine, *Mistiriō sau Sacrament*, titlu greco-latin. Ea nu e un răspuns la cele *Șapte taine* din Iași, 1644. Aceste abia cinzeci și trei de pagini nu pot să fie concurență operei, de șase ori mai întinsă, a învățatului Eustratie Logofătul; cu atât mai mult că existenței cărții, mult superioare, a Moldovenilor un/ i se consacră nici măcar o alușie, și aici nu e vorba de lămuriri teologice, ci numai de rugăciunile la cele șapte taine².

În sfârșit, pe vremea când se uneltia răsturnarea lui Vasile-Vodă, tipografia din Târgoviște își însușia o parte din cuprinsul „cărții de învățături“ a lui Varlaam prin întinsa lucrare a unei noi *Pravile* sau, cu titlul întreg: „Indereptarea legii cu Dumnezeu, care are toată judecata arhierescă și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești, Pravila Sfinților Apostoli“, — cuprinsă în cele „Șapte Taine de la Iași“, „acealea 7 sâboare] și toate ceale nemeaznice, lângă aceastea și ale s das[cali a lumii: Vasilē Vel[ichi], Timothei. Nic. Nicolae (*sic*), Theologie dunnnezeștilor bogoslovi, scrise mai înainte și tocmile cu porunca și învățătura blagocestivului Împărat chir Ioan Comninul de cuvân[tătoriul] diac[on] al mar[șii] Besearci lu Dumnezeu și păzitor de pravili, chir Alexie Aristinu, iar acum de întâi prepusă toată de pre ellineaste pre limba rumânească“.

La 1651 egumenul era însa Dionisie; *ibid.*, pp. 29-30, no 1. În *Rev. arch.*, VII (1886), p 346 și urm., *Inventaire des pièces manuscrites grecques des XVII-e et XVIII-e siècle, conservées dans les Archives du couvent Saint-Louis à Péra de Constantinople*, de André Leval, p. 353, se semnalează scrisoarea „de prietenie“ a lui Matei Basarab către Iachint, arhiepiscop de Smirna (5 Februar 1654).

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, I, pp. 177-8, no. 58. Lucratorul, Preda „Stancevici“, e de sigur fratele lui Proca „Stanciovici“, pomenit mai sus, ca lucrând la Dealu și apoi la Targoviște.

² V. în Prefață (*ibid.*, p. 182). „Nu cum au fost pană acmu sloveneaste tipicurile, carele nu le pot ști cinstiții și cuceriții preoți, pentru nesebuiala lor, ce tot rumâneaste toate tot pre rând“.

Acela care a căutat originalul, pe care i l-a pus la dispoziție în sfârșit, după zădărnice cercetări și la Patriarhul ecumenic, ca manuscris, căci Mitropolitul declară că nu mai poate avea încredere în tipăriturile atât de adesea ori patate de eresie, — Vistierul al doilea al lui Matei, Gheorghe Karydis din Tricala, e un călugăr ardelean, care iscălește, cu pretenție de învățătură clasică, „Daniil m[onah] Panonianu“, „Panonia“ lui fiind din vre-un sat de peste munți. Se arată ca ucenic smerit al celor doi dascăli chioți așezați în Țara-Româneasca, Ignatie Petritzi și Pantelimon Ligaridi. A doua Prefață, datorită Mitropolitului, care s'ar părea că face un joc de cuvinte numind „lupul“ pe Satana „înșelătorul“, adaugă, într'un potop de frase tot așa de greoiu țesute ca și ale tălmăcitorului din grecește, lămuriri asupra izvoarelor ca și asupra scopului tipariturii oferite „acestii oblastii și micșoare țări“. Dar originea sătească a Mitropolitului îl face să se coboare la realitate, definind astfel îndreptariul din mâinile meșteșugarilor: „când lucrează lemne sau pietri, fiind nodoroase, strâmbe și colțoroase și neneatede, puind acel dreptariu, le locmesc și le netezesc și așa le alcătuesc una cu alta“. Ipotocrat apare deci curios în această stângace înșelătură și istoria Papilor, urmată de a vechii Rome profane, cu „ypatii“ ei, e tot așa de puțin la locul ei. Nu lipsește nici un fel de naivă istorie a legislațiilor de-a lungul secolelor.

De fapt, pe când Daniil, care-și mai zice și „Andreas“, adevărat Adrian, anunță că va da, și cu binecuvântarea lui Paisie de Ierusalim, numai traducerea textului acestui compiler bizantin Alexie Aristenos din insula Rodos, o mare parte din imensul volum de aproape opt sute de pagini cuprinde, fără vre-o îndreptățire sau explicație, lucrarea moldovenească a lui Eustratie, pe care o îndreaptă numai ca formă, ici și colo¹.

Tot în șirul traducerilor și din grecește se așează și acea *Tárnosen.a*, tot din 1652, care poartă cu mândrie ca prime titluri pe cel grec: „engheniasmos“ și pe cel slavon. Tipăritorul pare a fi fost un Moldovean, căci, — ciudat cas cu totul unic, — lui Ștefan i se zice, moldovenește. „a toată Țara

¹ Prefața, *ibid.*, pp 190-203. Pentru ediții, Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, ed. a 2 a, p. 280, nota 2.

Muntenească“, așa cum dorise, ca osebire de Moldova, și Ureche (dar în pretață firește el apare ca „arhiepiscop și Mitropolit a păzitei de Dumnezeu cetate Târgoviștii și a toată Ungrovlahia“). Și aici sânt citații de autori, până la Pahimere, care arată o ridicare însemnată de nivel.

Insemnătatea mare a acestor cărți este că stă însă în aceia că pentru întâia oară se dă în românește tipicul, rugăciunile, — un început de romanisare a slujbei care se va continua mai târziu numai, și nu fără mari greutate.

Insemnat în aceste lucrări e înainte de toate rezultatul silinților de a potrivi cu graiul vorbit pe la jumătatea acestui veac al XVII-lea formele aparținând unei limbi de o atât de înaltă dezvoltare ca cea grecească. Astfel toate aceste Pravile, între care și întâia traducere munteană, sânt un tezaur de cuvinte aduse să însemne noțiunile cele mai înalte și mai fine ale cugetării juridice. Nu e nicio încercare, cât de slabă, care ar fi cerut altfel de cunoștinți și de simț al vieții reale, de a lega severele norme de judecată ale Romei romane și ale Romei bizantine de realitățile unei vieți patriarhale în care însă, la fund, erau totuși aceleași principii. Dar, când e vorba de anume vinovății și pedepse, obiceiuri și reguli, traducătorul, cel muntean, un Român de naștere, venit din Ardealul rural, fără Stat al nației, mai mult decât Moldoveanul la care putem bănui o origine străină, grecească, trebuie să recurgă la felul de a vorbi al mediului său, și, cum orice traducere este și o adaptare, el ajunge astfel, prin ce adaugă și ce scade la sensul originalului, a da și lămuriri despre obiceiul pământului al nostru, care ar trebui alese și interpretate cu cea mai mare atenție. Aceasta în același timp când limba însăși, silită să urmărească asemenea idei și să îmbrace astfel de formule, câștigă prin câteva lucrări de traducere ceea ce n'ar fi putut culege dintr-o lungă dezvoltare a literaturii originale.

Dar, pe când Țara-Românească a lui Matei, continuându-se publicarea cărților slavone trebuitoare slujbei bisericesti sau ajutându-se pioasele dorinți ale cultului cleric spre folosul religios și moral al contemporanilor săi, căuta să arăte că poate susține concurența în domeniul unor întreprinderi

literare mai grele, în Ardeal cea ce am putea numi imperialismul celui de-al doilea Rákóczy, care urmăria de fapt o dominație ca a lui Sigismund și a lui Gabriel Báthory asupra unui nou sistem de „Dacie“ până la Dunăre, se manifestă și în noua activitate de tipar, mult superioară ca gândire și chiar ca formă, a Bisericii din Ardeal supt conducerea istețului nou Mitropolit Ștefan, — după numele celui al Ungrovlahiei, care se chemase în mirenie Simion și nu era poate decât însuși acel Simion Dascălul care a adăugit și mai ales netezit pe alocurea cronică lui Ureche¹.

Caci, și pe aceasta se sprijina încercarea de influență ardeleană dincoace de munți —, viața bisericească a Românilor din toate provinciile tinde, prin schimbarea de loc, de atârnare, a oamenilor spre o acțiune comună, solidară.

Am văzut pe Udriște Năsturel înțelegându-se cu mitropolitul Varlaam pentru Răspunsul la catehismul calvinesc, pe „Panonianul“ Daniil Andrean lucrând la Târgoviște pentru ca apoi, după moartea lui Matei-Vodă, el să se întoarcă în Ardealul său „panonic“ și să fie succesorul, de înaltă cărturărie grecească și de sigur și latinească, al lui Simion Ștefan. Un calugăr Silivestru fu chemat acolo, în Ardeal, pentru a începe, după un text slavon, o ediție locală a Noului Testament, și acest ieromonah muri la un lucru care trebui reluat pe o basă mai largă².

După ce, la 1648, cu un tipograf brașovean care nu arată a fi Român, Martin Maior, se publicase la Alba-Iulia, cu litere latine și cu o prefață în ungurește, pentru Biserica

¹ În acte interne, el își zice numai „Vlădica Ștefan ot Be'grad și a toată țara Ardealului“; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 28, no. xxxvii. În această scrisoare ca și în Prefeți se păstrează moldovenescul *ă* în loc de *â* final. Scrisoarea lui, din care am dat un facsimile la locul aratat mai sus, e de o rară fineță.

² Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 169. Vedem și calugări de la Voroneț adunând milostenie în Maramurăș și în Ardeal; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1177, no. mxcxcvi. În Maramurăș funcționa pe atunci un episcop românesc, Sava, în legături cu Moldova; *ibid.*, p. 1183, no. mxcxcvi. De el, și nu de Sava Brancovici, cum credeam altă dată, e vorba în scrisoarea lui Rákóczy către Bistrițeni, care-l arată fugit în Moldova; *ibid.*, p. 1199, no. mxcclviii. Iar în mănăstirea de la Moiseiu ora, pe lângă preot, și un protopop; *ibid.*, p. 1190, no. mcccxxx.

„valaho-maghiară“ din Banat și școlile ei supt ocrotirea Bauu lui român de acolo, un viitor prinț, Românul Acațiu Barcsai, un Catehism calvinesc, tradus din limbile maghiară și latină de predicatorul Ștefan Fogarași, pe care numele-l vădește a fi din Țara Oltului ardeleană, lucrare de luptă, nu atât cu vechea ortodoxie, domoală supt prigonire, ci cu catolicismul, ale cărui „rosarii“ și „breviarii“ sânt atacate în cuvintele de lămurire, și se aștepta și o Psaltire tălmăcită de același, Vlădica ardelean se putea mândri cu editarea strălucitului *Nou Testament*, ieșit, cu acest titlu de latinitate, în aceeași capitală a Ardealului¹.

E iarăși o lucrare care se recomanda pornind de la un text grecesc înaintea celui slavon și corespunde astfel noii tendinți spre formele primare, ale cărturarilor din amândouă țările românești libere. Dar însemnătatea ei nu stă numai în această lăudată autenticitate.

Prefața unui șef de Biserică, meslătuț și necondus de nimeni, ci lucrând după însuși îndemnul sufletului său, el își zice, mândru: „arhiepiscop și mitropolit Scaunului Belgradului și a Vadului și a Maramurășului și a toată țara Ardealului“, — începe curajos cu afirmația, sprijinită pe Scriptură, că „n’au făcut Dumnezeu oamenii pentru Craiu, ce au ales Dumnezău și au rânduit Craii și domnii pentru oameni“, idee pe care o simțim nu odată în judecățile cronicii lui Ureche. În cuvinte frumoase se arată supremația culturii, care e așa „cumu-i de treabă lumina în casă, în vreme de noapte“. Rákóczy e lăudat pentru grija de „cărțulari“, pe cari-i trimete în Apus „să înveațe cu de-adinsul cuvântul lui Dumnezău din Scriptură jidovească și greciască“. Și în Biserică „Rumănilor carii sânt în țara Măriei Sale“, el a dorit deci să fie acel Cuvânt al lui Dumnezeu care lipsia de prea multă vreme. S’au căutat astfel, între „popi“, „preuți cărțulari și oameni înțelepți“, în stare să întrebuinteze și texte grecești și latine, nu numai cele slavone, obișnuite. S’au adus, natural de la Târgoviște, și meșteri de tipar, „tipografi“. Se arată că „izvoadele“ sânt, întâiu, cel grec, apoi traducerea Sfântului Ieronim, iar, în ce privește pe cel sla-

¹ Pentru condițiile materiale ale publicării, I. Minea, în *Cercetări istorice*, V-VII, p. 350

von sau „sârbesc“ e acela de curând apărut la Moscova. Se insistă asupra felului de presintare, cu „șuma la toate capetele și în șumă sântu stihuri“. Se subliniază păstrarea cuvintelor grecești fără corespunzător în românește, ca: sinagogă, publican, gangrenă și chiar „pietri scumpe carele nu sâ știu rumănește ce sânt, nume de oameni și de leamne și de veșmente și allele multe carele nu sâ știu rumănește ce sânt, noi înca le-am făcut greceaște, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așa“. Și acum vine acel loc adesea citat, în care se arată preocuparea ca textul, prin cuvintele întrebunțate, să poată fi înțeles oriunde, cu părerea de rău numai că „răsfirarea“ Românilor prin mai multe țări i-a făcut să imprumute de la alte nații elemente străine de circulație numai locală. Și se fixează principiul, ara de sănătos, care n'a putut pleca decât de la o minte luminată cu instințul a ceia ce trebuie făcut pentru a se ajunge la doritul graiu unitar: „Rumânii nu grăescu în toate țările într'un chip, încă neci într'o țară toți într'un chip. Pentr' aceia cu nevoe poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într'un chip, alții într'alt chip: au veșmânt, au vase, au allele multe nu le numescu într'un chip. *Bine știu că cuvintele trebuie să fie cu banii, că banii aceia sânt buni carii îmblă în toate țările; așa și cuvintele acealea sânt bune carele le înțeleg toți.* Noi drept aceaia ne-am silit, de în cât am putut, sa izvodim așa cum să înțeleagă toți: Iară, să nu vor înțeleage toți, nu-i vina noastră, cei de vina celuia ce-au răsfirat Rumânii printr'alle țări, de s'au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toți într'un chip“¹.

Pentru întâia oară se pune a atât de grea problemă, și ea căpăta o soluție atât de înțeleaptă. Câtă deosebire între acest ton și acela al bietului predicator pentru Lugoj și Caransebeș, care vorbește odată numai de neamul „maghiar“ în care confundă pe al său! Și acela care știe deosebirile de vocabulariu de la o țară la alta arată că a trăit și în mijlocul altor Români decât aceștia din Ardeal, din care arată sa fie în adevăr originar. Aceasta întărește părerea că, de oare ce era greu ca nația sa aibă în același moment doi

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 170

cărturari de o asemenea valoare, Vlădica ardelean a putut fi luat, *poate și prin stăruințele lui Vasile-Voivă, pe o vreme când el era în bune legături cu întâiul Gheorghe Rákóczy*, din acea Moldovă unde Simion îndeplinea rosturi de dascălie la școala Trei Ierarhilor. Numele lui Ștefan fiind probabil în legătură, cum am spus, cu al Mitropolitului muntean, Simion Ștefan, care a ținut, de altfel, după obiceiul calvin, ca pentru Gheorghe Ghenadie și Ilie Iorest (cel de-al doilea nume nefiind decât cel călugăresc), să-și păstreze numele din mirenie, ar înfățișa, supt mai mult decât un raport, acea unitate românească pe care o recomandă în ce privește limba literară și bisericească, prin care s'ar lega cei așa de larg „răsfirați“.

Același spirit însuflețește, la același nivel, *Psaltirea*, cu titlul și evreiesc și românesc: *Cântar a*, bălgrădeana din 1651, care proclamă în titlu chiar că e scoasă de-a dreptul după originalul evreiesc. Cu aceeași grijă de a nu se neliniști ortodoxia, așa încât frumoașa cartă să poată umbla oriunde, Simion Ștefan lămurește în aceeași limba, așa de sigură și de fluentă, pe cetitorii de pretulindeni asupra condițiilor noii sale lucrări și a scopului ce urmărește. Și, pentru a-l vădi pe acesta, se spune cuminte celor deprinși cu slavona: „*Frumos dar a lui Dumnezeu iaste a ști în limbi, numai să viiaze cu dănele, ca să înțeleagă și alți ce zice, că aimiria nime nu va putia lua intrămare den cuvântul sfânt*“. Se cere cuvântul viu al poporului și pentru liturghie, dar, pentru a evita supărarea Răsăritenilor, lipsa de folos a graiului străin se învederează numai în ce privește pe catolici: „*Papii de Ram și cei bărați leaniși și pâlări ce să chiamă părinți și deaves tăvnici și călugărițe, carii nemică nu știu carte și încă cântă Tatăl Nostru și Ave Maria și psalomi în limbă streină fără de toată știința*“¹. Autorii Prefetei, cunoscătorii de ebraică, pomenesc pe Vlădica „*Semeon Ștefan Mitropolitul din Scaunul Belgradului*“, păstrându-și dreptul lor de autori.

E o lucrare învățată, care ține să însemne, ca în publicațiile unguerești și apusene, deosebiri între forma grecească și aceea de la care pornește².

¹ Cum se vede, ortografia e moldovenească.

² V. prefetele, *ibid.*, p. 184 și urm. Cf. și Iorga în *Mem. Ac. Rom.* seria a 3-a, XIII Doamna Elena și tiparul.

CAPITOLUL IX.

Căderea lui Vasile-Vodă

Dar, îndată, tipar și griji de cultură dispar în tragedia pe care vanitatea lui Rákóczy o găti Moldovei, dar care trebuia să ajungă și pe răsturnătorii lui Vasile-Vodă, aducând aceeași scădere și a Țării-Românești și a Ardealului.

Nu se poate admite că în iarna lui 1653 Matei să se fi simțit atât de amenințat de Vasile, încât să se fi gândit la un adăpost în munți, cu boieri cu tol, implorând ajutorul lui Rákóczy¹; Domnul muntean avea, cum s'a dovedit îndată, cu ce să se lupte contra oricui. E vorba, în actul nedatat care s'a adus înainte², de vre-o veche panică, de către Turci. *Atacul contra Moldoveanului a venit de la Rákóczy. înțeles de mult cu Logofătul doritor de Domnie.*

Gheorghită Ștefan, care avea de mult taina tuturor negociațiilor celor mai întinse între Vasile și Rákóczy³, fusese trimis de curând în Ardeal , și Serdarul Ștefan la Munteni, ca să se dea asigurări de prietenie în ambele locuri⁴. Ei se în-

¹ *Török-mag. emlekek*, V, p. 427 și urm.

² Sârbu, *o. c.*, pp. 322-3 și p. 322, nota 1. Bucata de pe pp. 425-7 ale publicației maghiare, și ea nedatată, nu poate fi nici aceia de atunci; e vorba, din partea unui trimes muntean, de un războiu preventiv contra lui Lupu; Turcii ar putea fi cumpărați, și, oricum, s'ar stabili cu Moldova o legătură ca pe vremea lui Mihai Vitreazul. Cf. Sârbu, *o. c.*, p. 323 și nota 1.

³ V. scrisoarea lui din 1648 către Craiu pentru „cuvinte“ care „sintu spre bănele Marii Tale și a casăi Marii Tale“ și care s'ar putea spune numai lui Ioan Kemény, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 25-6, no. xxxv.

⁴ Kraus, p. 198. Cf. pentru dată, dubioasă; Sârbu, *o. c.*, p. 324, nota 2

toarseră cu astfel de știri înșelătoare, încât Vasile, care, negociind de la Hotin, credea că e aproape să facă a se încheia pacea între Poloni și Cazaci, începu, supt presiunea celor cari se plâneau de biruri prea mari, cu licențierea mercenarilor săi¹. El avea pe Nemții pomeniți mai sus, aduși din Polonia, și un număr de Unguri, cu un Ioan Szilágyi². O parte din oști merse ca și cum ar fi fost vorba de o afacere cu Tatarii, supt comanda Serdarului, spre Nistru³.

O scrisoare din 2 April a lui Rákóczy către Bistrițeni, ordonând închiderea pasurilor⁴, arată că încă de atunci totul era pregătit pentru invazie, care era să se facă pe la Trotuș, supt conducerea lui Ioan Kemény, trimesul la nunta Ruxandrei, care încă de atunci se înțelesese cu Ardelenii, Logofătul trădător ceruse voie să meargă la satele sale de spre munte⁵, soția fiindu-i bolnava greu.

Domnul află de ceia ce i se pregălește printr'o scrisoare, ca din partea unui mercenar străin, a boierilor Ciogolești (Petrașcu era cumnat cu Gheorghiiță), cari intraseră în conspirație⁶. Ei fură arestați, și se trimeseră slujitori după Logofăt, care se afla însă acuma în mijlocul aliaților săi străini: Serdarul, chemat de la Nistru, se încumetă să vie și fu executat împreună cu cei doi Ciogole în clipa când Vasile stătea să plece pentru a se închide la Hotin⁷.

Acuma Kemény se unise cu Muntenii, cari, supt comanda lui Diicul, pătrunseseră pe la Focșani, și oastea menită să sprijine răscoala se afla la Roman⁸. Dar țara stătea liniștită, și în zădar întreba Rákóczy, la 15 ale lunii, „dacă poporul se alătură la Voevod sau la oastea noastră, ori a fugit, s'a răzlețit“. În zădar se căutară boierii de cari el se credea

¹ Pavel de Alep.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1161-2, no. MMCLXI: p. 1167, no. MMCLXX.

³ V. și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCKLIV.

⁴ *Ibid.*, p. 1213, no. MMCCCLXXXVIII.

⁵ Sârbu, *o. c.*, p. 324.

⁶ Pentru Constantin, când se afla la moșie la Calafendești; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1212, no. MMCCCLXXVI.

⁷ Miron Costin, pp. 323-6.

⁸ *Ibid.*, p. 326.

⁹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1212-3, no. MMCCCLXXV.

sigur; un Șeptelici și doi alții ¹. „Țara era toată cu ură“, spune Miron Costin, dar nu se mișcă ².

Așezarea lui Gheorghe-Vodă Ștefan ³, sosit în ziua de Florii ⁴, se făcu după vechile datine pe care le descrie Pavel de Alep, însoțitor al Patriarhului sirian de Antiochia, dar el nu era mai puțin un Domn numit de Rákóczy, impus de dânsul cu puterea, instalat de generalul maghiar care acasă la el chiar își lua apucături de vice-rege. Miron Costin reproduce scena care a scăpat clericului străin. În prezența lui Diicul, care se pare că a voit el acest tron, „gloata“ adunată de pretutindeni ca să ia parte la înălțarea unui regim strălucit, dar apăsător, „au mers la Chemini Ianăș, strigând: „Să ni fie Domn Ștefan Gheorghie Logofătul“. Li-au răspuns Chemini Ianăș: „Pre voic să vă fie precum popliți“ ⁵. Intocmai ca și atunci când, cu vreo șaiszeci de ani în urmă, era așezat de soldații unguri ai lui Aron-Vodă, în numele lui Sigismund Báthory, alt Ștefan-Vodă, Răzvan. Numele lui Ștefan-cel-Mare era, deci, a doua oară luat în deșert pentru o Domnie hotărâtă, în vederea scopurilor lor; de străini, de acel Ardeal unguresc al privilegiatilor care privise totdeauna cu despreț și cu ură lucrurile de la noi ⁶.

Episcopul de Huși, Ghedeon, fu acela care, în biserica vechiului Ștefan, la Sfântul Nicolae de lângă Curte, făcu sfințirea omului lângă care până atunci stătuse în Divanul lui Vasile-Vodă; Varlaam refuzase consacrarea usurpației și el căutase un adăpost la munte, unde se mai ținea necucerită Cetatea Neamțului, cu comorile Domnului fugar ⁷.

Urmărirea lui Vasile, care trimisese solii desperării sale la Timuș și la starostele de Camenița, Potocki, un vechiu în-

¹ N-1 următor.

² P. 326.

³ D. Cantemir, în *Hronic*. îl face urmaș al Báthoreștilor; p. 20

⁴ *Magazinul istoric*, IV, p. 323. Doisprezece boieri mersera la Poartă cu pâri contra lui Vasile, Hurmuzaki, *Fragmente*, III,

⁵ P. 326.

⁶ În scrisoarea sa de la 28 August 1653 Rákóczy considera pe Gheorghe Ștefan ca un „Domn ales“; Hurmuzaki, V, p. 15, no. XIX. V. și părerea lui Paul Palfy în n-1 următor.

⁷ *Ibid.*

datorii al său¹, fu încercată imediat. La 24 April Rákóczy era sigur că s'a și luat, în ziua precedentă, celalaltă². De fapt ocupația se făcu fără luptă; încă odata oastea fostului Domn, în care erau boieri cu „gloatele“ lor, lefegiii străini, apoi dărăbanii, cu un Cara, care arată a fi Grec, cei vre-o șaizeci de seimeni pe cari Vasile-i împrumutase, ca și Matei, dc. la Turci, unde aceștia formau oastea cea nouă, peste ienocerii și spahiii revoltați, și o rămășiță de o sută de Nemți, *refusară să se lupte*. Fugarii, prădați de Holineni, cărora li se dase un Hâjdău ca părcălab, trecură deci Nistrul, pe când boierii și oastea, cu tunurile, mergeau să se închine, la Iași, înlocuitorului. Vasile, care primise, cu nepotul său, Ștefăniță, averea sa de la Neamț, n'avea cu dânsul decât pe fratele său Gheorghe și pe cei doi Cantacuzini³. Polonii nu-l ajutară, dar îi dădură o deplină ospitalitate⁴.

Timuș, al cărui tată făgăduise cuscrului orice ajutor, chiar și cu venirea sa în persoană⁵, nu sosi pe aici, ci pe vechiul drum de la Soroca. Mergea drept spre Iași⁶.

În acest războiu, pregătit cu atâta meșteșug, ipocrisia, provocată și de frica Turcilor, domina. Diicul, care nu-și putuse atinge ținta, plecase înapoi, Kemény își retrimesese pe la Oituz tunurile și trupele germane cele mai bune, asupra

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1213-4, no. MMLCLXXX.

² Miron Costin, p. 327. Solul la acesta fu însuși Miron Costin. Răspunsul din 2 Maiu, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 218-9. I se spunea sa se adreseze la Cazaci' Comandantul Ungurilor stărnuia la Poloni pentru Gheorghe Ștefan; *ibid.*

³ Miron Costin, p. 328. Cf. I. Tanoviceanu, în *Arch. soc. științ. și lit. din Iași*, I, c.

⁴ V. scrisoarea din 28 April a lui Rákóczy către Palatinul Ungariei: Hurmuzaki, V, p. 15, no. XIX. Pentru felul cum la Viena fu primită căderea nesigurului Vasile; *ibid.*, IX, pp. 19-20, no. XXXIII. V. și n-le următoare, și pentru luptele din Maiu, cu fuga lângă Iași a Muntenilor; pp. 21-2, no. XXXVI. Vasile e ca „arestat“ de ginere; v. și p. 23, no. XXXVIII. *Domnul gonit ar fi trimis și la Impăratul; ibid.*, no. XXXVIII.

⁵ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 216-7 Cehrin. 18 April Urmeaza scrisoarea lui Timuș către „tatăl moldovean“. V. și articolul d-lui Gh. I. Constantin, în *Rev. Ist.* pe 1938.

⁶ V. și scrisoarea din 3 Maiu a lui Vasile către Potocki, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 220. Se pomenește acolo și de vechiul loc de luptă, Cormanul lui Șas.

căroră se aruncaseră șalgăii de la Ocna¹. Aceasta de și noul Domn, împreună cu Vlădicii, boierii, „vitejii și cu toate rândurile de samă“, li dăduse adevărul, cerută, că venirea în Moldova a acestei oști s'a făcut, „nu într'alt chip, ce pre pofta noastră și înprotiva celui de țară supărători, cu numele Voevod, iară cu făptura vrăjmași, ca să ne mântuiască pre noi, lăcuiorii țării“, împreună cu „Matei-Vodă“, purtându-se „nu ca niște vrăjmași, ce tocma ca oamenii noștri de țară, frumos și pre încet“². Astfel la Popricani, pe Jijia, Cazacii, în număr de 8.000, la cari se adăugiseră Hânțeștii basarabeni, adversari ai Orheienilor, prieteni ai lui Gheorghe Ștefan, și un număr de credincioși ai vechiului Domn, putură să câștige biruința asupra dărăbanilor, cari fură în mare parte măcelăriți. Călăreții ardeleni și partizanii noii Domnii se luptaseră bine, izbutind a răspinge întâiul atac al furioasei cavalerii căzăcești, dar a doua zi acești oșteni fără suflet începură a se împrăștia³. Ginerile lui Vasile-Vodă presidă la o nouă pradă a Moldovei, din Iașul unde, lângă Ștefănișă Păharnicul, el aștepta pe stăpânitorul legiuit, contra căruia, de altfel, nu se luase din partea Turcilor nicio măsură⁴.

Din parte-i, Vasile venia prin Bucovina. Peste câteva zile (28 April) el era în casele domnești, Timuș mutându-se la mănăstirea Galata, unde-și făcea de cap, ucigând la beție pe secretarul polon al socrului său⁵, și amenințând pe Iordachi

¹ Alexandru Costin, fratele lui Miron, care conducea pe Nemți, fiind bănuț, fu închis la Făgăraș; Miron Costin, p. 332. V. și Hurmuzaki, V, la 28 April. Cf. Iorga, în *Conv. lit.*, XXXIV, pp. 926-8.

² Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 219, no. XLII.

³ V. și scrisoarea lui Vasile în Hurmuzaki, V, p. 17.

⁴ Miron Costin, pp. 330-1.

⁵ Vasile se plânge pentru aceastăucidere a lui Kutnarski generalului polon la 19 Maiu; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 220-1. Povestirea lui Miron Costin se adevărește strălucit și asupra acestui sângeros incident. Timuș taia cu sabia și pe polcovnicii săi. El se îndreptățise pentru uciderea nenorocitului secretar prin aceea că avea ordin formal de la tată; *ibid.* Pe unii i-ar fi lovit fiindcă nu-l împiedecară, beat fiind, de a ucide pe Kutnarski; Hurmuzaki, IX, p. 25, no. XI

și Toma, Cantacuzinii¹. La 22 Maiu Rákóczy se îndoia că izgonitul a putut să-și recapete orașul de Scaun.

El pănea hotărât la această dată să se coboare în Țara Bârsei pentru ca pe această cale mai sigură să alege împotriva Moldoveanului, care-și gătia răzbunarea contra lui Matei, și el se lăuda că, „dacă dă undeva peste Cazaci, îi va goni din țară“².

Pornirea de răzbunare, aprobată de Turci³, a lui Vasile, care, acordând amnistia, chemase toată țara în jurul său, a fost fulgerătoare⁴. Cazacii mergeau înainte pe drumul Bârladului, călcând locul biruinții lui Ștefan-cel-Mare lângă oraș. Numărul celor cari alergau la Domnul cel vechiu dovedea în destul socoteala greșită pe care și-o făcuse violentul, pripitul Ardelean.

Se repetară episoadele razboielor anterioare dintre Moldoveni și Munteni, de la bătrânul Ștefan până la Ion-Vodă cel Cumplit. Focșanii munteni fură arși, ca și satele vecine, de neomenia căzăcească. Djicul, la care se afla Ștefan-Vodă, cu câțiva tineri, nu izbuti să oprească invazia. Cazaci și Moldoveni se revărsau pe supt dealuri pe drumul cel mare spre Târgoviște⁵.

Iubirea ce i se păstra lui Matei, de bătrâni și de tineri, liniștea cu care moșneagul conduse bătălia de la Finta, dar și norocul și minunea unei ploii violente care-i izbia în față dușmanii, scăpară pe acesta de rușinea unei catastrofale înfrângeri, care i-ar fi aruncat în pribegie adâncile bătrânețe.

Lupta se dădu întâiu la Șoplea, între Ialomița și Teleajen, apoi în fața satului Finta 27 Maiu. La început Seimenii, cari se retraseră în ordine, fură raspinși, și Timuș, care hotărâ totu ca stăpân, putu să-și petreacă o noapte la Co-corești, cu vechea biserică. Din înaintarea de a doua zi se

¹ *Ibid.*, p. 332.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1215-6, no. MMCLXXXIII.

³ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, pp. 181-185. Dar Turcii vor isprăvi lăudând pe Matei; *ibid.*

⁴ In acest moment Matei cauta un sprijin la Poloni, cărora li scrie și Rákóczy; v. Hurmuzaki, IX, p. 22.

⁵ V. descrierea austriacă din Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 188 și urm

făcu împrăștiat. Tânărul Cazac privind cu invidie partea ce o avusese până atunci la izbândă Moldovenii. Aceștia, cu Nemții lor, răspinseră pe Roșii munteni, puși în primele rânduri, și până la corturi, peste șanțurile trase de Matei, care, uicio clipă, de și va fi rănit la picior, nu se retrase din front. Mândru de ce s'a putut îndeplini în clipa aceea, Miron Costin, crescut în tradițiile cavaleresti ale Polonilor, înseamnă: „nime nu putea zice că nu era aceea năvală a unor viteji“. Dar Matei, cu tunurile, restabili lupta la aripa dreaptă pentru a reveni în centru. Asaltul ultim, prin care Cazacii credeau să smulgă biruința, fu înfruntat de Polonii de la Munteni, cari aveau grele poliți de plătit. Ploaia care veni atunci hotărî desastrul oștii cu care Vasile crezuse că va intra învingător în Târgoviște. Cu vitejia cea mare, recunoscută și de dușmani, dar și cu acele „cuvinte dulci și bune“ pe care le găsea mărețul bătrân, Matei își asigurase un stârșit senin între cei cari-l iubiau pentru nestârșita iubire ce avuse el însuși către dânșii¹.

„Vestea bună și vesela“ a înfrângerii „pizmașului“, era comunicată de batrâna Doamnă Elina, adăpostită la Rucăr, judecesei Brașovului: „Toată calarimca lui Vasile-Voda] au căzut, și, rămânind pedestrimea, s'au închis în carăle taberilor.. și oștile Domnului i-au înconjurat de toate părțile“, așa încât, încheie scrisoarea pe care va fi redactat-o fratele, Udriște Năsturel, se nădăjduiește „să se surpe semeția vrăjmașilor“².

La 31 ale aceleiași luni Rákóczy, care, de și fusese chemat în sprijin³, nu contribuise prin nimic, cum fusese dator, la această mântuire, o considera ca o ispravă proprie și se gândia cum s'o întrebuințeze în folosul său. Se laudă că i-a lăsat lui Ștefan 6-700 de ostași ardeleni, dintre cari o parte au și căzut luptând. Lasă a se înțelege că, dacă n'a

¹ Miron Costin și Cronica munteană, în *Magazinul Istoric*, l. c. Numărul celor căzuți e, la Cronica munteana, de 3.000, de 4.000 într'o scrisoare a unui Ungur; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1220, no. MCMCLXXXVII. S'au luat șaisprezece tunuri; *ibid.*

² T. G. Bulat, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 18-9.

³ *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIV, p. 456 și urm.; *Tört. Társ.*, 1889, p. 161-2 V. și povestirea safin a, dar confușă, din Kraus

Fig. 17. — Biserica Sf. Trei Ierarhi de la Iași.

fost de față la batălie, e pentru că aliatul sau muntean a vrut s'o câștige singur, și se adaugă că și după izbândă el a fost rugat să nu se coboare în țară, — ceea ce, de sigur, era cu desăvârșire inutil pentru războiul și stricător pentru locuitori. Era hotărât să mai stea în lagarul de la Feldioara, de unde va ajuta, și cu trupe proaspete, la reșezarea în Scaun a lui Ștefan-Vodă¹. Peste câteva zile el întreba, nu fără oarecare temere, dacă nu cumva învinsul pregătește „un alt război“². Pe Vasile-l prezintă Turcilor *ca pe un nou Mihai Viteazul*, înțeles și cu Impăratul³. Dar pentru reșezarea lui Gheorghe Ștefan nici Rákóczy, nici Matei nu voiau să-și iele răspunderea⁴.

Vasile-Vodă ar fi fost acum înlocuit de Turcii cari suportau toate îndrăznelile, însă nu iertau pe învinși⁵. Dar la sfârșitul lui Iunie el se afla încă în Iași, adversarul său având așa de puțini oameni cu dânsul, și de la Matei, încât el zăbovia la graniță⁶. Dar Timuș părăsise Moldova⁷, ai lui fiind urmăriți de Orheieni și Lapușneni⁸. Fără un puternic ajutor ardelean, căci, *la rândul său, Matei nu înțelegea să continue războiul*, mulțamindu-se a-l lăsa pe Ștefan să înroleze pe cine poate dintre dărabani, pe lângă ajutorul de 400 de scimeni, Vasile, care nu putea să atace cu așa de puține mijloace, ar fi rămas, dregându-și, cu obișnuitele jertfe de bani, și lucrurile la Poartă.

Trebuia sosirea Ungurilor lui Ioan Boros pentru ca mica ceată ascunsă între Sireliu și munte, cu tot felul de tineri boierinași de țară, dintre marii boieri singur Sturdza fiind cu usurpatorul, pentru ca tabăra să se miște de la Roman spre

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1216-7, no. MMCLXXXIV.

² *Ibid.*, n-1 urmator. Intr-o scrisoare a demnitarului ardelean Ștefan Sulyok reapar Ilie și Gheorghija Șeptelici; *ibid.*, p. 1219, no. MMCLXXXVI. Pentru Ilieș Șeptelici, *ibid.*, p. 1243, no. MMCCXXVII.

³ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, pp. 185-6.

⁴ *Mon. Hung. Hist. Dipl.*, XXIV, p. 460. Și Turcii îndemneau la pace; Sârbu, o. c., pp. 337-8.

⁵ Cf. *ibid.* și Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1221-2 no. MMCLXXXIX.

⁶ *Ibid.*, p. 1222, no. MMCCXC.

⁷ V. și *ibid.*, n-1 urmator.

⁸ *Ibid.*, p. 1225, no. MMCCXIII. Miron Costin îi arată pe acești Basarabeni și cu Hâi ceștii, trimeși contra lui Ștefan Voda, p. 338

Iași. O luptă se dădu aproape de Cetatea de Scaun, la Sârca, în care Vasile, aproape de bătrânețe, aduse toată energia sa, toată mândria sa jignită și toată ura împotriva trădătorului, care nu-i ieșea în față. Dar încă odată el fu părăsit de oastea sa, răpede risipită pe șesul Bahluului; fratele Domnului căzu prins și va rămânea multă vreme închis în Ardeal (16 Iulie)¹. Păzit de credincioșii Hâncești, Vasile trebui să părăsească din nou țara, așezându-se într'un lângușor căzăcesc de peste Nistru².

Nu-i rămânea învingătorului și pe neașteptate decât să ia Suceava, unde se refugiase de mult Doamna și fiul ei, al Ștefan. Aici reveniră scenele din vremea când Despot era încunjurat de oamenii lui Ioan-Sigismund Zápolya. Tot ca atunci erau Ungurii, sosiți din nord cu un Ștefan Petky. Regele Poloniei el însuși, care încheiase o alianță cu Rákóczy³, trimesese acum un ajutor de 1000 de călăreți noului vecin, care se lupta cu Timuș, întors ca să-și apere familia soției și averea socrului.

Asediul Sucevei, care ținu mai multe luni de zile, fu purtat mai ales de setea de revanșă a Polonilor lui Konracki și Dönhhoff. Pe urmă numai un nou ajutor ardelean veni cu Ioan Kemény.

El ținu până în clipa când Timuș, lovit în genușchiu de o ghiulea, muri peste câteva ceasuri. Îndată Cazacii capitulară, cu condiție de a ieși cu arme și bagaje⁴. Polonii câștigară.

¹ O descriere exactă în scrisoarea lui Rákóczy către Palatinul Ungariei Brașov, 19 Iulie; Hurmuzaki, V, pp. 19-20, no. xxvi. Prințul Ardealului crede ca și Vasile ar putea fi între prizonieri. Se vorbea și de ciocniri între țărani și Ungurii invaziei; v. ce scrie episcopul de Gran; *ibid.*, p. 21

² V. știrile de la Ștefan Sulyok din Radnot, unde stătea prințul, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1227 și urm., și cele din *Acte și fragm.*, I, p. 227 și urm. Cf. și Hurmuzaki, *Doc.*, V¹, IX¹, și *Fragmente*, III, p. 178 și urm.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 223, no. 1. Negociațiile cu generalul polon; *ibid.*, p. 223 și urm. Cf. Sarbu, *o. c.*, pp. 338-40 (după actele din *Tört. Tár.*, 1889, pp. 162-6).

⁴ Actul însuși al capitularii, iscălit de noul conducător, Nicolae Fedorovici, și față de ambii Domni români, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 236-7, și în *Istoria* lui Maiolino Bisaccioni, pl. 424 reprodusă în *Arch. soc. și lit.*, IV), Buletinul de victorie al lui Rákóczy, 12 Octombrie; Hurmuzaki, V, p. 32, no. xxx

Fig. 18. — Biserica Golia din Iași.

astfel cea mai mare izbânda a lor asupra Cazacilor¹. În urmă, Doamna Ecaterina fu dusă spre batjocură de noul stăpânitor în satul său Bućinuleşti², iar nepoţii lui Vasile, care venit la Prut³ cu ceva Tatari, trebuise să se întoarca, spre a-şi găsi un ultim refugiu la Han⁴, şi apoi la Poartă, fură ucişi. Aşa periră viteazul Paharnic Ştefăniţă, fiul Hatmanului Gheorghe, prizonier acuma, şi fiii celuiilalt frate şi Hatman, Gavril, Alexandru şi Ienachi⁵. Fură aruncaţi la închisoare şi cei doi Cantacuzini, daţi în sama aceluia Armaş Mare, Grigore Hăbăşescu, în care-şi pusese încrederea noul Domn. Trebui o stăruinţă de la Munteni, supl impulsul influentului lor frate, Constantin Postelnicul, pentru ca să li se cruţe viaţa⁶. Scăpară însă fraţii acestor din urma, Radu Stolnicul, Abăză Slugerul şi câţiva alţii; Gheorghe mai lăsase două fete, Măricuţa şi Ilinca, soţia vameşului Ursachi⁷.

¹ Ca semn de mulţamita, Gheorghe Ştefan trănete regelui „60 de vaci tinere, 40 de vase cu vin, 10 de poloboace de mied şi alte lucruri“; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 238. Jumătate din steaguri se dau regelui, celelalte lui Rákóczy; *ibid.*, p. 239, no. 1.

² V. povestirea contemporana în *Cronica muntănească*, „Atuncea plângea mult, întrând în inima ei spaimă şi groaza mare“; p. 327.

³ De la Raşcov, unde aşteptase; Iorga, *Acte şi fragm.*, I, p. 228, no. 2.

⁴ Se credea, în Iulie 1654, ca el e acolo în fiare; Hurmuzaki, V, p. 25, no. xxxiii. Cf., pentru şederea lui la Şapte Turnuri din Constantinopol, *ibid.*, p. 27, no. xxxvii.

⁵ Miron Costin, p. 347.

⁶ Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 131 2.

⁷ Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. cclviii, nota 1. Domniţa Ruxandra era în cearta, pentru banii împrumutaţi, lor cu fiii lui Gavril, *ibid.*

CAPITOLUL X.

Ultimii ani ai lui Vodă-Matei

Dar starea de spirit care adusese căderea pe care Vasile n'a crezut-o definitivă, sprijinindu-se pe averea sa, care-i putea câștiga prietenia Turcilor, această pornire împotriva regimului de ascultare și strălucire monarhica inaugurat de Radu Mihnea, se transmisese și la Munteni. Ea dădu cea d'întăiu mișcare a ostașilor împotriva autorității și prestigiului, până atunci intacte, ale lui Matei, ținut mult timp în pat, cu grele suferinți, de rana de la Finta.

Cronica munteană, care cuprinde aici o povestire contemporană, vorbește singură de „necazul slujitorilor lui, mai vârtos dorobanții și seimenii și alte ceate“, pe cari „Matei-Vodă foarte-i îngrășase, strângând pre toți dintr'alte țeri străine, săraci foarte“. Și descrierea suferințelor morale ale Domnului îmbătrânit în grija înțeleaptă a țării urmează: „Toți se îndrăciră, de se nebuniră, și începură a nu-l băga în seamă nicidecum, ci-și bătea' joc de dânsul. și în toate zilele zbiera' în Curtea lui, și lua' tunurile de le scotea' afară la câmp, și intra' în casă, unde zăcea, de-l pedepsia' și se lăuda' că ei au bătut războiul Cazacilor, cerșindu-i să le dea câte trei lefi, iar, de nu, vor sparge cămara și singuri își vor lua. În multe chipuri îl pedepsia', zicându-i să-și lase de acuin Scaunul și să se tacă călugăr; și zicea' că au îmbatrânit și și-au ieșit din fire“.

Furia acestei soldatece, care nu-și mai simția stăpân, se îndreptă firește împotriva Grecului-Albanes de pe lângă Domn, Ghinea Țucala Olarul ¹, și contra Armașului Radu Vărzarul.

¹ Fiul, Costea Logolățul; Constantin Capitanul, ed. Iorga, p. 128, nota 3. Pentru fiii lui. Cristea Clucerul, Florescu Păharnicul și Ienachi Spalarul, *ibid.* p. 129, nota 1

Fig. 19. — Doamna Tudosca, soția lui Vasile Lupu, după o țesătură.

Ei fura luați din înșăși casa, răscolita în toate ungherele, a lui Matei, bătuți, scoși în câmp și uciși. Vechiul sfetnic domnesc Socol Cornățeanul, de la care avem atâtea scrisori către Brașoveni, descoperit bolnav la el acasă, avu aceeași soartă.

Când Matei se putu ridica în sfârșit și facu un drum de întremare spre Curtea-de-Argeș cu momintele domnești de mult și cu amintirea aceluia Băsarabă Neagoe de la care afirma el cu putere că-și trage neamul, ceia ce se adeverește și prin numele domnesc al tatălui său, el găsi oastea înșiruită la șanțurile Târgoviștii, nu pentru a-i face primirea, ci pentru a-l împiedeca să între, „zicând că de acum înainte nu li mai trebuie să li fie lor Domn, ci, sau să iasă din țară, sau să se călugarească. Deaci așa au șezut cu toți boiarii lui, obidit, din josul orașului, trei zile, și nici pâine n'a lăsa să-i aducă, sa mănânce din averea lui și din toată cinstea Domniei lui“. El trebuî să se răscumpere cu bani. Dar, cât despre aceia, anarhia continua: „Ca niște lupi flămânzi, și zioa și noaptea zbiera' și umbla' pre la casele boiarilor, ca niște calici, de-i pedepsia și li cerea' de bălură. Nimene nu le putea sta împotriva, că umbla' toți beați, zăcând prin pimuțe, cu muieri, cu copii cu toți“¹.

Ca și la Constantinopol, ostașii se prefăcuseră în locuitori cu proprietățile și interesele lor, umblând după câștig și, cum vom vedea, la dispoziția oricărei intrigi. Intre străini și darabanți, oamenii de țară, se făcuseră încusciriri, așa încât ei lucrau ca un singur corp „politic“: Românii și „Sârbii“, dintre cari vechiul sprijinitor al tendinților spre libertate ale Bulgarilor formase un întreg cartier din Târgoviște, care dăinuiește și azi.

În desperarea lui, Matei s'ar fi gândit să recurga la intervenția armată a lui Rákóczy, și povestitorul pe care l-am adus înainte pentru a se înfățișa direct icoana acelor luni cumplite, merge până acolo încât crede că părintele bătrân al țării ar fi fost în stare să aducă, spre a stinge rebeliunea, „30.000 de Tataři“².

¹ V. și povestirea, cronologic confusa, a lui Kraus. Un capitan de-al lor, Sima, răsplătit pentru partea lui în lupta de la Finta. Constantin Căpitanul, ed. Iorga. p. 127, nota 2

² *Mag ist.*, IV, pp. 327-30.

De fapt, supt aceste continue neorânduiești, desonorând sfârșitul unei Domnii glorioase, era și alt ceva. Moștenirea, care se credea apropiată a moșneagului, pusese față în față pe aceia cari credeau să aibă un drept la acest Scaun muntean. De aducerea lui Mihai, fiul lui Nicolae Petrașcu, pe care-l rețineau Imperialii, întrebându-l în Polonia și până la Cazaci, nu se mai vorbea: acel care se iscălia „moștenitor al Țării-Românești”¹, va muri între străini². Un moment, el se gândise, în același timp când urmăria și planul unei răscoale a Românilor din Ardeal, în numele Impăratului, pentru el însuși, la o căsătorie cu domnița Ruxandra³. Iși stăteau față în față, gata să năvălească la orice mijloace, Diicul, nepotul de soră, pe care, întrebându-l în ultimul războiu, unde nu dădu dovezi de pricepere, îl favoriza unchiul său, și acel fiu al lui Radu-Vodă Șerban, care, trimes și el odată cu oști, în Ungaria, era ținut la o parte de o bucată de vreme. Diicul fiind șeful oștilor, orice răscoală a lor se îndrepta contra lui⁴. Se adăugia, fără să-și poată găsi un sprijin material pentru asemenea pretenții, cumnatul Voevodului Mihai, Istrale Vistierul, soț al domniței, întoarsă în țară, a lui Radu-Vodă, Anca, și, prin căsătoria lui Constantin Cantacuzino cu sora ei, Elina, cumnat cu acel bogat și priceput boier. Doamna Elina murind, în August 1653, influența, niciodată politică, a lui Udriște Năsturel, ocupat cu traducerea sa, la care a adăugat un *Varlaam și Ioasa*⁵ în românește, care n'a putut să ajungă la tipar⁶, dispăru cu totul. Singur cu suferințele trupului și sufletului său, Matei își aștepta, în

¹ V. scrisoarea din 1651 în Hurmuzaki, IX, pp. 6-7, no. XI; pp. 11-2, no. XIX. V. și *ibid.*, pp. 16-7, no. XXVII, pp. 66-7, no. CXVII; pp. 92-3, no. CLVIII.

² Hurmuzaki, V, pp. 4-7, n-le v-viii; p. 13, no. XVI; *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, p. 142.

³ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 215; *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, pp. 223-4. El muri prin August—Septembrie, de ciumă, și, adus prin Moldova, fu așezat, de bună samă, lângă tatăl său și lângă Radu Șerban, transportat, din străinătate în biserica de la Comana; *ibid.*, p. 248.

⁴ V. Iorga, *Răscoala Seimenilor*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIII.

⁵ V. ediția P. V. Năsturel

așa de triste împrejurări, un sfârșit care nu putea să întârzie, și pe care el însuși îl va fi dorit ca o izbăvire.

El o avu în primele zile mai calde ale primăverii din anul 1654. Căzând din nou la boală, îl scosese la soare în acea zi de 9 April, când i se închisera atât de obosiții și de plânșii lui ochi¹.

Cunoaștem din povestirea amănunțita a lui Pavel din Alep în ce împrejurări modeste s'a făcut înmormântarea, deocamdată nu la Arnota, necropola familiei, ci lângă Doamnă, în Biserica Domnească din Târgoviște, a aceluia care îngrijise și scutise țara timp de două decenii. Indată toți se grăbiră să porceadă la alegerea, după obiceiul introdus de la Radu Șerban înainte, a noului stăpânitor. Diicul lipsia, fiind la țară lângă un copil bolnav, și astfel fără împotrivire fu proclamat Constantin-Vodă. Apoi, pentru întărirea noului ales, se întrebuița același mijloc ca, odinioară, pentru Matei: o deputație de „boiari și roșii și popi“², merse la Poartă să-l ceară Domn. Când, supt Sultanul copil, se căpătă această confirmare, la haraciul obișnuit, trimis în vară, se adăugi și un dar de 400.000 de taleri din bogata moștenire a fostului Domn³.

În acest moment schimbări mari se petrecuseră la hotarele creștine ale țărilor românești.

În toamna lui 1653, ele trăiseră supt temerea unei năvăliri a Tatarilor, desfăcuți acuma din legătura cu Cazacii, cari-și căutau o altă orientare. Vedem pe Gheorghe Ștefan retras pe la Roman la mijlocul lui Octombrie, și Rákóczy el însuși se interesa printr'un sol anume ce e cu pacea pe care prietenii poloni o încheiau cu Hanul fără a-l cuprinde pe dânsul și pe Domnii români³. În Februar 1654, Gheorghe

¹ V. și *Chron. Fuchsio-Lupino-Olturdinum*, II p. 53. Inscriptia pe mormânt, în Iorga, *Inscripții*, I. p. 204, no. 435.

² O variantă a Cronicii muntene arată ca membri din deputație: pe Stroe Leurdeanu, Pana Filipescu, Gheorghe Baleanu, Drăghici Cantacuzino Logofătul, Danciu Pârâianu, Iorga Olănescu, Neguț Tătaru și Preda Bucșanu; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 268-9, not. c. Cf., în genere, N. Băjenaru, *Domnia lui Constantin-Vodă Șerban*.

³ Cronica țării și compilația lui Constantin Căpitanul; Hurmuzaki, V², la 29 Iulie și 6 Septembrie 1654, la 13 April 1655

Ștefan scria lui Kemény ca se pregătește ceva la Cazaci, unde au venit el nu știa de călătoria la ei a nepotului lui Mihai Viteazul oameni de-ai Împăratului, care, acum, liber de griji spre Rin și în lumea germanică, putea să se gândească la moștenirea politică a lui Rudolf al II-lea. El credea că e vorba de un atac al Cazacilor cu Tatarii contra Ardealului și a Poloniei, asociația din 1652, care răsturnase pe Vasile, trupele austriece având să sprijine această acțiune¹. De fapt, Hmilnițchi, lipsit de fiul său mai mare, se îndrepta spre Țarul moscovit și îndemna pe acesta la lupta contra Poloniei, îndată și începută, care a fost începutul și sensul însuși al mișcării sale pravoslavnice și rusești. Încă de la 3 Mart se încheiase tratatul cu Alexie Mihailovici.

Îndată soli din Rusia împărătească veniră la Domnii români. Matei îi înlătură dintr'un gest obosit, dar Gheorghe Ștefan nu se sfii să-i primească, în ciuda legăturii sale cu jignitorul patron ardelean, care-i cerea datoria pentru instalare și, mult timp, el trebui să se îndreptățească în scrisori românești, de cea mai pitorească și hazlie moldovenească de răzeș, arătând că, oricât l-ar scormoni „Craiul“, el nu plătește numai pentru că n'are cum. De la Moscova i se vorbea de lucruri cu mult mai ispititoare pentru dorința lui de a-și întemeia și asigura Domnia: o simplă închinare fără tribut, o luptă creștină pentru scoaterea Tatarilor din Bugeac, întâmplător și o apărare comună contra Turcilor, în afară de asigurarea aceluși negoț spre Răsărit pentru ale cărui interese Vasile trimesese la 1653 pe Ștefan Serdarul la Nistru: în taină mare, se făcu jurământ reciproc în biserică lui Ivan Velichi din Kremlin.²

Rákóczy nu știa nimic de aceasta calcare de alianță; din potrivă i se spuse, ca și regelui Poloniei, celalt patron, ca nu s'a învoit la nimic și a trimis la Constantinopol scrisorile lui Alexe³. Din partea lui, el era în bune legături ca

¹ *Ibid.*, pp. 241-2. no LXXVI.

² Revelație, prin declarațiile din 24 Decembre 1664 ale lui Gheorghe Ștefan pribeag. Hurmuzaki. IX. Cf. și Al Lapedatu. *D'n grijile și greutățile unei Domnii* corespondența din 1653-4 cu Kemény), în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XII.

³ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, pp 211-2. Iorga. *Acte și Fragm.*, I, pp 240-3

acela chiar pe care-l dădărase. Scriind, românește, fratelui său prizonier în Ardeal, Vasile, care se arăta mulțumit și de *acea audiență la Sultan pe care n'o mai avuse niciodată vre-un mazil*, și de șederea la Cele Șapte Turnuri, ca la o adevărată gazdă, cu tain de la Impărăție arăta legătura cu capuchebaietele ardeleni. Pe Constantin îl privia „ca un fiu“ și recomandă lui Gheorghe Hatmanul ca, după liberare, să treacă la acesta pentru a veni apoi, cu oamenii lui, la Constantinopol, Hanul, care-l întovărășise cu un Agă și cu o scriitoare de recomandare la Poartă, era socotit și el între prietenii unei așteptate restaurări. Și amintirea suferințelor încercate se resumea în această sentință care de atâtea ori s'a desfăcut de pe buzele alor noștri ajunși de nenorocire: „Pentru păcatele noastre ne-a certat Dumnezeu, deci nu mai să-i mulțumim și să ne rugăm Sfinții Sale, că nu re va lăsa“¹.

Nu cunoaștem nicio nouă îndatorire a lui Gheorghe Ștefan față de Rákóczy, care-și aștepta ocazul pentru îndeplinirea visului său polon, cu toată aparența celor mai bune legături cu în curând amenințatul rege Ioan Casimir. Dar Constantin Munteanu se crezu obligat să întărească legătura lui Matei cu vecinul din Ardeal, căruia nu-i datoră nimic, ceea ce-l pune în altă situație decât a înaintașului, adăpostit și ajutat să vie în Scaun de Gheorghe Rákóczy I-ii. O astfel de stabilire în scris a relațiilor reciproce era cu atât mai necesară, cu cât tânărul Rákóczy se plângea la Poartă de simpatia pe care noul Domn muntean o arăta Cazacilor și de firmele tainice care-l legau de Mihai cel tânăr, uneltitor în Ardeal pentru Impăratul².

O mare solie munteană, cu Vistierul Buna Grădișleanu, vechiul sfetnic al lui Matei, Logofătul Sava și Udriște Năsturel, veni să încheie actul de alianță³. Boierii de căpelenie fură puși să jure și ei „vecinătăscă prietenie către Maria Sa Craiu“⁴, între alții Constantin Cantacuzino, pe care noul Domn îl sco-

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 30-1, no. XL. Era vorba că el să fie trimis ca sol turcesc la Țarul; Hurmuzaki, V², 25 septembrie 1654.

² Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 215.

³ *Tört. Tár.*, 1889, pp. 663-4.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 32-3, no. XLI. Cf. Kemény, *Notitia*, pp. 357-8.

sese din Postelnicie, el recomanda lui Rákóczy pe frații săi din Moldova scăpați prin intervenția lui Constantin-Vodă, asigurând că și aceștia vor păstra aceeași credință binefăcătorului¹.

Astfel urmașul lui Matei, de și se încunjura de mercenari și li iertase „dijma și oieritul“, „plătindu-li un haraciu deplin“², crezu că poate restabili rostul înalt al Monarhiei peste zburdăciunea unor ostași de cari se temea, și pentru tot ce continuă să-i lege de Diicul, nemângâiat că n'a putut fi el primul Constantin, Domn al Țării-Românești. El căută, oricum, să înlăture mârșar pe străinii de la cari pornise revolta, păstrând pe dărăbanții români. Căpetenia Seimenilor ar fi fost chiar ucisă³.

Cum era de așteptat, oastea deprinsă cu neorânduielele, casta care se formase în folosul țării și care se întorcea acum contra ei, se resculă. Scenele de la sfârșitul Domniei lui Matei se înnoiră, mult mai sălbatec, supt tânărul stăpânitor, care era totuși un ostaș el însuși. Bandle furioase suiră dealul Mitropoliei, unde Constantin făcea a se clădi o mare și frumoasă biserică, pentru căpetenia, mutată de la Târgoviște, a clerului munten. Orice boier găsit în cale fu zdrobit și sfâșiat. Periră acolo Banul Ghiorma⁴, Drăghici Greceanu, nepot după mamă al lui Mihai Viteazul însuși, Papa, fiul lui Preda Brâncoveanu, rudă de aproape al lui Matei și tată al aceluși copil Constantin, care va fi la rândul său Domn, — o cruce de amintire e și azi pe locul unde i s'a vărsat sângele, Vistierul Gheorghe Carida, unul din fiii lui Socol, Crâstea, Udrea din Doicești, unde acel Constantin Brâncoveanu va înălța una din cele mai frumoase Curți ale sale, Preda Beca de la Maia, Șufarul Sava Creștiureanu, Dumitrașcu Frejureanu. Dumitru Stănescu⁵, un ciohodar și patru căpitani pe cari și-i socotiau dușmani⁶.

¹ Cronica țării, p. 336.

² Povestirea din Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 126, no. III.

V. și N. C. Bejenaru, *Răscoala Seimenilor* (din *Arhiva* din Iași).

⁴ În 1653. la Matei, numai Mare Clucer, Iorga, *Brașovul și Români*, pp. 301-2, no. 4.

⁵ Pentru el, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 30, nota 1

⁶ Pentru toți și nota la Constantin Căpitanul, ed Iorga, p. 133.

Din acel moment banda militară avu țara în stăpânire. Iși luau singuri lefii, prădau bisericile, bătând pe preoți, vindeau odoarele și-și îmbrăcau în postavul odăjdiilor femeile și fetele; ei dădeau spectacole de adevărat iconoclas, opriau soliile ca să vadă dacă nu se uneltește ceva contra lor; prădau negustorimea¹. De la ei se învățară țărani, și calugării fură atacați în mănăstirile lor². Domnul trebui să primească un regim care era pentru el o jignire de fiecare clipă, de și-l vedem câte odată luând măsuri pentru ca măcar țara să se păstreze în liniște, pe când el continua să fie prizonierul oamenilor „răzvalei“³. El știa că Diicu se află încă din toamna anului trecut în Ardeal, fiul aceluia care și acum era un pretendent mergând apoi să găsească acolo pe tatăl său⁴.

Același lucru se întâmplă și în Moldova, din partea celor 1000 de seimeni, cari, nepulându-se înțelege cu Nemții aduși din Polonia de Vasile, se hotărâră să-i distrugă, ajungând astfel stăpâni asupra unui Domn rămas fără apărare. Tot în post, ei se ridică și pornesc să-și caute, în Iași, dușmanii spre a-i ucide. Chemați la Curte, unde se refugiaseră acei Nemți, seimenii munteni fură îndată uciși. Toate celelalte puteri militare, străine și localnice, căzură asupra lor. Ce mai rămăsese din seimenii munteni fu expediat acasă⁵.

Cu toate că adăpostirea lui Diicu și a fiului în Ardeal, unită cu totala lipsă de interes față de tulburările din Țara-Românească, nu meniau nimica bun, Constantin trebui să recurgă, încă din Maiu, la intervenția vecinului său. O mare solie, cu Mitropolitul Ignatie în frunte, el însuși un „Sârb“, și cu Preda Brâncoveanu, cu noul Postelnic Danciu Pârâianu, cu Armașul Ivașcu Ceparul, adăugându-și apoi și alți tovarăși, merse la Rákóczy ca să declare că ei și țara ieau asupra lor răspunderea pentru descălecatul pedepsitor din partea trupelor ardeleni împotriva „acestor străini hoți“, cari erau sei-

¹ Cronicile țării.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCLXIII, nota 3

³ *Ibid.*

⁴ Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 222. Szilágyi, *Bellum boreo-orientale*, I, p. 384, pe lângă notele mele la *Socotelile Sibiului*, I. c

⁵ Miron Costin, p. 349

*menii bulgari*¹. Indatorirea solemnă, e luată, printr'unul din obișnuitele acte românești, în numele a „tuturor boiarilor carii sânt moștenitorii Țării-Românești, împreună cu roșii și cu alți slujitori, carii sânt moșneani pământeani țării, păhărniceii și spătărcii, și cu alte ceate birnici“. „Cum se vede, *basa pe care stătea solia era aceia a osebirii dintre Români și mercenarii de peste Dunăre*, acei „oameni streini carii vinceră dentru alte țării în pământul nostru, de începura a îngreuiarea și a stricarea raiaoa prea-luminatului și prea-puternicului Impărat cu focuri și cu hoții, păn mai o fărșără²“.

Rákóczy avea voie și de la Siavuș, Pașa de Silistra, care nu se încumetase a veni însuși în țară, cum nici cel de Timișoara, la care alergaseră unii dintre iugari. El luă în sfârșit asupra-și o acțiune, de la care aștepta supunerea mai adâncă a aliatului muntean și distrugerea unei armate care în alte împrejurări putea să fie o primejdie pentru dânsul³.

Din parte-i, Constantin dovedi o puțință extraordinara de a-și ascunde intențiile. El se prefăcu căpetenia unei puteri militare gata să lupte până la sfârșit contra năvălitorilor, și merse în lagărul de la Gherghița al aceloră cari nu-i opuseseră încă un alt Domn⁴. Fu primit în strigătele: „La ei la ei! Numai să ni-i arăți!“⁵. Avea un Divan nou, cu Chirca Banul, Gheorghe Băleanu Vornic, Preda Brâncoveanu Logofăt, Părvu Vlădescu Vistier, Pană Spătar, Barbu Clucer, Danciu Postelnic, Vasile Stolnic, Badea Comis, Măinea Sluger, Colțea Pitar, iar ca Păharnic fostul Spătar Hrizea, zis și Hrizea, nepotul acum răposatului puternic boier Hrizea⁶.

Aproape în aceeași zi de pe la jumătatea lui Iunie, Rákóczy era în Țara Bârsei, iar Gheorghe Ștefan, ascultător al oricărui îndemn îi veni din Ardeal, la moșia sa de la Răcăciuni, în Ținutul Putnei⁷.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 33-5 no. XLII cf. *ibid.*, p. 36, no. XLIII) V. și Szilágyi, l. c., pp. 394-5, *Tört. Tár.*, 1889, p. 664 și urm.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 33-6, no. XLII.

³ V. *ibid.*, pp. CCXLV-VI.

⁴ Constantin Căpitanul, p. 134

⁵ Miron Costin, p. 350

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCLXVIII, nota 1.

⁷ Cele două cronici, scrisoarea lui Gheorghe Ștefan, in *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, p. 195; cf. Szilágyi, l. c., p. 411, și Iorga, in *Literatură și artă română*, IV, p. 401 și urm.

Fig. 20. — Constantin Basarab.

Pe când unul înainta spre pasul Buzăului, iar celalt spre vadul Milcovului, Constantin fugia din lagăr și se ducea la Pașa din Silistra: *el voia să arăte astfel că n'a chemat pe năvălitori și nu înțelege a lăsa parte la campania lor.*

Zăpăciți în părăsirea lor, rebelii, cari oferiseră Domnia lui Preda Brâncoveanu, după ce-i ucisese războiul, și ruda aceasta a lui Matei-Vodă, mergând și pe la Silistra, fugise, fiind urmărit de Constantin, în Ardeal¹, proclamară ca Domn pe Hrizea, „fiul lui Dumitrașco de la Bogdănei, din județul Ialomița“². El trimise pretutindeni cărți de Domnie și chiar scrisori la Poartă, cerând întărirea sa³.

„Hrizea-Vodă“ încercă o împăciuire, nu numai cu dușmanii cari se apropiiau, dar și cu Pașa și Tatarii, de a căror venire se zvonia⁴. Din partea lor, Moldovenii nu cutezau să treacă dincolo de Buzău până la venirea Ungurilor, cari nici ei nu se grăbiau peste măsură⁵.

Peste câteva zile însă lupta se dădea la Șoplea, unde cu câțva timp înainte fusese tabăra Moldovenilor și a Cazacilor. Gheorghe Ștefan era încă pe drum, când seimenii forțară hotărîrea. Era o zi caldă de vară, la 27 Iunie, și bivoli înhămați la tunurile cu care făcuse atâta ispravă, la Fînta, Matei, alergară cu ele în răcoarea apei; s'a vorbit și de trădarea comandantului, un Neamț. Având în față artileria și puștile armatei ardelenene, Hrizea în zădar ucisese pe Lupu Buliga, comandantul acelor tunuri, ca trădător⁶. Fără cavalerie nu se putea rezista focului Nemților lui Gaudy. Oastea, prinsă de panică, se împrăștiă în toate părțile, mulți schimbându-se de haine ca să scape⁷. Hrizea fugi pentru a încerca apoi o mișcare la Brăila: prins, fu dus în Ardeal, unde, fiind cruțat, avea să joace încă un rol⁸.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 127.

² Cronica țării, p. 341. Pentru soția lui, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1257 no. MMCCCXLIV

³ V. *Cronicile muntene și Mirou Costin*, p. 350

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 36-7, no. XLIII.

⁵ Miron Costin, p. 350.

⁶ El e ctitorul mănăstirii Topolnița, v. Iorga, *Inscripții*, I, p. 208, no. 442.

⁷ *Cronicile* (mai ales Constantin Capitanul și descrierea din Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 127-9

⁸ Cronica țării p. 342

Din adăpostul său la Turci el își păstrase simpatiile țării: la trecerea prin Târgoviște, „îl plâneau oameni, se plecau înaintea lui și-l sărutau“¹: doar el ridicase steagul țării contra străinului! Din parte-i, Constantin ridică pe locul luptei, printr'un căpitan de la Gherghița, o cruce întru mărirea „cinstitului Craiu al Ardealului“, care, după „jaloaba“ lui, venise cu boierii țării și cu „pribegii“, și biruise „a răsculaților oștire“².

Domnul Moldovei va fi zăbovit înadins pentru a se îndreptăți față de Turci oă n'a luat parte activă la acest act de încălcare a pământului vecin. Dar la întâlnirea de lângă Ploești fu petrecere mare, cu cimpoieri și surlari, participând la masă și mârzacul tatar pe care-l ținea Gheorghe Ștefan. Urmă la Gherghița și ocalală bucurie, a întâlnirii cu Constantin, venit cu o simplă gardă. Rákóczy și ospătă vecinii, fiind, spune Miron Costin, ca un „Craiu peste Crai și Domn peste Domni“³.

La plecarea lui⁴ el lăasă ca păzitori ai celui restabilit în Scaun pe Boros, cel ce asediase Suceava contra lui Timuș, și pe adevăratul biruitor de la Șoplea, Gaudy. Lucrând cele treizeci și trei de tunuri, el dăruie doar patru lui Constantin. Cu acest ajutor se desăvârși stărpirea vechii oștiri a lui Matei. Cei rămași îndrăzniră a se lupta cu Boros la Călugăreni⁵. Totuși o mare parte dintre slujitori, chiar și „Sârbi“, își făcuse, în Decembrie al aceluiași an, supunerea cu jurământ; actele, cu iscăliturile lor de pocăiți, ni s'au păstrat⁶. Iar, cum Ungurii

¹ *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, pp. 206, 211, și Kraus, pe lângă ziarul lui Ioan Nemes, în *Tört. Tár*, 1902 și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 277.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 243-4, no. LXXIX. O laudă latină în Ardeal pentru victorie, *ibid.*, pp. 269-70 no. CI.

³ P. 351.

⁴ V. și Kraus, *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, p. 213; Iorga, *Socotelile Sibiiului*.

⁵ *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, XXIII, pp. 206-11; Kraus, Hurmuzaki, IX; *Fragm.*, III, pp. 127-8

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 37-43, n-le LXIV-VI. Se socotiau șase steaguri de „Sârbi“; *ibid.*, p. 48, adaugindu-se „levinți“, Leși, dragoni, „beșli tatar“ și aprozi, în afară de Curte, toată castea fiind de 2 430 de oameni, „toț cu sulite și cu foc“

lui Boros, care muri în țară¹, se purtau așa. de ridicau lumea asupra lor, se ceru ca ei să plece, rămânând numai Gaudy cu Nemții². Dar, printr'o nouă legătură, Constantia întăria legătura sa cu Craiul, îndatorindu-se și a-l întreba pe acesta la numirea dregătorilor celor mari; tributul îl va ridica de la 1.500 de „bani vechi“ la 3.000³.

De a doua zi după victoria sa,⁴ Rákóczy, care se credea mai tare decât oricând⁵, își porni campania polonă a regalității, pe care o visa.

Domnii români nu merseră cu dânsul, dar ei trebuiră să-i dea contingentele lor. Gheorghe Ștefan, care ajutase și pe Poloni contra Cazacilor, trimesese pe credinciosul său Hăbășescu și pe căpitanul de Fălciu, Frățilă, pe când de la Munteni venia Odivoianu; de o parte și de alta ajutorul era numai de 2.000 de oameni, aduși la oastea pe care o comandă, cu bune speranțe, Kemény însuși, care fusese și el de curând în Țara-Româncască. Și Cazaci veniseră să ajute pe aprigul lor dușman din 1653⁶. Intrat în Polonia prin pasurile Maramurășului, în mijlocul zăpezilor lui Ianuar 1657, el era în Mart la Cracovia, lăsat fără apărare. Peste câteva săptămâni noul „rege

¹ Nekesch-Schuller, in *Quellen der Stadt Brassó*, p. 242, și Kraus, pp. 200-1. Fu înlocuit prin Coloman Mikes La intrarea în țară Rákóczy ordonase crușarea bisericilor, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 127.

² *Ibid.*, p. 46 și urm. Cel mult în locul lor s-ar putea păstra provisoriu „Unguri pedestrași“; *ibid.* — Pentru plângerea căpitanului de Buzău că Ungurii pângăresc bisericile și rup icoanele, *Mon. Hung. Hist.*, *Diplomataria*, XXIII, p. 230

³ Kemény, *Notitia*, I, p. 129.

⁴ Pentru împrejurările de politică generală v. Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCLXXVII-VIII.

⁵ Toată boierimea Moldovei lua o nouă îndatorire pentru suma ce mai datoră Gheorghe Ștefan; *ibid.*, pp. 44-5 Cf îndreptățirile, pentru acea datorie, ale Domnului însuși; *ibid.*, p. 50 și urm.

⁶ Miron Costin, p. 353. El observă că ostașii Odivoianului „nice-și erau Munteni, ce mărgineni de Moldova“; p. 356. Planul de a se trimete la ei Udriște Năsturel; *Mon. Hung. Hist.*, *Dipl.*, XXIII, p. 425, no. CCXLIX. In toamna anului 1656 Gheorghe Ștefan făcu o „primblare“ la Galați. de unde era să meargă „pre la mânăstire“, Iorga, *Studii și doc.* IV p. 51 no. VIII

al Poloniei“ se înțelegea cu asociatul său, regele Suediei. Dar, pe când se lua de oștile reunite cetatea de la Brzesc, atacul danes rechemă pe Suedes acasă. Când apărură Tatarii, concursul acestuia fu refuzat neted lui Rákóczy, care se temea acum pentru țara sa însăși. Totuși în Iunie dușmanii lui Ioan Casimir erau la Varșovia¹.

O teribilă înfrângere, pe care o prevestiseră ambii Domni vorbind de primejdia lătarească, iar al Moldovei luând și înăsuri de închidere la Suceava, de fugă pe la Câmpulung², a urmat. Regele Suediei și Electorul de Brandenburg, Muscalul însuși retrăgându-se din campania pentru împărțirea provinciilor polone, Rákóczy, rămas singur, se văzu împresurat de Titari. El însuși putu să găsească drum spre țara sa, ru fără a lăsa ca ostatec pe un Apaffy, dar oastea lui, cu Kemény în frunte, rămase în robie multă vreme³.

Cu aceasta situația Domnilor români, chemați la Poartă de un Vizir cu holărârea de fier a bătrânului Macedonean Mohammed Chiupruliul (din Kôprili, Veles), pentru că „să sărute poala Sultanului“, cea ce, cu Vasile-Vodă acolo, i se părea foarte primejdios Moldoveanului — „iată cum îmblă lucrul lui“, scrie el lui Rákóczy în 1657: „acum ni să pare oborârea lui, mai apoi iară să scoală“ — și nu tocmai sigur și lui Constantin, contra căruia lucra fiul, crescut la Turci pe lângă Sultanul și la Chenaam-Pașa⁵ al lui Radu Mihnea, numit, ca buiucul turcit, Mihnea, devenise peste măsură de grea, nici unul, nici altul neputând să opuiască, cum era gata oricând să o facă un Matei-Vodă, o rezistență armată unei campanii de izgonire.

¹ V. și *Lettres de Pierre des Noyers* (secretarul reginii Poloniei, o Franco-Italiana). Amănunte, în Szilágyi, *Erdély és az északkeleti haboru* (reuniat de d. V. Motogna, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 313-4); Eug. Pavelescu, *Georges II Rákóczy, prince de Transylvanie*, Iași 1924. Cf. judecata lui Gheorghe Ștefan: „să dusără cu toții pentru Leăși și să înfundară într'un loc în care de are hi fost o socotință bună, are li petrecut smintială mare“; Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 222.

² *Mon. Hung. Hist.*, XXIII, pp. 506, 511-2

³ V. povestea lui Kemény însuși, în Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1266 și urm., no. MMCCCLVIII

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 53.

⁵ Matei și Radu fiul lui Leon-Vodă și el va domni; v. *Mon. Hung. Hist.*, *Diplomataria* XVIII, pp. 251-310

Totuși *amândoi aveau în jurul lor țara*. Am văzut ce boieri stăteau lângă Constantin¹. La înlocuitorul lui Vasile erau tot vechi boieri de țară: un Ionașcu Rusu ca Mare Logolăt, — fostul capuchchaia al Domniei precedente, fratele Doamnei Safta, Ștefan Borul, ca Vornic de Țara-de-jos, Istrate Dabija, viitor Domn el însuși, la Țara-de-sus, un Vasile ca Hatman, prietenul din boierie Ilie Șeptelici ca Postelnic, un altul, Mogâldea. Păharnic, iar ca Vistier tot un Român, Solomon Bârlădeanu; după exemplul muntean era acuma și un Spălar, rudă cu Logofătul, Gligorașcu Rusul².

Incercarea de a intra din nou în jocul complicat al politicii europene — Gheorghe Ștefan primise pe agenții suedeși Danil Welling și Alexandru Torquatus — adusesse pe Gheorghe Ștefan pe marginea prăpastiei³.

Se căutase un sprijin și la Moscova, unde se trimise, în 1656. Mitropolitul Ghedeon și un boier, Grigore Neniul. Domnul arăta că ar fi voit să se declare fățiș, dar îl încunjură „Necredincioșii. Turci și Tatauri, gata să-i distrugă țara. În noua legătură el vrea să se păstreze așezămintele țărilor din vremea de libertate, respectate și de Turci, cari, totuși, mulțămindu-se cu haraciul, „cinstea Domniei și așezarea locului întru nimic n’au stricat-o“. El vrea ca Domnul să fi^o de țara, ca părțile usurpate de Turci să se restituie, să se plătească noului suzeran un simplu dar anual. Acestea să se treacă într’un act solemn; din parte-i, el aduce chezășia Patriarhului Ierusalimului și Antiochiei. Pentru așa ceva e gata să meargă contra păgânilor⁴.

Un privilegiu de comerț se încheie la 29 Iunie⁵. Dar nu de aici putea să-i vie, în 1657. ajutorul dorit lui Ștefan Gheorghe.

¹ Totuși Boros îl pâria ca afara de Marele Vornic, de Marele Comis și de boierul Barbu ține numai Greci; *ibid.*, p. 236. Pentru „Domnia veșnică“ ce urmăria, *ibid.*, p. 265. Se făcu o încercare de a-l ucide pe Domn în biserică, prin căpitanul Priboiu, Kraus, p. 244.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 44-5.

³ *Mon. Com. Trans.*, XI, p. 245; Iorga, Hurmuzaki. X, pp. iv, vii și nota 1.

⁴ Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu Rușii în 1656*, în *Rev. Ist. Rom.*, III, pp. 2-3; cf. Iorga, în *Rev. Ist.*, XX, pp. 1-3.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 244-5 no. lxxx

Se căută, pentru participarea la campania contra Poloniei, o îndreptăţire faţă de un Vizir de felul Chiupruliului, care-şi luase toate măsurile pentru a face ordine imperială turcească la Nordul Dunării¹, el poruncise şi spânzurarea Patriarhului Partenie, bănuat de legături cu Țarul —, pretinzând în deşert că ostaşii de pe lângă Rákóczy erau numai nişte pribegi². Silinţile făcute ca să se menţie fură însă zădarnice. Constantin căzu cel d'întăiu, încă de la sfârşitul lui Ianuar 1658⁴; Moldoveanul, care scria acestui „iubit frate“, în August precedent, că, în această vreme, de „au stătut lumea tot în minciuni şi 'n purtare de zarve“, „Dumnedzău iaste milostiv, de ne traieşte înaintea acelora gânduri reale a tuturor“⁵, avu aceeaşi soartă în Mart. „Căinele de Vizir“, cum îl numia Gheorghe Ştefan, în graiul lui de robustă sinceritate⁶, îi mân-case acum pe amândoi. Pentru noul regim de vicariat imperial al Chiupruliului o lovitură de prestigiu era o necesitate şi el nu era om care s'o zăbovească. Aşleptând pedeapsa, încă de atunci hotărîlă, a lui Rákóczy, iniţiatorul şi principalul vinovat, se maziliseră amândoi Domnii

Vasile, care trăia la Şapte Turnuri, destul de larg pentru a putea să deie mese unor prizonieri cari n'aveau mijloacele lui⁷, dar săria să-i şi bată şi care, sprijinit şi de ieniceri⁸, aştepta ceasul unei înlocuiri triumfătoare în Moldova sa, eventual şi în Țara-Românească⁹, stărnise însă cândva supărarea lui Siavuş. pe atunci Paşă de Silistra¹⁰, şi fostul guver-

¹ Amănuntele de politică generală, in Jorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXXX şi urm., şi în excelentul studiu amănunţit al d-lui Al Cioranescu, *Domnia lui Mihnea III Mihail Radu*, 1658-1659, in *Bul. Com. Ist.*, XIII, p. 59 şi urm.

² Jorga, *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXXXII şi notele 5, 6.

³ *Ibid.*, p. DCCLXXXI, nota 4 Cf. şi *ibid.*, notele precedente.

⁴ Hurmuzaki, V², p. 32, no XLVI; p. 40, no. LX. Pentru candidaţii la aceste Scaune, *ibid.*, p. 38, no LVI Pentru numirea lui Ghica, *ibid.*, p. 43, no LXIV.

⁵ Jorga, in *Bul. Com. Mon. Ist.*, II, p. 220-1

⁶ *Ibid.*

⁷ Hurmuzaki, V², pp. 17, 52, no LXXX

⁸ *Ibid.*, p. 41, no. LXXII.

⁹ Constantin credea că sar putea şi aceasta, Szilagyi, o. c., II, p. 464. Pentru o înţelegere între ei doi, *ibid.*, p. 460

¹⁰ Hurmuzaki V² pp 12-3, no CVIII

nator la Dunăre nu era dintre aceia cari uită; influența lui era destul de puternică pentru a putea să steie în fața aceleia a Chiuprușului însuși¹. Atunci se recurse la cine era mai la îndemână, călându-se, pe lângă aceasta, un boier fără înaintași în țară, fără vre-o legătură cu o dinastie de care însă, de la numirea lui Vasile însuși, nu se mai ținea samă. Astfel ajunse, pe numele de Gheorghe-Vodă, Domn al Moldovei, poate și din cauza originii comune cu a Marelui Vizir și a legăturilor de copilărie de care vorbește o cronică², acela care, fără să fi îndeplinit vre-odată un rost mai însemnat, era în acel moment capuchehaiu la Constantinopol a lui Gheorghe Ștefan: Vornicul Ghica, în vrâstă de șaizeci de ani³.

Pentru Țara-Românească alesul fu cineva pe care-l întâlneam cu câțiva înainte ca stăruitor pentru o moștenire care pretindea el, i se cuvine după dreptul nașterii⁴. Crescuse la Chenaan-Pașa, fostul stăpân al Domniei turcești în primii ani ai lui Matei-Vodă. Pe vremea când Constantin isprăvia cu ostașii răsculați ai țării, el se înfățișa brîului venețian din Constantinopol, care vedea înaintea lui pe „un tânăr renegat, în vrâstă de aproape douăzeci de ani, destul de vioiu“ și meșter în planuri creștine de viitor, pe care, în înțelegere cu Republica, el se credea în stare a le aduce ușor la îndeplinire. Domn al Moldovei, unde stăpânise cu atâta risipă de aur acel părinte, Radu Mihnea, el putea să ajungă, „de și e Musulman, fiind exemple și de alții cari au primit această investitură“. Vorbia de ce i s'a oferit de Grecii războinici din Maina, cu al cărui cler avuse legături secrete: nu schimbatăoarea Spanie egoistă, ci măreața Veneție bogată e în ochii lui liberatoarea posibilă⁵. Firește că asemenea propuneri fură,

¹ Pentru cercarea lui Gheorghe Ștefan de a capăta moartea înaintașului, *ibid.*, p. 24, no. xxxiii; pp. 25-6 no. xxxvi.

² Cf. Miron Costin, p. 357, și Neculce, pp. 188-9

³ Hurmuzaki, V², p. 43, no. LXIV. Fusese și negustor, Miron Costin, p. 357. Într'un act de la 1642, prin care vinde o vie de la Șorogari, în marginea Iașului, Ghica, Mare Vornic al Țării-de jos, nu-și dă niciun nume de botez, acela de Ghica însuși fiind unul; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cclxxxix, nota 2. Soția fiului, Grigorașcu, era neputa lui Gheorghe Ștefan, Maria Sturdza Miron Costin p. 357

⁴ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 459

⁵ Hurmuzaki, V², pp. 22-3. Dar la 1658 scrisori venețiene din Viena îl prezintă ca „un nobil grec fiul răposatului Radu Voievod

îndată, răspinse cu despreț¹ Era, posibil, nu fiul lui Radu Insuși, ci al vre unuia din frații lui turci, poate al celui pe care cu câțva timp înainte l-am găsit la Siliștra, Mustafă. Peste doi ani, acela care era cunoscut ca Givan-beiu, devenia Mihnea-Vodă al Țării-Românești, pentru a se preface, ca luptător și erou, dar ca cele mai mândre apucături de monarh, în Mihail Radu. El pleca, după audiența de la 29 Ianuar, cu un alaiu neobișnuit, de vreme ce de mult nu o mai făcuse, într'o vreme de alegere și impunere cu armele, un Domn de la Poartă².

Constantin era hotărît să reziste. Oamenii lui se informau pe lângă bail dacă Veneția înțelege să continue acel mare războiu cu Turcii pentru Creta pe care ar putea să-l ajute o răscoală la Dunăre³. Avuse o înțelegere cu Rákóczy într'o localitate lângă hotar și, pentru a întări legătura cu acesta, Domnul fără copii lăsa, afară de ce s'ar reserva Doamnei Nedelea⁴, întreaga sa avere acelui Francisc, unică odraslă a Craiului, care, fără să ajungă a stăpâni Ardealul, va lăsa povestea încercărilor și nenorocirilor sale⁵. Frații Mikes fură trimiși în sprijinul lui. Și după ce Gheorghe Ștefan părăsia țara fără împotrivire, de și spunea că „mai bine să ne mănânce câinii pământului nostru decât pre alte locuri, streine,

crescut la Constantinopol în casa bătrânului Chenaan-Pașa; *ibid.*, p. 42. Tot așa o scrisoare particulară din Constantinopol: „uno nominato Iovan Vaivoda, figliolo di Radulla che fu principe“; *ibid.*, p. 48. Pentru Levinus Warnarus el e „satrapa christianus“; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 247, no. LXXXIII. Un alt pretendent în Ungaria, *ibid.*, p. 249, no. LXXXV. Baitul mai scrie: „il Giovan-bey, Greco dalla stirpe delli Waivodij passati“. El însuși se arăta „crescut în Seraiu“, favorit al Sultanei mame și a surorii Sultanului, ispitit cu promisiuni mari, pe care le-ar fi răspins, la renegare; Ciorănescu, *Documente*, în *Bul. Com. Ist. a Rom.*, XIII (1936), pp. 53, 119, no. CXXII. 97.

¹ *Ibid.*, p. 24, no. XXXIV

² Hurmuzaki, V², p. 42, no. LXIII.

³ V. și *ibid.*, p. 32, no. XLVII.

⁴ Cf. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea* din *Bul. Com. Ist.*, p. 133, nota 2.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 54-5, no. LI; Hurmuzaki, IX, la data de Decembrie 1657

Fig. 21. — Mihail Radu sau Mihnea al III-lea, Domn al Țării-Românești, după o stampă contemporană.

să izirim“¹ —. el era poruit la războiu². Avea încă armata, indigenă și unghurească, în stare a se împotrivi, și boierii rămăseseră credincioși în jurul lui. Rákóczy, contra căruia se și aruncase sentința de depunere, îi trimisese un număr de Nemți și de călăreți, al căror număr a fost peste măsură de exagerat, ajungându-se în Ungaria până la o socoteală de 70.000 de oameni !). Dar pentru a-l izgoni în Ardeal ajunseră, pe o aspră vreme de iarnă, trupele, puține, ale Pașei din Silistra. Fazli³. și o năvălire de Tataři. Cum Constantin, ai cărui oșteni arseră Bucureștii și nu putură păstra Târgoviștea, unde se închisese Spătarul⁴, putu fugi totuși, după ce-și luase de la Dobreni comorile ascunse „în heleșteu“⁵, în Ardeal, asprul regim nou de la Poartă, aduse zugrumarea Pașei, care nu știuse să-și prindă dușmanul⁶.

Noul Domn găsisse în țara pe care n'o văzuse niciodată o călduroasă dorință de luptă în vederea unei neatârării pe care o urmărise totdeauna Matei și care adunase de curând simpatiile poporului în jurul lui Hrizica. Acesta întrebuițase, de altfel, lipsa lui Rákóczy din Ardeal pentru a ieși din inter-narea sa și a încerca o restabilire a usurpației sale din 1655. El intrase prin ținuturile românești ardelene, care-l vor fi primit cu aceeași prietenie pe acest nenorocit viteaz. Trecu prin Orlat și Gura Râului și găsi la mânăstirea Bistrița pe seimenii cari se închiseseră acolo. Dacă „Hrizea-Vodă“ fu prins

¹ Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 222.

² Pentru legături la Poartă, Hurmuzaki, V², p. 50, no. LXXVI

³ În 1655 se atribuiu „10 sau 12.000 de oameni“ predecesorului; *ibid.*, IX, p. 64, no. CXII. Dar bunul cunoscător care era Gheorghe Ștefan arată că Vizirul ămenință tot cu Tataři pentru că Pașa vecin, care ar putea să ridice și câteva mii de oameni la o nevoie, s'a vădit, la 1657, doar „c'un lucru foarte puțin, 500, 600 de oameni“; Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 223. El credea că, orice ar fi, „tot ne are lui mai sprijinială multă cuvântului Hanului“; *ibid.* Și adaugă: „înnaintea Pașci pare că n'am dosi“; *ibid.*

⁴ V. și raportul olandes din 27 Ianuar 1658, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 247-8, no. LXXXIII. Din partea Turcilor, Cronica lui Hasan Vegi, pe care am publicat-o în *Mem. Ac. Rom.*, XXI.

⁵ Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 141-2.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 55, no. LXXXVI.

prin trădare, ai lui continuară împotrivirea, o luptă dându-se la Cărbunești sau Târgul Bengăi, în Gorj. Bătuți, ei fură măcelăriți, capetele puindu-li-se în par, iar rivalul Domnului legiuit fu frânt pe roală, la 8 April 1656¹. Alături, cu aceea stare de spirit războinică, păstrată la Munteni, era datoria de a înfățișa credința răsăriteană pe care o serviseră atâția ani tipografiile lui Matei și de a sprijini o cultură românească, acum așa de mult înaintată. Dar amintirile rolului de politică generală pe care-l jucase atâția ani țara nu dispăruseră nici ele, cu toate acele legături cu Apusul, cu Viena, spre care, în Septembrie 1646, Constantin trimesese o scrisoare, cu frumoase amintiri clasice, și despre legile date de Periandru Corintenilor, — în care se mulțămia pentru ospitalitatea acordată de Imperatul surorii, Anca, și fiului ei, de curând răposat, nepotul Mihai², cu Veneția, de care se simțea așa de legat, și prin tradițiile de familie Mihnea, și cu însăși Roma, la care Constantin-Vodă trimesese ca sol pe un Franciscan³.

Mulți din boierime rămăseseră lângă atât de necunoscutul, și neștiutor de limba țării, care era noul Domn. În Ardeal pribegiseră, luându-și îndatorirea de a fi „slugi dereapte“ ale lui Rákóczy și „voitori de bine țării Mării Sale până în săvârșitul vieții lor“, numai Stroe Leurdeanu, Logofăt, Spătarul Pană, care părăsise Târgoviștea, răpede distrusă și ea de mercenarii unguri, Stolnicul Radu Fărcășanu, Comișii Radu Mihalea și Badea, Clucerul Chirca Rudeanu, cunoscutul Armaș Ivașcu, un Constantin Vătaful, un Logofăt Preda, un Sluger Manca, un Stroe Clucerul, un Tanasie Slugerul și fiul cel mai mare al lui Constantin Cantacuzino și al domniței Elina, Draghici, care era Logofăt. Erau în suita pribeagului, care nu se arătase vrednic de descendența sa dintr'un mare ostaș și de așteptările puse într'însul, și șase din căpitani unei oștiri acuma împrăstiate⁴. Trimesi ai celorlalți

¹ Kraus, pp. 265-7; Szilágyi. o. c., II, p. 289

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 245, no. LXXXI. E vorba și de Elena, fiica Ancăi.

³ Hurmuzaki, IX, p. 76, no. CXXXII. O scrisoare a Papei către Domnul muntean nenumit, în Hurmuzaki, V².

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 56-7, no. LIII. V. și Trauschenfels, o. c., p. 344; *Quellen der Stadt Brassó*, VI, p. 57.

boieri veniseră la Poartă să arate că nu-l primesc pe acest străin și sărac de Domn nou¹.

Mihnea încercă, în 1659 numai, o concentrare în jurul său. Preda Brâncoveanu revine din Ardeal, nefiind lângă acela căruia-i fusese o bucată de vreme rival pentru Domnie. Can tacuzinii urmărară: tatăl înrudit cu neamul lui Constantin și fiul cel mai mare. Istrate Leurdeanu, soțul Elinei, fată a domniței Anca, se adause la noul Divan. Găsim și pe Udriște Năsturel. Nu lipsiră mult nici Radu Mihalcea, Pârveu Vlădescu, Barbu Poenaru. Niciun nume nou, arătând vre-un favorit străin al noului Domn, afară de Vornicul Manu².

Administrația pe care ținea s'o introducă Mihnea imita pe aceia constantinopolitană, cunoscută lui. De acolo stabi lirea prețurilor de vânzare³. De acolo și o strictă justiție, despre care, scriind Sibienilor, el vorbește cu mândrie: „Strămbărele judecăților, carele nasc mitele, și fășăriile, să ținea partea săngelui și a rudeniei, acealea, cu ajutoriul lui Dumnezeu, den Divanul nostru cu totul lipsesc“. O pompă strălucită trebuia să-l încunjure pe acela care se simțea, cu tot trecutul său turcesc, ca urmaș al Impăraților bizantini de odinioară și-i plăcea s'o și spuie⁴. Patriarhul Macarie de Antiochia se bucură de aceiași cinste ca supt Matei și Constantin⁵, și el fu însărcinat să-l sfințească pe neobișnuitul Domn în formele cele mai solemne ale Bisericii răsăritene⁶. Mihnea crezu chiar că poate impune, într'un Sinod și cu Greci și Bulgari, noi canoane întregii Biserici a Răsăritului, și un manus cript grecesc cuprinzându-le a fost descoperit mai de curând⁷. Din trecutul țării, sfătuit poate de Udriște, el iea titlul, pe care-l purtase Matei, dar nu și Constantin, de „duce de Făgăraș și de Amlaş“, pe care-l preface însă în „arhiduce“ pentru „ți

¹ Hurmuzaki, *Fragm.*, III. p. 23b

² Ciorănescu, *Domnia*. p. 102.

³ Antalfy, *Călătoria lui Evliâ-Celebi*, ed. din *Bul. Com. Ist.*, p. 30

⁴ Amănunte, în Ciorănescu, *Domnia*, p. 114. nota 2. Și un Mitropolit de Gaza, *ibid.*

⁵ Dosoftei de Ierusalim, *Ιστορία πατριαρχών*, p. 205

⁶ *Ibid.*

⁷ Iorga, *Două contribuții la istoria bisericească a Românilor*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVIII; cf. *Studii și doc.*, XXIII, p. 234

nuturile de prin prejur¹, pecetluind și puind pe steaguri, printr'o confuzie voită cu Casa arhiducală a Habsburgilor, vulturul bicefal², care se vede și pe moneda pe care el pune s'o bată, ca odinioară Despot, pe când Matei se folosise de banii curenți și Vasile, Gheorghe Ștefan de „schellingii“, „șalării“ țării vecine³. Se găsi cine să-i vorbească de războaiele lui Mihai, pe care le putuse cunoaște, de altfel, și din cartea asupra „vitejiilor“ lui pe care o alcătuiseră Stavrinov Vistierul, și de aici schimbarea de nume care făcu din el un „Mihai-Vodă“, care se credea în stare să câștige și dreptul de a-și zice cel Viteaz.

Pentru războiul care trebuia să facă din acest ambițios tânăr bizar un erou al creștinătății, el credea că ar putea să câștige sprijinul lui Rákóczy, care, după proclamarea, supt presiunea turcească, de către Statele Ardealului, a unui nou prinț, Francisc Rhedei, revenise la putere, hotărât să dea piept cu Turcii, cari nu voiau să-l ierte pentru regala sa expediție în Polonia. Nu-i păru greu să-l desfacă de legătura, totuși solemn jurată, cu Constantin pribeagul, el însuși de curând certat cu celălalt opoșit al Ardealului. Gheorghe Ștefan.

În Mart 1658, boierii împăcați cu Mihnea cer vecinului ardelean să caute o înțelegere cu acesta⁴. În Iunie, Constantin Cantacuzino stăruie călduros în același sens⁵. Un tratat putu să fie încheiat încă din acest moment, tratat pe care nu-l cunoaștem în textul lui, dar care a trebuit să reproducă îndatoririle anterioare din ambele părți.

Rákóczy încercă să refacă și cu Moldova legătura „dacică“. Nereușind să câștige pe Ghica⁶, el încercă altfel. Dar Gheor-

¹ „Duce d'Olt“, titlul de care vorbește Gualdo, citat de d. Ciorănescu, *Domnia*, p. 193, nota 2, e acesta, în legătură cu *Țara Oltului*.

² V. Iorga, *Steagul lui Mihnea-Vodă Radul*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVI.

³ V., pentru Gheorghe Ștefan, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 267. Pentru moneda lui Mihnea, Ciorănescu, *Domnia*, p. 111, nota 1.

⁴ *Mon. Hung. Hist., Diplomataria*, l. c., pp. 612-3

⁵ *Ibid.*, pp. 230-1.

⁶ V. scrisoarea de refuz a lui Grigorașcu, fiul Domnului, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 55-6, no. LII: el oferă bună vecinătate și se apără de ideea unei năvăliri în Ardeal. Dar declară că prințul Ardealului e liber să-și puie în executare amenințările.

ghe Ștelan, care rătăcise și pe la Blaj, fu așa de slab ajutat în tentativa lui de a relua Moldova¹, încât trebui să dea îndărăt înaintea Tatarilor, fără a fi gasil între foștii săi supuși vre-o prietenie care să-l poată susține în lupta așa de ușuratic încercată². În zădar fuseseră chemările din țară și făgăduielile de la Tatarî. Lângă Târgul Frumos se încetara speranțele de Domnie nouă ale celui care lasase o bună amintire pentru gospodăria sa îngrijită³, dar nu și prietenii active⁴.

Tatarii lui Șirin-beiu, cari făcuseră șă plece fostul lor aliat, se coborîră acum în Țara-Românească pentru ca împreună cu oastea pe care izbutise să și-o înjghebe Mihnea să meargă în Ardeal pentru a pune capăt stăpânirii așa de sfidătoare a celui de al doilea Rákóczy.

Oastea de invazie în Ardeal⁵ cuprindea și Cazaci și, firește, puterile Pașii din Silistra, Cadâr (Chidr). Mihnea crezu în posibilitatea unei răscoale, în momentul când „păgânii“ aveau astfel de trupe și când Moldovenii se arătau deplin credincioși Sultanului. Boierii rămaseră uimiți când li se destăinuî că, potrivit cu o înțelegere secretă ce are ei cu amenințatul Rákóczy, care nici nu se gândia să reziste, ci-și lăsase țara pe sama unor locțiitori, Turcii au să fie tăiați, — o întreagă armată, supt ochii Tatarilor!, — înainte de a trece munții. I se aduseră înainte cele mai puternice argumente ale bunului simț, de aceia cari în fundul sufletului nu răbdau apucăturile aceluia pe care poporul, de loc impresionat de cunoștințele și de pretențiile lui, îl considerau ca pe un fals fiu de Domn, ca pe un fost „cămătar“ cu numele de „Franți“⁶, fiul lui „Iane Surdul“, și ca pe un renegat al credinții strămoșești⁷. Nu trebuia „zădărit șarpele!“! Li se propuse atunci

¹ Avea cu el Poloni, haiduci, Moldoveni și Munteni; *ibid.*, IV, p. 249, no. LXXXVI.

² Kraus, pp. 342-3; Miron Costin, p. 357 și urm.; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. ccxcii-iii; Ciorănescu, *Domnia*, p. 129 și urm.

³ V. fragmentul de socoteli pe care l-am dat în *Studii și doc.*, IV, p. 263 și urm., no. xcix.

⁴ V. și scrisoarea Doamnei Safta, *ibid.*, X, p. 292.

⁵ V. și Iorga, *Doc. Arđ.*, II, p. 1284 și urm.

⁶ Phrantzes, ca vechiul cronicar bizantin.

⁷ Cron. țării, p. 316.

ca ei să-l întovărășească doar până la Teleajen, la vechiul loc de luptă de la Șoplea, unde numai cu oastea ce-și tocmise el va da lovitura înainte de a răsări Tatarii și, lără îndoială, și Moldovenii. Armata însă, ca și a Moldovei, când întovărășise cu zgomotoase cereri de leti pe Gheorghe Ștefan la prima retragere¹, refuză și ea să se arunce într'o astfel de aventura. Ostașii trecură la tabăra turcească, unde fura primiți și boierii.

Trădătorul care nu putuse trăda își rashuna pe boieri. Căpătând cu pâri, contra lor învoirea Papei de Silistra, el înoi vărsările de sânge din 1655, făcând să piară pe Pârvu Vlădescu², pe Istrate Leurdeanu Marele Postelnic, pe Aga Preda Bârsescu, trimetând pe armășelul „sârb“ Dincă să ucidă și pe bogatul bătrân Preda Brâncoveanu, la Târgoviște, bănuindu-l că vrea, din nou, Domnia³, era aproape să aibă această soartă Constantin Cantacuzino, care se afla la țară, cu ginerele, Pană Filipescu, de unde putu să scape în Ardeal, unde era și fiul său Drăghici, în solie, iar alt fiu, Șerban, după numele bunicului, menindu-i a Domnie, se afla lângă Domn, trecând hotarul cu el⁴.

La jumătatea lui August, Tatarii, Moldovenii și Muntenii, veniți prin pasul Buzăului, erau pe la Homorod și Cohalm, înaintând⁵. Cazacii veniau pe urmă. Se luară, de oastea lui Ghica, și unele întărituri din Țara Bârsei. Se ajunse astfel răpede la Alba-Julia, care fu arsă. De acolo tânărul Grigorașcu porni cu ajutorul său contra lui Gheorghe Ștefan, iar Tatarul Șirinbeiu spre Ungaria-de-sus⁶. Ceilalți merseră spre Sibiu, și de acolo, prin Cluj⁷, la Orade, ca să se întâmpine cu oastea

¹ Miron Costin, *l. c.*

² Fusese mutefariaca al Sultanului; Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 113-4. Era socotit ca rău administrator al Vistieriei; Pavel de Alep. V. Vladescu, în *Revista Arhivelor*, I, p. 230 și urm.

³ El aducea ca îndreptățire în Apus pentru acest măcel că boierii i-ar fi vădit planurile de răscoală; Ciorănescu, *Doc.*, p. 74.

⁴ După altă versiune a Cronicii țării, Ciorănescu, *Domnia*, p. 130.

⁵ Cronică țării. Îndreptățirea Domnului, în documentul ce am dat în *Studii și doc.*, VI, p. 602. Cf. și *Mon. Comit. Trans.*, XII, p. 110.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 249 no. LXXXVI.

⁷ O scrisoare a lui Mihnea către Clujeni; *Bul. Com. Ist.*, II, p. 224, no. XLIV

Vizirului, care venia din Apus. Pașa de Buda ocupă Inăul, care fusese de mult cerut prințului ardelean, iar contingentul românesc, cu Domnii în frunte, fu însărcinat, după umilitorul obicei al Turcilor, cu sarcina de salahorie la refacerea celății, rămânând acolo până în toamnă târziu. Mai pe urmă, Acațiu Barcsai fiind așezat ca nou „Craiu“ unguresc¹, i se dăduseră ca sprijinitori un număr de Moldoveni, ca acel Nicolae Milescu Cârnu, mutilat pentru aspirații de Domnie, care era unul dintre cei mai învățați oameni ai Moldovei; Miron Costin, care descrie campania, nu lipsește să însemne și numele acestui tovarăș de cărturărie².

În tot cursul campaniei Domnii români crușară după puțință regiunile unde erau Români, pe cari astfel ajungeau a-i cunoaște³. Mihnea, care avea de mult corespondența sa cu Sibiienii, de la cari se înarma⁴, înștiințase pe Brașoveni că nu vine ca dușman, ci „pentru binele creștinilor“⁵. Iar Sibiienilor chiar li dădea asigurarea că el vine numai silit și că a făcut tot ce-i sta prin puțință ca să oprească această expediție⁶. *Domnii contribuieră prin prezența și ostenele lor la un rezultat care interesa viața unei întregi părți din Românie: anume la trecerea de la prinții unguri ai Ardealului la Turci, la Pașa ce se așează acuma la Inău, a întregii „Valahii Citerioare“ românești, centru de calvinism, al cărei ultim Ban fusese tocmai acela care acuma se așeza, înlăturându-se când datura lui Kemény, ca prinț al Ardealului: Barcsai. Populația țărăneasă folosi din această schimbare, Turcii fiind pretutindeni ocro-*

¹ Pentru situația acestuia, tolerat numai provisoriu de Statele Ardealului, până la iminenta întoarcere a lui Rákóczy. v. excelentele observații din Ciorănescu, *Domnia*, pp. 148-51.

² P. 361. Detalii din izvoarele ardeleni, la Ciorănescu, *Domnia*, p. 141 și urm.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1285; Kemény, *Fundgruben*, II, pp. 150-2; Iorga, în *Bul. Com. Ist.*, II, p. 224; Meșș, în *Rev. Arhivelor*, I, p. 235; Ciorănescu, *Doc.*, p. 166.

⁴ T. G. Bulat, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 307-8; Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, VII, (1927).

⁵ T. G. Bulat, *l. c.*, pp. 309-10. V. mai pe larg explicațiile ce dau în legătură cu o reproducere fototipică a acestor scrisori, în *Mem. Ac. Rom.*, *l. c.*, p. 93 și urm.

⁶ Kemény *o. c.*, II, p. 141 și urm.

titorii săracilor, și religia răsăriteana a acestora ca și de acuma susținută în dauna cultinismului nobilimii¹. Pentru principatul maghiar al Ardealului era însă o mare pierdere, și Rákóczy, refugiat la Orade, expunea blăstamului creștinătății pe acel „monstru de nerecunoștință“, rău creștin, ajuns acuma „sclav al Turcilor“, care, cumpărând Seamnul princiar cu o mare sumă de bani și o creștere a tributului, li-a dat acele cetăți ale Lugojuului și Caransebeșului, „care până acum au fost în partea aceia adevăratul bulevard al lunii creștine“². Pe acolo Turcii ar putea merge, cu Tatarii³, cu Domnii noștri, și până la Adriatică⁴.

Și Ardealul românesc văzuse încă odată ostași din aceeași nație înaintând biruitori. Intre Moldovean și Muntean, amândoi străini, de altfel, se încheie îndată după întoarcere, la 28 Novembre, un pact de bună prietenie care ni s'a păstrat⁵; neologisme cum e „conștienție“ în acest act de frăție arată redactarea lui în cancelaria noului Vodă „Mihail“.

Pe atunci „Borcea Ianăș“, cum îl numiau Românii, căuta să-și facă o armată chiar cu elemente românești luate și din amândouă țerile libere⁶, Mihnea-i propunea să încheie un pact contra Turcilor și Barcsai, nu numai că-l refuza, dar refuzul era comunicat și lui Rákóczy, ca al cărui simplu locotenent se considera fostul lui dregator⁷.

Dar acesta din urmă, care-și știa situația definitiv pierdută, era gata pentru orice act de desperare, fiind hotărât să isprăvească eroic marea sa carieră, de o așa de înaltă și, la urmă, nenorocită ambiție. El găsi lesne înțelegere la acestălalt amator de lucruri mari care era noul Mihai Viteazul, care, oricât s'ar

¹ O scrisoare din 22 Novembre a lui Ghica-Voda, *Mon. Com. Trans.*, XII, p. 87.

² Ciorănescu, *Doc.*, p. 139.

³ Odata, Gheorghe Ștefan somat sa mearga cu Tatarii ori să li dea un contingent, spunea ca Moldovenilor „nu li-ar sta bine în tovărășia Tatarilor“; Motogna, în *Rev. Ist.*, XII, p. 318.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Mag. ist.*, II, pp. 181-6; Iorga, *Steagul lui Mihnea-Vodă*, I. c., pp. 537-40.

⁶ După Kraus, *Cronici brașovene și Mon. Comit. Trans.*, XII. Ciorănescu, *Istoria*, p. 153.

⁷ *Mon. Comit. Trans.*, XII, pp. 162-3, 207.

crede în zeul lui pentru creștinătate, nu era mai puțin, ca un nou Despot, fiind, de altfel, și de aceeași rasă cu dânsul, un fantast sau, cum îl descrie bunul cunoscător de oameni Miron Costin, care a fost și în tabără cu el, „om fără de nice o frică de Dumnezeu, fără de nice un temeiu, tiran, drept fantastic, adevărat buiguitor în gânduri“¹. Printr'un boier de Făgăraș, purtat pe la Poartă și autor și al unei scrieri latine, Iacob Nagy de Harsány, pe care-l vom afla apoi pe lângă Gheorghe Ștefan la capătul lungului exil al acestuia², prințul ardelean, revenit la rosturile sale, se înțelese cu vecinul său³. Era vorba de o luptă, la Dunărea munteană, de un atac contra Turcilor din Banat, d' o imposibilă cruciată în Balcani, unde, încă din anul trecut, prin solul său în Apus, el arătase că a legat înțelegere jurată cu oamenii din „Bulgaria, Grecia, Macedonia, Tracia și Serbia“⁴, Albania având chiar în serviciul său astfel de „Sârbi“ și chiar raporturi cu Cazacii⁵. Cum mai era pe la noi Patriarhul sirian Macarie, prezența acestuia era invocată ca o dovadă a vastei conspirații creștine, care s'ar fi întins astfel și asupra Asiei. Acestea toate fără a pomeni și pe Moldoveni, „nație vitează (*feroce*) din fire și care, în vremea veche“, amintire a lui Decebal , și-a făcut tributari și pe Romani și, dacă astăzi suferă jugul suveranității otomane, o face cu o astfel de tărie de suflet (*ferocitate*), de a speria totdeauna și adesea a păgubit oștile Sultanului“⁶. Toate planurile pe care nu putea să le încurajeze

¹ P. 361.

² Iorga, *Acte și fragm.* I, pp. 285, 291.

³ După *Monumenta Comitalia*, XII, Ciorănescu, *Domnia*, pp. 159-60. Legătura n'a putut să rămâie ascunsă, cu atât mai mult, cu cât Mihnea propunea lui Barcsai o înțelegere, care i-ar fi costat tronul, cu fostul său stăpân. De aici plângeri ale lui Barcsai la Poartă și stărnirea bănuielilor turcești față de vasalul de la Dunare; *ibid.*, p. 160-2.

⁴ Ciorănescu, *Doc.*, p. 43, no. VII; cf. *ibid.*, pp. 74 5, no. L.

⁵ *Ibid.*, p. 52.

⁶ *Ibid.* Se lauda ca el a restabilit acolo pe Gheorghe Ștefan; *ibid.*, p. 35, no. XIX. Se adaugiau și comunicațiile unui alt Franciscan, „parintele Ștefan din Valahia“; *ibid.* Urmă, către sfârșitul lui 1659, un al treilea Franciscan, Grigore de la Chiprovaș; *ibid.*, p. 89 și urm. Scrișoarea de acreditare a Domnului e din 1-ii Octombrie, Târgoviște; *ibid.*, pp. 92 4, no. LXXX. V. și Hurmu-

nimeni dintre Apusenii, Impăratul, Veneția, Papa, la cari mai de mult se trimesese un Gabriel Thomasi, Franciscan din Bulgaria, amator de episcopat, prin care Mihnea se oferia catolic și cruciat¹.

Din călătoria sa în Ardeal Mihnea credea că a deslușit unele lucruri în ce privește rosturile acestei țări, așa de crud prădate. I se năzări că s'ar putea face o autonomie săsească, de-a dreptul legată prin tributul cu Poarta, pe care el, Mihnea, l-ar culege, pentru ca alături să se propuie pe sine, tot în legătură cu plagiatul lui Mihai Viteazul, din care-și făcuse un program de acțiune politică și militară, ca Domn al celor trei țări românești din grația însă a Sultanului². Peste puțin el primia la Târgoviște pe foștii robi la Tataři, Kemény, Francisc Kornis, și se gândia să facă din cel d'intăiu, pe care-l și trecu în Ardeal, nu fără înțelegere cu Rákóczy, un principe împotriva lui Barcsai, ceea ce încercatul general refușă cu toată hotărîrea, căutând o împăcare a lucrurilor, cu care și izbuti în aparență³.

Decamdată, prin începutul de legătură cu principele restaurat el scăpase de primejdia unei năvăliri a lui Constantin-Vodă⁴. Cum acesta însă își păstra încă resturile marii averi a lui Matci și nu putea fi lăsat fără o perspectivă, i se va da ideea că ar fi potrivită pentru dânsul Moldova, Gheorghe Ștefan având să se resemneze până i s'ar prezinta vre-o ocazie oarecare⁵. Și, de fapt, fiul lui Radu Șerban nu numai

zaki, *Fragm.*, III, pp. 244-5. O scrisoare a Mitropolitului Ignatie către Papă, 2 Octombrie 1659, la Theiner, *Monuments historiques*, 1659, p. 38; I. Ardeleanu, *Istoria dieceșei Oradei Mari*, Gherla 1883, pp. 129-31, și apoi Hurmuzaki, V², p. 65 (cf. *ibid.*, pp. 70, 73).

¹ Ciorănescu, *Doc.*, p. 33 și urm. Scrisoarea lui Mihnea către doge e din 5 Iunie 1658; *ibid.*, pp. 42-3, no. xi.

² *Ibid.*, p. 142, no. clxx; *Domnia*, p. 164, nota 1.

³ Ciorănescu, *Domnia*, p. 167 și urm. după Szilágyi, *Scrisorile lui Rákóczy*, și *Diplomatariă*, XXIII).

⁴ Pentru această intenție a lui când se afla la Mediaș în comitatul Sătmarului, v. scrisoarea din 19 Iunie 1659 a lui Ștefan Tököly, în Iorga, *Recherches dans les Archives royales de la Haye*, din Buletinul frances al Secției istorice a Academiei Române, 1936, pp. 8-9.

⁵ Pentru zădarnicele lui stăruinși dureroase, Hurmuzaki, V, pp. 61-2; IX, pp. 165-8, la 9 Octombrie 1658 și 26 April 1659

făcu o astfel de absurdă încercare, dar va izbuti să se păstreze câteva săptămâni în Scaunul din Iași. Pentru moment el se rătăcise prin părțile Maramurășului, lăsând ca trașnică amintire daruri pe la modestele biserici românești¹, strângând în același timp țărani români supt steagurile aventurii sale².

Înainte ca Rákóczy să se fi întors în țara care-l va primi cu aclamații, Românii ei înșii fiind mai mult de partea acestui viteaz decât de a Craiului din neamul lui, Mihnea căutase să fie liber pe mișcările sale prin jertfirea a ce mai rămăsese din tagma boierească.

Bănuind pe acești boieri din jurul său că sânt înțeleși cu Constantin Cantacuzino, care, chemat din Moldova³, fusese dus, nu la acela care-i voia capul, ci la Constantinopol, unde se putu apăra în Dîivanul Vizirului contra celor trimiși să-i cumpere moartea, Clucerul Doicescu și Grecul Nicola Sofialăul, Mihnea li hotărî executarea în masă⁴. Căzură supt loviturile pătimase ale dărăbanților cari, ca și în 1655, *represintau o adevărată ură socială împotriva unei bogate aristocrații*, care în Țara-Românească se păstrase mai bine decât în Moldova, după masacrele unui Tomșa și jertfele lungului războiu civil, acești represintații ai vechilor neamuri pe cari se sprijinise liniștea și puțința de apărare a țării: Marele Vornic Radu Cândescu, cu cei doi frați ai săi, Negoita și Moise, Marele Spătar Udriște, Diicul Buicescu Mare Clucer, Stolnicul Radu Fărcășanu, Pârâienii, tată și tii: Danciu, cu nume domnesc, și Preda, Comisul Mare Badea Comăneanu, Clucerul Stroe Bârsescu, Marele Căpitan Vasile Câmpineanu și alții încă, „aruncandu-i din casele domnești jos, cu lanțurile în grumazi; iar dorobanții se bucura' și-i călca cu picioarele, și-și bătea' joc de trupurile lor. și nici la biserică nu-i lăsa' să-i îngroape, ci afară prin gunoaie, iar pre jupă

¹ V. și Iorga, în Buletinul Frances citat al Secției Istorice a Academiei Române. Catolicii se temeau să nu se ridice prin asemenea visite prea mult ortodoxia, cf. și Cioranescu, *Doc.*, p. 143, no. CLXXIII.

² Meteu, *Moșiile Domnilor și boierilor*, p. 136.

³ Bănuieți de malversații; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 123.

⁴ Gheorghe Vodă Ghica dă un act pentru nevinovăția lui Preda Brancoveanu; *Rev Ist.*, 1935 pp. 195-7.

neasele lor le muncia' și le lua' toată agoniseala". „Și tabulha-naua“, musica turcească, adaugă alt contemporan, „zicea până i-au isprăvit pre toți¹. Sentimentul de milă și de revoltă pentru acest act care tindea la desființarea unei întregi clase viteze și mărinimoase, care impusese un caracter național românesc țării, se rostește și în rândurile lui Miron Costin, care-i cunoscuse: „Mirându-se cum va face să n'aibă viață de boierii ce erau capete Țării Muntenești“ —, în gândul său de răscoală concentrată cu „Craiul“ gata de întoarcere², „cu mare și nespună tiranie au omorît treizeci de boieri tot de frunte ai țării, și au pus boieri pre voia sa“³. Adâncul cunoscător al lucrurilor turcești va fi dat ce explicații va fi găsit în ingeniositatea unei inteligenți fără cârmă, dar ajungea ca să primească din nou laude pentru „dreptatea sa“ faptul că o parte din averile confiscate de acela care făcuse din liberarea țăranilor, dar cu plată la Cămara domnească, unul din punctele de căpetenie ale politicii sale interne³, fu considerată ca proprietate a Sultanului, ca de la niște haini⁴. Grecii Iani, Manu și Manta, apoi cumnatul sârb, împreună cu Gheorghe Băleanu și Stroe Leurdeanu, Barbu Poienaru, Radu Cocorăscu, Mihai Argetoianu sau Hârjetoianu, Vlad Bengescu, un Postelnic Neagoe și un Stolnic Gheorghe luară locul celor jefțiți⁵. La sfârșitul lui Iulie 1659 primul act al tragediei se jucase.

Țara era plină de Turci. Fuseseră atrași, ca ostași, delii, beșlii, saragele, ca negustori, ca împrumulători ai Domniei, care se arăta sărăcită de ultimele tuțburări⁶. Cu un nou măcel, al acestor represintanți ai stăpânirii „păgâne“, voiă să-și înceapă „cruciatul“ opera „desrobirii“.

La 28 August Rákóczy anunța generalului imperial din

¹ *Mag. Ist.*, IV, p. 351. Cf. Constantin Capitanul, ed. Iorga, p. 145. Descriere pe larg, în Iorga, *Rev. Ist.*, V. O versiune deosebită o dă d. Stoica Nicolaescu, în *Rev. p. ist., arh. și filologie: ei ar fi fost în cămăși*, la ieșire. Fixarea aproximativă a datei după Divanuri, Ciorănescu, *Domnia*, p. 173, nota 3.

² P. 361.

³ Ciorănescu, *Domnia*.

⁴ Ciorănescu, *Doc.*, p. 244, no. CLXXIV.

⁵ I. C. Filitti, *Archiva Gh. Gr. Cantacuzino*, p. 221.

⁶ Cele două cronici; Ciorănescu, *Doc.*, p. 117, no. CLXXXI

Cașovia că și-a rețut Scaunul de stapânire, după dorința țării¹. Peste două săptămâni, la 2 Septembrie, Mihnea repeta scena din 1594 a uciderii creditorilor turci. Se chema că se pedepesc excesele săvârșite de oaspeți de acest neam în toată țara. Târgoviștea era închisă cu călăreți ca să nu scape nimenea dintre dânșii. Și, iarăși după exemplul dat de Mihai Viteazul, se atacă Silistra, noul Pașă fiind bătut și rănit², Giurgiu și Brăila.

Numai cât, cu șaizeci de ani în urmă, toate acestea aveau un rost. O mare acțiune creștină pornise, cu Papa și Împăratul în frunte, luptători din toate țările creștine alergau ca să ieie parte la dânsa, Ardealul se arăta gata să între în luptă și Moldova era supt un Domn aliat. Acuma, nimeni dintre Apuseni nu susțineau cu armele Veneția, priusă într'o grea luptă, de mulți ani de zile, și Republica însăși, bucuroasă de orice diversiune, nu înțelegea să iscălească nicio îndatorire, Rákóczy nu era decât fantoma puterii sale de odinioara, și Ghica din Moldova represinta cea mai sigură credință față de Turci.

Pe când mica oștire ce adunase Mihnea și pe care o lăuda că e de „oameni aleși, și siemenime călări cu puști lungi și țacalușe“³, cu câteva tunuri dăruite de Rákóczy, era înecjurată de toate măgulirile de calre acela care numai într'insa se sprijinia⁴. Domnul muntean caută sa-și asigure sprijinul prințului întors, care, cu ajutorul lui Kemény, fu recunoscut de dieta din Oșorheiu înainte de sfârșitul lunii acesteia Septembrie⁵. Mi-

¹ Hurmuzaki, IX.

² D. Ciorănescu, care înseamna toate izvoarele pentru aceasta luptă, în mare parte ecouri venețiene, vede în această ciocnire cu Pașa, care nu era doar un Sinan Mare Vizir în fruntea unei mari oștiri împărătești, un mare triumf românesc; *Domnia*, p. 183. De fapt nici luptătorii de supt Mihnea nu erau în marea lor parte Români și nu e sigur că Domnul, care părăsi apoi așa de ușor partida, i-ar fi comandat însuși. Pentru laudele ce-și acorda larg Mihnea el însuși, v. *ibid.*, p. 185. D. Ciorănescu p. 199) semnaleză legături cu Bulgarii (Hurmuzaki, IX, pp. 149-50, 153. Legături fără valoare cu străinătatea; Ciorănescu, *l. c.*, p. 199.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 58.

⁴ *Mag. Ist.*, IV, p. 352

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCCXCCC

Metropolitul Ignatie și Marele Logofăt Radu Crețulescu veniră pentru o înțelegere formală, care și fu iscălită la 4 Octombrie, într-o formă deosebit de solemnă, cu frase latine din repertoriul Renașterii. E o alianță pur militară, în care, date fiind împrejurările de o parte și de alta, *nu mai e vorba de tribut, de darul cailor ca semn de vasalitate, de vre-o hegemonie ardeleană, ci relațiile sânt acelea de o desăvârșită paritate*, cum o căutaseră degeaba Matei și Constantin, pe vremea când vecinul lor era în fruntea unei aristocrații solidare și unei puternice oștiri ¹. După ce se făcu jurământul în Ardeal, cei doi frați de arme se întâlneau la Rucăr ².

Acolo alergară și Constantin și Gheorghe Ștefan, care și el ajunsese în capitala Maramurășului. La 15 ale lunii se încheia acolo o învoială, „dacică“ și aceea, în care, ca în 1595, se stabilia rostul pe care trebuia să-l îndeplinească fiecare din asociații cu interese așa de divergente. Bătrânul Moldovean sărac fu dat la o parte, și în Moldova, unde fusese orânduit de Turci tânărul Ștefan, fiu al lui Vasile-Vodă, Ghica trebuind să treacă la Munteni, era să între, cu trupa de la tovarășii săi, Ardeleni de-ai lui Coloman Mikes, Munteni cu Gheorghe Băleanu și Dumitru Sârbul Spătarul, „cumnat“ al lui Mihnea, Constantin-Vodă ³. El cedase formal lui Radu drepturile asupra Țării-Românești, hărăzise Ardeleanului toată averea sa și-i făgăduise 150.000 de taleri ⁴.

Intovărașit momentan de fostul Domn al Moldovei, cu care intră în Brașov pentru a se despărți îndată ⁵, el pătrunse în

¹ *Török-Mag Allam*, III, p. 456 și urm. Cf. și *Mon. Comit. Trans.*, XII, pp. 358-60, 377 și urm., 388, 396, 413 4; Szilágyi, o. c., II, pp. 557-8; Șincai, III, la aceasta data. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. cccxix-ccc, *Mon. Comit. Trans.*, XII, p. 386; Hurmuzaki, V și IX.

² Și Liorănescu, *Doc.*, pp. 149-50, n-le CLXXXVI VII.

³ *Cronica munteană*, l. c.; Kraus și Nekesch-Schuller. ca izvoare săsești cf. Trauschenfels, o. c., p. 347, Ioan Bethlen, pentru informația ungurească.

⁴ *Mon. Com. Trans.*, XII, pp. 411 3. Pentru întâlnirea de la Rucăr însemnarea, bogată a lui Ioan Nemeș, în *Tört Tárt.*, 1902, și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 278.

⁵ Pentru speranțele de Moldova ale acestuia, v. și scrisoarea din *Mon Hung. Hist. Dipl.*, XXIII pp. 655 6

Moldova. înainte de sfârșitul lunii. „Acum iaste vreamia“, se rostise, încă de la 29 Septembrie, Mihnea¹.

Exp-diția moldovenească² fu scurtă și cu totul nenorocită. „Au fost viindu cu rău asupra Ghicăi-Vodă“, spune un act de la acesta, „și să calce stiagul cinstitului Impărat; într'aceia Dumnezău nu i-au lăsat, ce i-au oborât, pre Ghiorghie Ștefan-Vodă și pre toți carii au fostu viindu cu dănsul“³. Ghica nu încercă să taie calea la năvălitori, ci se retrase până la Țuțora, așteptând să-i vie în ajutor Tatarii, cari nu puteau lipsi. Trupele lăsate în urmă, fără un comandant ascultat, căci tânărul Grigorașcu era la Constantinopol, întâlniră pe ale năvălitorului pe la Tătărești, unde se mai dăduse o luptă, pentru Domnie, dar nu putură, și în starea morală în care erau acești străini, să dea o adevărată luptă. Miron Costin, care se afla în mijlocul lor, li-a văzut desordinea și pățania cuvenită. La Sârca se încercă oprirea dușmanului, în fruntea căroră erau pușcași veniți de mare ispravă, dar vitejia inițială nu putu să câștige biruința.

Constantin, care se gândia și la o supunere față de Țar⁴, primi bine pe boierii prinși, între cari un urmaș al lui Bucioc, și Gavriliță, tânăr pivnicer pe atunci. întemeietorul neamului vioiu și ambițios, cu multe mijloace, al Costăcneștilor. Ghica, împotriva căruia se ridicaseră apărătorii săi, trebui să treacă Prutul pe la Lăpușna, și mai departe, pe drumul Benderului.

Apariția Tatarilor schimbă toată această situație pe care ușurătatea lui Constantin o considera ca definitivă. Aflând de schimbarea lui Ghica la Munteni, Calga, comandantul temutei oștiri, luă asupra-și inițiativa prealabilei izgoniri a

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 57-9, no. LIV.

² Pentru imposibilitatea ca soția a doua a lui Costin să fie o Movilă, S. Zotta, în *Rev. Ist.*, XIII, pp. 47-51. Dar prima soție, Bălașa, fiica lui Niculachi Rale, era după mama din neamul Boul, al Doamnei Safta a lui Gheorghe Ștefan și rudă cu neamul Prăjescu; *ibid.*, p. 50. Bălașa, de la Balaș, Balș, nu e nume rar în „Moldova“; și fiica Bălașei are acest nume). O scrisoare a Doamnei din Bria, 15 Novembre, cu frica apropierii Tatarilor, în Szilágyi, *Bellum*, II, p. 561.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 113.

⁴ Cioranescu, *Domni*, p. 207, nota 4.

usurpatorului. Iali Agasi, „Aga Mării“, din Bugeac, ajunse răpede la Iași, unde Constantin credea întâru să poată rezista închizându-se în șanțuri. Apoi el trecu la atac, scoțând și tunurile făcute la Liov de Gheorghe Ștefan. Nereușind acțiunea de înspăimântare a Tatarilor prin focul „nemțesc“ de front, ai lui Constantin începură să se clatine. În curând pe locul unde se scontase așa de ușor biruința „erau trei iazuri de trupuri, cum au stătut trei rânduri de pedestrime“¹. Între prizonierii, cari fură duși în Crimeia, ca, odată, Kemény, era și Gheorghe Băleanu².

La 21 Novembre se dăduse ultima luptă; la 14 Decembre noul Ștefan-Vodă intra în Iași³.

Miron Costin, puțin prieten al Românilor de peste Milcov, se face a crede că Mihnea n'a opus nicio rezistență adevărată intrării Tatarilor cari aduceau pe noul „Gheorghe-Vodă“, așa de străin țării⁴. De fapt, după ce noul Ban, Chirca, încercă să apere trecerea Dunării⁵, după o serie de ciocniri fără însemnătate, cu mici cete turcești, lupta de la Frătești, lângă Călugărenii strălucitului Viteaz, fu câștigată, dar numai de Gaudy. Aflând de neizbânda din Moldova, de fuga lui Constantin în Ardeal, de apropierea înlocuitorului cu Tatarii, Mihnea fugi către Târgoviște, unde găsi firește lăcomia ostașilor străini cari se cereau plătiți ca să-i deie drumul. Se strecură în Ardeal, sperând fără temei restaurarea sa⁶.

O variantă a Cronicii muntene arată împotrivirea boierilor la orice prelungire a unei rezistențe, imposibile cu Tatarii în față și cu Ardealul invadat de Turci. Seimenji nu voia să lupte. *De fapt, acesta nu era un războiu al țării, ca ale*

¹ Miron Costin, p. 366.

² V. și știrea din ziarul lui Ioan Nemes, *Tört. Tár.* 1902; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 278.

³ *Ibid.*, pp. ccciii-v. Unele știri venețiene bune, din Constantinopol și din Germania, în Hurmuzaki, V² și IX. Cf. și povestirea lui Hasan Veghi, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX.

⁴ *Ibid.*

⁵ Szilágyi, *Bellum*, II, p. 549, pe lângă știrile venețiene.

⁶ Cronicile țării; Nekesch-Schuller; *Chron. Fuchsio-Lupino Ollardinum*, II, p. 19; *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, XXIII, pp. 654-5. Cf. Ciorănescu, *Domnia*, p. 181 și urm. legaturile cu Rákóczy după măcelul Turcilor). V. și Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 234.

lui *Mihai Viteazul și ale lui Matei cel bun*. Nu mai aparau pamântul lor cebele boierilor bogați și mândri, pe cari-i ucisese banda unei oștiri demoralizate și înrăurite hotărâtor de străinii din mijlocul ei, nu mai era devotamentul unei nobile și viteze aristocrații pentru unul dintre ai lor, tată, frate, părinte pentru cei din jurul lui, precum, iarăși, nu era scânteia eroică a conducătorului încoronat: Mihai la Călugăreni și Matei la Finta. Cu niște Bulgari plătiți, cu niște Nemți și Unguri împrumutați de un vecin el însuși incapabil de o mare acțiune ostășească și cu câțiva miluiți ai unei Domnii tiranice, ridicați peste trupurile sângerânde ale coborâtorilor din vechile neamuri nu se putea face decât o demonstrație de aventură, terminată cu ridicul pentru dânsa, dar și într'un cumplit desastru pentru țară, care nu mai era a ei.

În acest timp, Rákóczy avea de lucru cu Barsai, pe care venira să-l sprijine Turcii de la Buda. Incercarea de a se apăra întrarea în Ardeal pe la Poarta-de-fier nu-i izbuti. Nobilii români din aceste părți nu mișcară, la Rákóczy găsin-du-se doar câte un nemeș, câte un cleric, ca popa din Ciurila¹. Mândrul viteaz al nobilimii ungurești nu cuteză să deie, în locul cruciatei, de a cării veste umpluse tot Apusul, măcar o onorabilă luptă de apărare. Asediul Sibiului, unde acesta se închise, trebuia să fie multă vreme, și Români ardeleni aflându-se în oastea fostului stăpânitor. Domnii români, deveniți niște simpli pretendenți aventurieri, trebuiră deci să-și caute, prin ieșiri întâmplătoare, norocul lor.

În acest Ardeal sățul de lupte sterpe primirea fugarului din Țara-Românească, întovărășit de tristul său asociat, fugarul din Moldova, întâmpină rezistență: Sașii și Ungurii se ațineau după aceia cari erau scoși afară din lege de guvernul impus de Turci al Ardealului². Mihnea îndrăzni să încerce a-și afla un adăpost în acele posesiuni românești dincolo de munți de care vorbea în titlul său arhiducal. Il găsim la Făgăraș, la Vurpăr³. Ajunseră apoi, el și rivalul de odinioară, Cons-

¹ Șincai, III, pp. 126-30.

² V. și ziarul lui Ioan Nemes, în *Tört. Tár*, 1902, și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 278.

³ Pentru aceste rătăcirii, I. Minea, în *Cercetări istorice*, V-VII, p. 349; Ciorănescu, *Domnia*, p. 219 și urm.

tautin, până și pe la Sătmar, și acolo, după o masă oferită de acesta, imitatorul falit al lui Mihai Viteazul fu găsit mort lângă Circasiana care-i era tovarășă; nimic din caracterul lui Constantin, cu mult superior asociatului său de nevoie, nu îndreptățește bănuiala, ce s'a răspândit, că el ar fi dat otravă cuiva care, în starea în care se afla, nu putea să represinte nici o primejdie .

Inercarea fiului lui Radu Șerban de a-și recăpăta Scaunul în primăvară căzu, și nu se poate înțelege, cu primejdia de totală distrugere în care se afla Rákóczy însuși, ce l-a putut îndemna pe neastâmpăratul Domn, care se va încerca apoi și în Moldova, la o asemenea lovitură. Dar se păstrase credința la vechii lui boieri și ostași², cari nu puteau să aibă niciun devotament pentru bătrânul boier moldovean care li se pusese pe cap³. Acesta urmă tactica din Moldova față de același dușman. Se retrase la Dunăre, urmărit de ai lui Constantin, și ajunseră forțele de nimic ale Pașei de Silistra și ale unui mârzac⁴, ca să facă pe năvălitori a trece înapoi munții, ca să caute un adăpost, ce i se părea mai sigur, la Cazaci, cari nu mai aveau pe bătrânul lor Halman, ci ascultau de fiul, cu totul inferior, al acestuia, Iurie.

În același moment în marginea Clujului, patronul tuturor acestor zhuciumări istorice și al acestor profunde nenorociri, Rákóczy, silit de Turci la o luptă, fu rănit și muri la Orade, în părăsire, peste puțin, în aceeași lună a lui Maiu 1661⁵.

¹ Izvoarele pentru această bănuială, la Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cccvi, nota 2; Giorănescu, *Domnia*, pp. 220-1.

² Astfel un Ghica Căpitanul; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 271, no. crv.

³ V. Miron Costin, p. 368: „Au strâns oaste foarte buna, ca și țara toată venise la dânsul“. El adaugă ca la fostul Domn erau „și Leși și Nemți și Unguri și Sarbi lefecii, că încă nu sfârșise banii lui Matei-Voda“. Dar ei fugira cu toții la atingerea cu temuții Tatarsi, din cari ajunsese însă numai o neînsemnată straja.

⁴ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp cccvi-vii, 254, no. LXXXVII. Cf. Nekesch-Schuller și Trauschenfels; Șincai, III.

⁵ Pentru *participarea oștilor românești la ultima luptă contra lui, v. și Miron Costin, p. 371, și Iorga, Studii și doc.*, IV, pp. 352-3 o scrisoare a lui Ghica-Vodă către „fiul drag“).

Dar nu se opri aici prelungirea aventurii odată stărnite. Ea dă o lungă poveste de dureroase rătăcirii pentru Gheorghe Ștefan și o ultimă zvâcnire de încredere în norocul său a lui Constantin Șerban.

În primăvara anului 1660 cel d'întăiu se găsea la Viena, căutând, după vechea lui datină moldovenească, o moșie prin Ungaria, pe care s'o gospodărească după obiceiul său, și el gasea una care fusese a familiei Homonnay¹. Dar nunciul crede că el ar fi dorit și vre-un rost oficial prin aceste părți. Primit de Împăratul, el arată cum l-a încurcat Rákóczy, luându-i și 300.000 de scuzi, de l-a făcut să piardă o bună și bogată țară, care-i dădea pe an 500.000 de taleri. Vindea juvăriile ce putuse duce cu dânsul, și-l mai prădau și hoții², dar avea bani depuși la Danzig³. Totuși ambasadorului veneției îi vorbea de „marea bestie“, Turcul, împotriva căruia și el luptase⁴. Într'un act de învoială cu Împăratul, făgăduia lucruri extraordinare: a supune țara Papei, a se lega cu Domnul ce va fi la Munteni în aceeași reședință, a face să se aleagă, prin influența lui la Constantinopol, un Patriarh prielnic unirii cu Iesuiții, a ținea lângă sine un episcop catolic ca principal sfelnic, a face școala la Iași cu aceeași Iesuiți: niciodată nu se va relua legătura cu Rákóczy⁵.

Fugarul încerca și pe lângă regele Suediei, care-i trimetea cândva emisari de ai săi în legătură cu Cazacii, stârniți contra Poloniei⁶. După o ședere în Moravia, el se hotărî să amintească Țarului de vechile îndatoriri⁷. Era în Livoniu, atunci suedesă, la Dorpat, apoi la Riga, în 1662, și se oțeria să comande 5.000 de oameni, ca vechiu ostaș, într'un viitor războiu cu Turcii⁸. De acolo, în August, se plângea că Doamna Safta nu s'a ținut de cuvânt să-l aștepte în Polonia: „ce

¹ V., *ibid.*, p. ccciii, nota 1. Șincai, III, p. 131.

² Iorga, *l. c.*

³ Hurmuzaki, IX, pp. 174-5

⁴ *Ibid.*, pp. 170-3, no. cccxxxiii, pp. 196-7, no. cclxx

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 254-5, no. Lxxxviii.

⁶ Hurmuzaki, IX, p. 180 și urm. V. și Iorga, Hurmuzaki, X, p. v și după Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 248; Șincai, III, p. 131).

⁷ Pentru care v. Hurmuzaki, IX, p. 217, no. ccxcvii.

⁸ *Ibid.*, pp. 200-1, n le ccxxxii-iii.

m'au lasat și s'au dus în țara, și m'au facut de toată ocara"¹.

La Țar fu primit miserabil, fără să-și poată căpăta măcar banii depuși la niște negustori muscali. Intors în posesiunile suedese, acuma în Pomerania, acela care visa de o întoarcere ca luptător, în fruntea unor cruciați, stârnind și pe robii creștini de la Turci, ceru să i se dea un adăpost, dacă nu o moșie, la Wismar, dar noul rege, Carol al XI-lea, — căci Carol Gustav nici nu voise să știș de dânsul —, îl îndreptă la Stettin, unde pribeagul duse o viață sărăcăcioasă, neconținut jignită de asprimea castelanului, având ca singură îngrijire aceea a unei femei devotate, care era aproape să fie apoi soția lui Petru-cel-Mare, Ștefania Mihailova², și ca singură mângâiere cetirea Psalmilor, traduși pentru dânsul, în moldoveneasca lui, de duhovnicul ce luase cu sine, Antonie de Moldovița³, care trebuia să îi transmită și știrea sfârșitului acestui bun stăpân. Acolo stătu de la 1664 până la 1668⁴, încercând o ușurare a sorții sale și până la Ludovic al XIV-lea și întrebuițând pentru această misiune și pe Nicolae Milescu; un ajutor primi el numai de la Marele Elector din Berlin, Frederic-Wilhelm, care nu-l uita cu provăsiu și chiar cu bani, cumpărându-i-se și resturile juvaierelor, ba îl adăposti și în castelul său din Berlin cu prilejul unei vizite de cereri și de mulțămiri⁵. Femeia care stătuse lângă bătrânețele lui îi aduse tru-

¹ Iorga, în *Rev. Ist.*, IX, pp. 100-1. Pentru trecutul Doamnei, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. ccxiv, nota 1. Ea trăia încă la 1678; *ibid.*, p. ccxc, nota 3 (era nașa soției lui Miron Costin). Acte de la dânsa din 1665-70, *ibid.*, p. 273 și urm. Pentru vremea morții, *ibid.*, p. 275, nota 1.

² Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 277 și urm.; *Studii și doc.*, IV, pp. 109-11.

³ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II.

⁴ O scrisoare a lui din 16 Maiu al acestui an către Brașoveni; Iorga, *Brașovul și Români.* p. 112, no. 5.

⁵ Se adresa și electorului de Saxonia, cu plângere contra nelocalității Muscalului și, citând, prin Torquatus sau Harsányi, tovarăși de nenorocire, pe Iustinus, trimetea cu un mic dar pe „colonelul“ Nacu; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 108, no. 1. Scria soției electorului și Ștefania Mihailova, fiitoarea pribeagului, intitulându-se „Fürstin zur Moldaw“; *ibid.*, p. 109. V. și n-le următoare. Ea-și mai zice (p. 110): „der Fürst. Gnaden zu Moldau hinterlassene Wittibe und

pul cu atâta greutate, pentru a-l așeza, Doamna fiind încă vie și voinică —, în frumoasa biserică a mănăstirii de la Cașin, prin care Gheorghe Ștefan încercase a rivalisa cu Vasile Lupu, copiiiind mărețea zidire de la Golia¹.

Din soarta lui Constantin-Vodă cunoaștem numai noua lui lui „escapadă moldovenească“. Ea se făcu fără nicio legătură cu împrejurările din Ardeal, unde, în sfârșit, Kemény, candidatul Hanului, la care fusese pe vremuri prizonier, căpăta prin voia țării, contra lui Barcsai, merit să piară în împrejurări obscure, ca sa fie rupt în bucăți și aruncat cânilor², moștenirea Rákóczeștilor, coroana de vasalitate a Ardealului. O încercare la Munteni nu se mai putea face după îndoită experiență nenorocită. De altfel, acest Scaun era acumina bine păzit. În Septembrie 1660 Ghica, de la care se ceruse în zădar

Fürstin“. Și un act românesc pentru o moșie, fără data: *ibid.*, pp. 111-2; v. și *ibid.*, p. 112, nota 1. Pentru legăturile cu electorul de Brandeburg, Papiu, *Tesa ur*, III, pp. 83-4, 97; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 270 și urm. soție a lui Nacu; *ibid.*, p. 276, no. 1). În aceasta alacere de moștenire se amestecă apoi și Grigore-Vodă Ghica, răzămându-se pe drepturile soției sale, Maria Sturdza, nepoată a lui Gheorghe Ștefan și crescută de Doamna Safta, ca o fiică, fiind măritata de fostul Domn cu boierul tânăr de atunci; v. mai ales *ibid.*, p. 287. Harsányi era pe la Stettin în 1668; *ibid.*, pp. 290-1. — Intervenția pe lângă regele Franței 1-iu Ianuar 1665) prin Torquatus, apoi (*ibid.*, p. 254, no. cccclxxv. prin Milescu, în Odobescu și Tocilescu, I, p. 249 locul neinteligibil e „Cimini Ianos“, Kemény János). Gheorghe Ștefan crede că s'ar putea sprijini și pe Secui. Pentru intervenția franceză la Constantinopol, *ibid.*, pp. 250-1, n-le cccclxxviii-cccclxxxi. Scrisoare a regelui pentru aceasta; *ibid.*, p. 253, no. cccclxxiii. V. și *ibid.*, p. 254, no. cccclxxv. De la Haye avea legături cu Duca-Vodă; *ibid.*, p. 255, no. cccclxxviii. Pentru legături cu Boemia, Macurek, în n-l despre România din *Prager Presse*; pentru altele cu Suedia, dar și cu Danemarca, Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, X, p. 511 și urm. Caldele cuvinte despre căderea și moartea lui Rákóczy pp. 518-9) sânt a se atribui lui Harsányi. Ele se află în scrisoarea de la 24 Noiembrie 1662. Un apel la regele Angliei, prin solul Nacu, în 1666; *ibid.*, p. 522 și urm.

¹ V. Iorga, Hurmuzaki, X, pp. v-vii, pe lângă lucrarea lui Al. Papadopol-Calimah, *Gheorghe Ștefan*, care resumă articolul unui cercetător german. — Până la sfârșit stătuse pe lângă dânsul și credinciosul „colonel“ Constantin Nacu.

² V. Cioranescu, *Domnia*

o sumă de optzeci de pungi și el răspunsese că, după câte pățiseră oamenii, n'are nici optzeci de bani, fusese luat de Pașa de Silistra, acuma, ca pe vremea lui Abăzâ, stăpân al Dunării, și dus la Constantinopol, unde, speriat de amenințări, va și muri în curând, și în locul lui să așezase tânărul Grigorașcu, care știuse să-și capete sprijinători printre Turcii cu influență (Decembre)

Impotriva adolescentului de pe tronul moldovenesc, pe care-l așezase și-l menținea influența tatălui, hotărît, până la moarte¹, în 1661², să nu mai încerce pentru dânsul, — în Septembrie 1665 văduva lui stătea în frumoasa-i casă din Constantinopol³ —, Constantin crezu că-și poate repeta năvălirea⁴. Avea sprijinul lui Iurie Hmilnițchi, care se plângea la Viena că tânărul Ștefan-Vodă a prădat peste Nistru niște posesiuni ale domniței Ruxandra, pe care, de fapt, el voise numai s'o smulgă, fără voia ei, de la Rașcov și s'o aducă lângă zburdăciunile tineresti, care jigiau și pe boieri de vrâsta lui Miron Costin⁵. Înaintea Cazacilor cutezători mica oaste moldovenească a lui Nicola Catargiu, vechiu credincios al familiei, a lui Hăbășescu și a Serdarului bașarabean Mihalcea Hâncu, cu „călărași de țară și toți mazilii cei mai sprinteni“, se dădu înapoi: „oaste numai dcn sunet risipită, nice gonită de cineva“, spune cronicarul moldovean, cu o rușinată tristeță. Tabăra lui „Ștefăniță“ aștepta pe Prut, la Coicești, dar tânărul Domn nu în-

¹ Cronica țării; Kraus, II, pp. 411-2; Kemény, *l. c.*, II, p. 239 v. Hurmuzaki, V², p. 79, no. cxxi; *Fragmente*, III, pp. 253-4; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. ccviii și nota 1.

² Miron Costin, p. 371. Pentru petrecerea fostului Domn la Constantinopol, Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XI, p. 161 și urm. — Pentru moartea lui Vasile și mormântul lui, de sigur la Trei Ierarhi, unde i se aduseră de fiu rămășițele, v. C. Moisil, în *Cronica numismatică și arheologică*, II, p. 23 și urm., și *Bul. Com. Mon. Ist.*, IX, p. 43; Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVII despre călătoria lui Robert Bargrave), p. 147, nota 3; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XI (1930); Metes și Zotta, în *Revista Arhivelor*, I, pp. 137 și urm., 297.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. ccviii, nota 8. Pentru întoarcerea ei în țară, biografia Doamnei, de Oltea Nistor (*O Circasiandă pe tronul Moldovei*, Cernăuți 1928).

⁴ V. și Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1305 și urm. Ștefan, revenit, *ibid.*, pp. 1308-9, n-le mccccxi-xiii

⁵ P. 368

drăzni să dea lupta, ci, sfătuit și de Tatarii ce se întâmplaseră pe lângă el, se lăsă în jos ca să întâlnească pe Iali Agasi al Bugheacului tătăresc, de unde, mai mult decât din Silistra, se cărmuiau țările românești. Astfel Constantin se putu așeza din nou la Iași, de unde dădea un act pentru călugării de la Aron-Vodă, în ziua de 26 Ianuar 1661. Avea cu el pe episcopi și câțiva din boierii Țării-de-sus.

Dar Bugecenii scăpară Domnia lui Ștefan, înaintea căruia, în lupta din margenea Iașului, Cazacii se retraseră. El trebui să suferă însă aspre muștrări de la Pașa din Silistra, sosit pe urmă, care și arestă pe câțiva boieri ca trădători, așa că abia putură să se răscumpere vechi sfințici de-ai lui Vasile, a căror credință de sigur că nu putea să fie bănuită, ca Toma Cantacuzino, Prăjescu și Șeptelici¹. Peste doisprezece ani, Constantin, adăpostit în Polonia, își căuta de banii împrumutați în Ardeal, lui Barcsai, ca să-i ajute greaua viață de acum îmbătrânit pribeag fără speranță². Aștepta la moșia sa din Iastrzbiec și până la invazia polonă din 1673, când credea că l-ar putea restabili ostașii lui Ioan Sobieski, și în 1674 era redus să umble după același împrumut pierdut în Ardeal. Până la capăt își zicea: „Domnul țării Moldovei”³.

Câteva luni după ce isprăvisese cu Barcsai și cu fratele acestuia, Kemény trebui să înfrunte, la rândul său, pe Turcii intrași și data aceasta pe la Poarta-de-fier. Ajutorul cei făgăduiseră Imperialii, pe lângă cari căutase sprijin de la început, nu-i folosi, cu toată apariția momentană în aceste părți a generalului des Souches. În locul lui, Ali-Pașa, comandantul armatei de năvălire, așeză pe tânărul Secuiu Mihail Apaffy, care fusese și el rob la Tatarii. Și ostași români luau parte la *această ultimă luptă pentru adevărata libertate a Ardealului*. La o întoarcere ofensivă a lui Kemény, acesta însuși căzu luptând, om de războiu printre cei d'întăiu ai vremii sale, dar fără un noroc corespunzător unor merite atât de mari⁴.

Cu magnificența lui Mihail Radu, imitator și al Sultanului,

¹ Miron Costin, pp. 370-1 Pașa fu chemat la răspundere, și chehăiaura lui își pierdu capul.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 259-60, no. xciv.

³ *Ibid.* V. și observațiile de acolo, p. 260 și nota 1

⁴ Povestiri și izvoare, *ibid.*, pp. cccx-xi

cu Gheorghe Ștefan, care, cu toată simplitatea tradițională a spiritului său, nu se putea desface de acel model care era Vasile-Vodă, cu Constantin, care se simțea continuatorul tradiției de solidaritate politică a lui Matei Basarab, Monarhia, plănuită și adusă la îndeplinire de Radu Mihnea, dispăruse. Dispăruse în aventură și în ridicul. Nu un Gheorghe Ghica, lărându-și pe ambele Scaune domnești resturile unei vieți nătânge, putea s'o ridice de unde căzuse. Când se va înfățișa din nou, ea va putea fi una din două: *hegemonia unui partid sau o strălucită acțiune culturală.*

CARTEA a III-a

ROMÂNII FAȚĂ DE NOILE RĂZBOAIE
DE OFENSIVĂ ALE TURCIEI
REGENERATE

Fig. 22. — Antonie Ruset, Domnul Moldovei.

CAPITOLUL I.

Apariția partidului cantacuzinesc

La Dunăre bătrânul Mare-Vizir Chiupruliul făcuse liniște, liniștea de moarte și de supunere pe care o dorise. Avea acuma puțința de a începe acele războaie de ofensivă prin care credea, și nu fără temei, că va putea să regenereze îmbătrânitul organism al Imperiului Otoman. O „contra-cruciată“, care începu imediat, fără a fi răspuns vre unei provocări, contra celui mai slab dintre creștinii d'împrejur, acei Habsburgi asupra cărora se pornia, căutând să stârnească dușmănie și în Răsărit, imperialul Stat de hegemonie europeană al lui Ludovic al XIV-lea¹.

Încă din 1661, fiul lui Vasile-Vodă², chemat de Turci la înlăturarea graniței de spre Cazaci se îmbolnăvise de tifos la Tighinea și murise acolo în lagăr.

Îndată acei cari suferiseră Domnia, decretată de Turci,

¹ Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, III, și *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, p. 93 și urm.

² Scrisori ale lui Ștefan, 30 Maiu 1660; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1294-5, no. ММСССХСІV; pp. 1296-300; p. 1303, no ММССССІІІ. Și Kemény îi zice „Ștefăniță“; *ibid.*, p. 1305, no ММССССV. Ca boieri avuse pe verii Radu, ca Stolnic, și Abază, fiul lui Gavril Hatmanul. pe Toma Cantacuzino, pe Ion Prăjescu, pe Ilie Șeptelici ca Hatman, pe Miron Ciogolea și Toderașco Iordachi Cantacuzino) ca pârcălabi de Hotin, pe Nicolae Buhuș și Ilie Arapul ca pârcălabi de Neamț, pe Andronic ca pârcălab de Roman, pe Dima ca portar de Suceava deosebit de Hatmanul pârcălab), pe Greul Andronic ca Postelnic, pe Nicolae Racoviță ca Spătar (ca la Munteni), pe Grigore Hăbășescu, pe Iordachi ca Vistier. plus un Comis; Ghibănescu, *Surete și Izvoare*, III. pp. 299 300 Urmeaza alte acte de la el

a lui Ghica și pe acest copilandru pornit de la Constanti-nopol, se grăbiră să aleagă un Domn din boierime, și alegerea căzu asupra cuiva din același tip ca și Gheorghe Ștefan, supt care servise ca Vornic, Istrate Dabija. Doi trimeși ai țării meraseră să ceară de la Turci întărirea lui, în momentul când se așeza la Trei Ierarhi trupul lui Ștefan-Vodă¹.

Cu acest om de țară, — la 1636 Dimitrie Dabija era statoroste de Putna și Ieremia Dabija pârăcalab², — care se îndulcia la vinul cel bun al ținutului Putnei, de unde venia, și cu istețul, vicleanul fiu al lui Ghica-Vodă erau să facă ostile otomane campaniile lor din Imperiu, la 1663 și 1664.

Grigore Ghica era fără îndoială un om capabil de a începe și a continua o politică mai largă, pricepându-se a scăpa din grăutățile ce i-ar fi răsărit în cale: Insurat cu o Româncă dintre Sturdzești, el avea cu neamul peste care a domnit, întâiu în Țara-Românească, apoi și în Moldova, alte legături decât ale părintelui său, Albanesul. Fără credința înaintașilor în Scaun de românești față de ortodoxie, — singură Doamna lui, Maria, a făcut daruri la unele biserici, ca la Dragoslavele³, — el era gata să facă Romei același sacrificiu pe care-l oferise, de alminterea, pe lângă Mihnea, și ctitorul de la Cașin, Gheorghe Ștefan.

Dar înlăuntrul Țării-Românești, de care a fost legat mai mult, el găsi oameni de vrâsta sa cari credeau că li-a venit vremea să stăpânească. De și Gheorghe Ghica dăruise lui Șerban Cantacuzino, atunci abia al doilea logofăt, Cotrocenii, confiscați de la un căpitan trădător⁴, ei, Cantacuzinii, puteau privi de sus pe acest „Grec“ și pe acest Moldovean, ca unii cari se coborau după tată dintr'un neam împărătesc, iar după mamă erau nepoții lui Constantin care-și zicea și Băsărabă, pentru că mama lor era domnița Elina, sora acestuia. Băsărabăești, ei represintau dinastia, dreptul netăgăduit la stăpânire și un om de casă al lor, boierinașul Stoica Liudescu, adună, pentru ca să aducă la ei toata istoria țării, o infor-

¹ Miron Costin, pp. 372-3. Aici se oprește această cronică de atatu bogătle, siguranță și pitoresc, asupra căreia vom reveni.

² Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 33, no. 123.

³ Iorga, *Inscripții*, I, pp 138-9. no 277.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp 271 2, no 114

mație care pornia de la presupusa „descălecare“. Cum sora Elinei, Anca, fusese soția lui Nicolae-Vodă Petrașcu, ei apăreau oarecum și ca moștenitorii lui Mihai cel Tânăr, fiul acestuia, și se puteau lega deci de glorioasa amintire a Viteazului, așa de vioaie, încât străinul Mihnea se crezuse oarecum îndatorit s'o învie. N'a lipsit nici o legătură cu celalt candidat la succesiunea lui Matei-Vodă: în adevăr o fiică a lui Diicul, Păuna, iea pe fiul cel mai mare al lui Drăghici Cantacuzino¹. Și, în Ardeal, încă din 1658, o diplomă a lui Rákóczy făcea din Drăghici, „Traian Cantacuzino din Filipești“, un nobil al țării², pe când fratele său Șerban se lega în Moldova de Domnia lui Ghica-Vodă³.

Astfel pentru mai mulți ani de zile principala grijă în principatul muntean fu aceea a unei rivalități între acest tânăr Domn, care avea o singură odraslă. Matei, și între fiii lui Constantin Cantacuzino cu poruncitoarea domniță Elinea: Drăghici, Șerban, Constantin, Mihai, Iordachi, cari, afara de ultimul, numit după Iordachi Cantacuzino, unchiul lui, aveau toți nume în legătură cu oameni din trecutul țării, de care se legau și pe care înțelegeau să-l continue: Drăghici din Mărgineni, în secolul al XV-lea, de la care venia neamul Filipeștilor, cu care era o încuscrire prin căsătoria uncea din fetele Postelnicului Constantin Cantacuzino cu Pană Filipescu, apoi Șerban, Constantin, după tatăl, purtând un nume bizantin plin de amintiri și de îndemnuri, Mihai, după numele lui Mihai Viteazul el însuși; o altă soră a acestor tineri, bine crescuți, de o învățatură care mergea în ce privește pe Constantin, care studie la Adrianopol, la Veneția și la Padova, până la o adevărată critică, — Mihai el însuși fiind și prin Apus, de unde prinse gustul unei noi arte, care poartă, prin împrumuturile venețiene, pecetea familiei luase pe acel Papa din Brâncoveni, apoi victimă a Seimenilor, care trebuia să moștenească imensa avere a tatălui său, Preda, care însă, după jertfirea de către Mihnea-Mihail a acestuia, trecu prin confiscare în Vistieria din Târgoviște și în cea din Constantinopol. Era

¹ *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, p. 91.

² *Ibid.*, p. LXIV.

³ V. Tanoviceanu, în *Arch. soc. și lit.* din Iași, II, p. 81: Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. LXXV.

cu neputință ca, în asemenea împrejurări, ei să nu voiască, și chiar cu titlu dinastic, puterea într-o țară pe care o priviau ca „moșia“ lor; dar nu se putea ca Grigore Ghica, silit une ori să lase locul de Domn unor intimi constantinopolitani, ca fiul lui Leon-Vodă, așa de vechiu candidat la Domnie, să cedeze și acestor Cantacuzini, pe cari, după porecla vechitului Mihai Șaitanoğlu, adversarii îi numiau Șăitânești. beneficiile legate de Scaunul domnesc. O boierime nouă și tânără, urmașii celor uciși de seimeni și de Mihnea, trebui să se împartă între aceste două adevărate dinastii, ci mai mulți se vor grămădi în jurul lui Drăghici, apoi al lui Șerban, în sfârșit al nepotului Constantin, fiul lui Papa Brâncoveanu și al Stancăi, pe când lângă venetic erau doar, cu urmașul de la Leurdeni al vechilor Golești. Stroe. doar acei boieri, de o mai mare vârstă, cari se compromiseseră coborîndu-se până la a servi pe Mihnea tiranul, în tovărășia celor mai obscure și mai urâți. mai desprețuiți dintre Grecii de cea mai recentă importanță.

Aici, oricum, este o viață, un avânt, un ideal, care va duce pe un Șerban Cantacuzino până la pecetluirea cu pajurea bizantină și la râvnirea către un Constantinopol creștin. În Moldova un Istrate Dabița nu e omul Cantacuzinilor, ci, cum vom vedea, al Ruseștilor. ca o odraslă a căroră își mărită singura fată, din căsătoria cu Doamna Ecaterina-Dafina, aceia care, moartă tânără e înmormântată la Bârnova într'un frumos mormânt de marmură. Dar cei doi bătrâni Cantacuzini de acolo, Iordachi și Toma, și copiii lor, totuși bogați, influenți, intriganți, nu se stură menținea așa de sus ca odraslele fratelui lor, Constantin Lăsară să treacă asupra-li „usurpația“ Grecului care-și zicea Iliș-Vodă, fiul lui Alexandru Iliș, și ajunseră la Domnia de afaceri a bogatului și întreprinzătorului Rumeliot Duca-Vodă, la aceia. de alegere boierească asemenea cu Domnia lui Dabița însuși, a lui Ștefan Petricoicu. Dintre ei, unul singur ajunse a domni. dar era o depărtată rudă din Constantinopol, pierdută din vedere de mult, un tip de bătrân ridicul și străicat, Dumitrașcu Cantacuzino.

La alegerea lui Dabița fusese trimes la Poartă pentru întârire represintantul acelei îndărătnice familii de nouă înfluență, Chiriță Draco Ruset. de origine levantină, ca Grillo.

— „Chiriță“ e un epitet ca pentru vechiul Chiriță Paleologul, turcescul *chirişgi*, adiectiv alipit și de numele Sultanilor din secolul al XV-lea. Acestă alt neam, de levantină dibăcie, cuprinse vlăstare, ca Iordachi, Lascarachi, Mihalachi, capabile să înfrunte pe căile întortochiate ale acestui meșter politicianism din a doua jumătate a secolului al XVII-lea orice concurență. Operând și în Țara-Românească, în Domnia lui Duca, ei își stabilesc sediul în Moldova, unde putură ridica un Domn din neamul lor, ca Antonie-Vodă, care spera să întemeieze o dinastie pentru cei doi fii, de nicio ispravă, ai lui. Și o a treia seminție de mari ambițioși iese în fruntea schimbătorilor de Domni și de Divanuri, urmașii lui Gavriliță Costachi, Costăcheștii sau Gavriliștii.

Până atunci Domnia avuse în fața ei boieri cu cari putuse lucra în voie. Acuma sânt partide în jurul unor neamuri dominante, și nu ei sânt cu Domnie, ci Domnia e a lor.

Cercetarea cronicilor care se alcătuiesc pentru a servi acestei lupte în Țara-Românească și care, în Moldova, fără să aibă același caracter hotărât, sânt din ce în ce mai mult înrăurite de același fenomen politic, poate învedera acest semn al vremilor pentru tineretul care, format spre sfârșitul Domniilor lui Vasile și lui Matei, *întră în acțiune cu amintiri de războaie văzute, dar cu neputința de a le mai purta în fața stăpânirii atente și nemiloase, a Impărăției turcești regenerate și deci își vor cheltui spiritul de luptă în aceste împotriviri politice de partid.*

Înainte lor trebuie pusă însă povestirea, de un așa de mare farmec, a lui Miron Costin în prima fasă a unei activități de scriitor care se va inspira și de la alte idealuri și va urmări alte ținte contemporane.

În acest martur al ultimilor ani din Domnia lui Vasile-Vodă, al războiului civil care a însângerat Moldova, al zbuciumului care e șubreda stăpânire a lui Gheorghe Ștefan, în acest factor însemnat al celor ce urmară după dispariția ultimului Domn de adevărată înfălișare monarhică și, în sfârșit, în acest făuritor de planuri pentru o nouă politică, datoare să aleagă între tradiția „turcească“ și legăturile ce se oferă din

partea creștinilor, porniți pe o nouă cruciată, se întrupează, de fapt, pentru Moldova, împreună cu înrâuririle, venite prin Polonia, și nu prin Italia, ca la Constantin Cantacuzino, întreaga epocă, înfățișată nouă în sfătoasele memorii, fără patimă politică, pe care ni le-a lăsat.

Întăiu, Miron Costin pleacă la lucru dintr'un îndoit motiv.

Crescut la Bar, în școlile unei Polonii căreia îi place a povesti și care, în acest moment, e atrasă spre descrierea lucrurilor contemporane, cum a făcut-o un Iacob Sobieski pentru luptele de la Hotin, el ține ca împrejurările moldovenești să nu se îngroape în uitare, mai ales că „scriitorii cari izvodesc puțini se află, iară tipariu nu este“¹. Modelul lui Ureche, destul de răspândit în revisia „dascălului Simion“ pentru ca un refugiat muntean, atât de tânărul Constantin Cantacuzino, să aibă cunoștință de dânsul, era un mare început, care nu putea să fie lăsat în drum². Chiar neștiind nimic sigur despre o vreme așa de tragică și de glorioasă ca a lui Mihai Viteazul și a Movileștilor, și silit, și pe urmă, să recurgă la amintiri ale bătrânilor, din familia sa ori de aiurea, el ține să depene și mai departe firul miseriilor și strălucirilor moldovenești, căci, în această parte a vieții sale, omul, de vre-o patruzeci de ani cel mult, nu e decât un „patriot moldovean“, nu un „naționalist român“.

¹ P. 345, ed. Kogalniceana Ediția V. A. Urechia e nesigura și confusă.

² Miron Costin nu știe nimic despre Simion Dascalul, ci scrie limpede „Pană la cumplita a doana Domnie a lui Aron-Vodă așa zice acci Domni răposatul Urechi Vornicul) este scris Ietopisețul Țării Moldovei de Ureche Vornicul. Iara de la Aron-Vodă scris nu se află nice de alții, nice de Urechi Vornicul, ori ca l-au împiedecat datoria omenească, moartea, care multe lucruri tale și sa se obârșească nu lasă, ori că izvoarele lui, ce va fi mai scris de la Aron-Vodă încoace, sau risipit. Deci, de unde au părăsit Urechi începem noi cu agintorul lui Dumnezău“; p. 249. Mai departe. „precum scrie Urechi Vornicul“. La luptele lui Simion Movilă în Țara-Românească, pentru știri ce nu se află în izvoarele străine consultate, se pomenește p. 258) un „hronograf“ care s'ar părea a fi românesc. Cf. însă, la pagina 277. „hronograful Iesesc“. Și p. 279 „serie hronograful“ care e polou, p. 282

Fig. 23. — Document al lui Grigore Ghica (1662).

Al doilea îndemn pornește din interesele neamului său și ale lui însuși. Memoria aceluși viteaz și nenorocit Barnovschi, care-i dase numele, trebuia păstrată cu pietate. Se cerea judecată după o pravilă, nu politică, așa cum fusese cazul pentru Ureche, ci morală, marea figură a lui Vasile-Vodă, și sentințele inspirate din Biblie și din filosofia antică trebuie să cadă asupra lungii și măreței Domnii, impunându-se comparația cu aceia, și mai lungă, dar mult mai înțeleaptă și, până spre sfârșit, fericită, a lui Matei „Isprăvile“ încercate în Țara-Românească sânt neconținut criticate, ca trebuind să atragă nenorocire după dănele. Se râde de „sfetnicii așa buni de războaie“, cari aduc rușinoasele înfrângeri¹.

Legat de Cantacuzini, în special de Iordachi „eram eu purure în casă la Iorgachi Vistiernicul“², el e în acest timp mai mult de partea adversarilor unei politice de îndrăznelă în legătură cu Polonia, așa cum o represintăse, precum s'a spus, grupul celorlalți boieri crescuți în Polonia, ca Ureche și Teodor Ianovici³. Se arată martur al lucrurilor pe care din acest moment le-a văzut însuși și „în care mai la toate ne-am prilejit singuri“⁴, și nu uită solia sa, de la Vasile-Vodă, la Potocki din Camenița⁵. El nu urmează însă în Polonia pe cei doi Cantacuzini rămași în legătură cu Vasile ca pribeag⁶, ca unul ce nu se întorsese din solie, criticând părăsirea Hotinului⁷. Dar a fost martur al luptei de la Finta, tot între ai lui Vasile, întors acuma în Domnie; de aici minunata descriere amănunțită a ciocnirilor de oaste. Rămase, după definitivă risipă a stăpânirii acesteia, lângă Gheorghe Ștefan, „de la carele multă milă au avut“⁸. Dar simțul adevărului nu-l va părăsi niciodată: „că nimică nu strică credința acelor ce scriu leatopiseșele ca fașăria, când

1 P. 307.

2 P. 325.

3 Casa acestuia în Șcheia Sucevei; p. 340.

4 P. 327.

5 *Ibid.*

6 P. 328.

7 Pp. 328-9.

8 P. 338

veghie voia unui și pogoarã lucrul cu hulã altuia“¹. Cu adãncã recunoștințã vorbește el de „omul deplin, cap întreg, fire adãncã, cât poți zice cã nasc și în Moldova oameni“². Lângã Ștefãnițã sau, cum zic documentele, „Ștefan Vasile“, pe care-l judecã nu fãrã însușiri, dar „la minte rãpit“³, a fost și a luptat⁴. Iar pe bunul Istrate-Vodã nu numai cã l-a servit, dar s'a împãrțãșit de binefacerile acestuia. De sigur cã e fiul lui Miron acel Pãtrașco al treilea Logofãt cãruia i se dã de Domn satul Costeștii, luat de la Gheorghe Ștefan de tânãrul fiu al lui Vasile, odatã cu alte confiscãri, în locul Pașcanilor, restituiți acum lui Vasile Hatmanul, fratele lui Gheorghe Ștefan, la întoarcerea în țarã⁵.

Guvernarea prin voința unuia singur îi desplace lui Miron Costin ca și lui Ureche, fiindcã alunecã la tiranie: „a tuturor tiranilor, la toate țãrile în lume, uritã este stãpãnia“⁶. Și el izbulește sã îmbrace tirania în crunta figurã a Domnului cu calãul lângã dânsul, Ștefan Tomșa. În schimb, „fericiți acei Domni cãrora țãrile lor li slujesc din dragoste, nu de fricã! Cã frica face urãciune, și urãcimea, cât de târziu, tot izbucnește“⁷. Multe rãnduri se întrebuiñteazã ca sã arãte cã sfetnicii sãnt necesari, cãci „încã în lume n'a nãscut om sã nu-i trebuiascã voroava cu sfat“⁸. Dar figura lui Radu Mihnea-i impune, și o definește cu adãnc respect, de și îi imputã „nemila de țarã“⁹. În fața stãpãnirilor lacome el strigã: „O, Moldovã, de

¹ *Ibid.*

² P. 356.

³ P. 372.

⁴ P. 368. Se judecase pentru un sat, fãrã folos, supt Ghica, la 1657; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 270, no. cxii. El era soțul Ilenei, fiica lui Ioan Movilã, și reclama partea sa din moștenirea lui Balica, fãțã de care era „nepot“; *ibid.*, și pp. 272-3, no. cv.

⁵ *Ibid.*, p. 345. În schimb o sentința defavorabilã pentru niște vecini într'un sat al Saftei Vornicului Șoldan, trecut la Savin Prãjescu, Toma Cantacuzino, Vistierul Savin și Ureche; *ibid.*, p. 342. Alte foarte multe amãnunte biografice și la Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 315 și urm., unde se cerceteazã amãnunțit felul alcãtuirii croniceî.

⁶ P. 263

⁷ *Ibid.*

⁸ P. 312.

⁹ Pp 289-90

ar hi Domnii țării toți înțelepți, încă n'ai peri așa lesne! Ce Domniile neștiutoare rându-l tău și lacome sânt pricina peirii tale, că nu caută să agonisească șie nume bun la țară, ce caută, desfrânați, numai în avere să strângă, care apoi totuși se răsipește, și încă și cu primejdia caselor lor. Că blăstămul săracilor, cum se zice, nu cade pre copaci, cât de târziu"¹. Dar persoana monarhului îi e sacră: „Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile ferit trebuiește; că, oricum este, de la Dumnezeu este“².

În general toate marile avânturi îi sânt antipatice, — „zburdăciunea“ naște „păcatul“ —, și el o observă și la Mihai Vi-teazul, „de oști pururea poftitor“³, la primejdia „izbânelor d'intăiu“ care „au fost pre urmă spre scădere“. Aceasta mai ales când „bietul om purcede desfrânat și începe lucruri peste puterea sa și apoi acolo găsește peire“. Fără nicio emoție românească scrie el: „Și așa Mihai-Vodă, vrând să dobândească Ardealul, au pierdut și Țara Muntenească“. Și el găsește chiar că Ardealul trebuie păstrat în rostul său deosebit: „Iară Ardealul că n'au fost pentru dânsul, ce pentru sine așezat, atunci s'au arătat“⁴. De altfel, pe Mihai nu-l înțelege de loc: eroicul Domn ar fi putut fi mai ușor ucis pentru că după Goroslău își lăsase oastea să prade: „până copiii lui (!) încă au fost mers în pradă“. Miron preferă astfel pe Ieremia, care a meritat „a-și plini Domniile sale cu pace“⁵, și epitetele se grămădesc pentru a-l lăuda⁶. Se plânge că „pohtele Domnului și Impăraților n'au hotar“. Deci acuză generația lui Zamoyski că prin politica ei a readus la birul către Turci Moldova⁷.

În Turci vede vechi dușmani, dar li cunoaște toate meșteșugurile: „Turcul cu vreme dă, cu vreme iea; precum este vremea, așa lasă: blând. când este vremea de blândețe, su-

¹ P. 268

² P. 273

³ P. 311.

⁴ P. 258

⁵ *Ibid.*

⁶ P. 267.

⁷ P. 252

meș și ager, cându-i vreme de sumeție. Creștinului niciodată cuvântul nu ține, nice a-l amăgire îi este rușine. Toate precum este vreme face¹.. Turcii cu săgeți de bumbac ucid pe oameni². Nu uită „pântecelc“ Turcilor și „binele Turcilor“³. Dar admiră la ei răpezile „certări“ ale vinovaților cum nu sânt la creștini⁴.

Față de Munteni e capabil de nepărtenire când vorbește tel de Mihai Viteazul, „acel vestit între Domni“, sau, dacă îi scăpase sensul general românesc al Domniei peste amândouă țările a lui Radu Mihnea, de Vodă-Matei, contra căruia a luptat. Il înțelege când acesta apără ceia ce este „al său“⁵. La moartea bunului bătrân, îi scrie acest mișcat panegiric: „om fericit peste Domniile acei țări, nemândru, blând, drept om de țară, harnic la războaie, așa neînfrânt și neînspăimântat cât poți să-l asemeni cu mari și vestiți oșteni ai lumii“⁶.

În Ardeal el nu pomenește de Românii pe cari i-a văzut totuși. Dar monarhiei maghiare de acolo îi tăgăduiește caracterul regal ce i se atribuie de obicei: „Domnului de Ardeal li zicem Crai ungurești. Eu să li dau acest nume nu pociu, căci Crai nu sânt, ce *direpți Domni* sau cnezi“⁷.

Recunoaște legăturile de vasalitate ale lui Ștefan-cel-Mare și Bogdan cu Polonia ca basă a pretențiilor regatului asupra Moldovei. Dar vede în impunerile polone o lăudăroșie pe care o combate⁸ și nu-și ascunde profunda decădere a marelui Stat vecin⁹. E vorba chiar de cutare „Leah sumeț și fără crieri“ și se citează proverbul căzăcesc: „După pagubă Leahul înțelept“¹⁰.

E pentru alianța cu creștinii, dar cu multă chibzuială. „De lăudat este fiecare Domn să hie spre partea creștinească. Că

¹ P. 261.

² P. 296.

³ P. 300.

⁴ P. 267.

⁵ P. 305.

⁶ P. 348.

⁷ P. 219.

⁸ P. 250.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ P. 253.

această țară, căci trăiește în statul său așa până acum, pentru țări creștinești stă până astăzi în rândurile sale. Însă cu înțelepciune, nu lără socoteală și fără temeiu. Că, în loc de folos țării, să aduce peire. Cum s'au prilejit și în vremile noastre în câteva rânduri, de adusease a mulți nesocoteala și nebulnia mare cumpănă acestui pământ¹.

O concepție pesimistă-l domină, în zile fără mult noroc. Resistența morală a oamenilor nu-i pare posibilă: „Ce nu lucrează în lume avuția“²? Sfârșitul zilelor omenești e hotărât de o neînvingătoare fatalitate³, cu „roata lumii“⁴. „Binele pururea este gingaș și, pentru păcatele oamenilor nu în multă vreme slătător“⁵. „Ici și colo zbucnesc astfel ieremiadele descurajate. De sine slătători nu sânt nici Domnii, ci totul e „supt rânduiala lui Dumnezeu, fără care nu este Domnie“⁶.

În poporul său moldovenesc —, în afară de faptele Domnilor —, boierul de neam amestecat nu crede; acest popor însuși e vinovat pentru dese schimbări pe tron: „Moldovenii sânt din hire purure la Domnie lacomi“⁷. Dar cere oricărui Domn să știe „limba țării unde domnește“ și ține chiar de rău pe Gratiani, necunoscători de românește⁸. Ca gândire socială, în teorie, el crede că e bine „a hire frică celor mai mici de cei mai mari“, de și constată că se poate întâmpla și altfel⁹. Dar îi e teamă și lui de „nespusa vrăjmășie a prostimii“¹⁰.

Ca formă, alături de părerile asupra purtării Domnilor și popoarelor, o poezie pasională se amestecă la acela care era născut cu un suflet de duioasă înțelegere a oamenilor și a lucrurilor: „Ce, precum florile și pomii și toată verdeala pământului stau învelite și împiedecate de răceala brumei căzută fără vreme, și apoi, după lină căldură a soarelui, vin iar

¹ P. 268.

² P. 259.

³ P. 263.

⁴ P. 307.

⁵ P. 290.

⁶ P. 301.

⁷ P. 263.

⁸ P. 268.

⁹ P. 293.

¹⁰ P. 291.

la hire și la frumusețile cele d'intăiu, așa și țara¹. „Precum copacii cei mai mulți mai multe vitore și mai mari vânturi sprijinesc, așa și Moise-Vodă“². La căderea lui Vasile-Vodă avântul liric se ridică pentru o largă perioadă: „Precum munții cei înalți și malurile cele înalte, când se năruiesc de vr'o parte, pre cât sânt mai nalți, pre atâta și durat fac mai mare, când se pornesc, și copacii cei mai nalți mai mare sunet lac când se coboară, așa și casele cele nalte și întemciale cu îndelungate vremi; cu mare risipă purced la cădere, când cad“³. E comparația obligatorie pentru poeme, care vine din adâncul antichității clasice.

Nota generală e aceea a unei expuneri personale, care se marturisește astfel, în nota polonă și general europeană a aceleia epoce de memorii presărate cu anecdote pitoresci. Scriitorul va culege vorbe caracteristice, se va gândi la glume, de care face haz, va stărui asupra anecdotelor, se va gândi la plăcerea celitorului, pe care-l invoacă, arătând că *pentru dânsul scrie*, ceea ce niciodată n'ar fi putut-o crede și spune, cu liniștita-i obscuritate română, cu atitudinea-i clasică, un Ureche. Se mulțamește pe sine prin tot ce scormonește din viața oamenilor, considerați ca oameni, cu însușirile, defectele și slăbiciunile lor, și e sigur că și alții își vor afla o mulțamire înduioșată la priveliștea tuturor acestor miserii pe care el dorește să le facă iertate. Nu mai e lumea superioară a unei politice concepută oarecum antic, ci e întreaga „comedie umană“, cu tot ce se ține, bun și rău, sus și jos, de dânsa. Am zice chiar, în legătură cu unele curente literare de astăzi, că e, pe alocurea, chiar „istorie romanțată“. Nu lipsesc în adevăr nici dialogurile, fără îndoială corespunzătoare cu starea de lucruri, dar, ca formă, închipuie⁴. Nimeni n'a știut, în adevăr, sa presinte mai bine fiecare lucru isolat, în firida întregimii sale armonioase: astfel atunci când se desfășură drama descoperirii complotului țesut de Gheorghe Ștefan împotriva Domnului său⁵. Aceasta, de și povestitorul ar vrea să deie o carte de mo-

¹ P. 289.

² P. 291.

³ P. 322.

⁴ P. 316, d. ex.

⁵ Pp 323-5

rală politică și el: „că letopiscele nu sânt să le cetească omul să știe numai ce-au fost în vremile trecute, ce, mai mult, să liie de învățătură ce este bine și ce este rău, și de ce să se ferească și ce va urma fiecine: Domnul, den faptele Domnilor, care cum au fost și cu ce veste și pomană să ieie urma de viață; boierii urmând pre boierii cei cinsteși și înțelepți; slujitoriu, a slujitoriuului“¹.

E, în același timp, un mai larg orizont, deschis însă aproape numai asupra lucrurilor din Răsăritul Europei pentru cele din Apus se poate vedea caricaturala presintare a calvinismului „scornit de un popor de Flandria, de supt ascultarea Papei Râmului, peste legătura săboarelor cu multe minuni dumnezeiești legate“²).

Martorul lucrurilor va vorbi despre tot ce a văzut în străinătatea polonă, unde a apucat pe cutare Tatar ca „dvorean la craiul leșesc“³ și a văzut, fiind „la școală la Bar“, devastările lăcustelor în Polonia⁴, — una din cele mai frumoase descrieri ale lui. A vizitat, se pare, și Chievul, după felul cum descrie biserica Arhanghelilor⁵. Va zugrăvi, într'o frumoasă pagină, pe hușarii, temuți de Tataari, „tot în her“ și cu aripi de vultur la umeri, ca Gabriel Báthory în bălălia, fatală pentru dânsul, de la Brașov⁶. Va înălța, după cărțile polone deschise în fața sa, toată deslășurarea luptelor dintre Poloni și Turci. Se va întrerupe, cum o făcea, pentru cronica lui Ureche, și Simion Dascălul, pentru a da un întreg capitol, foarte competent, despre Cazaci⁷. Când e vorba de poftele lui Vasile-Vodă asupra Muntenilor, nu ajunge un hazliu proverb turcesc, ci se caută comparații și cu Macedonia lui Alexandru, cu privire la care, de altfel, se întrebuintează ca izvor și „Alexandria“ fabuloasă⁸ și Roma însăși, repetându-se critica, de la început, a ambiției lui Mihai Viteazul.

¹ P. 360.

² P. 311: „la care, ca la o lege slobodă, în puțina vreme au curs toată Flandra și Engletera“.

³ P. 314.

⁴ Pp. 345-6.

⁵ P. 304.

⁶ P. 257.

⁷ P. 322.

⁸ P. 305.

Însuși își dă seamă de locul pe care-l ocupă lucrurile străine și se îndreptățește prin aceea că fără ele nu se pot înțelege cele de țară, *cea d'intăi introducere a istoriei generale ca element explicativ esențial pentru cea națională*: „De aș avea la cineva pentru acest lucru vre-o hulă, că acest leatopiseț mai mult de lucruri străine pomeneste decât de loc și de țară, răspunz că am făcut acest curs pentru să se deslege mai bine lucrurile țării noastre care la acea vreme s'au prilejit. Și accia să se știe că, țara aceasta fiind mai mică, nice un lucru singură de sine, fără adunare și amestecare cu alte țeri, n'au făcut“¹.

Așa se înfățișa cugetarea politică românească în Moldova în acești ani 1670, când Miron Costin crede că trebuie continuată povestirea lui Ureche. El însuși dă data: „iară acum, în zilele noastre, o au luat (Cămenița) Sultan Mehmet, Împăratul turcesc, numai în nouă zile, la anul 7180, Avgust 16, pentru păcatele Leșilor și neocmale între ei“². Dar e posibil să fie un adaus marginal, făcut la o recelire, fiindcă astfel nu s'ar înțelege oprirea cursului evenimentelor, cu peste zece ani înainte, la Domnia lui Dabija. S'ar putea presupune că leatopisețul fiului său, Nicolae, nu face decât să redea textul tatălui, care de sigur a lăsat însemnări pentru vremea ulterioară, dar caracterul expunerii e scurt și întrerupt și, pe lângă aceasta, și alții, ca Neculce și compilatorii următori, pornesc tot de la acel Domn înainte. De altfel, pe la mijlocul lucrării sale, Miron vorbește de moartea lui Moise Movilă ca de un lucru îndepărtat, de vreme ce „și-au săvârșit viața pe vreme Domniei Dabijă-Vodă“³. În sfârșit se arată ca dovezi ale „înoiturilor de Domnii“ pe bani, ruinătoare, și înoirea Domniei lui Dabija, la Belgrad, rev nind din campania germană, și a lui Duca, întâia oară, și a lui Iliș Alexandru, cea ce, pentru ultimul cas, face 1668⁴. Fuga lui Petriceicu-Vodă în Polonia, la 1673, e pomenită și ea⁵. Se prevede, tocmai la capăt, Domnia lui Antonie-Vodă Ruset. În sfârșit unul din manuscrite

¹ P. 318.

² P. 281.

³ P. 301.

⁴ P. 312.

⁵ *Ibid.*

dă pentru redactare data precisă de Decembre 1675¹. Dar că a fost totuși o continuare de Miron însuși o arată mențiunea de continuator, pentru această fugă a lui Petriceicu, a „izvodului lui Miron Logofătul“².

Cu totul alt spirit e în povestirea dată, ca instrument de luptă, din partea celor d'întăiu scriitori munteni, cari, *de sigur supt influența cronicii lui Ureche, cunoscută în pr'biegie pe vremea lui Mihnea-Mihail*, au căutat să înzestreze și țara lor cu o expunere a evenimentelor plecând de la înseși începuturile lui. Chiar desfășurarea acestui proces politic prin ei și pe alături de ei este a se prezenta acuma, înainte de a reveni la legăturile țării noastre cu ofensiva cea mare, în trei direcții, a celui de-al doilea dintre Marii Viziri Chiuprului.

Cantacuzinii fuseseră temeinic amestecați în ultimele schimbări de Domni, Constantin Postelnicul făcând două drumuri la Constantinopol, unde avea o mare influență. Drăghici, pribeag în Ardeal, fusese rechemat în țară de Grigorașcu Ghica la numele tatălui său. „De se va întâmpla vremea a ne despărți cu trupul, iar cu sufletul și cu credința să fim nedespărțiți unul de altul“³. Pentru bătrânul Postelnic noul Grigore-Vodă arătase sentimente filiale. relațiile cu propriul tată. pe care probabil contribuise esențial să-l răstoarne, nefiind cele mai bune. Era pentru dânsul „dragul și bunișorul său Postelnic“, iar domnița Elena, soția acestuia, o „maică“, „Drăghiceanu“ continuând a fi un iubit frate. Soția aceluia care, închis la Adrianopol pentru datorii, nu se visa așa de răpede Domn, era înfățișată puternicului protector ca „o fată“. Era însă de părere Ghica, acest reprezentant îndrăzneț al unei noi

¹ V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 330, nota 7 (și cu alte detalii).

² Kogălniceanu, *Letopisițe*, II, p. 10. — În continuarea lui Nicolae Costin observații ca aceia că „nici este șagă a năvăli la focul nemțesc“ se potrivește cu pasagi din cronică lui Miron. Tot așa, în acest început, și critica din „preputicarea și neodilnitoarea fire turc-ască“ (Kogălniceanu, *Letopisițe*, II, p. 4). Tot așa: „sfaturile cele întregi aduc nenorocirea Domnilor“; *ibid.* A se însemna și respectul ce se arată celor doi Cantacuzini și părerea de rău pentru moartea lui Iordachi.

³ *Gen Carl.* p. 96

generații, în care puteau să între și toți acești vioi tineri Cantacuzini, având sângele vechii dinastii războinice, că „tânărul fără de bătrân rău petrece“. În altă scrisoare¹, Grigore, înca reprezentant al tatălui său, pe lângă Poartă Septembrie 1660, se arată foarte îngrijorat de planul ce s'ar fi format de Chiupruliul de a pune un beglerbez și alți Turci în Țara-Românească — „acest lucru să nu dea Dumnezeu sa fie așa!“ , ceea ce ar aduce o răscoală, ajutată și de Moldova. „Zău că va vrea Vizirul să-i așeze, și nu va putea.“

De fapt, și *Cronica țării știe că era vorba să se trimeată la București, ca „Domn“, Mustafa, ginerele lui Mohammed Chiupruliul, ca să adune haraciul cu mai multă râvnă decât bătrânul Ghica, în primejdie să-și piardă capul, și autorul, logofatul cantacuzinesc, vede pe respectatul boier îngrijorat că se poate ca țara „să-și piarză legea și svintele bisereci. să facă meceturi turcești“².*

Învățatul Chiot Panaioti Nikusios, care îndeplinea atunci funcțiunile de Mare Dragoman și râvnise și la Domnia uneia din țări, făcea tot ce putea ca să înlăture un asemenea plan. Dar i-ar fi trebuit lui Grigore-Vodă prezența acestui părinte de adopțiune, Postelnicul: „de când te-ai dus dumneata de la mine, am rămas mut și surd și fără de om. Eu din cuvântul dumitale nu voiu ieși, nici de la mine să aștepți învățatură; că eu las asupra dumitale de toate lucrurile: cum vei socoti, așa s'ar face... Că noi amândoi una sintem“. În schimb pentru acest așa de folositor sprijin Postelnicul ceruse numai, ca și supt Mihnea-Mihail, să nu fie amestecat nici la boierie, nici la împrumuturi, nici la chezășii, „ci să aibă a să răposa la casa lui, ca o slugă bătrână a noastră și a țării“³.

Divanul pe care și-l formă Grigore-Vodă cuprindea numai Cantacuzini tineri și prieleni de-ai lor: cei trei frați, Drăghici, Șerban și Constantin, aceștia doi în rosturi mai mici, cîn cauza tinereței lor, Radu Crețulescu, unul din întemeietorii frumoasei mănăstiri de la Rebegești, lângă București, Mareș

¹ *Arch. soc. št. și lit.* din Iași, II, pp. 410-3. *Mag. ist.*, IV, pp. 395-8, sau *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 86-9.

² *Mag. Is'*, IV, p. 257.

³ *Ibid.*, înaintea acestui act (*Gen. Cantacuzinilor*, pp. 84-5)

Băjescu, ctitor la Cornetu pe Olt, zidire înaltă, presărată cu nasturi de smalt, pe lângă un Spătar Stoica¹.

A fost o Domnie bună, Domnul nou neluând nimic pentru sine, bun bucuros că ar putea îndeplini cererile Turcilor. Cu o oaste însemnată, pe care și-o știuse face, el luă parte la campania din 1663 contra Imperialilor, având lângă el și pe cei trei mai în vârstă dintre Cantacuzini. Acolo se produse bănuiala că ei lucrează printre slujitorii pentru a pârî la Vizir pe Domn ca nesincer față de Impărăție, și de aici aspra muștrare a lui Ghica asupra acelor pe cari-i chemase prin Moldoveanul de încredere care-i era vătaf de aprozi. Un fiu al Banului Ghiorma, Alexandru, apare ca uneltitor al intrigii. Și el era înțeles cu ispravnicii de Scaun lăsați acasă, Stroe Golescu Leurdeanu și acel viitor Domn al Moldovei, din neamul Cantacuzinilor el însuși, care era pentru moment boierul Dumitrașcu. Aceștia afirmău că batrânul lucrează pe lângă Pașii dunăreni pentru a „răspopi“ pe cel „popit“ de dânsul, puindu-se în loc propriul fiu, Șerban Cantacuzino. O încercare de împăciuire a lui Constantin, ieșit înaintea oștii la Craiova, nu reuși. Indărătnicul care era tânărul Ghica fu adânc încredințat că este o întreagă conspirație contra lui și el merse așa de departe, încât, cum exemplele lăsate de Mihnea-Mihail erau recente, hotărî moartea Postelnicului².

Dacă Șerban, însurat cu Maria, fata Clucerului mazil Ghelea, căruia același Domn îi întarise de curând o moșie³, fu însemnat la nas, tatăl fu ridicat de acasă, dus la Snagov și, fără cercelare, fără judecată, zugrumat cu „garota“, de „stâl-pul cel mare al trapezăriei“, fiind luat apoi de familie și înmormântat cu cinste în marea biserică a familiei, la Margineni⁴.

Se formă un Sfat în care intrau acuma numai boierii din tabăra care servise în ultimul timp Radului Vodă: Gheorghe

¹ V. și *Doc. Cant.*, p. LXXIV.

² Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 152-4.

³ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 439.

⁴ V. și Krauss, II, pp. 372-3 Cf. și Nekesch-Schuller și cartea lui Martin Albrich, *Disputatio philosophica de invocatore Sanctorum*, închinată lui Constantin la 1655, după Seivert, *Siebenbürgische Gelehrten* (cu dorința ca Mitropolitul să răspundă

Băleanu, întors de la Tatars, era în frunte, ca unul care își avea rude și în Moldova¹. Preda Logofătul, Bucșanu, purtând numele de botez al Brâncoveanului, rămase, ca și, firește, Stroe, care fusese ispravnic de Scaun², dar în locul lui Mareș e ca Mare Vistier Dumitrașcu Cantacuzino. Fratele Doamnei, Moldoveanul Toader Sturdza, e în locul lui, ca Spătar, căpetenie a oștirii, — un vechiu neam care se află din nou în ridicare. Urmează, dintre cei de mai înainte, Badea Clucerul. Locul de Mare Comis al lui Constantin Cantacuzino îl ica un Papa, numele tatălui lui Constantin Brâncoveanu, Drăghici e înlocuit ca Păharnic printr'un Constantin, fiul lui Radu Vărzarul, cel ucis de seimeni supt Matei-Vodă. Dar Grecul Costea rămâne și mai departe Mare Postelnic³. O mare danie la Athos era făcută poate pentru a se ierta uciderea binefăcătorului⁴.

În această legătură cu boierimea merse apoi Grigore împreună cu Moldoveanul Vodă-Istrate la Levencz-Léva, pe o vreme când Chiupruliul dădea lupta fără ispravă de la St. Gotthard, nu numai contra Imperialilor, în cari se trezise spiritul ofensiv, dar, ca pe la 1590, contra unei întregi oștiri cruciate. În rândurile căreia și alăția Francesi, veniți neoficial, în dorința de a se arăta buni creștini și de a gusta și din dulcea beție a aventurilor războinice, pe acest al doilea câmp de luptă chiar fiind tot un Frances comandantul, de Sonches.

Cum lupta contra acestei mici cetăți fu fără ispravă, Domniile nu culezară să înfrunte privirea Vizirului. Totuși, după sfatul lui Ruset, Dabija se întoarse din drum ca să se presinte, și fu confirmat; în dușmănie cu boierii săi și urmărit de gândul unei conspirații din partea lor, Grigore, care încă

¹ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 339. Așa un „Ivașco, fiul Ciăușului, nepotul Banului Ghiorghe Băleanul din Țara-Muntenească“, soț al unei Murguleș, care-și vede moșia, Lămășeni, de lângă Baia, și trece la Munteni.

² V. Iorga, *Brașovul și Româniile*, p. 295, no. 12 (scrisoare din 13 Novembre 1664).

³ Divanul din 30 Septembrie 1662, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 339; cel din 20 Maiu 1664, în Constantin Căpitanul, p. 164, nota 1.

⁴ *Loc ult cit*

din anul trecut își avea, cum se va vedea, legăturile cu Imperialii, temându-se așa de mult de vădirea lor, trecu prin Moldova, „moșia“ sa, în țările austriece, în momentul când Turcii, de și învinși, încheiaseră un tratat care nu îi jignia interesele¹.

Cronica familiei cantacuzinești înseamnă că printre cei cari periră la Lévenez, în asaltul nebunesc pe care-l făcu Grigore, doritor și el să imite pe Mihai Viteazul, au fost și Păharnicul Vârzarul și Preda și un Ivașcu Serdarul², nouă dregătorie, împrumutată din Moldova, și cu acest prilej se face biografia și genealogia acestor pedepsiți de Dumnezeu, arătând că Vârzarul de la Ploești era fiul unuia din cei mai aprigi dintre storcătorii săracilor supt Matei, alături de Vistierul Ghinea Albanesul, „socotit ca Grec lăcuitoriu de la Rumele“, ce i-au zis „Țucala“, adecă Olarul. „Că pre svaturile lor ceale reale puseră țara, pentru că se făcea' soți și prieteni cu străinii și învăța' să omoare pre boiarii cei buni și înțelepți, ca să poată da jah țării: Doamne, judecă-i cu matca

¹ *Mag. ist.*, IV, p. 364; Constantin Căpitanul, p. 155. — Cf. Iorga, *Geschichte des osmanisches Reiches*, IV, și mai ales Veress, *Pribeția lui Gligorașcu-Vodă prin Ungaria și aiurea (1664-1672)*, în *Mem. Ac. Rom.*, II, p. 269 și urm. (dar Maria Sturdza nu e mama, ci soția lui). De fapt se presintă și împrejurările din timpul Domniei lui Mihnea-Mihail și al campaniilor otomane de la Ujvár (Érsekújvár) și Léva, cu largă întrebuintare a izvoarelor ungurești. Întâmpinarea lui Apaffy de Grigore Ghica nu s'a făcut, liresște, din ordinul Pașei; *ibid.*, p. 276. Autorul apasă asupra faptului că Apaffy fu primit de acesta mai onorabil, oferindu-i un Scaun, decât Domnul muntean; *ibid.*, pp. 277-8. Se întrebuintează și mărturia lui Evliā Celebi și a lui Rasil-Efendi (din *Halörténelmi Közlemények*, 1890). Pentru asigurarea dată de el Imper. alilor că a făcut pe Turci să p'ardă bătălia, *ibid.*, p. 314. Și aici Radu Leon apare ca „Stridie“; *ibid.*, p. 316. Pentru trecerea lui la catolicism, *ibid.*, p. 293 și nota 5. Dorise, un moment, să se așeze definitiv la Cașovia, unde i se născu o fată, botezată catolic; *ibid.*, p. 299. Încercarea rebelilor unguri de a și-l face șef; *ibid.*, p. 327. Foarte bogat adaus de documente.

² Nu Cepariul, ca în *Mag. Ist.* Cf. N. Costin, în Kogălniceanu, *Letopis'te*, II, p. 4. Acolo se pomeneste între cei căzuți și un Comis Pavel Bucium, adus tot din Moldova. Era unul din moștenitorii, la 1642, ai lui Balica; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 273, nota 1

focului¹. Se vorbește și de moartea copilașului lui Ghica, înmormântat la Mihai-Vodă, unde acum în urmă i s'a găsit piatra de mormânt².

Se încercă o alegere de Domn, ca în vremea bună. Era vorba să se așeze un Dumitrașcu de la Căpălinești, în Buzău³. Dar alegerea nu se făcu public, de țară, ca pe vremea când era un Sultan departe sau altul minor, și niciun Vizir temut care să-l înlocuiască, ci în micul comitet al celor câțiva cari merseră la Poartă să-și ceară cârmuitorul. De aici însă li se puse înainte străina figură a lui Radu, fiul lui Leon-Vodă, om încă tânăr, care-și făcuse mai tot traiul la Constantinopol 12 Februar 1665⁴.

Era un om de petrecere, „în primblări, pre ballă la vânători, în ospețe pre la unii alții“⁵. Dar, de la început, el întâlnește hotărâta împotrivire a unui „naționalism“ care nu suferia pe Grecii de cari noul Domn era încunjurat și cari erau învinuiți de o lăcomie fără margini: situația de pe vremea lui Leon-Vodă însuși părea astfel că se întoarce, neschimbaltă, dar Drăghici Cantacuzino nu voia să joace rolul de odinioară al lui Matei. Șerban Cantacuzino vorbea la 22 Novembre de „bogatele valuri“ ce are și despre plecarea boierilor pentru „a rădica Domn care să nu fie Domn și stăpân“⁶.

În cursul acestei stăpâniri muntene, Moldova pierdu pe Istrate Dabija, pentru care însuși bătrânul Chiuprului rostise în a sa înțelepciune, această sentință de dreptate: „sa facă pre voia țării Domn“⁷. Domnul bucuros de vinul său de

¹ *Mag. Ist.*, IV, p. 364.

² Pentru rătăcirea prin Ardeal a Doamnei Maria, Iorga, *Doc. Art.*, II, p. 1322, no. MMCCCCXXI; p. 1327, no. MMCCCCXLI.

³ Constantin Căpitanul, pp. 155-6.

⁴ Pentru pompoasa plecare a Doamnei spre țară și întoarcerea ei, silită, la Constantinopol, v. Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a. II, p. 318. Acolo și părerea unui Român macedonean, *Marcu Manicati*, „negustor la Belgrad“ (*Hauptmann*, trebuie cetit „Kaufmann“). că Panaioti Nikusios ar fi fost hotărât, dacă Turcii izbutesc să aducă din Ardeal pe Doamna lui Grigore Ghica, a o scuti de rene-gre, luând-o ca a doua soție a sa; *ibid.* Cf. Iorga, în *Rev. Ist.*, 1937.

⁵ Ambele cronici.

⁶ Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 296, no. 13

⁷ N. Costin. p. 3.

acasă muri în Septembrie 1663 și i se așeză trupul. lângă al Domniței măritale cu Iordachi Ruset. în fundația lui de la Bârnova.

Doamna Dafina-Ecaterina, care fusese și văduva lui Dumitru Buhuș¹, hotărî moștenirea, printr'o solie la Poartă. Fiica ei din prima căsătorie, Anastasia, era măritată cu bogatul boier rumeliol Gheorghe Duca: se crezu că se poate face din el un Domn. Stamate Postelnicul merse înainte pentru a pregăti cu bani terenul². Solii cerură „să le dea Domn dentru dănsii“, și Ahmed Chiuprului, om deștept, nobil și de o înaltă cultură, se învoi la aceasta: „le-au dat voie Vizirul să-și aleagă Domn care li va fi voia“. Astfel Vistierul Duca, devenit un nou Gheorghe-Vodă, capătă Scaunul în care-i murise soțul prin alianță³.

Când Duca fu mazilit⁴ pentru o neînțelegere, în lipsa lui Ahmed, prins în lupta pentru Creta. *nu mai fu cu puțință să se valorifice dreptul câștigat de țară și pe care noul regim al Chiupruliilor arătase că-l admit.* Peste această datină și recunoaștere, un ordin al Sultanului, care se afla la Adrianopol, făcu să se acorde în sfârșit un Scaun domnesc blândului, generosului, dar așa de străinului de toate litu al lui Alexandru Iliăș, mort atunci chiar⁵, care purta numele bunicii lui (20 Iulie 1666 . Extraordinarul Iliăș Alexandru care, în casuri de neînțelegeri, plătia el din banii ce-i ținea veșnic pentru aceasta în buzunar, plecă din Moldova, îndată ce, prin întoarcerea Vizirului, Duca se putu îndreptăși înaintea Sultanului, la Ienișer, în Tesalia (Novembre 1669)⁶.

Exemplul Moldovenilor după moartea lui Dabija lu urmat de Munteni, când, după trei ani de Domnie, Radu Leon fu chemat la Poartă. *Soarta lui acolo va atârna de voia boie-*

¹ Un Nicolae ca Mare Logofat la 1665; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 274, no. cvii V. și Metcș, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VII.

² Constantin Căpitanul, p. 157. El n'a fost deci ucis de Gheorghe Ștefan, cum spune o genealogie tarzie; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 31.

³ V. și Constantin Căpitanul, *l. c.*

⁴ V. și Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria 3, II, p. 53

⁵ Neculce, pp. 193-7.

⁶ Acesta și Nicolae Costin. Lăsă „un făt și o fată. cari traiau deu miła creștinilor“; Constantin Căpitanul, p. 158

rilor. Pentru a căpăta acest sprijin, Radu trebuise să rânduiască o cercetare asupra uciderii Postelnicului, și ea fu căpătată, și cu iscălitura pârășilor, ca Stroe, la 14 April 1666¹. Alături. s'a crezut că se purtase și un proces la Viena, de Constantin Stolnicul contra ucigașului părintelui său². Radu-Vodă se învoise și la un act prin care se înlăturau Grecii de la conducerea mănăstirilor de țară pe care le usurpaseră³.

Iarăși se văzu deci, la Adrianopol, un alaiu de boieri cerând confirmarea candidatului lor, care era însuși Domnul merit să fie depus. Ce făcuse Stamate pentru Moldoveni făcu acum pentru Munteni Drăghici Cantacuzino. Apoi Radu, cerând să-și vadă casa constantinopolitană, desfășură pe străzile Capitalei un spectacol imperial⁴. Un contract cu sprijinitorii lui făgăduise că, de acum, numai ciohodarul și cămărașul vor mai fi Greci⁵.

Dar moartea la Constantinopol a lui Drăghici curmă această a doua alianță a Cantacuzinilor, de mult gata de Domnie, cu unul dintre *Domnii pe cari-i priviau numai ca pe niște dregători ai propriei lor stăpâniri fără titlu domnesc*⁶. Se vorbi de otrava ce s'ar fi dat tânărului boier cu frumosul nume istoric, din partea favoriților greci de până atunci ai lui Radu, Nicolae Sofialăul și Balasachi⁷.

Până atunci Radu se servise de Gheorghe Băleanu, de Mareș, de Radu Crețulescu, de Șerban Cantacuzino, ca Postelnic, de fratele acestuia, Drăghici, ca Spătar, de Ghețea ca Stolnic, pe lângă un Grec, Ianachi, ca Vistier, un Nicola, ca Păharnic; dar Clucerul Neagoe Secuianul, Comisul Gheorghe, Slugerul Badea Bălăceanu, Pitarul Stoian erau tot Ro-

¹ *Mag. Ist.*, I, pp. 398-401, 404-5; Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 65-9, no. xxviii. Intărirea de Radu Leon la 7 Februar 1668; *ibid.*, pp. 72-5, no. xxxi (actul e scris de însuși Stoica Liudescu).

² O afirmă Neculea, p. 194

³ N. Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 61-2, no. xxii. Un act pentru „jupan Drăghici Mărgineanul Velichii Spătar“ și fiii; *ibid.*, pp. 63-4, no. xxvi.

⁴ *Ibid.*

⁵ Liudescu, p. 368

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

mâni¹ La mărturia pentru Constantin Postelnicul mai iscălește și bătrânul fost Ban Radu Popescu, Stolnicul Gheorghe, fostul Sluger Nicolae, Clucerul Costea Doicescu, Spătarul Hrizea, Șătrarul Constantin, Păharnicul Preda, Vâlcu Logofătul, Stoica Armașul Berelescu și chiar un Nicolae Mare Păharnic, scriind grecește, care poate fi chiar acel Nicolae Sofialăul în care Cantacuzinii vor vedea apoi pe cel mai crunt al lor dușman².

Ruperea învoielii de conlucrare a partidului cantacuzinesc cu Domnul se făcu în Decembre 1667, în condiții revoluționare. de un deosebit interes.

Cronica familiei care înțelegea să domine, cum am spus, țara supt Domni pe care ea îi punea, îi ținea sau îi înlocuia vorbește de noua Domnie, rea și împovărătoare, a lui Radu-Vodă, până atunci purtat după voia supraveghetorilor săi de aproape. „Lua scule scumpe împărătești și surguciuri câte de 40.000 de talere, și bani cu dobândă punea în casa lui și porunca boierilor de făcea' zapise pre la datornici, să plătească să-raca de țară“, — aceasta și în folosul „Grecilor leșinați“ de supt comanda Sofialăului și a lui Balasachi. Se adauge că boierii ar fi fost puși să iscodească ei unde se află banii ce s'ar mai putea lua, Mănăstirile ar fi suferit și ele, luându-li-se, nu numai produsele, dar și odoarele, „de le-au topit toate, făcând scări și tipsii și șale ferecate“, și se citează și casul unor inele de pe degetele Sfântului Nicodim. S'ar fi confiscat averile oricui muria bogat, vânzându-se, ca la Constantinopol, la „cochivechi“, adecă la mezat. S'ar fi uneltit chiar o ucidere în masă a opoziției, atunci când boierimea a fost chemată la 3 Decembre 1668, seimenii fiind gata să repete ce se făcuse supt Mihnea-Mihail.

Supt această bănuială, care cu greu se poate crede întemeiată, Radu Leon nefiind o fire curagios necruțătoare, Șerban Cantacuzino, care era atunci Spătar, stăpân deci peste oștirea țării, chemă la București pe căpitani și iuzbași. Se traseră clopotele de la Mitropolie, în înțelegere cu acela care era atunci

¹ Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 63-4, no. xxvi; pp. 64-5, no. xxvii.

² *Ibid.*, pp. 68-9, no. xxviii.

în fruntea Bisericii muntene, un blând Ardelean de la Veștem, în marginea Sibiului, Teodosie. Și „slujitori“ fuseseră cășii-gați. Ca și supt tatăl acestui Domn, în aceleași forme, se ceru izgonirea Grecilor.

Se ajunsese, ca și atunci, la *un mare act de reformă „națională“*. Prin acest privilegiu din 9 Decembrie, Radu era pus să anunțe tuturor locuitorilor țării, de toate treptele, că se leapădă de „un Necula, ce-a fost Clucer, și Balasache ce a fost Păharnic“, *așezându-se o ordine românească și în mănăstiri*, așa cum hotărâse și tatăl său¹. Dar puțin după aceasta boierii lucrară și mai departe contra lui.

Adunându-se la Cotroceni, *două sute din căpeteniile țării hotărâră fără a putea fi opriti, să meargă la Sultanul cu pâra*.

Ei fură primiți tot la Ienișer, în Tesalia². Găsim acolo pe Gheorghe Băleanu, pe Mareș, pe Neagoe Secuianul, pe Papa, pe un Agă Pană, care poate fi Filipescu, pe Petrașcu Bălăceanu Șătrar, pe un Ban Radu, un Gheorghe Stolnicul, pe un Logofăt Vălcu, și, ca membri ai unor familii mai puțin cunoscute, și pe Radu Știrbei, Barbu Bădeanu, Șerban Popescu, Ivan Lăzureanu, ba, între ei, și acel învățat fiu al lui Udriște Năsturel, Radu, care, fiind acolo, „pentru nevoile țării“, găsia vreme să-și deie samă că „țara noastră este o țară săracă și fără de învățatură, și oamenii pentru sărăcie nu-și pot da copiii lor la învățatură“, *pentru întâia oară apare astfel ideia că trebuie ajutați să învețe cei fără mijloace* —, și astfel el întemeie școala pentru acești săraci, la Câmpulung, cu motivația că orașul „este mai în lături“³.

Se făcu astfel o judecală înaintea „Impăratului“, Radu-Vodă fiind represintat de Armașul Alexandru și de Grecul din Caramania Dumitrașcu Portarul⁴, cari căutau să câștige pe Caimacam, locțiitorul Vizirului, care lupta în Creta. Se trimese în anchetă un Agă, și boierii îl câștigară prin acel Pavlachi, pe care l-am mai întâlnit ca doritor de Domnie pentru sine:

¹ *Mag. isl.*, I, p. 132.

² Liudescu, pp. 368-72.

³ Constantin Căpitanul, p. 160, nota 2. Actul, și în Dan Simionescu, *Câmpulungul*.

⁴ Viitorul boier al lui Constantin-Vodă Brâncoveanu

Pavlachi-și maritase fetele cu Români: una Stanca, cu un Orezeanu, iar cealaltă cu însuși fiul lui Stroe Leurdeanu, Radu, și, totuși, în acel moment, el fu pentru partidul Cantacuzinilor¹. O mare demonstrație se organizează în țară, aducându-se înaintea o mulțime de popor, ca oameni cari ar fi fost despoiați și batjocuriți de Domn².

Astfel, Radu, căruia i se mai zicea Stridiariul, după tată³, pierdu Domnia, și, peste puțin, în chiar anul următor, el era să moară, nu fără urmaș, căci lăsa un fiu, Ștefan, după numele lui Tomșa, pe care-l vom întâlni pe urmă, în legătură cu Duca-Vodă. Iar, *conformându-se obiceiului acuma jor-mat, boierii fură lăsați să-și aleagă ce Domn vor.*

Cantacuzinii aveau la îndemână pe unii cu totul inofensivi, care venise cu dânșii în acea deputație de două sute, Vornicul Antonie din Popești, în Prahova, unde era o biserică de la Vlad Țepeș, lângă care Antonie și cu fiul său înălțară apoi pe a lor. Cum acest fiu se numea Neagoe, în ce privește pe tatăl acestuia, Antonie-Vodă, Sfântul Antonie e hrumul de la Vodița, trebuie să se admită o legătură cu vechiul pretendent Neagu de supt Matei-Vodă și deci pretenții băsărăbești la Domnie. Antonie, care nu-și pomeneste părintele și nu reclamă public legătura cu dinastia țării, fu numit.

Terenul era pregătit pentru asemenea restaurări. Prin Liudescu, alcătuitoarea actelor cantacuzinești, se creă o istorie a țării în care totul venia de la dânșii și anume din acea Oltenie, de unde plecase Matei, „Băsărabă“ cel nou. A-l urmări mai de aproape pe acest compilator e a se ajunge mai deplin la cunoașterea spiritului vremii.

Cunoscător al cronicilor moldovenesti, logofătul nu uită să înceapă de la Romani. El îi aduce însă, nu din Apus, ci din jos, de peste Dunăre, vrăjii fiind de „turnul Severinului“, fără a pomeni și podul —, de unde apoi ar fi trecut în țara Oltului, a Murășului, ba până și la Tisa și în Maramurăș

¹ V. Constantin Căpitanul, pp. 160-2 și p. 162, nota 1.

² V. și Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, II, pp. 323-4.

³ Iorga. *Studii și doc.*, IV, p. 251, nota 1

se vede aici influența campaniei cu Mihnea-Mihail în Ardeal și rășbaterea pretendenților aliați cu Rákóczy până în acele locuri mai depărtate, pe la Sălmar și Sighet. Elementul rămas dincoace se coboară „până în marginea Nicopoi”.

Desfășurarea acestor idei e deosebit de interesantă, și în ea se oglindește o întreagă politică „băsărăbească”, pe lângă care originea cantacuzinească era une ori lăsată atât de în umbră, încât, în cutare din actele privitoare la Drăghici, el e pus în legătură numai cu străvechiul neam de țară de la Mărgineni¹.

„*Băsărabii*” nu sânt monarhi prin cucerire, ci aleși ai boierimii, cari încep prin a fi numai Mari Bani. „Atunce s’au ales dintr’înșii boierii cari au fost de neam mare, și puseră Banoveț (*sic*) un neam ce le zicea Basaraba, să le fie lor cap, adică Mari Bani”. Reședința trece de la Severin la Strehaja, unde era în adevăr mănăstirea lor, cunoscută lui Liudescu, și unde în acest timp se încearcă și întemeierea încă a unei episcopii oltene². De acolo se trece la Craiova.

Îndată se face legătura cu tradiția câmpulungeană a lui Radu Negru, a cărei alcătuire supt Matei-Vodă am arătat-o. Cunoscându-se populația amestecată a orașului, cu o colonie puternică de străini de peste munte, la descălecarea, de peste munte, ca la Moldoveni, se arată ca participanți „papistași, Sași, de tot felul de oameni”. De aici se merge la Argeș, până ce, „pre supt munte”, se atinge și depărtata Brăilă, iar în jos, linia Dunării. Ca să se unească amândouă tradițiile, „Băsărăbeștii, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s’au sculat cu toții de au venit la Radul-Vodă Negru, închinându-se, să fie supt porunca lui, și numai el să fie Domn preste toți: de atunce s’au numit țara de-i zic: Țara Rumânească”. Țară liberă, pentru că „nu era de Turci împreșurată”³.

E interesant ce opun la aceasta adversarii Cantacuzinilor în-

¹ Pentru care v. George D. Florescu, *Strămoșii boierilor din Mărgineni*, în *Bul. Com. Ist.*, IX.

² V. Al. Lapedatu, *Episcopia Strehaii, și Iorga, Ist. Bis. Rom.*, I, ed. a 2-a, pp. 125, 383.

³ Liudescu. pp. 231-2

stăpâniți pe țară. La Constantin Căpitanul, care-i reprezintă, există numai descălecătorul din Făgăraș, „de la moșai și strămoșai Românilor, carii venise de la Roma” — și, după Moldoveni, se adaugă acum, la acest om, mai larg orientat, care caută legături de istorie universală și întrebuițează și pe Bizantinul Phrantzes, „Traian Impăratul Romei”¹. Deci nici vorbă de Băsărăbești, de Oltenia, cu Severinul, Strehaiia și Craiova, de acele începuturi anterioare descălecării. Se afirmă continuarea legăturilor cu Ardealul, pe de o parte, iar, pe de alta, caracterul de complectă independență a noii Domnii.

Nimic mai firesc, la Liudescu, decât săritura, peste o tradiție nespuse de săracă, la gloria religioasă, culturală și artistică a lui Băsărăbă Neagoe, așa cum ieșea din Viața Patriarhului Nilon, învățătorul acestui mare ctitor². *Natural că toată această parte va fi suprimată în cealaltă cronică, protivnică acestei concepții „băsărăbiste”.* Ea n’are interes să înalte neamul din care veniau prin mama lor Cantacuzinii. La Domnia lui Mihai Viteazul, descrisă la Liudescu în forma, neatinsă, a vechii povestiri a omului Buzeștilor, *se va răspinge de cronică opusă și caracterul de dominație boierească*, care putea sprijini ceia ce, cu alte neamuri, se făcea pe la 1670, și se va preferi reproducerea știrilor dintr’un izvor grecesc, se va căuta chiar a se scădea originea Viteazului, al cărui neam era acum străns legat de al Cantacuzinilor, și și cu al lui Stroe, care s’a vădit însă mai târziu numai ca dușman ireductibil al familiei. Domnia lui Radu Șerban, puternic sprijin pentru ambiția nepoților lui de fiică, acești Cantacuzini, e și ea foarte mult redusă. Numai la Matei Basarab, pietatea de care era încunjurată memoria lui făcea să nu se schimbe tonul, pentru ca, îndată ce pornesc luptele de partid, direcția să fie alta .

¹ V. ed. Iorga, pp. 1-2. Cf. și *ibid.*, p. 2, nota 1.

² Ediția nouă de păr. episcop Tit Simedrea, în *Biserica ortodoxă română pe 1937*.

³ Mai energic în afirmarea dreptului dinastic e Matei însuși, când, la 1636-7, el vorbește de „vrerea lui Dumnezeu ca să fie Domn și stăpân în Scaunul moșilor și strămoșilor Domniei Sale, aicea, în Țara-Rumânească, în Scaunul Bucureștilor”, acțiunea, contra lui, a lui Radu-Vodă, fiind pusă în sama „Catargieștilor”; *ibid.*, p. 115, nota 3. Revenim la urmarea acestor lupte de partid, povestite în două feluri de represintanții literari ai celor două grupări.

Supt noul Domn se pedepseșc Grecii lui Radu Leon, Balasachi fiind dus la Ocnă și spânzurat, iar Nicula expulsat peste Dunare, alții fiind supuși celor mai mari batjocuri¹. Dar mai ales se dă lovitura hotărîtoare lui Stroe și partizanilor lui, cari nu lucraseră la așezarea noii Domnii, întrebuintându-se și mărturia lui Grigore Ghica, rătăcitor pe la Viena și la Veneția, unde s'ar fi întâlnit cu Constantin Stolnicul². În April Iunie 1669, se rosti sentința capitală contra marelui dușman al familiei, intervenția mărinimoasei domnița Elina Cantacuzino împiedecând singură aducerea ei la îndeplinire³. Purtat prin târg, în car cu boi, „numai cu antiriul și cu nadragii”, avându-și alături scrisorile prin care uneltise uciderea Postelnicului, el fu dus anume la Snagov, loc de supremă ispășire pentru dânsul, și acolo călugărit, în silă, el strigând în scrâșnirea dinților: „Doamne, Doamne, fără voie îmi este” și : „Nu Silivestru, ci Mahmel”⁴.

De la această răsbunare se merse și la altele. Era evident că „Postelniceștii”, Cantacuzinii, vreau țara numai pentru dânsii. Băleanu li statea în cale: nu i se dădu lui Bănia, ci lui Măreș; Ivașcu, fiul bătrânului, căpătă Agia numai ca s'o piardă; Hrizea, ginerele lui, dori în zădar Vistieria; Știrbei nu putu să ajungă Logofăt, locul fiind dat lui Crețulescu, cumnatul lui Șerban. La 1670 se judeca, după o pără a lui Măreș, procesul Bălenilor, pârâți ca uneltitori contra familiei de fapt domnitoare. Se înlătură și Badca Bălăceanu, o clipă merit morții, și Neagoe Secuianu, căruia, pentru numele domnesc ce avea, i se tăie nasul⁵, apoi și Stoica Bucșanul. Și, adunându-se dușmanii vechi și cei noi, Stroe putu să fugă în Ardeal, de unde, cu toate reclamațiile, Apaffy nu voi să-l deie⁶.

Puterea ce-și atribuisese acest grup de familie era așa de

¹ Cf. Constantin Capitanul, pp. 162-3.

² *Ibid.*, p. 165; v. și *Operele lui Constantin Cantacuzino*, ed. Iorga.

³ *Mag. Ist.*, I, pp. 410-1.

⁴ Actele în favoarea Cantacuzinilor, supt Radu Leon și supt Antonie, s'au reprodus în Iorga, *Doc. Cant.*, p. 70 și urm.

⁵ Constantin Căpitanul, p. 164.

⁶ După cele două cronici și alte izvoare, Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. xciv-ix.

mare, încât Antonie și fiul pe care și-l asociase la judecăți erau supuși la controlul veniturilor, și o cronică dușmană a treimii compusă din Șerban Cantacuzino, Banul Mareș și Radu Crețulescu pretinde că și hrana Domnului și a familiei sale era hotărâtă și drămăluită de tutorii în a căror totală alărnare stătea¹.

O legătură pare a se fi făcut și cu Moldova în ultimul timp din Domnia nominală a lui Antonie-Vodă. Aceasta se vede din dezvoltarea răscoalei lui Hâncu împotriva lui Duca-Vodă.

S'a încercat, spre sfârșitul anului 1671, o mișcare moldovenească asemenea cu aceea care adusesese căderea lui Radu-Vodă Leon: se iniția astfel, după trecere de vreo patruzeci de ani, ce se făcuse între Moldoveni și Munteni la încercarea de așezare a doua oară a lui Miron Barnovschi după exemplul lui Matei Bașarab. Supt pretext că se pun dări prea grele în părțile, totdeauna gingașe, ale Lăpușnei și Orheiului, fără a se apropia de Domnie răzeșii de acolo, buclucași și războinici, se ridicară în fruntea acestora Stolnicul Mihalcea Hâncu și Serdarul, care avea paza la Nistru, Durac (=slavonește Prostul), precum și un Constantin Clucerul. Data răscoalei e în continuarea lui Miron Costin: 29 Novembre. O adevărată oștire se îndreaptă spre Curtea din Iași, unde tocmai sosise Aga birului. Domnul însuși și cu acest Turc fură închiși acolo trei zile, ca pe vremea lui Vodă-Tomșa. O scrisoare a Vornicului de Câmpulung lămurește, la 29 Decembrie, lucrul: „S'au rădicat la noi Țara-de-gios pe Domn². și s'au închis în Curte cu Turcul ce au fost venit la bir. Și acum au trimis de la Iași acei boiari să meargă mazilii și curleani și de la târguri târgoveați și de la toate mănăstirile câte doi călugări aleș, să meargă la Țarigrad. Și s'au strâns toată țara la Iași“³. Incercarea Păharnicului Tălmăciu,

¹ Constantin Căpitanul, pp. 165-7. „Nafacaua“, lista civilă, a lui Antonie, și la Neculce, p. 194.

² „Drum“ e o greșeală de tipar, ca și, în textul corespunzător din Kogălniceanu, II, p. 7: „Biraiul“ pentru „birului“.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, III, p. 1343, no. MCCCCLXI.

cu ceva Cazaci, de a bate pe acești „Gioseni“ nu izbuti¹. Prin Hâjdău, pârcașul de Hotin, răsculații se oferiau să se supui regelui Poloniei².

Doamna, despre ale cărei legături cu Șerban Cantacuzino s'a vorbit apoi așa de mult, fiind între dâșii o adevărată idilă, își căută deci rostul la Munteni, în satul Drăgănești, unde o întovărăși și Curtea, cu boierii speriați de această ridicare plebeiană. Duca însuși trebui să treacă Milcovul și apoi Dunărea, până la Bazargic. O mare deputație —, se vorbea de „300 de membri, — merse să-l părăscă pe Domnul falsificator de bani³.

Dar Turcii, cărora li se vorbise în numele țării boierești, — nu fără ca Hâncul să-și fi trimes și el pârșii —, nu erau dispuși să îngăduie și această samavolnicie. Se trimeseră în Moldova Tatarii și cu dâșii Pașa Caplan („Tigrul“) de la hotarul dunărean. Dar țara era hotărâtă să reziste, și astfel trebui să se deie o adevărată luptă, la Iepureni, lângă Chișinău⁴, în care Turco-Tatarii, cu Sandu Buluș Serdarul, biruiră. Pe când un cumplit jaf se întindea asupra ținuturilor vinovate, cei doi șefi treceau Nistrul la Cazați⁵.

Problema Moldovei era astfel rezolvită cu armele. Incepă însă aceia a Țării-Românești.

Ahmed Chiupruliul introdusese obiceiul Domniei de trei ani, și Cantacuzinii voiau să capete pentru Antonie acea învoire pe care o căpătaseră pentru Radu Leon când era pe placul lor. Iarăși după datina cea nouă, înainte de a pleca pentru întărire „țara“ și Domnul, se trimeseră la Turci cercelători: Constantin Cantacuzino Stolnicul și Vornicul Gheorghe. Ispravnic de Scaun rămase Radu Crețulescu, adaugându-i-se mai

¹ După Constantin Capitanul, p. 167, înfrângerea ar fi fost a însuși Hatmanului Sandu Buluș, cumnatul Domnului, după cât se pare.

² Nerva Hodoș, în Hurmuzaki, XVI, pp. 8-9, no. XIX.

³ *Ibid.*, p. 9, no. XX. Cf. și *ibid.*, pp. 10-20, n-le XXI, XXIII-XXX; p. 15, no. XXXIII. Hâncu era înțeles cu Cazacul Hanenco, din partidul polon și cu subordonatul acestuia, Sărcu.

⁴ V. și Neculce, pp. 197-8.

⁵ Nicolae Costin, p. 7; Constantin Căpitanul, p. 167 și nota 2.

târziu, când se văzu că lucrurile sânt îndoielnice, și Gheorghe Băleanu, acum reconciliat măcar în aparență. De și Neagoe Secuianu, mutilat, merse în fruntea unei deputații de plângere, de și tânărul Constantin aduse vestea rea că Sultanul a ierlat pe Grigore Ghica, șosit din Veneția, care-și cere din nou Scaunul, Șerban spera să poată „face pod de pungi de la Saraiul Rumânesc până la al Vizirului“ și să-și atingă scopul. Dar, la Adrianopol, nu mai era vorba de Domnia lui Antonie, „bătrân și slab“, înaintea primci campanii turcești contra Polonilor, ci de Vornicul Gheorghe și, numai când această candidatură nu fu primită, se reveni la inofensiva păpușă domnească de până atunci.

Dar, pe când, chemați în audiența în cursul căreia li s'ar fi satisfăcut dorința, boierii erau siguri de faptul lor, Vizirul făcu să se aresteze întregul grup de parlisani: Mareș, Gheorghe, Mihai Cantacuzino, Ghețea, Comisul Stoian și ceilalți. Domn se proclamă Grigore-Vodă, care nevenit încă, era represintat de Ivașcu Băleanu, de Vistierul Hrizea și de Radu Știrbei, — celalt partid¹.

Porni atunci o teribilă stăpânire de revanșă Fură prinși la București, cu Crețulescu, ceilalți Cantacuzini, Șerban fiind. la vreme, ascuns în Adrianopol. Radu Năsturel și bătrânul Gheorghe îndepliniau neiertătoarele porunci domnești. Se liberară cei douăzeci și patru boieri ținuți închiși până atunci. La 20 Mart 1672 Grigore-și revedea Bucureștii². Indată Gheorghe Vornicul și Ghețea merseră la Ocnă, împreună cu Stoica Liudescu, „teoreticianul“ partidului. Se făcu o revisuire a socotelilor, și confiscări fură ordonate.

Leqătura celor prigonii cu Duca-Vodă se păstra însă, mulțămită și rolului pe care-l juca încă în Moldova Toma Cantacuzino³. Astfel Șerban putu să se refugieze în Moldova, fiind ascuns în mănăstirea Hangului⁴.

¹ O povestire din memorie, cu greșeli, la Neculce, pp. 194-5.

² Constantin Căpitanul, pp. 170-2. Cf. știri străine în Veress, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, II, p. 332 și urm. Pentru aducerea Doamnei, din Veneția, de fratele ei, Veress, *Mem. Ac. Rom.*, seria 3, II, p. 335
³ V. Iorga, *Dic. Ard.*, II, pp. 1320-1, no MMCCCXXXIX, p. 1322 no MMCCCXXX.

⁴ Constantin Căpitanul, p. 173

De acolo, la căderea lui Duca, el trecu în Ardeal¹, fu adăpostit de Secuicul Ștefan Lazăr și apoi de Ioan Bethlen, istoricul, cancelariu al Ardealului, așa că putu trece prin Banat la Poartă. Aici izbuti să capete libertatea fraților săi, aduși la Constantinopol și ei, în țară rămânând Mareș, pe când Ghețea mergea la Nicopol, locul său de origine, pretendentul Gheorghe Vornicul pierzându-și, singur, capul. Șerban și Constantin, Cantacuzinii, cu Crețulescu, mânați de Ghica, meraseră apoi în exilul cretan, Domnul însuși trebuind să dea la Constantinopol ca ostateci pe soția și cumnatul său².

Cum, îndată după aceasta, prin expediția personală a Sultanului Mohammed al IV-lea la Camenița (1673), luându-se cetatea de la Poloni, sistemul părilor fu reluat de adversarii lui Duca, dușmănit și din cauza lui Șerban, dar și din gelosie față de acest intrus în Domniile românești care era el, găsindu-se că arestările făcute în timpul răscoalei erau necorespunzătoare, el fu mazilit, fiind amenințat și cu moartea³. *Din nou Ahmed Chiuprulul admise o alegere de Domn.* „De la Camenița întorcându-se Impărăția, cât au sosit la Hotin, au chemat pre boierii țării Moldovei cu ceauș împărătesc la Poarta Vizirului, dându-li poruncă, pre care vor pofti ei dintre dânșii să-l arate ca să-l pună să li fie Domn“. *Evident, supt influența lui Ghica, se alese cumnatul acestuia, fratele Doamnei Maria, care atunci venia de la Venția cu hainele ei, frâncești, Toader Sturdza*⁴. El refușă însă cu îndărătnicie, „jurându-se că, de va fi el Domn, să știe bine că pe toți boierii îi va pune supt sabie“, și era știut destul de aprig ca să se și fie de cuvânt. Atunci boierimea, urmând exemplul Muntenilor, se opri la cel mai inofensiv dintre dânșii, Ștefan Petriceicu, abia Mare Medelnicer. Era al doilea Antonie-Vodă, bun pentru a lăsa oligarhia să-i fie de fapt locul: „om blând și slab la Domnie, că cine cum

¹ Pentru relațiile lui cu Apaffy, în 1672, v. *Török-Magyarokori Allan Okm.*, V, p. 558.

² Liudescu; Constantin Căpitanul, pp. 176-7; Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga. Cf. Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. cix-x.

³ Nicolae Costin, p. 8; Constantin Căpitanul, p. 174.

⁴ Numele de botez e al lui Teodor Ianovici,

grăia, îndată pre toți credea, și toți erau fără frică de către dânsul“¹.

Față de Turci, noul Domn era așa de bănuț, încât i se cerură și lui ostateci, pentru noua campanie de la Nistru, în 1674, și el trimise în tabăra Vizirului pe Logofatul său. Nicolae Răcoviță, pe Vornicul Țării-de-sus, Ionașcu Balș, și pe alți doi, cari fură maltratați, până și la „bătaie la tâlpi“.

În cursul campaniei, amândoi Domnii, a căror politică din afară o vom cerceta pe urmă, trădară, dar, pe când Grigore, care avuse de lucru cu o adevărată răscoală a seimenilor și ai cărui boieri, ca Badca Balaceanu, zis „contos“, „contele“, de către scriitor, care cunoscuse în această calitate pe fiul lui, Constantin, trecuse de capul lor la creștini², putu să se întoarcă la Turci, avem o scrisoare de la dânsul, datată 10 Decembrie 1673³, Ștefan-Vodă, adânc jignit de unul din Pași, Sarâ-Husein, trecu la Poloni, unde se și așază, dar nu fără speranța de a reveni în cas de mare victorie creștină.

Data aceasta, nu mai putea fi vorba de o alegere pentru Moldova, căci „boierii gură n'aveau spre Impărație, bucuroși să-și scutească viața“. Astfel, nefiind în tabăra de la Galați alt candidat posibil, omul de atât de rea reputație care era Dumitrașcu Cantacuzino căpată Moldova, în Decembrie 1673.

De altă parte, Mihai Cantacuzino era în tabăra turcească pentru a servi pe Duca, și el se folosi de primele vești ale trădării pentru a-i mijloci Domnia. Bolnav de fapt, căci zăcuse în Hotin, Grigore-Vodă merse să moară la Constantinopol⁴.

Duca aducea cu dânsul, acum când putea să se așeze mai întemeiat într'unul din Scaunele românești cea moșiune a monarhiei pe care o văzuse la vechiul său stăpân Vasile-Vodă. Bogat, de o religiozitate activă care-l ducea la ctitorii de

¹ Nicolae Costin, p. 8. Numele de Ștefan era de la Gheorghe Ștefan-Vodă.

² Constantin Căpitanul, pp. 178-9.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 294-5. Plângeri ale boierilor că i-a părăsit; Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. cviii, nota 1

⁴ *Ibid.*, pp. cxi-iii.

biserici şi de tipografie, cum se va vedea mai departe, mare negustor priceput în afaceri, înclinând până departe raza întreprinderilor sale, *el nu se simţia legat de niciunul din partidele în luptă* şi înţelegea să se servească, după împrejurări, şi de unii şi de alţii. Nu răspingea nici pe Greci, şi avea ca represintanţi la Constantinopol pe Rusetesti, zişi şi Cupăreşti, fiii Cuparului, sau Păharnicului, Iordachi, fost ginere al său: pe Spătarul Lascarachi, pe lângă fraţii mai mici, Scarlatachi, Manolachi şi Mihalachi¹, în cari va găsi însă în curând nişte rivali şi nişte duşmani.

Dacă încerca o împăcare între boierii munteni înduşmăniţi, cari se judecau pe la Braşov, Pârvu, fiul lui Drăghici şi Constantin, fiul lui Papa Brâncoveanu şi al Stancăi Cantacuzin, aducând înaintea magistratului de acolo pe Neagoe Secuianu şi pe Ilie Armaşul, şi Stroe pregătindu-se de întoarcere² —, el îşi atrăgea pe Gheorghe Băleanu şi pe Păharnicul Staicu, pe când Constantin Stolnicul Cantacuzino era însurat cu Moldoveanca Maria, nepoată a Domnului³, — Lupăşcu Buhuş, fiul Doamnei Anastasia, fiind „cumnat“ cu Şerban⁴, căci Safta, fata lui Iordachi Cantacuzino, era de mult soţia lui Lupăşcu⁵. Poate că el ar fi ajuns la scopul de a-şi asigura concursul tuturor într’o lume atât de învrăjmaşită, şi de lungi ani de zile. *Dar de la o vreme încoace împrejurările aecstea din lăuntru erau covârşite de marile acţiuni militare de la hotarele noastre, şi noul regim al Chiupruliilor, pornit pe necontenita ofensivă salvatoare, cerea şi concursul oştilor româneşti, nu atât pentru folosul ce puteau aduce, cât pentru a presinta, de şi nu se făcea apel şi la Ardeleni, solidaritatea, unitatea tuturor acelor cari stăteau supt umbra Bizanţului musulman.*

Privirea trebuie să se îndrepte deci, încă de la pronunţarea acestei direcţii, şi într’acolo.

¹ *Ibid.*, p. cxiii, după Nicolae Costin, p. 17.

² Constantin Căpitanul, pp. 181-2 lista pribegilor; *Török-Mag. Allam-Okm.*, V, pp. 246-7, 231-2

³ Nicolae Costin, p. 17

⁴ Neculce, p. 211

⁵ *Ibid.*, pp. 192-3

CAPITOLUL II.

Românii și ofensivele renașterii militare otomane

Nu e greu să se vadă în politica nouă inaugurată de Chiuprului elemente cu totul nouă în raport cu țările românești.

În luptele care se deschid, ai noștri își au partea. Ei sânt chemați *cu oastea lor, pe care, peste atâtea nenorociri, de aparență catastrofală și definitivă, au izbutit a o reface, și în condiții satisfăcătoare, pomenite cu oarecare prețuire în izvoarele apusene și lăudate în câte unul din lăuntru cu un sentiment de patriotică mândrie.* Domnii vin fiecare cu ai săi, doar, une ori, cu ceva Tatars alături, aceștia puțini și fără comandanți de samă. pe când, înainte, singura lor apariție, așteptată cu groază, era decisivă pentru o campanie. Trupele trec supt steagurile cu colorile țărilor, purtând pe ele icoane de sfinți. La 1663 s'a dat Românilor și un câmp de acțiune deosebit, și Grișore Ghica a putut să încerce o ofensivă menită să-i aducă glorie, dar care, de și răspinsă de experiența unui general ca d' Souches, a dovedit puțința de împotriviare a acestor Români și față de o armată occidentală, ajunsă a lupta cu Francesii lui Ludovic al XIV-lea.

Această participare militară cerută trebuie pusă în legătura și cu alte manifestări ale noii politici otomane, care, în locul robilor vechii concepții, chiar dacă aceștia nu s'au considerat astfel niciodată, tinde a pune *asociați* și, în războaie, camarazi de altă religie. Am văzut cum trimeterea de la Poartă a oricui, oricare i-ar fi trecutul și închipuitele drepturi, oricât ar părea de străin față de țara pe care vine s'o stăpânească, e înlocuită prin sistemul ascultării dorințelor boierimii, care sânt satisfăcute, și aceasta se arată public, ca o confirmare a unui vechiu privilegiu. La trei ani după un

sistem ce se atribuie lui Mihnea-Mihail, Domnii se schimbă mecanic¹. Cei căzuți. — afară de Duca-Vodă, oprit la Baș-Ceauș, și bătut² nu mai sânt închiși, amenințați cu moartea, trimiși prin insule sau prin Asia cu un tain de miserie: ei își au casele trumoase la Constantinopol și pot să locuiască în ele, nesupărați, până la restabilire sau la moarte. Audiențele la Caimacam, la Vizir, la Sultan se fac în condiții onorabile. „Prietenii“, despre care vorbesc cronicile, leagă de acești Domni pe factorii de căpetenie ai Imperiului Otoman.

Duca-Vodă, în prima Domnie, încercase a face Turcilor servicii diplomatice, spionând pe Han, și scrisorile lui, prinse, îi aduseseră o cădere nemeritată³.

Vom vedea în sfârșit că, în tendința de a căpăta provincii nouă în părțile de peste Nistru, Ahmed Chiupruluiu, fire deschisă, capabilă de a întrezari noi orizonturi, va căuta să întrebuițeze pe Duca-Vodă ca introducătorul unui nou regim, de onorabilă vasalitate, asupra Cazacilor. Și, chiar față de țările românești, Duca, acest om cu apucături mărețe, e întrebuițat ca un restaurator al monarhiei scăpătate, ca un restabilitor de ordine.

Alături însă o nouă politică de înțelegere cu creștinătatea se înjghiabă.

O cercetare a împrejurărilor, începând cu anii războiului contra Imperialilor, va învedera adevărul acestei concepții.

Încă din 1662 Români lăsați contra lui Kemeny, susținuți de Imperiali cu un colonel Jacques, Frances, luplă pentru prințul ardelean al Turcilor, Secuiul Apaffy. Se vorbește de „400 de Valahi călări“, și nu odată cântece de-ale lor, ca acela al „fetei ce ș-a pierdut caprele în munți“, rasunară în vaile ardeleni. „Apalficini“ și „Valahi“, curteni

¹ Nicolae Costin, p. 16.

² Neculce, p. 199.

³ Nicolae Costin și Neculcea. V. și raportul frances din Odobescu-Tocilescu, I, p. 250, no. cclxvii: „Le Grand Seigneur a changé le prince de Moldavie, accusé d'avoir intelligence avec les Tartares contre la Porte“.

⁴ Iorgu, *Act' și frigm.*, I, p. 250, no. 2.

colaborează¹. Și Ali-Pașa, comandantul Turcilor, împrăștie prin Ardeal proclamații redactate în românește și în grecește, ca, odată, la începutul veacului, omonimul sau Maghiarogli².

În campania din 1663, în care trupele românești erau în Ardeal prin Iulie³, numărul Românilor, unit cu al Tatarilor, a fost socotit la 35.000⁴. Alții vorbesc de 20.000⁵. Supt Ribleli-Pașa ei ieau parte la toate operațiile, cavaleria lor ușoară mergând pentru pradă până în adâncul Moraviei. Dabija trebuia să păzească și cortul fiului Hanului, care era foarte puțin întovărășit de ai săi⁶. Provisii importante se aduceau din țările noastre, așa de multe, încât un bun informator asigură că rămăsese acasă doar meul⁷. Vase de la Dunărea românească se ridicară cu această prețuită „zahereă” până la Gran⁸.

Un martur priceput, prieten al dragomanului, a „numărat” pe Munteni, treizeci și trei de cete, cu câte 80-100 de oameni, purtând săbii, arcuri și sulii, cu stegulețe roșii și albe, dar în opinci cei mai mulți, iar după dânșii archebusieri călări, în număr de o mie, comandați de boieri, trecând în sunet de tobe. Alți o mie de archebusieri urmau pe jos. Ghica apărea încunjurat de cinsprezece boieri, cu o gardă de 200 de oameni, cu musică, supt tuiurile turcești, semn al demnității sale. Pe „prapure” se vedea Sfântul Gheorghe, încununarea Maicii Domnului, Cuminecătura purtată de îngeri. Ostași buni, oricât de strâmbe li-ar fi fost suliițele, ei râdeau de Tatarii cari dorm când sânt de strajă și nu știu a doua zi unde să-și afle arcul și săgețile. Domnii noștri răscum-

¹ *Ibid.*, p. 251, no. 1.

² Iorga, *Brașovul și Români.*

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 250, nota 1. Plângeri sasești pentru trecere, *ibid.*, pp. 256-7, no. xc.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 252, no. 1; p. 253.

⁵ *Ibid.* Aiurea, 6.000 Munteni, 4.000 Moldoveni Aceleași cifre; *ibid.*, p. 259. Turcii vorbeau de 15.000

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, p. 256.

⁸ *Ibid.*, p. 257.

⁹ *Ibid.*, pp. 258-60, 266. Se credea că teama unui atac al lui Gheorghe Ștefan va reținea acest folositor contingent, *fară care Vizirul nu poate încerca nimic; ibid.*, p. 266, no. 2 „weil er ohne sie nichts tentiren konne”); *ibid.*, p. 264 no. 1. De fapt era vorba de Constantin Șerban; *ibid.*, p. 263, no. 1. Cf., pentru planul din 1659 al acestuia, *ibid.*, p. 257, nota 1

părară pe robii creștini de la dânsii¹. Un raport din Cluj arată că Ghica avea comanda generală peste toți Români și peste acei puțini și proști Tataři². Ii vedem pe ai lui Ghica venind prin Ardeal în Novembre-December în cea mai bună ordine. Domnul muntean intra în orașele săsești numai cu garda sa, trupele fiind așezate afară. Mai puțin rânduită fu atitudinea Moldoveanului³.

Încă de atunci Grigore Ghica dădea semne de trădare față de ocrotitorii săi. El ușura, în înțelegere, de altfel, cu dragomanul Panaioti Nikusios, fuga din lagăr a unor informatori imperiali⁴. În același an el înștiința pe Ardeleni că e vorba de a se înlătura Apaffy, de a se așeza la ei un Pașă, așa încât prințul ar trebui să treacă la Imperiali⁵. Socolit în tabăra acestora ca „prinț prea-creștin“, el nu se sfia să declare că „e gula să moară, numai să triumfe creștinătatea și Măria Sa Impăratul“⁶. Această în vremea când Turcii îl lăudau pentru izbutite atacuri de noapte și se spunea că, împotriva noului obicei al Domniilor trienale, el va fi ținut încă trei ani în Scaun⁷.

După expediția de la Neuhäusel sau Ujvár, în Ungaria Superioră⁸, veni, în aceleași condiții cea, pomenită, de la Levencz. „Leva“ cronicarilor noștri. Ea se făcu tot după aceeași rânduală. După ofensiva spre Tisza a generalului frances de Souches, în serviciul Imperialilor, se începu adunarea contingentelor românești destul de târziu în vară. De Souches și Heissler, care va fi apoi amestecat și altfel în războaiele de la Dunăre, așteptau cu încrederea experienței lor mai mult

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 257, no. xci.

² Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 265-6.

³ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 250. Cf. și Kemeny, *Fundgruben*, II, pp. 139-40, și Nekesch-Schuller, pp. 278, 281.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 257-8.

⁵ După Memoriile lui Ioan Bethlen și *Török-Mag. Allam-Okm.*, IV, pp. 442-3, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cccxi, nota 3.

⁶ *Török-Mag. Allam Okm.*, l. c. Pentru convorbiri secrete ale lui Ghica-Voda cu Imperialii; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 266, no. 1. O scrisoare către Apaffy, considerat numai ca „fratele nostru Apafi“ 4 Mart 1662, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 59, no. LV.

⁷ Raport olandes în Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. cccxiii, nota 3

⁸ V și Constantin Căpitanul, p. 152, nota 1

decât a valorii trupelor ce comandau, adunătură din comitatele de acolo, corpul de năvălire care era menit să iei această cetate. Moldovenii sânt socotiți la 3.500 și, cu Tatarii împreună, ar fi fost până la 10.000 de oameni. Infrângerea, mult exagerată, pe care a suferit-o acolo Ghica n'ar fi fost fără legătură cu intențiile lui de a trece la creștini, cum am văzut că a și făcut-o, lăsând în primejdie pe Doamna sa, care rătăcește o bucată de vreme prin Ardeal.

Dovada de ispravă a oștilor românești făcu pe Turci să se folosească numai de ele pentru a pune rânduială, în Bugeac, unde era vorba, tot în sistemul Chiuprului, de a preface anarhia permanentă lăărească într'un fel de Voevodal al Nogailor, îndatoriti a plăti 'un tribut². Și Antonie-Vodă, pașnicul Domn al Țării-Românești, primi ordinul „să scoată pre Nohai den Bugiac și den hotarăle Moldovei, că să înmulțise, și făcea' multe reale și Bugegenilor și Moldoveanilor“. Dar această intervenție a ambilor Domni, cu un serascher de Silistra și de Dobrogea alături, se mărgeni mai ales la „cuvinte bune și cu pace“, „că să temea' de ei, fiind mulți și vitiaji“. La capăt, după ce fuseseră iminente ciocnirile, Tatarii trecură Nistrul înapoi (1668)³. Ostași români erau orânduți de Turci și pentru cazul când ar avea nevoie de ajutor noul Hatman căzăcesc, supus Porții, Dorosenco⁴. Se socotia la 10.000 numărul lor⁵.

Intăia expediție contra Poloniei găsi pe Ghica la Munteni, și la Moldoveni pe Duca. Ambii Domni luară parte la expediția de la Camenița, prin care se asigura stăpânirea turcească la Nistru. Moldovenii putură vedea pe sumbrul Sultan Mohammed al IV-lea străbătând, cu oastea lui perfect disciplinată, țara lor și oprindu-se în cale la Iași⁶.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 258, no. xcii. V. și n-l următor. Pentru fuga Doamnei, *ibid.*, p. 259, no. xciii, și p. 251.

² V. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 230-1.

³ Constantin Căpitanul, pp. 164-5; Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 271.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 291, no. 2.

⁵ *Ibid.*, p. 82

⁶ V. descrierea lui Cornelio Magni, *Quanto di più curioso e vago ha potuto raccorre Cornelio Magni, nel primo biennio da esso consumato in viaggi e dimore per la Turchia*, Parma 1678; analizată în Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIII, p. 35 și urm.

Pentru această călătorie militară fără lupte, căci garnisoana de dragoni nemți ai cetății podolene, al cărei plan în ceară fusese făcut pentru Sultan de „nemișul din ținutul Hotinului, pre anume Grigorie Cornescul, ce era foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și la alte lucruri“, — a aruncat în aer depositul de muniții și s'a retras¹, Grigore-Vodă înfățișă o armată superioară aceleia din 1663-4. „Au mers și el cu oștile lui, care, strângându-și den toate breslele“, — deci alipite la deosebitele situații și demnități —: „călărași, dorobanți, roșai, visternicei, spălarei, postelnicei, stolnicei, vornicei, paharnicei, li-au făcut steaguri și li-au dat tuturor sulite văruițe, și cu prapore fealuri-fealuri, atâta cât, mergând și făcând halai înaintea Împăratului, s'au mirat și Împăratul și toți Turcii de oști ce avea Grigore-Vodă frumoase“². Cu oastea vine și Constantin Cantacuzino Stolnicul³.

Expediția a fost, contra voinții Chiuprului⁴, ca una din cele mai strălucite vânători ale unui Sultan care aducea cu dânsul câinii legați cu lanțuri de aur și de argint și cu cercei de pietre scumpe la urechi. La Tușora se trec în revistă toate trupele, între care ale ambelor țări⁵. Duca a putut scoate și el contingentul său la grupul românesc de 15.000 de oameni. Cele două oști se deosebesc prin colorile uniformelor: roșie la Moldoveni, la Munteni galbenă. „Erau înșirați în oarecare rânduială“, spune criticul Italian, deprins cu disciplina otomană „facând o pompoasă privesițe“⁶. Ei apar în fruntea formidabilului buluc al ienicerilor, cari însă de multă vreme erau în decădere (10 Iulie).

¹ Neculce. El a lucrat și la Biserica Episcopală din Argeș, unde și-a săpat numele, la refacerea supt Șerban Cantacuzino.

² V. și interesanta scrisoare către Dosoftei de Ierusalim a lui Panaioti Nikusios (August 1672), cu desprețul față de Poloni, ura contra Muscalilor, mila de Cazacii supuși acestora, pe când Do-roșenco era cu Turcii, și patima contra Iacomului Duca-Vodă, în Iorga, *Doc. grecești*, pp. 208-10, no. ccxciii. În schimb, Ghica e „Grigorașcu al nostru“. Despre acesta și în scrisoarea din Iunie 1674; *ibid.*, pp. 211-4, no. ccc.

³ Constantin Căpitanul, p. 174.

⁴ Magni, o. c., pp. 432-3.

⁵ Neculce, p. 198.

⁶ Și De la Croix, în Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 82 și urm.

⁷ *Ibid.*, p. 83. Pentru mișjunea lor de deschizători de cale, Odo-

Iașul se înfățișa „Impăratului“, venit „tîptil“ numai între 500 de călăreți, dar cu îndemnul ca lumea să iasă a-l privi în uși și la ferestre, el refuză cafeaua lui Vodă la Curte¹, în ziua de 12 Iulie, cu strazile acoperite cu poduri de lemn, din trunchiuri de copaci întinse, așa încât unul e prins în celalt², între case făcute din paiantă și cu îngrijire varuite. Duca făcuse să se „întindă câteva bucăți de atlazuri și de tăfți pre îmbe părțile de uliță pe unde mergea Impăratul“, și daruri de cai turcești și de obiecte scumpe fură aduse înaintea stăpânului³. Pentru presența Sultanului, ar fi „strigat hoguea în clopotniță la Sfântul Nicolae“ de lângă palat, și e sigur că biserica a rămas câtva timp „pecelluită“⁴.

Dar lui Magni, călătorul italian venit cu oastea Sultanului, Curtea lui Duca îi pare ca o brânzărie de la Bergamo, și el vede și sala tronului, cu baldachinul roșu supl care stă Domnul; un vizitator polon următor găsește însă alte îndemănări și observă și fresce pe pereți⁵. Nici Magni nu poate tăgădui însă frumuseța impunătoare a celor două biserici dăruite de Vasile-Vodă capitalei lui. Domnul, de origine Rumeliot, — se povestește scenariu fostul său spahiu care vine în Divan să-l recheme „la Rumele“, avea lângă dânsul mulți străini: un duhovnic din Paros, desprețuitor pentru luxul și stricăciunea Apusenilor, cutare călugăr cretan, un Gozzadini, fugar din flota venețiană, un Frances pentru cearșornice și iar, ca medic, un Evreu⁷. Alți Evrei din Polonia erau întrebuiințați și în culegerea impozitelor⁸, care ajunseseră a se împărți după natura banilor culeși, așa încât între

bescu și Tocilescu, *l. c.*, p. 262, no. CCCLXXXVII. În Franța se credea că ambele țări pot da abia 6.000 de oameni; *ibid.*, no. CCCLXXXVIII.

¹ Magni, pp. 434-5, și Neculce, *l. c.*

² Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, *l. c.*, p. 52.

³ Neculce, p. 199.

⁴ *Ibid.*

⁵ Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 90-1; P. P. Panaitescu, *Calători poloni*, p. 66 și urm. Cf. și solia lui Ieronim Radziejowski (1667), *ibid.*, p. 57 și urm. V. și observațiile din Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, *l. c.*, pp. 54-5.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 40.

⁷ V. Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, *l. c.*, p. 57.

⁸ Magni, *o. c.*, p. 434. Evrei la Galați; Odobescu și Tocilescu, *l. c.*, p. 260, no. CCCLXXXIV.

slujitori întâlnim: „zlotăşi, leoaşi, gălbenăşi, taleraşi, orlaşi“, pe lângă cei ce ieau dajdea călăraşilor¹. Dar ţara nu sufere de pe urma alaiului împărătesc, numai satele din marginea drumului fiind bejenite². Totul era perfect pregătit de acela care totuşi era să fie răsplătit cu mazilia, închiderea, loviturile şi ameninţarea cu moartea. Cum hrana se lua pe bani, visita împărătească a fost un adevărat noroc economic pentru ţara care avea, de altfel, în acest an, un rar bielsug³. Când fu vorba de iernarea Turcilor în ţară, Miron Costin, ales de noul Domn, Ştefan Petriceicu, pentru onoarea unei convorbiri cu Vizirul, declară, arătând că „sânt Moldovenii bucuroşi să se lăţească Impărăţia în toate părţile cât de mult; iară peste ţara lor nu li pare bine să se lăţească“, folosul mai mare ce ar fi dacă noul Domn ar fi lăsat să se înţeleagă el însuşi cu Polonia pentru liniştea ţării sale⁴. În acest timp însă Muntenii, cu unele ceţe tătăreşti, se îndemneau să prade Polonia, şi până la Liov⁵.

Se ajunsese totuşi la pacea din 20 Octombrie 1672, menită să fie răpede călcată⁶. Iar Duca, învinuit de neglijenţă la facerea podurilor, fu înlăturat supt ameninţare de moarte, înlocuitorul său având a fi boierul Catargiu, în locul căruia se dădu voie boierilor să facă alegerea care, cum am văzut, peste un Sturdza, se opri la Ştefan Petriceicu⁷.

¹ Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 270-1, no. CIII.

² Magni, *o. c.*, pp. 430, 446. O afirmă şi Neculce, care-şi amintea tunurile trase de câte optzeci de bivoli; pp. 198-9.

³ *Ibid.* V. raportul frances din Iaslowiecz, în Iulie 1672: „Pendant mon séjour à Jassy, il y avoit 7 mille chariots à 6 boeufs, qui y estoient venus chargés de toutes sortes de vivres, lesquels devoient estre suivies de plusieurs autres chargés de mesme. Les appareils et les richesses de ces gens-là ne sont pas à décrire“. Incercări pentru pace ale lui Duca, Nerva Hodoş, Hurmuzaki, XVI, p. 17, no. XLIV; pp. 18-9, no. XLIX. El credea că primejdia s'ar putea înlătura printr'o ofertă de tribut.

⁴ Neculce, pp. 200-1.

⁵ Constantin Căpitanul. V. şi rapoartele din Odobescu şi Tocilescu,

⁶ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 89 şi urm., no. LIII. Pacea anterioară, din 26 Ianuar 1670, *ibid.*, p. 80 şi urm., no. L.

⁷ Galland, ed. Schefer, I, p. 203: „Vendredi; 9 septembre. On asseuroit que Gregorasque, nouvellement fait prince de Moldavie,

Fig. 24. — Document al lui Grigore Ghica (1672).

Inca înainte de a se isprăvi campania din 1673¹, Petriceicu, care, om de o cultură distinsă, pe care o vedește și iscălitura sa, nu era deci „prostul“ de care vorbește cronică munteană. făcea oferte, și în numele vecinului său muntean, slăbului și bolnavului rege polon, Mihail Wiszniewiecki, coberilor și din Ștefan-cel-Mare și din Ieremia Movilă, arătându-i că ar trebui așezate încă din iarnă trupe la Reni și de-a lungul Prutului, ca să se ajungă apoi la locurile pierdute din Basarabia-de-jos: Tighinea, Smilul, Cetatea-Albă. În primăvara s'ar putea merge apoi peste Dunăre și până la Constantinopol, întinzându-se mâna și Sârbilor, gata de reevoltă². Cât despre Cazaci, dintre cari unii, cu Dumitrașcu Raicea, erau înțeleși cu Muscalii, ei sânt în stare „să înșele și pe dracul“, și Dorosenco e însuși Iuda. Peste câteva luni, sfătuit de un cleric catolic, de speța lui Petru Parcevich, el vorbia și Genovesilor, printr'un astfel de trimes, despre ce trecut avusera în aceste locuri, și care ar putea să învie³. Se impune apropierea acestor idei de acelea despre originea cetăților moldovenești la Miron și Nicolae Costin și de anume convorbiri avute în Moldova cu Panaioti Nikusios, ale cărui legături cu insula Chios sânt cunoscute⁴.

Când se cetesc condițiile pus. de Petriceicu în cazul când Moldova ar fi să rămâie unită cu Polonia, *se recunoaște fără greutate felul de a vedea al lui Miron Costin*. Astfel dorința de a se păstra, pentru Domn și pentru boieri, toate vechile obiceiuri și legi, și în materie fiscală, cu datina dijmelor.

avoit été démis de sa charge pour n'avoir pas bien réussi dans la construction d'un pont pour passer le Niester dont on luy avoit donné la charge, et qu'on avoit mis eu sa place un certain Katergi Oglu, qui est du pays“. Apoi, p. 216: „samedy, 24 septembre. Le prince de Moldavie, ayant encouru la disgrace de la Porte pour n'avoir pas bien construit sur le Niester le pont qu'on luy avoit ordonné de faire, receut l'ordre de venir à Constantinople; mais il n'y arriva point, car la teste lui fut coupée le second jour qu'il s'estoit mis en chemin“(1). Cf. Cronicile moldovenești.

¹ Pentru care și știrile nouă pe care le dau în *Studii și doc.*, XI, p. 131 și urm.

² Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, pp. 25-6.

³ Hasdeu, în *Columna lui Traian*, 1882, pp. 477-8. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 231 și nota 5.

⁴ V. Miron Costin.

Dar Petriceicu însuși vrea ca boierii să fie aleși de stăpân și să se teamă de dânsul. Slujitorii să nu fie suparați puindu-se la casele lor de la țară ostași străini peste dânsii.

E și momentul când pentru întâia oară se face legătura cu acela care, în Moscova sa, apărea acuma ca un ocrotitor, nu numai pentru Cazaci, ci pentru ortodoxia întreagă. Prin mijlocirea unui egumen Teodor, de la Alhos, se ajunsese la un schimb de scrisori cu îmbătrânitul Constantin Șerban, totuși viu și gata de luptă până la capăt¹, și cu Ștefan Petriceicu, cărora Alexie Mihailovici li scria la 10 Mart 1671². Cei doi Domni, recunoscuți fiecare ca având drepturi asupra moșiei lor, se adresaseră, cu expunerea relațiilor lor cu Polonia, către dânsul pentru o închinare care ar ajuta dreptul la libertate al acelor țări. Neînțelegând bine care li sânt situația și dorințele, Țarul promite să împiedece un atac al Turcilor și Tatarilor asupra Moldovei și a Țării-Românești și se anunță trimeterea Cazacilor de supt protecția lui, supt Ramadanovschi și Samuilovici, pentru ca să supuie Ucraina de la Nipru a lui Dorosenco, vasalul Imperiului Otoman. Cu o rezervă: aceia dacă nu atârnă de Polonia, Alexie arată că ar primi supt ocrotirea sa pe cei doi Domni creștini, dar pentru aceasta o deputație din cler și din boierime trebuie să vie pentru a face în toată forma jurământul.

Acest plan de adevărată expediție creștină în Orient putea cu atât mai mult să aibă încuviințarea lui Ghica-Vodă, cu cât, încă din 1671, atunci când nu se coborâse de la Viena, unde bolezase un copil al său cu numele de Leopold⁴, la Veneția, acesta scrisese regelui Franciei că e gata să-l ajute „contra oricarui inamic“, mergând chiar în Franța cu Doamna și fiii; în Italia ar putea să recruteze, „în posesiunile unui prinț amic“, el merge și la Loreto, să se închine Mado-

¹ Cf., pentru el, P. P. Panaitescu și Zever Zotta, în *Rev. Ist.*, VI, p. 207; p. 213; XIII, p. 55.

² După *Polnoe sobranie zakonov*, în Mitilincu, *Colecțiune de tratatele și convențiunile României*, București 1874, apoi în D. A. și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la Renașterea României*, I, 1888, pp. 9-12 (traducere românească).

³ *Ibid.*

⁴ V. și *Cronica Moldovei*.

nei, „2.000 de infanteriști albanesi și 2.000 de calăreți croați, ba încă și mai mult¹.

În sfârșit, în cazul când s'ar începe o luptă contra Turcilor se putea conta și pe Durac și Hâncu, atunci refugiați la Cazaci²: ei și apăruseră la 1672 în marginea moldovenească, pe la Hotin și Cernăuți, și lumea primise cu plăcere pe acești represintanți ai unei lungi tradiții de vitejie³. Se răspunsese printr'un iureș al oamenilor lui Duca peste hotar⁴. Români se aveau ca luptători și în oastea Cazacului prieten al Polonilor, Hanenco⁵.

Grija ambilor Domni era să nu se alcătuiască o provincie turcească și peste Hotin, la hotarul lor⁶.

Trădarea despre care a fost vorba și mai înainte va fi fost concertată între ambii Domni, stăpâniți de aceleași speranțe, — la 1673 se credea în Constantinopol că la Sf. Sofia ar fi sunat clopotele și s'ar fi auzit trâmbiți⁷. Petriceicu o anunța în toată forma mareșalului polon, și la 11 Novembre, după bătălia de două ceasuri în care Ioan Sobieski strivi pe Turci, cineva dintre Poloni putea să scrie de șupt Hotin că ei „stăpânesc fără vre-o piedecă Moldova și Țara-Românească“, sperând și mai mult. În adevăr, mulțămită acestei acțiuni a tributarilor se putuse lua Hotinul. Îndată raite de ostași poloni aduseră și ocuparea cetăților Moldovei: Suceava, Neamțul, ca și regiunea Câmpuluiungului. La 27 ale aceleiași luni Novembre, Sobieski își avea tabăra „pe apa Jijiei“. Ghica-i scria la 10 Decembre, de la Isaccea, ca revenit în grația Vizirului, și se oferia pentru negociațiile de pace cu învinșii; el mergea cu nașivitatea până acolo, încât condiționa o împăcare de trimeterea ostatecilor de către Polonia cu totul

¹ Odobescu și Tocilescu, *l. c.*, p. 256, no. CCCLXXIX.

² *Ibid.*, p. 257.

³ *Ibid.*, p. 258. V. și Nerva Hodoș, *l. c.*, p. 520, n-le L-I.

⁴ Odobescu și Tocilescu, *l. c.*, p. 259, no. CCCLXXXIV. Cf. Nerva Hodoș, *l. c.*, p. 22, no. LVIII.

⁵ Nerva Hodoș, *l. c.*, p. 18, no. XLVII.

⁶ Neculce, pp. 201-2.

⁷ Galland, în *Revue rétrospective*, XXXIV (1897), pp. 40-1.

⁸ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 292 și urm.

⁹ *Ibid.*, p. 291.

îmbătați de o victorie așa de mare și de răpede¹. Trădarea Domnilor noștri, cari „se retraseră fără a se lupta“, ar fi decis campania², cavaleria singură putându-se salva prin Moldova. Dar bogățiile aflate în Iași opriră în loc urmărirea Turcilor și împiedecară deplina lor catastrofă .

Domn al Moldovei era atunci Dumitrașcu Cantacuzino, pe care fostul Domn al Țării-Românești îl califică de rudă, trimetând prin el scrisoarea de mai sus⁴. Acest Cantacuzino decăzută juca însă un rol la Constantinopol. În 1673-4 el e nun la căsătoria fetei dragomanului Tarsia cu dragomanul german; el face să se a lueă daruri printr’ „un Grec foarte bogat, anume Manolachi“⁵. De fapt, el va fi prizonierul Tatarilor trimiși de Turci ca să ocupe în cursul iernii Moldova, dispusă a urma în atitudinea-i de răceală pe Petriceicu . De sigur că nu el ar fi fost în stare să izgonască pe Polonii cari din două părți se coborau în Moldova. Dar boierimea, în frunte cu Miron Costin însuși, era contra unei hotărâri așa de pripite, nefiind o armată polonă pregătită pentru o adevărată cucerire⁷. Ei se duseră deci la casele lor ca să le

¹ *Ibid.*, pp. 294-5.

² „Ils avoient engagé les Hospodars de Valakie et de Moldavie à joindre leurs troupes d’environ 10 mille hommes à celles du Grand Seigneur“; *Memoires du chevalier de Beaujeu*, pp. 227-8. Ar fi iernal la noi în Țara-Românească „un corps de 20 mille hommes“. Și pasagiul de mai sus: „Il sçeut si adroitement détacher des Turcs et les Valaques campez scparement qu’ils se retirèrent en effet sans combatre, la veille ou le jour même, ce qui fut le coup de partie“ (p. 229). Cf. *ibid.*, p. 231.

³ „Si le Polonois eut fait diligence“; *ibid.*

⁴ V. și Iorga, *Acte și fragm.*, I, l. c. Petriceicu e la Nimirov în Februar 1674; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 132.

⁵ Celui qui commença le premier fut un Grec fort riche, nommé Manoulaki, qui faisoit l’office de parrain, à la place du prince de Moldavie, lequel apporta devant l’épousée cent sequins en pieces d’or; Galland, *l. c.*, p. 48 și urm.

⁶ Nicolae Costin, p. 10

⁷ Se credea că, luându-se Camenița, s’ar turci Moldova. „Si les Turcs prenoient Caminietz, ils aboliroient la principauté de Moldavie pour y établir le commandement turc et la loy mahometane“; Galland, ed. Scheffer, I, p. 109. Cf. și *Journal du voyage de M. Collier, résident à la Porte pour Messieurs les États généraux des Provinces Un’es, traduit du flamant*, 1672, p. 109.

apere de Tataři. Slujitorii făcură același lucru. Deci lui Petriceicu nu-i mai rămânea altceva decât, în tovărășia singurului adevărat credincios, Hăbășescu, să treacă în tabăra polonă.

Planul acestor boieri era să revie la alegerea Domnului după voia țării, și, astfel, Petriceicu fiind considerat ca isprăvit, Susenii se înțelesesă cu Giosenii, ca Gavriliță Costachi și Sandu Buhuș, ca să presinte un candidat Vizirului, care până lărziu în iarnă zăbovi la Dunărea-de-jos. Ei avură în loc pe Dumitrașcu-Vodă, care, cu Turci și Tataři, după ciocnirea din părțile Fălciului, fu așezat în Scaun supț acea garanție și pază tătărească, ceia ce ir .¹ fost și după soluția lui Miron Costin¹.

De fapt, povestitorul trecutului moldovenesc și cei de părerea sa voiau de sigur încă de atunci ruperea de supț stăpânirea turcească, devenită îngrijorătoare chiar prin noul avânt pe care Chiuprului il dăduseră Impărăției. Dar marea victorie polonă de la Hotin, de care a răsunit toată creștinătatea, nu însemna nici o manifestare de putere durabilă a regatului polon, nici punctul de plecare, la care, cum am văzut, se gândiseră unii, al unei acțiuni de cruciată. Nimic nu era pregătit, nici ca mijloace proprii, nici ca alianțe, nici ca situație generală, într'un moment când Ludovic al XIV-lea-să dădea toate silințele pentru a împăca pe Poloni cu Turcii și a-i arunca asupra dușmanilor săi, Imperialii, pentru o acțiune așa de grea și de riscată. Planul lui Petriceicu era cu totul în aier. Nici vorbă de ocuparea reală a celor două țări românești, atunci când Holinul însuși rămase fără apărare. Din amorțeala lor de câțva timp Tataři se treziseră, și ei

¹ Neculcz, pp. 205-7. Mai confus la Nicolae Costin. Pentru amănuntele legăturilor în acest moment ale lui Miron Costin cu Polonia v. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera lui Grigore Ureche și Miron Costin*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1925, p. 260 și urm. cu biografia completă, precisă, și în cea mai mare parte nouă. a cronicarului). Miron Costin are în Mart 1674 o misiune la regele, pentru a cere ca noului Domn să i se lase țara întreagă, retrăgându-se garnisoanele polone și oferindu-se în schimb servicii de mediație cu Polonia (*ibid.*, după *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, II², *Acta Ioannis*, Cracovia 1881, I, p. 425). Interesantă observația că în ziarul de călătorie al ambasadorului polon Glinski, la 1677, știrile istorice despre Moldova vin de la Miron Costin; p. 263.

cereau tribut ca să lase Polonia în pace¹. În sfârșit, cum sfârșitul vieții regelui Mihail se vedea să fie apropiat, învingătorul Halman avea mai mult decât orice grija alegerii sale ca urmaș, și aceasta-l va duce, peste campania trăgănată în 1674 a lui Caplan-Pașa, cel mai capabil din comandanții turci, la noua pace de la Żurawna.

Oastea turcească era în Iulie al acestui an 1674 la Țuțora, alte trupe așteptând între Galați și Isaccea, unde se păstra podul. Și cu amestecul influentului trimis al Olandei, Collyer, se lucra de fapt, în taină, pentru întărirea păcii. Aceiași stare de lucruri se păstrează apoi și în anul 1675. Dar trebuia să treacă încă un an până se ajunsese la o pace care lăsa Turcilor Camenița și o largă parte a Podoliei, și numai în 1677 Palatinul de Chelm, Ioan Glinski, străbătea pentru acest scop Moldova. Și în curând conflictul turco-polon se adăugă cu unul între Turci și Cazacii legați de noul lor protector, ortodoxul Țar de la Moscova².

În aceste împrejurări se consolidează, întinzându-se tot mai mult, puterea învietoare a monarhiei în sensul lui Radu Mihnea și Vasile Lupu, bătrânul Duca-Vodă.

¹ V. și Iorga, *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, p. 98 și urm.

² I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, p. 102 Ofertă de tribut și din partea Poloniei slăbite și în discordie; Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 240, no. CCLXVI. V. și J. de Brewil, *Sobieski et sa politique*; G. Rieder, *Johann III., König von Polen*, pe lângă *Fraknoi, Papst Innocenz und Ungarns Befreiung*.

CARTEA IV-a

**MONARHIA ORIENTALĂ A LUI
DUCA-VODĂ**

CAPITOLUL I

Monarhia lui Duca-Vodă. Lupta pentru autonomie a Bisericii ardeleni

De Gheorghe Duca vor atârna în curând amândouă țările și, pe lângă dânsele, și Cazacii turcești.

În 1675 el trebui să iea parte la expediția fără rezultat real contra Livoului. Pe lângă un om ca Dumitrașcu-Vodă el apărea ca adevăratul Domn românesc. Avea lângă dânsul și pe Cantacuzini și pe adversarii lor, dar și, un moment, înclisese pe Stroe Leurdeanu. întors în țară, și pe ginerele lui Gheorghe Băleanu, Radu Dudescu¹: astfel el putuse lăsa ca ispravnici de Scaun, alături, pe Stroe și pe Crețulescu, pe lângă Vistierul Vâlcu.

La întoarcere însă, el crezu că-și apăra Domnia aretând pe Șerban Cantacuzino, care fu salvat de intervenția Doamnei Anastasia, care-l iubia, și a bătrâncii vaduve a lui Dabija, mama acesteia: Mihai, fratele lui Șerban, fugi în Ardeal. Dar și asupra acestui incident se putea trece fără a se zgudui o Domnie așa de bine întemciată.

Ajutând de sigur și el la pacea cu Polonia, *Duca ajută la împăcarea Ardealului.*

Ghica, în dorința lui de a se amesteca în toate, se legase, la 20 April 1673, și cu Gheorghe Brancovici, atunci la Poartă, pe care-l intitulează „Brâncoveanu”, pentru întărirea acelei ortodoxii pe care odată o părăsise²; el sprijinise contra lui Apaffy opoziția ardeleană a lui Paskó, Ladislau Csákv și Paul Beldy, neobosită în truda de a dărâma un stăpân pe care nu-l voise

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 211. no. cclxx.

² Iovan Radonic, *Graful Gheorghe Brancovici sârbește*), Belgrad 1911. Pentru vicisitudinile vieții fraților Brancovici v. și aici mai departe.

țara, — ei aduseseră moartea lui Dionisie Bánffy —, și care înfățișa rușinea înfrângerii lui Rákóczy și Kemény. Agenți de-ai lor fură adăpostiți și îmbatați cu vorbe. Și, pe de altă parte, Ghica înegrise și pe Apaffy, arătând Turcilor că are acele legături ascunse cu Imperialii care vor da acestora, peste două decenii, Ardealul. Și în dietă se cctiră scrisorile răului vecin. Se pare chiar că el ar fi avut anume planuri asupra Ardealului, pe vremea când Stoica Ludescu și adversarul lui puneau în scris povestea „descălecării“, și astfel îl vedem, pe urmele lui Mitnea-Mihail, pretinzând să i se restituie Făgărașul și Amlașul¹.

Duca nu putea să urmeze această politică de intrigi. De la început, doritor să-și recapete toți boierii, oricare li-ar fi fost acțiunea de partid, el intră în cele mai bune relații cu Apaffy². El arată acestuia că-i trebuie pentru o bună guvernare, nu „sfaturi de tineri“, ci vechii oameni de ispravă ai țării, cari, acumna, nu mai au să se teamă de vre-o prigonire³.

Dar în 1675 el nu putu să împiedece emigrarea nemulțămiiților ardeleni. Csáky, care va fi de acum înainte adesea pomenit în rosturile noastre, și Beldy trecură hotarul. Una din cronicile muntene înseamnă ce bune sfaturi li s'au dat la plecare de experientul Domn al Țării-Românești: „Să nu meargă la Turci, că sânt răi și mitarnici, și nu vor folosi cu dânșăi, și mai mult va putia o țară, cu Craiul lor, decât ei singuri: ci-i îndemna să rămâe lângă dânșul, și sau pace să facă cu Craiul și să se întoarcă la casele lor, sau de aicea să cerce pe Turci cu scrisori, să vază ce răspuns vor lua, și pre acela să urmeze“⁴. Peste puțin, prevederile bătrânului Domn se adevărau: Beldy intra, în 1679, la Cele Șapte Tunuri pentru viață, soția lui fu închisă în Ardeal, singur Csáky putând să scape la Imperiali, a căror unealtă a devenit de acum înainte⁵.

¹ *Török-Mag. Allam Okm.*, V, pp. 121-2, 127-33, 158-9; Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. CIV-VI.

² *Török-Mag. Allam Okm.*, V, pp. 190-1.

³ *Ibid.*, pp. 197-8. Cf. *ibid.*, pp. 246-7, 261-2, 387-8 (pentru un om al lui Beldy); românește, în Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 60-1, no. LVII. Cf. Constantin Căpitanul, p. 184 și urm.

⁴ Constantin Căpitanul, p. 187.

⁵ V. Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. CCCIV-V și p. CCCV, nota 2;

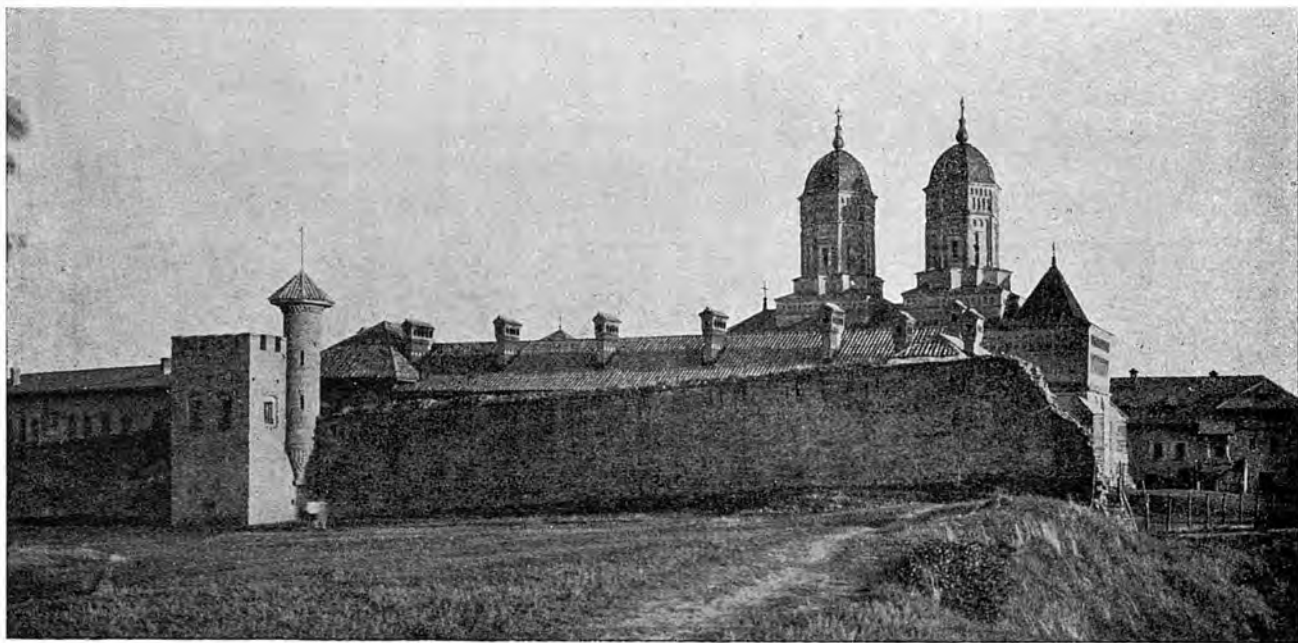

Fig. 25. — Mănăstirea Cetățuia.

Dar, acum, pe lângă conflictele obișnuite între stăpânilorii celor două țări, era vorba și de altceva, care nu privește numai politica lor, ci interesele adânci ale poporului românesc în părțile de la Nordul Carpaților.

O Biserică mult timp atacată de Reforma ungurească era să se găsească din nou înaintea unui asalt calvin. Dar cu o deosebire, acum calvinismul nu mai represinta fanalismul inițial al unei convingeri religioase, ci arma cu care se încerca a se lovi la București Domnul rival cu care era în luptă prințul ardelen. Totul în noua dramă bisericească a Românilor ardeleni va fi hotărât de acest motiv, pur politic.

De altfel, și aceste raporturi schimbătoare ale Domnilor munteni cu Ardealul oficial al Ungurilor sânt legate de situația Bisericii românești de peste munți, care avuse în timpul tulburărilor ca episcop pe Daniil Paunianul.

La 1660, în timpul când agonisa stăpânirea lui Barcsai, sprijinit, ca nemeș român de origine, și de alți nemeși ca dânsul, Petru Balmoș, de pe Someș Petru Buday, din părțile inidorene, episcop calvin al „părinților români“ era un Ghenadie, al treilea cu acest nume, care, ca succesor al „Vlădicăi Sava“, dă un act românesc în Iulie 1659¹. Barcsai recunoștea, din Sibiiul unde era asediat, la 15 Februar 1660, pe acest Ghenadie, care fusese de mai mulți ani parohul bisericii românești din Alba-Iulia²: i se enunță nația și originea. Era un Muscal din Putivla, adus în Ardeal prin cine știe ce împrejurări, poate prin Udriște Năsturel, care-și creștea și fiul, Radu, cu un preceptor din Moscova. I se impuneau, în legătura cu catehismul tipărit, cele mai stricte condiții calvinești și era numit și pentru Sârbi și Greci.

p. 63, no. LIX; Șincal, o. c., III, p. 186, Constantin Căpitanul, pp. 188-9. Într-o scrisoare din 1679 un capitan Dragul scria lui Apaffy, familiar, că a văzut pe Beldy în lanțuri și că însuși Csáky ar fi perit; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 63, no. LIX; Nicolae Bethlen, Memorii; *Mon. Com. Trans.*, XVI, pp. 417, 437-9; XVII, pp. 268-9

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1239, no. MCCCCLXXXV. Cf. inscripția de pe o piatră de mormânt în biserica din groapa din marginea Sibiiului; Iorga, *Studii și doc.*, XII. Cf. Iorga *Ist. Bis.*, ed. a 2-a, I, p. 357.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1231-3, no. MCCCCLXXI

Era, cum am spus aiurea, un simplu „Vlădică de asediu“ al unei cauze pierdute, și astfel, odată cu căderea tragică a lui Barsai, revine Sava.

Acesta era un Român din Banat, unde la ai săi, după imitația Sârbilor, era popular acest nume al marelui întemeietor al Bisericii sârbești, prăznuit odată și în Țara-Românească de Doamna lui Neagoe Băsărabă, Sfântul Sava¹. Avea un frate isteț și neastâmpărat, bun de intrigi și bun de scris, cu predispoziții de neobosit aventurier, acel Gheorghe Brancovici, — sârbesc e și numele de familie, de la Branco, în această regiune de rasă amestecată —, căruia i va plăcea mai târziu, în timpul ridicării lui Constantin Brâncoveanu, a-și preface numele după al acestuia².

Pe Sava cel destituit pentru păcate politice îl întâlnim aici din nou și în primăvara anului 1661³. Când Apaffy fu pe deplin întărit, el dă lui Sava, prin decretul din 23 April 1662⁴, nu tot cuprinsul Ardealului românesc, ci numai ce e în afară de Țara Făgărașului. Aceasta se explică prin pretenția lui Grigore Ghica de a fi consultat și ascultat în ce privește această „moșie“ a sa. De sigur tot în legătură cu această vecinătate munteană, îmbulzicioasa, prințul secuilor întări, în anul următor, preoților români însemnatele scutiri fiscale⁵.

În acest timp se menținea asupra acestei Biserici fără prestigiu, căreia-i încetase și tipografia, influența acelei Rusii din Moscova, pe care mergea s'o cerceleze și Macarie, Patriarhul de Antiohia, care părusese că se așează în țările noastre, și de unde venia influența politică, tot mai puternică, asupra Cazacilor și Rutenilor, cărora până atunci li sfințise preoții Moldova⁶, și cari nu voiau nici pe vechii dușmani poloni,

¹ O reproducere a icoanei ei în Iorga, *Arts mineurs*.

² V. Mangra, *Sava Brancovici*; Radonici, *Situațiunea internațională a principatului Țării-Românești în vremea lui Șerban Cantacuz no*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVI.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 10, no. CLXXXVII.

⁴ Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 120-2, nota; Mangra, *o. c.*, pp. 160-2

⁵ Cipariu, *Arhivou*, pp. 572-3; Mangra, *o. c.*, pp. 162-3.

⁶ V. o asemenea hirotonie în Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, pp. 65-6. Relații de comerț cu Moscova; Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 241-5, no. LXXX.

nici pe noii ocrotitori turci. Aşa de mare era această înrăurire la noi, încât şi Vlădica bănăţean din Vârşeţ se ducea la Impăratul pravoslaviei, luând cu dânsul şi pe Nicodim, egumenul de la Vodiţa, vechea ctitorie a Sfântului cu acest nume, care era acuma cuprinsă în raiaua turcească¹.

În această depărtată ţară ortodoxă, de unde din când în când se aduseseră pomeni pentru bisericile noastre de ambele laturi ale Carpaţilor, şi apăruse, între alţii, un Ieremia de Pelagonia, care, pe vremea suferinţilor de exil ale lui Radu Şerban, se intitula „Mitropolit de Țara Ungurcasca“², merseră, după un „mare sinod“ local de lămurire a doctrinei, fraţii Brancovici, cărora Apaffy, mai puţin devotat cauzei calvine decât Românul Barcsai, nu li puse nicio piedecă, ci li dădu scrisori de recomandare³. În anul 1668 Sava lua parte la slujba solemnă făcută în capitala Țarului înaintea a doi Patriarhi greci, pe lângă acela căruia aceşti delegaţi ai ortodoxiei bizantine îi dăduseră autoritatea⁴. El vorbea acolo de puținţa, de nevoia unei cruciate ca aceia pe care, peste cinci ani, o va predica Ştefan-Vodă Petriceicu: ea s'ar face ușor, cu „mulţimea mare de creştini ortodocşi, Sârbi, Bulgari, — *cum se vede, aceştia în rândul întăii*“, pe când, la Barcsai, numind pe Ghenadie, Românii treceau în prima linie — „Români, cari loţi sânt gata şi aşteaptă să atace din oarecare parte creştinii pe proclatul de Turc; fiind în mare lipsă, nevoie şi strâmtorare, toţi ar alcătui, cu voia lui Dumnezeu, o oaste“

Dar fusese cine să înştiinţeze pe Apaffy despre o asemenea atitudine, de fapt neiertată pentru un supus al Impărăţiei Otomane. El ceru, supţ influenţa fanaticului său predicator care se iscălia, latinisat, Tophaeus, un program de lucru calvin, care era, de fapt, — ceea ce nu se poate tăgădui. — şi unul de înaintare culturală a Românilor: şcoli în limba poporului, la Alba-Iulia însăşi şi între Românii din părţile Ini-doarei şi din Maramurăş, refacerea tipografiei, aşezarea de

¹ Silviu Dragomir, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIV, p. 16.

² După acelaşi, Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 358-9, 361.

³ Asupra împrejurărilor, *ibid.*, pp. 361-5.

⁴ Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 38.

⁵ Mangra, *o. c.*, p. 66; Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 35 şi urm.

⁶ *Ibid.* p. 39.

preoți cari să-și dea samă de dogmă, interpretată, natural, calvinește. Dar, alături de aceste recomandări, folositoare și culturii românești, era *încercarea de a confunda Biserica, umilă, a Românilor cu aceea, stăpânitoare, a Maghiarilor ardeleni*: supus superintendentului, Vlădica „valah“ va trebui să supună acestui stăpân al său orice hotărâre s'ar lua în sinoadele sale¹. Era vremea când la Munteni stăpânia, spre sfârșit, Radu Leon și ce interesa, era numai lupta de partide.

Dar hotărârea nu putea fi pusă în aplicare. Necesitățile politice erau, pe o asemenea vreme, mult mai puternice decât desideratele confesionale. Preoții români se bucurară și mai departe de ocrotirea „Craiului“². Gheorghe Brancovici intra în legătură cu Domnul munlean³. Din nou interveni însă imperintendentul, acum un Secriu din Covasna, Petru, la 1674, când acum Grigore Ghica era Domn în Țara-Românească și amestecul lui în certele ardeleni îi făcuse dușmani în ambele tabere; el reclama dreptul de a guverna pe orice clerici români și cerea să se învie, pentru luminarea lor, vechea tipografie⁴.

Dar Brancoviceștii erau „la putere“. Gheorghe, care căpătă moșia Vințului-de-jos, odată apanagiul al Domnilor munteni, ajunge capuchehaie al lui Apaffy⁵, iar Sava mersese să ajute pe Doamna, pribeagă prin Ardeal, a lui Ghica⁶. Prin Domnii noștri mai mult decât printr-o tendință a lui Sava însuși el era cuprins în cercul acțiunii românești.

Totuși un sinod ortodox în sensul calvin se ține în 1675, și avem hotărârile, foarte întinse, care cuprind o purificare a ortodoxiei tradiționale, prin înlăturarea străvechilor datini de folklóre, a căror listă întreagă se dă acolo, adăugându-se și unele concesii în ce privește tainele⁷.

¹ Cipariu, *Archivu*, pp. 611-2; Mangra, o. c., p. 613 și urm.

² Cipariu, *Archivu*, pp. 573-4; Mangra, o. c., pp. 70-2, 266-7.

³ *Neamul românesc* pe 1908, p. 252; Iorga, *Ist. Bis.*, I, p. 367.

⁴ Cipariu, *Archivu*, p. 575; Mangra, o. c., pp. 167-8; Șincai, o. c., III, la anul 1674.

⁵ Thallóczy, în *Szazádok*, 1888, p. 698.

⁶ Iorga, *Sate și preoți*, p. 69.

⁷ Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 145 și urm.; Mangra, o. c., p. 79 și urm.; Bunea, *Ierarhia Românilor*, p. 266 și urm. În schimb, favoruri de la Apaffy; după aceleași izvoare, Iorga, *Ist. Bis.*, I, p. 358.

În acest moment, când Sava Brancovici își pleca fruntea înaintea calvinismului oficial fără ca Duca-Vodă să aibă ceva de zis, Mihai și Șerban Cantacuzino se cereau primiți ca nobili ardeleni, pierzând nădejdea de a mai putea juca în țara lor rostul de până atunci. Ei se jurau că vor respecta „patru legi ce sânt întru această țară priimite“ și că se vor feri de a ridica în fața lor ortodoxia românească: „cu asuprirea acelor legi sau cu scădearea lor leagea noastră nu vom sili a întemeia, nice în potriua lor, nice aiavea, nice în taină, nu vom lucra... și împotriva a fieștecăruiua leage nu vom face practică“; ba vor pârî pe cei cari se vor face vinovați de așa ceva; „cu țări streine nu vor face practice și sfaturi“¹.

Astfel Duca avea liniște acasă. *El și-o asigură și în Moldova, răsturnând pe Dumitrașcu Cantacuzino, pentru a-i substitui pe unul din acei Rușeteșli cari erau încă pe vremea lui Istrate Dabija, ca rude prin alianță ale Dabijoaiei, asociații în chipul cel mai întins și mai strâns ai acestei familii.* Noul Domn, care-și zise (Antonie-Vodă², fusese chiar acela care pregătise, când i se zicea numai Chiriță Draco, Domnia lui Istrate, și unul din fii, Iordachi, însurat cu o fată a lui Grigore Ghica, stătea în Țara-Românească în momentul când i se anunță, îngrijorându-l, în prevederea primejdiei, înălțarea neașteptată a blândului și puțin destoinicului său tata, pe când celalt, Alexandru, fusese Slugerul lui Petricicu (Decembrie 1675)³.

Domnul gospodar și harnic care a refăcut în stil basilical Sfântul Nicolae de lângă Curte, care a dat, printr'un „cerdac“, caracterul „țarigrădean“ acestei Curți domnești, care, apoi, a împrejmuț mănăstirea Sfântului Sava și, cu suiulgi, meșteri de ape, a înzestrat Iașul cu apă bună⁴, nu era făcut de sigur pentru noul șir de ani grei pe care-l deschise intervenția noii Turcii luptătoare în problema căzăcească.

¹ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 61-2, no. LIX.

² V. și Antonachi Grillo și numele lui Antonie-Vodă din Pojești, ca și Scaunul de la Vodița al Sfântului Antonie. E poate și o influență latină, a Sfântului Antoniu din Padova.

³ Nicolae Costin, p. 14.

⁴ *Ibid.* V. și Neculce, care vădit a cunoscut această cronică, p. 210.

El fu amestecat însă, imediat, cu totul peste firea și voia sa, în prima expediție, de la 1676, contra Polonilor.

Cei doi Domni prieteni, Ruset atârând de Duca și Duca atârând de rudele de la Constantinopol ale lui Ruset, se întâlneau lângă Iași, supt zidurile solidei construcții a lui Petru Șchiopul, Galata, de unde primul putea zări cele două turnuri sprintene ale frumoasei sale biserici de pe Cetățuia și coperișurile Curților ce-și durase acolo. După o masă moldovenească în Iași chiar, urmă, de Sâmpietru, la Cetățuia de sigur, în vasta sală cu stâlpi și linii ogivale încrucișate, răspunsul Domnului muntean, oarecum acasă la dânsul. De acolo se merse pentru revistă, pentru „halaiu“, la Țuțora, unde era vechiul Pașă de Silistra Cara-Mustafă.

Astfel Duca își căpăta întărirea în Domnie, și aducerea firmanului de către Lascarachi Ruset însuși arăta că legătura cu clanul rusetesc era încă neatinsă: în bubuitul a douăsprezece tunuri se făcu, militărește, cetirea confirmării¹.

Expediția nu făcu decât să prade până la Jaslowiec, la Buczacz și la Haliciu, pe drumul care fusese al lui Ștefan-cel-Mare și al fiilor săi Bogdan și Petru. După câteva ciocniri mai ales cu Cazacii, Sobieski, acuma regele Ioan al III-lea, strâns la Żurawna, închis în șanțuri, trebui să încheie acca pace umiltoare pentru regat². Duca, biruind cu veștile pe Antonie, putu să anunțe cel d'intăiu Chiuprului muribând izbânda³.

Anul următor fu consacrat, dar supt urmașul slab al Marelui Vizir Ahmed, încercării de a supune pe Cazaci.

Cu toate silințele cheltuite mai mult timp, nu se putu lua răpede cetatea de curând întărită de dânsii, Cehrinul sau Cighirinul. Acesta de și venise la Dunăre însuși Sultanul.

Am spus că o nouă și decisivă campanie trebuia să ducă la cucerirea Cehrinului, Sultanul însuși viind până la Silistra.

La 21 Iulie⁴ începea asediul cetății, apărată de acei

¹ *Ibid.*

² Iorga, *Gesch. des Osm. Reiches*, IV. Bună descriere la Constantin Căpitanul, pp. 190-1.

³ *Ibid.*

⁴ Din greșeală: „Iunie“ la Nicolae Costin. Așa nu s'ar face „treizeci și șapte“ de zile până la cucerirea ei, în ziua de 28 August. Dar Constantin Căpitanul dă „șaiszeci și trei“ de zile; p. 193.

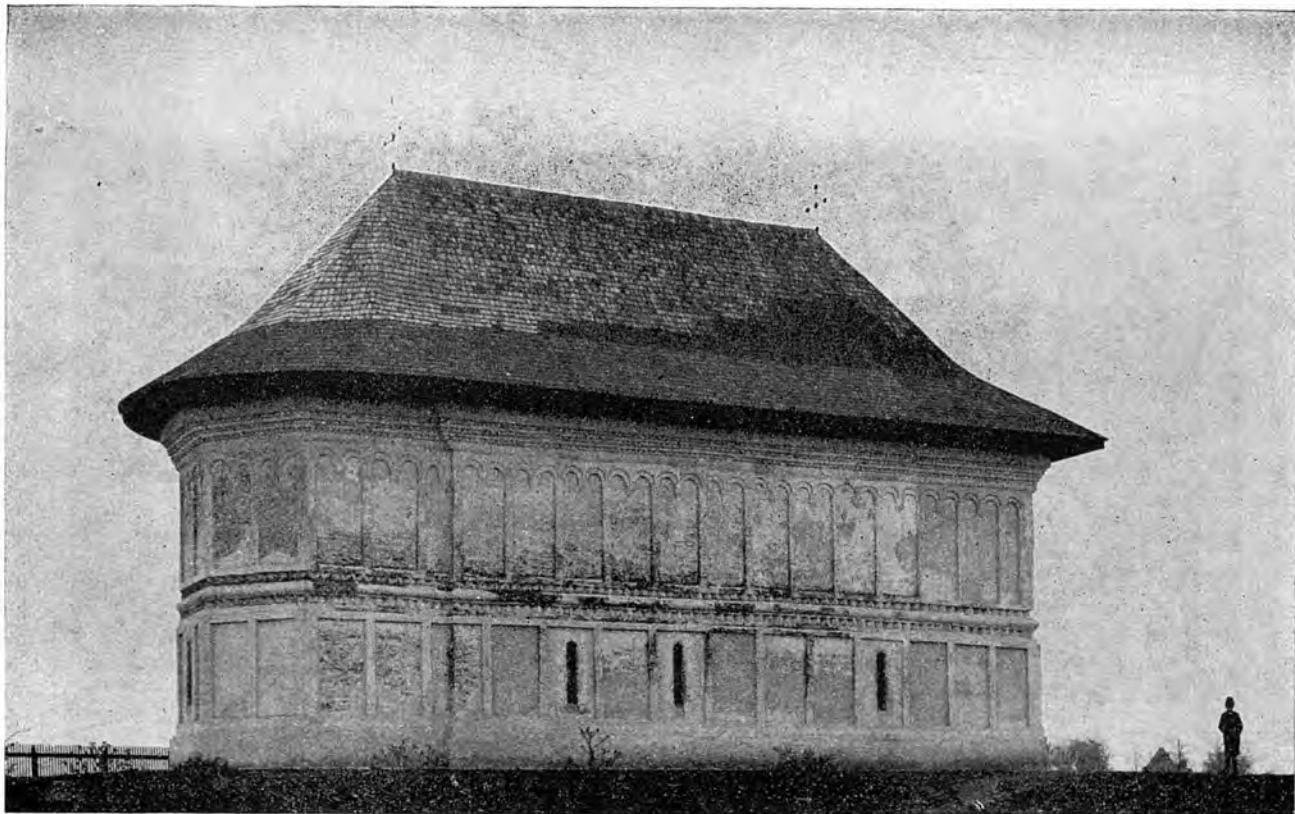

Fig. 26. — Biserica din Rebegești-Crețulești (Ilfov), sec. al XVII lea.

Cazaci de-ai Țarului. Când apărură comandantul acestora, Hatmanul Samuil Popovici, cu Muscalii lui Ramadanovschi, Caplan-Pașa trecu, pe podurile făcute peste apa Tismenului de Domnii noștri, contra acestora, spre Nipru. Dar Cazacii biruiră, rănind și pe Pașă. S'ar fi putut păstra Cehrinul, dacă Turcii n'ar fi întrebuițat apoi, pe lângă mijloace de trădare, o mare petrecere a celor închiși, cari, beți, nu se mai putea apăra¹.

Că atunci se socotia isprăvită lupta dintre partidele muntene o dovedește amestecul în regență al lui Șerban Cantacuzino, întors din Ardeal, cu șeful clanului Bălenilor, Hri-zea, cu Păharnicul Staico și cu însuși Iordachi Ruset ca Postelnic².

Pentru incapacitate probabil, Antonie, căruia Duca-i impusese ca Hatman pe cumnatul Buhuș, fu mazilit apoi la întoarcere, lângă Chișinău și luat în căluse împreună cu tabăra turcească de asprul Pașă bătrân, care era să pregătească peste câțiva ani cea mai mare înfrângere oștirilor Turciei regenerate, deschizând astfel epoca lichidării Ungariei otomane și a unei răpezi și adânci decăderi.

La această cădere a contribuit esențial și Duca, bucuros să se întoarcă în țara unde trăise o viață întreagă și unde-și avea toate legăturile, fără acele greutăți pe care le creau, la Munteni, oricărui Domn, luptele înviersunate de partid.

E posibil ca el să fi avut, prin cele doua femei, Doamna soție și Doamna soacră, o legătură cu Șerban Cantacuzino, pe care-l sprijinia și noul dragoman al Imperiului Otoman, Ienachi Porphyrita, care se ridica acum împotriva influenței, până atunci exclusive, a Ruseleștilor. El avea înaintea lui, din nou, o poierime răzvrătită, care luase din nou cuvântul de ordine al luptei contra Grecilor: până la Bug, în cursul expediției, veniseră pribegi cu nume nouă în parte: un Ban Milescu, un Dumitrașcu din Corbi, un Paraschiva din Bo-

¹ V. Nicolae Costin, care prezintă și Domnia munteană a lui Duca (pp. 17-8), ca și atât de pitoreștile detalii din Constantin Căpitanul. — Scrisori de marturi, în Iorga, *Studii și doc.* IX.

² Constantin Căpitanul, p. 192

³ Neculce, p. 210.

leși. Atacal, în primul rând, ca reprezentant al acestei hegemonii grecești, Lascarachi Rusel, fu arestat de noul Vizir și trebui să fie rascumpărat. Se mai află de fuga în Ardeal a lui Radu Crețulescu. Din tabăra chiar a lui Duca se deslăcuseră alt Corbeanu, Vintilă, un fiu al Crețulescului, Pârvu, pentru a lua același drum. Șerban Cantacuzino el însuși trecuse la Rusciuc și nepotul sau, Constantin Brâncoveanu, plecat cu o misiune de împacare la pribegi, găsi mai potrivit să-i urmeze. O încercare de înțelegere cu Cantacuzinii, făcută prin Constantin Stolnicul, rămas credincios și până la sfârșit, dădu greș. În zădar se trimeseră pârâși la Poartă contra lui Șerban, care și ajunsese la Adrianopol. Astfel, în Decembrie 1678, Duca-și recăpătă Moldova, și partidul cantacuzinesc își avu Domn pe Șerban-Vodă¹. Constantin Brâncoveanu, cu cealmă turcească în cap, aduse vestea lui Duca în București².

Cu totul deosebite aceste două Domnii. De o parte un om bogat în avere și în experiență, fără prieteni, Doamna ea însăși fiindu-i necredincioasă și împre soți neexistând nicio legătură, de și o întreagă mică lume de copii frumoși, așa cum apar în hainele lor scumpe, cu pălăriuța de modă occidentală, se născuseră din unirea lor, multe fete și un singur băiat, Constantin; dar un suflet tare, mergând și până la cumplite răsbunări și până la plăcerea crudă pentru suferințele poruncite de dânsul, un aspru monarh, întrebuițând toate mijloacele de stăpânire și hotărât a păstra până la sfârșit, cu orice jertfe, puterea. De alta, un om abia matur, frumos, impunător, mândru de ce-i venise din averea pă-

¹ Sosește în București la 6 Ianuar 1679 și scrie de acolo o scrisoare la 21 ale lunii. V. Constantin Căpitanul, pp. 193-5; Liudescu, pp. 18-9; *Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, p. 36. Cf. documentul lui Șerban-Voda la G. M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor*, București 1902, pp. 29-30. V. și expunerea, mai largă, din Iorga, *Despre Cantacuzini*.

² Neculce, p. 212. Despre soarta ulterioară a lui Antonie-Vodă, pârît la Poarta de Duca — și de Miron Costin —, despre chinurile la care a fost supus, ca să arate o avere pe care n'o avea, și despre anii de liniște pe cari-i trăi apoi în casa sa de la Constantinopol, împreună cu cei doi fii, în ale caror rele purtări cu femeile s'a văzut motivul moral al căderii acestei case, v. Nicolae Costin și Neculce.

rintească, păzită ca de o stăpână de maică-sa, domnița Elina, și, la nevoie, gala și de un războiu fără cruțare cu dânsa¹, și mai ales îmbălat de împărătescul său nume, puindu-și paju-rea bicefală pe documente și peceți și lăsând a se înțelege, prin cuvinte și inițiale, că socoate cu puțință restaurarea în moștenirea sa constantinopolitană; Domn de partid, care, după ce încercă să-și câștige și pe adversari: pe Hrizea și Ivașcu Baleanu, pe Bălăceanu și pe Stroe Merișanul, va merge până la sentințele de moarte, rivalisând cu vecinul, care, aflând de o intrigă cu vechii săi dușmani Orheienii și Lăpușnenii², tăcu să cadă trei capete încă din Octombrie al acestui an 1679³.

O expediție la Dohaň-Ghecet, pe Nipru, pentru a se pune un zăvăr năvălirilor căzăcești, scoase cu oaste pe amândoi Domnii, cari aveau să-și ierte atâtea în trecutul lor, dar n'avem nicio știre despre întâlnirea lor cu acest prilej.

Până la marea greșeală a Marelui Vizir Cara-Mustafă, care a fost încercarea de a lua Viena, ei rămaseră în Scaunele lor, pregătind o acțiune culturală, care era îndreptată la fiecare în altă direcție.

Duca-Vodă nu mai găsisese, în această a treia Domnie a sa, la Moldoveni școala de erudiție slavonă, nu fără amestecul latin, adus de ucenicii lui Petru Movilă, și grec care era în legătură cu originea și tendințele împărătești ale lui Vasile-Vodă, de la Trei Ierarhi.

Format acolo, — și, în calitate de atașat la capuchehaiuă Moldovei, la marea școală greacă din Constantinopol a lui Teofil Coridaleu și Ioan Cariofil, sprijinită tot de Vasile-Vodă —, Spătarul Nicolae Milescu, prins și în călătoria și dăinuirea de exil a lui Gheorghe Ștefan, care l-a întrebuințat pentru misiuni în Apus, a rămas pentru totdeauna instrăinat de mediul românesc, — cel d'întăiu dintre Români pe care-l răpește o viață mai largă în alt mediu.

Moldovean și boier, de și la Munteni întâlnim un alt

¹ V. Iorga, *Testamentul domniței Elina Cantacuzino*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVI.

² Fu ucis pe tăcute și un „fiastru“ al Hâncului, Donie; Nicolae Costin, p. 20.

³ Al Vistierului Gheuca, al Slugerului Lupu și al Jignicerului Gheorghe Bogdan; v. *Cronicile muntene*; Nicolae Costin, p. 19; Ne-

Milescu. Banul Barbu¹, într-o vreme când, de la Radu Mihnea înainte, se schimbau une ori sfetnicii, fiu al unui Gavril despre care nu se știe nimic, în Rusia i se zicea Gavrilovici², frate al unui Apostol, care făcu și el o cariera și lasă urmași, acest om, născut pe la începutul Domniei lui Vasile la 1636³, servi credincios pe Gheorghe Ștefan, ca secretar, fu poate cu el în prima lui rătăcire la Moscova, dar era întors în țară în 1659, când mergea cu o trupă moldovenească în Ardeal⁴. Cu Ghiculeștii trecu la Munteni, unde fu numit Spătar. Când Ghica-Vodă fu prins de Turci și până să se așeze fiul, de aceeași vârstă cu Milescu, Grigorașcu, fostul comandant de oaste veni în Moldova, atras de Ștefan, fiul lui Vasile-Vodă, la ale cărui petreceri luă parte cu carăta și „povodnicii“ săi⁵, Grigore Ghica și-l făcu apoi reprezentant la Poartă. De aici plecă în Apus odată cu expatrierea acestuia. În 1665 el trebuia să fie trimis de la Sălmaș la Împăratul .

De la un pribeag trecu la altul. L-am văzut trimis de Gheorghe Ștefan în stăruințele desperate ale pribegiei sale⁷.

Aici va fi întrebuințat el vremea, după ce se încercase în limba sa printr'o descriere de minuni de la Neamț⁸, și prefacerea din grecește a unui opuscul de teologie⁹, cu traducerea, pentru mângâierea Domnului pe care-l servia, a întregii Evanghelii, urmând un curent literar, care se lega

culce, p. 214; Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemirii*; cf. Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. cxxvii-viii.

¹ Constantin Căpitanul, p. 193. Cf. notița lui Neculce, p. 190. Dacă acesta-l face să fie „de la Vaslui de moșia lui“, e printr'o confuzie cu Miculeștii, cari sânt în adevăr de acolo. Un sat Milești nu e în Moldova, dar Barbu însuși a putut veni cu Ghica-Vodă. Milești acolo, în 1685; Neculce, p. 128.

² P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1925, I, p. 40.

³ *Ibid.*, p. 41.

⁴ Miron Costin. Dar de carte la biserica Barnovschi din Iași; Papadopoulos-Kerameus, *Ieg. Bizl.*, I, p. 257.

⁵ Neculce, *l. c.*

⁶ Seinen secretarium Spatar; Veress, în *Mem. Ac. Rom.*, seria 3, II, p. 257.

⁷ Hurmuzaki, IX, p. 254, no. ccclxxv.

⁸ V. și P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 47-50. 169.

⁹ *Ibid.*, p. 169

de opera Mitropolitului Varlaam, de traduceri ale lui Istrate Logofatul, de redactarea istoriei țării de către Ureche, la al cărui scris de adevărat istoric, animat de sentimente politice, se adăugiau acum, firește mult timp ascunse cu îngrijire și neștiute de nimeni, însemnările, de amintiri personale ale lui Miron Costin, cel mai în vază prin deșteptăciune și cultură din boierii Moldovei. Acest curent putea să se lege de acela care, la Munteni, sprijinind acțiunea „națională“, oricum indigenă, a Cantacuzinilor, căuta să îmbogățească și prin tipar scrisul românesc, care pe acel timp tocmai cuprindea și povestirile, animăte de pasiuni rivale, ale trecutului. Nu e întâmplător că Mitropolitul din acel timp al Ungro-Vlahiei se cheamă Varlaam ca și marele șef al Bisericii moldovenești.

A lui ar fi Psaltirea, cu intercalări latine, care s'a atribuit duhovnicului domnesc Antonie de Moldovița¹. Nemulțămiri ale acelor cari vedeau în el un spion, l-ar fi făcut să plece. Dar, cât fu la Stettin, el lega cele mai prețioase raporturi cu intelectualii Suedesi, ca acel Sparvenfeldt², care-i rămase prieten multă vreme. Prin solia sa la Stockholm în 1666 ajunsese el a cunoaște pe convinsul adversar al calvinilor care era atunci ambasador al Franciei acolo, Arnauld de Pomponne³. Fu adus astfel a da lămuriri dogmatice cuprinse în cărticica pretențios intitulată *Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens*, care fu publicată într'una din operele polemice religioase din acest timp⁴. De altfel, tot ca trimis al lui Gheorghe Ștefan, el apare și la Paris în Iulie 1667⁵.

În Moldova se va fi întors împreună cu oasele fostului său stăpân, care se stânse în Ianuar 1668. Un informator rus cu calitate oficială asigură că atunci, supt blajinul Iliș-Vodă, i s'ar fi făcută acea însemnare la nas care se aplica numai pretendenților și de care vorbește Neculce în legătură

¹ Pentru restul vieții, v. P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 68 și urm.

² *Ibid.*, pp. 151-3.

³ Hurmuzaki, IX, pp. 243-4.

⁴ Armand et Nicole, *La Perpétuité de la foy*, IV, pp. 50-4 din Apendice.

⁵ Odobescu și Tocileșcu, I, p. 249. V. și mai sus,

cu aspirațiile îmbătrânitului Constantin Șerban¹. Un astfel de Domn nu era capabil de asemenea hotărâri, și slujirea lui Milescu, în raport cu vremea lui Constantin-Vodă, de un stăpânitor ușuratic și violent ca fiul lui Vasile-Vodă, e mai probabilă.

Fu întrebuințat de Panaioti Nikusios în silințele lui de a face pacea cu Polonia, și aducea recomandăția Patriarhului de Ierusalim, Dosoftei 1671, Ianuar. Trebuia să meargă și la Moscova, unde-l recomandase Patriarhul; dar îndemnul nu venise, fără îndoială, de la acesta, ci de la acea Stefanida Mihailova, femeie de mare energie, care, revenită acolo, era să fie, la un moment, soția lui Petru-vel-Mare. Anul nu se isprăvi fără ca el să devie translator la Ruși².

Va rămânea acolo. El s'a despărțit, cum spune însuși, de moșia sa. Va scrie o carte contra Islamului³, apoi, pentru Muscali, ce i se va cere sau ce va crede mai potrivit: cărți de numere, cărți de profeție, de moarte, de filosofie, rapoarte despre monarhi, despre Biserică⁴, pentru oamenii de acolo. Va merge ca sol în China și va lăsa o descriere a călătoriei sale și una a Chinei, în care, întrebuințând și înaintași, a cuprins o largă parte originală. Dar poporul său nu l-a uitat el cu totul.

Astfel, îl vedem însărcinat de Ștefan Petriceicu fugar să ceară Țarului ajutor ca „să fie scapat din mâinile păgânilor“ printr'o coborâre în Bugeac și în țările românești, pline de provizii⁵. Constantin Șerban, o veche cunoștință, alăta aștepta pentru a năvăli și el, la Munteni: de fapt îl vedem cerând de la Apaffy o veche datorie⁶. Nu numai Hăbășescu, dar

¹ P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 57, no. 1, după biografiile rusești ale lui P. Sârcu și Mihalovschi.

² V. P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 58 și urm.

³ Iorga, *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu*, 1929, pp. 2-3.

⁴ Pentru alte opere v. Ghibanescu, în *Archiva* din Iași, XXI (1910), pp. 185, 211 și urm.; G. Pascu, *ibid.*, XXVIII (1921), p. 85. Cf., pentru o rugăciune cerută de Domn, Drăganescu, în *Dacoromania*, pp. 424, 772-3.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 259-60, no. xciv.

⁶ După lucrarea rusească a lui I. Arseniev, P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 136-7.

și Patriarhul Dosoftei scriau în același sens¹. Boieri munteni, un Radu, un Petrașcu, cereau să între în oastea rusească: e începutul acelei diaspore militare românești care va da ostași tuturor marilor armate ale timpului.

Il vom regăsi și mai târziu, la 1679, când va ajuta solia la Țarul Teodor a căpitanului Ionașcu Bilevici², în numele lui Duca-Vodă, care nu uitase pe „prea-cinstitul și prea-în-vățatul Nicolae Spătarul”: deștept și dibaciu, el și-ar face datoria de creștin împărțind pe Muscalii săi cu Turcii lui Vodă³.

În cartea sa despre China⁴, prefăcută în grecește de un tânăr prieten, de care va fi vorba mai departe, Milescu vorbește, cu sau fără legătură cu scopul compilației, de Dacia și de Decebal, de capitala, la noi, a lui Traian, dându-i și numele unguresc, ca un cunoscător, prin campania din 1659, al acestor locuri, cu lămuriri geografice asupra acestei regiuni⁵.

În sfârșit el avea la dânsul îndată după tipărire *Liturghierul* episcopului Dosoftei, pe care-l dădea în 1685, la Moscova, vechiului prieten Sparvenfelat⁶.

Ștefan Petriceicu, Domn de țară, și-a legat numele de cea dintâiu tipăritură a istețului și harnicului Dosoftei. Cunoaștem⁷, pe părinții acestui cleric, cari poartă nume greco-

¹ *Ibid.*, p. 137.

² *Ibid.*, p. 138, nota 1.

³ După aceleași culegeri rusești, *ibid.*, pp. 139-41, pe lângă I. Bogdan, *O scrisoare a Mitropolitului Dosoftei*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXIV, p. 489. Silviu Dragomir, *Relațiile*, *ibid.*, pp. 1106-7. Milescu trebuie să-i afle lui Duca icoane, blăni de vulpe neagră, ca aceia care-l salvase la a doua mazălie.

⁴ V. și Baddeley, *Russia, Mongolia, China*, Londra 1919, 2 vol.; traducere românească a „Călătoriei în China” de Em. C. Grigoraș, București 1926; C. Erbiceanu, în *Mem. Ac. Rom.*; Miron Nicolescu, în *Buletinul Geografic*, XXIV, 1904; C. C. Giurescu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VII, p. 105 și urm.

⁵ V. și Iorga, *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu*, p. 5.

⁶ Iorga, *O tipăritură românească la Uppsala*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VI, p. 73 și urm. Pentru *Biblia* lui, v. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVIII, 1916; *ibid.*, Admin., XXXVIII, p. 5 și urm.; cf. P. P. Panaiteșcu, *l. c.*, pp. 50-2.

⁷ V. Șt. Ciobanu, *Dosoftei, Mitropolitul Moldovei*, trad. Șt. Be-rechet, Iași 1918.

orientale: Leondari și Misira „Egipteana“, un bunic având pe acela, tot așa de străin, de Barila. Născut la 1624, el pare a fi fost de origine negustorească, din Galiția, mai curând din acel Liov, așa de strâns legat de trecutul românesc, în care înfloria o comunitate ortodoxă de Greci și Moldoveni, ca acel Balaban, ctitor de biserică la fundația vechiului vameș al lui Alexandru Lapușeanu, Constantin Corniact, și interesat în afacerile lui Ursachi, mai pe urmă atât de crud prigonit de Duca-Vodă, la a cărui mai veche cădere din Domnie e considerat ca ajutor de căpetenie. Dar nume ca Șerbul și Stanca, cumnat și mătușă, numele lui Chiriac Papara, din acel Liov, arată ca neamul era de origine macedoneana, pe vremea când un Marcu Manicute facea negoțul, prin Belgrad, între Constantinopol și Viena și se pregătea acea alcătuire aromânească în București la care se referă, în *Istoria* sa, Constantin Stolnicul.

Se poate ca Dosoftei însuși, din botez Dimitrie, să fi văzut lumina dincolo de hotarele țării căreia era să-i folosească așa de mult, și supt raportul religios și supt cel literar. În adevăr el apare, probabil, întâiu ca monah la Schitul Mare, în Bucovina-de-Nord, înainte de a trece la Pobrata, mănăstire neglijată în ultimul timp, până la reparația orânduită de Vasile-Vodă¹. Invățase în afară de orice școală și, cum se vede dintr'o însemnare a lui din 1649 pe dosul unui document din veacul al XVI-lea pentru această din urmă mănăstire, cunoștința lui de greacă fiind îndestulătoare, bună cea de grecește, foarte bună a vechii slavone și perfectă a limbii polone, el se încurca în formele limbii latine. După ce ajunsese ieromonah foarte tânăr, nu e de crezut să-și fi putut completa cunoștințele în acest domeniu.

Că era de naștere străin, aceasta se învederează prin greșelile de limbă pe care le face: le-am adunat pentru *Liturghieriu*, care nu e una din cele mai vechi traduceri ale lui. Alegerea cuvintelor, înțelegerea lor, rânduirea frasei sânt pătate de amintiri din alte limbi; alături de vechi elemente de vocabulariu și de cuvinte create pentru noțiuni nouă sânt destule nesiguranțe și scăpături: greșeli de declinare (*nuntii*),

¹ Izvoarele sânt adunate, cu toatele, după vechea biografie a lui

Fig. 27. — Biserica mănăstirii Cornetu, Vâlcea.

de pronunție (*îndragim, strighem*); sintaxa e nu o singură dată cu totul arbitrară, iar, în ce privește vocabulariul, din neînțelegere unele vorbe rămân neprefăcute, în bruta lor formă exolică¹.

Fu numit, foarte tânăr, episcop de Huși, la 1658, după căderea lui Gheorghe Ștefan, supt bătrânul Ghica, într'un moment de mari schimbări, în toate domeniile, când nici mitropolitul Ghedeon nu-și putu păstra Scaumul și Ștefan-Vodă, fiul lui Vasile, numi, după îndemnul tatălui său, în locul credinciosului unui Domn pentru totdeauna dispărut din țară, pe un Sava care fusese ucenicul lui Varlaam. În locul acestuia, ieșit din mănăstirea Secu, fundație a lui Nestor Ureche, fu așezat la Roman episcopul de Huși². Dar la Mitropolie nu ajunsese decât în 1670-1, după ce se strecurase un alt Ghedeon, de la Secu.

În acest moment, supt Duca-Vodă, în momentul când el se descurca așa de greu din tulburările provocate de rebelii basarabeni, se cerea de Domnie confrăției de la Liov tipărirea unei Psaltiri slavone, „ca să înțeleagă poporul, care nu știe slavonește“, și o „Cazanie cu întrebări și răspunsuri“³. *Aceasta din urmă trebuie, identificată de sigur cu acea „carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre, hălmacilă de Nicolae Spățariul de pre limba grecească pre limba noastră proastă rumuncască (sic)“*, înscrisă din 10 Ianuar 1661, care ni s'a pastrat în manuscris⁴, ea cuprinde un text datorit marelui Atanasie de Alexandria. L-am văzut pe Milescu în legătură cu Moldova. Cea d'întăiu din cărțile de care vorbește Duca-Vodă nu e însă alta decât marea osteneală a lui Dosoftei însuși, care lucrase la dânsa, cum ține s'o spuie în titlul chiar al tipăriturii, — care s'a făcut la 1673, nu însă la Liov, cum se dorise, în orașul originii traducătorului, ci la Uniev, în aceleași ținuturi rutene

Dinulescu și cea, noua, a d-lui Ștefan Ciobanu, p. 75. în Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, pp. 391-2, și *Ist. lit.*, I. Pentru mănăstire, supt Ieremia Movilă, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 829, no. MDCLXXXIII.

¹ Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VI, pp. 75-7.

² Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, pp. 392-3

³ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 82-3, no. LI.

⁴ Descriere la Giurescu, *l. c.*, pp. 251-4.

ale Coroanei Poloniei —, în nu mai puțin de „cinci ani, foarte cu osârdie mare“¹.

Astfel, supt ocrotirea unui Domn care începea să dorească a continua tradiția marelui său ocrotitor de odinioară, *se unia erudiția clerului înaltei școli constantinopolitane cu ce pulea să deie, în spiritul lui Varlaam, tradiția mănăstirilor moldovenești, dar printr'un om a cărui formațiune, oricât de modestă, era în occidentalismul polon.*

Caci „Psaltirea“, „pre versuri tocmită“ de noul Mitropolit nu e decât o adaptare în românește, „pre limbă rumânească“, — altă greșeala de rostire, a versificării în limba polonă a Cântării lui David de Kochanowski, unul din marii poeți în acel timp ai literaturii din țara vecină.

De sigur și aici limba nu odată, în urmărirea neizbulită a marii realități poetice, șchioapătă și se împiedecă². Nu e stilul limpede, curgător, de o familiaritate sprintenă, al lui Miron Costin, și cu atât mai puțin romana siguranță clasică a lui Ureche. Se vede sforțarea, și disarmonia se produce adese ori. Dar Dosoftei trebuie să fi fost un foarte bun cântăreț, și ritmurile-i sunau lesne în urechi. Pe de altă parte, trăit între monahii feciori de țerani din acel colț siretean al Po-bratei, unde mormintele lui Petru Rareș și Doamnei Elena îl făcură să gândească la probleme de cronologie istorică, el fu câștigat și slăpârit, scumpă cucerire a neamului nostru, de tonul, în cuvinte și în sunete, al poeziei noastre populare.

De la început, în chiar stihurile la stema țării se recunoaște adevărata poezie în așteptarea căreia stătuse alâta vreme, căznindu-se cu silabe numărate, literatura românească. De și aici nu e versificarea cântecelor de la țară, ea sună bine cumpănită și deplina:

Capul cel de buor, de fiară vestită,
Sămnează puleearea țării nesmîntita:
Pre cătu-i de mare fiara și buiacă,
Coarnele 'n pășune la pământ își pleacă.

— frumoasă comparație nouă, ieșită din observarea câmpului în moșia mănăstirească —,

¹ Bianu și Hodoș, o. c., I, p. 209.

² Găsim cuvinte ca „îndemnoși“, „ciumilituri“.

De pre chip se vede buorul ce-i place:

C'ar vrea 'n toală vriami sa stia țara 'n pace.

„Să stea țara 'n pace“, cum se vede de bine grija de care erau stăpânite sufletele în acest moment când, la 1673, îndată după numirea lui Petriceicu, în locul lui Duca-Vodă, se simțiau pregătirile noii campanii împotriva Poloniei, accia în care erau să se dea luptele 'n care Domnii români merseră drept către tabăra creștină!

Psalmii înșii sânt redați, cum spune chiar talmacitorul, „precum au putul mai frumos“, ca „să poală trage hiria omului cătră cetitul ei Psaltirii“. Acest „snoș cel de'nțăi de grâu“ miroasă în adevăr a țarină, și poporul către care se îndrepta l-a recunoscut ca având în el adevărata hrană sufletească:

La apa Vavilonului.

Jălind de țara Domnului,

Acolo șezum și plânsem,

La voroașă că ne strânsem:

De te-aș mai putea uită-te,

Ierusalime cetate!

Profetice versurii duioase, ca pentru o vreme de pribegli dese, în care mulți, din depărtare, doriră de Moldova și Mitropolitul cântăreț însuși va gusta din durerile înstrăinării, ba, mai mult decât atâta, rămâind pentru totdeauna îndepărtat de Moldova, ajunsse în pustii locuri rusești să îngrijească de credincioși cu cari abia de se va fi putul înțelege cu câtlă ruteană de Galiția a putul el cmoaște din copilărie¹.

Operă de simlesă, aceasta Psaltire, care trebuia să iasă odată cu cartea de doctrină a lui Mileșcu, se unește cu încercarea lui Miron Costin. El vorbește, *arătând că încă de atunci avea de gând să puie istoriei Moldovei mândra prefață romană, în locul nesiguranței bâjbâietoare a lui Ureche*, de originea „niamului țării Moldovei“, care e „țara Italiei“, cu Flaccus, „Fliah“, și apoi cu Traian, cum o arată semnele vizibile la toate hotarele, ca Turnul Severinului, fie și de la Sever, pe care l-a văzul însuși, „cu praguri căzute“:

¹ Psallirea se găsește în multe forme: una, moldovenească, din

El cu vița cestui neam Țara Rumănească
 Împlot-au, Ardealul tot¹ și Moldovenească.
 El a „adus în țară“ pe „stremoșii Moldovei“,
 Pre Ghetâi cu sabia scoțând din hotară.

Astfel,

Bătând război cu Dachii a Sașilor moșii,
 adecă Ardealul. a pătruns el, ctitorul roman, în acea Dacie,
 devenită în zilele lui: „Țara Ungurească“².

Păcat numai ca armonia lipsește în rostirea acelor înalte
 și nobile idei! Aceleași idei le presintă el în resumatul polon
 din 1677, lucrare în legătură cu situația politică din acel
 moment, când pacea de la Żurawna părea că stabilește pe
 mult timp o siguranță în relațiile dintre Poloni și Turci,
 armele otomane îndreptându-se, prin Czacii supuși Moscovei,
 contra dușmanului rus, care, cu pretenții imperiale, își tăcea
 apariția.

În prefața Psaltirii e vorba însă și de petrecerea în Mol-
 dova a Patriarhului de Ierusalim Nectarie și de prezența ac-
 tuală a fostului arhidiacon al acestuia, acuma urmaș în acel
 Scaun ierosolimitan, „tizul“ mitropolitului Moldovei, Dosoftei.

În legătură cu problema cea mare a direcției ortodoxiei
 rusești, șovăitoare între slavismul pe care va ajunge să-l apere
 Milescu³, și grecismul bizantin și amenințată de tirania nouului
 „Impărat“, Patriarhul Nectarie venise în Moldova pe vremea
 când Domnia lui Istrate Dabija era condusa de sfetnicii sai

secolul al XVII-lea; ms. Ac. Rom., no. 170; *Cat.*, I, pp. 391-2. Alta,
 munteană; *ibid.*, II, pp. 283-4. Un Tâlc al ei se serie la Chiev
 numai în 1766; *ibid.*, p. 171. — Cf. Auner, *Les versions roumaines
 de la Liturgie de S. Jean Chrysostome*, Roma 1908 din *Χρυσοστομικά*,
 fasc. 2). Versurile lui Mardarie Cozianul arată un adevărat talent.
 Ele se îndepărtează de ritmul poeziei populare; *Cat. mss. Ac. Rom.*,
 II, p. 172 și urm., și Iorga, *Catalogul manuscriptelor de la Ghighiu
 și Argeș*.

¹ E de observat că episcopul de Râmnic Ignatie își zicea, supl.
 Matei-Vodă, „și al Mehedioi toate“; *Istoricul eparhiei Râmnicului*,
 p. 42.

² *Ibid.*, p. 214. Ediția nouă a Psaltirii a dat-o, la 1887, I. Bianu,
 V. și Iorga, *Ist. lit.*, I, p. 333, notele.

³ P. P. Panaitescu, *l. c.*

cantacuzini. El găsi la Iași o foarte bună primire, fiind găzduit în mănăstirea închinată a Sfântului Sava, și acolo, în locul școlii slavone de la Trei Ierarhi, predă numai grecește, fără amestecul latin obișnuit în Polonia, cu Nicolae Kerameus, pe care și-l chemă apoi Atena în refacere și, apoi, din acel Trapezunt unde și Domnii români sprijiniau cu daruri splendidă mănăstire Sumelâ și unde se făcuse un focar de cultură, un Teodor, care se stânse în capitala Moldovei, la 1665¹.

Succesorul lui Nectarie în 1669 fu Dosoftei Notaras, care trecuse pe d'inainteа Chilieі, venind din Crimeia, încă din 1659, și care, cercetând locurile bugecene și Galații, cunoscuse încă din 1663 țara, trecând la București în 1664; căpătâ îndată rostul de „exarh în Țara-Românească și în Moldova“ ca să revie din Ierusalim la 1667 ca Mitropolit de Cesarăia. Alunci cunoșcu pe Antonie-Vodă din Popești și pe Duca, Va reveni apoi în 1673, bucurându-se și de ocrotirea lui Grigore Ghica. E anul când, în Moldova, Ștefan Petriceicu ajută lipărirea Psaltirii românești în versuri. La Duca va reveni acest cleric în 1677, când Domnul cărmuia la București, un alt Antonie, Ruset, fiind găsit la Iași. Pe urma, el se va duce în Palestina, unde va rămânea trei ani de zile, dar țările românești vor trebui să-l cheme și să-l treție din nou². El înțelese că decât Ierusalimul sărac și tulburat de amestecul turcesc e pentru păstoria sa un loc mai potrivit de organizare și de comanda Iașul, unde se urmau Domni de origine greacă: un Iiaș, un Antonie Ruset, un Dumitrașcu Cantacuzino, 'de sigur mai „Greci“ decât Fanarioții de mai târziu, și mai ales acel Dura-Vodă care putea fi privit, după Vasile, fostul său stăpân și

¹ Hrisant Papadopoulos, *Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων (1641-1707)* (din revista *Νέα Σιών*, V), Ierusalim 1907, p. 2; *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX, p. 217. Alte izvoare, în Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, p. 363, nota 2. Un act al lui Nectarie, din București, Septembrie 1664; Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 202-3, no. cclxxxiv.

² Papadopoulos-Keramenus, *Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, Petersburg 1891, pp. 303-7; Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 199-201, no. cclxxxii. O scrisoare din 1671 a lui Panaioti Nikusios către el, și despre împrejurările românești; *ibid.*, pp. 204-8, ne. ccxcii. Alta, cu un cuprins asemănător, din Camenița, August 1672, n-l următor. — Cf., pentru călătoriile lui Dionisie, și Iorga, *Ist. Bis.*, I. p. 382.

creatorul norocului său, ca încă un înlocuitor, bogat, generos și plin de o mare ambiție, al Imparaților unui Bizanț trezit din nou în spirite prin școlile neo-bizantine de mai recentă întemeiere. Acest Bizanț înviat căuta un centru de răspândire, și el nu putea fi în Constantinopol sclav, în care energia turcească improspalată a Chiupruliilor opunea un „naționalism“ al stăpânilor „naționalismului“ supușilor. Cu totul altfel se înfățișa Iașul, unde, de altfel, avea legături, îndemnătoare la cunoștinți și la idei, Panaioti Nikusios. Cum o propagandă catolică dădea tocmai atunci, după acțiunea, în Moldova chiar, a lui Bandini, care-și aducea școlarii înaintea lui Vasile-Vodă și-i făcea să represinte apusean drama Irozilor, și după influența unui Petru Parcevich, misionarul bulgar, — avem și un Catehism, o „doctrină creștinească“, tradusă „în limba valahă“ de Franciscanul Vito Piluzio de la Vignanello Roma 1677)¹ —, cum, în Ardeal, se pornia din nou lupta de purificare calvină, cum slavonismul din țările noastre, atacat continuu de direcția românească, putea fi înlocuit, ca limbă savantă, de eleanism, programul acțiunii energicului prelat grec se făcu și mai larg. *Prin el, în această formă străină, se realiza, de fapt, ceea ce nu se putea face decât numai prin legăturile Bisericii ardelenne cu cea de la Târgoviște, mutată la București, prin hirotoniile și învățăturile cu care trebuia să plece în principatul muntean orice Vlădicie ardelenă, — și încă vom vedea ce piedeci căută a se pune îndată, și din motive politice, acestei înrâuriri —, legătura bisericească între cele două țări românești libere și între dânsule și părțile ardelenne. Acest „supra-mitropolit“ ajunsese astfel a întrupa în autoritatea și supraveghierea sa o voință a vremilor, o necesitate a lucrurilor, de care, rămas străin, de cultura noastră, nu putea să-și deie sama.*

Astfel n'a fost la noi, — ca la Moscova, unde Dosoftei va trimete, ca represintanți ai hegemoniei grecești, adversari ai strecurării catolice, ca întemeietori ai unei Academii de propagandă, în anii săi de mai puternică activitate, pe frații

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 216. Cf. Iorga, *Cdlători, ambasadori și misionari*, p. 56, nota 5.

² Hris. Papadopoulos, *o. c.*, pp. 194-5.

Ţichudes —, o luptă între direcţia locală şi aceea, imperioasă, care venia din afară, ci, prin relaţiile dintre cei doi Dosoftei, prin îndreptarea contra aceluiaşi adversari, slavonismul şi latinismul, la care trecuse în toată forma un Grigore-Vodă Ghica, o colaborare între cele două curente. Pentru a face plăcere Patriarhului şi a-i asigura un venit în Moldova, Mitropolitul închină Ierusalimului chiar Pobrata sa¹.

Atunci încep, de altfel, şi legăturile cu Milescu, de mult la Moscova, şi Hrisant, nepotul lui Dosoftei, îi traduce cartea despre China, *raporturile dintre aceşti cărturari făcând parte tot din sinteza moldovenească*².

În planul Mitropolitului moldovean nu era vorba, chiar în lipsa unei tipografii, de o publicaţie populară izolată ca Psaltirea în versuri. El înţelegea să inzestreză ţara şi poporul românesc în genere, de şi nu vorbeşte, ca Miron Coslin, de unitatea lui morală, cu o serie întregă de publicaţii în limba vulgară şi, întru aceasta, el nu urma numai o direcţie mai veche decât păstorirea lui, ci şi imita un curent polon care opunea latinismului tradiţional, în stare să reziste însa la orice atac, cartea înţeleasă de toată lumea.

Astfel tot la Uniev, şi în acelaşi an 1673 cu *Psaltirea*, el făcea să apară, cu vechiul titlu slavon, dar îndată cu lămurirea, intercalată între rândurile în această limbă, că e vorba de o operă „tălmăcită de pre limba slovinească pe limba rumâniască“, — nici aici „moldovenească“, *Acaftistul Maicii Domnului*³. Două rugăciuni, adause la urma, către Sfântul Ioan Gură-de-aur şi către Sfântul Simion, sânt un început de Molitvenic românesc. Şi cârticica, de patruzeci

¹ Şt. Dinulescu, în *Candela*, 1885, pp. 147-50; Melhisedec, *Notițe*, pp. 157-68; Iorga, *Doc. grecești*, I, p. 217, no. ccciii. Aşa face şi Doamna văduvă Safta cu Bistrița, ca urmaşă a fondatorilor, „strabunii noștri cei buni și vechi“; *ibid.*, p. 221, no. cccxiii. Şi tot așa, în 1677, cu Cașinul; *ibid.*, pp. 221-3, no. cccxix. Logofatul Nicolae Racoviță inzestreză Pobrata cu acest prilej; *ibid.*

² Sathas, *Bibl. graeca medii aevi*, III, pp. 90-5; Legrand, *Bibl. grecque vulgaire*, p. 337 și urm.; C. Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 105 și urm.; C. C. Giurescu, în *Mem. Ac. Rom.*, I. c.; Iorga, *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu*.

³ Bianu și Hodoș, I. c., p. 215.

și opt de foi, se unește, în legătură, după indicațiile lui Dosoftei însuși, cu *Psaltirea*, cu o singură carte de intimitate *sufletească a credinciosului*.

Ațiunea, cu adevărat revoluționară, fiind vorba îndată și de cărți de slujbă a căror prefacere în românește trezia mari greutăți și în ce privește legătura cuvintelor cu cântarea și o atât de lungă obișnuință, își atinge culmea curajului prin traducerea *Liturghiei*, care se tipărește la 1679.

Data aceasta, nu mai fusese nevoie a se recurge la tipografia rusească din Polonia, care dăduse primele două lucrări. Tiparul moldovenesc venise din Rusia moscovită, dar nu cu litere de caracterul rusesc de acolo, ci cu cele turnate anume pentru Moldova, singure gravurile rămânând cele slavone. Tipograf“ e Rusul Vasile Stavnițchi, dar „pecețile“ le face „Stan-ciul faurul“.

În titlul chiar al cărții i se arată scopul, care e de propagandă: „D[umne]dzăiasca Liturghie acmù întâi tipărită româniaste cu multă osârdie, să înțâliagă tot sp[ă]seniia lui D[umne]dzău cu întreg înțâles“. Se afirmă în Prefața, puternic însuflețită de ideile noi, că Liturghia „rumânească“ se îndreaptă, nu numai către Moldoveni, ci „depreună cătră totă seminția rumâniască“. Și, lucrul încă mai îndrăzneț, ea vorbește în numele lui Duca-Vodă, care e „cu mila lui Dumnedzău Domn și oblăduitoriu a totă țara Moldovei“, dar *nu se îndreaptă numai către Moldovenii săi*, ci, trimețându-li „milă, pace, sănătate“, la „toată semenția românească“, nu „rumâniască“ „*tutinderia ce să află ntr'aciastă limbă pravoslavnici*“. E un dar ce face Dosoftei „limbii rumânești“, și el e mândru să spuie că *această traducere nu e după slavonă, ci după „eliniască*“. Cartea nu e numai pentru cetire ca vechile traduceri de prin mănăstiri, ci de întrebuițare generală, deci și în *biserică*; acesta e sensul cuvintelor: „să n'ntâliagă toți, carii nu n'ntâleg sârbiaște sau elliniaște“. „Sârbește“, nu „slavonește“, și în această precizare chiar, — nu e vorba nici de rusește, — pare că se cuprinde, la Moldovenii cari nu aveau a face nici cu Sârbii sârbi, nici cu Sârbii bulgari, o democrație pe care o putem numi: „națională“. Și o propoziție greacă despre „găsirea lui David“ și „numirea“ lui se adaugă, în tipar cirilic. ca să apese pe această deosebire. Și, la urmă, lângă câteva

Fig. 28. — Șerban Cantacuzino și Doamna Maria, frescă la biserica din Popești (Vlașca).

cuvinte slavone sânt întregi propoziții grecești doveditoare a dreptului de a întinde poporului scrisul sacru în limba sa.

În adresa către Domnul ocrotitor Dosoftei își întărește crezul la care ține așa de mult, ca și cum el ar voi să arăte calvinilor ardeleni, cari nu dădeau pentru moment, în crisa păstoriei lui Sava Brancovici, nicio operă tipărită, că și ortodoxia se îndreaptă în graiu înțeles către inima poporului: „Măria Ta, milostive Doamne, te nevoești pentru țara Mării Tale, să o aduci la bine și trupiaște și sufletiaște și pentru înțelesul sfintelor cărți, să-ș înțeleagă pre limbă sfânta și dumnedzăiasca liturghie, întru caria iaste hrana cia de viață viacinică sufletească“. Pentru aceasta Domnul e pus alături de patronii Bisericii, Constantin și Teodosie.

E un rol *adevărat* al lui Duca, de curând mulat de la Munteni, care trebuie relevat. El poate fi pus în legătură, nu cu originile acestui Rumeliot, care nu-și putea uita cu totul patria, ci cu Doamna Anastasia Buhuș, dintr'un vechiu neam moldovenesc¹, care e și ctitora mării biserici a Mitropoliei ieșene.

În față, Biserica munteană dă o lucrare scoasă din slavo-nește, *Cheia Înțelesului*, publicată la București încă din 1678, cu litere adușe din aceeași luncă rusească. Dar, și *acolo*, *Domnul supt care se făcuse lucrarea e tot Duca*. Mitropolitul Varlaam găsește pe cineva care să-i facă versurile la stemă, inferioare, dar el a pus să se traducă în românește, de și meșterul e Rus, Ivan Bucov, și simbolurile gravate pe foaia de titlu² și în cutare din ele a înfățișat pe Constantin și Elena în costumul și cu aspectul lui Matei Basarab și al Doamnei Elina³.

Biserica aceasta munteană fusese zguduită puternic de pasiunile politice. Mitropolitul Teodosie, un om cu frumoasă scrisoare, Ardelean de la Sibiu, fusese prins în lupta Cantacuzinilor cu Stroe Leurdeanu și cu Bălenii pentru îndreptarea osândei lui Constantin Postelnicul. Supt Antonie-Vodă el dăduse sentința bisericească împotriva îndemnătorilor la omor, puind supt act iscăliturile tuturor egumenilor, români

¹ V. Șt. Meteș, în *Mem. Ac. Rom.*, I. c.

² Bianu și Hodoș, I. c., p. 217 și urm.

³ *Ibid.*, p. 221.

și greci, ai țării¹. Grigore Ghica, revenit în Scaun, trebui, firește, să-și caute răzbunarea și împotriva acestui prelat: Un sinod de episcopi greci îl scoase din Scaun, nu fără sfatul lui Dosoftei de Ierusalim. Grecul Dionisie, de la Radu-Voda, călugăr althonit, păstori numai câteva luni. Apoi Varlaam —, numit așa după vestita carte de schivnicie sau, mai curând, după Mitropolitul moldovean —, egumen de Glavacioc, și el un pelerin pe la Moscova, apoi episcop de Râmnic, fu silit să primească moștenirea celui mort, care era însă dreptul fugarului Teodosie²: cu el face Doamna Maria schitul Fedeleșcioiu³. Un Moldovean, Dionisie, din zestrea Ghiculeștilor, era creat, în legătură cu anințirile Craioveștilor, dar și cu legenda, culeasă de Liudescu, a vechiului Scaun de Domnie acolo, la Strehaia, pentru părțile „Mehediei“, de care vorbise Ignatie⁴. În acest timp Teodosie, prins, era închis la Tismana, al' carui rost curat românesc fusese confirmat de curând de Patriarhul ecumenic⁵; și el scria la Mărgineni, mănăstirea strămoșilor Cantacuzinești, și ea ocrotită supt Domniile favorabile celui alt partid, cerând lui Radu Crețulescu și fiului său, Pârvo, închiși acolo, ca să fie ajutat în dreptatea sa⁶.

Evident că un asemenea șef de Biserică, de altfel om deosebit de pios, căruia i se datorește elegantul schit de la Trivale, lângă Pitești, nu putea să aibă nici siguranța, nici autoritatea lui Dosoftei din Moldova.

De altfel, *Cheia Înțeleșului*, traducere a unei opere contemporane de teologie, scrisă la Rușii din Galiția, se îndreaptă, ca și *Liturghia* lui Dosoftei, către „toți pravoslavnicii creștini carii sânt născuți întru limba noastră rumânească“, și e vorba

¹ Iorga, *Doc. Cânt.*, pp. 37 și urm., 82-3, n-le xxxiii, xxxiiii a.

² Izvoarele Al. Lapeletu, în *Conv. Lit.*, XXXIX, n-l 11-2; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 629, nota 1: *Condicu Sfântă*, no. x), în Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 382-3.

³ Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 482 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 487, n-le 25-6.

⁵ Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 201-2, no. cclxxxiii.

⁶ *Ibid.*, pp. 219-21, no. cccviii; pp. 238-40, no. ccxviii; Iorga, *Câteva știri nouă relat.ve la legațurile noastre cu Biserica constantinopolitană în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVIII.

de „înmulțirea talantului întru neamul rumânesc“, începând cu așezarea tipografiei, în același timp cu șeful Bisericii moldovene, și poate chiar înainte de dânsul. S'a găsit cine, — probabil Rađu Năsturel, — să-i recomande compilația savantă, puțin accesibilă pentru cetitorii de acolo, a lui Ioanichie Galetovschi, arhimandritul de Cernigov, publicație liovenească. „A scos-o dentru acoperirea limbii striine“ și o înfățișează la ai săi prin „dascalii învațați“, ale căror nume nu s'ar putea însă găsi ușor.

Începută supl. Duca-Vodă, a cărui inițiativă adusesese reluarea lucrului tipografic, opera, puțin întinsă, n'a putut să apară decât după schimbarea din Decembre al aceluși an 1678. Prefața, închinată Domnului, mutată acum în Moldova, nu mai era deci la locul ei și se pare că a fost desființată. S'a schimbat și titlul, păstrându-se anul, dar pându-se ca nume domnesc al lui Șerban-Vodă¹.

Anul 1679 nu fu încă pentru Țara-Românească unul de mari lovituri rășbunătoare contra partidului învins de Șerban. Aceasta nu numai în ordine bisericească. Înlocuit cu Varlaam, elitorul de la Trivale, Teodosie Ardeleanul e restabilit de Șerban Cantacuzino, dar cu prețul unei intervenții a Scaunului ecumenic. Patriarhul rudă și prieten, Dionisie, trimete în cercetare pe Marele Logofăt al Bisericii sale, Ioan Cariofil, și pe mitropolitul de Maroneia și exarh al Rodopei². Astfel cel înlăturat pe nedrept va reveni la locul său³.

Cum Biserica se cerea curățită de dușmanul ce se așezase prin voința lui Grigore Ghica, un sinod se strângea la București pentru izgonirea intrusului. La mitropolitul de Maroneia și la Logofătul cel Mare al Patriarhiei se adause și mitropolitul de Dristra, Metodie. Nesprijinit de episcopii de Râmnic și Buzău și știind ce om de mânie aprigă-i stă înainte ca Domn, Varlaam își părăsi fără împotrivire cârja, Teodosie fiind reînstatat la 26 April din acel an 1679⁴.

¹ Forma, așa de prescurtată: „Șcr.“ ar dovedi că s'a înlocuit numele de „Duca“.

² Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 33-6, no. xvii.

³ Urmașul lui Dionisie, Caľinic, va da, peste vre-o douăzeci de ani, aceluiași Teodosie dreptul de a hirotonisi pe un mitropolit de Sebasta; *ibid.*, p. 51, no. xxix. Cf. *ibid.*, pp. 55-6, n-le xxxiii-iv.

⁴ După *Condica Sfântă*, Memoriile lui Ioan Cariofil, publicate de

Dacă era un păcat, Șerban crezu că-l ispășește ridicând pe locul unde legenda pune ascunzătoarea, „cotrăcirea“ lui în fața oamenilor lui Duca-Vodă, care ar fi aflat vechea poveste a necredinții Doamnei, neconținut legată de cel mai mare dintre Cantacuzini, cu frumoasa-i mănăstire a Cotrocenilor, într'un stil imitat după al Episcopului Argeșului, refăcută prin evlavie aceluiași Domn, care, de altfel, meșter în materie de clădiri, ridicase Curțile lui Duca-Vodă¹, ale sale la Constantinopol și, pentru Panaioti Nikusios, biserica Sfântului Gheorghe din București², Doamna Maria dăruind Capitalii muntene gingașa Bisericii a Doamnei, cu epitaful înfățișând pe cei doi soți și pe fiul lor, merit unei soarte foarte schimbătoare, Gheorghe³.

În ordinea politică, Stroe nu mai era în viață și nici Gheorghe Băleanu, dar Hrizea e păstrat ca Vistier și aceeași îndurare domnească se înlindă asupra Bălăceanului, Radu Crețulescu se deprinde a lucra cu aceștia. Se cheamă înapoi din pribegie Staicu Merișanu și tânărul Băleanu, Ivașcu. Numai spre sfârșitul anului pătimiră unii pentru păcatele trecutului⁴. De altfel Șerban și Duca trebuiră să meargă cu ostașii lor, cum s'a spus, la Dohan-Ghecet⁵.

În 1680, când începură în Țara-Românească prigoanările care aduseră moartea lui Hrizea și chinuirea altora din vechii adversari politici⁶, Dosoftei al Moldovei trecea la prefacerea în prosă a Psaltirii, căreia în tipar i se pune în față textul slavon, așa încât să se poată întrebuița și pentru slujbă ca și pentru ceteră⁷. O frumoasă lucrare în cea mai simpatică literă măruntă, rotundă. Artisticul frontispiciu înfățișează, poate nu

Erbiceanu; Iorga, *Ist. Bis.*, I, pp. 385-6. Pentru legăturile lui Cariofil cu Șerban, Iorga, *Doc. grecești*, I, pp. 223-4, no. cccxii.

¹ Nicolae Costin, p. 17.

² Iorga, *Inscripții*, I, p. 305; *Doc. grecești*, I, p. 207. Privilegiul de stavropighie al Patriarhului ecumenic; *ibid.*, p. 224 și urm., no. cccxiii. Cf. al lui Dosoftei de Ierusalim (April 1680); *ibid.*, p. 231 și urm., no. cccxv. V. și n-le următoare.

³ Iorga, *Inscripții*, I, p. 277, no. 657 (an 1683). Cf. Iorga, *Arts mineurs*, II.

⁴ Cele două cronici ale țării; Iorga, *Despre Cantacuzini*, pp. cxxv-vii.

⁵ V. mai sus.

⁶ Cele două cronici muntene.

⁷ Bianu și Hodoș, *I. c.*, pp. 226-30

fără o intenție simbolică, — date fiind împrejurările, cu neconținut crescutele greutăți de la Turci, de care se plânge cronica lui Liudescu¹—, lupta, prefăcută în realități militare contemporane, a lui David cu Goliat, scris „Goliat“. Și data aceasta, se îndreptățește tălmăcirea prin nevoia înțelegerii, căci „grădina încuiată și fântâna pecethuită, de dânsese de-amândouă ce folosu-i²?“. Și se proclamă fășiș căderea vechiului slavonism: „și acia pușfână sârbie ce o învăța de 'ntălegia, încă s'au părăsât în țară“. Și „cine grăiaște în limbă roage-să sâ poată spune și de înțeles“, spune Sf. Pavel, adus înainte și aici.

Dar acum Teodosie al Ungrovlahiei vrea să aibă, la rândul său, o *Liturghie*, care se publică în Iulie al aceluiași an, după tipăritura moldovenească din April. Șerban, acuma „Șerban B.“ adevă: „Basarab“, o opune acesteia și primește o laudă în versuri în care el e arătat

Că de spre tată trage d'înpărăție

Și despre mumă așijderea de Domnie³.

Se declară că traducerea a fost făcută din grecește, și tonul stăpânit, sigur al Prefetei, semnate de Mitropolit, ar dovedi că aici lucruse, nu știința de carte, mult mai modestă, a lui Teodosie, ci, cum o arată și notele marginale, cineva cu o pregătire mult superioară.

Putem bănuși pe acel frate domnesc, purtat până acum prin multe rosturi politice, care, după studiile sale grecești la Adrianopol și Constantinopol (de la 1665), la un Gherasim de Creta și supt un Dionisie de la metohul Ierusalimului, fiind încredințat lui Lascarachi Ruset, capuchehaiaua țării⁴, cunoscut la 1667 Veneția și trecut de acolo la Padova, unde primi, de la un Albano Albanese, filosof, de la matematicul Bonvici, de la Antonio dall' Acqua⁵, având de tovarăș pe Sasul Martin Hermann, prin care s'a putut lămuri despre rosturi

¹ Pp. 20-1.

² Ca limbă, găsim și forma „sintă“ pentru „sfântă“; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 228. Lucrul e al unui călugăr de la Bisericiani, Mitrofan, pe care-l vom mai întâlni; *ibid.*, p. 230, no. 7.

³ *Ibid.*, p. 231.

⁴ Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București 1901, p. 12.

⁵ V. și R. Ortiz. *Per la storia della cultura italiana in România*, București 1916.

ardelene¹, o inițiere școlară și științifică. una așa de temeinică, încât îi ramaseră însușiri pe care nu le avuse până atunci nimeni dintre Români: larga frasă italiană a Renașterii, cu toate măiestrele ei sinuosități, simțul fin în alegerea cuvintelor, un orizont cultural mai vast, permițându-i asămănările cele mai potrivite, și acea umanitate pe care n'o putea da cărturăria noastră bisericească și nici împrumutul de la literatura polonă a timpului².

Inițiativa Stolnicului, dacă n'î chiar opera lui de traducător, căci, pentru a o descoperi, ar trebui o cercetare minuțioasă a țesăturii de stil, cea ce nu s'a făcut până acum cu niciuna din vechile noastre cărți sacre sau de slujbă, de și unele din ele, cum e *Apostolul* tipărit de Coresi la 1563, arată mari însușiri de scriitor la cel care a putut preface așa de bine una din operele cele mai grele ale Scripturii, se poate admite și pentru *Evanghelia munteană* din 1682, luată și ea după originalul grec. Data aceasta, apare ca sprijinitor, stând în fața lui Duca, de pe urma căruija iese o întreagă literatură, însuși Șerban-Vodă. și mândria lui se înfățișează și în titlul chiar al frumoasei publicații ilustrate pe care o ocrotește pajurea imperială a Bizanțului, dominând bietul coif muntean: „prea-luminatul și prea-înmălțatul Domn și oblăduitoriu a toată Țara-Rumânească Io Șerban Cantacuzino Voevod. adevăratul nepot prea-bunului bătrân“. Iată deci sensul lui „bătrân“, și pentru vechiul Mircea, — „Șarban Băsarabă“ nu Basarab, „Voevod“, și asupra acestei descendențe se apasă astfel puternic, pe când grecescul nume al tatălui figurează numai ca o inițială. În legătură cu planurile mai depărtate ale lui Șerban e și acea interpretare a titlului Mitropoliei muntene: „Mitropolitul țării și exarh laturilor“, nu „plaiurilor“, cea ce înseamnă o nouă traducere, dar și o *pretenție asupra unei părți de Ardeil*, reclamata, cum am văzut, și de Grigore Ghica. și de aici a rezultat acea ruptură cu Apaffy. ale cărui urmări asupra Bisericii ardelenene vor fi presintate când se va trata despre atitudinea Monarhiei cantacuzinești,

¹ Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 10.

² *Ibid.*, și *Is. liț rom.*, I

cu împărătești roșturi, în această cruciată, ce stătea să se deslănțuiască.

Noua tipăritură, cu data de la Hristos, pomenește, de altfel, pe Teodosie numai ca „ispravnic“, deci supraveghetor, și el nu iscălește prefața, în care vorbește mândrul Domn însuși, aspru învingător al dușmanilor săi din lăuntru și represinant al unor strămoși cari nu sânt numai din această țară a moștenirii basărăbești. Clare și puternice, aceste câteva pagini de recomandare arată un condeiu meșter și un om pe deplin slăpân pe ideile sale. Se arată că potrivirea pentru slujbă s'a făcut după textul grecesc de alt frate, Iordachi Stolnicul¹. Și frumoasele, energicele chipuri ale evangheliștilor, cu totul deosebite de cele, tratate aspru, în manieră galițiană, înseamnă acea influență apuseana de care era slăpânit și fratele Mihai, despre care „genealogia“ familiei spune că a fost și prin Viena, și care influență se observă într'o nouă artă, de armonios „stil cantacuzinesc“² și mai ales în bogăția unei sculpturi de o nesfârșită varietate și de o mare îndrăzneală tehnică, și tot așa în noua pictură, fără impresionanta severitate ieratică, pictură întocmită după modelele venețiene, prin ușurința fluidă a figurilor mai răpede și mai „profan“ schițate pe un dulce fond de albastru palid.

Cu aceleași frumoase ilustrații, datorite icromonahului Damaschin „Gherbert“, se dă la 1683, *Apostolul* bucureștean, altă traducere din grecește³. Aceiași prefață donnească, în care se pun alături ca strămoși „marii Cantacuzinești, carii cu mare facere de bine s'au arătat neamului creștinesc“, la Bizanț, și „cei mari și vechi [œ] să pomenescu Băsărăbești“. „Știuți și învățați, carii s'au întâmplat dascalii“ au continuat opera pregătirii Noului Testament.

Șerban pregătia, după sfaturile și supt conducerea fratelui său Constantin, marea operă a Biblicii bucureștene, sprijinită pe lucrarea făcută, cu vre-o douăzeci de ani în urmă, de Nicolae Milescu, dar până la acel moment culminant, și ultim, al Domniei lui care e anul 1688, moment care va fi cuprins în altă dezvoltare, teascurile multene, consacrate, cum

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 249-51. „Tiparic“ e un Chiriac, Român.

² Cum îl numește d. N. Gluca-Budești.

³ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 258-61.

se vede, numai acestei pregătiri a unei monumentale retraduceri și armonisări, nu mai dau nimic. În schimb, fecunda activitate a lui Dosoftei grămădește în Moldova tipăriturile.

Molitvenicul de 'nșales, Cartea de rugăciuni, de mult timp în lucru, cum s'a arătat, apare încă din 1681, anul în care, precum vom vedea, Duca, devenit Hatman al Ucrainei turcești, — și având în perspectivă un fel de Hătmănie a tuturor Cazacilor —, își făcuse o adevărată intrare triumfală, sigură de izbândă, la Constantinopol, unde dădu astfel dovada credinței și încrederii sale. Și aici se arată, și prin intercalarea de cuvinte grecești în Prefață, că, în locul vechilor versiuni din slavonește, s'a recurs la textul primitiv elenic¹.

Acuma se introduce un element nou, în vremea când Miron Costin își alcătuisese cea d'întăiu formă, în limba polonă, cetilă curent de Dosoftei, a privirii generale asupra istoriei neamului. Lăudând încă odată dărnicia bogatului său Domn, Mitropolitul se simte dator a înfățișa cetitorilor, în noi versuri, care nu mai sânt cele scurte ale ritmului popular, întregul șir al înaintașilor acestuia. Și iată cum se urmează la dânsul aceia cari

pus-au nevointă

De-au învățatu-și țara direaptă 'n credință,
Pravoslavnica leage fiind necorcită.

Dragoș vine cel d'întăiu ca descălecător. E un urmaș al Romei:

Să trage de pre sânge rudă 'mpărătească.

Deci Biserica, la rândul ei, proclamă crezul care fusese până acum al mirenilor. Se urmează apoi cu datele pomelnicelor, încercând și identificări ca aceia, greșită, între Fedor Rusul și Lațco, dar culegând și nume neștiute de Doamnă, ca Maria a lui Bogdan și Ana a lui Lațcu. Pe Petru-Vodă, presintat muntenesște: „Pătru“, Dosoftei îl numește bine „Mușalin“ adecă „al Mușatei“, pe care n'are de unde s'o cunoască. Și mențiuini de texte documentare se adaugă, ca pentru titlul lui Roman-Vodă:

Acesta 'ce să scrie 'ntr'a' țărâi urice

¹ Pentru alte Molitvenice: sec. XVI, ms. 275 al Bibl. Ac.; *Cat.*, I, p. 623; sec. XVII, ms. 288; *Cat.*, I, pp. 634-5. Cel din 1686. Orșova; *ibid.*, II, p. 289.

Mare samodrăjaveţ (*sic*) şi 'n bună ferice,
C'a stăpănit-uşi ţara din plai până 'n Mare.

Alexandru-cel-Bun e lăudat pentru fundaţiile lui bisericesti şi pentru aducerea acelor moaşte ale Sfântului Ioan cel Nou pe care el, Dosoftei, va ajunge apoi a le trece ca pribeag în Polonia. Ştefan apare ca luptător, dar şi ca marele ctitor al tuturor vremilor.

... nu numai prin sate şi pre la oraşe,

Ce şi prin munţi şi codri, lui Hristos sălaşe.

La urmaşi se ţine în samă, fireşte, peste războaie, de răvna lor de ctitori la biserici şi mănăstiri şi nu se uită, fireşte, la Petru Rareş, zidiirea Pobratei, de unde a plecat poetul mitropolit. Petru Şchiopul, cel „fără prihană“, lasă şi el „slăvită pomană“, şi Galata lui apare „pentru ospetă cu masa tot gata“¹. Ajungând la Duca şi la Doamna Anastasia, nu se uită blândeţa trecătorului Domn Iliaş-Vodă. E curios că Petriceicu, multă vreme încă viu în Polonia, unde a luat pe străina Mariana, pomenită şi ea, ca Maria, e trecut şi el printre aceia cari „îşi au partea în cer“. Se găseşte o laudă şi pentru ridiculul Constantinopolitan petrecător Dumitraşcu Cantacuzino, care va reveni, şi i se atribuie ca merit severitatea:

Lui Dumitraşcu-Vodă bine să să dzacă,

Că ceartă pre viclianii, de la diate frică.

Şi tot aşa se atribuie, ori numai se menesc, fericirile cereşti lui Antonie Ruseţ, care, pentru lucrul de la Sfântul Nicolae, îşi are partea sa de gloriificare:

C'au lăsat-uşi pomană câtă au putut face.

Până ce, la urmă, e rugăciunea pentru copiii Domnului din Scaun: Constantin, Matei, Ecaterina, cea logodită cu Ştefan, fiul lui Radu Iliaş, mare nuntă „bogată în petreceri“², şi celelalte fiice, nenumite³.

¹ Aluţie la cele ce se dau de curând de către Domn.

² Constantin Căpitanul, pp. 158-9. Duca încercă să strice logodna, dându-şi fata după un Grec, Iordachi Muselimul, şi un proces se desfăşură la Constantinopol, din care Ştefan ieşi biruitor şi Duca trebui să-şi aducă, la 1681, ginerele în ţară şi să facă nunta; *ibid.*, pp. 201-2. V. şi Cronicile Moldovei (Nicolae Costin, p. 21).

³ La *Molitvenic* şi apoi la *Parimii* din 1683. Reprodus în Biau şi Hodoş, *l. c.*, pp. 264-8, şi în Kogălniceanu, *Letopisişite*, III,

Nu lipsesc, din sentimentul de recunoștință al lucrătorilor,— Mitrofan adăugându-și doi mireni, Ursul și Nicolae —, versuri în cinstea lui Ionașcu Bilevici, care a adus tipografia, „tiparele de Mosc“¹.

O operă de o mare întindere și de un curaj puțin obișnuit fu întreprinsă îndată: Viețile Sfinților sau „Viața și petriaceria svinților“, „*Proloagele tuturor svinților*“, și cea mai mare, mai fericită din ostenele lui Dosoftei, sânguitoare strângere de biografii, luate nu de-a dreptul din marea colecție bizantină, ci prin resumate grecești moderne, dar și din texte slavone².

Prefața, îndreptată către „Domnul Țării Moldovei și Ucrainei“, ca și cum n’ar fi vorba decât de o singură stăpânire, n’are de sigur claritatea și măsura acelor care sânt ieșite din condeiul unui om cu pregătirea lui Constantin Cantacuzino, și nu lipsesc nici aici neologisme care n’au putut fi primite ca „însufletate“, „umilenii“; dar avem și „partnici“, „cinonacialnic“, „bogonosnic“, „ocinător“, „a să polzui“, și elemente din latinește ca „formă“. E vorba însă de o mare și rodnică silință pe care Dosoftei o arală cu a fost începută de mulți ani de zile, înșirând și Domnii cari, în răpedea lor trecere, l-au îndemnat și sprijinit, de la Ghica-Vodă cel bătrân, fără a lăsa la o parte pe niciunul dintre dânsii, ba chiar și „boiarii țărâi“, cari cu toții au ținut, „în acești viaci grei a țărâi“, să se adauge această voluminoasă culegere în mai multe volume, care va ocupa tiparul moldovenesc cinci ani de zile, de la 1682 la 1686. Traducătorul e mândru că a putut da pentru cătire această publicație care „nu spune de petrecăniile și puterile Împăraților și a’ Chesarilor ș’ a’ Crailor ș’ a’ Domnilor, nice de vitejiile și izbândile Hatmanilor, nice de nevoițele vitiajilor și ghârâțâlor (*sic*) lumești, ce de nevoițele și biruințele și izbândile (*sic*) a vitiajilor Împăratului și Domnului ceresc, de-a căroro nevoițe îngerii să minuncadză cum ei putură de să nevoiră

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 238-40. În foaia de titlu de la *Viețile Sfinților* se arată recunoștința Patriarhului moscovit Ioachim pentru darul tiparului.

² V. Iorga, *Ist. lit.*, I; *Ist. Bis.*, I,

și biruiră a bate război așa de minunat peste toată minunia și cinstit preste toată cinstia“¹

În fața acestei hărnicii fără păreche celalt Dosoftei, al Ierusalimului, se simți scăzut, în mândria sa neo-clenică. Mărturisește însuși această gelosie. El făcu deci tot ce-i era cu putință ca să aduca, de bună samă de la Veneția, unde nu s'a întrerupt niciodată tiparul grecesc, literele cu care, prin Mitrofan, voia să înceapă un alt șir de publicații, care urmăresc cu totul altceva decât luminarea unui restrâns cerc de cetitori în lumea lui Duca-Vodă și a lui Șerban Cantacuzino. Patriarhul ierosolimitan n'avea nici râvna lui Panaioli Nikusios, care întrebuița întorsături de frasă clasice și se prezenta ca un adevărat neo-alexandrin, de formație laică, pentru monumentele literare ale antichității, care se pare să nu-i fi zis nimic. Era, din cauza luptelor cu călugării latini, puternic susținuți atunci de Franța, la Sfântul Mormânt, un fanatic dușman al catolicismului, contra căruia căuta arme în toată tradiția literară a ortodoxiei.

Începu 1682), în tiparnița d. la Celățuia, cea românească fiind la Mitropolie, — cu opera „contra primatului Papei“ a înaintașului său, Nectarie². Prefața glorifică pe Duca, stăpân nu numai în Ucraina, dar și în „locuri vecine“. El e rupt din legătura cu o țară mică și, legal de Vasile-Vodă, se prezintă ca un împărătesc sprijinitor al întregii ortodoxii. Vasile i-a fost, figurat, „părinte“, dar el a izbutit să-l întreacă

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 245. Lucrul îl face Mitrofan, cu ajutoarele sale Pavel, Ursul și Andrei. Se menționează ca o ajutoare și o mareșală polonă de Starodub, interesantă dovada a legăturilor Mitropolitului cu Polonia; *ibid.*, p. 246. De cum înainte însa cărțile de *Vieți de Sfinți* traduse și în secolul al XVII-lea; *Cat. ms. Ac. Rom.*, II, pp. 42-3, no. 33; *Vieți de sfinți* în românește încă din secolul al XVI-lea. Iorga, *Studii și doc.*, XXI, p. 22 și urm., cu *Munni ale Precistei*, rămân închise în mănăstirile paisiene până se va ajunge la publicațiile integrale, foarte îngrijite, de la Neamț V. și ms. 272 al Ac. Rom.; *Cat.*, I, p. 691. Cele de mucenicie până la *Patimile Sf. Gheorghe*, de Varolomei Măzăreanu și protopopul de Rădăuși Teodor, în 1779, au aceeași soartă. În sfârșit un cerc de cetitori vast, dar bine mărgenit, va răsări pentru *Viețile de schivnici* ale unui Isaac S'rul. V. și ms. 297 al Ac. Rom.; *Cat.*, I, pp. 641-2.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, I, p. 251 și urm., no. 75.

în virtuți, cum e, de alminterea, și legea firii. Acela a izbutit să înfrângă pe calvinii din Rusia Mică prin sinodul de la Iași; Duca, acum, prin tipografia grecească, rechemă la dreapta credință pe aceiași vecini de limbă rusească, mântuiți astfel din mrejele catolicismului. Prin aceste arme se apără din nou, în altă direcție, ortodoxia.

Ajungând, în introducere, la Nectarie, se arată cum acesta a venit și la Vasile, în chestia conflictului Patriarhiei din Alexandria cu călugării de la Muntele Sinai. Mai târziu, când a fost vorba de a se alege un Patriarh la Ierusalim, sfatul s'a făcut la Melohul Sfântului Mormânt din Constantinopol între delegații Bisericii văduvite și „ai lui Vasile Voevod“, fiind de față și Panajot Nikusios și alte persoane de influență. Se arată petrecerea noului Patriarh în Moldova supț Istrate Dabija¹.

O mare operă masivă a urmat, pavăza bizantină a ortodoxiei contra vechilor eresii, Simion de Tesalonic. Pentru o astfel de tipăritură, așa de întinsă și importantă, s'a crezut necesară aducerea la Iași a însuși notariului Marii Biserici constantinopolitane, Ioan Molybdos, Dosoftei el însuși aflându-se în acel moment la Adrianopol².

Dar tipografia grecească se opri aici, pe când Dosoftei își continuă publicațiile. Fiind în Iași la 1683 Patriarhul Partenie de Alexandria, cu binecuvântarea lui se dă o nouă ediție a *Liturghiei*, întovărășită de câteva rugăciuni³, poate și un *Octoih* și în sfârșit, în acest an de mari schimbări în lume, *Parimiile preste an* sau *Profitologhion*, cu explicația „parimiile și proceștiile preste an ce să citească în sfânta Biseriarică“ sau „la sărbători și la praznice ce îmblă cu mineiul“⁴.

¹ Raporturi se căutaseră de Greci din străinătate și cu Domni așa de puțin întemeiați ca Antonie-Vodă Roseț, căruia i se dedică la 1677 o *Ἐπιτομή τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας* de Nectarie Cretanul, îngrijită de un Cretan venețian, Ambrosiu Gradenigo, și tipărită la cunoscutul Glykys, în Veneția. — La 1665 murise în Țara-Românească un Patriarh de Ohrida; Gelzer, *Achrida*, p. 26 după istoricii bisericesti ruși Muraviev și Golubinschi).

² *Ibid.*, pp. 273-5. În dedicația către Duca traducătorul se întreabă ce e *καθάρως*; e termenul solemn pentru „stăpânitor“.

³ *Ibid.*, pp. 262-3, no. 77.

⁴ *Ibid.*, p. 263 și urm.

CARTEA a V-a

ROMÂNII ȘI NOUA CRUCIATĂ
APUSEANĂ

CAPITOLUL I-ii.

Legăturile țarilor românești cu vecinii creștini până la despresurarea Vienei ¹

În noua sa Domnie moldovenească Duca-Vodă s'a mărgenit la legăturile cu supușii cari nu-l iubiau și nu i-au păstrat nicio bună amintire. Marele negustor ce era, căuta să-și întindă și mai mult legăturile de afaceri, vânzându-și în Polonia boii și „potașul“ ieșit din arderea cojii de stejar de prin vechii codri moldovenești.

La 1681 el făcu acel drum constantinopolitan pe care, *fără a fi întovărășit de boieri*, ca un Radu Leon, sau cum a făcut, în speranța unei confirmări, unui „mucarer“, cum se zicea în turcește, a încercat-o Antonie-Vodă din Popești, crezând că poate să-l încerce fără primejdie. Acolo, la Constantinopol, cum cărmuirea fratelui lui Timuș, Gheorghe sau Iurașco, se arăta imposibilă, el ceru, din mândrie, dar și cu gândul de a face o mare gospodărie nouă prin locuri de pământ negru până atunci neexploatate, aceasta nouă Ucraină, pe care o și căștigă, fiind înveșmântat cu un caftan de Hatmănie și înzestrat cu încă un tuiu ca semn al noii demnități. Moldovenii, în cea mai mare parte dușmani ai Domnului-negustor, au fost totuși și ei măguliți când Domnul lor a ajuns astfel „stăpân a două țări“, citându-i și titlul îndoit. Dar el nu încredință guvernarea noii dominații boierilor săi de acasă, ci așează pe un Grec slavizat, Iani Gredimici. Un Sfat de Cazaci îl încunjură în reședința lui de la Nimirov, de

¹ V., pentru politica generală, și D. Levi-Weiss, *Le relazioni fra Venezia e la Turchia dal 1670 al 1684 e la formazione della sacra lega*, în *Archivio veneto-tridentino*, VII (1925), VIII (1926).

care se ținea, la Nistru, și Țicanovca. Dar limba în care se redactează documentele e cea românească¹.

El merse însuși să cerceteze această Ucraină ce i se încredinșase². Era întovărășit de Doamna Anastasia, de ginerele Ștefan, și o întreagă oaste trecu Nistrul, dincolo de care, în locuri unde erau și atunci multe mii de Moldoveni emigrați în libertate și unde stătu atâta timp, mulțămită, domnița Ruxandra, soția lui Timuș, se întindea deci o putere care pleca de la Iași. Regiunea se ridică îndată la o mai înaltă treaptă de civilizație, cu casele domnești de la acea „Țicănaucă“ în față cu Soroca, cu altele pe Bug, la Nimirov, unde „au început a-și face stupi, vaci, oi, pluguri de boi pre la toate târgurile de pe ceia parte de Nistru“, pe lângă „velnițe cu horiloă, de bere și de altele“, fabricând și mișed cu miere moldovenească pentru Cazacii bucuroși și de o astfel de băutură amănitoare. Și se răspândia zvonul că atâta cheltuială și o ctilorie ecumenică așa de vaslă nu puteau să însemne decât gândul bătrânului de a trece acolo, legându-se apoi cu Moscova, care i-ar fi ultimul refugiu creștin³.

De fapt între el și țară se rupsesse orice legătură. Mai mult decât Monarhia de partid a lui Șerban Cantacuzino, această Monarhie de dominație economică, urmărind pe fiecare, boier și om de jos, indigen și străin, cu „hârțiile“ ei, apăsa peste măsură. Cronicarii contemporani înfățișează boieri puși la închisoare, ca Teodor Paladie, dintr'un neam nou, Teodosie Dubau, Chiriac Sturdza, Contăș, Ursachi, Maré Vistier, aruncat îndată în cea mai grea suferință, „desbrăcat cu pielea, legat la stâlp la ger“, pe lângă jupănese ale altor boieri, între care și o „a doua vară a Doamnei“⁴. O emigrare se produse,

¹ Iorga, *Ucraina moldovenească*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXV. Pentru întorsul de la Constantinopol, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1378, no. MMDXXIV.

² Avea și misiunea de a o mări; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 132, nota 2.

³ Nicolae Costin, p. 22.

⁴ *Ibid.* O mare parte dintre acești boieri, împreună cu Miron Costin și cu Nicolae și Ion Racoviță, cu Hăbășescu și Lupășcu Buhuș, cu Toderașcu Rusu, la 1666; Ghibănescu, *Surele și izvoade*, III, p. 261, no. ccxxxii. Pentru Chiriac Sturdza, *ibid.*, p. 266, no. ccxxxv. Contăș ca Mare Stolnic; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1365-6,

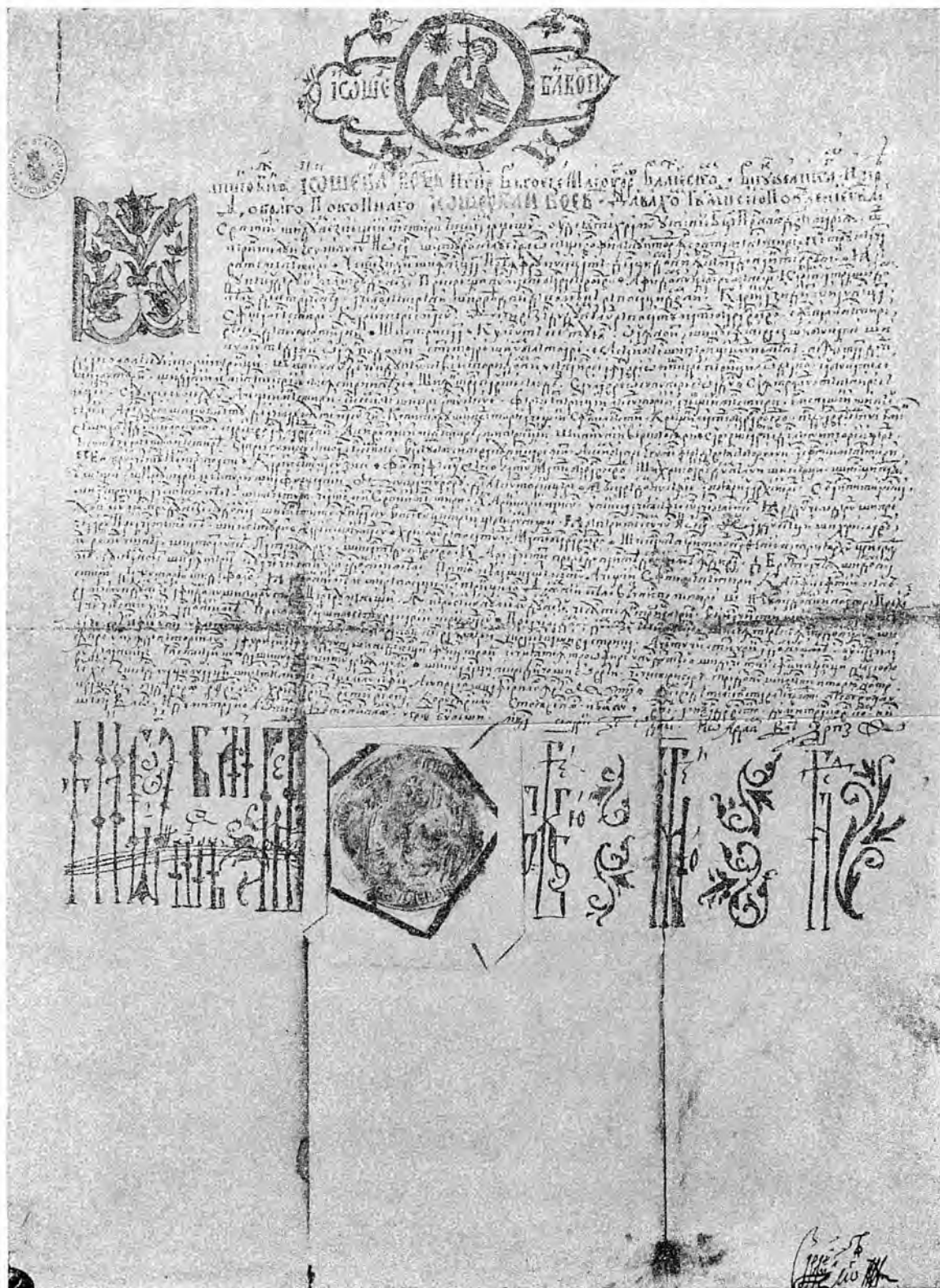

Fig. 29. — Document dela Șerban Cantacuzino (1679).

care duse în Polonia pe acest Tudosie Dubău, cunoscut mai ales prin înădirea cronicii Moldovei, pe Medelnicerul Savel Zmucilă, cu fratele Gheorghe, un Gavril Neniul, un Moșoc, un Murguleț, un Ilie Drăgușescu. Mare Armaș¹. Intre Domn și Ursachi erau de sigur vechi socoteli bănești², pe când Dubău și Sturdza puteau fi bănuși de trădare, dar tinerii boieri cari părăsiră țara căutau înainte de toate un loc de luptă unde să-și poată arăta vilejia. Toader Paladie fu însă lăsat apoi, în 1683, ispravnic de Scaun³. De fapt, cum Duca trimesese în 1681 pâriși la Poartă contra lui Șerban, acesta făcea să treacă în Polonia pe Ilie Drăgușescu⁴.

În ce privește, acum, alte legături, pentru dănsul și al lui, Apaffy nu era „Craiu“ respectat al vechilor vremii, ci un vecin de aceiași treaptă, decât care chiar, ca avere, ca prestigiu, — fără a mai vorbi de vrâstă, — Duca se simțea superior. Din partea sa, Vornicul de Câmpulung, care e atunci Stolnicul Națu, scrie ca „la cinstul al nostru bun și iubit ca un fiu sufletește“ lui Nicolae Apaffy, fratele prințului, și fiul lui Națu, Alexandru, e tratat în scrisoare de „fratele Măriei Tale“: se cer de la „fiul sufletesc“ și știri despre „Nemți“⁵.

Intre sistemul lui Duca și al lui Cantacuzino nu era în fond nicio deosebire. Un raport catolic din Țara-Românească lămurște. Pe când supt Antonie, spune scriitorul anonim, „Domnul era o umbră de Domn“, Șerban, ca Spătar, Mareș și Crețulescu fiind Domnii cei adevărați, acum se vând dregătoriile,

no. MCCCCXCVII 1676, alături de Preda Dragușescu, Vistier). Toader Paladie apare în 1683 ca singurul credincios al Doamnei; Nicolae Costin, p. 27. Deci marea prigonire pare a fi exagerată. Va fi fost o neînțelegere trecătoare pentru afaceri de bani.

¹ N. Costin, p. 23; Neculce, p. 216.

² Pentru procesul lui cu Blaban din Liov, I. Bogdan. *Doc. Pol.*, III. Pentru pribegi v. și Neculce, p. 215; Muste, în *Letopisițe*, III, p. 21; Hurmuzaki, *Fragm.*, III, p. 225.

³ N. Costin, p. 25.

⁴ *Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, p. 232.

⁵ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1366. no. MCCCCXCVIII Pentru legăturile lui Națu cu Ardealul, unde e trimes ca sol la 1677, *ibid.*, p. 1367 și urm. Pentru urmașul la Câmpulung, *ibid.*, p. 1370, no. MMDIX. Scrisorile lui, puse la 1684, *ibid.*, pp. 1395-6, n-le MMDLXV-VI, trebuie să fie deci din 1673.

noul numit având să se plătească de la țară, și se chinuiește lumea rău platnică prin legarea de par în mijlocul iernii și în arșița verii¹.

Dar Duca n'a avut până la 1683 nicio politică a lui peste hotarele de către creștinătate. Altfel, Cantacuzinul din București. De și asigurase, la numire, pe Apaffy de prietenia sa, el avea legături cu opoziția ardeleană, și Ardealul, unde voise cândva să se așeze, îi stătea neconținut înaintea ochilor. Pe când de atâta vreme nu mai funcționa o episcopie de Vad în legătură cu Moldova, Vlădici ardeleni veniau la Târgoviște, apoi la București, pentru sfințire și indoctrinare². În petrecerea lui dincolo de munți, Șerban a cunoscut firește pe mitropolitul Sava. De aceea, îndată după așezarea sa în Scaun, el ceru lui Apaffy, care îngăduise ca șeful Bisericii să fie chemat la răspundere pentru gestiunea sa în ce privește școala, despre care nu știm nimic, și o tipografie, la care se lucra deci, dar care nu dădu opere până la 1683, *ceia ce arată puțină dispoziție în a servi printr'însa calvinismul impus*, întărirea acestuia, care fu acordată la 24 Octombrie 1679, și dieta o confirmă în Ianuar al anului următor³. Domnul muntean și mitropolitul Ardealului și al părților vecine se înțelegeau și în ce privește direcția politică pe care deocamdată n'o puteau vădi. Fratele lui Sava, aventurosul spirit care era Gheorghe, *tindea să învie nația sârbească, pe care o socotia ca a sa, să-i dea un Stat*, ca în acel trecut pe care-l cunoștea și căruia-i închină o lucrare în românește, să fie deci el, ca alt Brancovici, tot Gheorghe, pe care-l aflase în cercetarea cronicilor și cu care n'avea, de sigur, nicio legătură de familie, Despot al Sârbilor⁴. Iar Șerban-Vodă visa de învierea Impărăției bizantine prin armele Imparatului apusean și se vedea așezat în acel Constantinopol unde i se

¹ După Engel, *Gesch. der Wallachei, Mag. Istoric*, V, p. 35 și urm.

² În schimb și din Ardealul mitropolitului Teodosie vin dascăli, ca un Gheorghe Romășanul (din Romos) în Moldova; Ghibănescu, *o. c.*, III, p. 79, no. 85.

³ V. Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 289 și urm.; *Arhivul*, p. 951, pe lângă lucrările lui Mangra și Bunea, citate.

⁴ V. și I. Radonić, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVI.

făceau case care trebuiau să biruie în strălucirea lor pe ale lui Vasile-Vodă, în care se așezase trimesul habsburgic, Leslie, și pe ale lui Duca. Un întreg cler franciscan, de propagandă și de înțelire, începuse încă de atunci a lucra pe lângă dânsul, și în această operă creștină se amestecaseră Francesi, ca Antide Dumod, Italiani, ca episcopul de Nicopol, în locul Bulgarilor, Slavilor, cari fuseseră întrebuințați până atunci.

Nu putem urmări firele legăturilor secrete ale Cantacuzinului cu Imperialii, dar ele duseră la o tensiune a raporturilor cu Apaffy, și acela care trebuia să plătească era mitropolitul Ardealului¹. Prigonirile contra lui începură. Urmărirea lui Sava nu se făcu nici pentru motive religioase, nici pentru legături politice, ci supt cuvânt de malversații și mai ales pe temeiul părilor ridicate contra lui, Sârbul, de unii nobili români, de un vechiu, sincer și une ori fanatic calvinism, cari-l bănuiau că el, călătorul de odinioară la Moscova, a rămas în sufletul său un nezguduit ortodox².

Că a fost un proces de moștenire a fondurilor, proces în continuare, o arată sechestrarea la Brașov în folosul Craiului, în Februar 1680, a cailor „Vlădicai valah“³. Sava căutase un refugiu la Munteni și, nu se poate vedea în ce împrejurări, fusese adus a se întoarce. Era bolnav la Bălgrad, în reședința sa, când un nou sinod, la un an după celalt, îl luă în cercetare. Apaffy era represintat prin „jurații și titorii“ pe cari, după sistemul calvin, îi impusese Mitropoliei, un mirean: Pavel Enciu, și prin protopopii, câștigați de superintendentul calvin de acolo, din Bălgrad, și din regiunea dominată de Reforma religioasă: Deva, Vinț, Ormeniș. De la sinod se trecu la o comisie de judecată, în care protopopul de Vinț stătea lângă protonotariul prințului și lângă un pastor calvin.

¹ V. Iovan Radonić, *Graful Gheorghe Brancovici* sârbește; v. și largul resumat, de d. Silviu Dragomir, în *Neamul Românesc Literar*, 1911, pp. 429 și urm., 445 și urm., 461 și urm., 476 și urm.). Încă de la 7 Iulie 1683 Gheorghe Brancovici ar fi căpătat titlul de baron de la Împărat; *l. ult. cit.*, p. 493. La Moscova, Gheorghe a putut să cunoască planurile panslaviste ale unui Crijanici; *ibid.*, pp. 461-2; P. P. Panaitescu, *Milescu*.

² Cf. și Lupaș, *Principele Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici*; *Mem. Ac. Rom.*, 1913.

³ Iorga, *Socotelile Brasovului*, l. c., la această dată.

Din partea celorlalți Români, cari țineau la neclintita ortodoxie în legătură cu țările libere și cu Grecii așezați în ele, era acel bogat negustor Pater Ianăș, și el deci un nemeș, cărui i se dăduse ca urmaș unul din acei nemeși calvinisanți, un om de o cultură ce i-o învederează și scrisul, Iosif Budai, care se intitula de Piskincz¹, care-și avea și moșii în Țara-Românească².

Condamnat, la 2 Iulie, Sava fu încredințat pentru pedeapsă dregătorilor unguri, cari nu-l cruțară cu brutalitatea lor. Iar „Vlădica Iosif“, Român adevărat, dar calvin de convingere și de tradiție, având ca înaintaș pe alt mitropolit, cel de pe lângă Barcsai, trebui să meargă însă, păstrându-se vechiul compromis, la București pentru întărire.

Aici nu i se tăgăduiră cele convenite după datină, dar textul întăririi lui duhovnicești cuprinde o aspră critică a celor hotărâte în Ardeal de Apaffy, cărui nu i se mai zicea numai Craiu, ci și „cel ce domnește acolo“. Iar în judecata, sprijinită pe simple „năpăști“, a acelor „oameni slobozi“, cari deci nu puteau fi oprți în orice acțiune a lor, nu s'a dorit amestecul cui ar fi avut chemare a spune și ei un cuvânt: „nepohtindu judecată de aiurea“. Iosif e recunoscut, pentru că a fost ales legal de protopopi și de creștinii cari sânt calificați de „pravoslavnici“, ca să nu fie deci nicio bănuială de eresie, și pentru că nici Scaunul nu putea să rămâie neocupat, „vădov“ și nici „nu putea cel mai demainte să-și dobândească Scaunul“, dar aceasta nu pentru păcatele lui, ci „pentru nenumăratele obiceiuri și tocmeale ce are republica țării Ardealului“. Aceste „obiceiuri și tocmeale“ le cunoștea bine Teodosie Ardeleanul, mitropolit al Țării-Românești, dar, dacă e vorba și de „republică“, se simte că a dictat altcineva decât un cleric, și anume aceia cari, cu Constantin Cantacuzino în frunte, stăteau în jurul Domnului³.

De și i se dădu lui Iosif „zaconicul“ cerut și el își începu rosturile episcopale, afacerea nu ăra socotită de loc ca ispră-

¹ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1376, no. MMDXX.

² Un „Istratie, nepotul lui Patri Ianăș de Belgrad“. în Iorga. *Doc. Ard.*, II, p. 1396, no. MMDLXVIII.

³ *Cronica Sfântă*, ediția Ghenadie Enăceanu. Cf. Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 234-5; N. Popea, *Vechea Mitropolie*, pp. 7-8.

Вішорн, и, асвпа СЕМЕАВ АМННАТВАД, ШИ ПІЦАТВАВ
 ДОМНЬ ІСШЕВАНЬ К: Б: БОЕВО.

ІС
 К
 Б
 Д
 П

Ш
 Б
 Д
 Ф

Филозофін то нумект . Пре Грнпсорь ашвотъ .
 Марь поведъ зинь ашн . Арзничіоко де Протн .
 Асвце а мзндъ нуданъ . Пре Домнвалъ ШЕВАНЬ БО БОДЪ .
 Арзничіоко шн нт мзндъ . Деспре те вичъ сзчрѣце .
 Деспре ашн Грнпсорь . Нт мзндъ те ашн протн сн .
 Марь поведъ деспре мзндъ . Сдрелнрѣ те Домнвалъ

Fig. 30. — Pagina de tipăritură de la Șerban Cantacuzino.

vită. Șerban scrisese lui Apafy, arătând că el ar fi avut dreptul să judece procesul, în Țara-Românească¹. După stăruința lui Gheorghe Brancovici și a lui Rađu Năsturel, acumina Ban de Craiova², Șerban încredință afacerea capuchehaielelor sale. Vom vedea îndată rostul lor, pe care-l cunoaștem dintr'o rară scrisoare ce ni s'a păstrat, cum, mai târziu, avem încă o asemenea revelație de diplomație românească, supt Constantin Brâncoveanu. În schimb, Apafy trebui să puie la lucru, în toamnă, pe represintanții săi la Poartă³.

Sava, care-și urmă activitatea pastorală⁴, fu aruncat în temniță, în timp ce lui Iosif i se dădeau și teritoriile din Țara Oltului, a căror rezervare, probabil pentru Mitropolitul muntean, am mai întâlnit-o cu câțva timp înainte⁵.

Dar Domnul muntean lucra energic la restabilirea lui Sava, pe care-l considera ca pe *Mitropolitul său pentru Ardeal*. Căpeteniile nemulțămiiților ardeleni, Csáky și Paskó, se învoiau la aceasta, ba chiar „să lase în vechile drepturi și datine“, scrie cel însărcinat cu aceste negocieri, nepotul domnesc Constantin Brâncoveanu, „*Biserica noastră din Ardeal*“, „să îngăduie legea ortodoxă ce se zice de obște: românească în obișnuitele ei ceremonii vechi, cu liber exercițiu, după legile țării, și, dacă unele lucruri ar fi apăsate împotriva voinții lor (a Românilor), să facem a se aduce iarăși în starea de libertate veche, și anume, public, înaintea țării“ (August 1681)⁶.

Și Constantin Stolnicul merge la Constantinopol pentru această misiune. Pribegii unguri, ținuți cu ajutoare de la București, oferiau unchiului și nepotului moșiile ardeleni Porumbacul și Sâmbăta⁷.

Dacă Sava nu s'ar fi stâns îndată, fără să se poată fixa cu siguranță împrejurările în care se afla, această luptă pen-

¹ *Török-Mag. Allam. Okm.*, VI, p. 97.

² Memoriile lui Gheorghe Brancovici.

³ *Török-Mag. Allam. Okm.*, VI, p. 101.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 100.

⁵ Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 60-70; Mangra, o. c., p. 173 și urm.

⁶ După Petru Maior, *Ist. Bis.*, p. 80, nota, și Cipariu, *Arhivul*, p. 652, Mangra, o. c., pp. 179-80; parte în Iorga, *Ist. Bis.*, I, ed. a 2-a, p. 373, nota 3.

⁷ *Török-Mag. Allam. Okm.*, VII, pp. 599-600; Iorga, *Sate și preoți*, pp. 177-8; *Despre Cantacuzini*, pp. (XIX XX).

tru Scaunul bisericesc al Ardealului ar fi continuat de sigur.

În 1682 Iosif dispărea, de altfel, prin moarte sau, foarte probabil, printr'o retragere care ar fi însemnat biruința drep-tului ce-și atribuia Domnul muntean.

În același an, *Șerban-Vodă se amesteca în afacerea Bisericii răsăritene, după exemplul lui Vasile-Vodă*. Nemulțămît, pen-tru motive necunoscute, de Patriarhul Iacov, care totuși dăduse privilegiul mănăstirii Cotroceni, el trimetea, de la dânsul, din Țara-Românească, pe fostul Ecumenic, Dionisie Seroglanul, o rudă a Cantacuzinilor, și făcea toate silințele ca să-l reins-taleze. Pentru aceasta lucra, cu mijloacele știute, capuche-haiaua Ienachi Porphyrita, *ale cărui rapoarte erau scrise românește de un secretar, el însuși dictându-l în această limbă cu un accent grecesc care se simte în pasagiile copiate* (ț, în loc de ț, s în loc de ș, mp pentru b). De și Iacov „se muncia să-și facă Patriarhia mucarer“, să și-o înoiască, -- deci măsura luată pentru Domni devenise un obicei de Stat și pentru șefii Bisericii --, el trebui să fie răpede învîns.

Situația Domnului la Turci, unde se bucura de sprijinul necondiționat al Marelui Vizir Carà-Mustafă, era așa de tare și de înaltă, încâl, când mama lui, Doamna Elina, cu fiul, Mihai Spătarul, merse la Locurile Sfinte, ea ducea cu dânsa o mică oaste românească¹.

Lupta contra lui Apaffy continua. Porphyrita căpătase or-dinul de a sprijini pe Csáky, și el se lupta cu „Franțozii“ lui Ludovic al XIV-lea, cari lucrau pentru inimicul Împeria-lilor. Dar i se spunea de Turci „că nu le este vremea“ și capuchehaiaua credea că ei caută „să nu mai scormonească și aci“².

Dar chestia ungurească, unde Turcii credeau să poată învia vechiul regat al lui Bocskai, în legătură cu întreaga politică europeană, în momentul marilor conflicte între Ludovic al XIV-lea, care-și avea legăturile și în Polonia, unde Sobieski asculta îndemmurile soției sale franceze, Marie d'Arquien, și

¹ Testamentul, în Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 104-10. Pentru suită și intrarea în Ierusalim. la 26 April 1681. Papadopoulos Kerameus. *Ieq. Btcl.*, II, p. 721.

² Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 96-7

Imperialii slabului Leopold I-iu, ieși încercarea lui Cară-Mustafă de a urma, contra acestuia, ofensivele Chiupruliilor și de a lua acea Vienă, pe care n'o pătuseră birui nici puter-nicele oștiri ale lui Solima-ncei-Măreț.

Țările românești se găsiră prinse în acest nou și mare conflict¹.

Amândoi Domnii cari se uniau și se pârau, Șerban primind tocmai atunci o nouă emigrație moldovenească — acumia, boierii din Țara-de-jos, Comisul Constantin, doi Scărlet, un Paladie, Preda, și viitorul Domn Constantin Cantemir, tot lume mai mărunță², — se uniră cu Apaffy, contra căruia lucrase așa de mult Șerban, și cu elementele revoluționare din Ungaria-de-sus, în fruntea cărora se ridicase Emeric Tököly, a cărui soție era văduva lui Rákóczy, — Tököly, acest îndărătnic urmăritor de coroană, pe care va ajunge să-l sprijine, cu toți aderenții lui, ducându-l și în Ardeal, pe lângă Apaffy, într'o calitate regală, principatul muntean.

Adunarea trupelor se făcu la Alba Regală, și tributarii, ce se înfățișară Sultanului, care nu merse mai departe, Cară-Mustafă luând expediția asupra sa, nu urmară același drum. Duca străbătu Țara-Românească, apăru la Brașov³, apoi Banatul, răsărind la Caransebeș și la Lugoj, care nu mai văzuseră Domi români: un informator a lăsat într'o cronică moldovenească mențiunea acestei călătorii militare, pe la Solnoc până la Tisa, pentru a lua calea Budei. Numai acolo se întâlni Șerban-Vodă, care pornise mai înainte⁴. Plecat la 1-iu Maiu⁵, Duca era cu Turco-Tatarii la Viena în ziua de 15 Iunie⁶. Domnul muntean ar fi propus să se capete și îngăduirea de a se întoarce, cu atât mai mult, cu cât se auzia de intrarea Polonilor în Moldova, dar vecinul său ar fi stăruiet că e a se

¹ V. și Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 132 și urm. și pentru împrejurările de politică generală).

² N. Costin, pp. 25-6. De la el va fi venit pâra că Duca nu e politicește sigur; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 134, nota 2.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 135.

⁴ Iorga, *l. c.*; Kogălniceanu, *Letopisite*, III, p. 79.

⁵ N. Costin, p. 25.

⁶ *Ibid.*, p. 79.

îndeplini o datorie militară care va aduce neapărat după dânsa răsplata ei¹. La Viena nu li se dădu altă sarcină decât aceia de salahori².

Și Apaffy, pe care nu-l va fi suferit Tököly, fu oprit în cale, ceilalți îndreptându-se, împreună cu Tatarii, spre Viena.

Asupra contingentului românesc în această campanie n'avem știri precise. Indirect se află că Șerban a trebuit să ducă supt steagurile sale rămășița dorobanților și seimenilor, câte o mie de oameni, când socoteala nu se face pe „cruci“, adică pe grupe, apoi ceva roșii de țară, o mică trupă de Nemți, în afară de ce avea calitate militară supt fiecare dintre boierii mari³. La Duca erau „călărășimea și lefecii și curteni și hânsari“, afară de ce represintari și aduceau boierii și mazilii și afara de Cazacii din Ucraina, element nou, venit la Hatmanul lor⁴.

Aceste trupe, în deosebire de cele întrebuițate în celelalte campanii în Ungaria imperială, nu avură nici o adevărată întrebuițare militară. Ce s'a atribuit lui Șerban singur, și nu lui Duca, în ce privește o orientare politică mărturisită, e numai o greșală de interpretare. Așezându-se lângă o pădurice, un *Hölzl*, al cărui nume a păstrat pe acela al Românilor, el trebuia să aibă un loc unde să se închine și astfel a pus să se ridice acea cruce, care, cu un antimis de-asupra, permitea, după datinele noastre, celebrarea liturghiei. Catolicii găsiră apoi acest semn al creștinătății și astfel se creă legenda Domnului creștin care ar fi cutezat să înfrunte urgia stăpânilor săi, scoțând, sfidător, înaintea dovada simpatiiilor sale⁵.

După o lungă și cu totul neașteptată rezistență, care dură două luni de vară întregi, populația însăși ajutând în luptă pe contele de Starhenberg, ajutoarele veniră în sfârșit, regele

¹ *Ibid.*

² Iorga, *l. c.*, p. 136. Ei fac poduri și aduc servicii de cărăușie; *ibid.*

³ Raportul catolic, citat, din Engel și *Mag. Istoric*, V. Cf. Otto Brunner, *Oesterreich und die Walache. während des Türkenkrieges von 1683-1699*, în *Mitt. des österr. Instituts f. Geschichtsforschung*, XLIX 1930, p. 276, nota 9.

⁴ Neculce p. 216.

⁵ V. Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 137 și urm. S'a arătat acolo forma românească la care corespunde cea latină,

Poloniei putându-se uni cu Împăratul după o bătălie în care Turcii, încurcați prin șanțuri ca altă dată la Hotin, arătară că nu pot schimba sistemul militar căruia-i datoriseră biruințele lor de odinioară. Retragerea se făcu în ordine, dar bătrânul fost Pașă de Silistra, vechiul amic al Cantacuzinilor, trebui să plătească înfrângerea cu capul său albit.

De ce sentimente era însuflețită oastea de supt steagurile muntene o arată însemnarea pe o carte de rugăciuni latină, „veche și grea“, născumpărată de la Tataři: se înseamnă, la data de Maiu, cum „creștinătatea au bătut toată puterea turciască, și i-au gonit cu mare rușine d'acolò, luându-le și toată avuția și armele, cap oștilor tut[u]ror creștinești fiind Ioan al treilea, Craiul leșescu, din rodul Sobieștilor, și Carol, duce al Loteringhiei, ce era și cumnat fiind preafnălțatului [Leopold] celui de'ntâi, Împărat al Romanilor“¹.

Din 13.000 de oameni ai celor trei stăpânitori dunăreni², puțini lipsiră la întoarcere. Șerban își regăsi țara în liniște, dar Duca plăti păcatele sale față de boicri, Moldova revenind la starea de spirit și la deciziunile din 1673.

Se aduse la îndeplinire planul din acel an, iscălit de Ștefan-Vodă Petriceicu, dar ieșit fără îndoială dintr'un gând care, cum am spus, pare a fi fost al lui Miron Costin însuși. Fostul Domn pornise pe căpeteniile pribegilor vacanți, din categoria de boierinași, de mazili doritori de aventuri, ca Smucilă și Moțoc. Târziu în toamnă ei se aflau, nu în Bugeac, unde se vor coborî Cazacii lui Kunicki, fost dregător la Bohoslav al lui Duca³, care prădase agonisita acestuia și venise pe la Soroca, stârnind pe vechii nemulțumiți basarabeni, apoi și pe Codreni, în Bugeacul acesta, găsit gol de Tataři, ci la Chiperești pe Jijia, lângă Iași. De acolo ai lui Petriceicu se adresau, la începutul lui Decembre, lui Cantemir și altora din

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 141.

² Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 95, no. 2. Autorul raportului frances crede că, dacă s'ar fi urmărit Turcii până la Belgrad, tributarii, „tiranisați“, s'ar fi unit cu creștinii. Situația prințului ardelean se apropia așa de mult de a Domnilor noștri, încât Guilletière, în cartea sa *Athènes* (1675), numește pe Rákóczy „hospodar ou prince de Transilvanie“; p. 392.

³ „Era inductar (sic), plus de Ene Hatmanul la Bohoslav, de spre Nipru, la graniță“; Nicolae Costin. p. 27.

tre exilați, invitându-i să vie și ei la opera cea mare a liberării: „să fărâmam păgânul, să ni răscumpărăm pământul nostru, care dentr'insa (*sic*) ne străinaseră păgânii“¹. Adunarea dușmanilor stăpânirii turcești se făcu la Chișinău și aici se încheie o unire politică între Moldoveni și Cazaci cu totul alta decât aceea pe care o realizase în 1681 Duca, al cărui guvernator peste Nistru fugise. Se făcu un jurământ de luptă între ai lui Petriceicu și între ai Hatmanului numit de Sobieski. Viind acum asupra Bugeacului, ei reușiră să biruie pe begul de Bender, cu un tovarăș, și pe locjiitorul Agăii tătăresc al Mării. Kunicki laudă vitejia pe care o dovediră pribegii moldoveni. Benderul arse, și cetate creștine apărură la Cetatea-Albă². Răsunetul acestor lupte era așa de mare, încât, la sfârșitul lui Novembre, Câmpulungenii puteau scrie vecinilor lor din Bistrița: „Măria Sa cașteleanul, Voivoda Cracovschi, câte cetăți au fost pre prin Cameniți“, — altă oaste polonă, oficială, — „și tot olatul, l-au fărmat. Iar Cazacii au călcatu tot Crâmul și Bugiagul și au luat Tighenea, și avem nădejde pre milostivul Dumnezău să fie pre voea creștinilor, să se potegnească păgânul care ne-au călcat pre noi... De Petriceico-Vodă [veti] ști că cărțile i-au vinit pre la toate târgurile, și pre la toate satele au vinit, și avem nedejde pre Dumnezău, peste puțină vreme s'î vie și Măria Sa la Scaun“³. Dar luptele care urmară între Savin, de o parte, cu Moțoc, și, de alta, grupele de Tatars cari se întorceau plini de pradă arătară iute ce puțină soliditate puteau să aibă asemenea, isprăvi⁴. Kunicki isprăvi cu hotărîrea de a nu mai lucra ničiodată cu Români⁵.

Doamna Anastasia trecuse la Munteni, unde, în țara lui

¹ I. Tanoviceanu, în *Archiva* din Iași, VIII, pp. 715-6, și raportul lui Kunicki din Bender, 7 Decembrie, după Lünig, la Hasdeu, *Arch. Ist.*, I², p. 28, pe lângă raportul din Hurmuzaki, IX, pp. 307-11. Alte știri, în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 236. nota 2. Foarte sigure cele din Nicolae Costin.

² Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, l. c.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1389, no. MMDXLVIII.

⁴ V. amănunțita descriere din Nicolae Costin, p. 29.

⁵ Zaborovschi, *Politica externă a celor trei Principate*, București 1925, p. 51, nota 4. Cf. și Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 141 și urm.

Șerban-Vodă, era ca acasă la dânsa. O părăsiseră toți, cu toate legăturile ce avea cu neamurile boierești. E semnificativ că, în retragerea ispravnicilor de Scaun din Iași, paza orașului o are unul din fiii lui Miron Costin, Ioan¹, care rămase, până la urmă, lângă Duca. După Neculce², Miron însuși ar fi spus Domnului „să nu dea locul, ca pământul acesta este frământat cu sângele moșilor și a strămoșilor noștri“, ceea ce, ca o oprire de la exil, poate fi un adevăr.

Doamna se așează însă la Brăila turcească³. Pe când Petriceicu venia la Suceava, apoi la Botoșani, unde-l întâmpinara boierii⁴, Duca, știind ce neplăcută-i poate fi întâlnirea cu Șerban, venia prin Ardeal, unde alergaseră, de frica lui, Nicolae Racoviță, Toader Iordachi și Gheorghilă Ciudin, fruntași boieri ai țării. Venia pe această cale, de și Apaffy-l bănuia, — și i-a și spus-o, „*precum au umblat Duca-Vodă să fie Craiu*“⁵. În loc să meargă prin Țara-Românească, unde aștepta numai dușmănia, el se despărți deci de boierii cari, ca Gavril Costacchi și Ioan Racoviță, apucară pe pasul Buzăului⁶, și intră în Moldova pe la Oiluz. Se opri la moșia Doamnei Dafinei, Domneștii, în Ținutul Putnei, pe când în Iași se așeza Domnia rivalului său. Oastea pe care o adușese din expediție neplătită, începu să se împrăștie⁷, și restul era nesigur. Un „podghiaz“, după sistemul căzăcesc, supt Bainschi, nepotul lui Petriceicu, putu veni deci să aresteze pe Domnul părăsit.

Cum nici Domnia lui Petriceicu, care se adresase și la

¹ Nicolae Costin, p. 27.

² P. 220.

³ Cu dânsa era și familia; fiii. Constantin. Matei și Ștefan. fetele: Ecaterina, Ileana, Sanda, Maria, Safta și Anastasia; v. Nicolae Costin, p. 33.

⁴ Hurmuzaki, IX, p. 310. „Tilgrotinum“, locul luptei, pare a fi dispărutul Tintul, pentru care v. Șt. Ciobanu, în *Rev. Ist.*, V, pp. 85-7.

⁵ Nicolae Costin, p. 28.

⁶ Conducătorul lor e un Gyarfas István, cu care aveau legături; *ibid.*

⁷ V. și Neculce, p. 219: „Oastea Ducăi-Vodă, fiind supărată, de la Sfântul Gheorghie până la Sfântul Nicolae“. Rămăseseră la el doar câțiva seimeni și Tatarii lipcani, din Polonia; *ibid.*, Neculce face și socoteala acestor pușini ostași; p. 220.

Țar¹, nu mai avea siguranță după apariția Tatarilor noului și energicului Han, se încopu și retragerea Domnului nou, căruia-i fu adus la mănăstirea Dragomirna Domnul de odinioară, care merse, apoi, ca prizonier al regelui, la Liov, unde avuse până atunci atâtea și atât de mari legături de afaceri. În August al anului următor, el era la Jaworow, de unde scria lui Apaffy². În Mart 1684, pe când ofițeri poloni se instalau în cetățile moldovenești, Ștefan-Vodă își încheia „a doua Domnie“, nerecunoscută, și părăsia pentru totdeauna Moldova³.

O nouă stăpânire a lui Dumitrașcu Cantacuzino căzu, după un an și trei luni, înaintea refuzului boierilor de a-i sta la îndemână⁴. Negăsindu-și prieteni, de și-i căuta cu tot felul de îmbunări, el se încredință cu totul fiului lui Iordachi Cantacuzino, căruia i se zicea curent „Toderășcu Iordachi“⁵. El nu plecă însă fără ca, de și „tiran fricos“, să fi lăsat jertfe printre aceștia: lângă un Brăiescu, Mare Jîgnicer, pătimi astfel și cineva pe care-l cunoaștem printr-un șir de frumoase scrisori, ca Vornic de Câmpulung, Toader, fiul lui Nacu, credinciosul boier al lui Gheorghe Ștefan; În Februar 1684 el arăta, de la Câmpulungul său, că, Turcii și Tatarii fiind învinși, „avem nedejde după Dumnezeu să-i dovedim“⁶. El muri „spânzurat de mâni“, după cumplitele exemple de la Turci⁷.

În această acțiune a lui contra boierilor el putea găsi o

¹ Silviu Dragomir, *Contribuții*, I. c., p. 1109.

² *Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, pp. 476-7. Cf. Constantin Căpitănuț, p. 207, nota 2.

³ Pentru operațiile polone în 1684 și 1685 amănunte în *Studii și doc.*, XI, p. 147 și urm.

⁴ V. știri de la Câmpulung despre intrarea lui Petriceicu în țară și „ieșirea la Galata“ a lui Dumitrașcu, în Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1389-90, no. MMDL. Dumitrașcu la Galați; *ibid.*, p. 1393, no. MMDLX.

⁵ Neculce, p. 228. Dar tot acesta merse apoi să-l părăscă la Constantinopol; *ibid.*, p. 229. El moare acolo, și Șerban îi aduse oasele spre îngropare la Bisericiani; *ibid.*, pp. 229-30.

⁶ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1390, no. MMDLIV. V. și *ibid.*, pp. 1391-2, no. MMDLVI. În locul lui se așează apoi la Câmpulung tot un Moldovean, Gavrilaş.

⁷ Nicolae Costin, p. 34.

îndreptățire în hotărîrea acestora de a nu-l răbda. O altă scrisoare din Câmpulung, în vara anului 1684, după ce arată vâlmășagul continuu al prădăciunilor, adaugă asupra dispoziției de spirit a boierimii: „Eșină pre Prut trei mii de Leș pre taină, ca dor vor putia prende pre Dumitrașco-Vodă, iar Dumitrașco-Vodă au ieșit din Eși la Țuțura... Și se știți Măriile Vostre că e covântul boierilor: cum se va clăti Vodă den Eșe, toțe se-l lase¹. De fapt, cel care-și petrecea cu „fata de rachierită“ de care vorbește cronica, Doamna fiindu-i rămasă și data aceasta la Constantinopol, prefăcuse în grosolană copie a lucrurilor unui Imperiu decăzut ceia ce fusese prin Radu Mișnea o măreață imitație a Apusului și prin Vasile-Vodă o copie a Imperiului bizantin. Merse așa de departe în această contrafacere, încât ridiculul bătrân introdusese în Moldova ca îndeplinitori ai voințelor sale *avgii*, ca „vânătorii“ Sultanului².

Serascherul Soliman, care se afla la Isaccoea, războiul cu Polonia continuând, întrebă deci pe pribegi și, în puterea unor vechi legături cu modestul răzeș fălciiian Constantin³, căruia i se zicea Cantemir în amintirea Suveranului tătăresc al Bugeacului, numi Domn al Moldovei pe acela care, mânat de patima vitejiei peste Nistru, fusese câtva timp ofițer polon, pentru ca să ajungă apoi în ranguri până la rostul de Mare Clucer al lui Duca-Vodă⁴. *El trebuia să participe, ca apărător, la războiul pe care-l deschise Sobieski pentru a îndeplini ceia ce fusese visul Ardeleanului Ștefan Bathory: Polonia până la Dunăre.*

Era răsplata unuia dintre aceia cari înviaseră între Moldovenii tiranisați, vechea vitejie. Monarhia nu mai prindea decât pe câțiva credincioși ai Casei lui Dabija și câțiva legați prin interese de „neguțitorul“ Duca: astfel Miron Costin și Constantin Ciobanul, Mândria moștenită de la Vasile-Vodă

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1397, no. MMDLXX.

² *Ibid.*

³ Stângacea iscălitură de boier a acestui ostaș necărturar, în Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 25.

⁴ V. Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, ed. Iorga. După Nicolae Costin, el ar fi fost de la Tabac, în Bugeac.

se părea un lucru exagerat și ridicul. Așa când Neculce spune că Duca „se ispitia să fie Craiu în Țara Ungurească și un fecior a lui în Țara Moldovei Domn și alt fecior Domn în Țara Muntenească și ginere-său” — Ștefan-Vodă — „Halman în Ucraina: el își ținea lucrul prea sus. Curtea lui, masa lui, cheltuiala lui ca un Craiu ținea”¹. Și cronicarul știe bine de unde-și luase Duca modelul: „Când ieșia afară, în norod, tot posomorât căuta, ca să ieie oamenii de frică, că el apucase învățătură de la Vasile-Vodă, fiind Cămaraș Mare la Vasile-Vodă”². Când Dumitrașcu Cantacuzino încercă aceleași metode, el ridică toată țara împotriva lui, și de aceea, la plecare, i se făcu un alaiu ca acel pe care Vornicul Lupu, viitorul Vasile-Vodă, i-l pregătise lui Alexandru Iliș. Pe când, în înțelegere cu Turcul care aducea fermanul de mazilie, el „arăta fantasie de ziceau surlele și trâmbițele și băteau dobele..., noroadele tot îl suduiau și-l hatcăiau și aruncau cu pietre și cu lemne după dân ul”. Un boier de a doua treaptă, Toader Fliondor Armașul, își bătea joc în chipul cel mai crud de Grecii lui Vodă³.

Mijloacele de asprime crudă nu mai erau în stare să asigure ascultarea. Un individualism setos de aventuri prindea tot mai mult spiritele. În curând fiecare dintre emigrați venia din locul unde se ascunsese și-și căuta isprăvi și pradă unde nemeria, o stare de anarhie întinzându-se asupra țării întregi, iar vitejii îndreptățindu-se prin riscul ce luau asupra lor, pentru orice încercare a lor. Vechiul tovarăș Cantemir va trebui să caute deci, în același timp când ajuta pe Turci contra Polonilor lui Jablonowski une ori și, de obicei, contra „rohmiștrilor” și „horunjilor” din cetăți, să aducă la liniște pe aceia cu cari odinioară vânașe și el norocul supt un șteag străin de aventură.

Alături de vitejii pe cari-i găsim de acum înainte pretu-

¹ P. 222

² *Ibid.* Își cănia barba ca și Vasile: „pe atâta se cunoștea că nu avea acătare minte sau frica lui Dumnezeu”.

³ Neculce, pp. 228-9. Neculce-și aduce aminte cu acest prilej de cazul precedent din Moldova și de păfaniile Grecilor la Munteni. El este și contra sistemelor lui Vasile, ca acela de a împovăra pe boieri cu datorii: „Așa sânt de bune boierile în țara Moldovei, de la Vasile-Vodă încoace”; *ibid.*, p. 230

tindenți și ale căror isprăvi vor trebui urmărite, se crea prin neizbânda definitivă a Domnilor de la Poloni, în locul cărora Sobieski pare că s'a gândit îndat să așeze o francă guvernare străină, contra ideii căreia s'a ridicat însă țara¹, și *un partid polon al emigrației*, care nu exista mai înainte, Polonii fiind adese ori criticați pentru anume defecte de temperament. Cu Petriceicu, pe care nu-l cheamă cu toții și pe care unii îl și combătuseră, din credință pentru Duca-Vodă, erau nu numai boierinași bățăioși, ca Savel Zmucilă, căruia i se zicea în bațjocură și Smucicâne, ori Ciudin, tovarășii de odinioară ai lui Cantemir contra Tatarilor, ci și boieri de calitate lui Miron Costin, care era acum Mare Logofăt, a lui Ilie Drăguțescul, pe care l-ar mai întâlnit, a lui Apostol Catargiu, care fusese de curând lăsat ca ostatec în străinătate de Duca².

Anul 1685 se isprăvi pentru Moldoveni cu o țară fundamental prădată. „Podghiazurile“ o străbăteau întreagă, mai ales în partea dintre Siretiu și munte: „Dea la târgu de la Piatra în sus“, scrie Toader Națu, „au lăsat [Leșii] numai pământul. Craiul au dat voe oștilor cea ervedză pe margine să tot pradă în țară“³. Și același corespondent va adăugi, în primăvara anului 1686: „Nu știm de atâția ai cea este plugul, dea răul păgănilor și a ceor nevoi destule“⁴.

Față de stările de lucruri din Moldova, Țara-Românească, unde Șerban strângea lângă dânsul cât mai mulți pribegi moldoveni, ca Buhuș și Costăcheștii⁵, putea fi considerată ca fericită. Va fi mândru și de schimbarea din Moldova pe care și el o adusese contra Cantacuzinului dușman, crescut în mediul constantinopolitan ca un „geambaș de cai de la Fănar, din Țarigrad“⁶, Cantemir îi promisese a se mântui de

¹ V. Iorga, în *Revue hist. du S.-E. eur.*, X, p. 287 și urm.

² Neculce, p. 224. La Munteni rămânea numai Buhuș, apărătorul lui Duca în ultimele zile. El muri la Rușii-de-Vede; *ibid.*, p. 225. V. și Meteș, l. c.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pl. 1399. no. MMDLXXXVI.

⁴ *Ibid.*, p. 1401, no. MMDLXXXI.

⁵ Neculce, p. 224.

⁶ *Ibid.*, p. 225.

Rusetesti, dușmanii Domnului muntean¹. Căci, spune aceeași mărturie, întemeiată, a lui Neculce, căruia, înrudit cu Toma și Iordachi Cantacuzino, nu-i erau ascunse gândurile celor mari ai vremii sale, „*gândul și gătirea lui Șerban-Vodă era să fie el Impărat în Țarigrad*”².

În urmărirea acestui gând, cum de atâta putea să fie vorba pentru moment, el asistă întâiu într’o stare de prudentă rezervă față de neconținutele cuceriri care dădeau Casei împărătești a Habsburgilor moștenirea vechilor regi ai Ungariei. Nu încercă vre-o acțiune nici când Sobieski, fără să aibă însă o înțelegere cu aceia pe cari-i ajutasese la 1683 să despresoare Viena, se hotărî să ieie în stăpânire Moldova, care nu era cuprinsă numai ea, ci până și Ardealul, în marile lui planuri de viitor³.

Biruitoarea lui Cară-Mustafă visa, în vara lui 1681, primind soli români din ambele țări, de un drum drept de la Hotin până la gurile Dunării; din Țara-Românească ar veni ducele de Lotaringia, care cucerise tocmai cetatea Vác și merse la asediul Budei, unde nu va reuși. Să vorbea, în această mare pornire optimistă, de luarea Constantinopolei cu o flotă venețiană ce s’ar înfățișa la Salonic⁴. Și Venețienii ajungeau să știe că „*Valahii, și ei creștini schismatici, cari se laudă că-și trag originea din Italia și de aceia până astăzi vorbesc (de și stricat) limba italiană, ar putea face, dacă ar avea ajutorul creștinilor, ca unii cari au cei mai buni cai din Europa și din Asia, nu puține întreprinderi contra dușmanului comun, cum s’a văzut bine în trecut*”, și „*cu acești Valahi sânt și Bogdanii, Moldovenii, cari se întind până la Marea Neagră, lățindu-se de la Dunăre la Nistru*”⁵. Dar până în toamnă nu se făcu nimic.

¹ Aceștia erau rude după mamă cu Domnul muntean; *ibid.*, p. 227.

² *Ibid.*, p. 277. Totuși un sol al lui Șerban la Cantemir în Iași e pomenit; Constantin Căpitanul, p. 209. Pentru stăruințele contra lui Dumitrașcu-Vodă pe atunci; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1405, no. MMDXCI.

³ Pentru expediție, după mai multe izvoare polone (Dupont, Zaluski), Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 237-8.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 150.

⁵ *Ibid.*, p. 150, nota 3. Cf. Zaborovschi, *o. c.*, p. 58 și urm. (cu foarte multe știri mărunte și zvonuri simple).

În această vară a anului 1684 o samă de boieri chemară pe Poloni în țară. Ei cerea întâiu păstrarea noei religii de care nu înțelegeau să se despartă pentru a cădea în catolicismul polon, și cereau apoi privilegiile „boierilor, curtenilor, hânsarilor, darabanilor și a tuturor celor cu moșie“. Vecinii fugiți peste graniță se vor restitui. Și, dacă lucrurile ar merge rău, se va acorda un adăpost celor ce s'ar primejdi după încheierea păcii¹.

Știrile de la Câmpulung anunță, în August 1686, apariția regelui la Prut: „Craiul leșescu au venit în țară până la un lărg ce să chemă Ștefănești... Iară alt Domnu nu au pus“; adauge Toader Armașul, vornic în acest punct de observație, dar acuma fugit, de „tălhari“, la Dorna, care se aștepta la o nouă Domnie de la Poloni a lui Ștefan Petriceicu, acuma părăsit cu totul, lăsat să mucezească în vre-un colț de Polonie². La Ștefănești găsim pe eroul polon în ziua de 9 August³. Oaslea regală, cu totul nepregătită pentru o campanie în ținuturi pustii, adesea cercetate de secetă, mergea spre Bugeac, înoind, în dauna prestigiului șefului ei, expediția zgomotoasă, cruntă, dar fără rezultat, a lui Korecki și a pribegilor. La 16 Septembrie, într'o scrisoare către un mare demnitar ardelean, Teleky, regele recunoștea greșeala sa; pretutindeni deșertul ars de soare, „cenușă și cărbuni“. De nicăiri nu răsăria vre-un dușman. Tatar sau Turc. Polonii muriră literalmente de foame în acest ținut de stepă arsă⁴.

Intrarea aceasta în Moldova nu se făcu fără negociații pe care le resumă, se pare, Dimitrie Cantemir, în presintarea vieții părintelui său⁵. I s'ar fi amintit Domnului prezența lui în rândurile ostașilor poloni, i s'ar fi făgăduit că, dacă el primește pe rege ca prieten, își unește oștile cu dânsul

¹ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 151-2, no. LXXVIII.

² Iorga, *Doc. Ard.*, I, p. 1304, no. MMDXC.

³ Nu e vorba de Iași, cu toată vechea echivalență între „Ștefanovetia“ și capitala Moldovei. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 238 și nota 1. Am văzut că scrisoarea lui Toader Armașul fixează distanța între cele două localități.

⁴ Arătarea izvoarelor, *ibid.*, nota 2.

⁵ *Un raport citat de d. Zaborovschi arată că de la Roma se recomandă păstrarea ca membru al regatului (alături de Polonia și Lituania), a Moldovei, căreia i s'ar fi adaus Ucraina.*

și se pornește contra Constantinopolului (!), va fi recunoscut ca Domn ereditar al țării, dar și ca membru al Consiliului și al Dietei regatului, rostul lui rămânând altfel neschimbat¹. Răspunsul ar fi fost că, de și are sentimentele cuvenite pentru creștini, îl reține grija fiului ce este la Poartă și pregătirile mari ce se fac de serascher și de Tataři, gata să prade din nou, sălbatec, Moldova. Numai succese militare importante ale regelui, *care mai dles ar trebui să curățe Bugeacul*, ar face pe bătrânul Domn sa-și jertfească și fiul. Altfel, va aproviziona în secret pe rege, fără a se uni cu oștile lui².

Atunci Sobieski, care nu mai avea la îndemână pe Petriceicu, ar fi intrat în negociații cu Miron Costin, de curând întors în țară, unde fiii lui fură așezați în slujbe, iar una din fete măritată de Domn, și cu fratele lui, Veliscu, care, găsit în țară de noul stăpânitor, fusese, de la început, așezat ca Hatman, demnitate pe care o păstră, de și se luaseră măsuri de supraveghere. Se încerca și o răscoală a ostașilor. De fapt, în primăvara anului următor regele primia scrisori cifrate de la „Mironașco“, care cerea să fie scos de la Câmpulung fugarul Alexandru Davidel, acuma un Davidenko³, și sa se fortifice de Poloni. cu ajutorul Moldovenilor chiar, Suceava, Neamțul, Romanul, Bacăul și Iașul, pentru ca Moldova fiind cucerită, ea să se poată apăra⁴. Și, totuși, Miron Costin consimți să primească, de la Domn, pentru a stârpi hoții, starostea de Putna⁵.

Constantin-Vodă se retrăsese cu boierii și oastea în Moldova-de-jos, deocamdata la Iepureni. Aici el se feri să iea o hotărâre fără să întrebe pe boieri dacă să meargă la Turci sau să aștepte pe Poloni. În numele unui întreg partid, Gavriliță Costachi, fostul pribeg la Șerban, și Constantin Ciobanul se rostiră pentru ultima alternativă⁶. Domnul dădu voie oricui să meargă la Sobieski, dar el crezu că numai

¹ După un raport în Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 163, Cantemir ar fi fost acela care ar fi cerut trei diplome: pentru asigurarea sa, a clerului și a țării.

² D. Cantemir, *I. c.*, pp. 42-3.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, la acest an.

⁴ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 156-7, no. LXXXI.

⁵ Nicolae Costin.

⁶ După Nicolae Costin ar fi fost și ideia unei direcții spre Focșani.

prin legătura cu Turcii va putea să împiedece prădarea țării. Il urmară toți afară de câțiva boierinași doritori de aventură și unii ostași cari voiau lupte¹.

Două săptămâni Ioan al III-lea, cruciatul polon, le petrecu în Iași, unde „bencheturile“ Domnului deprins a-și trăi larg viața au ramas în amintirea oamenilor. Fiul lui Vodă-Cantemir ni-a păstrat și cântecul prin care el își râdea de „fuga“ Domnului Moldovei:

Constantine, fugi bine,
Nici ai casă,
Nici ai masă,
Nico dragă jupăneasă,

la care bătrânul răspunse arătând că soție nu mai are de mult, dar gazdă bună pentru regalul său oaspele tot s'a priceput să fie. Și el adăugi și sfaturi care, din nenorocire pentru armata polonă, nu fură ținute în samă.

La plecare, după ce Iașul arsese din negligența soldaților poloni², Sobieski luă cu sine pe Mitropolitul Dosoftei, care crezu că trebuie să ducă și racla de argint cu oasele apărătorului Sucevei, Sfântul Ioan cel Nou. Mergând cu ele la Żolkiew, „Jolcfa“ Moldovenilor, el începe o tristă viață de desărare, lănjind în zadar de patria pentru totdeauna pierdută³.

A doua zi după acest adevărat desastru militar al creștinilor de la Răsărit, cari crezuseră că ar putea sa ajungă până la Șerban Cantacuzino, ajutându-l să desființeze raiaua

¹ Dimitrie Cantemir amestecă aici incidentul încercării, din îndemnul lui Velișcu Costin, de a arunca pe Domn în Prut; *l. c.*, p. 45.

² V., pentru întrebarea, încă în discuție, dacă Iașul a fost aprins de Poloni sau din ordinul lui Cantemir, Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, *l. c.* Un raport din Viena spune însă cu toată lămurirea: „l'insolenza de soldati accese il fuoco nelli tetti delle chiese greche, nelle quali erano ricovrati gli abitanti et il meglio delli tutto haveri, e, perchè si vedeva difficoltà di preservare quella città e castello, si retirò il presidio e monitioni, per essere quel popolo di fede incerta“. Unul din Viena: „ja er [der König]... hette vil mehre von den Seinigen die Statt Jassi einäscheren lassen“; Iorga, *Studii și doc.*, XI, pp. 169-70.

³ Multe amănunte, cu dovezi documentare, în Iorga, *ibid.*, p. 161 și urm. Cf. Chowanec, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj 1931.

dunăreană¹, Imperialii, stăpâni pe cea mai mare parte din Ungaria, se adresau lui Șerban însuși, măgulindu-i marile speranțe.

El continuase legăturile sale cu opoziția din Ardeal². Totuși izbutise, împotriva hotărârii de a nu se mai recurge la un for străin³, să impuie, la 1682, slăbului Apaffy ca Mitropolit ardelean pe un Grec din Lacedemona, de sigur recomandat de Patriarhul Dosoftei. Acest Ioasaf Acachie fu ales la Sighișoara de un mare sobor cu caracter calvin și întărit de dietă, dar el trecu munții pentru a se face recunoscut⁴. Un sobor muntean „alegea și hotăra” pe Mitropolitul ardelean ca și cum nu s’ar fi petrecut nimic înainte⁵. Nu Ioasaf însuși, care n’avea astfel de gânduri culturale românești, ci șeful protopopilor dușmani ai lui Sava, Ioan din Vinți, închina, în 1687, o culegere de predici la îngropare, luate de sigur dintr’o lucrare ungurească și, mândru de înoirea tiparului, acest reprezentant al „tuturor protopopilor și cu tot săborul Rumânilor din Ardeal”, intitula poetic *Sicriul de aur* acest dar literar făcut lui Apaffy la douăzeci și trei de ani de domnie⁶. Ca formă, e un produs curat ardelenesc, și aceeași prefață cere a se scusa unele cuvinte locale, „pentru că Rumânii nu grăim toți într’un chip”, fără a trage concluzia lui Simion Ștefan că tocmai de aceia trebuie alese cuvintele de întrebuințare generală.

Se urmă, apoi, cu o „Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare” (1685), în care firește nu e nimic privitor la dogmă⁷. Data aceasta, închinarea e către Apaffy al II-lea, care-și va serba în Blaj căsătoria cu o fiică de nemeș, și acestui nenorocit tânăr, nerespectat și fără niciun viitor, i se spune

¹ I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, II, București 1914, p. 168. Și planuri asupra Ardealului; *ibid.*

² V. și Ștefan Meteș, *Șerban-Vcdă Cantacuzino și Biserica românească din Ardeal*, Vălenii-de-Munte 1915.

³ Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 257-63; Mangra, *Sava Brancovici*, p. 93 și urm.

⁴ Alexici, în *Revista teologică*, X, pl. 80; *Rev. Ist.*, II, pp. 80-5; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XX, p. 223; *Condica Sfântă*, no. xvii.

⁵ V. și Iorga, *Ist. bis.*, I, pp. 374-5.

⁶ Bianu și Hodoș, *I. c.*, p. 269 și urm. Tiparul e făcut în unghiul calvinesc, la Sebeșul Săsesc.

⁷ *Ibid.*, pp. 275-6, no. 82.

„Craiu iară din Craiu“, ca asociat la stăpânire, fiind „Craiu ales“. În numele unei Biserici rămasă câțva timp fără păstor adevărat, republică de protopopi, vorbește tot Ioan din Vinți, „fericăciune poftind tuturor cetitorilor acelora carii ș-au ales pre Dumnezeu partea lor“. E în ceva mai mult de o sută de pagini un manual al bunelor purtări în toate împrejurările vieții, probabil după un original ungureșc.

„Popa Ioan“ își va isprăvi lucrul de tipar, cu care se mândria așa de mult, prin traducerea din slavonă, operă modestă, a cărții de rugăciuni sau „Ciasloveț“ din Bălgrad, 1687, întinsă lucrare, de altfel, cuprinzând două sute patru foi. Data aceasta însă protopopul protopopilor are un stăpân, și acest Mitropolit „al Belgradului, și al Vadului, și al Maramureșului, și al Silvașului“, ales în 1687 și sfințit în țara lui Șerban-Vodă poartă numele de Varlaam, care amintește doi capi de Biserică de dincoace, cărturari cu merite. Cu gând bun, Ioan din Vinți se îndreaptă spre cei „mulți cari cu dor merg la besearecă, ca să auză și să ica ceva mângâiere sufletească, iar, neînțelegând, măhniși să întoarnă acasă“. Pomenind și pe Apaffy, el nu lipsește să sublinieze că situația noului Mitropolit e datorită „voii și porâncei“ Craiului și „sfatului a tot săborul“¹. Nimic care să amintească legătura cu Țara-Românească, spre care niciodată nu privise acest dârz cleric separatist cu apucături revoluționare.

Ce mai apăru la Alba-Iulia cât stătu încă în Scaunul bucureștean Șerban Cantacuzino e o mică adunare de rugăciuni pentru vecernie și utrenie, dând „rânduiala diaconstvelor și a văzglasenilor“, lucrare după vechea tradiție, apărută sub scutul lui Varlaam, fără pomenirea aceluia care înainte de dânsul hotărâse toate².

În tot acest timp însă acela care, ca și Duca-Vodă odată, ar fi voit să fie el „Craiu“ în acest Ardeal supus unei mici nobilimi pe atât de arogante, pe cât de decăzute, ca avere și ca valoare politică, avea alte griji.

Trebuise o hotărâre în ce privia ael războiu unguresc, în care, pe când Polonii se imobilisau la Cămința sau mer-

¹ *Ibid.*, pp. 279-80, no. 84

² *Ibid.*, p. 280, no. 85

geau să se dogorească până la moarte în Bugeac, Habsburgii căpătau cele mai neașteptate și mai uimitoare victorii, cu armate greu alcătuite, supt comanda unor șefi împrumutați din Germania, ca ducele de Bavaria și marchisul de Baden, din Franța, cu ducele de Lorena, cu un Caprara, Caraffa, așteptând pe un Eugeniu de Savoia din Italia supusă Austrieilor, ca un Veterani și, pe urmă, un Marsigli. Capitala vechei Ungarii, Buda, era reluată, la 2 Septembrie 1686, și la 1687, în anul chiar când „popa“ din Vinți și Vladica Varlaam puneau numele de Apaffy, pentru tată și pentru fiu, pe frontispiciile lucrărilor lor tipografice, trupele ducelui de Lorena, pătrundeau în Ardeal, unde se căpătase acul de cesiune, la moarte, din partea Craiului fără putere și fără prestigiu. Mihai Apaffy va merge la Viena și va supune Împăratului, care făcu din fiul său în vrâstă de abia nouă ani, Iosif, un rege ales al Ungarici și capătă de la Ardelean ca feudă pe viață, și pentru fiul său, după dânsul, țara pe care acesta o avea prin alegerea Statelor și mai ales prin sprijinul atot puternic al Turcilor, cari, cu câteva luni în urmă, îl întăriseră solemn cu ceremonii mari, acordându-i și succesiunea liului¹. Întors de acolo, ducele frances, dușman al regelui Franciei și strâns legat de principalul inamic al acestuia, va răsbuna, în August, înfrângerea de la Mohács pe însuși locul teribilei catastrofe. Noul Vizir Soliman, creatorul lui Vodă Cantemir, trebui să se retragă în grabă, Imperialii luând Essekul și, supt generalul Dünnewald, supuindu-și cu Petrovaradinul, Valpó și Possega, ceia ce cronicarul muntean numește „toată Slovenimea“, adică Slavonia².

Necontenii Șerban avu grija Moldovei. Combătuse pe ruda sa țarigrădeană, un vechiu dușman, pe care izbuti să-l distrugă, primia la dânsul pe pribegi, între cari și Constantin Cantemir, cărora li zicea „frate“ și, prezicându-li Domnia, li-o și prepara.

El văzu cum fostul său ocrotit a ajuns Domn și cum ostășul ce fusese totdeauna se pricepe să iaie calea podghiazurilor care necontenii tâlhăriașu prin țară. În 1686 el câștiga o biruință în toată forma, în tovărășie cu serascherul și Hamul,

¹ O noteaza, destul de pu larg, Constantin Căpitanul, pp. 208-9.

² *Ibid.*, pp. 209-10

la Boian, contra unei adevărate trupe de expediție cu trei generali. Dimitrie Cantemir va putea scrie de victoria a „700“ de Moldoveni, peste „7.000“ de Poloni¹.

Șerban fusese chemat să ia parte la această campanie, dar acela „căruiia îi era scârbă și de mirosul turcesc“, își zăbovi sosirea. Veni târziu la Iași, unde-l întâmpină, la Cetățuia, al doilea fiu al noului Constantin-Vodă, acel Dimitrie, botezat de Dumitrașcu Cantacuzino, care era să fie unul din scriitorii cei mai harnici și mai bine cunoscuți din întreaga Europă contemporană. Fiul de răzeș, pe care Cantacuzinul cu veștilăți imperiale îl trata de viitor ginere, cum se învoiescra de mult părinții, putu să anunțe Domnului muntean că biruința a și fost câștigată în acea margene bucovineană². De aceea Muntenii nici nu merseră mai departe, ci după trei zile tabăra de la Aron-Vodă se și ridică pentru întors, fără ca măcar Șerban să se fi presintat înaintea generalismului otoman³.

De altfel, în fond, credința biruitorului nu fusese mai mare, Cantemir recomandase Polonilor să-și caute de Camenița lor și, oricum, să aștepte ei pe Turci la Nistru în loc să se înfunde în Moldova, unde nu-i așteaptă hrana, ci ținuturi care vor fi pustiite de Tatars, în afară de faptul că se va putea produce o creștere a puterii turcești prin trupele de la Silistra și din alte părți peste Dunăre. La Boian el sfătuisese pe Poloni să se retragă. Dar, atacat violent de Cazaci, fusese nevoit a da lupta care-i fu spre cinste.

Situația grea a celui care-și avea la Poartă ca ostatec fiul cel mare, Antioh, cu numele luat din legenda lui Alexandru-cel-Mare, nu fu înțeleasă însă de Poloni, cari-și închipuiau că se poate repeta contra unui astfel de om, vechiu ostaș priceput, ceea ce făcuse prin Bainschi contra lui Duca-Vodă, care-și trăia în captivitate ultimele zile de moșneag bolnav și singuratec. Incercarea unei „raite“ conduse de Zaharowski în ziua de Stântul Gheorghe a anului 1687 nu izbuti. Domnul lăsă pe năvălitori să intre în Iași și să se dea la petreceri prin cârciumă, pentru ca apoi să fie năpădiți și dis-

¹ V. Al. Lapedatu, *Jurnalul principelui Iacob Sobieski asupra campaniei polone la 1686*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII,

² Dimitrie Cantemir, *o. c.*

³ *Ibid.*

truși sau prinși, cele mai grele pedepse atingând numai pe Moldovenii întovărășiți cu dânșii¹.

În aceste împrejurări și înainte de ultimele mari succese, Șerban trimiseseră la Împăratul pe călugărul italian Del Monte², cu o scrisoare către Împărat, oferind a se da fățiș de partea lui (16 April 1687)³. El oferia prin acesta alianța sa cu creștinii, al căror spor creștea neconținut. Răspunsul zăbovi. Leopold trimise Domnului Țării-Românești, la 1-iu Septembrie, îndată după lupta de la Mohács, pe clericul francez Antide Dunod⁴.

Aceasta cene însă urmărirea de la început a unei asemenea politici.

Era aici un plan care pleca de la o concepție dacică a Bisericii romane, cum o întâlnim, în 1682 încă, la cardinalul Buonvisi⁵. Îndată după retragerea Turcilor de la Viena, vechiul client al lui Șerban, Csáky, trimise la Varșovia, trebuia să vorbească și Domnului muntean, invitându-l să ajute cauza creștină: i se răspunse că pentru aceasta trebuie ajutor de oaste și bani⁶. La 1684 Mitropolitul Dosoftei anunța că Șerban a făcut să se ucidă Turcii cari veniseră pentru tribut și că e gata a trece de partea creștinilor⁷. Se știa că el e rudă cu Patriarhul Dionisie și se credea că ar putea uneli prin acesta o răscoală a întregii creștinătăți răsăritene⁸.

Austriecii se gândiseră că, odată ce vechea Ungarie învia supt dânșii, admiși de Stalele ungare, Țara-Românească ar

¹ *Ibid.*

² *Mon. Comit. Trans.*, la acest an; Iorga, *Cronicile muntene*, pp. 127-9.

³ Hurmuzaki, V, n-le cxxx-i.

⁴ Iorga, *Gen. Cant.*, pp. 214-6.

⁵ V. Brunner, *l. c.*, pp. 277-8 (misiunea lui Csáky și la 1684); Zaborovschi, *o. c.*, p. 17; I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul secolului XVII*, Cluj 1933.

⁶ Zaborovschi, *o. c.*, p. 44, nota 4. Cf. și *ibid.*, p. 57 și urm. Era vorba și de restituirea lui Petriceicu; *l. c.* Relații ale lui Csáky cu acesta; *ibid.*, p. 51, nota 4.

⁷ Silviu Dragomir, *Contribuții*, *l. c.*, p. 1202

⁸ Zaborovschi, *o. c.*, p. 58 și nota 1

trebui, pur și simplu, adanșă la acest regat¹. Ardealul și-l rezervase Csáky, îl aveau cai doi Apaffy și-l spera Tököly: era, de sigur, prea de vreme pentru manifestarea unor astfel de intenții cu privire la provincia vecină².

Atunci, în Februar 1685, se trimele din Viena în aceste părți Iesuitul frances Antide Dunod³: el aducea lui Apaffy și lui Șerban proiectul unei alianțe perpetue cu supuși de o potrivă față de regele habsburgic al Ungariei, cele două provincii autonome ale lui Leopold I-ii vor fi de acum înainte cu același regim economic și financiar, ele se vor ajuta militar; se recomanda și unirea celor două dinastii prin legături de familie⁴. Nu cunoaștem răspunsul precis, în acel moment chiar, al lui Apaffy, dar în April Dunod știa condițiile Domnului muntean: dacă Imperialii ieau Timișoara și-i dau 10.000 de oameni, el li se alătură cu 50.000 de oameni și merge drept la Țarigrad⁵. Pană la atingerea unor scopuri așa de înalte și de grele, Șerban propune lui Apaffy

¹ *Ibid.*, nota 3.

² V. recomandările lui Buonvisi. cu privire la amândouă aceste țari; *ibid.*, p. 58 — Prin această cruciata Ardealul a ajuns să fie cunoscut foarte bine în Apus. In expunerea sa de la 1689, Vanel zugrăvește Sibiiul cu ziduri și șanțuri, cu Jocuitori „generoși și plini de politeță față de străini“, cu bogatele împrejurimi și ocne de sare: „Cette ville est bâtie dans une plaine marécageuse qui n'est commandée d'aucune hauteur. Ses murailles sont fort épaisses et flanquées de gros bastions: ses fosses, qui sont remplies d'eau vive et fort profonde, lui fournissent du poisson suffisamment; les bastions publics et particuliers y sont fort bien entendus. Les habitans ont la plupart l'abord assez facile et sont genereux et civils aux étrangers... La campagne des environs est très fertile et particulièrement du côté de Silsbourg, village qui est à cinq milles, où il y a des salines qui apportent un grand revenu au prince“; o. c., IV, pp. 63-4. Intr'un studiu din *Mém. de l'Acad. des sciences morales et politique*, XXXI, despre nunciul Buonvisi și „cruciata de la Buda“ se arată că Buonvisi a trebuit să refuze lui Sobieski Țara-Românească; p. 264. — V. și Fraknói, XI, *Incze papa és Magyarország*, Buda-pesta 1886.

³ Duldner, în *Arch. des Vereins für Sieb. Landeskunde*, XXVII, XXX (1896, 1901).

⁴ *Mon. Hung. Hist., Dipl.* XIV. p. 5 și urm.

⁵ *Ibid.*, XVIII, pp. 331-2. Cf. Brümner, *l. c.*, pp 280-1 și Memoarele generalului Antonio Caraffa, în biografia acestuia de G. B. Vico, *Opere*, ed. Giuseppe Ferrari., Napoli 1859, vol. IV, Adaus, și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIX, 24.

prin Barbu Miclescu și Vintilă Corbeanu, un trațat, care se va încheie la 1-iu Iunie¹.

Față de neputința păună atunci și a Imperialilor și a Polonilor, față de capacitatea Turcilor de a rezista, Șerban se desface de Csáky. El cere la nevoie un adăpost ardelean. Cei doi vecini vor căuta să se apere în bună înțelegere și contra planurilor turcești și contra celor creștine. Cum, în același moment, Șerban așază pe Cantemir în Moldova, el se putea sprijini și pe acesta.

Biruința de la Essek și Luarea Granului de către ostașii Habsburgului trebuiau să schimbe răpede aceste raporturi. Apaffy, după îndemnul dietei ardelenе, încheie cu Imperialii, prin Dunod, la 27 Novembre, în Ibașfalău, o convenție prin care li promite bani și provizii². El spera să poată păstra un Ardeal de vasalitate și să-l transmită și fiului său³.

În 1686, anul campaniei nenorocite a lui Sobieski în Moldova, Austriei trimet pe Csáky, prin Polonia, la Șerban, pentru a-i propune o legătură în care el ar fi privit ca aliat, nu ca supus⁴. Data aceasta, trimesul ungar al Împăratului nu fu primit personal de Domnul muntean⁵. El reveni cu alte propuneri⁶, puțin înainte de tratatul secret din 28 Iunie al lui Apaffy cu Împăratul care capătă dreptul de a ocupa numai militar Ardealul. Prințul ardelean amintise în zădar vecinului său îndatoririle tratatului din Făgăraș⁷.

Când, la sfârșitul acestui an, Buda căzu, când generalul Veterani apăru dincoace de Tisa, la Seghedin, și Balcanicii începură să se miște, când Caraffa cerea să se atace Oradea, care s'ar putea lua ușor, deschizând calea Ardealului, pe

¹ Engel, *Gesch. der Wallachey*. Cf. Brunner, *l. c.*, p. 282.

² *Mon. Hung. Hist.*, XIV, p. 313.

³ Cf., după Gooss, în *Oesterreichs Staatsverträge*. Zaborovschi, *o. c.*, p. 77. Cf. Vico, și Iorga, *l. c.*

⁴ După Fraknoi, *Relationes Buonvisi*, în *Monum. Vaticana Hungariae*, seria a 2-a, II, 1886, Zaborovschi, pp. 80-1, 92-3. Cf. Brunner, *l. c.*, pp. 283-5.

⁵ *Ibid.*, p. 81.

⁶ *Ibid.*, p. 82.

⁷ *Ibid.*, *o. c.*, nota 6. Cf. Vico, *l. c.* resumat în Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, 1937). Acolo amănunte pentru așezarea Imperialilor în Ardeal.

⁸ Hurmuzaki, V, p. 139, no. cxxx. I se cereau garanții la instrucțiile par redactate de Constantin Stolnicul.

când alții preferau acea lovitură, la Timișoara, la ideea căreia se ralië generalul napoleontan, pentru care Șerban era căpetenia nesigură și desprețuită a unei țări prădate, expuse Tatarilor, fără celăți și fără oaste decât 6.000 de oameni buni doar ca o cavalerie ușoară¹, se crezu că discuțiile cu Șerban-Vodă, care salutasese pe Caraffa, venit în Ardeal, ca suprem comandant acolo și în Ungaria, trebuie reluate, ajungând la o precizare.

Ar părea ca inițiativa pleca de la Domnul muntean, că scrisoarea lui din 16 April 1687 asigură pe Împărat de bune intenții, dar instrucțiunile solului ce trimete lămuresc că 'e vorba numai de răspunsul la propunerile ce le făcuse Viena, cu asigurari de „sigură protecție și ajutor“, și ar scusa că numai distanța și existența în cale a celăților turcești împiedecaseră concursul promis. Pentru ca din partea sa, să se declare fațăș și să colaboreze miștar repetă, și el, că trebuie să se iea Timișoara și chiar Belgradul, nu mai puțin și Orșova, de Imperiali. Ardealul sa fie asigurat pentru a putea servi ca loc de retragere, căci țara ceialaltă e deschisă Turcilor și Tatarilor, o recunoaște și el, Moldova e stoaarsă de multe prădăciuni, iar ce-i dorește lui Ardeleanul, așa să-i ajute Dumnezeu aceluia! Cu Balcanicii, carora, ca Patriarhului ecumenic, Șerban li era presintat ca un general imperiāl de ofensivă peste Dunăre², n'a avut, de frica Turcilor, nicio legătura, dar e sigur că ei s'ar născula. După aceste declarații pline de prudența se adăugia toluși speranța că Turcii, lipsiți de bani și de oști alese, vor trebui să iasă din Europa.

Am văzut că abia în toamnă Împăratul răspundea, prin Dunod, ofertelor lui Șerban, îndreptându-l spre ducle de Lotaringia, care era mēnit să termine cât mai iute formalitățile pentru luarea în stăpânire a Ardealului³. Tot odată i se dădeau Domnului muntean pline puteri ca să trateze cu creștinii răsăriteni⁴. Spre sfârșitul anului 1687 (4 Decembre), episcopul de Nicopol, Anton Stephani, merge la Viena

¹ Vico, o. c.

² Radonić, Приложн, în „Sbornicul“ de la Neoplanta, I. 1909, pp. 37-8.

³ Vico, l. c.; *Gen Cant.* pp. 214-6.

⁴ *Ibid.*, pp. 216-8. Cf. Zaborovschi, o. c., p. 109 și urm. Alle știri, bogate, și după inedit, în Brunner, l. c., pp. 288-90.

cu instrucții mai precise¹. Era întovărășit și de câțiva boieri².

Negocierile urmară, și astfel, în Februar 1688, se ajungea la acea stabilire de condiții care se doria de mult la București.

Dar în ultimul timp Șerban făcuse încercări și la Moscova³, căutând să se integreze oarecum în marea ligă creștină. Din nou un călugăr de la Athos, Isaia, din mănăstirea Sfântului Pavel, pe care Dimitrie Cantemir îl arată ca unchiu al Serascherului Soliman Ainegi⁴, legat și de Scaunul sârbesc din Peć, fu însărcinat cu negociația⁵. El arată că „Sfânta Biserică a Răsăritului se clatină“ în părțile lor, care se cer ajutate. Se făcu obișnuita cerere a unor oști care să meargă în Bugaeac pentru izgonirea Tatarilor, prima condiție pentru ca Domnii români să se poată mișca, lucrând alături de ceilalți creștini. Corăbii muscălești ar fi să apară pe Dunăre. În aceste condiții s'ar putea ridica în arme și creștinii de dincolo de Dunăre, în număr de 300.000 (!), cari nu vor să ajute pe Imperialii austrieci, de altă lege⁶, cum și el, Șerban, ar voi mai bine legătura cu *Impăratul pravoslavnic*. Se făgădui însă din partea tinerilor Țari Ioan și Petru că se vor ataca Tatarii ceilalți, din Crimeia. Dar, în deosebire de politica lui Alexie, care admitea ca Domnii români să fie reținuți în legături cu Polonia, acum a se cerea lui Șerban să nu se lege de nicio altă Putere creștină. Nu mai e vorba de o închinare, și, de alminterea, ea nici nu fusese oferită. În loc de un ajutor din mila creștinească, se cerea Domnului muntean, privit ca „Voevod și Gospodar“ al țării sale, să înainteze și el cu oastea sa spre Nipru. Pe urmă, cu trupele unite s'ar merge contra „Bialogradensilor“ Cehății-Albe⁷. Firește că n'a putut fi

¹ Hurmuzaki, V, pp. 142-3, no. cxxxiv. Cf. și Vico, l. c. V. Brunner, l. c., p. 290.

² Zaborovschi, o. c., pp. 115-6. Și o scrisoare de informații de la Constantin Stolnicul; *ibid.*, p. 123, nota 1

³ V. și Silviu Dragomir, l. c., p. 1118 și urm. Cf. Brunner, l. c., pp. 291-3.

⁴ O. c., pp. 49-50.

⁵ Din partea lor, Țarii trimet pe boierul Tomin; Silviu Dragomir, l. c., p. 1124.

⁶ Totuși cei din Belgrad se cereau liberați de Germani; Vico, l. c.

⁷ Raspunsul, venit dupa moartea lui Șerban, la 28 Decembre 1688,

vorba, cum asigura mai târziu învățatul fost Domn al Moldovei, de așezarea lui Șerban ca Impărat în acel Țarigrad pe care Muscalii îl revendicau pentru dânșii¹.

Se făcu și o încercare pe lângă batrânul Cantemir, dar el aduse înainte cunoscutele argumente care-l împiedecau de a lua o asemenea hotărîre, grea de urmărit². În curând influența Rusetestilor, vechi dușmani ai lui Cantacuzino, la Curtea Moldovei prefăcu bunele relații de odinioară într'o hotărîță dușmănie. Șerban ceru să i se predea unul din ei. Iordachi, ca fiindu-i dator, dar puternicul boier putu să se salveze la Constantinopol³. Prietenii turci ai lui Cantemir i-ar fi promis Țara-Românească, dacă și-ar putea prinde vecinul.

după *Polne sobranii zakonov*, Mitilineu, *o. c.*, p. 71; D. A. și D. C. Sturdza, *o. c.*, pp. 12-14, no. 6.

¹ *L. c.* Cf. și Del Chiaro, ed. citată. Cf. C. Giurescu și Dobrescu, *Doc. și regeste privitoare la C. Brâncoveanu*, 1907, p. 14, no. 32, p. 19, no. 40.

² D. Cantemir, *l. c.*, pp. 50-1,

³ *Ibid.* și Nicolae Costin.

CAPITOLUL II.

Cartea românească pentru toți Români și istoria lor

Dar în curând se va termina printr'o lovitură a soartei, pe care de sigur n'o ajulase nimeni, o Domnie așa de ambițioasă și de plină de zgomot, — cum vom vedea, în acea toamnă, din 1688 , ca a lui Șerban, când, pentru prima oară, Imperiului, stăpâni de mult pe Belgrad, întrau în Țara-Românească, supl comanda unui general italian, Veterani, din Urbino, patria lui Rafael. În acel moment, un grup de cărturari stăteau să mântuie un mare monument al literaturii românești, acea Biblie complectă, apărută numai în zilele noului Domn, Constantin Brâncoveanu, dar care pe dreptate păstrează — de și s'a măgulit acesta, adăugându-se că s'a făcut „cu îndemnarea“ lui, și s'a spus, fără potrivire, și care e legitimarea acestei stăpâniri: „nepot de soră al Măriei Sale, carele, după prestăvirea acestui mai sus pomenit Domn, putearnicul Dumnezău den aleagerea a toatei Țării-Românești pre dumnealui l-au coronat cu Domniia și stăpânirea a toată țara Ungrovlahiei“ (și versurile la stemă, de Radu Greceanu logofătul, s'au păstrat tot pentru Șerban) —, numele de „Biblia lui Șerban-Vodă“¹.

Rostul ei deplin se va putea lămuri numai după ce se va face comparația atentă între forma ei și aceia a lucrării, se pare și ea completă, pe care o făcuse Nicolae Milescu și din care un exemplar, firește manuscris, a fost presintat, acum vre-o patruzeci de ani, de un negustor de cărți grec, lui I. Bianu, cu care nu s'a înțeles din preț. Și, pe lângă această comparație, vor trebui să se facă și altele cu tot restul tradiției manuscrise, întru cât o cunoaștem. Ar fi o lucrare de simplă răbdare, care a zăbovit, de sigur, prea mult.

¹ Stema lui și rămâne; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 282.

Prefața cuprinde numai lămuririle pe care, în mândria și exclusivismul lor, le-au crezut de nevoie îndreptătorii, — căci cred că de o îndreptare, mai mult decât de o adevărată traducere nouă, poate să fie vorba. Aceasta de și titlul acestei „Biblii adevărate dumnezeiasca Scriptură“, zice că opera e „tălmăcită după limba eliniască, spre înțelegerea limbii rumânești“.

Am crede că, de și se dă numele lui Șerban, adevăratul autor este și acum acela care a fost în rândul întâiului directorul, ca să zicem așa, al mării întreprinderi, Constantin Stolnicul Cantacuzino. În adevăr stilul lui e acela, sigur, cu largi perioade, în care se înfățișează frumoasele pagini, în care se întâlnesc italianisme, cum e „necunoscându-și“, „cărbune“, care nu are a face cu obișnuitul cărbunc, ci e piatra miraculoasă a evului mediu, „carbuncului“. Odată scapă forma: „limba românească“. „Cereasca filosofie“, de care se vorbește, arată a fi în legătură cu studiile filosofice de la Padova, și se face apel la mărturia „filosofilor Elinilor“.

Se arată acolo ca principal verificator al textului grecesc un prelat, dar curând încetat din viață, Gherman de Nisa, arhieru *in partibus infidelium*, care-și avea reședința la București, împreună cu atâția alții în situația sa. Constantin Stolnicul și tânărul Radu din Greci, Greceanu, pe atunci al doilea logofăt, un coborîtor, poate, prin mamă, din Mihai Viteazul, sânt cuprinși, și cu unii clerici, credem, în modesta formulă: „ai noștri oameni ai locului, nu numai pedepsiți întru a noastră limbă, ce și de limba elinească având știință“. Greul lucrului a căzut asupra Logofătului Radu și asupra încă unui colaborator de căpetenie, celalt Greceanu, care, prin înrudire cu neamul lui Șerban Cantacuzino, purta numele de Șerban și era tot al doilea Logofăt; ei țin s'o și afirme într'o notă finală: „cu nevoința și îndreptarea celor ce s'au întâmplat dascalii și mai mult deslușindu-se pre limbă rumânească de cei mici și plecați dentru slugile Mării Sale, Șarban biv 2 Logofet și brat ego Radul Log.“¹.

¹ L. c., p. 291. Pentru tipar se răpise atelierului grecesc din Cătătuia vechiul tipograf Mitrofan, care iscălește „episcop de Huși“ și va fi fost în acest moment, ca ucenic și complice politic al mitropolitului Dosoftei, și el un pribeag; *ibid.*

Se mărturisește întrebuințarea „altor izvoade vechi“, fără a voi să precizeze: ele au fost „alăturate“ cu textul grec al Septanților. Se declară că a trebuit să se lupte cu „strimțarea limbii românești“. Pentru ca autenticitatea traducerii să fie desăvârșită, s'a cerut voie de la Biserica Mare a Constantinopolului.

A doua prefață, îndreptată către Șerban, e a lui Dosoftei de Ierusalim, cu care, ca și cu nepotul și urmașul lui, Hrisant Notara, Domnul a fost în cele mai strânse legături. Aici ideile și forma sânt cu totul deosebite. Marele prelat grec trage către Grecii săi pe acela care se îndreptăția oricând în titlul său solemn cu coborîrea după mamă din neamul dinastic al Basarabilor. Se face istoria, bine întemeiată, a neamului cantacuzinesc, arătându-se și meritele literare ale Împăratului Ioan Cantacuzino. Se descopere un Dimilrie Cantacuzino care, la 1453, prin influența sa pe lângă Mohammed al II-lea, a împiedecat dărâmarea bisericilor. Nu se uită „bunătatea“ lui Constantin Postelnicul, fără a face vre-o aluzie la mucenicia lui. Alături, îi era impus a vorbi și de neamul băsărăbesc, folosind și pe Chalkokondylas, — de și aici am putea bănuși și convorbiri cu Stolnicul, care-și pregătia mereu lucrarea de istorie a neamului, de care va fi vorba mai târziu, cu tot ce merită o astfel de întreprindere, și este pe urmă o discuție istorică privitoare la Domnii români, care nu putea să intereseze pe un prelat străin.

Trebuie subliniată tare și *tentativa ingenioasă de a descoperi Români în neamurile de pe malurile Mării Negre cărora Sfântul Ioan Hrisostomul, Patriarh de Constantinopol exilat, li-a putut vorbi în această vreme a îndepărtării sale*: „creștinat-au Sfântul Zlataust pre Rumâni, pre care și lăcuiorii Nistrului îi numesc leatopisișele ceale beserecești, învățând pre unii dentr'înșii carte elinească și cu aceia au învățat pre ceialalți“¹. Alături, nu e uitat pentru o operă asămănătoare și Ulfila, pus, cum trebuie, pe vremea lui Valentinian². E interesant, iarăși, că nu se uită nici Constantin Șerban, care

¹ L. c., p. 290.

² *Ibid.* Urmează o citație din Strabon, în care s'a strecurat la tipar numele „Rumânilor“ în loc de al Romanilor.

poate că era în acel moment încă viu, și atunci lui îi revenia Scaunul lui Neagoe, care e înșă scăpat din vedere. A prezenta pe Șerban Cantacuzino ca un „curățitoriu de tiranii patriei“, a-i lăuda rolul politic îndreptat contra Grecilor nu e de sigur tot ce poate fi mai potrivit cu Grecul și grecisantul care e Dosoftei, întemeietor, din gelosie pentru tiparul românesc din Moldova, al tipografiei sale elinești. Nu se vor uita nici acele legături cu Biserica din Constantinopol, care totuși la un moment dat a supus blăstămului, cum se va vedea, memoria poruncilor și protector.

Aceiași întrebare privește și altă parte din această atât de bogală și interesantă scrisoare a lui Dosoftei. Din ea aflăm că *tipăritura Noului Testament de către Șerban n'a fost numai o operă literară, ci că s'a impus preoților a se folosi de dânsa în biserici*: „Scriptura cea nouă, răsăpită fiind, după izvodul cel vechiu și cu nevoie aflată a să citească de preoții cei de țară, la rânduiala tipicului elinesc, spre lesne citire o ai tomit“. Și tot așa cu Vechea Scriptură: „tâlmăcindu-o pre limba rumânească aiave a să citească o ai făcut“¹. — de și nu vedem și tipăritura aceasta. Și este, contra celor mai statornice tradiții ale ortodoxiei bizantine, și explicația; „De vreme ce, după politiceștile legi, nu să cade omului grec a nu ști legile Grecilor, cu cât era mai drept creștinii rumâni să știe legile lui Dumnezeu, care iaste Sfânta Scriptură... Cu glas striin grăind lor Dumnezeu, nu asculta', iară acum Sfânta Scriptură prin nevoița Măriei Tale să citească și cunoscută să face și la mari și la mici“.

În sfârșit e oare spiritul Patriarhului ierosolimitan atunci când *lauda cea mai mare a lui Șerban e că a dăruit Scriptura la toți Români*, „cele den casă ai (sic) Besearicii noastre“ fiind „Rumâni, Moldoveani și Ugro-Vlahii“, supt care nume, neobișnuit, se înțeleg Ardelenii. A vorbi de „limba cea de moșie a locului“ nu se potrivește cu buze atât de străine. Se impune deci admiterea unei colaborații a lui Constantin Cantacuzino cu acela care ținea, iscăbind românește:

¹ *ibid.*, p. 289.

„Dositheu“ ca să se osebească de Dosoflei al nostru. Traducerea scrisorii de învățatul boier purtat prin străinătatea Renașterii apusene e cu atât mai admisibilă, cu cât el a prefăcut din grecește și testamentul unui prieten de copilărie, Dona Pepano¹.

Cam în acest moment istoric cad și lucrările de căpetenie ale lui Miron Costin: două în limba polonă, una în prosă, către Marele Comis al Coroanei, alta, în versuri, către Ioan al III-lea Sobieski însuși și, puțin înainte, o cârticioă românească despre întemeierea neamului românesc.

Toate pornite mai ales, după călătoria în Ardeal, din cunoașterea operei, de cuprins mic, dar bogat, a celui Toppelinus din Mediaș, care arată atâta înțelegere pentru rasa, limba și originile Românilor² și din dorința de a răspînge ideia din adausul la Ureche că Românii vin din hoșii Romei, expulsați departe (poate în legătură cu exilul lui Ovidiu), *ideie care se întâmpină încă din vremea când, supt Vasile Lupu, călătorul Borchgrave străbătea Moldova*³.

Cele d'întăiu, redactate în exil, — poemul are data: Daszow 1683, iar povestirea polonă poate fi așezată între 1676 și 1683⁴, — au un scop politic: sânt memorii către conducătorii Poloniei, de fapt către regele însuși, pentru a-i lumina în vederea reunirii, pe care Miron Costin o doria, a țării sale, ca *organism autonom*, la regatul vecin. Aceste lucrări trebuie puse alături de cele făcute pentru Ruși, tot în vederea unei asemenea alipiri, la începutul secolului al XVIII-lea, de Dimitrie Cantemir și, în a doua jumătate a lui, de Mihail Cantacuzino⁵.

¹ V. capitoul respectiv din *Operele lui Constantin Stănicul Cantacuzino*.

² P. 70 și urm. — Pentru un tratat de retorică închinat de Miron Costin lui Antonie-Vodă Roset (1676), v. T. Holban, în *Rev. Ist.*, 1935, pp. 213-6.

³ V. Babinger, în *Mem. Ac. Rom.* pe 1936, p. 160.

⁴ P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera lui Grigore Ureche și Miron Costin*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1925, p. 247. Discuții cu dd. Minea și Bajenaru, în *Rev. Ist.*, XII, 1920, pp. 9-12; XIII, pp. 55-61. Cf. Zotta, *ibid.*, pp. 260.

⁵ Prefața la opera polonă în prosă spune: „socot ca o deosebită

În opusculul polon, scris în proză în momentul când Miron Costin punea nădăjdui că țările românești nu se vor mai înloarce supt Turci¹, se arată lipsa unei lucrări asemănătoare, pomenindu-se doar Ureche, cu arătarea împrumuturilor din Bielski, și se citează ca îndreptători doar Dion, Viața lui Traian, într'un loc, și „Dion și istoricii grecești“, cunoscuți doar prin Xiflin, preluatorul bizantin sau, indirect, prin cârticica latină a Sasului din Mediaș, pe care Miron l-a și tradus².

Valoarea istorică a operei lui Miron de sigur slabă. Prin confuzie cu dublul sens al cuvântului de „Scit“ la scriitorii Renașterii, Dacii devin Tatars, din chiar „Marea Tatarie“. Colonizarea romană e exact presintată însă, și boierul moldovean își aduce aminte că a văzut podul cuceritorului roman „în Ținutul Jiului“ — de fapt al Mehedinților —, „între Cladova și Diu“. Ceia ce trimete la călătoria armată supt Istrate-Vodă, în 1662. El vede în niște *domini* puși de Traian originea Domnilor noștri. Apasă asupra păstrării numelui de Români la toți urmașii colonizării ancestrale (dar întrebuințează forma „Rumâni“). Din astfel de călătorii militare cunoaște și elementul românesc din Maramurăș și cel din Țara Oltului, așa încât *la 'el sentimentul de unitate românească derivă din experiență, și nu din lectură*, cum va fi cazul la Constantin Stolnicul Cantacuzino. Își închipuie că Traian a trecut în Asia pe la Don, printre Tatarsii Hanului, el însuși supus Romei.

Ca movilele care arată trecerea Sultanilor, tot așa un „șant“ roman, Troianul, înseamnă linia acestei expediții și, definind pe acesta, se notează și corespunzătorul la Munteni. Se caută originea cetăților Moldovei, regretând lipsa de știri la Ureche.

În ce privește ceia ce e pentru dânsul al doilea descalecat,

fericire a mea că o parte a cronicii mele despre țara Moldovei, *înainte de a ieși la lumină (nim iesze na swiat), în Moldova* — era vorba de o tipărire? —, „vi ajunge în mâinile unui bărbat atât de mare“, etc.; I. Bogdan, *Cron. inedite*, pp. 153 și 178. Cf. și „fie că poporul moldovenesc va ceti mai întâiu cronica mea“.

¹ Ed. cit., p. 187.

² V. P. P. Panaitescu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1935.

titlul de „herțeg“ pentru Făgăraș devine o misterioasă localitate și problema întemeierii Statelor se presintă cu o primă retragere în Ardeal, pomenindu-se pentru viitorii Moldoveni Gurghiul și Ciucul, anume elemente trecând și în Dobrogea, — totul de pe urma năvălirii lui Attila. Șase ani de „pustiu“ aduc și „stricarea limbii“.

Se urmează cu povestea regelui ungar Ladislau, care se coboară până la Siretiu, al cărui nume ar veni de la mulțămirea ce a produs-o cuceritorului vederea largii ape; dușmanii sânt Tatarii. Nu lipsește observația că numele de râuri sânt, astfel, în general recente. Cum se întemeiază acum țările care vor dura, un paragraf se ocupă cu numele lor.

Legenda lui Dragoș e admisă întregă, adăugându-se, pentru bour, și „dovada“ numelui de Boureni. Dar Miron cunoaște și bourul din stema Sighetului și numele german de Molda pentru Vltava Cehilor. „Câmpii lui Dragoș“ de fapt: „Câmpul“, se întrebuițează cu inteligență pentru întregirea capitolului.

Dar istoria Muntenilor îi e așa de puțin cunoscută, încât pe Radu Șerban-Vodă, biruitor nu numai asupra Turcilor, ci și asupra Hanului, îl pune alături cu Ștefan-cel-Mare, ale cărui victorii și asupra Polonilor sânt prevăzute, de politeță, cu explicația: „pe moldoveneste“, adică prin metodele simple ale Moldovenilor. Nu se uită nici existența, în Polonia, a bătrânului Constantin Șerban. Pentru corbul din stema munteană se presintă legenda cu inelul a Corvinilor, pe care o aflăm și într'o încercare de istorie a țării din secolul al XVIII-lea¹. Nu se uită Polonii rămași de pe vremea lui Simion Movilă și a lui Matei Basarab, și se întind explicații naive asupra Muntenilor negri la față și asupra lui Negru-Vodă al lor, răspingându-se, cu sentiment frățesc, motivarea prin doicele țigance.

Se revine la istoria Moldovei pentru a se aminti cu mândrie aspirațiile Domnilor ei asupra „Maramurășului, Ciucului și Gurghiului“ și stăpânirea lui Petru Rareș în acea regiune

¹ Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 55. Acolo e citat „un Miron Logofăt Mare a acei țări“. S'a scris după și poate chiar Constantin Mavrocordat. Se pomeneste marfa de Lipsca și Graz, ceia ce trimete la a doua jumătate a secolului.

săcuiască a Ciucului. E și o notă despre legăturile bisericesti cu Ohrida și, începând de la Radu Mihnea, crede el, cu Bizanțul.

Potrivit cu scopul ce se urmărește, se insistă asupra vechii stăpâniri moldovenești în Bugeac și a sforțărilor făcute pentru a relua acest Ținut. Expunerea geografică, în care se cuprind, în margene, și părțile muntenești, se întinde și asupra apelor și orașelor. *E, de fapt, 'ntăia geografie românească.*

Poema polonă, a doua operă, a fost lăudată pentru puritatea unui stil pe care Miron Costin, care semnează „Logofăt Mare al Țării Moldovei“, îl socoate inferior din lunga neobișnuință.

Problema elementului rulean din Nord, strict delimitat, se rezolvă poetic prin povestea prisăcarului Iațco, care, cu Rușii din Sniatyn, face Ițcanii și apoi Suceava. Și se recurge la o așezare de Unguri pentru a explica numele acestui oraș, care ar veni de la cuvântul unguresc pentru „cojocar“. Origini slave se descopăr pentru râurile Moldova, și Bistrița. „Câmpii lui Dragoș“, legați de noțiunea Câmpulungului, sânt puși la originea Domniei. Se încearcă și o cronologie pentru începutul ambelor țări. Din istoria mai nouă se desface Alexandru-cel-Bun, „măreț ca un rege“. Mai departe se trimete la istoricii poloni, oboseala pribeagului lăind dorința de a cânta a poetului, al cărui prim gând nu se putea opri acolo, de și se vorbea despre o carte a începuturilor.

Din punctul de vedere literar, lucrarea e remarcabilă prin caracterul proaspăt al amintirilor clasice, prin virgiliana frumuseță a comparațiilor. Descrierile țării, făcute cu iubire, sânt tot așa de vioaie ca și înfățișarea acțiunilor militare. Se iscodeste povestea prisăcii lui moș Iațco, și se reproduce cea legendă a iubirii dintre fața cea frumoasă și „Domnul Ardealului“, de unde se naște Negru-Vodă descălecătorul. Sașilor li se recunoaște, cu ale lor cărciumi, întemeierea orașelor. In cuvinte de mândrie se glorifică bogăția pământului românesc.

Acest boier are simțire, mândrie pentru țărani. Măcar cei din Țara-de-jos nu sânt neliberi, ci arcași și călărași, proprietari pe pământ și chiar de Țigari.

Cartea are și un scop politic. A vorbi, pe baza actelor, de Cetatea-Albă moldovenească, împreună cu toți acei *campi bialogrodenses*, înseamnă a îndemna pe Sobieski la cucerirea Bugeacului, și Miron Costin se întreabă chiar cine va învia acele vremuri. El deploră pierderea acestui Ținut și se teme că Galații și Hotinul, unde s'au strecurat vameșii turci, vor avea aceeași soartă.

Lucrarea merită loată atenția. Cercul de vedere e mai larg: se face filologie latină, greacă și slavonă. Se discută și schimbarea numelor romane cu cele slave¹. Se caută o formulă de veche limbă românească în episodul lui Iațco, găsindu-se „bun om“, se indică existența în mănăsliri a Analelor slavone, — pe care le știe deci, — se citează documente interne, la care recurgea și mitropolitul Dosoftei, se pune temeiul pe tradiția orală, se așează Eustatie înaintea de Ureche și nu se vorbește de compilatorii acestuia. Se invocă izvoare pe care scriitorul le-a cunoscut în parte direct, și de sigur că-i erau familiari Cromer și Piasecki.

Cunoștinți de istorie universală îi permit să spuie că la Adrianopol a fost prima capitală europeană a Otomanilor. Nu lipsește nici simțul istoriei bizantine.

Dar mai ales e interesantă introducerea istoriei țării vecine, în a cărei cunoștință Moldoveanul va fi fost introdus de Constantin Stolnicul Cantacuzino, în acei ani când, cum o spune el însuși, acest învățat boier trăia ca pribeag în Moldova, la rudele soției. Pentru acestălalt capitol de trecut românesc se acceptă tradiția lui Radu Negru, care vine de la Olt, *intocmai ca în compilația lui Stoica Livdescu*. Și aici e coborîrea în Făgăraș (cu interpretarea lui „herțeg“ ca Hațeg). Miron îi vede pe „Basarabi“ stăpânind malul stâng al Dunării și în părțile de jos și având influență și în Bulgaria.

Mai mult: se dă aceeași atenție Ardealului, arătând că tot Români se zic și locuitorii de acolo, al căror număr covârșește. Dar se admite colonizarea romană complectă numai pentru țările rămase libere, admițând, după Toppeltin, că Dacia trăiesc încă în Sași. Nu numai în Maramurăș, dar și în

† Cântul III,

Gurghiul și Ciucul, cunoscute lui, vede el primele formații românești acolo¹.

De Făgărașeni și mai ales de Maramurașeni se vorbește în cunoștință de cauză și cu cele mai mari laude. „Insuși Maramurașul și țara Făgărașului cuprind astăzi atâția Români ca și cum niciodată n'ar fi fost o emigrație; ei vorbesc limba românească cea mai frumoasă și mai apropiată de cea italiană“. Mai ales Maramurașenii, cari păstrează încă privilegiul de a nu fi „podani“, ci, ca niște oameni volnici, până în acest ceas nu slujesc nimănuși și, având cetatea Husului, slujesc la războiu în călărimea regală, osebându-se prin vitejie“.

Banațul e pomenit și el, și se subliniază superioritatea Românilor față de Sârbi.

În forma românească definitivă², după „urzeala“ de la început, înainte de războiul turco-polon, după redactarea de care vorbește expunerea în proză polonă, cartea despre „descălecatul țării Moldovii d'intăiu și a neamului moldovenesc“, e clădită, firește, și ea pe ideia acelei unități românești cuprinzând și „Țara Muntenescă“ și pe „Români din țările ungurești“, „că tot un neam sânt și odală descălecați“³. Numai

¹ Vorbește, din aceeași experiență, de Oituz și Trotuș („Towaz“), cu semnele de năvăliri tătarăști

² Pe care și d. P. P. Panaitescu, prin argumente hotărâtoare, o așează după 1683 și chiar după 1686 (*Influența polonă*, I. c., p. 251). Cf. observațiile mele din *Rev. Ist.*, I, p. 8 și urm.

³ Pentru vrâsta autorului, vezi, în Prefață: „iată și până la această vrâstă“. „Cumplită vreme“ se pot considera și cele, cu țara împărțită între Domnie, Poloni și Tataři, supt Vodă-Cantemir. Dar mai ales (se citează Quint-Curțiu, Eutropiu, Pliniu, cari n'au fost consultați direct, Geografiile nouă și „Istoria d' patru Monarhii“, adecă Sleidanus), bibliografia e mai bogată, cuprinzând și pe Bonfini. Ideile mai limpezi. Dacii nu mai sânt Sciți, Tataři, cari au venit pe urmă (cap. III). Miron Costin descopere resturi a ale lor la Teștebani, în acele „sate hănești“ pe care Neculce le arăta numai pe vremea lui Cantemir. Observ că aceia ce se spune despre sistemul de luptă al Polonilor și Muscalilor se potrivește doar cu situația după 1683, că precisiunea pentru cetatea Crăciuna trimete la vremea când autorul era staroste la Putna. Vederea podului lui Traian e presintată mai pe larg. Se aduc înainte inscripții de la Țiglina, ca și ale lui Despot și Ieremia-Vodă Ța

„Coșovlălii“, cari nu se vedeau în Moldova, îi par altfel de coloni.

Și aici informația e adesea naivă: Homer e un „filosof“, Plutarh a scris doar viața lui Filip al Macedoniei și a lui Alexandru-cel-Mare, Tit Liviu e „Titus Luchius“, Ovidiu un „dascăl“, de și în „stihuri“, Dioclețian e, lângă Neron, înainte de Traian, și Lituanii sânt Romani fugiți de supt Neron sau mai de mult, Danesii și Suedesii fiind un fel de Unguri. Despre trecutul clasic avea, cum reiese din scrisorile lui, altfel de siguranțe acel „Panaiotachi târzimanul“, adică Nikusios, cu care Miron arată că discuta. Cu totul altfel va vorbi, după studiile sale în Apus, Constantin Stolnicul Cantacuzino. Raportul lui Ureche cu adnotatorii nu-i e clar Moldoveanului, și de aceea lângă respectabilul nume al lui Evstratie Logofătul e acela al totuși seriosului Simion Dascălul și numele, de puțină sama, al unui necunoscut călugăr Misail, dând răspunderea invinuirilor ce li se aduc asupra lui Nicolae Buhuș. De fapt călugărul poate să fi fost un simplu continuator al cărui scris s'a pierdut. S'a aratat că „Leahul Zamoschie“, pe care, iarăși, îl atacă Miron, nu e decât Szamosközy, găsit la Toppellinus¹.

Dar ceea ce face valoarea opusculului e, pe lângă o formă mult mai încheagată a frazei, calda iubire față de nația sa, pe care caută a o lamuri și înălța prin înfățișarea glorioaselor origini, de la aceia cari sânt la el „Romani“, — iar „Râmleni“, după obicei, numai ca explicație. Unele cuvinte italiene, genoveze, franceze ar dovedi cunoașterea și a acestor limbi, deci o îndreptare apuseană mai largă decât numai prin latina învățată într'o mică școală de provincie polonă. I se pare că moravurile Românilor sânt aidoma ca ale Italienilor moderni, aducându-se acea mărturie de „episcop italian“ care nu poate fi a lui Bandini, ci mai curând a lui Vito Piluzio². In limba sa

Suceava, banul, aflat la Roman, al lui Ion-Vodă cel Cumplit: îl pomenia și în povestirea polonă. Solia prin Maramurăș la Sobieski ca rege nu poate fi pusă în legătură decât cu aceiași vreme a lui Cantemir (sau, cel mai curând, a lui Duca în a treia Domnie), și din această epocă poate fi și trecerea Niprului lângă Chiev (cap. IV).

¹ De acolo și „Cavație“, Kovácsöczy.

² V. Papu Ilarian, *Tesaur*, I. pp. 105-6.

moldovenească, Miron Costin află și cuvinte latine și cuvinte italiene.

Prin digresiile despre Italia, făcându-se socoteala drumului de la Belgradul pe care-l cunoaște, până la Veneția, despre frumoasa țară care „iaste acmù Scaunul și cuibuł a loate dăscăliile și învățăturile“, pomenind anume Padova, cunoscută prin Constantin Cantacuzino sau prin Grecii veniți ca „iatrofilosofi“ de acolo, ori prin paginile despre vechea Romă, apoi prin asemănări între pretorienii Romei și ieniceri, se caută a se câștiga interesul unor cetitori cari erau boieri cu puțină pregătire¹.

Comparația cu formele polone ar dovedi că și în această redacțiune lucrarea nu era privită ca întreagă și multele reviniri, expunerea încălcită arată că ea nu căpătase forma definitivă. Cum despre Cuțovlahi sau „Chromovlahi“, cu un cuvânt slav, se spune mai mult în povestirea în prosă polonă, arătându-se și existența unei „Romanii“ a lor, trebuie admis ca unele părți n'au fost ținute în curent, pe când altele au suferit adăugiri însemnate. Mai îngustă e și presintarea elementelor latine ale limbii.

Înainte de pacea de la Carlovăț și probabil chiar înainte ocupării Ardealului de Imperiali, învățatul boier, cu orizont apusean, care era Stolnicul Constanlin Cantacuzino, îndemnat fără îndoială de lucrarea lui Ureche², pe care o pomeneste, — și Marsili-și aduce aminte că i s'a arătat de Stolnic manuscriptul³ —, dar știind numai, din acele discuții

¹ V. în genere, și I. Minea, *Cercetări istorice*, V-VII, pp. 356-7. Pentru o listă a dogilor venețieni, Aron Densusianu, în *Revista critică-literară*, IV, p. 306; *Rev. Ist.*, III, pp. 23-4.

² V. în *Istorie*, *ibid.*, p. 129: „Celesc în leatopisețul moldovenesc, carele, fiind eu încă în Moldova, l-am găsit la Ioniță Racovița, carele era Comis Mare, om de cinste și de socotință“. „Am pus de l-au și prescris și l-am adus aici, ca să se afle și în țară.“ Era o formă adăugită de Simion dascălul („cum și unul ce l-au prescris acel leatopiseț, mărturisește“; p. 130). Se vede că în manuscript nu se pomenia numele lui Simion. Sânt în citație și deosebiri de text importante (astfel „Născut“ pentru „Crăciun“. Așa și întoarcerea regelui Ladislav „de lăsatul secului“). Că Stolnicul recunoaște pe adăugitor, o dovedește pasagiul: „cel ce au scris acel leatopiseț (însă nu zic de Ureche)“; p. 136.

³ P. 47.

de la Iași, la care Miron Costin arată că luau parte și eruditul dragoman Panaioti Nikusios și misionarul catolic Vito Piluzio¹, ba poate și cunoscând pe Nicolae Milescu, pentru Goții din Crimeia² —, și preocupările lui Miron Costin, se hotărî să dea *o largă istorie a întregului neam românesc, aproape în momentul când Vornicul moldovean reunia în poemul polon istoria amândoror Domniilor și punea alături pe Românii ardeleni*, menționând, cum am văzut, în altă lucrare, și pe frații din Pind.

Cel d'întăiu îndemn către cercetarea problemelor în legătură cu tot acest trecut nu-i veni însă din afară, de la acel prieten al țării sale, generalul Marsili, care pregătia întinsa și frumoasa-i lucrare despre „Danubiul panonico-misic“. Căci în răspunsurile date acestuia se spune că el lucrează din greu la „analele“ țării sale, lucrare care nu e încă sfârșită³. *Deci începutul acestor preocupări e din Moldova.*

Găsim în aceste răspunsuri, care ni s'au păstrat, nu odată aceleași idei ca ale lui Miron Costin: astfel când se vorbește de „Romani“ refugiați, după evacuarea Daciei, în Maramurăș și „Ardeal“⁴. Ca și Miron, Cantacuzino începe prin a se sprijini pe Toppellinus⁵, tradus de scriitorul moldovean⁶, și pe Bonfini. Afară de aceasta se vede întrebuițarea cronicii lui Ludescu pentru Negru-Vodă, dar fără ipotesa Basarabilor olteni, care-i putea măguli descendența după mamă. Ca și acolo, descălecătorul vine pe apa Dâmboviței, și se arată coborîrea la Câmpulung și la Argeș. De altfel, la acesta se referă Stolnicul când citează „analele Valahiei“⁷. Nu odată acest izvor e arătat insuficient, dar și în el se constată lipsa oricărei urme de stăpânire tătărească anterioară Domniei⁸.

¹ Se citează cu laude și episcopul polon al Bacăului, Dluszki; *Opere*, ed. Iorga, p. 49.

² V. *Istoria. ibid.*, p. 106.

³ Questo che Vostra Signoria Illustrissima desidera, vi vol del tempo e fatica grande, quale pro posse io fò in valacco, per più dilucidare gli annali di questa provincia, ma non è per hora finita; p. 44. Arata la Mircea I-ju cunoștința cronicilor bizantine; p. 51.

⁴ *Ibid.*, p. 41.

⁵ V. P. P. Panaitescu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1935, 188 ș. a. m. d. până la alegerea lui Brâncoveanu.

⁶ Pp. 44-5.

⁷ P. 12

⁸ P. 44.

Istoria Moldovei e destul de bine cunoscută ca să fie îndreptat Marsili în ce privește caracterul așezării Tatarilor în Bugeac¹ și ca să se descopere urmașii trăind în Polonia ai lui Moise Movilă².

Încă de atunci, căutându-se o legătură cu Hațegul și locul nașterii lui Ioan Hunyadi, se afirmă că în tot Ardealul e „un mare număr de Români“³. Scriitorul muntean îi arată prizoniți de „Scito-Unguri“, dar păstrându-și legea și chiar nobilimea, care, îmbrățișând calvinismul principilor străini, ajunge la și mai mari rosturi. Nu se uită rolul ardelean al lui Mihai Viteazul și peirea lui din invidia lui Basta.

Concepția națională, general românească, domină, de și Cantacuzinului îi place să spuie că nobilimea, în care cuprinde și Paleologi⁴. Craiovești, Rădeni, e de origine străină, greacă sau „bulgărească“, — Basarabii fiind, după el, urmașii vechilor „crai“ ai Bulgariei medievale⁵. Ceilalți, Buzești, Calomfirești, Fărcașani, sânt n'umai viteji nobilați. Dar cel cu strămoși împărătești la Bizanț nu uită să însemne că descinde și din boierii Mărgineni și face den vechiul Drăghici tovarășul de coborâre din munți al lui Radu Negru⁶.

¹ Ii știe și în Crimeia (p. 52), de unde a venit negociatorul de pace din vremea lui Mihai Viteazul. Se notează unul și în Moldova. Unul, turc, Murad-Şah, e în serviciul lui Brâncoveanu; p. 52. Autorul se oprește, în lista Domnilor, mai larg asupra rudelor: Radu Şerban, Şerban, nepotul lui de fiică; pp. 45-6.

² P. 43.

³ P. 58.

⁴ P. 53. Dar așa-zisul Iacob Paleologul, Olympiadareios v. Legrand, *Bibl. hell.*, IV (1906), p. 326 și urm.; Iosif Svatek, *Ein griechischer Abenteuerer*; *Evria*, 1881), era de fapt un Paliotto, frate cu cardinalul Gavril Paliotto. Fiu al unui Simion sau Teodor, ginere al lui Martin Kuther. După doi ani la Cluj, merge în Polonia, unde tipărește *De magistratu politico*. E închis la Roma. Fost Dominican, e decapitat și ars. Fusese prieten cu Miloş-Vodă. Voise a merge la Constantinopol cu capuchehaiaua Moldovei și se doria dragoman; la București stătuse un an. V. și D. P. Petrokokkinos, *Χιακὰ χρονικά* VI, Atena 1926.

⁵ El declară că în „țara sârbească“ înțelege și pe Bulgari și pe Bosniaci „și pe toți cei de acest fel, cari se trag din Sloveni“; p. 162.

⁶ Pp. 54-6. În Istorie, *ibid.*, pp. 137-8, se afirmă că sânt și boieri viind din Sârbi, din Arbănași, din Frânci chiar, alții dintr'alte

Supunerea față de Turci o definește Stolnicul în marginile înguste ale realității, arătând că țara și-a păstrat legea și autonomia și că nu odăla a cutezal să se opue tiraniei otomane¹. Dar, la lista Domnilor moldoveni, Ștefan căpătă laudele ce i se cuvin².

Cum e pomenit ca Domn muntean întâia oară Constantin Duca, aceste notițe redactate în italianește sânt anterioare anului 1695.

În această primă manifestare a ideilor sale, ceea ce se urmărește mai mult, la boierul muntean ca și la contemporanul său din Moldova, e afirmarea originii romane, de la care totul pleacă.

Încă din această scurtă lămurire se vede că Stolnicul înțelegea să recurgă și la izvoare până atunci neîntrebuințate: monumente (Cetatea lui Negru-Vodă), inscripții de morminte³. Am crezut deci că lui, și nu altuia, care ar fi trebuit să aibă același larg cerc de vedere și intenția de a scrie o istorie a țării pe o basă nouă, i se poate atribui acea listă de documente păstrată într'un manuscript din secolul al XVIII-lea, pe care am numit-o „Cronologia tabelară“⁴. Mi s'a obiectat⁵ că unele știri aparțin unei epoci târzii a acestui secol și că autorul, pe care criticul credea chiar că-l poate numi, e din acel timp. Dar astfel de înscrâri se pot adăugi și ținea în curent. Iar discuția serioasă a datelor documentare și de inscripții față de ale „Istoriilor“ sprijină vechea mea ipotesă. Se pot adăugi și alte argumente, ca încercarea de a face din

limbă“. Apoi Băsărăbeștii sânt „Sârbi“, dar „Sârb“ și „Bulgar“ e în vechiul graiu tot una. Ba Rutenii ar fi Armeni. Toți fiind deci la început de sânge străin, cade învinuirea de Greci pe care o întâlnim și la cronicarii contemporani contra Cantacuzinilor. Neajungând aceasta dovadă, se semnalează Tatarii și Polonia de la Moscova și caracterul amestecat al Turcilor. Și, iarăși, teoria însăși a amestecului firesc al neamurilor.

¹ P. 56.

² P. 57.

³ P. 43.

⁴ În *Opere*, p. 19 și urm. Pentru alcatuirea ei, v. studiul asupra celor mai vechi documente muntene al d-lui I. C. Filitti, în *Mem. Ac. Rom.*, 1925, p. 35 și urm.

⁵ V. Vasilescu, în *R. v. Ist. Rom.*, II.

„Radu Negru“ un Băsărabă¹, grija de a însemna de unde se trag boierii băleni² și Leurdenii, fără însemnătate mai târziu³, citarea Bibliei de la 1688 fără altă definire⁴, identificarea, greșită, a lui Udrea, cel tăiat la Oncești, cu un Doicescu, familie mai târziu fără importanță⁵.

Cartea pe care o începuse înainte de 1695 Constantin Stolnicul Cantacuzino caută a fi o lucrare nouă fără înaintaș, cea ce arată necunoașterea vre uneia din formele lucrării lui Miron Costin⁷, o adevărată „istorie“, în care să fie, pe lângă partea politică, și aceia despre „obiceiuri și legi“⁸. „Letopisețul“ de care se servise întâiu Stolnicul îi pare acum ca, din „neștiința“ sau „negrăbirea“ scriitorului, „atâta este de netocmit, de încurcat și de scurt, că mai multă turburare și mirare dă celui ce citește decât a ști cevaș adevăr dintr'insul“⁹. Și lumea nici n'a cerut mai mult, din „nevrerea să învețe“. Așa fiind, neamul a ajuns „de râsul altora și de ocară“, fără ca el însuși să „gândească la rușinea sa“¹⁰. Iar aceste jigniri îndeamnă la luptă, așa încât scrierea va cuprinde mai ales polemică. Se va îndrepta deci contra cui, după starea de azi,

¹ Opere, p. 19.

² P. 24, 26, 27.

³ P. 26.

⁴ P. 25.

⁵ P. 31. Mențiunea că o moșie e „a dumnealui Brâncoveanului“ poate fi luată din document sau adausă mai târziu; p. 31. Ștefanache Medelnicerul, la care sant multe documente, poate fi aflat mai mult decât odată între boierinași. — Pentru întrebările bisericesti ale Stolnicului Constantin, v. m., 185 al Ac. Rom. De același fel sânt și ale lui Milescu; ms. 235. — Cf. Dialogul lui Panaiot cu Turcul Ionga, *Mem. Ac. Rom.*; cf. ms. 283 al Bibl. Ac. Rom.; *Cat.*, I, p. 630), pomenit și în Delacroix, și în *État présent des nations*, p. 247 și urm. (an. (an. 1662. — Un *tratată de teologie*, către Stolnicul Constantin Cantacuzino, scris la Filipești, la 20 Septembrie 1687, trebuie sa fie acesta; Litzica, *Cat. mss. grec.*, pp. 181-2, no. 340.

⁶ Incă în tesa sa despre Sarmizegetusa d. Bogdan răspingea atribuția către Nicolae Milescu.

⁷ Și aici, ca și la acela, e referința la „troian“ (p. 77), aceia la podul lui Traian (pp. 79-80).

⁸ P. 63.

⁹ P. 63. Cf. p. 68.

¹⁰ P. 69.

defaimă fără a putea fi pedepsit, fie cu condeiul, fie cu „palma“¹.

Impotriva clevetitorilor, se va afirma că din aceste „mici și înguste Domnii“ au ieșit și „mari și tari lucruri“², pe care promite a le povesti. Ceva din atmosfera încărcată a timpului față de Greci se simte, când Stolnicul scrie despre ei: „Astăzi acel neam atât esbe de scăzut, de supus, de hulit și de ocărit. cât milă se face tuturor celor ce, știind, gândesc ce au fost și la ce sânt: dăscălia au pierdut, stăpânirea au răpus, cinstile și-au stâns și de toate câte mai întâiu au avut, slave s'au desbrăcat³. Sânt siliți a învăța la Frânci, spune fostul student de la Padova și apoi fac și ei, ici-colo, câte o „scolișoară“ acasă, dacă nu se „papistășesc“, — aluzie la Leo Allatius, la Papadopol. Nici limba n'au păstrat-o decât „stricată și îngrozăvită foarte“, din amestecul cu barbarii. Și această pornire se explică prin ce se spune despre rolul Grecilor la noi, veniți pentru hrăpire, fie și ca „meșteșug“, sfătuind rău și pe Domni, de pe lângă cari, de un timp, sânt melipsiți; soarta isprăvește pedepsindu-i. Insași ierarhia lor bisericească au corupt-o și compromis-o, de și au marele merit de a fi păstrat, în așa de grele împrejurări, ortodoxia. Și de aceea li dorește izbavirea de „varvara putere“⁴. Dar a lăsat să-i pedepsească pentru că și rād și de „Cușovlahi“ și de Moldo-Munteni, de și elementul balcanic a salvat pe Greci de Latini cruciați⁵.

Lucrarea începuse cu considerații generale, ca acelea care se întâlnesc în lucrările italiene ce i-au servit autorului ca îndemn și model și ea continuă prin discuții și considerații critice, aproape fără narațiune.

Primul plan a fost acela de „istorii ale Țării ce-i zicem noi astăzi: Românești“⁵. Dar de la început gânditorul își dă seamă că această „patrie“ mai mică, despre care vrea să „istorească“ — grecește: *ιστορεῖν* — a fost desfăcută, ca și

¹ *Ibid.*

² PP. 103-4.

³ P. 118.

⁴ Pp. 117-22. Cf. și I. Minea, *D. Cantemir*, p. 70, nota 3.

⁵ Cărtirea lor obișnuită vine din propria lor nenorocire; pp. 128-9.

⁶ P. 62.

Moldova și Ardealul din ceva mai larg, mai puternic și mai înalt, cu toate deosebirile de graiu intervenite mai târziu¹. Se va opri deci asupra Ardealului, pomenind și aici pe nobilii din Hațeg². A cunoscut pe Gheorghe Brancovici, „om de cinste și cunoștință“, — el însuși autor al unei scrieri despre Sărni³, — „și iubitorii de a ști multe“, și pe Vlădica Sava, „om și acela destul învățat, înțelept și temătoriu de Dumnezeu“⁴. Și el va declara că întru toate asemenea sânt „Cușovlahii“, bine cunoscuți lui, ca acel Pano Papano al cărui testament, frumos stilizat, l-a tradus la 1677⁵. Trăiesc în sate mari, bogate, dar sânt „mojici și țărani“, în locuri pietroase și sărace, afară de cei cari trec în orașele turcești, de unde vine stricăciunea limbii lor, dar peste puțin ei se pot înțelege cu Dunărenii; și el știe și de „Vlahia Mare“ de acolo⁶. Dar

¹ Pp. 114-5.

² P. 106.

³ V. Cronica lui, după ms. păr. C. Bobulescu, *Rev. Ist.*, III.

⁴ *Opere*, pp. 169-70.

⁵ P. 13 și urm.

⁶ P. 125 și urm. — Pe acel timp, la Palaiopolis lângă Cassopa (Gasopo), George Wheler, *Voyage de Dalmatie*, I, 1689, afla ca abate la Panagia pe „le papas ou prêtre Vlachi“; p. 49. Un mare negustor macedonean ca afaceri la Constantinopol, Belgrad și Viena era întrebuințat și ca spion la Turci de Imperiali, Iorga, în *Rev. Ist.*, 1937, Iulie-Septembrie. E aproape sigur că acestor negustori români din Belgrad li aparține acel signor Marco, cu numele de la Venețieni și Ragusani, om bogat în gând, dar în casă îngustă, care a primit așa de bine la 1664 pe lord Howard, cu vinurile lui alese, distrându-l și cu cântecul, în care se ataca și Sultanul. Cf. și Alexandru Pecz, *Die griechischen Kaufleute in Wien*, 1888; Sp. Lambros, *Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Ὀδύγγαλα καὶ Ἀουσιόλα μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ*, 1912, In călătoria lui Lorenzo Bernardo, *Miscellanea publicate dalla R. deputazione veneta di storia patria, Viaggio a Costantinopoli di ser Lorenzo Bernardo* (1591), Bitolia apare cu o mie cinci sute de case, dintre care două sub de Evrei. Marele Vizir îi strânge veniturile de la ceară, lână și cordovani; de aici vin mulți cadii. Turcii nu existau acolo. Cf. Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage à Constantinople*, 1680, p. 301: „Les Turcs ne mettent la main à la charrue que le plus tard qu'ils peuvent et il faut qu'il n'y ait ny Grecs, ny Armeniens dans un village pour qu'ils s'embarassent des semailles ou des moissons“. Mitropolitul Ioasaf „de Moscopole, Corița și Selasphoros“ pe la 1709 (une ori fără Moscopole) a fost o personalitate cunoscută; Gelzer, *Achrida*, pp. 73, 75.

ținta supremă e aceea de a afirma romanitatea prin coloniile învingătorilor, nu fără a se fi păstrat pentru romanizare un contingent de Daci¹: „Valahii, cum le zic ei, iar noi: Românii sântem adevărați Romani și aleși Romani în credință și bărbăție“, prin Traian însuși². *Descendența e neîntreruptă căci neputința evacuării Daciei e afirmată cu putere*³ —, s'ar fi numit „oaste romană“ sau Daci⁴. Desfacerea de Imperiu era mai ușoară decât „să meargă de a se așeza printr'alte locuri, mai aspre și mai seci“⁵. Doar odată s'au stabilit în Balcani cei „mai sprinteni“, din cari vin puținii „Cuțovlahi“ de astăzi⁶.

Stolnicul combate pe Simion Dascălul, care e pentru dânsul Ureche, fără a fi aflat ceva despre acesta, în ce privește obârșia Românilor din tâlharii Romei, după o cronică unguerească pe care învățatul boier muntean declară că n'o cunoaște. Și aceasta dă prilej cel : așa de mult amestecat în tulburările rákóczyene să scrie: „pururea și nevindecați și Ungurii au stătut vrăjmași și pizmași Românilor, și atâta cât, de ar fi putut, ar fi supus pe toți supt jugul lor, cum și pe mai multe parte din câți se află acum în Ardeal i-au supus și i-au făcut iobași, cum li zic ei“, dar cei din Maramurăș și mulți din Ardeal scapă (și, cu acest prilej, se revine asupra celor cari, în „stăpânirea acei țări și astăzi fiind calvini“, s'au „calvinit“ și ei) . Li displace și originea prin „păstori“ a Moldovei, după aceeași cronică⁸.

Pentru a-și atinge ținta, Stolnicul, cunoaște de-a dreptul, nu numai izvoare străine, luate „pe la Greci, pe la Leși, pe la Unguri și pe la alții“⁹, — și se aduc înainte, pentru întâiași dată, Tzetzes, Zonaras și Dio Cassius, Procopiu, Strabon, Aeneas Sylvius, Flavius Blondus, Callimachus (*Attila*),

1 P. 88. Cf. și p. 105.

2 P. 136. Dar revine la originea străină a boierimii; pp. 137-8.

3 P. 122.

4 El crede că a rămas în popor „dac“ ca injurie; p. 141.

5 P. 124.

6 P. 125.

7 P. 132.

8 Pp. 135-6.

9 P. 68.

Tit-Liviu, citat în forma italiană¹, oia ce ajunge pentru identificarea autorului , pe lângă conversația cu „un Grec țarigrădean, carele să ținea mare știut“, care se pare a fi Nikusios², dar și opere poetice, ca Virgil comentat, cărți de cuprins general, ca Geografia lui Cluverius, Cronologia lui Nauclerus, Istoria lui Sleidanus și „Mitologia“ lui Natalis Comes. necunoscut lui ca istoric despre noi, Carion, *Chronicon*, Atlasul lui Blau, Rhaetius, Sambucus, Barcsai, alături de Diodor de Sicilia și Aristotele însuși. Dar el va recurge la mijloace de informație care nu erau încă de intrabuinare curentă în literaturile Apusului: fără a admite tot ce prezintă aceasta, el va recurge la tradiția orafă. la „cântecele carele vestesc de viteji au de alte fapte ale Domnilor și ale altor vrednici oameni ce au lucrat“, la „hrisoavele Domnilor ce sânt pe la boierime și pe la mănăstiri date și lăsate“, — vezi „Cronologia tabelară“ —, izvor care poate fi cunoscut numai în foarte mică parte, la inscripții, răspingând cărți ca *Alexandria*, răspândită mai mult în Moldova. Dar în toate el lasă puțința de a se îndoi și de a alege, căci nicio mărturie nu e doar „dogmă a Bisericii“³.

Găcirile istorice fericite nu sânt rare. Stolnicul a înțeles autonomia armată a provincialilor rămași fără sprijinul imperial⁴. Și vrednicia acestei mențineri a numelui, a limbii se rostește prin aceste așa de frumoase cuvinte: „Nu puțină mirare este la toți câți scriu de aceasta, nici la câți bine vor socoti, de acești Rumâni, cum s'au ținut și au stătut până astăzi așa, păzindu-și limba, și cum au putut și pot și pământurile acestea lăcuiesc; care aceasta la puține limbi și neamuri să vede. Și mai vârtos alâtea roduri de oameni străini și varvari preste dânșii au dat și au stricat, iară,

¹ Cf. și îndreptarea „Impăratul romanicesc“ la Simion Dascălul. P. 74: „Tito-Livio Padovanul“ nu Patavinul). Tot așa, se scrie curent „Romani“ și adiectivul corespunzător, în loc de Râmleni, ca de obicei. E vorba, nu de „Râm“, despre tradiție, ci de „Roma“. Nu e „Schipion“, ci „Știpion“. Găsim forma „Costanția“. El scrie „crudătate“ (după *crudità*); „providinție“.

² P. 71.

³ Pentru Nikusios și Ricaut, *Hist. de l'estat present de l'Eglise grecque et de l'Eglise arménienne*, Middelburg, 1692, pp. 105-14.

⁴ P. 168.

⁵ P. 161.

peste alții așa dând, nici unele, nici alt nimic nu se mai știe, nici se mai pomenește de aceia“. Singuri dintre națiile năvălite, „ceștia Români, oricum și cum printr'atâtea călcări, zdrobiri și nespuse rele ce au trecut și i-au călcat, tot iată până astăzi, cum s'au zis, că tot încă, de nu se află atâtea fericiți și slobozi de tot, iar încă și domnie și stăpânire, și limba accia a Romanilor tot stă și se ține (săvai stricată, cum și alte limbe toate ale lor cele neaoșe și de moșie și le-au stricat); însă destul că tot urme de a recunoaște și a se ști bine de unde sânt, li-au rămas și li au. Care aceasta bine socotindu-se, aieva este că nu fără a lui Dumnezeu providinție este, nici fără de a sa minune este; însă drept ce, el singur știe“¹. El vede și conlucrarea dintre Români și Unguri, contra Turcilor: „Cu ajutorul lor (al Ungurilor) mai mult, și țările acestea, dacă s'au osebit de Ardeal, adecâte Țara Muntenească și a Moldovei, s'au descălecat și s'au ruptat cu vrăjmașii lor, și mai vârtos cu Turcii, și mai nainte și mai încoace, mult pe urmă, spâte și ajutoriu le-au fost. Măcar că și *aceștia Ungurilor* ca un zid bun și tare înaintea Turcilor li-au fost. Și nu de stricăciune, de se va socoti bine și cu dreptate, mai niciodată, ci încă de mare folos, mai vârtos acestor ce în Ardeal au rămas șezători și lăcuiitori“². De aceia li și consacră istoria lui Attila, presupusul strămoș. *Stolnicul e cel d'înbăiu pe care-l interesează ahestia vechii patrii a poporului maghiar*, pentru care culege știri de la Gheorghe Brancovici, când a mers la Moldova³.

Cartea e însă și a unui gânditor politic. El stabilește un curs fatal al împrejurărilor, care domină istoria și viața: „toate câte sânt în maștere, și la stricăciune sânt și stau, adecă: una stricându-se și putrezind, alta se naște și se face“⁴. Și, aiurea: „Toate lucrurile care sânt în lume au și acestea trei stepene: urcare, stare și pogorâre, au, cum le zic alții; adăugire, stare și plecare“⁵. E, de fapt, teoria contemporanului Vico, pe care Stolnicul l-a putut cunoaște. Toată vechea

¹ P. 163.

² P. 166.

³ Pp. 169-70.

⁴ P. 143.

⁵ P. 153.

istoric va fi străbătută, până la Carol cel Mare, capabil de a strivi Islamul, și la regalitățile desfăcute din imigrația lui, lămurind și starea, pe care o cunoaște așa de bine, a Italiei și despărțirea Bisericii Apusene, condițiile ei de viață. Se recunoaște acela care în scrisorile sale către ministrul rus Golovchin arată atâta interes și atâta înțelegere pentru rosturile politicii europene. În condamnarea ambițiilor Romei pontificale se vede omul care a luptat împotriva ruperii legăturilor religioase cu ai săi din Ardeal¹. Prin aceste discordii „Sarachenii“, Saracinii, au putut să-și întindă puterea², — și e un larg tablou pentru a învedera aceasta³. În materie politică și socială, Cantacuzino lupă contra „samoderjeților“ tirani, pe cari-i atacă la Roma, zugrăvindui ca „mai răi și mai cruzi decât fiarele cele nedomesnicite și mănioase și decât aspidetele și vasiliciile cei otrăvitori și veninați“, adăugând cu tâlc că de aceia „au fost și la alte neamuri și domnii“: „precum și până astăzi unde și unde nu lipsesc de a nu fi de acei cruzi tigri și veninați balauri, slărpituri și *terata* fiind din neamul omenesc, iar nu rod omenesc“⁴. E „barbar“ și orice stăpânitor care nu respectă morala⁵. Ceia ce vrea Stolnicul e Statul de ordine și dreptate, deschizând astfel șirul acelor cari, în epoca reformatoților, au căutat să dea o nouă așezare, cugetată, voită, țărilor românești: „bunii și dreptii (stăpânitori) au legi puse, și *nemișcate le țin* ca să poată sta politia și însoțirea omenescă, ca nici cei tari și mari să nu asuprească și să nu calce pe cei mai slabi și mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască și să ocărăscă pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească și să ia fără de tocmeală și fără de lege“⁶. Și el se va fi gândit și la Turci, când scrie, apoi: „Din nerânduială, din nedreptate și din răutate se strică și se mută Impărățiile și toate“⁷.

Cartea, în manuscritele ajunse până la noi, se oprește la

¹ Pp. 150-1.

² Pp. 151-3.

³ P. 145 și urm.

⁴ Pp. 85-6.

⁵ P. 117.

⁶ Pp. 133-4.

⁷ P. 134.

năvălirile barbarilor, prezentate cu totul occidental. El însuși anunța capitolul despre cei doi Corvini și acelea despre Domniile Țării-Românești. Dar avem dovezi că lucrarea mergea până în secolul al XV-lea, de sigur cu același sistem de citații asupra căreia se exercita critica și alături de care se prezentau considerații filosofice și politice. Pentru Împărația Asaneștilor o citareza Mihai Cantacuzino¹. Iar, pentru partea mai nouă, o compilație din secolul al XVIII-lea nu face decât s'o copie, prescurtând-o². Încă acuma un secol, era la Iurezi un manuscris complet care, cerut la Arhivele Statului, a dispărut³.

Adaug la legăturile cu Apusenii că ar fi cu puțință ca anume marmure ale lui Marsili, azi la Muzeul din Bologna, să fi fost semnalate sau date autorului lui *Danubijs pannonico-mysic'is* de Constantin Stolnicul.

¹ Ca reprezentant al vechii concepții de istorie universală, un Cronograf Danovici se traduce din grecește „pre românie“, în 1687, pentru Toader Cantacuzino, de „grămaticul“, diacul Gavril din Balătești. Este și o Istorie a Sultanilor până la Mohammed al IV-lea. V. Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 190 și urm.; ms. 138 al Ac. Rom.

² În *Rev. p. ist., arch. și fil.*, continuare.

³ Iorga, în *Rev. Arhivelor*, I

CARTEA a VI-a

MONARHIA CÛLTURALĂ A LUI
CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

Fig. 31. — Constantin Brâncoveanu, gravură.

CAPITOLUL I.

Intre Germani și Turci.

Constantin Stolnicul Cantacuzino, cărturar înainte de toate, iubitor de literatură și de artă, creator, de curând, al unei școli de înaltă învățatură grecească după modelul celei din Padova, de unde venia el, duse prudenta politică până acolo. Încât, șef al familiei —, Domnița Elina, mai mult timp în aprig războiu, cu conflicte și între duhovnici, față de Șerban, afurisit de Patriarhul ecumenic, nu mai era în viață¹ —, el nu voi să icie asupra-și responsabilitatea unei guvernări. Propuse țării pe-al doilea dintre fiii, pe cari sora, Stanca, îi avuse cu Papa Brâncoveanu și, cum acesta murise tânăr, ucis de Seimeni, ea îi crescuse „cantacuzinește“. Barbu înmăsurând fără să fi făcut o mare carieră, una din cele mai mari averi teritoriale ale țării trecuse asupra singurului fiu în viață². Cât despre Gheorghe, fiul lui Șerban, el fu găsit prea tânăr³, în ciuda simpatiilor de care candidatura lui se bucura la Seimeni.

Noul Domn se presintă, nu în formula politică, revoluționară, a Cantacuzinilor, rudele după mamă, ci, urmând unei dîneceții proprii, — căci, în aceasta nu poate fi vorba de o influență a occidentalizatului, „europeanului“ Stolnic —, după aceia tradițională băsărăbească, pe care am văzut-o continuându-se de la Radu Șerban, și mai ales de la Matei Basarab⁴.

¹ Iorga, *Testamentul domniței Elena Cantacuzino*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XXXIV.

² Iorga, *Viața și Domnia lui Constantin Brâncoveanu*, cap. I.

³ Radu Popescu, în *Mag. Ist.*, V.

⁴ Și descendența din „Șerban Băsărăbă“ a lui Șerban Cantacuzino se subliniază pe piatra lui de mormânt la Cotroceni; Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 331-2, no. II,

Un izvor contemporan s'a îngrijit, de sigur după impulsul noului Domn însuși, să se păstreze toate amănuntele acestei remarcabile acțiuni politice, legată de trecutul țării, așa cum îl putea înțelege, interpreta și realiza starea de spirit a vremii.

Se înlătură ideia unei zăbavi, care putea aduce și un Domn numit de Imperialii cu cari era să se încheie legătura de vasalitate, și tot așa obișnuința, introdusă de Chiupruluii, a cererii de Domn la Poarta, de unde putea ieși un străin, „măcar și din feciorii de Domn ce era' la Țarigrad“, pe când dorința generală era a „Domnului din pamânt“. Se facu alegerea la Curte, și noul Constantin-Voda. care, „un Domn fiind la casa sa“, n'ar fi simțit nevoia Domniei, fu poftit la Mitropolie pentru binecuvântare. Cri' alaiu mare. și de ostași, el fu dus acolo, într'o procesiune cum nu mai fusese vazuta de la alegerea celuiilalt Constantin. fiul lui Radu Șerban. Noul Domn fu întronat în „biserică de la Curte“, și acolo el ceru să i se facă jurământ de credință, oia ce se savârși, pe listă. De aici se trecu la Divanul cel mare, pentru o altă așezare în Scaun, sărutându-se mâna alesului¹.

Nu lipsi și ca o amintire a visurilor imperiale. prin aceea că, fără a putea să officieze. era de față și ruda cantacuzincasca, fostul Patriarh ecumenic Dionisie Sroglanul.

Încă din acest moment se căuta o întărirea a acestei situații, amestecând și pe un capugibașă, care se întâmplase a fi la București, și luându-l cu gloata. Indată însă *Brâncoveanu arătă că înțelege a-și păstra legătura cu Impărăția păgâna de care Șerban voise a se desface*. El trimise imediat cu știrea despre alegerea sa și la Adrianopol, unde era Sultanul și la Babadag unde stătea comandantul oștilor turcești contra Polonilor, și chiar la Hanul. care se coborâse în Bugeac². Ajutând și neapăratele daruri. se căpălă. *peste o lună*. întarirea turcească printr'un Agă.

S'au păstrat și cărțile de înștiințare către țară, în forma adresată egumenului de acasă, de la Brâncoveni, de acela care deocamdată se intitula numai „Constantin Vocevod“, înainte de a ajunge la „Constantin B. Brâncoveanu“ și la forma

¹ *Mag. Ist.*, V; Radu Greceanu, ed. Șt. Greceanu, pp 11-2.

² Cele două izvoare de țară citate,

de încă mai tarzie afirmare dinastica: „Constantin Băsarabă“. El se arată Domn ridicat de „toată țara“ și se adaugă explicațiile pe care le găsim și în cronică pentru primirea „jugului acestuia“. Se pomenește acea întârire a „putearnicului Imparat“ prin care e „miluit cu Domnia Țarei“. Scopul ce se urmărea era însă a se capata, după puțină fiecăruia, suma cerută pentru a se plăti aceasta „milă“, ea având a fi apoi socotită în „poclonul steagului“¹.

Întreaga ispravă de la Viena celuiilalt Impărat² trebuia schimbată, de și, la 10 Ianuar 1689, trimiseii, reprezentanții ai interesului cantacuzinesc, ajunseseră, după o lună și jumătate de discuții, la o legătura scrisă, fără să se poată stabili care era cuprinsul ei³. La vestea schimbării petrecute, cei doi Cantacuzini fură opriți la Viena⁴, „până la ratificare“, și Bălăceanu la Brașov, unde-i veni diplomă⁵ de conte, Vlădescu, care îndrazni să deie ochii cu noul Domn, fiind pedepsit pentru ca se mersese prea departe. În zădăř aparuse încă odată și Csáky, întovărășind pe cei doi boieri întorși în țara⁶.

Brâncoveanu nu va putea să împiedece însă în anul următor, după luarea în stăpânire a cetăților sârbești de către Imperiali, dacă nu o coborâre în cvartiere a acestora, și pe la Orșova și pe la Bran, măcar o impunere de aprovizionare⁷, în puterea unui act care nu primise nicio confirmare. De la început se ceruse unei țări considerate ca supuse „contribuția“⁸.

¹ Iorga, *Doc. Brânc.*, pp. 173-4. Ordine turcești pentru a se plăti o datorie a lui Șerban, cerându-se și trimeterea la Poarta a vadovei lui și a fiului; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 5-6, n-le 11-2.

² Despre îndoielile de la Viena cu privire la intențiile lui Brâncoveanu, raportul din Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 177

³ C. Giurescu credea ca-l poate reconstitui; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. v.

⁴ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 178.

⁵ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 9, no. 21 și nota 1.

⁶ Greceanu, pp. 11-5. Alte știri, în Iorga, *Viața lui Brâncoveanu*, pp. 56-8.

⁷ Brâncoveanu capatase și ordinul de a păzi la Dunare contra Pașei răsculat de Bosnia, Ieghen; Iorga, *l. ult. cit.*, p. 82, no. XXVII; p. 86, no. XXXVI. Cf. și *Viața lui Caraffa*, în Vico, *l. c.*, sau Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXI.

⁸ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 7-8. *Dar Viena, în vă odată, nu voiă sîa; ibid.*, p. 9, no. 20. Se credea totuși că la pace țara-

Domnul muntean obiectase pregătirile de năvălire ale Tatarilor¹. Subordonatul lui Veterani, Heissler, luase în Mart numai măsuri de apărare, și de spre Moldova². Se anunța că Turcii stau gata de intrare pe linia Dunării și găsesc poduri, așa încât tributul muntean era trimis fără greș³; aceasta de și ei erau prinși în negociații de pace cu Împăratul⁴. Se credea că Tatarii ar putea să fie aduși de Tokoly, pe care Imperialii că Tatarii ar putea să fie aduși de Tököly, pe care Imperialii nu-l pierdeau din ochi și care începea să aibă legături cu Domnul muntean⁵, în Ardeal⁶. Și în acest timp între Imperiali și trimesii lui Sobieski, care nu mai putea întreprinde o acțiune militară, se urma ră discuții asupra soartei ce ar avea țările românești, pe care regele polon le cerea pentru sine ca un drept căpătat prin jertfele sale pentru creștinătate, pe când Leopold le considera ca părți, acumă câștigate prin tratat, ale regatului recuperat al Ungarici⁷.

Față de Imperiali, Brâncoveanu adoptase acum o atitudine dublă, de sinceritate, de supunere, dar și de asigurare⁸. În Iulie el anunța comandantului din Ardeal că nu recunoaște un tratat care fusese încheiat peste instrucțiile date trimesilor. De altfel o asemenea înștiințare nu mai

Românească și Moldova s'ar putea căpăta de la Turci; *ibid.*, pp. 9-10, no. 22.

¹ *Ibid.*, p. 11, no. 24.

² *Ibid.*, p. 12, no. 28.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 179, no. 1.

⁴ *Ibid.*, XX, p. 81, no. xxvi; p. 92, no. LIII; p. 93, no. LIV. Mai ales Viața lui Caraffa, l. c. Pentru amănunte v. Brauner, l. c., pp. 299-303.

⁵ Philipp Röder von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*, II, Carlsruhe. 1842; C. Giurescu și Dobrescu, o. c., p. II.

⁶ *Ibid.*, p. 83, no. xxx; p. 84, n-le xxxii-iii *Era și teama de o acțiune a lui Brâncoveanu însuși în Ardeal*; *ibid.*, p. 89, no. XLIV; p. 92, no. LIII; p. 93, no. LIV; cf. *ibid.*, p. 85, no. xxxv.

⁷ Informația în Odobescu-Tocilescu, o. c., I, la această dată de 1689; Hodoș, în Hurmuzaki, XVI, la aceeași dată; Iorga, *Studii și doc.*, XX, *idem*. Cf. și Zaborovschi, l. c.; amănunte în Viața lui Caraffa, l. c.

⁸ V. mai jos.

⁹ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 90, no. XLVII.

era de nevoie într'un moment când se vedeau ostașii adunați în Balcani de Șerban Cantacuzino pentru campania sa „împărătească“ lucrând, după ordinul Turcilor în legătură cu planurile lui Tököly asupra Banatului, unde Timișoara rezista, la fortificarea Orșovei¹, apărată de Francesul d'Herbeville. Ofițerii austrieci din Ardeal, aleși tot printre Italiani, ca un Pace, un Corbelli, un Tabella, un Magno, un Doria², nu aveau voie să încerce nimic în stilul lui Veterani contra acestei țări, vecine, care se vădia astfel dușmană. Aceasta de și se credea la Viena în Septembrie că Heissler, om de inițiativă, plin de despreț față de Domnul muntean, era gala să treacă munții pentru a merge și până la Giurgiu și la Brăila³.

În acest moment. Brâncoveanu încercase contra lui Bălăceanu, privit ca principalul său pârător⁴, o nouă lămurire cu Imperialii, cari rețineau încă pe cei doi soli din 1688. Ce i se răspunsese era însă ca o declarație de războiu. Supt influența acelor, i se aduceau muștrări pentru călcarea pactului, pentru tratamentul lui Vlădescu, pentru cine știe ce rostiri jignitoare, pentru prigonirea Doamnei lui Șerban, aflătoare supt ocolirea imperială⁵, pentru neplata sumelor și provisiilor convenite, pentru legaturile cu Turcii⁶.

De fapt, în aceeași lună se lua și Nișul de Austrieci, cari încercau un pod la Vidin⁷. și Brâncoveanu avea legături cu colonelul Cusani din Ardeal⁸, și apoi, după progresele Inpe-

¹ *Ibid.*, pp. 90-1, n-le XLVIII-IX. Avea 4.000 de oameni și cartierul său era la Cernișoara; *ibid.*, p. 91, no. LVII.

² O comandă mare o avea, Caraffa. Se aștepta în Bulgaria un Piccolomini; *ibid.*, p. 100, no. LXIX.

³ *Ibid.*, p. 94, no. LVIII.

⁴ Scrisoare din tabăra de la Cerneți către Împărat, 2. August 1689; Hurmuzaki, V, pp. 278-9, no. cxciii. Se cerea trimeterea în țară sau măcar îndepărtarea de la hotar a calomniatorului. Tot așa întorcerea celor doi Cantacuzini încă reținuți.

⁵ *Ibid.*, p. 219 diploma din 31 Ianuar 1689). Pentru solii lui Brâncoveanu la Viena, *ibid.*, p. 277.

⁶ *Ibid.*, pp. 284-6 (scrisoarea și explicațiile date de comisarii imperiali).

⁷ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 98, no. LXIV. Plan asupra Nicopelei; *ibid.*, no. LXV.

⁸ *Ibid.*, p. 97, no. LXIII.

rialilor în Banat, cu însuși marchisul de Baden¹. Soli ai lui mergeau la Viena².

Astfel anul nu se isprăvi fără ca Brâncoveanu să vadă ceea ce cu atâta dibăcie evitase până atunci: trupelul lui Veterani și Heissler iernând în țara sa³. Patrusprezece regimente intrasera pe la Apus și alte oști se coborau pe la Brașov⁴: o convenție fusese încheiată pentru o aprovizionare regulată⁵, la Brâncoveni, după ocuparea județelor oltene⁶, dar Imperialii nu se arătară de loc mulțămii cu condițiile de viață într-o regiune de bordeie și de colibe, cu o hrană neobișnuită⁷. Domnul muntean trebuise să răspundă și ceva din tributul promis odata de solii lui Șerban.

Dar Brâncoveanu nu se lasă atras la aceea încheiere de tratat pe care o avuse în vedere Heissler⁸. Aceasta nici după ce Imperialii fură la Câmpulung și la Târgoviște, purtându-se ca stăpâni⁹, după îndemnul lui Balăceanu, care, cu gânduri de Domnie, pentru el sau pentru copilul cantacuzinesc, cumnat al său, caută să ducă la o ruptură între aceia în a caror oaste căpătase un rang și între Domnul pe care-l privia ca pe un usurpator¹⁰.

¹ *Ibid.*, p. 99, n-le LXVI-VII. Marchisul, bolnav, se retrăgea la Sibiu; *ibid.*, p. 100 no. LVIII.

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 34. În Ungaria-de-sus un Nigrelli; Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 112, no. xcvi.

³ *Ibid.*, p. 101 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 103-4, no. LXXVI.

⁵ Hurmuzaki, V, p. 308.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, XX, pp. 104-5, no. LXXIX. Știre despre plecarea catanelor; *ibid.*, ne. urmator. Cf. și informațiile adunate de Röderer, *o. c.*

⁷ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 16, no. 36 și nota 2 (după Röderer, *l. c.*). V. și scrisoarea lui Heissler pentru cvartire; *ibid.*, pp. 17-8, no. 38.

⁸ Scrisoarea lui, c'țată.

⁹ V. Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 117, no. LVIII: „il principe vallacco... non assuefatto al peso dell' acquartieramento e dispotico dominio del soldato alemanno“. Amanunte, în Brauner, *l. c.*, p. 308 și urm.

¹⁰ V. mai ales ce spun, în *Mag. Ist.*, V. Radu Popescu despre convorbirea sa cu Heissler în Ardeal, unde adusesese și darul de o mie de boi. Scopul coborării lui Heissler la București era, cum o recunosc Imperialii, „să sperie“ (*imponieren*) pe Domn; C. Giurescu și Dobrescu; *o. c.*, p. 48, no. 69.

Când, retras la Brâncoveni, apoi, după ce „Nemții“ împânziseră țara, aducând cu dânșii pe Bălăceanu, care-și liberă soacra și cumnatul, la Plătărești în Vlașca, și, la urma, spre Rușii-de-Vedea¹, „Rușii lui Șerban“, și la Drăgănești², Brâncoveanu văzu cum i se tratează și țara și însăși domneasca sa demnitate, el ascultă pe Constantin Stolnicul și pe alți sfetnici³, cari-l convinseră că decât acești Imperiali, aroganți și brutali, cari puteau fi o echipa de ocupație, dar nu reprezentau o armată capabila să apere țara, mai buni pot fi și acei Tataři, a caror năvălire posibilă fusese atâta vreme argumentul de căpetenie pentru a refuza o înțelegere definitivă cu Austriicii.

Ajutoare fura deci cerute de la Turci. Dar, cum i s'a pretins și cronicarului Domniei, Radu Greceanu, să însemne în povestirea sa oficială, ceea ce credea Domnul să poata atinge prin dibăcie era „ca și pre Nemți fără primejdie din țară, să-i scoata și pre Turci și pre Tataři să-i oprească să nu intre în țară, ca să nu calce și ei și doară să o prade și să robească“⁴. Până la sosirea Tatařilor, Domnul își luă toate măsurile ca să nu se afle alături de acești oaspeți „nemți“ cari i se îmbulziseră și până acasă la dânșul: îi dadu în sama unui ispravnic de Scaun. Țara stătea credincioasă alături de dânșul, ca sfetnici de căpetenie ai Domnului fiind mitropolitul Teodosie, cei doi unchi mai în vârstă dintre Cantacuzini, apoi Vistierul, Aga Cornea și Constantin Știrbei⁵. Cei doi Balăceni, Constantin și Matei, Barbu Bădeanu, Mihai, fiul lui Mareș Băjescu Banul și a cel Preda Prooroceanul pe care-l vom găsi și mult mai târziu cu „chică“ nemțească și îmbrăcămintea corespunzătoare,

¹ Că e vorba de aceștia o arată resumatul imperial al operațiilor: „aus Fluss Vaida“, Vedea; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 48, no 69 *Data întâlnirii cu Heissler se dă tot acolo: 15 Ianuar 1690.* — Știri în genere foarte exacte și la Neculce, care știe și distanța de la București la Ruși, unde stă Brâncoveanu „doua, trei săptămâni“. Cronicarul moldovean știe și că aprovizionarea Imperialilor se făcea fără greș. Bejenarii erau pedepsiți cu tăierea nasului și urechilor, ca să nu fie lipsă. Pentru Drăgănești, moșie tot a lui Șerban: „Drăgăneștii de Ruși nu sant departe, cale de două ceasuri“.

² Röderer, *o. c.*, pp. 189-92. ;

³ După Neculce toți boierii afară de Stolnic ar fi fost pentru „închinarea“ la Imperiali.

⁴ P. 24.

⁵ Scrisoarea lui Mihai Băjescu; Hurumuzaki, V, p. 310.

nu putură să câştige decât prea puţini boieri cari „se ră-
tăciră după ale vremii curgeri“¹; Domnul puse să-i aresteze².
Cei scăpați, mai mult din rândurile de jos, vor ataca apoi
violent pe Domn și pe Stolnic³.

Pronunțarea așteptată a țării nu se produsese. „Creștină-
tatea“ catolică, întrebunțând o soldatescă aplecată spre toate
excesele, nu putea să câştige spiritele. Dar *acțiunea întreagă
a Domnului fu de acuma hotărâtă de teama ca nu cumva
partidul austriac, sprijinit și de generalii locali și de Viena
însăși, să izbutească a-l înlătura.*

Înțelegerea cu curățitorii Tatari ai' usurpației se făcu însu
în condiții cu totul neobișnuite, *asigurându-se perfectă lor
disciplină.*

Până la sosirea oștii comandată de Calga, Hanul însuși fiind
ocupat în războiul cel mare, Domnul muntean avu în fața
sa pe marele dușman care era Heissler, instalat de Crăciun
în chiar reședința Bucureștilor, ale cărui mănăstiri erau avute
în vedere pentru o înțârire în primăvară⁴.

Asupra întâlnirii lipsesc știrile sigure, dar lucrul de că-
petenie a fost înștiințarea pe care i-a făcut-o Brâncoveanu
că, față de intrarea, care stătea să se producă, a Tatarilor, nu
mai e rost de a rămânea în țară⁵. Curios ar părea că în
toate aceste împrejurări schimbătoare nu se arată de loc
oastea de care Șerban-Vodă vorbea cu atâta mândrie. Dar,
când apărură Tatarii, trupele românești, cu Cernica Știrbei, vor
potrece pe Nemții în retragere⁶.

În starea în care i se aflau trupele, Heissler nu putu decât

¹ Greceanu, p. 21.

² Hurmuzaki, V, p. 310.

³ *Ibid.*, p. 363. Sânt prezentați ca Greci „țârigrădeni“...

⁴ Scrisoarea lui către Împărat, 25 Decembrie; C. Giurescu și Do-
brescu, pp. 20-2.

⁵ V. Greceanu, pp. 23-4; Radu Popescu, pp. 111-2; scrisoarea lui
Mihai Băjescu, în Hurmuzaki, V, pp. 310-1, no. ccxiv. Acesta din
urmă, un dușman, pretinde că însuși Constantin Stolnicul ar fi mers
să cheme pe Tatari, cari de fapt fură întâmpinați de doi boieri
mai mărunți. Trimesul lui Băjescu arăta că, aflând Stolnicul la
Brăila că Domnul n'a prins pe Heissler, ar fi spus: „vezi ce prost
e Vodă când nu sânt eu acolo“; *ibid.*, p. 365.

⁶ Greceanu, p. 25. Erau și Moldoveni; Neculce.

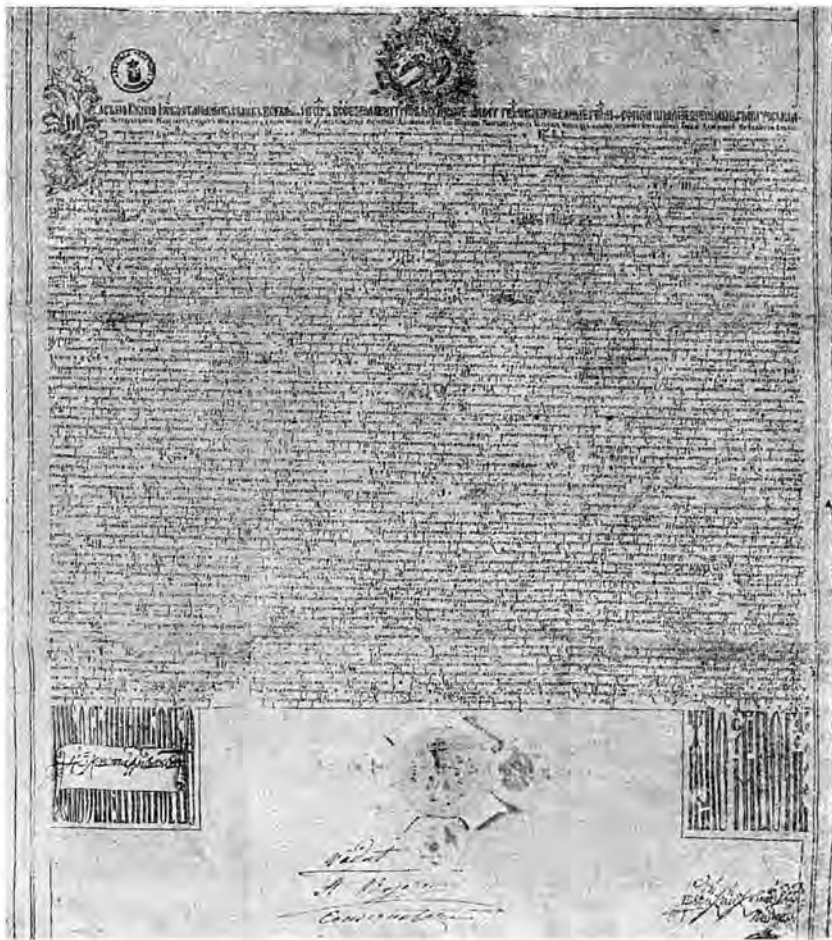

Fig. 32. — Document al lui Constantin Brâncoveanu.

să urmeze sfatul de a pleca (2 Februar) ¹. Pe vreme de iarnă, regimentele oboșite și fără multă disciplină apucara din nou spre pasul Branului. Țăranii își răsbunau asupra elementelor răzlețe ². Și se află îndată că lucrurile nu se vor opri aici, ci că Brâncoveanu, care ieșise înaintea Tatarilor până la Floci, e înțeles cu Tököly, având cu el întâlniri tainice de noapte și că primăvara va aduce de sigur o ofensivă contra acelor cari până atunci se purtasenă ca niște aroganți stăpâni ³.

O știre olandesă din Constantinopol fixează la douăzeci și două de zile timpul cât petrecură Tatarii în Țara-Românească ⁴. În acest timp Domnul, care-și atinsese scopul, trecu de la Buzău ⁵ la București și, ca mulțămilă, începu a clădi în mijlocul marilor codri din a stânga Oltului. În locuri unde nu se auzia decât sunetul de tânguire al păsărilor de noapte, la Huhurezi sau Hurezi, cu meșteri de măiastră sculptură și de dulce zugrăveală albastră supt influența venețiană, cea mai frumoasă și mai întinsă din ctitoriile sale mănăstirești, la care se vor adăugi darurile Doamnei Marica, nepoata de fiu, prin Neagu Voevod, a lui Antonie din Popești, și ale fiilor ajunși de vrâstă. Pârvu Cantacuzino, întors în sfârșit din Viena și primit cu îndurare de vărul său domnesc, avu grija să conducă pe meșterul Caragea și pe ajutorii lui, sarcina trecând după moartea lui asupra lui Cernica Știrbei ⁶, care se îndemnă a face apoi mănăstioara care-i poartă numele lângă București. În această clipă de liniște se isprăvi și biserica bucureșteană a Doamnei Maria Cantacuzino, trecută acumina în Ardeal și, în mijlocul grădinilor de pe marginea Dâmboviței, în față cu ctitoria fiilor Chiajnei, acele curți domnești, cu „stâlpi de piatră și trei cafasuri“ sau loggii, și

¹ C. Giurescu și Dobrescu, o. c., p. 48, no. 69.

² Nicolae de Porta, în *Bul. soc. geogr.*, 1899, p. 26.

³ Scrisoarea citată a lui Mareș Băjescu.

⁴ Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, p. 105, no. 91. Greceanu, p. 27, scrie: „după multă stricăciune, care și ei țării făcuse“, și adaugă, ca îndreptățire: „unde calcă oastea, nu poate locul acela scăpa întreg, cu cât dară mai vârtos unde neamul acesta va călca“.

⁵ Doamna era la mănăstirea Bradu; (Neculce.

⁶ Greceanu, p. 27.

ele de stil venețian, care au dat și bisericii numele popular de „Curtea Veche“¹.

Indată i veni Domnului prilejul de a-și plăti polița trasă de Imperiali, și anume în chiar cefățuia lor din Ardeal, unde, în mijlocul zădarnicelor negocieri, necontenit prelungite, cu Turcii, fusese aproape uitat Heissler. O porni cu atât mai pățimaș, cu cât va fi aflat că ocupanții de ieri au făcut, în Maiu, din Constantin Bălăceanu, colonel în oastea lor, comandantul general al oștilor ce i s'ar da în amândoua țările românești, ori pe care le-ar putea strânge acolo². Contingentul românesc era să fie plătit ca și Ungurii și Sârbii din serviciul Impăratului. Și Consiliul de Războiu din Viena punea la cale un atac de surprindere al lui Balăceanu în Țara-Românească, o „cavalcada“, ca a Polonilor la Iași, pentru a se pune mâna pe Domnul care nu-și ține îndatoririle³. În August, Heissler revine asupra ideii de a prinde pe Domnul urât și desprețuit de dânsul⁴. Ba înca alt Consiliu, al Austriei-de-jos, credea ca ar fi bine să-l fie prins și Cantemir, Bălăceanu devenind astfel stăpân în numele Impăratului pe amândouă Domniile românești⁵. Iar Brâncoveanu, plângându-se lui Heissler de jaful făcut de Imperiali la Baia-de-Aramă, unde se furasera depozite în valoare de trei sute de pungi, îi dădea știri despre Turci, arata că se bucură de ofensiva lui „Badesis“ la Belgrad și-l înștiința că va fi atacat în Ardeal⁶.

Acum apare planul lui Tököly de a se instala în acest Ardeal de refugiu al vieții politice a neamului său ca rege al Ungariei.

Când se afla încă în București, Heissler aștepta răspunsul lui Constantin-Vodă Cantemir la propunerile de închinare ce

¹ *Ibid.*, pp. 27-8.

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 26

³ *Ibid.*, pl. 30, no. 53 (decizie din 1-iu Iulie); cf. *ibid.*, pp. 32-3. n-le 57-8.

⁴ *Ibid.*, p. 37, no. 61.

⁵ *Ibid.*, n-l următor.

⁶ *Ibid.*, pp. 31-2, no. 56 12 Iulie. Cf. și *ibid.*, p. 31, no. 55. Soli munteni la Viena în Iulie; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 180, no. 2. Un „Valah“ care voise să dea pe Heissler Tatarilor: *ibid.*, no. 4.

Fig. 33. — Constantin Brâncoveanu, desenm.

i se făcuseră, și, în Mart 1690, Consiliul de războiu pregătea actul prin care Domnul Moldovei trebuia să fie satisfăcut în dorința sa de a i se recunoaște dinastia și de a respecta daținele țării, oferind provisiu și o sumă de 24.000 de taleri¹, condițiile care se întâlnesc de câte ori ai noștri sânt invitați să treacă la alt protectorat străin². În curând el era să cadă din aceasta înălțime a încrederii în sine, devenind un învins, cu oastea sa întrecută distrusă, Imperialii germani, nobili maghiari, contingente orășenești și Secui, el însuși căzând prizonier.

Expediția contra lui Heissler, care-l prinse aproape pe neașteptate pe organisatorul de lovituri, de fapte îndeplinite și de „cavalcade“, cuprindea pe serascherul Cerchez-Ahmed și pe un Sultan tatar, Tököly, care se afla pe malul drept al Dunării, teatrul măruntelor sale isprăvi, viind de la Nicopol cu mica sa oaste de aventurieri unguri, „Curuții“³.

Oștile, care voiau să treacă întâiu pe la pasul Buzăului⁴, știindu-l păzit, și „căile prisăcite și astupate“⁵, se îndreptară pe la cetatea Negrului-Vodă spre Bran, pentru a cădea, pe o cale neștiută de dușman, drept la Tohani. Cum oastea lui Heissler se mișcase spre satul vecin al Zărneștilor, în acest loc se dădu bătălia, între Românii de acolo, speriați de sigur de Turco-Tatari, dar mișcați de vederea steagurilor românești, în ziua de 11/21 August, la un veac fără noua ani de la biruința lui Mihai Viteazul, care nu venia însa în legătură cu un pretendent ungur și supt ocrotirea tuiurilor turcești. Dar, ca și la 1599, Secuii nu rămaseră alături de nobilimea Ardealului, întru cât ea însuși, calvină și „naționalistă“, ar putea fi socolită ca legată de Imperialii germani. Intr'o jumătate

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 108, no. cxxxvi. Pentru aceste negocieri și *ibid.*, p. 118, no. cix (16 April).

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 25, no. 17. Tratatul (1690) s'a publicat de C. Giurescu, în *Conv. Lit.*, 1910, p. 971 și urm.

³ Pe lângă Greceanu și alte cronici de țara, Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 109, no. LXXXIX și pp. următoare.

⁴ De acolo scrie marchisul de Baden, la 26 Octombrie; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1433-4, no. MMDCXLIX.

⁵ Greceanu, p. 32.

de ceas, scrie cronicarul de Curțe al lui Brâncoveanu, din toată această nobilă alcătuire nu mai rămăsese nimic¹.

Heissler, prins și, tratat cavalereste de Tököly și de Domnul căruia-i făcuse atâta rău, răspunde trufaș că o asemenea înfrângere nu înseamnă nimic și că, „rob“ un moment prin soarta armelor, nu vede în Brâncoveanu decât un „rob“ din măscare². Îndată Tököly, care căuta să-și libereze soția, rămasă zălog la Imperiali, îi dădă drumul, rămânând în locu-i Dorja, care și muri peste puțin.

Dar mulțămirea cea mai puternică o avu cel așa de mult amenințat și jignit, Brâncoveanu, când niște Turci îi aduseră capul lui Bălăceanu. Mihail Viteazul înmormântase însă, după datina nobilă a vremii sale, pe Andrei Báthory în mormântul de la Alba-Iulia al familiei lui, pe când Bucureștenii putură să vadă capul putrezit al celui ce voise a fi alt Constantin-Vodă, în parii gardului casei bălăcenești din oraș. Așa se isprăvi unul din ultimii viteji, — alături de un Turculeț în Moldova³ și de atâția alții căutatori de aventuri printre străini, „opniștri“ („rohmiștri“, *Rottmeister*) și „horânji“ pe la Poloni⁴ —, care „credea în avere și în cai și în armă și în fandașii nebunești“⁵. Poesia populară nu l-a putut uita⁶.

Dar comandantul turcesc căzuse în luptă, fiind înlocuit cu Funduc-Mustafă-Pașa. Cu acesta merse Brâncoveanu și „Craiu“⁷ biruitor la Brașov, trimetând și ceva trupe la Făgăraș, unde Domnul muntean, cumpărător de moșii la Sâmbăta-de-sus și la Poiana Măgului, unde era privit de locuitori, cum spune o însemnare pe o Psaltire manuscriptă ca adevărat „Domn“ al lor⁷, era să ridice o frumoasă biserică. În acel moment și un sol moldovenesc veni la dânsul. Mai departe se călcă și țărâna care acoperia mormintele de la Șelimbăr — Brâncoveanu asistă

¹ V. și buna descriere olandesă, cu știri probabil de la Ienași Porphyrita, în Iorga, *Doc. Brânc.*, pp. 106-7, no. III. Neculce crede că lupta s'a dat la Câmpina. Cf. și Brauner, *l. c.*, pp. 315-6.

² Greceanu, p. 34; Radu Popescu, *l. c.*

³ V. și Iorga, *Studii și doc.*, XX, pp. 82-3, no. xxix.

⁴ *Ibid.*, V, p. 47, nota.

⁵ Greceanu, p. 35.

⁶ Fetele lui Ioan, fiul lui Constantin, rămaseră la Imperiali; v. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 60 și urm.

⁷ Manuscriptul, fost în stăpânirea mea, e acum la Comisiunea Monumentelor Istorice.

la „coronația“ lui Tököly în bietul sat sasesc al Crâstianului, și nu în capitala Albei-Iulii, cum era întâiu planul.

„Crainul“ călăria între Domnul român și capugibașa turcesc. În biserică, Brâncoveanu aduse printr-o „frumoasă orăție“ felicitările sale regelui Ungariei și principe al Ardealului¹.

Această situație nu putea să aibă nicio dăimuire. Prin Mediaș și Sighișoara oastea de sprijin a acestei stăpâniri „regale“ se îndrepta spre pasul, acum curățit, al Buzaului — și cu ea pleca și „coronatul“ de la Crâstian, care visase o altă dezvoltare a expediției victorioase. În cale se înlămpină și contingentul, venit așa de târziu, al lui Cantemir, cu ginerele lui, Lupu Bogdan. Toată emigrația ardeleană a partizanilor lui Tököly năvălia în Țara-Românească, pe care o încercase în părțile oltene o raită de Sârbi de-ai Imperialilor², împreună cu necruțătorii Curuși³.

Bălăceanu va fi vărsat sânge de Turc sau de Tatar în lupta de la Zărncști; Brâncoveanu va fi fost bucuros că ai săi au fost întrebuințați mai mult la lucrări de făcut și îngrijit drumurile, de și, după o tradiție păstrată de Neculce, ar fi jucat un mare rol în căpătarea biruinții Cazacii munteni, comandați de Moldoveanul Costin Neaniul⁴. Căci el se credea în stare să poată continua politica de basculă pe care o făcuse cu seces până atunci⁵. Aceasta de și, la 29 Mart 1692, Împăratul îl va „depune“ pur și simplu, dând Țara-Românească tânărului fiu al lui Șerban⁶.

¹ Greceanu, pp. 39-40.

² Ea e foarte mult exagerată în rapoartele imperiale (v. Iorga, *Studii și doc.*, XX) pe când, pentru Greceanu p. 43, e vorba numai de aceste „hoși“ din Țara Ungurească.

³ Greceanu, p. 43.

⁴ El știe și aceia că Lupu Bogdan, întorcându-se pe la Oituz, a fost atacat de Secui.

⁵ Reluarea corespondenței cu Veterani; C. Giurescu și Dobrescu, o. c., pp. 51-2, n-le 73-4. Cf. și *ibid.*, p. 55, no. 76. Parerea acestuia despre solii munteni la Viena, deveniți adevărați rezidenți și bănuși ca spioni; *ibid.*, pp. 55-6, no. 78. Un Joerger voia să-i înlăture; *ibid.*, n-l următor. Și *ibid.*, p. 57, no. 80. Veterani cerea și o acreditare către Brâncoveanu, sperând a-l întrebuința în sectorul Orșovei; *ibid.*, p. 58, no. 81. În sfârșit și *ibid.*, n-le 83-5, pp. 59-60.

⁶ Iorga, *Doc. Brânc.*, pp. 38-46. Relațiile lui cu Marsili, Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine*, II, p. 65 și urm. (în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXI).

Deocamdată, *Domnul se trezia cu o nouă ocupație, a lui Tököly*¹, din care politica franco-sără voia să facă un prinț aliat la Dunăre. Ludovic al XIV-lea mergea până la planul de a-i da fiului lui Sobieski „o princesă de Franța“ și „a-l face Suveran al Principatelor Moldova și Țara-Românească, pe care Maiestatea Sa Ludovic le-ar ceda după ce ar fi gonit pe Turci din Europa și regele ar ajuta la cucerirea lor pe Poloni, cari n'ar întâmpina greutăți, aceste principate hindu-li la îndemână“². „Craiul“, invitat să revie la Vidin, apăru la Târgoviște, apoi la Câmpulung, încercând să pătrundă iarăși, pe sama sa proprie, în acel Ardeal care-i aparținea prin hotărârea Sultanului. Un atac reușit la Bran îi dăduse o și mai mare încredere. Cu greu putu el, care era să fie prins acolo, la Câmpulung, de un raid al Imperialilor³, să fie adus a trece înapoi Dunărea, dar, din acel moment, între dânsul, pe care continua să-l sprijine ambasadorul frances, oferindu-i Domnia munteană, și între Brâncoveanu, care pară loviturile prin jertfele Vistieriei sale, a fost o luptă de fiecare zi⁴.

Ieșit din „robie“, Heissler cerea la începutul anului 1691⁵ *neapărata acțiune a Polonilor în Moldova*, acțiune zăbovită

¹ V. David Angyal, *Tököly Imre*. Cf. și I. Minea, *D. Cantemir*, p. 203 și urm.

² Pour mettre les Polonois dans nos interets, outre les satisfactions d'honneur qu'Elle desire du Roy, on pourroit proposer le mariage d'une princesse de France pour le prince fils du roy de Pologne et le faire Souverain des Principautés de Moldavie et de Valachie, que S. M. lui cederait (après avoir chassé les Turcs de l'Europe) et dont elle faciliteroit la conquete aux Polonois, qui n'auroient pas de peine à le faire“. L-ar putea face și rege în Polonia; Drapeyron, în *Revue de Géographie*, 1877, p. 425. Și *ibid.*, p. 152. Se citează ms. 7. 176 fr. al Bibl. Naț. 19 fost Supl. frances). — Astfel, la 1689. Vanel putea sa scrie, în *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*: „Ardelenii, Muntenii și Moldovenii, altă dată tributarii lui (ai Sultanului) aproape nu se mai țin de puterea lui“; I, Prefața. „Les Transilvains, les Valaques et les Moldaves, autrefois ses tributaires, ne relevent presque plus de sa puissance“.

³ În acest timp, Curuții aveau aceeași soartă ca Imperialii rasleți în retragerea din 1690 a lui Heissler. Tököly-i rasbună arestând pe căpitanul de Cerneți; Greceanu, p. 45. — Pentru planurile lui Tököly și intențiile Imperialilor fața de dânsul, Caraffa, la Vico, I. c.

⁴ V. și Iorga, *Doc. Brânc.*, pp. 107-8, u-le iv-v.

⁵ C. Giurescu și Dobrotici, *o c.*, p. 49, no 72.

înainte de toate prin statornicul refus al Imperialilor de a recunoaște drepturile aliaților asupra acestei țări și prin statornicele îndemnuri ale Francesilor, întrebuițând și pe regina franceză, către încheierea unei păci cu Turcii¹. Și fostul comandant în Ardeal credea că apărarea ce s'ar face astfel Ardealului, oprind și pe Tatari, merită acea recunoaștere teritorială pentru care se luptă, fără succes, Sobieski. El atrăgea atenția și asupra faptului că Apaffy tatăl și Apaffy fiul, amenințați de concurența lui Tököly, se îndreaptă, nu fără o legătură cu Brâncoveanu, care inaugurează altă politica față de dânsii, către Turci și că înseși Statele Ardealului o favorizează. Ca mijlocitor către Domnul muntean se arată, în acest act de o mare însemnătate, Ladislau Székely, a cărui soție era Româncă și care avea moșii dincoace de munți. Pentru cheltuielile lui, Brâncoveanu voia în deposit Făgărașul, amintindu-și, și el, de legătura Țării Oltului cu Domnia munteană.

E de mirare cum, în asemenea împrejurări, putea să mai lucreze tipografia grocească a lui Dosoftei de Ierusalim, mutată acum la București. Ea da, în bune condiții, cărți de lupta contra catolicismului, pe care Patriarhul îl combătuse în Ierusalim chiar și care, cu intrarea Iesuiților harnicului cardinal Kolonics, pătrundea acumina în Ardeal, unde un Vlădică Varlaam se pricepea doar să patroneze tipărirea în 1689, prin același Ioan de Vinți, a unui Molitvenic din slavonește și a unei cărțicele despre cei patruzeci de mucenici².

Astfel apar lucrările polemice ale lui Maxim Margunios, ale Sirigului, cu ale lui Dosoftei însuși, contra Calvinilor, toate în 1690, anul luptei de la Zărnești³. Urmară, în 1691, „Pareneticile“ Împăratului Vasile către fiul Leon, trecute în limba vulgară de Irisant Notara. Un nou tipograf în locul lui Mitrofan, devenit episcop la el în Moldova, Iberianul, Ivirul, Antim dădea apoi două slujbe de sfinți, în 1692. Acesta va

¹ V. numeroasele documente din Nerva Hodoș, o. c., și din Iorga, *Studii și doc.*, XX.

² Bianu și Hodoș, o. c., p. 291-7.

³ *Ibid.*, p. 297 și urm. Ajută nepotul Patriarhului, Hrisant, și un Mihail Macri. Se lauda ascendența cantacuzinească a Brâncoveanului, legându-se și de Comneni. Se arată că Porphyrita e ucenicul Sirigului,

lipări în curând, la 1693, strălucita Evanghelie greco-românească¹, supraveghiată și recomandată de Șerban Greceanu.

Dar opera românească de tipar începuse prin traducerea din greceasca modernă, cu îndreptarea lui Constantin Stolnicul, de către frații Greceni, a „Margăritarelor“ Iirisostomului 1691. Cei doi cărturari, cari se țin în materie de neologisme la cele grecești, pe când un Radu Popescu recurge la tesaurul latin, fac laude Domnului „monarh“, cum înțelegea să fie stăpânul lor. Prefața citează pe Agapet și pe Cedren, pe Vasile Maccdoneanul. Urmă traducerea, de aceeași, a Doctrinei Ortodoxe de Nectarie Patriarhul de Ierusalim, de sigur după recomandajia lui Dosoftei și cu aceeași supraveghere a învățatului unchiu domnesc. *Psaltirea* din 1694 aduce și în aceastălaltă țară practica „națională“ pe care o introdusese în Moldova mitropolitul Dosoftei.

În acest timp, marchisul de Baden, care era sigur de necredința Ardelenilor și Muntenilor, credea că Polonii fără ajutor german nu vor fi în stare a face ceva în Moldova².

Spre toamna, Sobieski, de și rău ajutat de dietă, pleca de fapt spre Moldova, dar cu hotărîrea de a nu se cobori în Bugeac și de a nu pierde vremea la Iași. Totuși Cantemir se temea de aceasta și, când regele, venind de la Botoșani, era la Cotnari, el își trimise lucrurile în Tutova, coborându-se însuși la Țuțora, unde-l așteptau Tatarii. Dar îndată Sobieski trecu peste Siretiu și făcu să se ocupe Neamțul, să se înlărească Suceava. Tot odată fu garnisonată cu Cazaci și Soroca³. Părea că se caută a se mărgeni partea din Moldova care, în cazul cel mai rău, ar fi să rămâie Polonilor. Și se satisfăcea vechea dorință a lui Miron Costin și a partizanilor lui. Cu acest atât de slab rezultat, Ioan al III-lea putea să se laude în scrisoarea sa „din tabără în țara Moldovei, la râul Moldova“,

¹ *Ibid.*, p. 324 și urm.

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 51, no. 72. Neîncrederea față de Domnia români o avea și Consiliul de Războiu; *ibid.*, p. 55, no. 76.

³ V. Nicolae Costin după Teodosie Dubau, Neculce și așa-zisa Cronică a lui Mustea. Neculce arata ca locuri cu garnisoana și manastirile Agapia și Secul, Hangu. La Ropce, pe Siretiu, un viitor ar fi făcut mult rău oștirii în retragere; tunurile rămân acolo.

în ziua de 20 Octombrie 1691, că a împins pe Tatarii din Bugeac și a ocupat o basă de acțiune la ei, putând amenința, din Soroca, și Benderul. De la Neamț el credea că poate domina „toată Moldova și Țara-Românească“¹.

Cantemir căută să recapete măcar Câmpulungul, unde oamenii nu se arătau vrăjinași noului regim polon, pe care-l vedem funcționând, supt ofițeri regali, ani întregi. Ei refuză să asculte de cererile Domniei și fură pedepsiți cu o adevărată expediție de seimeni și lefegii, adăugați cu Tatarii. Dar aceștia își luaseră și ci plata, ocupând o largă parte din Basarabia, puind Orheiul și Lăpușna supt un Hatman de Cazaci aliați cu dânsii, ca și cum s'ar fi căutat o compensație pentru întinderea de odinioară a Moldovei în Ucraina. Spre Apus noile sate tătărești mergeau până la Chișinău².

În acel moment căzu și lovitura împotriva boierilor cari, în altă direcție decât Ruseleștiu, rămași sprijinitori ai Domniei și dușmani ai lui Brâncoveanu, urmăreau o politică a neamurilor mari din țară, și Neculce arată ca origine a complotului, care ar fi fost să aducă la Domnie pe Velișcu Costin, o petrecere de familie în Țara-de-jos, la Băcani, în Tutova, unde și serba nunta Ioan Păladie, ruda celui care uneltise contra lui Duca-Vodă; nemulțumiți, gata de emigrare, ar fi voit să treacă la Brâncoveanu pentru a pări la Poartă. Trădați, unii și trecură la Munteni, pe când alții fură aduși la Iași. Intre aceștia era Velișcu însuși, pe care Vodă-l lovi cu buzdugantul. Apoi se trimeseră slujitori la Barboși, în Ținutul Romanului, unde Miron Costin își înmormânta soția, pentru a-l aduce și pe dânsul. Un al doilea ordin cuprindea osânda de moarte a acestui om cum nu mai avea Moldova un altul de o asemenea înălțare sufletească. El ispăși la Roman; și, în zorii zilei, Velișcu fu și el tăiat, supt ochii aceluia fiu al doilea al Domnului, care va fi vestitul Dimitrie Cantemir. Aceasta de și

¹ I. Bogdan, *Doc. Pol.*, III, pp. 229-30, no. civ. După Neculce, care intervertește puțin ordinea cronologică, erau dragoni la Vasilcău pe Nistru, la Orășeni un Zaharowski, la Coșman un Dobrowski, la Bănila Turculeț cel mare, la Hlînița, un Botez, la Cernăuți „Brănești“ (*sic*), la Cuciur, Turculeț cel mic. Se arată și cutare ispravă a lui Turculeț celui „mare“.

² Nicolae Costin.

o căsătorie era plănuită între Petrașcu, fiul lui Miron, — el purta numele lui Petru Movilă, și o fiică a lui Cantemir, fiul cel mai mare, Nicolae, fiind menit să ieie pe o domniță de-a Ducăi-Vodă.

Măsuri de prigonire, dar fără vărsare de sânge, fură luate apoi contra fiilor lui Miron, contra aceluia ai lui Gavriliță Costachi, Vasile, Solomon și Costachi, contra lui Gheorghiiță Mitre și lui Dediu Spătarul, alt Costachi, Lupu, cu doi cumnați, și Antohie Jora putând trece Milcovul și merge până la Adrianopol cu pâra, fără a izbuti să-și răstoarne stăpânul. O ultimă încercare o vor face fiii lui Miron Costin și Cantacuzinii Vasile și Ilie, și e caracteristic refugiul Costineștilor la Polonia din Neamț.

E foarte probabil că în aceste măsuri nepotrivite cu firea bună a bătrânului Domn era și altceva decât pedeapsa unei conspirații. Aducerea la îndeplinire de către Sobieski a vechiului plan de întărire a cetăților pe care-l iscodise Miron Costin ar dovedi o înțelegere a acestuia cu Polonia și prezența beizadelei Dimitrie la executarea lui Velișcu un rol al învațatului tânăr în descoperirea trădării. Cu atât mai mult, cu cât, cum se va vedea, Cantemir nu-și ispravi Domnia fără să încerce a relua Polonilor Soroca.

Iar lui Brâncoveanu se încerca, din Moldova, a-i plăti prin pâriile unui grup de nemulțămiiți, condus de filo-germanul Staico Merișanu, ginerele vechiului pretendent Diicu, care, prins, își pierdu viața².

Relațiile Domnului muntean cu Moldova rămaseră neschimbat rele până la moartea lui Cantemir (1693)³, a doua zi după fapta vijească prin care i s'ar mângâiat bătrânețele, tulburate și de muștrări de cuget pentru moartea Costineștilor: reluarea Sorocăi de la garnisona de Cazaci pusă de regele Poloniei. Prin banii săi și marea influență pe lângă Poartă, Brâncoveanu izbuti să așeze atunci în țara vecină pe fiul cel mai mare al lui Duca-Vodă, Constantin, învățat tânăr, crescut

¹ V. și I. Tanoviceanu, în *Mem. Ac. Rom.*, I c.

² Neculce și Greceanu, p. 48 și urm., și nota lui Șt. Greceanu la p. 49.

³ Greceanu nu lipsește a pomeni ca a fost „hergheligiu, apoi lefe-giu, apoi și ceauș spătareșc aicea în țară“; p. 51.

Fig. 34. — Document al lui Constantin Brâncoveanu (1689).

de un Spandoni¹ și căruia i se va da apoi de soție fiica Brâncoveanului, răsfățata domnișă Maria, așa de mândră de averea părintelui ei, pe care în gura mare o va invoca la mazilie.

Astfel se înlătură îndeplinirea ambiției tânărului Dimitrie Cantemir, care, ginere al lui Șerban-Vodă prin căsătoria cu fiica acestuia, Casandra, era astfel și conducătorul opoziției muntene, legată acuma de tânărul beizadea Iordachi, pe care, cum am văzut, Impăratul îl recunoștea ca Domn în locul lui Brâncoveanu, „depuș“ pentru păcatele sale.

Această alegere moldovenească, pe care o descrie Dimitrie însuși, cu prezența unor înalți prelați greci, Gherasim de Alexandria însuși făcând slujba „încoronării“ în biserica lui Ștefan-cel-Mare, Sf. Nicolae², cu aclamațiile oștirii și ale mulțimii, cu ceremoniile de proclamare și sfințire, nu răspundea la nimic din tradițiile acesteilalte țări, ci era o imitație, — cum o încercase odinioară Miron Barnovschi, a noului triumf, în Țara-Românească, al străvechiului drept popular. O răpede mazilie din partea Turcilor readuse la realitate pe Moldoveni și îngădui lui Dimitrie urmarea studiilor. Ucenic al unui călugăr și iatrofilosof cretan, Ieremia Cacavela, autor al unei cărți despre luptele dintre Imperiali și Turci³, Dimitrie, care primise încă la Iași o cultură greco-latină, fiind pus în contact cu acea cugetare apuseana din care a scos apoi cartea sa de filosofie, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea*, apărută, — cas unic pentru un tipar menit încă numai cărților de serviciu religios sau de dogma, de luptă teologică —, cum vom vedea, împreună cu desemnurile alegorice ale tânărului autor, la Iași, în 1697, rămase un timp la Constantinopol, ocupat numai cu celirele sale.

Astfel, pe când, în 1692, Brâncoveanu se temea ca nu cumva unul din Rusetesți, Lascarachi, cu ajutorul lui Tököly și al

¹ V. și D. Cantemir, *Ist. Imperiului Otoman*, și Demostene Russo, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (v. vol. VII).

² Nicolae Costin vorbește de „sărutarea poalei“ tânărului Domn, ca la Turci, Bătrânul Cantemir a fost înmormântat în aceeași biserică, în „gropnița“ ce-și gătitse în zădar restauratorul bisericii, Antonie Ruset.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 130, no. CXLVII.

Francesilor, să ajungă Domn în locul lui¹, moartea lui Constantin Cantemir îi dădea lui Moldova pe mână.

În loc, Moldovenii avură (la 18 April vine vestea)² pe acel învățal cocon, abia de șaisprezece, șaptesprezece ani, al Doamnei Anastasia, și, când se săvârși strălucita căsătorie cu domnița Maria de la Munteni³, în jurul celor doi tineri, coboriți și din neamurile cele mai alese ale ambelor țări, se adună o întregă frumoasă Curte de oameni de aceeași vârstă, și unii dintre ei împărtășiți de o învățătură aleasă, ca aceia a fiilor lui Miron Costin la școala, favorisată de mulți boieri, a Iesuiților poloni din Iași, dascăli de latinește³, cari făcură din Nicolae Costin un continuator și adăugitor al operei de archeologie și de cronică a părintelui său; el a luat în căsătorie pe Ileana, una din fetele Ducăi-Vodă. Alt fiu al lui Miron, Ioan, merse la Liov să aducă rămășițele lui Duca, mort acolo de apoplexie⁴. Una din cronicile limbului presintă pe noul cărmuitor ca pe un „filosof“, care trata de „dumnealui“ și pe cel din urmă țaran venit la judecată, căutând să p'ie în practică învățăturile ce primise.

Totuși sensul acestei Domnii era înlocuirea la cinste a vechii boierimi în locul „proștilor“ lui Constantin Cantemir⁵. Se deslușește însă, cum se va arăta și mai departe, și un fel de politică socială, favorabilă „vecinilor“, pe cari boierii voiau sa-i reție dacă statureră doisprezece ani în același loc. Domnul înouitor, a cărui nobleță de spirital și al cărui dor de reforme prielnice țării nu s'a prețuit în de ajuns, cerea să se aducă dovezi sigure, prin jurători, că din neam în neam

¹ El fu exilat și se întoarse la Constantinopol numai ca sa moia; *ibid.*, p. 141, no. CLXVI. Audiența de plecare a lui Constantin fusese în Mart, Dimitrie pleaca la Poartă în cinci zile; Nicolae Costin, Urmasul vine numai la 24 Iunie st. v.

² La nuntă, așa de frumos descrisă de Neculce, pe atunci Postemic marunt, veni și Stanca, mama Brâncoveanului, și Constantin Stolnicul.

³ V. socotelile lor în Iorga, *Studii și doc.*, I II, p. 54 și urm.

⁴ Nicolae Costin.

⁵ Izgonirea cruda a acestora place și lui Neculce, care scrie: „vai de boierul ce se roagă moicului!“. Nu lipsiau nici Greci între boierii celui crescut grecește și, alături de un Vlastò, Postelnic era un Panaiotachi Morona.

oamenii aduși înaintea lui n'ar' fost liberi și în general el se rostia astfel în ce privește dreptul de libertate al oricărui om: „Păcat este să-l robești pe frate-tău, căci păgânii își cum-pără robi pe bani și în al șaptelea an îi iartă, iară alții și mai curând li dau slobozenie, iară tu ești creștin și, neluându-l pe bani și fiind creștin ca și tine. și tu vrei în veci să-l vecinești“¹.

Cu veniturile slabe ale unei țări ocupate în parte de Poloni și pe care o prădau ciambururile tătărăști venite să atace pe oamenii lui Sobieski din Cetatea, Neamțului și din alte locuri înlărite, cu ceia ce-i dădeau imposibile aduse de la Munteni, ca darea generală a vacăritului și pogonăritului pe porumb, tânărul Duca putu să dureze în Domnie vre-o trei ani de zile.

Un fel de tutelă locală o avea, un timp, și ca Vistier, Lupu Costachi, care mersese să întâmpine la Constantinopol chiar pe copilandrul Domn, încurajându-l la petrecerile cu care și întrebuițea acolo, timp de trei luni de zile, vremea². Dar, de fapt, *cel ce conducea Moldova era Brâncoveanu, și astfel se restabilia sistemul de la începutul veacului, în care supt dori chipuri domnești înrudite era în realitate o singură voință în Moldova și în Țara-Românească*. Nu se putu prinde însă ginerele lui Cantemir batrânul, Bogdan, și Iordachi Ruset, vechi dușmani, cari-și aflară un adăpost la Poloni, în Neamț, pe o vreme când, după moartea lui Sobieski, cum se va vedea, se pregătia o nouă acțiune, dar nu pe calea armelor, pentru mult dorita căpătare la pace, nu numai a acestei Moldove, dar și a celeilalte Domnii românești. Duca, întrebuițând pe Moldovenii din Neamț, ca pe un Moise Serdarul, ca să-l scape, în Iași chiar, de un Turc neplăcut, isprăvi printr'un adevărat războiu contra ocupanților poloni din cetăți și mănăstiri, supt urmașul în Hățmănie al lui Nicolae Costin, Antioh Jora, care-și făcu o oaste de până la 5.000 de oameni³. Deocamdată însă vechile vremi păreau că se întorc atuncea când, la nunta care unia cele două dinastii, „boierimea a două țări nuntiră trei săptămâni, cu mari pohvăli și podoabe și cu feluri de feluri de

¹ V. și volumul următor.

² Neculce.

³ *Ibid.*

musice și cu pehlivăanii de mirare“. Patriarhul ecumenic mazil Iacov, care va și muri la noi, cumunând la Golia pe mirii domnești. Acești trei ani, de la 1693 la 1697, au fost cei mai fericiți și cei mai spornici din Domnia așa de lungă a lui Brâncoveanu.

Întăiu, în acest timp. el, cu sau și fără sprijinul lui Constantin Stolnicul, izbutise a trece cu izbândă printre toate greutățile, din ambele părți, ale războiului austro-turc, care, cu o soartă foarte schimbătoare, mai ales după suirea pe tron a harnicului Sultan Mustafă, se prelungi din an în an până la marea lovitură de sabie la Zenta, în 1697, a lui Eugeniu de Savoia.

Gloriosul biruitor, în care și Brâncoveanu văzu mai ales pe creștin¹, nu pe „Neamțul“ doritor de cvartire și storcător de țări străine, făcea parte din acea strălucita serie de generali „latini“, Italiani în cea mai mare parte, cari, nu numai ca talent militar, dar și ca direcție de spirit, se deosebesc atâta de pretențioșii teoreticieni ai războiului de care erau pline Consiliile de Războiu din Viena².

Cu Italianii aceștia de la început Domnul muntean ajunsese a lega înțelegeri care se prefăcură în adevărate prietenii, pe care le-au cunoscut și le mărturisesc și contemporanii.

De la început, Veterani, câștigat și de Constantin Cantacuzino, ramas așa de „Italian“ după studiile sale, era contra metodei de brutalitate, lăcomie și intrigă a lui Heissler.

În tot acest timp, socotelile Brașovului arată relații continue de îndatoritoare prietenie cu Veterani: astfel în 1691 călugărul muntean Antonie, adevă Dunod, trece în Ardeal și merge și în Moldova același „Pater Anthoni“; în Iulie un Gyulai Ferencz vine de la Munteni la Veterani. Acesta face a se conduce onorabil boierii întorși în sfârșit de la Viena. Scrisorile se urmează între Curtea românească și Cvartirul imperial în Ardeal, ceea ce nu împiedecă oploșirea beizadelei Iordachi Can-

¹ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pt. 58, no. 81; p. 62, no. 91.

² Veterani recunoștea însuși că fără a lua Bugeacul nu se poate avea Moldova; Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 182.

Fig. 35. — Constantin Brâncoveanu și familia sa, frescă la mănăstirea Hurezi.
www.dacoromanica.ro

tauczino, care era la 1695 în Brașov¹. În ce privește așa-zisul proiect al lui Veterani de a muta pe Brâncoveni în Ardeal, de a pune la București pe prințul Filip de Lichtenstein ca ginere al Domnului muntean și cumnat chiar cu un Marsili sau Prainer, lucrul trebuie pus în sama aventurierului Nicolae de Porta, pe care-l va întrebuița, în tainele cele mai urâte ale unei capricioase diplomații, Constantin Duca². O singură dată, în Ianuar 1693, Veterani preferă lui Brâncoveanu pe Staicu Merișeanu³. Vechile cetași trebuie să fie stricate și, când în 1695, Veterani peri în lupta de la Lugoș, în moștenirea trecută asupra celor două fete ale lui e vorba și de un diamant de la Domnul muntean⁴.

Venind în Țara-Românească la 1691⁵, Bolognesul conte Marsili, nepot al lui Veterani, fost secretar al bailului Civrano⁶, om de mare învățătură, autor al unei superbe lucrări asupra „Dunării panonico-misice“, găsește cea mai bună primire, e asigurat de cele mai bune sentimente pentru Imperiali; i se încredințează cutare ofițer superior prins în lupta de la Zărnești; Marsili capătă încredințarea că are a face cu un om absolut sincer, care ajută oștile împărătești, mijlocește corespondența și se oferă a fi pentru Impărat „bulevardul (Vorpondența și se oferă, a fi pentru Impărat „bulevardul (Vorvogt) Ardealului“⁷. Se negocia și cu Constantin Cantemir pengăsească provisiile necesare la Siretiu⁸.

¹ *Soc. Braș.*, l. c., p. 133 și urm. Pentru afaceri de-ale lui, care semnează grecește, v. Iorga, *Brașovul și Români*.

² C. Giurescu și Dobrescu, o. c., p. 74.

³ *Ibid.*, p. 75, no. 112. V. și n-l următor. — Scrișorile latine ale lui Brâncoveanu (*ibid.*, pp. 77-8) sânt redactate de Constantin Stolnicul. La 1695 Veterani-și lasă locul lui Truchsess; *ibid.*, p. 82, no. 124. La plecare, el comunică noile oferte de supunere ale lui Brâncoveanu; *ibid.*, n-l următor. V. și *ibid.*, n-le 126-7. În același an comandă în Ardeal prințul Charles de Vaudemont; *ibid.*, p. 84, no. 130. Și cu el relațiile sânt excelente; *ibid.*, n-le următoare.

⁴ C. Giurescu și Dobrescu, o. c., p. 88, n-le 144-5.

⁵ Pentru trecerea prin Brașov în sus, v. Iorga, *Soc. Braș.*, p. 134, no. 232.

⁶ C. Giurescu și Dobrescu, o. c. pp. 68, 74.

⁷ *Ibid.*, pp. 58-9, no. 82.

⁸ *Ibid.*, p. 66, no. 99.

Relațiile cu Imperialii, la cari se adresau și Athoniții¹, pe vremea când un prinț frances, Charles Thomas de Vaudemont², poruncia în castelele goale ale celor doi Apaffy, — și fusese vorba ca ducele de Lorena însuși să fie așezat Domn în țările noastre³, erau chiar așa de strânse, încât, după ce, la 30 Ianuar 1695, la vechile diplome ale lui Brâncoveanu se adăugase aceia de principe al Imperiului⁴, se discutau în acel an chiar, cele patru noi condiții, cu fondul, de sigur, tot cel vechiu, supt care Țara-Românească era să se închine definitiv Imperiului pentru ca actul să poată fi adus la negociațiile de pace ce se tot urmau în Apus⁵.

Dar Turcii reluau în 1692 Nișul și amenințau Belgradul. Și față de acești stăpâni Brâncoveanu, prin zahereaua ce aduna, prin darurile ce știa să împartă, știu să-și câștige o situație cu totul specială. Cronica oficială a lui Greceanu înseamnă, cu prilejul apariției Vizirului, apoi a bunului și dreptului Sultan Mustafă însuși, care nu îngădui, ca, odinioară, în Moldova, Mohammed al IV-lea, să se iei nimic fără bani și întreba cu compălimire de ce se înfățișează în șesul muntean țara așa de goală și de săracă, semnele de cinste ce i se dadeau Domnului: primirea pe scaun la Consiliile de războiu otomane, cuvintele de laudă, caftanele și acele *făgăduieli de*

¹ *Byz. Zeitschr.*, XX, pp. 197-8.— Se credea chiar la Constantinopol că se va recunoaște Impăratului prin tratatul de la 1699 un drept de tribut la noi; Paul Lucas, *Voyage au Levant*, II, Paris 1714, p. 483: „Ils (les Turcs) estoient aussi outrez de ce qu'il (le traité) assigne par la même trêve un tribut à l'Empereur vers la Moldavie et la Valachie, autre point contrevenant à leur loy“.

² În Banat vine generalul Rabutin.

³ V. Ciorănescu, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1936, p. 334 și urm.

⁴ Iorga, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1937, pp. 177-186. Cf. C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 291, no. 452. Pentru negocierile cu Vaudemont, *ibid.*, p. 86 și urm. Brâncoveanu se roagă a nu face să treacă în ziare vestea provisiilor ce dă; *ibid.*, p. 66, no. 100; cf. p. 68, no. 103.

⁵ Legăturile lui Brâncoveanu cu agentul său la Veneția, Nicolae Caraiani, probabil un Român din Balcani (v. și Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 85, nota 1), se fac prin dragomanul imperial, înrudit prin soția sa, cu Cantacuzinii, Antonio Mamucea della Torre. C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 89, no. 146), cărui i s'a consacrat și o monografie. D. Hâciu, în lucrarea sa despre Macedoneni, îl crede un Maimuca, Român cf. *maimuță*).

Domnie pe viață care se și adevăriră în vremea mult așteptatei păci.

Pe când, la început, Tököly, ajutat de diplomația lui Ludovic al XIV-lea, se visa Domn în Țara-Românească, un fel de „fermă“, cum spunea cutare Frances, potrivită pentru vecinătatea cu Ardealul, pe când, în același timp când Tatarii veniau prin Moldova și intrau în acel Ardeal pe la Oituz, Vizirul încerca o nouă campanie acolo (1695)¹, Brâncoveanu putu să-l vadă disgrațiat, acoperit de injurii, ținut cu un tain de miserie, alinându-și în ospețe bine stropite cu vin catastrofa totală a silinților sale². Pretendentul un va mai apărea în Țara-Românească, și anume la Giurgiu, decât cu prilejul bătăliei de la Zenta³.

Plătind neconținut, storcând țara de provisii, având să răspundă odată și 20.000 de oi, Brâncoveanu ura, firește, în fundul sufletului această suzeranitate pe care n'avea cu ce s'o schimbe. Din parte-i, Constantin Stolnicul se plânge că „vremile și oamenii acum s'au iuțit foarte“, de oare ce „și stăpânitorii și putearnicii cei mai mari cer mai mult și afară den obiceiul și socoteală vor să ia, și așa urmează și alalte necuvioșinte și pagube mai multe la norod“⁴. Și totuși în 1691 curentul de umanitate care se întâlnește la Turci, câtăva vreme, făcuse ca Vizirul să renunțe la tributul ambelor noastre țări⁵.

Căderea lui Constantin Duca, invinuit și că a făcut să se ucidă în secret Sigismund Siculus, agentul lui Tököly⁶ fu dureroasă pentru Brâncoveanu, adăugându-se adâncă durere pen-

¹ Planul era și în 1693; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 77, no. 117.

² La 1696 încă sosește la Brașov, venind din Țara-Românească, un „Curuț“ de-ai lui Tököly; *Soc. Brașev.*, I. c.

³ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 90, no. 117. Cf. Iorța, *Studii și doc.*, XX, pp. 140-1, no. CLXVI; p. 112 și urm., n-le CLXX și urm.

⁴ Iorga, *Brașovul și Românii*. Gluma cu fiul Sultanului care a mers să vada pe Mohammed în Raiu, într'o scrisoare a Brâncoveanului, pare a fi de la Stolnic; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 78, no. 118.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 122, no. cxx. Socoteli cu Turcii, Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 319-21, no. CCCLXXXV.

⁶ Povestea la Neculce și în Iorga, *Studii și doc.*, XX, pp. 132-5.

tru moartea. la Constantinopol, de ciumă, a Doamnei Maria, fiica lui¹. Se va adăuga încercarea altui cuiva de a ajunge în stăpânirea aceleiași Țări-Românești. într'un moment când. cum se vede, drumul părea deschis, împotriva oricărui drept dinastic sau național, oricui.

Principalul negociator al păcii cu Imperialii fusese un Grec din insule, regiunea de unde venise și Panaioti Nikusios, Alexandru Mavrocordat, om de mari însușiri, pe care le dezvoltase studiile făcute la Padova lui Constantin Stolnicul, apoi la Bologna, de unde, cu o țesă latină, se întorsese „iatro-filosof“. Autor al unor însemnări contemporane, al unui tratat de retorică, tradus apoi și în românește, și al câtorva alte scrieri², el credea că poate râvni pentru fiul Nicolae la mai mult decât acel post de Mare Dragoman al Impărăției care trebuia să pară cea mai înaltă recompensă pentru cineva de legea și de nația lui. Dar Alexandru luase pe o nepoată a lui Iliș Alexandru-Voda, și fiul credea că i se cuvine și lui Domnia de care se împărtășiseră înaintașii după mamă, cari se ridicau până la omonimul bunicului, până la Alexandru-cel-Bun³.

Un raport contemporan arată aceste veleități. Ele părură înlăturate când, înainte de încheierea păcii, Brâncoveanu dădu pe fiica sa Ilinca după Scarlat, fiul, admirabil crescut și aplecat la învățătură, după moda timpului, și până la pierderea sănătății, al Dragomanului, Scarlat⁴. Era încă o biruință asupra intrigilor neconținut țesute și neconținut înlăturate contra acestui tron așa de râvnitor, Tânărul Grec, cu o picătură de sânge românesc, fu făcut dintr'odată Mare Postelnic⁵. După

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 143, no. CLXXV.

² V. Papadopoulos Kerameus, Hurmuzaki, XIII, tabla, și volumul nostru următor.

³ Radu, fiul lui Iliș, era ginere al Brâncoveanului; Greceanu, p. 112.

⁴ V. Greceanu, p. 85. Între cărțile lui, predicile lui Mascarou, pe care pune o frumoasă iscălitură latină.

⁵ Dar el moare în 1700 încă; *ibid.*, pp. 93-4. Avea abia douăzeci și doi de ani. Urmează pările lui Dumitrașcu Corbeanul cu Grigore Baleanu, Radu Popescu; *ibid.*, pp. 98-100 și urm. Se răspunse printr'o solie în masă a boierilor.

moartea lui Scarlat, dragomanul se uni cu Iordachi Ruset și Antioh Cantemir contra fostului cuscru¹.

Dar lovitura cea mai meșter pregătită contra puternicului Domn², a fost aceea din 1703, de la vechiul dușman, Vizirul cel rău, Ramî. Pe neașteptate Brâncoveanu primi invitarea de a veni la Poarta. Se pare că era o mazilie acoperită; Turcul întovărășitor se și presintă la București. O boală adevărată sau simulată, o „umflătură“, pe care o luă și Doamna, — și de aceea medicul grec Pylarinos, întovărăși în călătorie pe stăpânul său³, îl făcu pe Constantin-Voda să câștige doua săptămâni. În acest timp banii lui căutau să învingă. Încă odată o mare demonstrație a boierilor se produse în jurul lui. Alexandru Mavrocordat și fiul Nicolae, — pe primul Greceanu, într'una din formele cronicii sale, îi califică de „spurcat și vrăjmaș“, — miși cu fostul tovarăș de solie la Imperiali, Vizirul Ramî, și cu muftiul⁴, crezuseră că Domnul amenințat va trece în Ardeal unde vom vedea ce legături izbutise să aibă. El apare însă. acum, sigur de sine, și, din nou, biruie. Primejdia fusese așa de mare și așa de important triumful, încât ocl întors cu pompă mare acasă făcu să se zugrăvească scenele călătoriei la Adrianopol pe zidurile frumoasei sale case de țară de la Mogoșoaia⁵. Dar țara plăti această grațiere și întănire cu îndoirea tributului. Și cronica oficială nu lipsește a însemna că Domnul s'a întors „nevătămat din mâinile tiranului“.

Dar noul Domn moldovean, fiul mai mare al bătrânului Cantemir, Antioh sau, cum i se zicea în țară: Antohie, nu arăta

¹ *Ibid.*, p. 104. Cronica oficiala caută a scoate din răspundere pe „înțeleptul dragoman“.

² Neculce vorbește și de o încercare a lui Dimitrie Cantemir.

³ Două versiuni la Greceanu, p. 119 și urm. Dacă Brâncoveanu a luat cu sine pe al doilea fiu, Ștefan, era pentru ca, la nevoie, acesta să poată fi numit Domn. Constantin Stolnicul rămase în țară pentru orioa împrejurare.

⁴ Mustea, în Kogălniceanu, *Let.*, III, p. 28.

⁵ Scenele se vedeau încă la 1854-5; Șt. Grecianu, în ediția Cronicii lui Radu. Pentru călătorie și C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 137 și ur.n. Cf. Grecianu, p. 131, nota 2.

sentimentele rele pe care încunjurimea lui le strecuraseră în sufletul părintelui. Antioh, care va isprăvi luând pe fata unui mare boier de țară, din neamul lui Gheorghe Ștefan, Dumitrașcu Ceaurul din Valea Searcă spre Carpați, fusese logodit cu domnița Maria, sora lui Constantin Duca, și el ar fi fost bucuros să poată lua pe o odraslă a bogatului Domn vecin¹, ceia ce însă i se refuză, de bună samă mai ales pentru a nu strica rosturile domnești viitoare ale fostului ginere. Când, în Septembrie 1700, lănarul Duca se întoarce în Scaun, Brâncoveanu, care, după Neculce, ar fi vrul să facă Domn pe un negustor din Galați, Teodorachi, merse atât de departe în socotelile sale înțelepte de bună înțelegere, încât iertă trecutul și sfătui, prin moldoveanul episcop de Buzău Mitrofan, pe acest fost ocrotit al său, care trimesese pe Nicolae Costin să-l îndreptățească, să se împacă cu Iordachi Roset, care primi locul de Mare Vornic¹. Pentru a i se asigura lui Duca ajutorul pribegilor, o adevărată comisiune se adună la Focșani, fiind de o parte mitropolitul Moldovei, de alta episcopul de Buzău².

Numai la căderea, în ciudate împrejurări, a lui Constantin Duca, acum fără mare legătură cu fostul său socru, — mamă-sa pare a fi fost încă în viață; ea-și pierduse averea în aventurile lănarului ei soț nou, Grecul Liberachi, „beiu de Maina“, care isprăvi rău³ —, nu se mai simți voința influențului Domn muntean, care înțelegea să păstreze totdeauna Moldova în legătură cu dânsul. Duca, luat din Scaun cu 500 de spahii, spera să rămâie în Scaun după o simplă vizită la Poartă, așa cum o făcuse Brâncoveanu: era din nou imitarea de Moldoveni a ceia ce reușise Muntenilor. Alaiul în care el fâri până la o vreme și pe dușmanii săi, înainte de a se imbarca pentru Constantinopol, nu era întovărășit însă și cu acele împărțiri de bani cu care era așa de darnic Brânco-

¹ Neculce (cu multe amintiri târzii).

² V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 14, no. MMDCCXIV. Aceasta poate să fie solia pentru chemarea pribegilor de la Munteni pe care refuzând-o mitropolitul Sava, ar fi fost înlocuit cu Misail de Roman, care primește sarcina. V. însă Greceanu, pp. 108-10; cf. C. Giurescu și Dobrescu, o. c., p. 121.

³ Pentru prinderea de Turci a lui „Lybiracis, considerable dans le pays“ (Maina), Guilletière, *Athènes*, 1675, p. 43.

veanu, pe care-l vedem acuma sprijinind ideia „de obârșie moldovenească, și nu cu Cantemir sau un Duca“¹. Găsindu-se la Poartă în mijlocul tulburărilor care aduseră căderea Sultanului Mustafă și înlocuirea cu fratele său Ahmed, el ajunsese întâiu, în exil, prin Rami, la Cavala, pe malul Arhipelagului, unde nu mai călcăse vre-un Domn român². Speranțele lui Antioh Cantemir că el va fi alesul boierilor, cărora li se dăduse voie a se pronunța, fură și ele înșelate. Nu însă fără să-și fi spus cuvântul Brâncoveanu, la care era adăpostit de mult, cu alți pribegi, între cari Vasile Cantacuzino, căpătâie locul mult timp vacant, cu căimăcămia lui Ilie Buhuș, acel Mihai Racoviță, — însurat modest cu fata unui Balcanic, Dediu Spătarul, Ana —, care era fiul unei Cantacuzine și purta numele unuia din unchii Brâncoveanului. Cronica oficială a Țării-Românești recunoaște intervenția, și cu o sumă de bani a acestuia³. Și cu acest prilej, căsătoria lui Nicolae, fiul lui Iordachi Ruset, principal sprijin al noii Domnii, cu Ancuța, fiica Domnului muntean⁴, pecetluia din nou legătura cu Moldova⁵. Mai târziu, prin Ștefan, fiul Stolnicului, un astfel de

¹ A. A. Sturdza, *Constantin Brâncoveanu*, III, Paris 1915, p. 98. „Să părăsească“, scrie Toma Cantacuzino, „pe Duculeș, cât și pe Cantemirești“; p. 105, no. 87. Mihai Racoviță era nepotul Stolnicului și al Spătarului. În 1786, Antioh e considerat ca un „Turc“; p. 135, no. 122.

² Nu mai ajunsese la Domnie. V. plângerea lui pentru moartea soției a doua, Eufrosina; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 318-9, no. ccllxxxiii. Alte tânguiri; *ibid.*, pp. 325-6, no. ccllxxxviii. Se ruga de Patriarhul să-l împace cu Brâncoveanu; *ibid.*, p. 337. Scrisoare către Hrisant Notara (1707); *ibid.*, pp. 378-9, no. ccccxvii. Alte scrisori; *ibid.*, 378-9, no. ccccxvii; p. 449, no. ccccxxiv e vorba de Doanna Eufrosina), ceia ce trimete la o dată ulterioară pe cea de la pp. 318-9, despre moartea ei.

³ Greceanu, p. 137.

⁴ *Ibid.*, p. 138. Se încercă și o scădere a haraciului îndoit, dar rebelii cari se arătau dispuși la aceasta, căzură; *ibid.* Regimul legal fu însă apoi câștigat pentru o concesie mult mai mică; *ibid.*, p. 139 și urm.

⁵ Cu toate cetele formate în jurul Domnilor, legăturile de familie se încheiau de la unii la alții: Neculce înseamnă pe Manolachi Ruset și pe Racoviță ca fiind cumnații lui Antioh. Mihai a ținut pe domnița Safta Cantemir.

pact s'a încheiat între Antioh Cantemir, care-și gătia a doua Domnie, și Brâncoveanu, cuprinzându-se în această înțelegere și Dimitrie Cantemir, care și primi pensie de la Domnul muntean¹. Se ajunsese și la logodna între un fiu al lui Brâncoveanu și o fată a lui Antioh². Indată după aceasta, căsătoria lui Ștefan, fiul Domnului muntean, cu fiica lui Ioan Balș, Bălașa, strânse și mai mult aceste legături.

Schimbarea Domnilor moldoveni urmă cu o răpeziune tot mai mare, Antioh Cantemir înlocuind pe Racoviță, a cărui Domnie și-a găsit și un lăudător³, fără a se putea cunoaște toate resorturile acestor neconținute surprinderi.

Cunoaștem itele acestor intrigi prin mărturiile târzii și interesate ale cronicilor Moldovei, scrise după 1711, și nu se va crede că Turcii ar fi oferit la 1703 lui Brâncoveanu ocea Domnie peste ambele țări pe care el ar fi refuzat-o numai după sfaturile amenințătoare ale unchiului Stolnicul⁴. E interesantă însă, la a doua cădere a lui Duca, manifestarea boierilor și mazililor înainte trimesului turc că nu-l mai vor pe acest Domn⁵.

De fapt însă două familii mai conduceau țările românești, chiar supt monarhia, de o înfățișare atât de strălucită, a lui Brâncoveanu: Cantacuzinii în Țara-Românească, iar în Moldova, cu scurte întreruperi, dar de la o vreme cu voia lui Brâncoveanu însuși, Rusetesții. Aceasta chiar dacă, precum observă Neculce pentru Iordachi Roset în a doua Domnie a lui Mihai Racoviță, ei nu erau în slujbe. Se încerca un fel de Vizirat, căruia i se împotriviau acei boieri de țară pe cari același cronicar îi presintă, în comparație cu vremea sa, de pe la 1710, „mai șapeni, mai pulincioși: se iubia' unul cu altul și se învoia' la sfat“. Așa-numita Domnie a Fanarioților s'a sprijinit pe slăbirea celorlalte elemente politice și pe prăbușirea prin Turci a celor două nea-

¹ Neculce.

² *Ibid.*

³ Muste; v. p. 30 și urm. Se laudă și Brâncoveanu, „foarte om bun și vestit de bogat“. Dar el va fi aratat apoi ca autor principal de intrigi; p. 37.

⁴ Neculce. Tot așa de puțin că, în strămtorea sa, Brâncoveanu ar fi săpat Domnia lui Duca.

⁵ *Ibid.*

muri. Incercarea Cantemireștilor de a se sprijini pe neamurile mici, Antioh a avut ca Vistier în a doua Domnie pe un Lupu zis „Colivarul“¹, nu reuși. Iar, în ce privește pe Greci, numai pentru Neculce, el însuși Cantacuzin prin femei, Rusetestii sânt „Greci“. iar un Morona ajunsese, pentru experiența sa, a fi prețuit de Antioh-Vodă ca și de tânărul Duca, de care fusese adus în țară. Numai de la Mihai Racoviță întors în Domnie i s'a tras moartea.

Cu toate silințele desperate ale Polonilor de a căpăta Moldova măcar, lucrurile se îndreptau tot mai mult spre pace. Imperialii știau bine că, la încheierea ei vor trebui să se mulțamească doar cu Ardealul. Cu totul altfel urmașul lui Sobieski, care nu-și putuse impune fiul ca moștenitor; pomposul, mândrul nou rege August de Saxonia neascultat de nobili și având să lupte îndată cu concurența lui Stanislav Leszczynski, încercă o solie la Brâncoveanu. Printr'un Moro, printr'un „Albanes Arbănaș“, care căpătă de la Domn o moșie cu toată zestrea ei, el căută legătura și în această țară, la 1695, și faptul că Stolnicul îl privește pe „Arbănaș“ ca pe un „frate“, ar întări părerea că e vechiul lui dascăl de la Padova. Se atribuia Cantacuzinilor o altă politică decât a Domnului și a Stolnicului. Bine primiți în palatul de la Potlogi, emisarii ministrului saxon Wackerbart, pe care Rabutin nu-l lăsă să treacă, vorbiră cu Domnul, cu Cantacuzinii, Constantin și Mihai, căpătând asigurarea că nu se va încheia nimic cu trimesul imperial, un pater Elias, și că Țarul e prea departe și un domn prea aspru. Așteptându-se un sol al Domnului, se recomandă regelui să ieie Tighinea și Cetatea-Albă, cea ce ar aduce răscoala, nu a Moldovenilor, în cari nu e de pus te-meiu, — și aici apar capetele de acuză contra lui Antioh —, ci a acestor Munteni, cari ar lua îndată Brăila, Giurgiu și restul raiei; pe urmă ar interveni și Brâncoveanu cu 50.000

¹ *Ibid.* îi urmează Ilie Cantacuzino; *ibid.* Acesta ar fi răvniul și Domnia; *ibid.* Pentru planul de căsătorie între fiica lui Ilie Cantacuzino și o fată a Brâncoveanului, *ibid.*

de oameni și ar încerca și în Bulgaria. Ambelor țări ar trebui să li se asigure însă aceeași „capitulație“. Oricum, se cer două lucruri: prezența unei oștiri serioase și garantarea obiceiurilor țării¹. Dar să nu vie în țară Poloni, ci trupe germane și *legătura să nu fie făcută ca Polonia, ci cu August ca atare.*

¹ Iorga, *Doc. Brâncoveanu*,

CAPITOLUL II.

Ardealul românesc și Brâncoveanu. Cultura brâncovenească.

Legăturile Domnului muntean cu Ardealul au fost hotărâte de trei motive: *nevoia de a-și garanta bune relații cu guvernatorii imperiali instalați după pacea de la Carlovăț în provincia care fusese recunoscută Impăratului, dorința de a-și avea acolo un culcuș sigur și plăcut, de bun gospodar și moșier, cum fusese totdeauna, și grija ortodoxiei românești pe care o ataca invazia iesuită supt scutul stăpânirii împărătești.*

Cel d'întăiu guvernator fu generalul francez Rabutin¹. La Brașov comandă o bucată de vreme generalul Glöckelsberg, cu care Brâncoveanu e în corespondență².

Stăpânirea aceasta nouă se arată respectuoasă față de Domnul vecin, de la care putea să aștepte numai ajutoare, informații și provizii, Brâncoveanu dorind, din parte-i, să poată păstra legătura cu posesiunile-i sătești de la Sâmbata-de-sus și de la Poiana Mărului³, precum și cu casa din Brașov, unde se vindeau și vinuri din vestitele vii domnești de la Dealul

¹ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 106-7, no. 174. Corespondența lui Constantin Stolnicul cu Golovchin e plină de despreț și ură contra lui Rabutin, netrebnicul și „tiranul“, ale cărui acte de cruzime se înșira; A. A. Sturdza, *Constantin Brâncoveanu*, III, p. 90. În 1703, Constantin trimete pe Sava Gheorghe Brancovici, la „senatul“ din Alba-Iulia al lui Rákóczy; pp. 90-1, 97, no. 331; cf. *ibid.*, p. 93. El arată pe „Satanasie“ învins și crede că Brâncoveanu ar putea face un bătrân Vlădică la Bălgrad. Scrisoarea lui Mikes, p. 95.

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 119-20, no. 201.

³ V. Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 254, no. 6

Mare¹. La Recea din Țara Oltului o parte din sat se cheamă și până azi Vaida-Recea. Mihai Cantacuzino își avea și el moșie acolo. Oameni din Ardeal făceau legături, fiind întrebuințați în misiuni, în Ardealul lor de naștere sau și până la Moscova; așa un David Corbea, ofițer în oastea Brâncoveanului, acel „ceauș David“, care a făcut la București biserica Icoanei, apoi Pater Ianăș, pe care l-am mai întâlnit², Dindar, secretarul statornic al Domniei. Domnul muntean a încercat chiar să-și facă o gardă de „Nemți“ din Ardeal, adresându-se la elementele indigene pe care și le alipiseră Imperialii, ca „Ratti“, „Straina“ sau „Stratina“ și Jurco³.

Ceia ce aruncă însă o umbră asupra acestor excelente legături fu rascoala rákóczyană, care izbucni, în jurul „Craiuului Ferent“, fiul soției lui Tököly, întâiu în părțile ungurești, ca să se întindă apoi asupra Ardealului, devenit mai multă vreme cetațuia nemulțămiiților cu dominația austriacă. Intregul calvinism maghiar sprijinia pe acela care a rămas, tânăr și viteaz cum era, în memoria alor săi un erou național. Românii, cari fuseseră puși, la 1691 încă, să jure Impăratului și fiului său Iosif, rege al Ungariei, cu birăi, cu popi, fără a uita pe „cuțul de la Ocnă“, din satul Sântion⁴, se declarară, mai ales în părțile vecine cu Bistrița, pentru această rascoală, care îngăduia acțiunii de vitejie. Un Vlădică de lege calvină, Iov, se și ivi în aceste parți⁵, în luptă, cum vom vedea, cu urmașul lui Varlaam, un Teofil⁶, de sigur și el purtat, la început, pe la București, care, supus noii cârmuirii austriece, era să-i închine, cu mai multă sau mai puțină știință și conștiință, Biserica sa.

Nu se poate bănuî la Domnul muntean o aplecare deosebită către o cauză națională care nu era a lui. „Nemții“ din Ar-

¹ Pentru cumpărarea casei, în 1709, v. Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1478-9, no. MMCCXCXVII. V. și *ibid.*, pp. 1478-9, 1482 și urm., 1491, no. MMCCCCXXIV; *Brașovul și Românii*, pp. 258-9, no. 10.

² V. Al. Lapedatu, în *Prinos lui D. A. Stur-tza*.

³ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 114, n-le 186, 193 și urm.

⁴ Iorga, *Doc. Ard.*, II, an. 1691.

⁵ V. Iorga, *Ist. Bis.*, II.

⁶ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1453, no. MMCCCV; p. 1455, no. MMDCXX (scălitură); pp. 1461-2, no. MMDCXXXII.

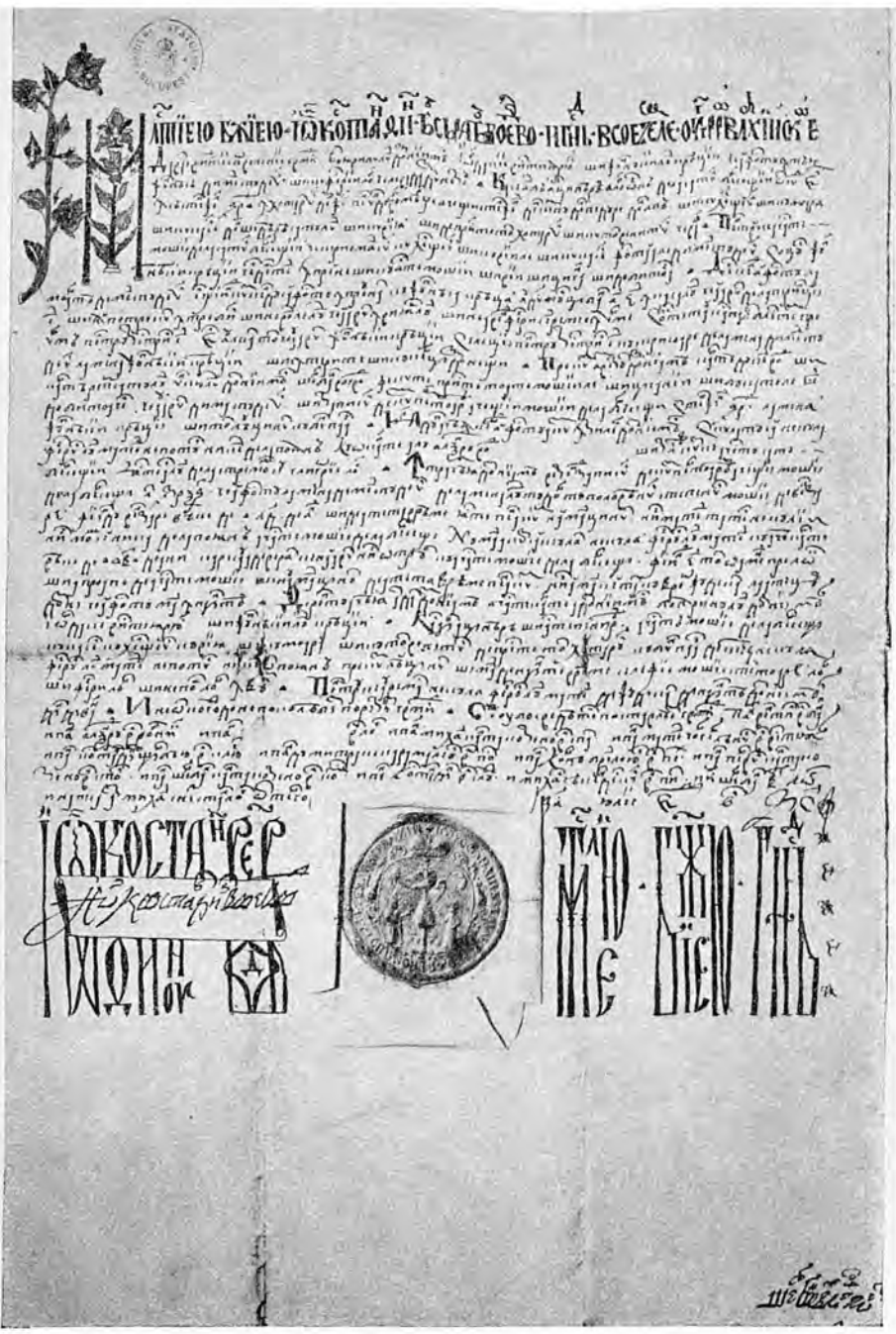

Fig. 36. — Document al lui Constantin Brâncoveanu (1692).

deal nu erau făcuți să-l supere sau să-l păgubească în interesele lui. Dacă, deci, el se expune la plângeri din partea ofițerilor habsburgici, aceasta se datorește în cea mai mare parte largii lui ospitalități, milii lui de oameni, compătimirii lui pentru menorocii. De aici ocrotirea unui Petrőczy, unui Pekri, pe cari făgăduia doar să-i înlăture de la pasuri, și în adevăr el opri orice tulburare de pace prin vre-o navălire a lor¹.

La 23 August 1692, Impăratul căută să atragă pe preoții români, puindu-i, ca privilegii, în același rând cu cei catolici, dacă se unesc cu aceștia. Pană atunci această speță nu exista. Se însărcina cu câștigarea lor Iesuitul Baranyi din Alba-Iulia², care cunoștea pe simplul Vlădică Teofil³. De aici se trecu la propunerea de unire cu Biserica latină.

Calvinismul căzuse. Comandantul frances al Ardealului era un catolic fervent. Vechea ocrotire a superintendentului ungar fusese oficial desființată, și astfel îndelungata usurpare încetase. Iesuiții nu încercau contopirea în catolicism și nici n'o aveau în vedere pentru viitor. Se cerea numai înlăturarea celor patru puncte deosebire dogmatică privind purcederea Sf. Duh, Purgatoriul, felul Cuminccăturii și ceia ce se doria mai mult, refuzul de a recunoaște pe Papă ca șef al Bisericii creștine întregi.

Un sinod liber se adună, ca de obicei, de când Vlădiciei noastre primisră sistemul sinodal. în Februar 1692, în capitala provinciei și se lua la Mart această hotărîre, plina, din punctul de vedere național, de urmări, fericite și nefericite, care dăinuiesc și până astăzi⁴.

¹ V. Iorga, *Francisc Rákóczy*, I. c

² Nilles, *Symbolae*, I, p. 162, no. 2

³ El ajunse a-și spune, în 1696, episcopul Valahilor barbari; Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, I, Sibiu 1920. p. 7.

⁴ Nilles, I. c., pp. 162-3, 164-5. Actul de întarire din partea lui Apaffy, în Hintz, *Geschichte des Bisthums der griechisch nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen*, pp. 83-9; Nilles, I. c., pp. 153-60. Data e 18 Decembre 1692. Cf. I. Crisian, *Beitrag zur Geschichte der kirchlichen Union der Rumänen in Siebenbürgen unter Leopold I.*, Sibiu 1880.

*Sentimentul de ușurare de supt jugul calvin fu cel hotărâtor*¹. Vlădica amintise toate suferințele și toate umilirile de până atunci: tirania superintendentului, oprirea icoanelor, interzicerea posturilor, cercetările prin casele țăranilor, supunerea decisiilor luate de sinoade aprobării superintendentului². Nu trebuie scăpat din vedere nici aceia că Teofil fusese numit după vechea dătină, adevărat ca „episcop valah“, dar pentru „bisericele Valahilor, Grecilor și Rutenilor“, pe când Iesuijii și regimul imperial aveau a face cu dânsul *numai ca episcop al Românilor*. În declarația sa de unire, Vlădica se intitulează firește șef al „Bisericii“, — nu „bisericeilor“, — românești în Ardeal și părțile ungurești“, dar nu-și zice „mitropolit“, și el vorbește în numele „clerului“, în al „sinodului“ sau „soborului mare“, a cărui adunare putea fi continuată încă.

În discuțiile Sinodului nu se proceda cu grabă, ci foarte atent, asigurându-se ritul, vechiul calendar, măcar până la o prefațare generală în Statele austriece, separarea completă de clerul latin, păstrarea canoanelor de judecată și recunoașterea formală a uniților, nu ca „tolerați“, ci, și ei, ca „fii ai patriei“. Se specifica primirea, cu caracter de egalitate, în școli și în oricare funcții³.

În sfârșit lucrurile se presintau așa că nu era vorba de o schimbare de lege, ci de o „întoarcere“ la calea cea bună⁴.

¹ În părțile apusene robia era către Sârbi. Pașa de la Orade împunea cu ieniceri episcopi sârbi Românilor, cari, la 1660, se plâng; Aurel Tripon, *Monografia-Almanah a Crișanei*, Orade 1936, pp. 19-20.— Acolo lucra însă pentru ortodoxie bogata Companie Grecească (v. Iorga, *Studii și doc.*, XII, *passim*; *Documente grecești și românești despre Companie*, *ibid.* Pentru cărțile grupului din Beiuș, v. și Hunfalvy, *o. c.*, p. 175, nota 1.

² V. diploma pentru Teofil, în care se cuprind și „pieile“ datorite de Vlădică principelui, și observațiile adunate de Nilles, *o. c.*, p. 141 și urm. Se citează și o mențiune făcută de patriarhul Dositei într'un sinod de la Ierusalim, în 1672, a prigonirii de calvini a fraților ortodocși din Ardeal; *ibid.*, pp. 150-1. Se cereau în diploma lui Teofil, pe lângă refacerea tipografiei școli în Balgrađ, în comitatele Maramurășului, Inidoarei și Chioarului, trecând de la românește la latinește.

³ *Ibid.*, pp. 167-9.

⁴ „Episcopul“ cere și numirea de dânsul, și nu de mireni, a preoților; *ibid.*, p. 170 — Este și o îndatorire specială către Baranyi; *ibid.*

Protopopii cari iscălesc sânt cei din Ocna Sibiului, din Bistra, lângă Maramunăș, din Orăștie, din Sighișoara ?, din Șinca Mare, din „Poșoga“, din Giurnal, din Săcoș, din „Nimic“, din Silvaș, din Uifalău — cum se vede din multe părți ale Ardealului, dar nici din Brașov, nici din Bistrița, nici din cea mai mare parte a Secuimii, nici de pe Târnave, nici din comitatele adause la Ardeal.

Se luă măsura de a confirma acest act printr'o nouă declarație, din Iunie¹. Ea se sprijinia însă numai pe acțiunea personală a lui Baranyi, care luptase contra calvinului Tököly, și pe autoritatea lui Teofil, pe care scrisul îl arată un cleric deosebit de cult. Dar Iesuitul, care alergă la Viena, găsi acolo puternica opoziție a consilierilor calvini, iar bătrânul mitropolit se stinse peste puțin, supt bănuială de otravă. Adolescentul care fu ales, Atanasie, nu poate fi judecat nici după laude, nici după osândiri interesante. Avem, dacă nu actele cu privire la alegerea lui, acelea care se referă la drumul pe care trebui să-l facă la București, unde, într'unul din cele mai rele momente ale relațiilor lui Brâncoveanu cu Imperialii, e acela când Domnul muntean e „demis“ de la Viena —, noul ales a trebuit să meargă pentru examen duhovnicesc și înțărare.

Atanasie e ales acolo din nou, contra unui Mitrofan și unui Dionisie, de un sinod compus din trei Mitropoliți greci: al Adrianopolei, al Sofiei și al Sevastei, și primește, cum se știe că iscălise Teofil, un întreg program dogmatic de la mitropolitul Teodosie². *Nu e numai impunerea tradiției întregi, ci și sublinierea că nu se va trece măcar la formele românești de limbă*, pe care, după Dosoftei al Moldovei, le represinta acum, precum se va vedea, Mitrofan de Buzău. Se recomandă chiar sinoadele calvine ca mijloc de luptă contra unei propagande nenumite, care e, firește, cea catolică.

Fără a întări pe acela care nu oferia nicio garanție, Imperatul dădu, la 24 April, un nou privilegiu pentru preoții români, în care calvinii strecurară că și accia cari ar trece la altă religie „receptă“ vor avea aceleași drepturi ca acei

¹ *Ibid.*, p. 171 și urm.

² *Condica Sfântă*, edițiile Lesvioudax și Ghenadie al Râmnicului

din tagma în care intrau¹. Dar Atanasie, urmând sfaturile lui Baranyi, luă pentru a mulțumi Impăratului, numai partea privitoare la catolici². Din partea lui, Guvernul Ardealului plini de Unguri calvini, ignoră actul imperial³.

Adunând, la 24 Octombrie st. v., un nou sinod, deci se păstra aceasta formă calvină —, noul șef bisericesc confirmă primirea celor patru puncte și oceru de la Suveran o „diplomă“ ca aceia care se dase episcopului unit din Muncaciul în 1692 încă. Data aceasta, se vorbea și în numele „popilor“ și nu se mai pomenia decât Ardealul; Atanasie figura ca „Vlădica“, arhaic termen ambiguu, pe care catolicii îl traduceau cu „episcopul“. Se revenia însă, pentru a condiționa unirea, la respectul tuturor datinilor, a drepturilor protopopilor, a menținerii Vlădicăi, al cărui urmaș va trebui să fie ales⁴.

Necesitatea acestui al doilea act, care e un model de caligrafic, era cu atât mai mare, cu cât trebuiau și alte iscălituri de protopopi decât cele, puține, de supt Teofil. Avem acum pe cei de Hășeg, de Iniedoara, de Giurnal, de Sassebeș, de Blaj, de Cața, de Nimigea, de Ufalău, — dintre cei de la 1698 acești doi din urnă, de Bistrița, de „Iaporta“, de Orăștie, de Bistra, de Călața, de Lăpuș, de Daia, de Armeniu, de Chioara, de „Kora“, de „Săcra“, de „Cheza“, de Colun, de Mohu, de Racovița, de Săliște, de Fagăraș, de Ilia, de Vinț, de Gurghiu, de Țichindeal, de Berghis în Banat), de Leapindeade, de Șieuf, de Simmihaiu, de Silvaș, de Ohaba, de Cugir⁵. Două mij două sute șaptezeci preoți ar fi primit, imediat, Unirea⁶.

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1467, no. MMDCLVII.

² Nilles, *I. c.*, p. 200.

³ *Mag. Ist.*, III, p. 278 și urm. E vremea când Brâncoveanu face, a doua zi după moartea, la Târgoviște, a Patriarhului Dionisie Seroglantul (Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 304, no. CCCLXIX; p. 314, no. CCCLXXV), biserica de la Galata Constantinopolei; *ibid.*, pp. 312-3, no. CCCLXXIII.

⁴ Nilles, *o. c.*, II, pp. 203-5. „Patriarhul de supt biruința Inalțimi Sale“ Impăratului) nu poate fi, cum credeam în *Ist. Bis. Rom.*, cel de Carlovaț, sârb, ci Primatul Ungariei, Kollonics; *ibid.*, p. 206 și urm. cu facsimile). Dar reșpar „bisericile rumânești“, în plural. V. comunicarea către Statele Ardealului; *ibid.*, pp. 205-6.

⁵ *Ibid.*, pp. 206-11.

⁶ *Ibid.*, p. 212.

Urmă neapărată întărire a privilegiilor clerului. Actul imperial de la 16 Februar 1699¹ întâmpină însă noi restricții din partea Guvernului ardelean, robii calvinismului: se cere, și se căpătă, mărgenirea numărului preoților, cercetarea lor de clericii Bisericii cu care s'au unit, urmarea unei școli străine, mărgenirea pământului scutit, trimeterea la mănăstire a popilor fără parohie². Se menținea punctul de vedere că *pentru a-și înălța situația preotul român trebuie să părăsească legea sa*.

De aici a ieșit, o bucată de vreme, în administrația austriacă a Ardealului, strict fiscală, foarte formalistă și lipsită de unitate ca și de autoritate, o epocă de confuzie. Rabutin și câte un nobil din Secuime, ca Ladislau Apor, erau din toată inima pentru propaganda catolică, la care se străduia Baranyi, pe când Atanașie, ascunzându-și după vreme jocul și întrebunlând pe Dindar, căpăta de la „shismaticul“ Brâncoveanu darul moșiei Merișanilor, în Argeș³.

Tipografia lui dădea, cu un meșter ardelean, format la București și care va merge și în Olanda și în Georgia, Mihai Iștvanovici, pe lângă o Bucoavnă, care ar trebui cercetată supt raportul religios, și o carte de predică, pe care o intitulează, după datina grecească, un *Chiriacodromion*, cu risigurarea, din partea tipografului, că, supt ocrotirea „patronoșului“ adevărat, care e Domnul muntean, nu s'a schimbat nimic „în rânduiala dogmelor ce țin și poruncește pravoslavnică Besearecă a Răsăritului“⁴. Dar nobilimea calvină a Ardealului ducea pretutindeni pe moșiile ei lupta contra întinderii catolicismului, mergând și până la dărâmarea bisericuților unite. Sprijiniți de dânsa, popa Ion Țarcă, „popa Ianăș“, pentru Gavril Nagyszégy⁵, de și-l închisese Vlădica, se prefăcea în

¹ Nilles, *l. c.*, p. 224 și urm.; *Mag. Ist.*, III, p. 285 și urm.

² Pe lângă cele două culegeri citate, Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1467-9, no. MMDCCCLVIII.

³ Cipariu, *Arhivă*, p. 453 și urm.; *Mag. Ist.*, III, pp. 305-6; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XXI, p. 288 și urm., nota 31.

⁴ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 369-70, no. 113. Episcopul Oxendie Virzirescu, al Armenilor trecuți în Ardeal v. Iorga, *Doc. Ard.*, II, tabla), găsia ortodoxie în Bucoavnă; Nilles, *l. c.*, p. 263.

⁵ V. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase*; cf. *Rev. Ist.*, VII, pp. 190-1.

colțul de spre Moldova al țării, unde Rákóczy își avuse cei mai mulți sprijinitori armați printre Români, în Vlădica Ion. Aceasta pe când, în Maramuraș, un Iosif Stoica, nemeș local, sfințit în Moldova, era de mult „episcop pravoslavnic“, amintind și vechiul exarhat patriarhal ecumenic de pe vremea întemeierii Moldovei¹ de și ținea sobor deosebit, considerându-se ca „administrator“ autonom al Scaunului din Alba-Iulia, cu protopopii alărând direct de dânsul². Va încerca apoi să se impună și pentru Maramurașul românesc episcopul pentru Rutenii conlocuitori, „vicariul apostolic al poporului de rit grecesc în toată Ungaria“, vlădica de Sivas, care venia dintre catolicii din Chios³. În sechimb, pe la Oradea, până în Bihor, în țara Oașului, unde era o mănăstioară la Bicsad, și la Seghediu păstoria călugărul grec athonit, supus Romei, Isaia⁴. Iar, cum o arată însuși Atanasie, între nemeșii din părțile Inidoarei, cari-și aveau în oraș una din cele mai frumoase biserici din Ardeal, se ivise ideea că se poate exploata situația, lupta aceasta între cele două religii „recepte“, pentru ca, supt scutul calvinismului, să continue de fapt ortodoxia milenară, iubita „lege românească“⁵.

Nu i se poate tăgădui lui Anghel, feciorașului de popă de la Bobâlna⁶, nemeș de Ciugud lângă Bălgrad, care învățase ceva carte latinească la calvini și pe care Baranyi îl susținuse și din cauza legăturilor locale cu tatăl lui, o deosebită dibăcie. Cât timp, cu toată dispariția celor doi Apaffy, Imperialii erau numai ocupanți, el se feri să rupă și cu calvinii, al căror regim s'ar fi putut întoarce, și cu negustorii bogăți ai Companiei Grecilor de la Brașov și Sibiu, cari-și aveau pretulindeni sucursalele, sprijinite pe privilegiile împărătești⁷, și cu vechiul „patronuș“ Brâncoveanu. Aceasta fără a uita

¹ Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 234, no. III; p. 298, no. v.

² V. și Nilles, *l. c.*, p. 268, nota 3.

³ Iorga, *Studii și dco.*, XII, pp. XLVIII-IX; pp. 9-10, no. 9 (Catholicism din Tirnavia, 1696).

⁴ *Ibid.*, pp. 220-2, n-le XLIX-L; cf. și Iorga, *Ist. Bis.*, II, p. 18 și urm.

⁵ Nilles, *l. c.*

⁶ Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 8.

⁷ Nou privilegiu la 12 Septembrie 1700; Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1486 și urm. V. și Iorga, *Documente grecești și câteva românești prinitoare la Compania grecească.*

acea nobilime românească de mult și fanatic calvină, care, ca un Gavriłaș Nagysezy, se va pune în fruntea opoziției contra catolicismului iesuit¹.

Altfel a fost când, prin tratatul cu Turcii, Austriei s'au așezat ca Domni definitivi în provincie.

Dar, și atunci, în loc să caute a apărea numai ca un miluit al lor, Atanașie căută, urmând și sfaturi de mireni, ca al unui Ștefan Raț și poate chiar unele sugestii de la București, măcar de la secretarul Dindar,, un Bulgar pe ascuns catolic², dar un servitor al Brâncoveanului, să-și sprijine schimbarea dogmatică, nu pe o moștenire și nici pe o hotărâre anterioară, luată pe vremea politicoeste provisorie, ci pe o mare manifestație națională în zilele stăpânirii de drept public a Împăratului³.

În Septembrie diploma, de mult cerută, era cetită în dieta ardeleană, a cărei atitudine a fost aceea pe care am arătat-o. Ea nu putea să satisfacă pe Atanasie, și el urmă pe alături acțiunea sa. Sinodul din Septembrie luă atitudine contra acțiunii de injurioasă restrângere iscălit de șefii nobilimii Ardealului, un Bethlen, un Bánffy, un Naláczy, un Kereszteszy⁴. Se declara că niciun inspector nu poate fi admis decât din partea Împăratului și a Primatului Ungariei⁵. Clerul catolic declara însuși solemn, că nu se poate încurca, din necunoașterea limbii, într'o asemenea cercetare⁶.

Aduarea decisivă, avu loc la Bălgrad, în Septembrie 1700. Cu ajutorul miliției de sigur, se adunară nu numai protopopii, dar și jurații lor, cu delegați ai protopopiei și chiar cu trimiși ai satelor. Era represintat Brașovul, prin protopopul Vasile, apoi satele făgărășene, Sibiiul, Maramurașul, tot ce

¹ V., *ibid.*, pp. 262, 331 și urm.

² Nilles, *l. c.*, p. 267. V. și Al. Lapedatu, *Pater Ianoș*, în *Prinos D. A. Sturdza*.

³ Până atunci corespondență cu Împăratul, intitulându-se „episcop al Bisericii Unite de rit grecesc în Ardeal și părțile adause“, în Nilles, *l. c.*, p. 229 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 240 și urm.

⁵ *Ibid.*, pp. 241-2.

⁶ *Ibid.*, pp. 243-4.

mai lipsise până atunci. S'au socotit cinzeci și patru de protopopi și o mie cinci sute șaispezece și trei alți clerici.

Nu numai că se întări supunerea față de Roma, dar se dădu un nou statut Bisericii românești, și anume de un caracter cultural mai înalt, cerându-se cunoștinți preoților. Măsuri de moralitate și ordine se impun. Autoritatea protopopilor se confirmă și li se îngăduie adunări locale. Fără a se mai vorbi de limba slavonă, sau de cea grecoască, pe care Patriarhul Dosoltei i-o recomandase pe alături de Atanasie, se cere ca *Evanghelia și prețica să se facă românește*¹.

Dar Atanasie, ales și sfințit la shismatici, nu era încă recunoscut de Viena. Spre legalizarea situației sale i se îndreptară toate silințele. Stăruia să fie lăsat să meargă la Împăratul, dorință care, pe baza străvechilor amintiri romane, o întâlnim de la un capăt la altul al istoriei Românilor.

El întâlnește greutăți și din partea acelor cari în noua Biserică i-ar fi luat bucuria local. Avem lista invinuirilor ce i s'au adus². Era de sigur un om tânăr, care admitea petreceri cu muzică și vânători, după normele pe care nemeșii le impuseseră întregii vieți publice a provinciei. Nu se uitau nici legăturile cu Brâncoveanu.

La 5 Februar 1701, după un nou sinod, Vlădica, pe care-l petrecuse clerul în sunetul clopotelor, era la Viena, cu vicariul Meletie, cu secretariul Raț și cu un Iesuit german³. El cerea întărirea sa, cum se făcea pe vremea principilor ardeleni, și oprirea persecuțiilor ungurești contra clerului său (la conferință Împăratul era represintat prin doi Unguri), oferind datoria clerului său prin provisiile în timpul războiului în schimb pentru facerea de școli. S'ar fi dorit în noul privilegiu ceva care să atragă mai mult la catolicism decât la celelalte religii „recepte“⁴.

Dar în dosul lui se jucase o crudă comedie. Din chiar me-

¹ *Mag. Ist.*, III, p. 312 și urm.; Nilles, *l. c.*, p. 246 și urm.

² *Ibid.*, p. 259 și urm. Păstrase și un secretar calvin, Ștefan Raț. „Dumnealui Raț Ișțfan Chișfalud, odorbirăul Belgradului“ e pomenit lângă „protopopul Gheorghie notaresul Dăianul“ în prefața *Chiriaco-dromionului* lui Atanasie, în 1699; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 375.

³ *Ibid.*, p. 272.

⁴ Nilles, *l. c.*, la această dată.

diul iesuit veniseră acușările contra lui și de acolo plecă ideea de a substitui episcopului cărmuitor, socotit ca ignorant, incapabil și vinovat, un străin ca „leologul“ nu numai al tuturor sfaturilor, dar și al tuturor alegerilor, numirilor, socotelilor și acțiunilor în genere. Nu va mai pleca nicio inițiativă de la episcop, și sinoadele-și pierdură drepturile¹. Ce mai putea să însemne deci întoarcerea pompoasă, cu titlul de consilier, lanțul de aur cu chipul sacru al Impăratului, instalarea de către Apăr în acest Scaun din Alba-Iulia din care vor fi izgoniți urmașii lui?²

De altfel, încă din același an Viena ceda calvinilor, și un ordin imperial dădea voie oricărui Român să treacă la o religie vrea, sau să rămâie în a sa³, fără nicio silă. Actul s'a publicat și în românește

Se ajunsese acolo, încât Atanasie, nunit, data aceasta, calvinește, episcop al tuturor bisericilor românești de rîl grecesc din Ardeal, și numai din Ardeal, trebui să ceară pur și simplu, în 1703, întărirea vechiului privilegiu pentru preoți al lui Apaffy⁴.

Efectul produs la București⁵ de aceasta demonstrație fu excomunicarea.

Ea se face în mai multe forme, și e violentă. De și se adause și o scrisoare de răspuns cu aprige muștrări a mitropolitului Teodosie⁶, Patriarhii greci sânt în frunte, Calinic

¹ *Ibid.*

² *La întors Atanasie își zicea: „arhiepiscop și pentru comitatele exterioare“; ibid., pp. 387-8. Vorbia de „Mitropolia sa“. Scrisa la Oradea-Mare ca șef bisericesc. În prefața *Chiriadodromiului* din 1699 i se zicea „arhiepiscop și mitropolit Scaunului Belgradului, al Vadului, al Maramurășului, al Silvașului al Făgărașului și părțile Țării Ungurești, vidicului, Chivarului, Sulagiului și al Crasnei“. Felul cum s'au raportat convorbirile de la Viena, în grecește; Iorga, *Doc. grec.*, pp. 334-6, no. cccxciii.*

³ Iorga, *Doc. Ard.*, I, p. 1489, no. mmdcccxxi.

⁴ *Ibid.*, n-1 următor; Nilles, *l. c.*, p. 311 și urm.; Iorga, *Doc. Ard.*, I, p. 1491, no. mmdcxlvi. Sașii se plîngeau de escesele „popilor români“; *ibid.*, p. 1496.

⁵ Nilles, *l. c.*, p. 348 și urm.

⁶ *Ibid.*, pp. 334-6. Atanasie mai ceruse din Țara-Românească Triodul și Penticostariul. Cum „Ungrovlahia“ din scrisoarea de muștrare a lui Teodosie fu redată prin „Transilvania“, Kollonits îi tri-

și Dosoftei, și astfel ceea ce trebuia să fie o protestare contra călcării unui mare drept istoric și contra ruperii unității suțletești din Biserică se coborî la o singură afacere de teologie și ierarhie bizantină¹.

Din parte-i, Brâncoveanu se folosi de trecerea influentului ambasador engles la Constantinopol, Paget, ca să adreseze o scrisoare de plângere către Impăratul, care răspunse verbul că Domnul să-și caute de ale sale². Urmară și muștrări către Raț ale lui Dosoftei³.

Intreaga situație încurcăla venia din tradiționala incapacitate austriacă de a governa altfel decât prin armată și fisc. Câțiva ani după încheierea pacii, toată lumea era încredințată că, înainte de terminul de douăzeci și cinci de ani al acestui tratat, care nu era decât un armistițiu, Imperialii vor pierde Ardealul. Rabutin însuși recunoaște, în 1701 încă, această stare de spirit în legătura cu războiul frances⁴. El observa, în legătură cu agitațiile lui Naghiseghi și lui Andrei Banul, zis Grecul, ruda lui Dindar⁵, care purta o pecete în numele poporului român, că toate turburările încep de la acești „Valahi”⁶.

De altfel, nemulțamiții trecura îndată la răscoala fațişă, după ce pătrunseseră în țară și unele elemente balcanice înarmate. În jurul lui Francisc Rákóczy se aduna Ungurimea

mese o scrisoare de amenințari pentru că ar vrea să usurpe Ardealul; *ibid.*, p. 353 și urm. Teodosie refusa să-i trimeată lui Atanasie noul Octoih al episcopului Damaschin.

¹ V. Aug. Palmieri, *Dositeo Patriarca greco di Gerusalemme (1641-1707)*, Florența 1909. V. și O. Staniloae, *Viața și activitatea Patriarhului Dosoftei al Ierusalimului și legăturile cu Țările Românești*. Cernăuți 1929. Cf. și Zenovie Păclisșanu și Șt. Pop, în *Cultura creștină* din Blaj, 1913, și în ziarul *Unirea* de acolo, Ianuar-Februar 1914.

² Nilles, *l. c.*, pp. 354-5. Și o scrisoare a lui Calinic. E. de altfel, vremea când Calinic al Constantinoplei critica pe Brâncoveanu pentru ideea de a preface în vulgara Comentariul Evangheliilor de Teofilact; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 329-30, no. cccxci. Cf. și *ibid.*, pp. 338-9.

³ Cf. *ibid.*, pp. 271 și urm., 340-1.

⁴ Nilles, *l. c.*, pp. 337-9

⁵ *Ibid.*, p. 340.

⁶ *Ibid.*

întreagă. Oastea se închidea în cetăți. Dintre centrele săsești, doar Sibiiul și cetațuia de la Brașov parcau să se poată apăra. Orice lucru serios la câmp ajungea cu neputință, trebuind să se caute hrana prin importul de la Brâncoveanu. Din nou, tâlharii erau stăpâni pe țară, și unul din acești haiduci rákóczyeni, Pintelea, a ajuns să fie cântat în baladele vitejiei. Într'un memoriu din 1704 situația apare desperată și pentru Sași, cari vorbeau fățiș de noul regim ce ar putea să urmeze¹.

Secuimea toată era în răscoală, cerându-și dreptul la libertate, și ea asediază Brașovul. Anul 1705 aduse o îndreptare numai pentru că Imperialii avură la îndemână un bun general frances ca d'Herbeville și un Italian, Cusani, care pune stăpânire pe Cluj, dar nu poate nici curăți regiunea Brașovului, nici alunga peste hotar pe Rákóczy, care se opoșea la Gherla, având în juru-i mai toată populația românească de acolo, cu Ion Țircă și Pântea Viteazul în frunte. La 1707 încaltea o diață la Oșorheiul dă lui Rákóczy situația „legală“, și el se poate instala la Alba-Iulia², unde Atanasie trebui să cedeze locul lui Iov³.

O nobilime românească slătea în jurul campionului libertății maghiare, Naghiseghi: Ion Talabă, trimis la Constantinopol, pe lângă curierul la Moscova, Teodor Corbca, fratele ceaușului David.

Brâncoveanu știa să păstreze o atitudine de prudență. Nevrând să se compromită cu noii „Curuți“, ca unul care cunoscuse prea bine pe cei vechi, dar el nu lucra dușmănește contra lor. Imperialilor, cari nu mai erau reprezentați printr'un om

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, II. cc. — Pentru relațiile lui Kollonits cu Atanasie și sinodul acestuia; Nilles, *l. c.*, p. 357 și urm. Se spera și câștigarea boierilor din Țara-Românească. La școala din Sibiiu își trimete Pylarinos fiul, care se declara catolic. V. și un fragment de scrisoare al unui înalt dregator, îndemnat a face același lucru; *ibid.*, p. 363. Din parte-i, Constantin Stolnicul își trimete fiul, Raducanu, cu Hrisant Notara, la Paris; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 327-8, no. cccxc. I se atribuie și lui Brâncoveanu gândul de a-și crește un fiu la Iesuiții sibiieni; Nilles, *l. c.* Pentru planul școlii lui Atanasie la Alba-Iulia; *ibid.*, pp. 368-9.

² Amănunte și bibliografie, la Iorga, *Francisc Rákóczy al II-lea și Români*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXIII 1910.

³ *Ibid.*, pp. 4-5.

de calitatea lui Rabutin¹, el li datoria revanșa pentru Unire și ruperea legăturilor dintre Români de peste munți și țara sa, și avea mijloacele să li-o arăte. Noul „Craiu“ considera pe Domn ca pe „fratele“ său și vorbea într’o scrisoare către Constantin Stolnicul de cele două „Domnii“ (*regna*) vecine². El se arăta, cu despreț pentru prostia lui Atanasie, ca unul care „susținea“ pe Ion Țincă, prieten al „Bisericii Răsăritului“, fără a se pronunța clar asupra intențiilor sale, și adaugă că în curând, sprijinit pe Țarul Petru, el va avea și ajutorii lui, Pekri, Mihail Mikes, care-și iea prin schimb moșii la noi, și frații Cantacuzini, Constantin și Mihai³.

Totuși serviciile aduse de vecin Imperialilor erau așa de mari, încât în 1707 i se acorda lui Brâncoveanu dreptul de refugiu oriunde în Monarhie, dar mai ales în Ardeal⁵.

A fost chiar un moment când și cu neconținutul sprijin bucureșlean⁶, se părea că nimic nu va rămânea din actul de Unire, careia un Iesuit român, considerând pe Atanasie ca

¹ Acesta, care era amenințat de Pekri și de Tătari, se plângea în 1703-4 de atitudinea Domnului vecin; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 141, no. 236. Brâncoveanu ar fi liberat 400 de „vâclii rebeli“ ca să-i lase a trece în Ardeal; *ibid.*, pp. 141-2, no. 237. Totuși era vorba de 100.000 de fiorini cari i-ar veni generalului din Veneția prin Pano Pepano și Brâncoveanu; *ibid.*, p. 142, no. 230. V. și n-le urm. În 1706 pleacă în Ungaria Superioară Rabutin cu cavaleria; *ibid.*, pp. 149-50, no. 252. El reapare apoi pentru a recomanda remonta la noi; *ibid.*, p. 166, no. 269. Un locotenent-colonel de Renaud în Ardeal; *ibid.*, p. 152, no. 256, și aiurea. De la 1708 comanda în Ardeal generalul Krichpaum; *ibid.*, p. 176, no. 283. El umbla după un împrumut la Brâncoveanu; *ibid.*, p. 179, no. 287. Scrisoare a lui Brâncoveanu către Quarient, trimis de Împăratul Iosif la Poartă; *ibid.*, pp. 147-8, no. 248; Hurmuzaki, VI, pp. 36-7, no. 58.

² C. Giurescu și Dobrescu, pp. 373-4, no. 2.

³ *Ibid.* Pentru pierderea de Imperiali a Turnului Roșu și a legăturii cu Brâncoveanu; *ibid.*, p. 143, no. 242. Pentru un Giulay cu sate în Țara-Românească, *ibid.*, p. 173.

⁴ Hurmuzaki, IX, pp. 434-5, no. Dxcvii; pp. 438-9; Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 274-83; *Francisc Rákóczy*, pp. 12-3.

⁵ *Ibid.*, p. 152, no. 254; p. 153, no. 257. Afaceri banești cu el; *ibid.*, p. 155 și urm., 162 și urm., 168 și urm.

⁶ Constantin Stolnicul se interesa și de starea ortodoxiei la Sârbi; Iorga, *Doc. Grec.*, III, pp. 58-9, no. xxxvi.

arhiepiscop, îi dădea, la 1703, un Catehism cu litere latine¹. Împăratul Leopold murise, apoi și Kollonits; Barányi acum al doilea teolog, după un German, făcea silinți desperate pentru pastrarea operei sale. La sinodul din 1708, la care asistă și șeful Iesuiților, abia dacă venină treizeci și trei de proto-popi². Un episcop de Heracleia, Dionisie, se așeza la Brașov³.

Acesta e, de altfel, anul în care reprezentantul lui Rákóczy, contele Károlyi, sprijinit din Moldova de Antioh Cantemir și având legături cu Nicolae Costin, își asigură o astfel de situație încât și Brâncoveanu, cu Cantacuzinii, începe a se clătina în atitudinea sa⁴.

În relativa liniște dintre 1700 și 1708, când problema Răsăritului european se va pune prin eroica aventura în Polonia, contra Rusiei lui Petru-cel-Mare, a lui Carol al XII-lea, se îndeplinesc în Țara-Românească, imitată în mult mai mică măsură de sarăcila Moldovă, care abia se adunase după pacea din 1699 și plecarea garnizoanelor polone și a coloniștilor tătari de pe la Orheiul mare, mari opere de cultură.

E vorba, înainte de toate, de o activitate tipografică, foarte îngrijita supl raportul artiliz, care, cum se va vedea, e menită să înzestreze și biserici străine, în toata lumea greacă, mai puțin în cea slavă, iar, printr'o altoire și până în Caucas, pe cea georgiană.

Încă din 1694 începuse la Munteni, în acest domeniu al tiparului, lupta între aceste tendinți: a lui Mitrofan de Buzău, la care se raliază și Antim, care va ajunge episcop de Râmnic, de a da cărți românești, de cefire numai, cum e *Psaltirea* din acest an, 1694, a lui Antim, și cum doria Mitrofan el însuși, dupa tradiția lui Dosoftei al Moldovei, *pentru slujba însăși*, continuarea, tot mai scăzută, a slavonismului intransigent, și, de altă parte, neo-elenismul bizantin, cu preocupări luptătoare

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 447, no. 138.

² Nilles, *l. c.*, pp. 372-3

³ Silviu Dragomir, *o. c.*, Anexe, pp. 15-6.

⁴ Hurmuzaki, IX, p. 437, no. DCV; p. 440, no. DCVII; pp. 440-1, no. DCVIII; Iorga, *Francisc Rákóczy*, pp. 14-5.

contra catolicismului, așa cum era reprezentat de Dosoftei al Ierusalimului, înțeles, de la început, de luptele religioase între calugări la Ierusalimul său.

Grija cea mare e aceea pentru masivele tipariturii grecești, menite mai ales altor cercuri decât celor românești. La Iași, în 1694 chiar, Dosoftei dă răspunsul său la părerile, pe care le judecă eretice, ale Marelui Logofăt al Bisericii constantinopolitane, Ioan Cariofil¹. Cărticica pare să nu fi avut titlu, dar ea e un omagiu pe care tânărul „spudeu“ Constantin-Vodă Duca îl aduce atot puternicului Patriarh, a cărui autoritate întrecea așa de mult pe a Constantinopolitanilor contemporani². Intr'un moment când nu se pusese încă în discuție orientarea Bisericii ardelenne supt ocupația austriacă, se publică tot acolo, supt același scut, dar, *din prudență, fără o pomenire a Domnului ocrotitor*, respingerea, de vechiul Ioan Eugenikos, a unirii de la Florența³. Același Moldovean Dimitrie Padure termina, în sfârșit, importanta lucrare, începută încă la 1692, prin care șapte teologi osândesc Roma bisericească. *Ἔθμος καταλλαγῆς*⁴. Se pastrează tăvă de Domnie aceeași atitudine, de sigur ceruta, de rezervă.

La publicația lui Dosoftei contra lui Cariofil răspunde din București, prin tipografia Snagovului, cărticica prin care, după cererea lui Constantin Cantacuzino însuși, Cariofil, foarte amestecat în rosturile românești, își explică parerile sale (1697)⁵. E anul când, din Padova, Nicolae Papadopol, care-și zicea Comnen, închina o lucrare dogmatică aceluiași învățat boier⁶.

Până aici sântem deci în domeniul cărții grecești⁷, tipografia

1 V. traducerea de C. Erbiceanu a *Efemeridelor* lui.

2 Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 337-8, no. 97.

3 *Ibid.*, n-1 următor.

4 Pentru orientarea acestuia v. și C. Atanasiadi, în revista *ρωτση*, XIV.

5 Bianu și Hodoș, *o. c.*, pp. 349-50, no. 107. Se pare că în Biblioteca Gaster, acum trecută la Academia Română, este o traducere românească.

6 Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 311-2, no. CCCLXXII.

7 V. și raporturile Patriarhului Dosoftei cu Georgia, la E. Taikaichvili, în *Journal Asiatique*, CXX 1927, pp. 357-68. Prin el se leagă, cum se va vedea mai departe. Brâncoveanu de această țară așa de departe.

Fig. 37. — Constantin Brâncoveanu și cei patru fii ai săi.

din Snagov putând lucra și pentru străini, ca acel Galaction Vidali din Tinos, fost în Lavra cea Mare de la Athos, care-și publică un *Antologhiu grecesc*, pentru Greci¹.

Dar iată că *schimbarea de Donjon din Moldova aduce cu dânsa o nouă orientare culturală*, care nu e însă a lui Antioh însuși, alinaș și el, ca și Duca, de și în măsură mult mai mica, de cultura elenica, ci a fratelui mai mic, Dimitrie, marele adversar al Brâncoveanului și care, trăind între Greci de mare învațatură, Turci cărturari și acci Francesi chiar cari erau prietenii lui Duca, în care vedeau un descendent al Impăraților Bizanțului, primiau bucuros la ei pe acest Oriental occidentalizat fără a-și pierde legăturile cu mediul său natural, așa cum se arată și în frumosul portret, azi la Muzeul din Rouen, în care, cu un turban albastru și alb cu surguciu, cu un pieptar de brocard de aur și cu hangerul la cingătoare, el are bucelele, mustăcioara, cravata curtenilor lui Ludovic al XIV-lea. Acela care prin căsătoria cu Casandra Cantacuzino pare a-și fi căpătat drepturi și asupra tronului munlean —, atunci când fratele Casandrei, beizadea Iordachi, trăind supt scutul Imperiașilor, dobândia drepturi asupra Moldovei prin căsătoria cu Luxandra, fiica unuia din beizadelele lui Antonie-Vodă Ruset —, se ținea deocamdată strâns de Turci, întovarășindu-i și în campania nenorocită de la Zenta, care-i zgudui pentru totdeauna încrederea în viitorul Imperiului Otoman.

În frumosul-i palat constantinopolitan, Dimitrie Cantemir, întregindu-și zilnic largă învațatură și întrebuițând forma romanului pentru a-și caricatură dușmanii supt forma întrupării în animale, ca în vechiul roman grecesc, crezu că e vremea ca neamul său, pe care deocamdată îl vedea numai „moldovenesc“, să se împărtășească și de roadele, ce-i fuseră până atunci ascunse, ale gândirii apusene. Pe când talmacia în lălinește ideile filosofului von Helmont, el se hotărî a da în tipar pe românește, la Iași, două scrieri, o traducere și o prelucrare, dintre care numai aceasta din urmă i-a fost până acum recunoscută.

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 347-8, no. 106.

Prima e traducerea unei cărți a dascălului lui Dimitrie, Ieremia Cacavela¹. Tălmăcirea sau *Tălcuirea Liturghiei*, apărută la 1697². Prefața o iscalește Lupu Bogdan, cumnatul Cantemireștilor, dar nu se poate vedea cine ar fi fost în stare în Moldova de atunci să pretacă în românește o lucrare de un asemenea cuprins, — de sigur niciunul din Vlădicii moldoveni de o slabă pregătire călugărească.

Cealaltă, *Divanul sau șâlceava înțeleptului cu Lumea*³, opera greco-română ca Evanghelia de la Snagov, — inspirația va fi fost de la Cacavela, care e cunoscut și printr'o lucrare despre războiul din Ungaria⁴ —, e o lucrare, de morală strict religioasă, opunind omului pasiunilor, care e Lumea, omul gândirii filosofice, Înțeleptul. Dialogul e vioiu, une ori cu o întă nola populară, care arată cât de mult rămăsese la tinerii Cantemirești spiritul vechiu razeșesc al familiei. Nu odată lânguirile asupra soartei omenești au un caracter pe atât de inalt, pe cât de duios: „Ce s'au făcut Impărații Persilor cei mari, minunați și vestiți? Unde Chyros și Crisos? Unde este Xerxes și Artaxerxes? Aceștia, cari în loc de Dumnezeu se socotia și mai puternici decât toți oamenii lumii, se lina, până într'atâta cât și cu lucrul mării și cu valurile furtunii, ci vrea' sa stapânaescă, oamenilor săii poruncind ca să bată marea și sa o puic în obezi, caci i-au strical podul cel [ce] peste mare facuse, la bogazul de la Chersonisos, care loc se chiamă acuma Bogaz-Hisari, și alte locuri de virtute ce au arătat. Unde este Alexandru Marele Machedoneanul, care nu pentru marirea Statului, ci pentru mari și minunate războaie și a multe țări biruinți Marele se numește? Și să nu te mai miri,

¹ V. pentru acesta și Const. I. Karadja, *Un memoriu al lui Ieremia Cacavela în biblioteca lui Constantin Brâncoveanu*, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 16-18; cf. Bogrea, *ibid.*, pp. 7-8; V. Grecu, în *Codrul Cozminului*, I, pp. 577-8.

² Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 341-6, n. 101.

³ *Ibid.*, p. 355 și urm.

⁴ Originalul lui Cacavela e *Ragguaglio storico della guerra tra l'armi cesaree e ottomane dal principio della rebellione degl' Ungari fino l'anno corrente*, Veneția 1683. Prefața forme grecești, către Șerban Cantacuzino, după cererea lui Constantin Brâncoveanu, la Marshall, în Bees, *Jahrbücher*, III, pp. 135-6. I se urează acestui șef al unei „eparhii mici“ să ajungă a guverna toată creștinătatea,

pentru alții vechi și minunați ai Grecilor Impărați întrebați, ci pentru acești mai de curând: Unde este Constantin Marele, ziditorul Țarigradului? Unde este Iustinian, cel ce are cea minunată și de toată lumea laudată, în toate unghiurile a rătănzii pământului vestita zidita biserică, care se chiama Svânta Sofia? Unde este Teodosie cel Mare și Teodosie cel Mic? Unde este Vasilie Machedon și cu fiul său Leon Sofios și alți Impărați puternici, mari și vestiți, ai Grecilor? Unde sânt Impărații Romei, celălți cei de toate biruitoare? Unde este Romilos, ziditorul ei, și alții, până la Chesar August, căruia toate părțile i s'au închinat? Și ce sa-ți mai zic? Unde sânt moșii, strămoșii noștri? Unde sânt frații, prietenii noștri, cu cari, ieri, alallăieri, aveam, împreunare și într'un loc petrecere, cari acum din mijlocul nostru periră și acum se pare că n'au nici odinioară fost? Ori, aiurea: „Dar, dupa moartea lor, spune-mi dentr'atâta avuție și vistiare ce au avut, ce au rădical și au dus cu sine? — Să știi ca numai cu o fealiga de pânză învăliri, ca cum ar fi în cămașa cea de mătasă învăscuți, și într'un săcriu așezați, ca în haina cea de purpură mohorită îmbrăcați și în gropnița aruncați, ca în saraiurile și palaturile cele mari și desfătate așezați, s'au dusu-se, iară alta nemica, nici în sin, nici în spate n'au rădical cu sine“. Și s'ar putea cita multe descripții tot așa de frumoase.

În duioase cuvinte se închină, de acela care a cerut și lui Cacavela o scrisoare de recomandare¹, lui Antioh, ca unui frate „dulce“ și iubit, de care scriitorul e îndepărtat material, dar „sufletul neoprit și prin toate pătunzătoriu iaste“, ca unei stele nedespărțite de a sa acest „de floricelă cules și legat mănuncheaș“. Cuvinte calde, în alintate diminutive, îi vin supt condeiu când scrie către ai săi, în țara îndepărtată, din acest „Udriiu“ al unui exil de diplomatic zălog; „dărișorul“ e „pușinteluș“ și „mitibeluș“, și e vorba de „lumișița lumă nărelei“. Și cuvinte lăărănești se întâmpină, ca a *scărândăvi*².

Limba slavonă dă, pentru noțiuni neobișnuite, altele, de

¹ El vorbește însă de „a voro rvei înfrunțelare, pre cât a moldovenescului neam a cuprinde poate“.

² Câte un proverb românesc: „peștele în balta fiind il vinzi“.

un sunet urit: „bogosloveț“, „duhnicesc“, „ghizdăvie“, „viyornic“, „glavizne“. Domnescul scriitor n'are curajul de a face ca acel logolâl brâncovenesc care caută în limba latină, fie și numai în cea obișnuită în viața publică a Ardealului, termini pentru ideile noi¹. Dar din latină și grecească împrumută el acea topică imposibilă pe care totuși o va păstra, a introducerii unui membru de frasă între verbul auxiliar și infinitivul legat de dânsul².

Neobișnuită carte³, prin care se începe pentru scrisul românesc un drum nou, care însă n'a prea fost călcat pe urmă! Interesul e scăzut prin lipsa elementului contemporan⁴, care e însuși fondul Istoriei ieroglicice⁵, imposibilă de publicat, într'o vreme când nici cronicile nu puteau să circule decât în manuscris. Parlea a doua e apoi numai o alegere de citații din Scriptură, pentru a întări recomandările de moralitate.

Până la această dată, tiparul brâncovenesc nu se poate orienta. El dă și în grecește și în românește broșuri în legătură cu hramul lui Constantin-Vodă⁷.

Nici în domeniul bisericesc nu se vede o lămurire. Din Ardeal, cu toată Unirea, Atanasie cerea, cum am văzut, cărțile românești pentru slujbă. Dar Antim lipărie doar, în 1697, o

¹ Din românește se formează, în loc de cătimea noastră: „cătintă“.

² Ca izvoare, citat un Andrei Vissovelius (Wisznowiecki); p. 10..

³ Atacuri contra papistaților; ed. Academiei, pp. 88, 151. De sigur și Dimitrie Cantemir se gândește la Unirea Ardelenilor.

⁴ În titlu, Dimitrie Cantemir pare a voi să spuie că în această povestire mascată sânt șaptesprezece („1700“) ani din istoria țărilor românești și că el a isprăvit lucrarea la treizeci și unul („3100“) de ani ai vrăstei sale. V. și I. Minea, *Dimitrie Cantemir*.

⁵ Dar și ceva dintr'un scriitor persan; p. 147. Augustin e pomenit cu acest calificativ, catolic, de sfânt, pe când Răsăritenii îl numesc numai „fericitul“.

⁶ Bianu și Hodoș, *l. c.* pp. 341-2, no. 102.

⁷ Cererea Patriarhului de Alexandria de a se face tipografie grecească în țara lui Brâncoveanu, Iorga. *Doc. grec.*, III, pp. 52-3, no. xxxi. Pentru acest lipar, și scrisoarea preotului Gheorghe Maiota, care sta la Biserica Sfânta Ecaterina, din Mart 1707; *ibid.*, pp. 56-7, no. xxxv. Pentru Constantin Stolnicul acesta era un „netrebuic vas“, capabil doar de „copilării“, *ibid.*, p. 63. Numele lui ca predicator al Cufții, *ibid.*, pp. 67-8, no. XLVII. Alături cu el era predicatorul Ioan

Evanghelie numai românească *pentru cetirea singură*¹. În adevăr o gramatică slavona din același an², spune răsplat ca această limbă străină e a Bisericii noastre. Ca să se schimbe această dispoziție, explicabila la o generație de oameni în vrâstă, reprezentând, cu oricâtă strălucire, doar tradiția, a trebuit inițiativa școlii moldovenești a lui Dosoftei Mitropolitul, strămutată în Țara-Românească prin Mitrofan, care, din tipograf, tovarăș al lui Padure, Atanasie și Dionisie, rămași în țara lor, devenise, din episcop de Huși, episcop al Buzăului și-și păstra caracterul, nevoind să se amestece cu Antim, care, cu toate atât de frumoasele sale predici românești³, reprezenta sau macar urma încă o altă direcție.

Primul act de înnoire al lui Mitrofan a și fost „Triodul” românesc și slavonesc din 1697⁴, dar aceasta ediție pare a fi nesigură, fără să se scape din vedere faptul că, în scrisoarea-i de înfruntare a Ardeleanului, Teodosie vorbește de *Octoih*, *Triod* și *Penticostariu* ca de cărți care, dacă n’ar fi intervenit trădarea, i s’ar fi putut trimite⁵, dar e adevărat că primul *Octoih* va fi din 1700 și un *Penticostariu* nu va apărea decât în 1701; am putea banui că încă de atunci era intenția acestor ediții românești.

Iată însă că la 1698 încep să se tipărească de Mitrofan, la Buzău, Minciele românești, *adeacă Viețile de sfinți cu întreaga slujbă, pusă astfel la dispoziția întregului cler care ar voi să se facă înțeles de credincioși*. Mare și fericită înnoire, de un caracter cu totul revoluționar⁶.

Abramios Avramie, la Sf. Gheorghe; venise din Veneția; *ibid.*, pp. 60-2, no. xxxviii. La 1707 Mitropolitul Siliștrei e la București; Aurel Negoescu și P. Dimitriu, *Durostor* p. 172.

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 343.

² *Ibid.*, p. 351.

³ *Didahiile lui Antim Ivireanu*, ed. C. Erbiceanu

⁴ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 319, no. 105.

⁵ Nilles, *o. c.*, I, pp. 346-7.

⁶ O Evanghelie slavo-română se scrie la 1677, puțin înaintea celei greco-române publicate de Antim. E opera unui dascăl de gramatică de pe la Coiceni, care se afla atunci în Țara Oltului; *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 211 și urm. Pentru *Didahiile* lui Antim, m-sele *Ac. Rom.* 268, 300, 319-20, 326; *Cat.*, III, pp. 521-5. — O *Slujbă* a lui Antim a rămas în manuscris; ms. 406 al *Ac. Rom.*

Ea nu pleacă însă de la Brâncoveanu sau de la cercul lui. Domnul se ține strict de tradiția slavonă, care era de sigur urmată în toate bisericile clădite, refăcute sau ocrotite de el, despre care va fi vorba pe urmă Iar Cantacuzinii, cu toată acea iubire a lui Constantin Stolnicul pentru trecutul întregului neam, cu privire la care el dădea lămurire lui Marsili încă din 1694, îndreptându-se spre marea sa operă istorică¹, erau în legătură cu cultura elenică.

Totuși prefața, iscălită de Teodosie, dar citația din Sinesiu și pomenirea lui Plolomeu ar dovedi un redactor mai învățat, atribuie Domnului gândul fericit de a face slujba în sfârșit înțeleasă. Acel redactor e și traducător, nu din slavonește, ci din grecește: Radu Greceanu, care nu uită să pomenească marea opera ieșită din ostenele sale. *El afirmă că lucrul acesta greu l-a făcut singur*, luptând cu „îngustarea limbii rumânești“. Mitrofan se presintă modest, numai în calitate de tipograf.

Pe când Antioh Cantemir ajunge de la 1698 supt influența lui Dosoftei de Ierusalim, care dă la Iași, după stăruința lui Cacavela însă, „Tomul Iubirii“ (Τόμος Ἀγάπης)² contra Latinilor, vechii dușmani ai Ierosolimitanilor, greoaie operă de 454 de pagini³, Brâncoveanu, în concurența veșnică dintre cele două țări, asemenea cu aceia de supt Vasile Lupu și Matei Basarabă, răspunde, — rolul „național“ imitându-se acum în Țara-Românească —, printr’o altă lucrare de polemică împotriva acelorași „Latini“: *Cartea de lumină*, tradusă din Maxim „Peloponesianul“, adică: de Cerigo. Prefața, cu pretenții istorice, ca și caracterul însuși al traducerii, vădește pe autor, care nu poate fi decât tot Radu Greceanu, care, pentru motive ce țin de politica Brâncoveanului, n’a voit să-și însemne, în niciun chip, numele⁴.

Învățăturile creștinești din 1700, tratat de morală, nu au același scop și nu vin de la același traducător, ci de la un călugăr athonit, Filotei, contemporan, liparirea singură fiind

¹ Iorga, *Operele lui Constantin Stolnicul*.

² V. și Palmieri, în revista *Bessarione*, IV, pp. 104-28; V, pp. 63-106.

³ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 369, no. 112.

⁴ *Ibid.*, pp. 370-2, no. 111. Cu dușmani se arăta Leon Allatius unitul și chiar Cariofil.

Fig. 38. — Document al lui Constantin Brâncoveanu (1692).

a lui Gheorghe Radovici, pomenit ca ucenic al lui Antim¹. În aceeași direcție e *Floarea Darurilor*, veche culegere de același Filotei, traducere pe care o publică tiul doctorului Gheorghe de Creta².

De altfel Domnul Țării-Românești călă a răpi celui din Moldova acest rost de răspânditor al cărților grecești de teologie, și astfel la Snagov apare în 1699, *Mărturisirea credinței*, supt îngrijirea doctorului Ioan Comnen, care va ajunge Mitropolit al Dristrei, și a învățatului dascăl al școlii de grecește din București, Sevastos Kymenitul din Trapezunt. impunătoare figură de învățător, care-și va sfârși zilele în București, după ce va crește o întreagă generație de buni cunoscători ai limbii grecești³.

Apoi tot la Buzău (1698) apare Cartea de rugăciuni, cu titlul grecesc în primul rând „*Euhologhion* adică *Molitvenic*“ (1699), pentru folosul preoților, nu ca o curiositate pentru mireni⁴: publicația fu așa de bine primită, încât trebui la 1701, o nouă ediție⁵; apoi la 1700 se dă minunata publicație a *Octoihului*, după o traducere ce se pare a fi fost mai veche⁶, în același timp cu *Triodul*⁷. În prefața acestei „cărți cântărețe“, glorificându-se o așa mare ispravă pentru Biserică și pentru limbă, Mitropolitul laudă și politica prin care țara s'a putut ținea liberă și față de Imperiali și față de Tătari: „nu numai de rapirile celor ce amăgesc numele creștinătății, ce și de prada cea grea și stricăciunea acelor aseamenea cu fiarele Tătari“. Terminându-se această opera a cărților de

¹ *Ibid.*, p. 390 și urm.

² *Ibid.*, pp. 393-5, no. 119.

³ *Ibid.*, p. 378 și urm. Pentru el, mai pe larg, Iorga, *Istoria învățământului*. Se aduce ca îngrijitor al liparului un Pinaioti, de la Snagov. Kymenitul e bucuros ca Apusul nu mai are monopolul țării grecești. *Ac st Anatolil se ridică acum, cu ortodoxia lui nebănuță, în fața Cretanului Cacavela, care putea să fie bănuț*. Pentru Comnen, *Litica, Cit. mss. grec.*, p. 184, no. 344; pp. 180-5, no. 346. Pentru posibila colaborare a predicatorului Curții Ioan Avramic, și *ibid.*, p. 304 (acolo și despre medicul Pylarinos; p. 320).

⁴ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 377, no. 116.

⁵ *Ibid.*, pp. 411-2, no. 123.

⁶ *Ibid.*, p. 395 și urm., no. 120.

⁷ *Ibid.*, p. 402 și urm., no. 121.

cântare, Teodosie putea scrie cu mulțămire: „Nu ne vom mai împrumuta dară de acum înaintea de unele ca acestea, ca mai înainte, de la alții, ce și noi ca ale noastre le vom avea și altora, cui vor trebui de acestea. ca osârdie vom împărlî“.

Rămânea doar *Penticostariul*, care se dă, tot la Buzău, în 1701¹. Harnica tipografie publică în același an o nouă *Psal-tire*², în prefața căreia se spun, că nu e menită numai școlilor, ci și întrebuințării în biserici.

După o *Invățătură de șapte taine* Buzău, 1702)³, îndreptată, se pare, mai mult contra calvinilor, și *Molitvele vech-niei*⁴, se dă o nouă versiune a *Liturghiei* (același an⁵, o needitare a *Noului Testament* (1703)⁶, a *Psaltirii*⁷, a *Apostolului* (1704)⁸.

Această din urmă tipăritură e datorită harnicului tradu-cător Damaschin, ajuns episcop la Buzău⁹ aproape în același timp când Antim devine episcop de Râmnic și inaugurează acolo o tipografie, din care iese, odată cu un *Antologhiu* ro-mânească¹⁰, la 1705 cealaltă carte de luptă cu catolicii a lui Dosoftei, care n'o putuse tipări până atunci, „Cartea Bucu-rici, *Τόμος Χαρᾶς*“¹¹. Va urma însă în aceastăaltă tipografie episcopală, pe lângă câte o întâmplătoare *slujbă*¹², un *Mo-litvenic*¹³, un nou *Octoih* (la 1700)¹⁴, în care însă *numai lămu-ririle se dau românește*.

Astfel s'a înzestrat Țara-Românească și întreaga românie cu cărțile de slujbă, pe o vreme când Moldova lui Mihai

¹ *Ibid.*, p. 412 și urm., no. 124.

² *Ibid.*, p. 414 și urm., no. 125

³ *Ibid.*, pp. 433-5, no. 131.

⁴ *Ibid.*, p. 539, no. 132¹.

⁵ *Ibid.*, pp. 435-6, no. 132. E un dar al Păharnicului Șerban Cantacuzino.

⁶ *Ibid.*, p. 448 și urm., no. 139.

⁷ *Ibid.*, pp. 510-1, no. 139¹.

⁸ *Ibid.*, p. 454 și urm., no. 144.

⁹ V. Al. Lapadat, *Damaschin episcopul și dascălul*, din *Conv. Lit.*, 1906.

¹⁰ Bianu și Hodoș, *L. c.*, p. 462, no. 147.

¹¹ *Ibid.*, p. 463 și urm., no. 149. Pentru ediția lui Dosoftei și Iorga, *Doc. grec.*, pp. 409-10, no. cccxxxvii.

¹² *Ibid.*, p. 467, no. 150.

¹³ *Ibid.*, pp. 511-2, no. 150¹.

¹⁴ *Ibid.*, p. 467 și urm., no. 151. Cheltuiește Mihai Cantacuzino.

Racoviță părăsise tiparul, Mitropolitul Antonie mulțumindu-se a face ca o tipăritură munteană să apară și supt numele său.

Alături de această mare ispravă, în care primul rol continuă să aparție Buzăului de influență moldovenească, aceia ce am putea numi: secția grecească a tiparului lui Antim dă doar unele publicații ocazionale, ca discursurile ținute de Ștefan și Radu Brâncoveanu, la Sf. Constantin, la Sf. Ștefan, la Sf. Nicolae, la Sântămărie, hramul mamei lor¹, fratele Constantin preface o mică parte din Plutarh în limba vulgară² —, câte o asemenea producție retorică a lui Gheorghe Maiota, învățătorul lor³, care face a se tipări la Râmnic una din cuvântările sale în românește⁴.

Avem a face astfel cu lucrări în legătură cu școala grecească de la Sfântul Sava, a carii orânduire pentru acest timp, o avem⁵. Ea unia cercetarea tragicilor greci, a lui Tucidide, a lui Esop, a lui Plutarh, a lui Focilide și a lui Pindar, a lui Demostene, cu interpretarea operelor Sfântului Ioan Gură-de-Aur, cu a Bizantinilor Agapel, Sinesie și Teofilact Simokatta, întrebuițând gramatica lui Laskaris și pe Chrysoloras. Ca materii: logica, retorica, fizica, astronomia, psihologia, metafizica⁶. Maiota (din Venetia) era, în fața unui Sevastos, numai preceptorul particular al copiilor Domnului⁷.

Sevastos însuși publică explicația serbătorilor. *Heortologiul* său, și o lucrare de teologie⁸. Ioan Comnenul dă o carte de pelerinagiu la Muntele Athos, un *Proschinetariu*⁶.

¹ *Ibid.*, pp. 419 și urm., n-le 127-8; pp. 440-1, no. 135; p. 469, no. 153; pp. 452-3, no. 142; p. 457 și urm., no. 145; pp. 468-9.

² *Ibid.*, pp. 460-1, no. 146.

³ *Ibid.*, pp. 450-1, no. 508; pp. 408-9, no. 152.

⁴ *Ibid.*, pp. 478-9, no. 155.

⁵ V. Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 394 și urm., no. 427.

⁶ *Ibid.*, p. 392 și urm., no. cxxvi.

⁷ Kymenitul, despre care și mai sus, e născut la Kymna în 1630; învățase la Cariofil și Alexandru Mavrocordat, profesase acasă la 1680-3. Moare la 1702. V. și Kyriakides. Βιογραφία τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας ... ἀκμασάντων λογίων, Atena, 1897, p. 62 și urm.; *Échos d'Orient*, VIII, p. 262 și urm.

⁸ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 416, no. 126, pp. 150-1.

⁹ *Ibid.*, pp. 422-3, p. 129. Cf. Urechia, *Ist. Școalelor*, anexe, pp 811-1.

Comenzi grecești se fac rar acum¹. Dintre clericii greci cari încunjoară pe Brâncoveanu, considerat ca șef al ortodoxiei întregi: un Clement de Adrianopol, un Ioan Comnen, a cărui coborîre imperială era mai puțin sigură decât aceea a lui Dionisie Muselimul, fost Patriarh de Constantinopol², un Atanasie de Drâstor, apoi Dionisie de Târnava, Maxim de Ierapole, Neofit de Sivas, Mitrofan de Nisa, Macarie de Varna³, — Auxențiu de Sofia face a se tipări *Slujba sfințirii bisericii*⁴, iar nepotul, format și în Apus, unde editase o carte de aritmetică, al Patriarhului Dosoftei, acel Hrisant care va domina, câteva decenii, viața culturală de caracter străin a țărilor noastre, amestecându-se, cum se va vedea, și în rosturile lor politice, face să se tipărească un opuscul retoric despre preoție⁵.

Dar, alături, Brâncoveanu, privit, și privindu-se pe sine, ca urmaș al Împăraților ecumenici, patroni ai ortodoxiei, pune la îndemâna creștinilor de pretutindeni, nu numai Grecilor⁶, tiparnița sa. Slavilor li se dă numai un *Ceaslov*⁷. Grecilor, însă tratate de teologie pentru intelectuali⁸. Mai ales, prins de compătimire pentru Sirieni, al căror șef religios, Patriarhul de Antiohia, Atanasie, venise la el⁹, închinându-i și o istorie a Bisericii sale⁹, Domnul român îi dă, pe rând, un *Liturghieriu greco-arab*, un *Ceaslov*, o *Psaltire* (1706-9)¹⁰. Până în Georgia el trimite pe Mihai Iștvanovici ca să tipărească în limba acelor creștini de lege dreaptă cărțile bisericesti de nevoie, *Evangheliariul* și *Liturghieriu*¹¹.

¹ V. și *ibid.*, pp. 440-1, no. 134.

² V. și 'Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια din 24 Iunie 1881. E în Țara-Românească la 1686.

³ Greceanu, p. 175.

⁴ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 451-2, no. 141. O *Psaltire* greacă.

⁵ *Ibid.*, pp. 448-9, no. 136. Pentru mersul lui la Paris cu fiul Stolnicului Radu. Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 327-8, no. CCCXC.

⁶ V. Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 409-11, no. 122 o *Psaltire*).

⁷ *Ibid.*, p. 454, no. 143.

⁸ V. și A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 234, no. 251.

⁹ V. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX, *Manuscripte din bibliotecii străine*.

¹⁰ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 423-4, n-le 130, 142 și urm.; no. 157; p. 469 și urm.; p. 539 și urm., no. 137.

¹¹ *Ibid.*, p. 183, no. 161; p. 513 și urm., no. 157¹. Pentru călătoria lui Mihail Iștvanovici din Georgia prin Rusia în Olanda, Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 106-7, no. LXVI. Cf. *ibid.*, pp. 112-3, no.

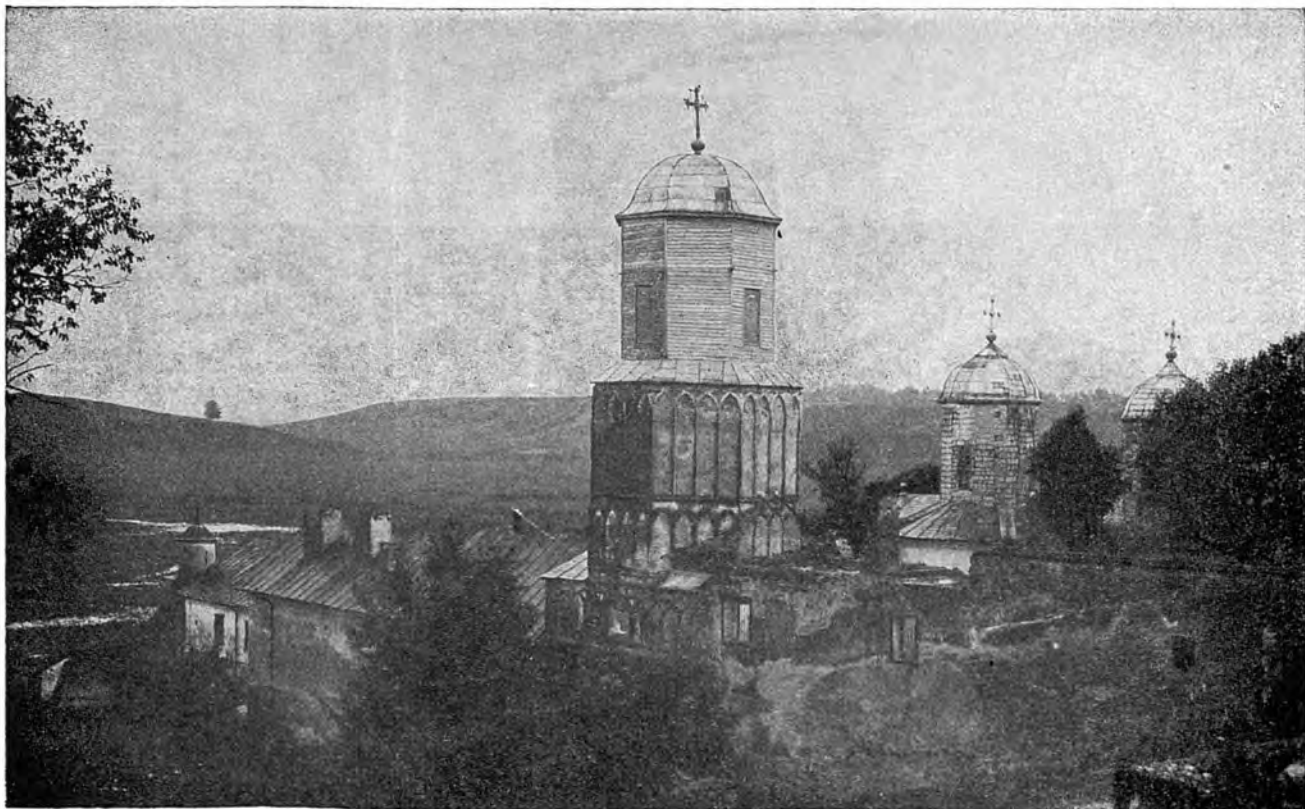

Fig. 39. — Mănăstirea Brâncoveni.

Și muzica se învrednici de ocrotirea Brâncoveanului. Supt el, la 1713, călugărul Filotei, fiul Agăi Jipei, „ucenic al părintelui Teodosie din Sfânta Mitropolie“, creiază un nou text în „a noastră de țară și de obște limbă“, cu „cea mai multă dulceață și cuviință a viersurilor“, în a sa *Psaltichie*, „vlaho-musichie“, de care e mândru, cântând-o către „toată boierimea și tol norodul țării“, și Domnului, care e un Alexandru-Ptolemeu, „că precum, în vremile acelorora, au crescut meșteșugurile și au înflorit învățăturile și s’au mărit înțelepciunea și s’au umplut casele de cărți, așa și acum, în luminatele de Dumnezeu zilele Măriei Tale, s’au împodobit această păzită de Dumnezeu stăpânire cu cărți și cu dascăli și cu meșteșugul învățăturii“. *Domnul a dorit să se introducă un text românesc*: „Dumnezeiasca socoteală a Măriei Tale cum ceale ce să cântă în besearică nu numai să se cânte, ci să se și înțeleagă de ascultătorii pravoslavnicii creștini“, căutând de nuli „tâlmăcirile celor nelesne înțelease cuvinte și cântări ale Bisearicii către așătarca și mai buna înțeleagere“¹.

Atanasie de Antiohia laudă între altele frumoasele clădiri care se datoresc mărinimosului Domn. Ele sânt multe și vederea lor crește recunoștința față de cumintele om care a știut păstra aproape un sfert de veac o Domnie care înainte de dânsul, și, pe vremea lui, în Moldova vecină, se schimba, chiar, după o datină acum deplin stabilită, la fiecare trei ani, el care a știut întrebuiința pentru înalte scopuri de cultură veniturile unei țări ce trebuia să satisfacă lăcomia Turcilor. De fapt și prin ostenele lui țara și-a desăvârșit îmbrăcămintea de frumuseță artistică².

Dar Brâncoveanu n’a inovat în ce privește aceste lăcașuri. Forma durabilă a clădirilor bisericesti, înjghebată încă de la sfârșitul secolului precedent, căpătase ultimele schimbări de

LXX. Antim însuși despre tipografie; *ibid.*, pp. 115-7, n-le LXXII-III. N-l următor e de la tipograful Mitrofan, viitorul Mitropolit, ca și n-le LXXVI-VII.

¹ Viersurile Catavasieriului „să înțeleg foarte de puținei, cât numai viersur sânt ascultând, iar nu și înțelesul celor ce se cântă“. Ms. 61 al Ac. Rom. (cu portretul Domnului). Rugăciunea lui Filoftei, fol. 255 V^o. — V. și *Cat.*, II, pp. 308-9.

² Greceanu, p. 175.

fond supt Matei-Vodă, și noile ornamente, de gotic moldovenesc, în arhitectură, de bogate sculpturi după moda italiană, de pictură îmbielșugată, clara, ușoară, fără adâncime și puțin caracterisată, supt influența venețiană, venia de la cei doi Cantacuzini, Constantin și Mihai, cari fuseseră în Italia, și de la rudele influențate de dâșii.

Lucru cantacuzinesc din cel mai luxos e la Râmuicul Săral¹, unde pictura însă nu mai e adevărată frescă, și din cel mai gingaș în proporții mici la acea biserică a mănăstirii din codrii de hotar ai Prahovei care, purtând numele de Sinai (de unde: mănăstirea Sinaii, Sinaia), comemora drumul la Muntele Arabiei, împreună cu domnița Elina².

Foarte adese ori, în grija sa d biserică, Brâncoveanu s'a găsit înaintea unor situații acum isprăvite. Bucureștii îi mulțămesc prea puțin, afară de, în parte, Sf. Ioan al Grecilor, desființată³, și de refacerea acelei biserici a Sfântului Gheorghe Nou, după ce, ca boier, el fusese ispravnic pentru facerea clăirilor și a marelui han⁴, apoi de Biserica dintr'o zi, refăcută de Doamna Marica, — răspuns la Biserica Doamnei, a Mariei lui Șerban, alături de biserică făcută de un Ianc, pe care o reface Pană, fiul lui Neagoe Voevod, frate al Maricăi. Biserica și Spitalul Colței, după un prim ctitor, au fost prefăcute într'una din marile podoabe ale cetății de Scaun, prin Mihai Spătarul. Vărului Ștefan Cantacuzino i se datorește refacerea ctitoriei lui Mircea Ciobanul la Curtea Veche și înălțarea unei biserici a Apostolilor; în margeme. Mihai Spătarul e ctitorul de la Fundeni Doamnei, cu delicatele ornamente exterioare de stuc, în stil persan, pe care le-au introdus, și în casele lor de la Filipești, tot Cantacuzinii. La Târgoviște doar cutare bisericuță Sf. Dumitru⁵, dacă e din această vreme⁶.

¹ Iorga, *Doc. grec.*, III, p. 153, n-le CLV-VI.

² V. *ibid.*, pp. 352-3, no. CCCXII.

³ Greceanu, p. 117.

⁴ V. Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 143-4, n-le CXLVI-VIII; pp. 322-4, no. CCCXII; pp. 387, 388 și urm., 425. — Se mai adaugă, în domeniul utilității publice, cutare heleșteu și apa de la Focșani; Greceanu, pp. 76-7.

⁵ Greceanu, p. 88.

⁶ *Ibid.*

În general, ca arhitectură religioasă, el preface, adaugă și, uneori, în ce privește unitatea clădirii, el și diformează. Astfel la Cozia, unde s'a adaus pridvorul, cu totul în alt stil, la clădirea lui Mircea, ori la Mitropolia din Târgoviște, peste liniile de la începutul secolului al XVI-lea, pe când la Biserica Episcopală din Argeș artiștii lui Șerban Cantacuzino, între alții sculptorul Cornescu, care făcuse pentru Mohammed al IV-lea o icoană a Cameniței, lucraseră cu o aleasă discreție. Din feridire nu s'a lucrat în acest fel și la Dealu, rămasă în puternica-i platoșă de marmură. Dar schimbări, fie și mai ușoare, s'au introdus la venerabila clădire a începuturilor istorice, Biserica Domnească din Argeș¹

De fapt, Brâncoveanu e și în acest domeniu monarhul. Cum Ludovic al XIV-lea, model pentru toată lumea europeană, a părăsit Parisul ca să se așeze, urmând un exemplu spaniol, în Versailles, creațiunea sa, tot așa Brâncoveanu, care preferă și Târgoviștea Bucureștilor, se gândește la fundația sa bisericască, menită a fi o necropolă pentru un neam ale cărui rămășițe sânt împrăștiate și pierdute prin fatalitatea sorții, și la castelele pe care și le ridică în locurile ce-i par mai pitorești din țară.

De la început, a lucrat la Hurezi², unde toți ai' lui au ținut să adauge la această cetate a închinării lui Dumnezeu și, pe alături, a gloriei de sine. Marea frescă a ctitorilor din biserică mare, în fața caselor domnești minunate, cu scările și pridvoarele lor, unește pe Bășarabești și pe Cantacuzini întru gloriei strălucitei Domnii.

Casele brâncovenești s'au ridicat în marginea Bucureștilor, la Mogoșoaia, de unde pornia podul, „pavagiul“ cu loadbe de stejar, și unde lângă palatul cu loggia grațioase și bogate picturi istorice, bisericuța prezintă familia, încă tânără, a ctitorului. Apoi la Potlogi, zidire tot așa de vastă, la Doicești, și, de sigur, în proporții mai modeste, pe alte moșii ale Domnului. Alături, Cantacuzinii, Constantin Stolnicul, la Afumați, unde casa e un palazzino venețian, Mihai la Mărgineni,

¹ Lucrări la Mamu, la Brâncoveni, v. Greceanu. pp. 86-7, 92-3.

² Cf. Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 345-8, no. cccc.

lângă Dărmănești și la Cosleci¹, Drăghici, tot la Mărgineni², Toma, fiul lui, aiurea, și iarăși, în mai la toate moștile lor³, nu se lasă mult mai pre jos decât domneasca lor ruină.

Dar Brâncoveanu, în aciuși îndeplinire a sarcinii de monarh, de monarh ortodox, cum este, face a se clădi și aiurea, mai aproape: la Făgăraș, armonioasă clădire de cea mai bună pictură⁴, la Ismail, apoi mai departe, la Galata Constantinoplei⁵, fără să se apropie însă pe departe de munificența unui Ștefan-cel-Mare și unui Neagoe.

Resumând întreaga operă de ziditor a Domnului său, Radu Greceanu, care nu uita nici darul tipografic, nici școlile, poate scrie fără multă exagerare: „case dumnezeiești multe den temelje ai ridicat fără de cel: cu mile ai întărit, altele cu ziduri ai înnoit și ai întemeiat, cât pot zice că mai nicio mănăstire domnească n’au rămas neîntărită de mila Măriei Tale, și nu numai aceea în țară, ci și pentr’alte țări, străine, prin limbi păgâne, biserici creștinești ai făcut pravoslavnicilor creștini ce pentr’acele părți lăcuiesc⁶”.

Moldova, sărăcită, cu Domnii răpede schimbători, încearcă a-l urma, puțin și stângaciu. Astfel avem de la Constantin Duca biserica de la Galați, închinată mănăstirii Mavromolu din Constantinopol, refacerea bisericii Dancu din Iași, azi dărămată, lucrarea de la Sf. Atanasie, tot de acolo, plus băile și casele de la Mitropolie⁷. De la Mihai Racoviță înălțarea celei de la Curte⁸ și Mitropolia veche, de mult părăsită și în ruine. Apoi de la Antioh Cantemir îsprăvirea mănăstirii Miera,

¹ Greceanu, p. 154.

² Matei la Filipeștii-de-Pădure; *ibid.*, p. 153, nota 3, Andriana Vornicului Șerban la Buzău, peste vechea ctitorie de la biserica Banului; Iorga, *Inscripții*, I, pp. 162-3.

³ Astfel, după mențiuni în Greceanu, la Furcești, Mărăcineni, Berceni, Tălărani, Cornești, Obilești, Dudești, Scăieni, Schei (Buzău) Sărata.

⁴ Greceanu, pp. 86-7; Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 94 și urm.

⁵ Greceanu, pp. 86-7, cf. *ibid.*, p. 153, nota 2; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 376-7, no. ccccxv; pp. 379-80, no. ccccxviii.

⁶ Prefața, p. 4. V. însemnările lui C. Giurescu, în C. Giurescu și Dobrescu, o. c. și mai ales notele amănunțite, pentru orice fel de lucrări și dăruiri, din Iorga, *Ist. lui Brâncoveanu*, p. 162 și urm. (cu ilustrații).

⁷ Greceanu, pp. 142, 153, 155, 156-7.

⁸ Muște, în *Letopisiți*, p. 31.

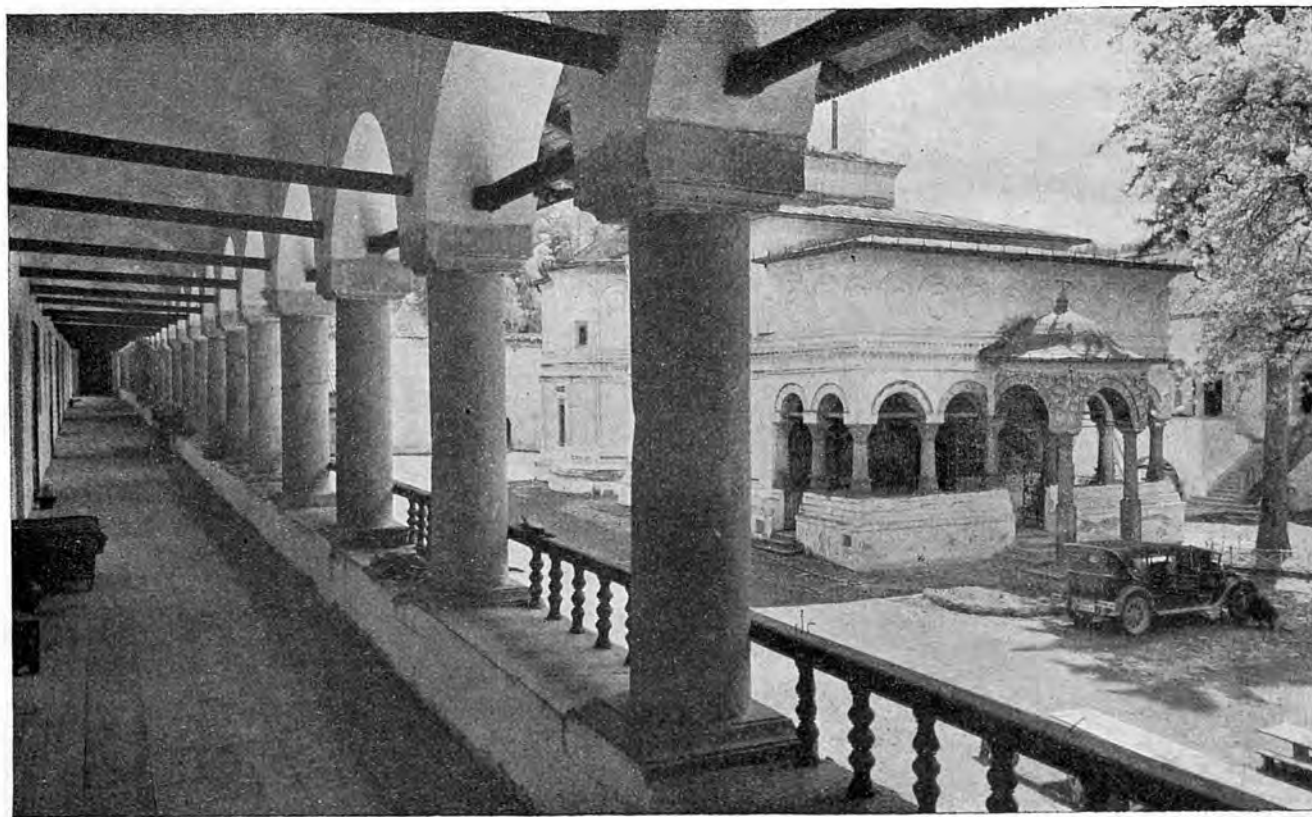

Fig. 40. — Parte din mănăstirea Hurezi.

în părțile Vrancei, și întărirea bisericii de la Hârlău a lui Ștefan-cel-Mare.

Ce lipsește în opera lui Brâncoveanu și a celor din jurul lui e originalitatea, neatârarea literară, care nu e, de altminterea, un element moral al monarhiilor în sensul ludovician, cum se manifestă pretutindeni prin a doua jumătate a veacului al XVII-lea, ci din potrivă.

Nu poate fi vorba, în circumstanțele din țările românești, de poezie sau de teatru. Istoria însăși e supusă unei constrângeri care, până ce Constantin Stoilnicul își capătă libertatea de timp, degenerază, chiar supt nivelul producției analoage din Moldova.

Am văzut cum, pentru a scoate în lumină Domnia de țară, „băsrăbească“, a lui Matei-Vodă, cineva cususe, din bucăți cu totul deosebite ca scop și ca ton, prima Istorie a Domniei muntene. Ea fu continuată în spirit de luptă pe vremea marilor dușmăanii sângeroase între partide prin logofătul cantacuzinesc Stoica din Liudești, unde a înălțat și o bisericuță. De fapt această continuare pentru vne-un șfert de veac nu e, într'un stil cu totul simplu, fără niciun orizont și niciun element de înălțare, decât aplicarea la viața Postelnicului Constantin Cantacuzino, ucis la Snagov, a procedeeleor obișnuite pentru Viețile de Sfinți¹.

La o astfel de povestire inveninată trebuia să se răspundă din partea cealaltă. Adversarii erau, cum am văzut, Stroe Leurdeanu-Golescu, Hrizea din Popești și un întreg grup de boieri de țară cari nu uitaseră originea constantinopolitană a Cantacuzinilor, deveniți represintanții „naționalismului“ muntean. În numele lor scrie un boier de o pregătire culturală și de o informație politică nesfârșit superioare acelorale ale smeritului om de casă care a fost Liudescu. Capabil de a se adresa la scrieri latine și la Bizantinul Phrantzes, de a judeca asupra lucrurilor din Apus, de a avea o atitudine față de tot ce era în jurul vieții, așa de grele, a patriei sale, dușman al Turcilor, puțin prieten al grecității, supuse, dar in-

¹ Iorga, *Cronicile Muntene*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXI; C. Giurescu, *Despre cronicile muntene*; Iorga, *Ist. lit. rom.*, I. Cf. frumoasa lucrare a d-lui Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*

fluente, îngrijit ca nu cumva din partea ungurească să fie pretenții față de țara sa, acest om cu idei de „istorie universală“ are și simțul compunerii unei scrieri, și de aceea el nu va introduce ca părți de sine stătătoare Viața de Gavriil Protul a lui Nifon și Cronica Buzeștilor pentru epoca lui Mihai Viteazul, preferind să se adreseze la un Stavrinov ori la cronica lui Matei al Mirelor, care dă în versuri povestea, timp de alte două decenii, a Țării-Românești. Pasionat contra lui Șerban Cantacuzino pentru prigonirea boierilor din cealaltă tabără, el nu atinge, nu ajunge să atingă epoca de împăcare a Brâncoveanului. Cum un manuscript poartă, pe dosul foii de legătură, numele de Constantin Căpitanul, cum un boier cu acest nume, un Filipescu, există atunci, cum e întrebuițat în misiuni prin Ardeal, cum el a înălțat o frumoasă biserică în județul Buzăului, cum mama lui, Marica, e pomenită, fără să fi jucat vre-un rol politic, la sfârșitul expunerii, am păstrat această atribuție¹.

Inercarea de a vedea în acest protivnic al lui Ludescu pe fiul lui Hrizea din Popești, cel așa de crud urmărit de Șerban-Vodă², nu pare izbulită. Forma literară nu e aceeași, și pasionatul Radu Popescu, pe care-l vom mai întâlni ca povestitor politic al rosturilor țării, ar fi dat alt colorit și altă căldură expunerii unei opere atât de dramatice. Legăturile întâmplătoare între asemenea fragmente de istorie nu pot să aibă însemnătatea ce li s'a acordat².

În schimb, de și s'a tăgăduit și aceasta, numai acestui tânăr boier cu suflet luptător i se poate pune în samă scrierea cea mai personală și mai vie din această epocă: acea lucrare cu totul independentă, pe care a alcătuit-o cu privire la începuturile Domniei lui Brâncoveanu un om amestecat el însuși în legăturile cu Heissler, cum a și fost Radu. E la dânsul, mai puțin, firește, experiența și orizontul, ceva din acele memorii ale sale în care Miron Costin a vrut să continue opera, de română obiectivitate, a lui Ureche³.

¹ V. ediția citată a acestor *Istorii*. Prefața, și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, 1936.

² V. C. Giurescu, studiul citat

³ În *Magazinul Istoric*, V, Cf. C. Giurescu, *l. o.*

Cu mult mai bogate, de și atât de inferioare expunerii însuflețite și de un nobil control de sine a lui Miron Costin, sânt acele însemnări pe Domnii ale istoriei Moldovei pe care, luându-le de la un Teodosie Dușău, boier mare de origine răzeșească, de la un boierinaș ca Vasile Damian, un Nicolae Costin, — căci nu se poate vedea un altul care să fi avut ideia acestei compilații și s'o fi îndreptat către capitole de politică externă ca acela despre Carol al XII-lea și Petru cel-Mare —, le-a făcut să între în compilația prin care urma opera părintelui său. Ele vor servi, de altfel, alături de materialul pe care-l dădea o memorie admirabil de vie până la adânci bătrânețe, lui Ioan Nerulce la redactarea unei opere a cărui prețuire cade în vremea de al XVIII-lea veac foarte înaintat, în care el a înjghebat una din cele mai importante opere literare relative la trecutul Moldovei.

Lui Brâncoveanu, sprijinit pe încetarea luptelor politice, nu-i trebuia o asemenea povestire *El nici nu s'a gândit să alcătuiască un corp de cronică brâncovenească, cuprinzând toată istoria țării. Voia o lucrare închinată lui și menită a-i pomeni faptele singure*, „faptele cele mult lăudate și de toată suflarea țării acestia cinstite și iubite”, va scrie, într-o prefață care pomenește Scriptura, pe Grigore Teologul, pe Platon și pe Diogene, pe Democrit și Aristotele, învățatul alcătuitor, care nu e altul decât Radu Greceanu însuși.

„Istorie de comandă”, fără judecată personală, dar și fără căldură. Operă a unui om învățat, deprins cu citirea scrierilor antichității, dar fără nicio personalitate și mai ales fără voia de a și-o manifesta. Ochiul stăpânului observă tot ce se spune și, cum deosebitele persoane n'aveau toldeana aceiași atitudine față de dânsul, de aici refacerea unui text care din fericire ni e păstrat în mai mult decât o formă. O sărăcie sufletească, naturală și impusă, domină totul. Oprită întâmplător la capitolul 110, nu știm în ce fel să se fi oglindit în spiritul unui om atât de dezvoltat tragedia finală a strălucitului Domn¹.

¹ Pentru laude grecești ale lui Brâncoveanu, Lițzica *Gal. mss grecești*, p. 483, no. 734.

Dar în această boierime intrigantă și cârtitoare era alt suflet decât acela al acestui supus cărturar, ascultător în scrisul său de orice întoarcere a poruncii domnești. Peste aceleași vremi, ca o continuare a cronicii de opoziție contra lui Șerban-Vodă, fiul prigonitului Hrizea, Vistierul din Popești, Radu, presintă o expunere de un pitoresc care, în coloarea, dar și în vulgaritatea lui, întrece și pe acela al celor mai vioaie din cronicile moldovenesti. Ce nu e acolo în mici tablouri familiare și pălimate! Alegerea și instalarea lui Brâncoveanu, în ciuda speranțelor văduvei Cantacuzinului mort, solia la Viena, înfățișată în acele discuții și dialoguri în care se pricepe așa de bine acest scriitor de talent, caricatura lui Bălăceanu, care umblă, cu tot neamul său, „după niște păreri nebune, adecă după vitejii“, arătându-se ce hoț ar fi fost tatăl lui, Badea, acela a lui Heissler, asociatul pretendentului „turburat de bătălie și mândros ca un urs împușcat“. — și în mijloc cad citații latinești — greutățile cu Imperialii și cu Tököly, afacerile moldovenesti, cu uneltirile și de acolo, pățania lui Preda Prooroceanu și lui Staicu Merișanu, doritori de Domnie, a lui Dumitrașcu Corbeanu, alt dușman al lui Constantin-Vodă; apoi lucrurile oltene, cu Cornea Brăiloiu și călugărul Știrbei, tratați cu multă răutate, ultimul fiind „cam lung la unghii din feliul Știrbeștilor“, luptele din Ungaria, cu simpatia pentru Nemții creștini, știrile de vin din Polonia despre încoronarea regelui August, veștile de la „Stolița“ Muscalilor, — cu întregi scene de acolo, în aceeași notă naiv mahalagiască; — în sfârșit drumul lui Vodă la Adrianopol, cu o nouă pâră a poveștitorului contra lui Cornea Brăiloiu. Se va ajunge la împrejurările de la 1711, cu trădarea lui Toma Cantacuzino, „nebu“ și sfătuit de unchi, și la tristele lucruri care urmau¹.

Revenind la împrejurările politice, conduse și de Constantin

¹ *Mag. ist.*, V, p. 93 și urm. Că autorul e Radu, — lucrul s'a tăgăduit de C. Giurescu, *l. c.*, — o arată, pe lângă dovada, decisivă, a stilului, mențiunea, cu amănunțimi, a tuturor misiunilor lui, drumul la Cerneți, acela la Heissler, participarea la judecata lui Știrbei — pp. 139, 143-1, 144-5, citațiile latine și însemnarea că Radu știa latinește: p. 107

Fig. 41. — Foișorul egumenului Dionisie la mănăstirea Hurezi.

Stolnicul, deocamdată Brâncoveanu ajută corespondența lui Petru-cel-Mare cu agentul lui la Constantinopol și căpăta în schimb, la 1701, asigurarea că la vreme de nevoie s'ar putea adăposti în Ucraina rusească, favoare pe care o cereau și cei doi unchi strătători, Constantin Stolnicul și Mihai Spătarul; Comisul Gheorghe Castriotul stabilise aceste legături¹. Printr'un Petru Damianov se scrie Țarului, lui Golovin și Hatmanului Mazepa². Se arăta bucurie pentru biruințele asupra lui Carol al XII-lea³.

Urmă, în 1702, — repetată la 1703, — cu un căpitan Luchian, solia ceașului David Corbea, care va deveni un fel de resident al Domnului muntean la Moscova⁴, avea cu el și câțiva ofițeri⁵. Era vorba, data aceasta, *după îndemnul* Patriarhului Dosoftei, de o cauză generală a ortodoxiei, „Greci, Sârbi, Bulgari, Arbănași, Români și Români din Ardeal și alți vecini d'împrejurul Țării-Românești“, pomenindu-se acțiunea catolică la care sânt supuși Ardelenii, de și ei, mai ales Brașovenii, cer un episcop răsăritean; se prevedea un războiu în care ar fi de câștigat Nogaii și Zaporojenii; pacea cu Suedesii va permite cruciata pravoslaviei; se va schița și un plan amănunțit de lupă: Sârbi, și cei din Imperiu, prigonii religios, Dalmatinii s'au și oferit Domnului, și Turculeț se gândește la ajutorarea cruciatei.

Planul cel mare venia deci de la Ierosolimitan. Bogata corespondență ce ni s'a păstrat până la anul mării crize, 1711, cuprinde apoi știri de la Turci, atacuri contra „cânilor vicleni,

¹ A. A. Sturdza, o. c., p. 18 și urm.

² *Ibid.*, p. 20 și urm. Și o scrisoare a Stolnicului; *ibid.*, pp. 23-4, no. 6.

³ *Ibid.*, pp. 24-5, no. 7. Pentru un Davidenco, *ibid.*, p. 76. Legături cu Nicolae Costin, p. 81. Cu Nicolae Milescu. pp. 99, 261. Acolo și descrierea călătoriei lui Brâncoveanu la Adrianopol; *ibid.*, pp. 40-1, 77-80, 83, 97 și urm. (Rabutin nu e de ajutor, fiind fricos de Turci): apare și Sava din Ragusa. care va juca un rol la 1711: pp. 44-5. no. 29.

⁴ *Ibid.*, p. 27 și urm.

⁵ Aceiași culegere,

Cantemireștii, și canaliei de Duculeț hoțul¹, contra lui „Iuda“ Mavrocordat², dar nimic în sensul mării acțiuni creștine, care era de sigur în inima tuturor³. E însă cea mai perfectă, mai amănunțită informație, și cu scrisori de capucehaie, ca Toma Cantacuzino —, care a fost vre-odată transmisă Muscalilor.

Din acest timp, Toma căpătase desgustul pentru Turci. La 1703 el scrie: „Sultanul de acum e lacom ca un Țigan. invidios. fricos, prost, mare dușman al creștinilor, și tot ce e împrejurul lui nu plătește nimic, începând cu Vizirul și cu toți ceilalți. cari nu ascultă nimic. nu știu cine e căpetenia, cine e șupusul și nu gândesc decât să fure și să jăfuiască. Mânia lui Dumnezeu e asupra lor și toți se învoiesc a spune că *Împărăția aceasta turcească o va lua Dracul în curând..* Nădăjduim în Dumnezeu că această putere păgână va peri peste puțin, numai Dumnezeu să îndrepte asupra ei un nimicilor și biruitor⁴, și acesta nu poate fi decât „domnul nostru“ Petru, când va isprăvi cu „ereticii“. Mihai Racoviță, noul Domn moldovean, cra inițial în această politică, și i se recomanda să-și trincață și el solul la Muscali⁵. Schimbarea lui Toma în 1707 aduse pe Constantin-Vodă să explice aceasta, făcând laude cumintelui bătrân Stolnicul⁶, și acesta arăta legăturile cu Sârbii într'un moment când situația părea desperată⁷: „orice creștin adevărat trebuie și poate servi prea-

¹ P. 74.

² Pp. 75, 79, 101, 103. Se amestecă și un Spițioti (pe care-l găsim întrebuințat și de Nicolae Mavrocordat; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 440, no. CCCCLXV. Pentru Sava din Ragusa, și A. A. Sturdza, *o. e.*, p. 101, no. 85.

³ V. și *ibid.*, p. 101, no. 85. E vorba și de usurparea bisericii din Făgăraș. — Știri de la Castriot, *ibid.*, p. 35 și urm.; de la Ștolnic, p. 16 și urm.

⁴ P. 106.

⁵ P. 108, no. 88 Și o scrisoare a lui Șerban Cantacuzino, p. 121, no. 107.

⁶ Pp. 172-3, no. 184; pp. 190-1. no. 220.

⁷ Pp. 173-4, no. 186. Corbea moare în acel an, fiind îngropat la Chiev; p. 175, no. 167. Insuși Țarul îi petrece trupul până la Pecersca; pp. 189-90, no. 218.

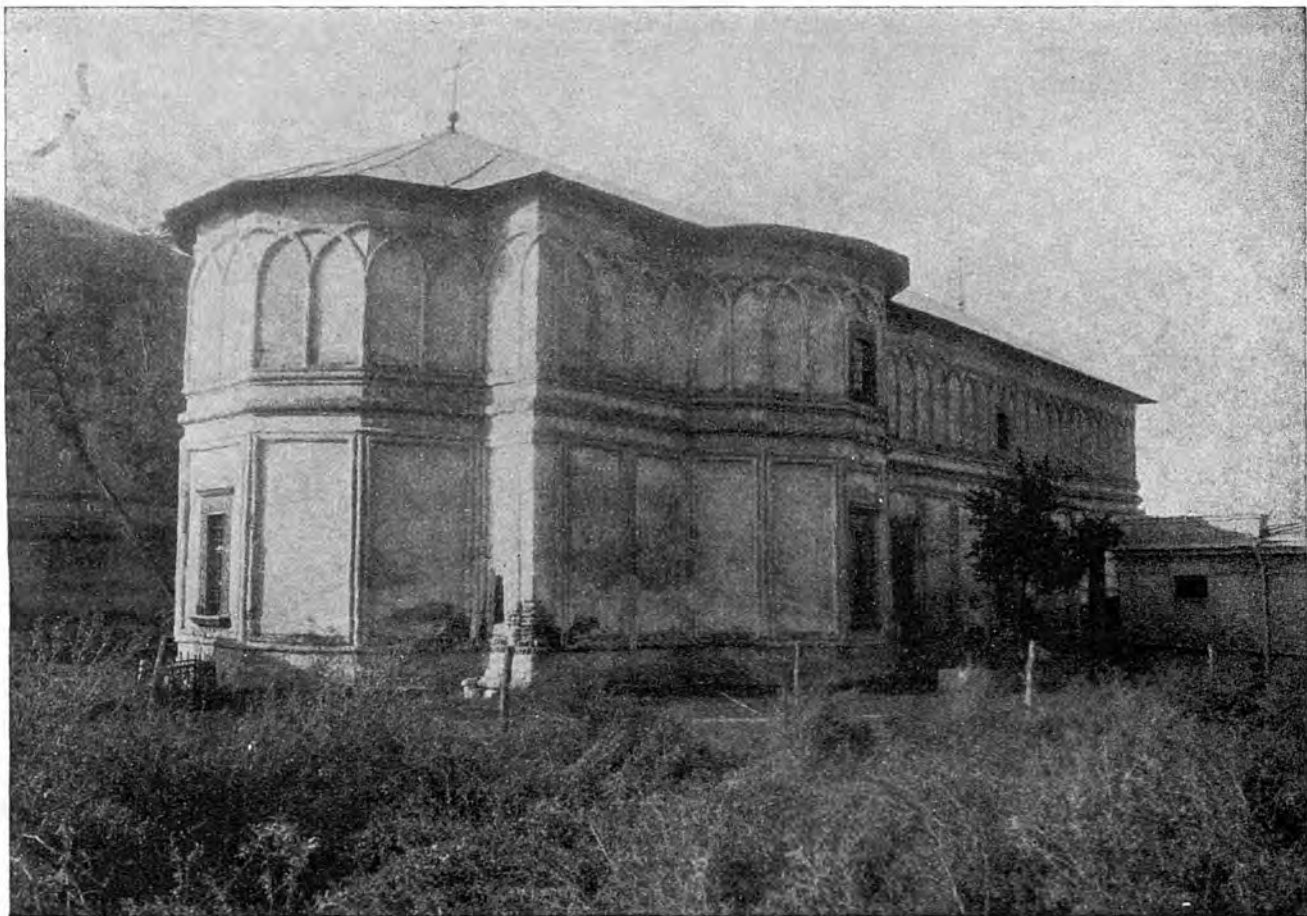

Fig. 42. — Biserica Sfântul Ioan cel Mare, ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu, azi dărâmată.

credincios pe prea-creștinul și prea-marele monarh al Moscovei¹. Brâncoveanu taxează de „nerușinal“ pe Carol al XII-lea la Bender².

¹ P. 201. El vestește trădarea lui Mazeppa: p. 236, no. 253. Tot așa Domnul; p. 218, no. 269. Stolnicul scrie și despre legăturile lui Ludovic al XIV-lea cu d-na de Maintenon; p. 150. Scrisoarea de gloriificare a luptei de la Pultava a lui Brâncoveanu; p. 267, no. 286. Fiul lui Ioan, David Corbea, fu dat la școală de Petru; p. 202. În loc, un căpitan Ioan Lepădatu; p. 280, nr. 301; p. 292 no. 315.

² P. 269, no. 287. Pentru Stolnic; Mazeppa e „Iscariotul“; p. 272, no. 292. Brâncoveanu scrie că Hatmanul „a crajăt“; p. 276, no. 294.

CARTEA a VII-a.

CRISA RĂSĂRITULUI EUROPEAN
ȘI DOMNII ROMÂNI

CAPIȚOLUL I.

Războiul pentru tronul polon și țerile românești.

În momentul când, încunjurat de patru fii și șapte fete, sănătos la o vârstă înaintată și având lângă el soția, menita să trăiască încă mulți ani, care-i fusese bună tovarășă a vieții. Constantin-Vodă al Țării-Românești se putea crede stăpân al fericirilor câte sânt îngăduite omului¹, el se găsi, la zece ani după împăcarea politică din Apus în fața mării probleme pe care o deschidea apariția în fața lui Petru al Rusiei, stăpân pe Azov și îndreptat spre creștinătatea pravoslavnică de la Dunăre și din Balcani, a meteoricului erou suedes Carol al XII-lea.

Marile lupte din Polonia, cu zgomotoasele biruinți ale extraordinarului viteaz nu puteau decât să umple de îngrijorare pe oamenii de o vârstă înaintată în sama cărora era aceasta Țară-Românească. Nu de aceasta-i ardea unui Brâncoveanu, unui Constantin Stolnicul, unui Mihai Cantacuzino, Petru Muscalul îi interesa ca un depărtat stăpânitor, de mare putere, căruia și în aceste părți i se putea dedica o lucrare, cum a făcut-o Sevastos cu altă parte dintr'un opuscul al său închinat Domnului însuși². Curiositatea lui Constantin-Vodă îl făcu să ceară prefacea în greceasca vulgară care-i era ca a doua limbă, a „Prognosticului“ făcut despre viitorul Țarului de Germanul Acxtelmeier³. Adevăratele relații politice

¹ El se împăcase deplin și cu vărul Iordachi Cantacuzino din Ardeal și-l cununase prin trimeterea celui alt văr, Toma Cantacuzino; Iorga, *Doc. Grec.*, I, p. 413.

² Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 451, no. 148.

³ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XIX, *Manuscripte din biblioteci străine.*

cu această Rusie muscălească, oprite de moartea lui Șerban Cantacuzino, nu fură reluate decât mai târziu, când de la oricare din vecini se cerea o hotărîre. Până atunci soarta lui Antioh Cantemir, scos din Scaun cu spahiii supt bănuiala că s'a înțeles cu Muscalii, la cari ar voi să se și retragă, ceia ce nu e probabil, avându-și fratele zălog la Constantinopol — putea servi de învățătură¹.

Așa doriau, dar așa și judecau „bătrânii“, bucueroși de bielșug², dar am văzut că o nouă generație se ridicase, de la învierea eroismului printr'un Sobieski, care avea nevoie de isprăvi, supt orice steag ar fi, numai crucea să scânteie în vârful sulii. Ioan al II-lea însuși a avut un întreg grup de ostași români, urmași ai isprăvilor tănărului Constantin Cantemir, și avem înfățișarea lor supt noua uniformă. Ocupația unci părți din Moldova de către Poloni a adunat din toate părțile astfel de viteji doritori de înaintare prin dovada însușirilor războinice moștenite. Astfel, în rândul întâiu, acel Constantin Turculeț, mare meșter în surprinderea convoiurilor turcești, Turculeț cel mare, iscăbind „Turcul“, pe care-l găsim și în Ardeal și care, devenit căpitan de oaste moldovenească, avea supt el și până la 2.000 de oameni³. Apoi un Vasile Isăcescu⁴, un David sau Davidel, despre care, om cu „citeală pravilă mare“, Neculce crede că ar fi visat și de Domnie⁵, un Postolachi Chigheciu, care ajunsese apoi în serviciul muscălesc⁶, ba chiar acel „Calmăș“, Dumitrașcu Calmășul, care ajunsese apoi numai vornic de Câmpulung, dar din neamul căruia va fi Domn în Moldova peste două generații Ioan Teo-

¹ Neculce arată că el trimesese la regele August de Saxonia, susținut de Petru, pe un Ioan pârçălabul, pe un Cargalovici și pe un Mihuleț.

² La sfârșitul veacului al XVII-lea se poate spune că de la Tebris și Hamadan se aduc oi pentru a le vinde „în Constantinopol, în Adrianopol, în Valahia și în Romania“; Gemelli Careri, *Voyage*, II, p. 8 și urm.

³ Pe lângă mențiunile în Nicolae Costin și Neculce, Iorga, *Doc., Ard.*, II, pp. 1417-8, no. MMDCXIX; pp. 1420-1, no. MMDCXXIV; p. 1444, no. MMDCLXXXII; p. 1450, no. MMDCCXII.

⁴ *Ibid.*, p. 1435, no. MMDCLI.

⁵ *Ibid.*, p. 1419 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 1457, no. MMDCCXIII; Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 83.

Fig. 43. — Pagină de Evanghelie tipărită la Snagov (1697).

dor-Vodă Calimah. Locul tăcut aventurii din Polonia, luptelor de la Narva până la Pultava de Nicolae Costin în compilația sa, de așa-zisul Mustea¹, e încă o dovadă de puternicul răsnet pe care-l avea la Români acest mare și lung războiu.

Moldoveni au luptat în tabăra „Svedului“ și la Pultava, după izvorul apusean întrebuintat de Nicolae Costin. O cronică moldovenească scrie: „Fost-au la acel războiu de la Pultava) și mulți din Moldoveni unii“ — streliți din Moldova erau la Moscova și înaintea de 1700² „la Svezii, alții la Moscali, carii, după risipa războiului, au venit aici în țară la Mihai-Vodă, de-i spunea³ pre amănunt de războiul lor precum au fost³“. Ei vor fi vorbit, cu privire la Carol al XII-lea, de „oastea lui cea vestită și neînfrântă și în toate țările lăudată de vitejii lor“⁴. Și un Muntean, Sandu Colțea, prins, dus la Siberia, scăpat de acolo, pentru ca de la Stockholm să se ceară a i se regula drepturile la pensie ca să se întoarcă unde sânt bisericile de-ale sale, e una din cele mai caracteristic aventuroase figuri ale vremii⁵. Intre „gonasi“ Suedesilor în risipă sânt însemnați, după Cazaci, Moldovenii⁶. Un Grigoraș și fratele, zis Ivanenco, apar la 1711⁷.

În Țara-Românească însăși cei tineri, când nu primiseră educația de cărturari a fiilor Brâncoveanului, pe cari o corespondență de curând descoperită îi mai arată în cele mai frumoase legături de ascultare până și a fratelui mai

¹ Acesta are o părere despre sistemul de luptă suedes și rusesc: „Foarte cu socoteală li-i bătaia lor și cu frumoasă orânduială, având tot un meșteșug și unii și alții la războiul lor“; p. 38 din ed. *Letopisișilor*.

² Iorga, *Studii și doc.*, XVI, facsimile.

³ Mustea, în *Letopisiși* p. 39. Pentru Turculeț, v. și Axinte Uriariul, p. 135.

⁴ *Ibid*

⁵ V. Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIV: *Un ofițer român în oastea lui Carol XII*.

⁶ Nicolae Costin. Cf. „o seamă de Moldoveni ce slujiau cu leafă Craiului“.

⁷ Nicolae Costin. Cu el, stegarul „Eni Munteanul“. El se pare a fi acel Ivan căpitanul, care descrie lui Nicolae Costin luarea Brăilei. Cf. *Neoușe*, p. 345

mare, pe lângă adâncă iubire pentru părinți¹, erau pentru găsirea lucrurilor noi și primejdioase. De așa ceva doriau ofițerii oștirii ce-și alcătuiseră, în acești ani de pace, Brâncoveanu și, în fruntea lor, vărul Toma Cantacuzino.

În acest moment, de altfel, Moldova încăpea în mâna unui vechiu adversar, Nicolae Mavrocordat².

Într-o scrisoare din 20 Novembre 1709, el arată că a cerut această stăpânire asupra unei țări pe care o știa tulburată: „pentru neorânduiala lucrurilor de acolo și alte nu puține pricini vrednice de socoteală“, aceasta de și nu-și ascunde greutățile ce va trebui să întâmpine³. Nu fusese nicio stăruință a Exaportului, care era pe moarte.

Venia, nu ca un străin, cum de fapt era, ci ca moștenitorul prin femeii al lui Alexandru-cel-Bun, așa cum va face să i se însemne genealogia, când ajunsese, mai târziu, Domn în Țara-Românească, în fruntea corpului de cronici muntene. Dar venia și cu concepții orientale⁴, cu totul deosebite de datina noastră. Il vom vedea, de la început, făcând ca Patriarhul ecumenic să atace energic pe mitropolitul Ghedeon pentru că s'a așezat fără o întrebare care, după dânsul, ar fi fost convenită, și, puind pe boieri la închisoare, amenințându-i cu moartea, va cere Mitropolitului hotărîrea, cum se făcea la Constantinopol cu Muftiul⁵. Tot așa bizara idee de a face să se taie limba lui Iordachi Ruset și bătaia boierilor la scară. Neculce i-a înțeles rostul când scrie: „vrea să stăpânească Moldova ca Poarta Turcească, cu mare mărime“⁶.

Primit în Moldova, spre care se gătise în vreme de iarnă, de toți dușmanii lui Mihai Racoviță, în numele căruia critică, precum vom vedea în alt capitol, așa-zisul Mustea⁷,

¹ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII: *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni*.

² V. și C. Găureșcu și Dobrescu, *o. c.*, p. 180, no. 288. La 26 Decembrie moare Exaportul; *ibid.*, p. 182, no. 293.

³ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 417-8, no. ccccxliii. Brâncoveanu decia că a fost un „trădător al creștinilor“; A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 287, no. 309.

⁴ La intrarea în Iași, „alaiu împărătesc“; Nicolae Costin.

⁵ *Ibid.*, p. 418 și urm., no. cccxliiv.

⁶ Și „nu știa rândul țării“. Restul știrilor la Nicolae Costin, p. 420 și urm.

⁷ Ed. *Letop'siŝt*, pp. 40-1.

ТРИМА ДИВОВАИ, СВЯТЫИНАИЪ ЛНГЪ ТЪ ДОВАИЪ ЗИИЪ ХИТАЕ СВЪ
СЪИИ СЪА ПЪРАДИИТАЪ.

А ДИВОВАИ ЕВАИИЪ БИИЦЪ, ДИВОВАИИ ДОШДЕ МУНИКАИ
ШИ ЕПИКОПАИ ТУРЕСКОЛАИ.

ВСОЛНИЪ ФИНАЪ АИИ ДИВОВАИ, НАРЕ ШИ ЕВАИИЪ ДИВОВАИ ФИ
НАИЪ, ПРИКАРЕ ШИ ИСОИ ДИВОВАИ. А ДИИЪ АЕ ПРОПОВЕДИИЪ
ЕВАИИ АИИ ХСЪ. И ДИ ТРАИАНЪ ДИВОВАИ СЪ ГОНИИЪ ЛАСИТ РОЗВАИ
АИИ ПАЧАИ, ПИИТЪРЪ НЕВАИИЪ АИИ ДИВОВАИ, ШИ АКОШЪ ФИИИЪ
ШИ СВЪИТА ЕВАИЕ АД ИИИ. ШИ СЪА ДАИЪ ЛАСИТЪ ПРИ ГЪИЕ СЛАВНИИИЪ
ШИ ПРИИИИТОИНАЪ ДИСТРИИИИ. ИИИЪ ШИ ПЪАЕАЪ АИТОЛАИЪ АИИТЪРЪ
ИИИ. ЗИИИНАЪ КАИТЪРЪ РЪАМАИИИ: СТУИТА ПИВОН ГЪИЕ СТУИИИИЪ
АИИИ, ШИ АИТОАИЪ БЕИТЪРИИ. ПИИЪ ДИИЪ СВЪИИИИЪ АИИ ТРАИАНЪ, СЪ
АИТОИЪ ДИАА СВЪТРОАЪ ФЕРИИИИЪ АИИ СОАИИИ, ШИ А ПЕТРЕНУИЪ ЛАСИТЪ
ШИ А ПЕТРИИЪ АИИ, ПИИ - ШИ ДИИЪ АИИЪ ПЪАИИНАЪ ПИИ АИИИЪ АКОШЪ СЪ
АИТОЛАИЪ ИИИВОА АИИ АИИИИИИЪ, И АИИИИЪ ЗИИИЪ: ИИ ПЪ АИИИИИ АИИ
ТРАИАНЪ, СЪА ГОНИИЪ СЪА АИИИИИИИ, И АИИИИИ АИИ ДОМИИИИИИЪ,
ФИНАИ АИИ ИИИИИИИИИ.

Handwritten text in Cyrillic script, likely a signature or a note related to the printing process. The text is written in a cursive style and includes a large initial letter 'А'.

Fig. 44. — Tipăritură a lui Brâncoveanu, cu un autograf și semnătura Domnului.

fără a se găsi nimic jignitor în trimiterea aceluia care se iscălia „Nicolae Alexandru Voevod“¹, dar numele părintelui nu amintea nimic din istoria țării², el nu găsi de la început legătura cu mediul străin, iar vecinătatea de peste Milcov nu putea fi considerată de dânsul altfel decât în amintirea intrigii de la 1703 care căutase a frânge gâtul lui Brâncoveanu.

De și Iordachi Roset avu apoi înlăiu loc, până fu arestat cu nepotul, Iordachi Aga, ginerele lui Jora, noul Domn nu putea pune nădejde pe priucipalii boieri ai țării, cari, la căderea lui Mihai-Vodă, trecuseră la Munteni sau, mai ales, în Polonia, în acea Polonie „rusească“ a lui August pe care o ajutase Domnul mazilit și aruncat la închisoare. Intre aceștia, Lupu Costachi, Manolachi și Iordachi Roset și firește Dumitrașcu, fratele însurat dincolo de Milcov și „muntenit“ cu moșii a fostului Domn; Caimacamii fuseseră, din hotărârea Agăi cu mazilia, bătrânul Ioan Buhuș și un Ciocârlan. Ilie Cantacuzino și Ilie Catargiu trecuseră de mult la Brâncoveanu, dar reveniseră, așteptând pe Vodă-Antioh. Apoi pribegii își aflară un culcuș în Brașov³. Dar Nicolae-Vodă caută să reție pe Ilie Cantacuzino și făcu din Nicolae Costin un al treilea Caimacam, gândindu-se și la un Mitre. Se adresă și unui Ioan Sturdza, unui Gheorghe Apostol, unui Antohie Jora, unui Buhuș și Gavril Miclescu, apoi unui Ion Balș, unui Cuza, boieri vechi de țară. Ioan Sturdza și Ilie Catargiu vor încăpea însă la închisoare⁴. Străinul însuși adusese doar pe un Dumitrachi Ramadan.

În zădar trimese „Fanariotul“, îndată după venire, pe unul din Grecii în care-și pusese încrederea⁵, Hurmuz sau Hurmuzachi, căruia-i dăduse rostul de Mare Vameș, ca să câștige pe

¹ Nicolae Costin nu uită să scrie că Alexandru Mavrocordat „au avut femeie nepoată de fată lui Alexandru Iliș-Vodă și nepoată de soră lui Iliș Alexandru-Vodă“.

² Fusese însurat întâiu cu Casandra Cantacuzino, de la care avu fiul Scarlat; Iorga, *Doc. grec.*, I. p. 125, no. LXXXI.

³ Nicolae Costin. Intre Greci erau rămași un Ralachi, un Iamandi, un Manolachi Hrisoverghi, la cari el adause pe un Spandoni și Sulii, prețuind mai ales pe Ramadan. La Poartă-l servia Iulianò.

⁴ Lupu Costachi se întoarce în țară.

⁵ Pentru un Spandoni, Mustea, *l. c.*, p. 43. Pentru socrul Toma Tzuki, Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 98-9, no. LX.

Domnul muntean¹. Nici noul Patriarh de Ierusalim, Irisant, nu putu să aducă o apropiere². De fapt Brâncoveanu nu-și putuse impune ca Domn în Moldova pe Antioh Cantemir, cu a carui fiică, Maria, voia să-și însoare fiul Radu³.

Pribegiile pe care Domnul străin voise să le curme urmără după închiderea lui Iordachi Ruset, a lui Catargiu, Costăcheștii trecând în Ardeal, în același timp când Moldova găzduia pe Polonii lui Iosif Potocki, Voevodul de Halicz, și trebuia să îngrijească de cererile lui Carol al XII-lea, așezat la Bender, pe pământ turcesc.

În astfel de condiții, o mazălie era o izbăvire. Nicolae Mavrocordat domnise abia un an când o avu, isprăvind o experiență în care, din toate punctele de vedere, și cu toate intențiile sale excelente, dăduse greș. El plecă, declarând public, cu jurământ „cum n'au avut gând rău nice spre boieri, nice spre țară, iară cine i-au greșit să fie toți iertați“⁴. Dar la Constantinopol acest filosof va denunța pornirea veche „către rele“ a „Dacilor“ cu „cărtele și dihoniiile ditre ei“⁵.

Blândul Vizir Numan Chiuprului, înlocuitorul lui Ali de Ciorhă, plecase după câteva săptămâni; căzu și Iusuf-Pașa de Bender. Prin Voevodul de Chiev, Carol al XII-lea izbândise deci. Hanul era de partea lui, și noul Vizir Moldovangî-Ali se credea sigur de biruința oștilor sale contra Țarului biruitor. Prin ajutorul Tatarilor se așeză, astfel, în Moldova, ca Domn de război, Dimitrie Cantemir⁶.

¹ *Ibid.*, pp. 422-3, no. cccclviii; Greceanu, p. 193. Gheorghe Castriotul v. mai departe) merge în Moldova.

² V. pentru alegerea lui scrisoarea lui Brâncoveanu. Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 386 și urm. (1707).

³ Nicolae Costin. Și Duca, al cărui fiu Șerban era prin mamă un Brâncoveanu; *ibid.*, pp. 424-5, no. cccclix.

⁴ Nicolae Costin.

⁵ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 434-5, no. cccclx și mai ales *ibid.*, p. 445 și urm. Cf. și *ibid.*, p. 438, no. cccclxiv. Pentru legăturile cu Brâncoveanu, care-i era dator cu bani, *ibid.*, p. 440, no. cccclxv.

⁶ V. și scrisoarea lui Ioan Mavrocordat, fratele lui Nicolae, 9 Decembrie 1710; *ibid.*, p. 433, no. cccclviii. — Pentru vechi legături ale Țarului cu Patriarhul din Alexandria, *ibid.*, pp. 45-6, no. xxiv; pp. 47-51, no. xxviii. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 61, nota 2.

CAPITOLUL II.

Noua experiență creștină din 1711.

Incă din 1708 Țara-Românească adăpostia pe mareșalul polon Tarlo¹. În această parte ca și în Moldova s'au urmat în acest moment de pregătiri a unor mari evenimente negocieri pe care nu le cunoaștem. În Ardeal comandanții imperiali, — Stainville, alt Frances, înlocuind pe Krichpaum² —, primiau știri de la Brâncoveanu despre războiul nordic³. Numirea lui Nicolae Mavrocordat îl îngrijorase așa de mult pe Domnul muntean, încât se gândia serios la retragerea în Ardeal⁴. Cerea în Februar 1711 confirmarea noii diplome acordate în 1706⁵. Ea se și dădu, în Mart 1711, ca și una în folosul fraților Constantin și Mihai Cantacuzino⁶. În April în cercurile militare din Ardeal retragerea Brâncoveanului era socotită ca sigură (*unsehbar*)⁷.

¹ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 175, no. 280.

² Impăratul Iosif i-o anunță lui Brâncoveanu; *ibid.*, p. 184, no. 298. Altă scrisoare, *ibid.*, pp. 185-6, no. 301. Răspuns din 1710; *ibid.*, pp 187-8, no. 304.

³ *Ibid.*, p. 177, no. 285.

⁴ *Ibid.*, p. 181, no. 290; p. 194, no. 312; p. 195, no. 315; p. 196 și urm. Pentru pregătirile războiului, notele mele la cronică lui Amira, în *Studii și doc.*, IX, și mai ales studiul *Curol al XII-lea, Petru-cel-Mare și țările noastre*, în *Mem. Ac Rom.*, 1910. Cf. un studiu *Charles XII et l'Ukraine*, în *Revue d'hist. diplomatique*, 1919-20.

⁵ C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 197. Se ceru și grațianca lui Nicolae Bethlen și Mihail Mikes; *ibid.* La Brâncoveanu era și Iosif Teleky, Nalaczy și alții; *ibid.*, p. 188, no. 305. Moldova adăpostia pe David Pekri, pe Lazăr Ferenczy; Nicolae Costin. Cf. Iorga, *Francisc Rákóczy și Români*, I. c.

⁶ Iorga, *Doc. Cant.*, p. 264. Data e pusă pentru motive politice: 1710; C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, p. 202, no. 322

⁷ *Ibid.*, p. 204, no. 327. În acel moment secretarul latin al Domnului era Sasul brașovean Petru Gričner; *ibid.*, pp. 204-5, no. 328.

În judecarea evenimentelor din Polonia și Ucraina cronicarul lui Brâncoveanu are aceiași judecată ca și acela, mai puțin oficial, al lui Nicolae Mavrocordat. Precum, pentru Nicolae Costin, Mazepa e un trădător¹, Carol al XII-lea, așa „leu nebiruit“, cum i se zicea, „fratele lui Moamët“, pe când Țarul Petru luptă „întru numele lui Dumnezeu“ — „așa, cu ajutorul celui prea-puternic Dumnezeu, toată neprieteneasca greime, cea în lume vestită, carca cu fințarea sa la Sasonia nu puțină frică au făcut în Evropa, în mâna lui Țar Petru au căzut“ —, tot așa Greceanu vorbește de „apostatul, hicleanul“ Halman al Cazacilor, dar, e adevărat, fără osândirea viteazului rege al Suediei și proslăvirea Împăratului ortodox. Se arată numai plângeri pentru noile cereri turcești, nesuferite, în legătură cu campania ce sta să se deschidă

După Dimitrie Cantemir, de fapt Brâncoveanu, care încheiase un tratat formal cu Țarul, prin David Corbea și Gheorghe Castriotul, ar fi fost pentru Ruși², și aceasta o arată lunga lui corespondență cu aceștia. L-ar fi reținut însă prudența lui Constantin Stolnicul, care ar fi amințit legăturile cu Habsburgii, ar fi pus întrebarea dacă supt Ruși ar fi mai bine decât supt Turci și ar fi atras atenția asupra pericolului tătăresc³.

Întăiul ordin era ca oastea munteană, supt Domnul ei, să meargă la Bender. Apoi se ordonă, încă în Maiu, să se oprească în acea gură a Uraților⁴, la Albești⁴, pe unde se putea lua drumul Teleajenului spre Ardeal. Acolo-i va veni Domnului muntean îndemnul să încerce mijlocirea păcii, așa cum o făcuse odată un Radu Mihnea între Turci și Poloni.

În acel moment, Cantemir, — în relații încă de la Constantinopol cu ambasadorul rus Tolstoi⁵, — căruia, după propria aserțiune a Domnului scriitor⁶ și după Neculce, i s'ar fi dat

¹ Trădarea lui și la Mustea, în *Letopîșiți*, p. 38. La dânsul „Șvedul“ e „sumeț“; *ibid.*

² A. A. Sturdza, *Documente*, III.

³ V. Cantemir, *Opere*, V, p. 11.

⁴ Greceanu, pp. 197-8.

⁵ St. Ciobanu, în *Mem. Ac. Rom.*, secț. lit., seria a 3-a, II, pp. 118-9. Cf. și Victor G. Gervescu, *D. Cantemir*, București 1892; I. Minea, *D. Cantemir*, p. 343 și urm.

⁶ V. și Nicolae Costin

sarcina formală de a prinde pe Brâncoveanu, dar care negociase cu acesta prin Corbea pentru trecerea împreună la Ruși¹, se declarase, cu tot apelul la unire către vecin.

I s'a părut că se poate încrede în acel Impărat ortodox, care, de fapt, hrănia alte gânduri decât crearea unei Moldove „colegate“, — cum spune Cantemir —, cu întinsele sale țări. De fapt, un resident olandes putea să scrie la 17 Iulie din acest an că Petru „a făgăduit lui Rákóczy să-l facă „prinț de Ardeal, Valahia și Moldova“², și aceeași știre vine și de aiurea³. De la început, el anunțase o *Domnie a tinerilor*⁴. La dânsul se strânseseră deci oameni deprinși cu lupta, ca Banul Savin, ca Vistierul Luca, Pavel Rugină, Ilie Abăză și cei trei Mirăști, Ioan, Toader și Pavel, ruda lor, Ioan Zărul, ca un Conștantin Zărul și un Nour, un Ciute și un Apostol, un Ion Bănarul, un Lazu, un Calmăș, un Moșoc, tot răzeși și pribegi, doritori de aventură⁵. Prin toate ținuturile se răscoliau astfel de „neamuri“, urmași sărăciți ai vechilor boicri, pentru a se face din ei o nouă armată⁶.

La 24 April st. v., va urma o misterioasă misiune a unui căpitan Procopie, menționată numai de Nicolae Costin. Ștefan Luca era trimis la Marele General al regelui August, Sieniawski, dintr'o familie care avuse vechi legături cu Moldova, cu o altă misiune, ca din partea Marelui Vizir⁷, cerând întărirea păcii de la 1699 și recunoașterea regelui Stanislav⁸.

Cu acest prilej Luca, mergând și până la Țar, la Jaroslav, se ceru, — alături de punctele care interesau monarhia eredi-

¹ D. Cantemir, *l. c.*, pp. 13-4

² G. von Antal și J. C. H. de Pater, *Weensche Gesantschafts-berichte*, II, p. 534; Angyal, în *Revue des études hongroises*, 1936.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 317, no. 2. Planul contra Ardealului; *ibid.*, p. 328, no. 2.

⁴ V. la Nicolae Costin și batjocura făcută lui Ioan Buhuș, așa de bătrân, pentru o neexecutare de ordine. La același: „facând Dumitrașco-Vodă taine numai cu sfetnic'i săi cei tineri ca și dânsul“. Iertase de desetină pe iubiiții săi mazili. Luase Ușer pe un Grec, Gheorghe Aristarho; *ibid.* Capuchehaie îi era Cretanul Ianio; *ibid.*

⁵ Iorga, memoriul citat, pp. 16-7 (86-7).

⁶ *ibid.*, p. 18 (88).

⁷ Neculce arată cum i s'a dat voie a o face.

⁸ Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 57, nota 2.

tară a lui Dimitrie-Vodă, între care și cele privitoare la condițiile refugiului, în cas de neizbândă —, din partea boierilor asigurarea lor exclusivă în ranguri, garantarea de osânda la moarte, care nu se va putea rosti decât în Consiliu și cu încuviințarea Mitropolitului, atribuirea către dânsii a dijmelor de la „vecini“, scutirea de orice dare, Domnia având a se ține cu venitul de la ocne și de la târguri¹. Trimesul se întoarse cu „universalul“ Țarului, cu un lanț și o medalie cu chipul lui². Pregătirile răscoalei, care se va îndreptăți pe urmă și prin covârșitoarele cereri turcești, se urmau în mare taină. Tânărul Domn cerea, ca și, odinioară, Imperialilor, Șerban Cantacuzino și Brâncoveanu, dinastia sa³, pastrarea datinelor țării, un subsidiu pentru plața unci armate permanente, restituirea marginii ocupate de Turci. Nu era greu ca, în asemenea împrejurări, cererile să fie primite în înțelegime, *fără să avem însă până la sosirea lui Petru în Iași diploma împărătească pe care o cerea Dimitrie-Vodă*.

Căci și față de Moldova din 1711 se întrebuiună același sistem de brutală surprindere ca și, din partea celorlalte oști împărătești, față de Țara-Românească în 1688. Brigadirul Cropotov, care încă din anii precedenți venise în marginea Moldovei, era, cu 3.000 de oameni și cu Chigheciu, lângă Iași, la 11 Iunie⁴, pentru a smulge declarația.

În mijlocul anarhiei pe care Domnul revoluționar n-o mai putea stăpâni, se ucideau, ca la 1594, negustorii turci, pe

¹ Neculce.

² *Ibid.*, și Nicolae Costin; cf. și îngrijitul studiu al lui Gh. Bogdan-Duică, din *Rumänische Revue*.

³ V. Mustea, în Letopiseți: „grabnic la Domnie neschimbata“; p. 46.

⁴ La 30 Maiu st. v.; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 314, no. 2. V. și Odobescu-Tocilescu, *o. c.*, I, p. 411 și urm. După Nicolae Costin, ca și după Neculce, Cantemir însuși ar fi cerut podgheazul care să-l prindă. V. Iorga, memoriul citat, pp. 22-3 (92-3). El trăise, neavând nici măcar un sâmbure de oaste, cu frica să nu fie prius pe neașteptate de Turci, ca Mihai Racoviță. Și totuși Neculce vorbește de mica oaste ce-și făcuse stăpânul său „ca să prindă pe Brâncoveanu“: „vre-o cincisase steaguri de lefecii și două steaguri de lipcani și câțiva feciori de boieri, grijiți bine“. *Până în ultimul moment el ținu lațarul său de lângă Iași ca un element al armatei Vizirului*.

Fig. 45. — Cruce brâncovenească.

cari însă, după știri sigure din lagărul de la Urlați, Cantemir avuse omenia sa-i înștiințeze¹.

Dimitrie-Vodă răspunse îndată la scrisoarea pe care o adusese Cropotov de la șeful său, feldmareșalul Șerenetiev, anunțându-i că e bucuros de această legătură și că va face cuvenita declarație, *adăugind că așa va face și „prea-iubitul frate“ Brâncoveanu*².

Declarația lui Cantemir se făcu după 17³ ale lunii printr'un „universal“, termen împrumutat de la Ruși. Dimitrie-Vodă, care-și lăsase plete și barbă ca vechii Domni și căpătase o înfățișare în adevăr marțială, vestia la toți: mitropolitului Ghedeon, episcopilor, boierilor de toate treptele, căpitanilor și oștirilor, curtenilor de la țară, plăeșilor și locuitorilor că el nu mai suferă acea legătură pe care o încheiase cu păgânii Bogdan, fiul lui Ștefan-cel-Mare, făgăduind doar numai „4.000 de galbeni, 40 de cai, 24 de șoimi“, învoială călcală însă prin însușirea cetăților de la margene, înșirate pe rând, prin prădăciunile Tatarilor, prin răpirea femeilor și fetelor, prin încercările de renegare, prin povara, până și în această clipă, a dărilor. Cum a răsărit acum ca lupiător pentru Cruce Țarul, se cuvine a-l întovărăși în drunul lui către Dunăre⁴. El a chemat deci, printr'acest „universal“, la luptă pe oricine are simțire creștină; celorlalți li se vor confiscă averile. Bani s'au dat pentru 10.000 de oslași, cari vor primi la început cinci galbeni, iar apoi trei lei rusești pe lună. Ca ultim termen pentru venirea supt steag e pus 15 Iulie. Alături de Domn iscălesc, împreună cu un Gheorghică Mitre, represintănd noua

¹ Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 316, no. 3. Ală știre de acolo, n-l următor. Cel care trimete știrile în Ardeal nu e din jurul lui Brâncoveanu; *ibid.*, p. 319. Scrisoarea de la Brașov despre împrăștierea „marii nădeji a ortodocșilor“, 11 August (*ibid.*, p. 325, no. 2) va fi de la Dindar

² St. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1923, anexa 1. *Se prevedea încă de atunci că nu vor 'fi provisii, și Țarul lua măsură; ibid.*, anexa 72. Cantemir adună grâu din Bugeac, 10 000 de boi, 15.000 de oi; *ibid.*, no. 35.

³ Iorga, memoriul citat, p. 30-100)

⁴ La 4 Iunie st. v. el e aratat la Bender; la 15 st. v. pleacă spre Dunăre.

generație, cei mai mari boieri ai țării: Iordachi și Costăchi Ruset¹, Ilie Catargiu².

Aceasta nu însemna însă adesiunea întregului Sfat domnesc. De Sturdzești, Ioan³ și Sandu, de Banul Dabija, răsărit în ultimul timp, nu se aude nimic. Costăcheștii se rostiră împotriva acestei declarații, și Lupu se închise, cu ai săi, în părțile sale tutovene, pe la mănăstirea Bursuci, gata să se apere cu armele. Vechiul prieten al Polonilor, Nicolae Costin, nu putu fi câștigat⁴. Contra dinastiei cantemirești era nu numai „cu ceata lui“, Iordachi Ruset, care se gândia la neamul său, din care se ridicase un Domn, dar și un Dumitrașcu Racoviță, un Saviu Zmucilă⁵.

Armata lui Boris Șeremetev, *aducând cu dânsa și contingentul răzeșilor basarabeni, totdeauna gata de luptă*⁶, Orheieni, Soroceni, Lăpușneni, ajunsese la Țuțora în ziua de 16 ale lunii, și *Cantemir, căruia Nicolae Costin îi atribuie schimbarea marșului către Bender pentru a se lua cel către Iași, veni la întâlnire în ziua următoare, turburat și fără proviziile pe care le promisese, dar nu le putu strânge*. La 4 Iulie⁷ Țarul și țiufoarea lui, Ecaterina, erau în Iași⁸.

Interesul cerea o ~~răpede~~ coborâre la Dunăre, care, fiind o acțiune promițătoare de victorie, ar fi constrâns și pe Brâncoveanu a se da de partea creștinilor. De la dânsul veni numai Castriotul⁹, cu oferta de pace turcească — la 6 Iunie st. v.

¹ El ținea pe o nepoată de soră a Domnului; Neculce, p. 317.

² Ultima ediție; în memoriul meu citat.

³ O danie către el, I. Mînea, *D. Cantemir*, p. 401.

⁴ Iorga, memoriul citat, p. 21 (91). Postelnic era Grecul Eupragiotis. Pentru lipsa de valoare a acestei oștiri de voluntari, Cronica lui Muste, în Kogălniceanu, *Letopisiți*, III, p. 45. La capătul memoriului citat am tipărit și un ordin al Domnului, de la 4 (15) Iunie, pentru proviziile.

⁵ Neculce, p. 316. „Atunci“, scrie acest om politic și cronicar, „au priceput Golovchin pre boierii Moldovei ce fel de oameni pizmălăreți sânt și cum nu se iubesc“. Apoi Savin, pârînd pe Roset, fu făcut Postelnic Mare; *ibid.*, pp. 316-7.

⁶ Se încearcă și o smocnire a Tatarilor din Bugeac; Neculce, p. 312.

⁷ Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 318.

⁸ N. Costin, Neculce; Ziarul lui Petre Marsan de Brassey, în *Arhiva din Iași*, VI, p. 465.

⁹ Legături cu Constantin Stolnicul, Iorga, *Doc. grec.*, III, p. 97. Testamentul lui, în *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 1880, pp. 330-1.

Brâncoveanu scrie lui Golovchin că sânt douăzeci și cinci de zile de la plecarea aceluia și n'are nicio știre, arătând dorința sa de a afla „pierderea și ruina Turcilor... prin Țarul nostru puternic și oastea lui creștină“, pentru care se roagă și se *plecătește*¹, — și un cleric de la Hrisant Notara, alt pacificator. Trimesul Brâncoveanului găsi însă la Țar pe Toma Cantacuzino, cu câțiva tineri ofițeri, ca trădător din setea de aventuri și din ambiția Domniei². Nu putea fi vorba, supt niciun raport, de o înțelegere, la care se gândise, în nehotărârea lui, Marele Vizir, care înainta, de altfel, destul de rapide spre Dunăre. Nici lovitura, cerută de Toma³, a generalului Rönne la Brăila⁴ nu mai putea câștiga pe Brâncoveanu, care ieșise din lagăr și se *asezase la Târgoviște*.

În zădar se încercă și câștigarea țării prin mitropolitul Antim, care rămase apoi să-și tragă păcatul⁵.

Niciodată o mare expediție n'a fost înai deplorabil condusă. După timpul pierdut la „nunta leșească“ de care vorbește cronicarul, Țarul, care sosi în sfârșit la Iași, unde era nerăbdător așteptat, pierde zile întregi cu cercetarea mo-

¹ A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 288, no. 311. Scrisoare neliniștită către Castriot; n-l următor. *El știe că au plecat în jos trupe cu generalul Rönne. „Se spune că Toma Cantacuzino e cu ei și că merg spre țara noastră. Ce velem nu e treaba noastră“*. No. 313 e o scrisoare ciudată, din București 15—, a lui Mihai și Toma (*sic*) Cantacuzinii. La no. 314 știri, din 7 Decembre, ale Stolnicului către Toma. Stolnicul reia în Ianuar 1712 legătura cu Golovchin; p. 290 și urm.— Un raport rusesc, de mare importanță, vorbește și el de misiunea lui Castriot; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 313. Generalul rus Ianus credea că venirea lui Toma anunță închinarea lui Brâncoveanu; *ibid.*, pp. 320-1. Cf. și *ibid.*, p. 322, no. 2. O scrisoare a lui Brâncoveanu din 20 Maiu cu știrea că are ordin a merge la Bender; Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 85-6. Altele urmează.

² Greceanu, p. 199 și urm. Un Drugănescu, un Cândescu i se adaugă și, în primul rând, ruda vechiului negociator cu Moscova, Teodor Corbea, ceaușul David.

³ Și Neculce crede că Toma se voiă Domn; p. 317. El s'ar fi presintat și în numele unohilor, Constantin și Mihai, și ar fi vorbit de 18.000 de Sârbi, pe cari-i oprește Brâncoveanu; *ibid.* Pentru o mare răscoală a Sârbilor; *ibid.*, p. 320.

⁴ De acolo, ar fi fost să se strice podul de la Isaccea.

⁵ Greceanu, p. 206.

numentelor oraşului și cu petreceri ca acelea în care brutalul mare monarh întrecea pe oricine.

Se serbă amintirea biruinții de la Pultava fără a prevedea înfrângerea ce se pregătia prin atâta încetineală și printr'un așa de mare despreț pentru adversar.

În acest timp, ceia ce nu era de nevoie odală ce însăși prezența Domnului holărise, se discuta între acesta, care voia monarhia absolută a neamului său, și între boieri, cari țineau neapărat la un regim de oligarhic, discuții care duseră la arestarea lui Iordachi Roset, târât la Chiev, unde statu doi ani, și la ceremonia de la Curte în care „ponturile“, asupra carora se oprisera și Rușii și Cantemir, fură cetite, în prezența Ragusanului Sava, care purtase negocierile, cetite unul câte unul, de Domnul însuși, căruia în astfel de împrejurări nu i se punea refusa aprobarea.

În sfârșit armata Țarului se porni spre acea stepă a Moldovei-de-jos pe care o ardea în acea parte din au cea mai sălbatecă arșița. Se repeta greșcala lui Sobieski. Dar, pe când acesta avase a face numai cu pustiul și cu foamea, Petru găsi înaintea lui o oaste turcească¹, în stare să lupte cu avânt, în ciuda artileriei superioare a Muscalilor, și mulțimea Tatarilor cari-l încunjură de sprintenele lor roiuri (19-22 Iulie).

Se mergea spre o capitulare, Cronicarul lui Brâncoveanu, ca și Neculce, arată pe Castriotul, pe „Machedon“, ca mijlocitor al păcii prin care Țarul renunța la Azov ca să-și asigure o retragere supravegheată. În suita lui, Cantemir, care până la urmă se împotrivi păcii², care-l lăsa cu visurile zdrobite și loata viața stricată, ducea, împreună cu Doamna Casandra și copiii: Constantin, Antioh, Matei, Șerban, Maria, Smaragda³, pe câțiva credincioși⁴, cu Neculce în frunte, pe acciași tineri cu cari-și începuse și-și condusesse Domnia: Savin, Luca. Gheorghiuța Mitrea, un Abază, Rugină, Aristarh. Moggâldea, cei trei Mirescu, Ioan Bănarul, doi Zărul, Brahă, Mo-

¹ Lupu Costachi ar fi grăbit-o să treacă Dunărea; Neculce, p. 313.

² Neculce, p. 328. Turcii îl cereau, și el trebui să se ascunda într'o „butca“; *ibid.*, p. 329. De acolo merse la Iași să-și ieă Doamna; *ibid.*, p. 331.

³ V. Ciobașu, *l. c.*, Anexa 7.

⁴ Neculce, p. 322. O știe și Greceanu. Luca și Sandu Sturdza se întoarseră; Neculce, p. 334. Unii trec la Poloni; *ibid.*, p. 335.

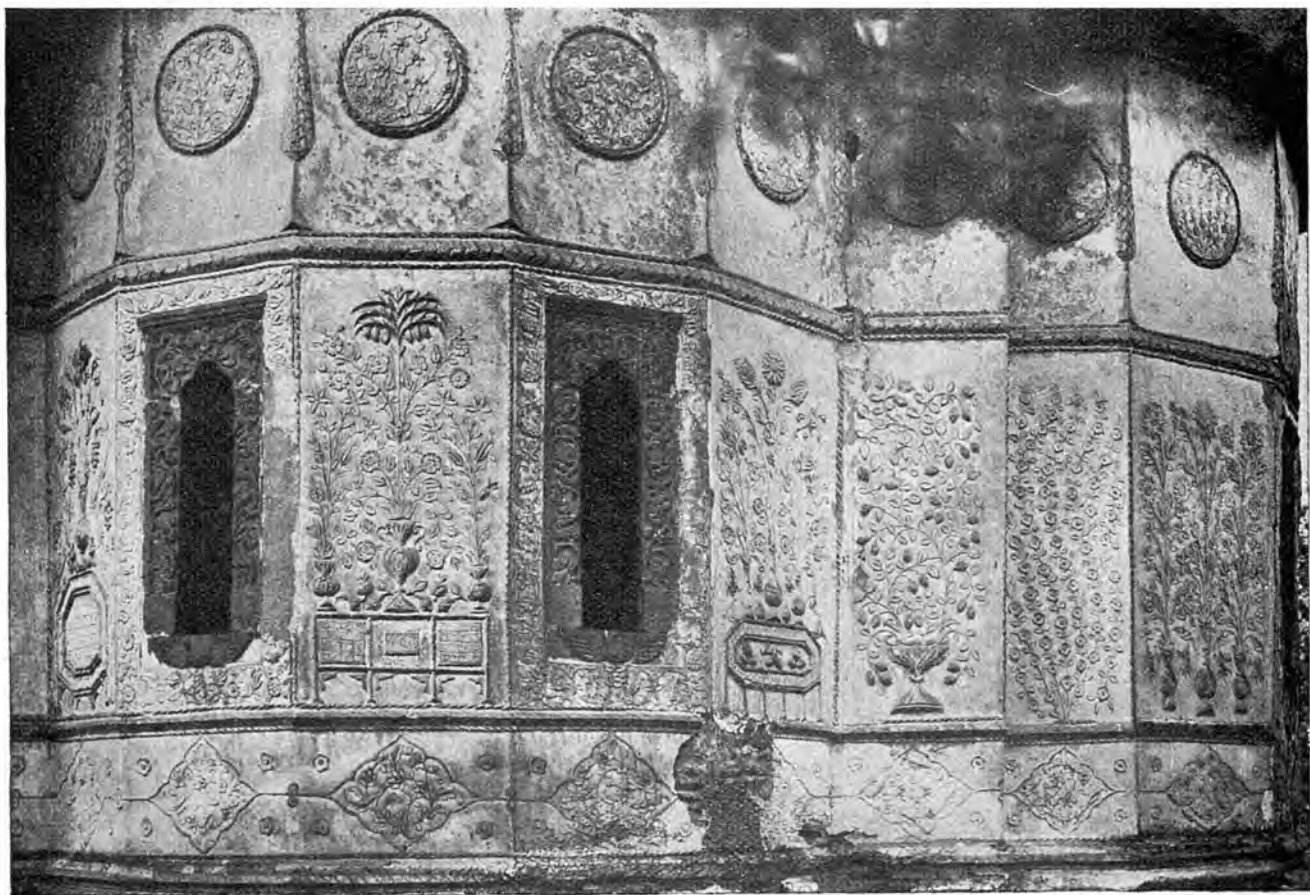

Fig. 46. — Biserica Fundeniei Doamnei.

loc, Ciute, Bontăș, Scherlot, doi Hâncu, Nacu, Ursuliță, Neguliță, Hrisoscul, Codreanu, Caraiman¹. Ei vor forma trista Curte, veșnic nemulțămilită, și la urmă împrăștiată, a unui exil fără sfârșit.

*păstrarea porniților războinice și setea de vitejii*², din „slujitorii“ celor „șaptesprezece polcovnici și o sută șaptezeci rohmistri“, mai mult „cibotari, croitori, blănari, cârciumari, slugi boierești“³, nu se alege mai nimic, de și, la Nistru, Șeremetev vorbea de cele trei regimente, dintre care unul al lui Abăzâ⁴. Aceasta de și la lupte participaseră, după socoteala sigură a lui Neculce, care era Hatman, „vr'o șase mii de Moldoveni, cu cei ce slujiau mai înainte vreme la Muscali“⁵. Un întreg „polc“ al lor luptă la Brâila⁶. Țarul avuse atâta încredere în ei, încât ceruse lui Neculce să-l scoată pe turciș cu două sute de dragoni și o sută de Moldoveni⁷.

Așa se mântuise, la Stăniliești, între Fălciuș și Huși, marele războiu de liberare a creștinilor răsăriteni. Adânca umilință, mai rea și decât o catastrofă, fu atribuită de învinși lui „Iuda Brâncoveanu“. S'a vorbit și de refuzul acestuia de a se declara pentru cavalerul crucii: ce folos ar fi putut să aducă acele câteva mii de oameni nedepriși cu ale războiului pe care Domnul munșean le avea la Urlați! In ce-l privește pe Dimitrie Cantemir, el a fost mustrat pentru că nu gătitise proviziile, de și nu era vorba de neexistența lor, ci de nepuțința de a le avea în acel loc unde Țarul se lăsase împresurat de Turco-Talari. Nesușinuți, ei nu putuseră rezista atacului turcesc⁸. De fapt

¹ Șt. Ciobanu, *l. c.*, p. 7, nota 3.

² Tatarii, cari cedeau că sânt 30.000 de ostași moldoveni, se temeau de dânșii, „știind că sânt sprinteni la războiu“; Neculce, p. 313.

³ *Ibid.* V. la Mustea truda arcașilor și săhăidăcarilor, înarmarea cu „crengi pârлите la vârf“ și bătaia de joc de dânșii; p. 45.

⁴ Șt. Ciobanu, p. 7.

⁵ Nu se putuse prevedea nici stolorile de lăcuste ce se abătura pe acele maluri ale Prutului. Ele veniau de trei-patru ani; Nicolae Costin. Se adause o moarte în vite; Neculce, p. 315.

⁶ *Ibid.*, p. 318. Pentru cei plecași la bejenii și la jaf; *ibid.*, p. 320.

⁷ *Ibid.*, p. 322.

⁸ *Ibid.*, p. 322. Dar harța lor urmează; *ibid.* Ii vedem primiți, după o nouă luptă, în tabăra închisă a Rușilor; *ibid.*, pp. 323, 325,

toată vina cade asupra aceluia care n'avuse măcar ideea netedă a războiului pe care-l începuse, văzând într'însul doar un drumu triumfal printre pravoslavnici cari l-ar fi primit cu stâlpare. E de mirat numai cum, pe lângă generalii ruși cari-l încunjurau, experiența unor comandanți germani, ca Janus și Rönne, n'a știut mai mult decât atâtă. Moldovenii nu puteau fi astfel, măcar niște bunii călăuzi¹.

Pentru ei, ca și pentru frații de peste Milcov, acesta nu era un „războiu național“. Dimitrie Cantemir câștigase doar câțiva boieri de origine grecească mai nouă sau mai veche, pe lângă tineretul doritor de isprăvi neobișnute. Cum a fost judecată de obștea țării toată această ispravă, o simplă paralamie, o arată cutare răvaș de după încheierea neașteptatei păci: „Tâmplându-să Impăratului moschicoescu de s'au întorsu înapoi cu toate oștile, făcând pace cu Turcii, s'au dus și Dumitrașco-Vodă, Domnul Moldovii, împreună cu Impăratul la Țara Moschiciască“². Pentru Țara-Românească trădarea lui Toma Cantacuzino aduse usurparea de Turci a bălților dunărene³.

Urmă în Moldova o stare de complectă anarhie. Printr'o faptă a muftiului se declară țara rebelă, cu voie de a o prăda Tatarii, cum și făcură la Galați, unde se împrăștiară și oasele lui Mazepa, de la Sfântul Gheorghe, și la Bârlad. La Iași, un Turc de origine polonă, care-și schimba des religia, făcu pe „monarhul“, spune Nicolae Costin, dușman al politicei Domnului de „șase luni și șase zile“. Numit ca administrator al țării jăfuite, Ioan Mavrocordat nu îndrăznia să-și facă intrarea, iar fratele lui, Nicolae-Vodă, credea că i se usurpă dreptul. Lupu Costachi merse la Turci ca să răscumpere robii, apoi fu numit Caimacan și-și pierdu de urmă

326-7. Cantemir dă sfaturi după experiența sa de la Petruvaradin; p. 326. Moldovenii fură opritți de a ataca pe Tatars spre a-și relua robii; *ibid.*, p. 330. O ispravă a lui Ivanenco; *ibid.*, p. 331.

¹ Se știa că Dimitrie-Vodă grăbisă înaintarea spre Dunăre; Iorga, *Acte și fragm.*, I, p. 313.

² C. Giurescu și Dobrescu, *o. c.*, pp. 206-7, no. 331. E scrisă din manăstirea Dragomirna.

³ Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 23.

și capul. Boierii de frunte erau ascunși prin bejenii. Ba chiar, în această confuzie a tuturor locuitorilor, Pașa care petrecuse pe Țarul Petru, Bosniacul Curt Mehmet, întrecu pe celalt „monarh“ turc și, intitulându-se „socotitor“ al țării, începu să împartă caftane la unii din negustori și, chiar la adevărați boieri mai mărunți, ca Darie Donici, făcându-și ca un Sfat domnesc¹. Peste această cutezanță se așternu Căimăcămia de la Marele Vizir a lui Lupu, cu ajutorul lui Jora și lui Maxu!, și locotenența domnească a lui Ioan Mavrocordat. Acesta însă nu-și făcu intrarea decât la începutul lui Octombre, după arestarea și dușerea la Varna a Caimacamilor. Cu acest prilej, Lupu, îndreptându-se că țara a ascultat de Domn, afirmă dreptul de alegere al stăpânitorului: „mai înainte vreme era obiceiul de-și alegeau boierii și țara Domn; pre cine poftiau ei, pre acela punea și Poarta“². Lui Curt, Lupu îi spuse „că lor nu li trebuiește Pașă“. Și, de fapt, Vizirul ceru să i se spuie de cei pe cari-i întâlnea, răscumpărați de la Tataři, care a fost mai bun Domn: Mihai Racoviță sau Nicolae Mavrocordat³.

Acesta fu numit Domn și se îndreptă spre o țară atât de nenorocită⁴.

¹ Nicolae Costin; Necuț, p. 339.

² *Ibid.*, p. 339. Cf. la Muste, în *Letopisiți*, p. 49, cuvintele puse în gura lui Lupu Costachi: „Noi la Poarta Impărăției, să-l cerem Domn, n'am venit; noi chizeși de dânsul nu sântem“. Tot acolo decizia Vizirului: „pre cine vor socoti, să-și aleagă Domn“; *ibid.* Se apasă că Lupu nu vorbise numai de alegerea între Domnii mazili de la Poartă, „ce pre cine ar socoti“; p. 50.

³ *Ibid.*, Axinte Uricariul, pp. 72-3. Cf. ce zice Mustea, III, p. 32: „fiindu-li bun tuturor Mihai-Vodă, ca un Domn de țară, ce și-l alesese ei Domn de la Poartă“. Pentru cronicarul racovițesc, Cantemir doar „mai mare (decât a lui Nicolae-Vodă) perire și robie au făcut țării“; *l. c.*, p. 43. Dar el nu se poate împiedeca să nu exclame, la apariția în Iași a Țarului: „Frumos lucru și cu minune era tuturor a privi atunci Impărat creștin aice la noi, și fără de nicio mândrie grația cu toți“; p. 46.

⁴ Pentru căătoria sa, Axentie Uricariul, în *Letopisiți*, III, și scrisorile din Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 448 și urm. El se arată foarte mulțămît de primirea în Iași; *ibid.*, p. 449, no. CCCCLXXII. Fiul Scarlat rămâne la Constantinopol; *ibid.*, n-l următor. O scrisoare despre trista înfățișare a țării, *ibid.*, pp. 451-3, no. CCCCLXXIV, prada Tatařilor, cari se încapățânează să rămâie la Prut. Nu-l ajută nici Turcii.

Nicolae Mavrocordat și-a făcut un Divan de boieri localnici, începând cu Nicolae Costlin și urmând cu bătrânul Buhuș, cu Ioan Paladi, cu Costachi Roset și Constantin Costachi, cu Gheorghită Mitre, venit îndată din pribegie, iar, ca Greci, aducând numai pe Hurmuzaki¹ și pe Ramadan². Se adaugă apoi Antohie Jora, Gavril Miclescu, Ilie Catargiu, Manolachi Costachi, Ioan Balș, Gheorghe Apostol și chiar Lupu Costachi.

Rostul lui Nicolae-Vodă era îndoit: să facă față acelor greutăți cu care veșnic iritatul Carol al XII-lea, furios pentru pacea de la Prut, care trebui scos cu sila, după o adevărată luptă cu Turcii Pașei din Bender și cu Tatarii, — vestitul *calabalac*, al cărui nume a trecut și în limba suedesă, — și astfel el va primi la Iași pe Stanislav Leszczyński, răsărit în ținutul Bacăului ca Laurenț Bruce, maior sau colonel frances³. Mult timp, el nu îndrăzni să înlăture pe cutare Polon și cutare Tatar, înstăpâniți în părțile Orheiului⁴. Un alaiu-beiu era să capete Soroca, spre mai bună pază decât a Moldovenilor⁵. Noul Domn puțu răspinge și usurpația Imperialilor la Dorna⁶. Indrăzni, de și cu cruțare, să execute ordinul Sultanelui de a scoate din țară pe Polonii și Suedesii regelui refugiat de la Bender⁷. Ba merse până la punerea supt pază a

Amintirea liniștitei vieți din Fanar; *ibid.*, pp. 455-6, no. CCCCLXXVIII. Cf. și *ibid.*, p. 461, no. CCCCLXXXVII; pp. 477-8, no. CCCXCIX. Recapitularea la sfârșitul lui 1712 a Domniei; *ibid.*, p. 478 și urm.: o pagină de istorie.

¹ Și el nu vine decât mai târziu; *ibid.*, p. 456, no. CCCCLXXX. Domnul avea cu dânsul și pe Tzuki, fratele Doamnei Pulcheria. Aceasta rămase mai mult timp la Constantinopol, cu copiii; *ibid.*, pp. 495-6, no. DVIII. Cf. și *ibid.*, pp. 518-9, no. DXIX, Capuchehaie îi era Dumitrachi Iulianò, care tea pe o Roset; *ibid.*, p. 612, no. DXCIV. Dar Brâncoveanu însuși, după ce întrebuințase pe verii Toma și Ștefan Cantacuzino, era reprezentat de „Hagi Constantin“ și de Dimitrie Vlastò; *ibid.*, pp. 507-8, no. D XI.

² Neculce, p. 341; Axintie Uricariul.

³ *Ibid.*, pp. 146 și urm., 152 și urm., 165-6, pe lângă Neculce și Cronica racovițească. Cf. rapoartele residentului suedes din Iași, în Hurmuzaki, IX.

⁴ Axintie Uricariul, p. 138.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, pp. 138-9.

⁷ *Ibid.*, p. 142 și urm. Axintie semnaleză și brutalități neincuviințate de Domnie, care fură săvârșite contra Polonilor.

partisanilor lui Carol al XII-lea, ce se aflau în Iași¹. Cu prilejul expulsării acestor ostași străini nestăpâniți, starostele de Cameniță izbuti să facă pe Moldovenii în serviciul lor să treacă la dânsul².

Dar Nicolae-Vodă nu putu să împiedece pe Serascherul Abdi-Pașa, plecat, la 1713, cu Stanislav contra Polonilor partidului rusesc, să se așeze în Hotin, devenit celată imperială la această graniță, supt un Pașă apăsând greu asupra Moldovei³. El izbuti însă a păstra jurisdicția pârcălabului asupra localnicilor și oprirea recrutării Moldovenilor⁴. Dar îndată întreg Ținutul fu prefăcut în raiă, dispărând pârcălabul și căpitanul mare⁵, căpitanii mici și vameșul.

Și al doilea rost al noului Domn era să pândească pe Brâncoveanu, care, cu toate măsurile sale de cea mai mare precauție, ieșise totuși compromis, prin acțiunea lui Toma Cantacuzino, din crisa de la 1711⁶.

¹ *Ibid.*, pp. 143-4.

² *Ibid.*, p. 145.

³ *Ibid.*, pp. 158-61. Alte izvoare în Iorga, *Chilia și Celăța-Albă*, p. 246, nota 2. Moldovenii și Muntenii fură întrebuințați numai ca salahori; Axintie Uricariul, p. 161.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 169-70.

⁶ Brâncoveanu cautase a-l cîștiga pe vecin prin scrisori de felicitare și măgulitorul dar al unor călimări de argint: Axintie Uricariul, p. 130. El însuși cerea lui Hrisant să-l pună în bune legături cu „părintele“ muntean; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 135. V. și *ibid.*, pp. 467-8, no. cccxcii; pp. 506, 520, no. dxxi. Dar Duca se căra sprijinit de Brâncoveanu: *ibid.*, p. 931, no. dxxix.

CAPITOLUL III.

Tragedia dinastiei muntene.

Nicolae-Voda găsi în pregătirea căderii Brâncoveanului și sprijinul care venia din dușmănia, tot mai pronunțată, al unchilor cantacuzinești, cari, având în față planurile dinastice ale unui nepot cu patru fii, se găndiau la primejdia ca neamul lor însuși să fie înlăturat de la Domnia care fusese câștigata, odată, pentru Șerban.

Că era din partea acestor rude așa de apropiate, a acestor vechi sfaluitori și conducători o pregătire de răsturnare, aceasta o știau și Moldovenii, și cronica zisă a lui Mustea cuprinde, cu privire la această dramatică schimbare, aceste rânduri adevărate, al căror sens nu-l poate slăbi continua protestare violentă a lui Constantin Stolnicul: „In Țara Muntenescă era Domn Constantin Brâncoveanul, vestit de bogat și îmbătrânit în Domnia acei țări, cu feciori însurați, cu gineri întemeiați. Nu era voia boierilor săi muntenești, mai ales Cantacuzineștilor, unchilor săi, fiind și ei oameni mari și vestiți spre părțile creștinești, ca să rămâie el Domn și la creștini, socotind că se vor lua aceste țări de Moscali și va rămânea tot el Domn și de la Împărații creștini“. Și, mai departe: „După ce s'au rădical feciorii lui Constantin-Vodă Brâncoveanul și cu ginerii, au început a face multe amestecături și lucruri neplăcute între acești boieri (Cantacuzinii, ba și jocorindu-i. Carii nu le-au putut suferi îndelung, că, din credincioși ce erau Domnului muntenesesc, după datoria sângelui, ce erau tot de un neam, și, din credincioși adevărați, prea lesne s'au schimbat către vrăjmașie. Carii din zi în zi cercau prilej cum și în ce chip s'ar putea mântui de acel Domn al lor“¹.

¹ P. 53 V. și afirmările patimase ale lui Dimitrie Cantemir, *Opere*, V. pp. 19-20

Fig. 47. — Atanasie Anghel, episcop unit al Ardealului.

Intre dușmanii lui Brâncoveanu, era și „nepotul“ Cantacuzinilor, Mihai Racoviță, care-și avea frațele, Dumitrașcu, așezat în Țara-Românească, unde luase pe fiica Spălarului Mihai¹, refugiat apoi în Ardeal pentru atitudinea din 1711². Aveau un aliat sigur în marea lăcomie de bani și în cruzimea clasei dominante turcești supt regimul cruntului, până la nebunie, Vizir Gin-Ali, ginerele Sultanului. Constantin Cantacuzino pare că-și prevedea și soarta sa însăși, când, cu câțiva ani înaintea catastrofei sale, scria prietenului de la Moscova: „Au numai pofta de a primi bani, și lăcomia lor nu caută la lucruri mai înalte și mai vrednice. Ci numai, chinuând pe unii cu chinuri mari, pradând pe alții, ei distrug pe toți Pașii și oamenii de frunte cari au minte și sânt vrednici“³.

De o ruptură cu Muscalii, de și nu mai avem corespondența secretă cu ei, nu poate fi vorba. Aceasta⁴, cu toate observațiile lui Constantin Stolnicul, complex desilusionat. că ai lui Petru-cel-Mare n'au fost în stare să-și joace rolul de liberatori, dovădind ca „și în haine nemțești tot Muscalii sânt“⁵.

¹ Scrisoare a Stolnicului despre căsătorie: A. A. Sturdza. o. c. p. 273, no. 292. Nicolae Mavrocordat e privit ca „Domn „din mânia lui Dumnezeu“; *ibid.*, p. 293. Toma, refugiat în Rusia, primește scrisori de la Stolnic; *ibid.*, p. 299, no. 324.

² D. Cațemir, *Opere*, V, p. 20.

³ A. A. Sturdza, o. c., p. 178. Încă de atunci, în 1707, era vorba de a relua Moreia Venetienilor. Ordinul turcesc prin care se anunța biruința, pacea și voia de comerț cu Rușii; Iorga, *Acte și fragm.*, I, pp. 322-3.

⁴ Ștefan, fiul Stolnicului, era trimis la Poartă în 1704, după ce Toma, celalt văr, îndeplînise această misiune de mare încredere. V. corespondența lui Brâncoveanu cu bailul venețian la Constantinopol, publicată de d. Valeriu Papahagi, în *Rev. Ist.*, XVII, pp. 171-2, 175.

⁵ Se vorbește și de femeile din tabără. „Ministrul Domnului Țării-Românești“ binecuvintează pe Brâncoveanu că nu s'a riscat într'o aventura; Iorga, *ibid.*, pp. 325-6. Scrisoarea, într'o excelentă italiană, e de sigur a Stolnicului. Se asigura ca Toma Cantacuzino venise la Muscali fara voia Domnului sau. O scrisoare în italiană a lui Brâncoveanu, din 7 Septembrie, despre situație, dupa pacea încă nesigură; *ibid.*, pp. 329-31 în Odobescu-Tocilescu, I, pp. 401-2). Alta scrisoare a lui, la 27; Iorga, *l. c.*, pp. 331-2; Odobescu-Tocilescu, *l. c.*, p. 403. O a treia, 20 Octombrie; Iorga, *l. c.*, pp. 333-4. Cărol al XII-lea e „bietul rege“. Alte scrisori ale Dom-

La 1713 Brâncoveanu se arăta foarte mulțumit că a plecat în sfârșit de la Bender Carol al XII-lea, „învinșul pierzător de lume”, „omida și rugina” care a prapădit și Țara-Românească și Moldova, omul care „umbra prin ceruri și era plin de cea mai mare trufie”, așa încât l-a chemat asupra sa pe deapsa lui Dumnezeu. El donșle ca și cei ce l-au sprijinit la Poartă să pățească tot așa. Ii pasă de solii Țarului închiși la cele Șapte Turnuri după declarația de războiu din Decembrie 1712, care n’avu însă urmări¹. Din partea sa, Nicolae Mavrocordat, care suferise așa de mult de pe urma iernatecului trupelor suedo-polone, deplângea „soarta amânduror regilor, al Suediei și Poloniei”, declarând că nu critică pe cei căzuți².

Asupra haosului de la Poartă supt acei conducători pe cari-i înfățișează atât de nepricepuți Stolnicul în scrisorile sale către Muscali, cronica oficială a Țării-Românești, care se ferește așa de mult de a manifesta alte păreri decât cele de critică împotriva dușmanilor Domnului, are aceste rânduri caracteristice: „Lucruri mai nesătornice și mai nelemeinice și mai învărtite decât într’acest an socotesc că niciun veac nu va fi adus pe nicăirile ca cum au adus acest timp la Impărăția otomânească. Că într’o zi striga’ de pace, iar într’alta odrăslia nepacea, într’o zi îmbrăca’ pe soli cu caftane, într’alta iarăși îi închidea’, și-i ocăra’. Și într’același chip câtlăva vreme întru turburare lucrurile păcii se purta”³. Erau în aier primejdii pe care blândul credincios Radu Greceanu nu le înțelegea în toată amenințarea ce cuprindeau, și

nului; *ibid.*, p. 334, no. 2; pp. 335-6. — V. și ce zice Dimitrie Cantemir; *Opere*, V, p. 18, no. 4. „El a scris la Veneția, la Viena și la alte Curți creștine că Rușii credeau a putea înfrânge cu păharele și cu rachiul neînvinsa putere a Sultanului”. E, cum se vede, *cu totul alt ton*.

¹ Țarul e în această scrisoare către Hrisant, înfașisat prin numele convențional de „Cumintele”; Iorga. *Doc. grec.*, I, pp. 391-2, no. DVI.

² *Ibid.*, p. 496 și urm. O pagină de istorie e și aceasta. Ca și la Axintie, se arată cruțarea față de Polonia din țară și câștigarea Moldovenilor din serviciul lor. E și povestirea apariției în Moldova a lui Stanislav. Se arată că s’a adus lui Stanislav pentru a-l mângâia casul lui Ricard Inimă-de-leu și al lui Carol Quintul. V. și n-l urm.

³ P. 241.

pentru starea de lucruri, în aparență așa de întemeiată, din țara sa. Și el se va plânge de „păgâneștile cumplite porunci“ cu privire la lucrul de la cetatea Hotinului¹, de cererea unui nou haraciu, cu greu ridicat². Afacerile, la Poartă, purtate slab de Ienachi Văcărescu, erau încredințate în acest moment lui Grigore Băleanu³. Nu se prevedea în ce tragică va fi asocial în curând Văcărescu însuși cu stăpânul său⁴.

În același moment, o misterioasă scrisoare de nemulțămire a Stolnicului îl arată către același Irisant în așteptarea unor lucruri și mai „minunate“ decât acelea, ne mai întâmplăte, de până atunci⁵. Și mai departe el vorbește de „anormaliile“ vremii⁶. La 1709 ca și la 1712 se înfățișează doar ca „țaran“ pe moșiile sale⁷. Și fiul Ștefan se arată, la încheierea păcii cu Rușii, foarte îngrijorat de starea țării, dorind „liberarea robilor lui Izrail“⁸.

Alte știri despre apriga luptă internă între rude care se purta în Țara-Românească n'avem. Brâncoveanu fu lovit de pierderea fiicii sale Stanca⁹. Peste câteva săptămâni după ce anunțase cu durere prietenului Irisant această pierdere, el înfățișa, la 25 Mart st. v., într'o scrisoare de liniștită formă, întipărită de supunere creștină la voia lui Dumnezeu și purtând o senină iscălitură, prăpăstioasa sa cădere, „această nenorocire și prea mare întristare ce pe neașteptate mi s'a

¹ P. 243.

² P. 244.

³ Pp. 245-6. Noi cereri de provisiu; p. 246.

⁴ Pentru Văcărescu, Șt. Grecianu, ed. *Cronicii Oficiale*, p. 317 și urm.

⁵ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 511-2, no. dxiv. Poate însă e vorba numai de lucrurile de la Poartă; v. *ibid.*, pp. 516-8, no. dxviii.

⁶ *Ibid.*, p. 529.

⁷ Iorga, *Doc. grec.*, III, pp. 61-2, no. xxxix; pp. 63, 87-9, no. liii. Aceiași nemulțămire tainică în scrisoarea din 10 Novembre 1712; *ibid.*, pp. 102-5, no. lxiv. Apoi în Ianuar 1713; *ibid.*, pp. 108-11, no. lxviii.

⁸ *Ibid.*, pp. 92-4, no. lvii.

⁹ *Ibid.*, I, pp. 578-9, no. dlxxii. Ar fi pregătit nunta fiului Radu cu fiica lui Antioh Cantemir și, ocupat cu această bucurie de familie, s'a putut lăsa prins mai ușor; D. Cantemir, *Oțere*, V, pp. 22-3, 26. Domnița și plecase pentru nunta: e despoială și închisă.

întâmplat. Ieri, la 24 ale acestei luni, viind aici cu firman un oarecare Mustafî-Aga, hambar-eminî“, administrator al depositelor de provizii —, „a adus și mazilia noastră, și cu poruncă de așa cuprins, ca să ne ducă la Tarigrad cu soția și copiii și ginerii noștri. Această întâmplare firește că e prea-plină de jale și de tulburare, dar, de oare ce cunoaștem că a venit din multele noastre păcate, făcă-se voia Lui cea sfântă. Iată că și noi ne gătim și după puține zile plecăm. Și Dumnezeu să ne ajute. *De și toată boierimea noastră strigă și cere să vie cu noi*, totuși nu știm ce va ieși“¹.

Motivul căderii îl spune singură Cronica Oficială a lui Nicolae Mavrocordat. Nu e vorba de legăturile cu Imperialii, care n'au nicio însemnatate și nu puteau forma un cap de acuză. Tot așa nici acea medalie comemorativă bălută în Ardeal², care nu putea fi confundată cu un ban, ci era numai, după exemplul venețian, comunicat de Constantin Stolnicul, *o osella* ca a dogilor, nici vre un altul din cele s'au invocat și cu trâmbișile de argint de la Viena³. Axintie Uriariul e foarte lamurit, și decisiv: „*puindu-i pricină că ar trimis de au luat Brăila cu Muscalii și altele*“⁴. Textul însuși al hașșeritului cuprinde în primul rând înviuirea că „a dus pe Muscali la Braila“, că „li-a dat provizii“, iar pe urmă numai se vorbește de dările grele, de petrecerea la Târgoviște⁵.

Cine a comunicat vestea launa ar fi fost, după Neculce, unchiul Cantacuzini, cari voiau să așeze în Domnie, nu pe Ștefan, fiul Stolnicului, ci pe ginerele lui Mihai Spatarul, fostul

¹ Iorga, *Doc. grec*, I, pp. 580-1, no. DLXXIV.

² V. asupra ei un studiu în *Archivum Europae centro-orientalis*, II (1937).

³ V. Del Chiaro, *Rivoluzioni della Valachia*, ed. a 2-a; D. Cantemir, *Opere*, V, pp. 20-2. Stolnicul le calileca de monede; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 596. V. și Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 56-7, 60-1.

⁴ P. 162.

⁵ P. 348.

⁶ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXI, pp. 299-300. V. și raportul din Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 52-6. Ștefan s'ar fi impus însuși. Cf. și *ibid.*, p. 62. Beratul și caftanul veniră de Sfântul Gheorghe; Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 598-9, no. DLXXXIV; p. 602, no. DLXXXVII.

Domn moldovean Mihai Racovița, și s'ar fi ajuns la noul Ștefan-Voda numai când Turcii au îngaduit ori să-l primească pe acesta ori pe altul, voit de boieri. Dar nici fostul Hatman din 1711 nu uita între pâri: „a Moscalilor chemare“.

În sfârșit, foarte bogat și bine informat, cronicarul lui Mihai Racovița însuși, pomenește că, după un obicei moldovenesc, Mustafă avea cu el doi oameni ai lui Mihai-Vodă travestiți lurcește, arătând că venirea Turcului a fost așa de ofensivă, încât Domnul a strigat pe fereastră la slujitorii sai¹. Stăruințele celor doi Cantacuzini strică o Domnie, posibilă pentru că Mihai era doar fiul unei Cantacuzine —, pentru care se și trimisese scrisorile de înștiințare. Schimbarea se face numai la venirea, la care nu se gândia nimeni, a Marelui Imbrohor însuși. Și așa-zisul Mustea se va indigna la ideea că Ștefan va putea cîteza să meargă și sărute mâna celui căzut: „Băsărab-Vodă săracul privia pr' sluga lui cum i-au luat Domnia². Mihai, odata numit, trebui să treacă apoi în Moldova.

O scrisoare cantacuzinească, a lui Toma, care primise vestea de la rudele cu care ramăsese în corespondența, vorbește de „prinderea lui Constantin-Vodă de Turci“, cu adausul: „ei spun că n'au avut niciun amestec“, arătându-se și accia ca rudele rămase în țară au rămas credincioase puliticii rusești, ceea ce el nu crede, dar socoabe că, fiind încă de folos, li s'ar putea da un raspuns³.

În momentul când dădea de veste Patriarhului de Ierusalim ce trasnel a căzut asupra sa, Constantin-Voda nu știa deci ce s'a petrecut numai câteva ceasuri după accia: chemarea boierilor ca să-și aleagă Domn și hotărîrea lor, pentru tiul mai mare al lui Constantin Stolnicul, purtând, din cauza mamei moldovence, numele lui Ștefan-cel-Mare însuși⁴.

De fapt, *Brâncoveanu a crezut la posibilitatea unei cală-*

¹ De fapt el arată numai a doua zi scopul venirii sale; Iorga, *l. ult. c'1.*, pp. 299-301.

² P. 56. V. descrierea.

³ A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 303, no. 332.

⁴ D. Cantemir face asupra numirii lui Mihai Racovița; *Opere*, V, p. 25 și urm.

lorii peste mazilie, cu o mare deputație de boieri cari i-ar fi cerut restabilirea. Și raportul ardelean, așa de amănunțit, arată cum, de și cunoaștem prin izvoarele moldovenești ca boierii au fost făcuți răspunzători, cu țara întreagă¹, amenințată cu Tătari, că mazilul nu va fugi —, boierii s'au declarat gata a merge la Poartă cu această mărturie de Domnie credincioasă și bună. *Imbrohorul apăru însă cu noul ordin al unei alegeri de către țară. Și întrebarea se pune: cine a adus această schimbare de pe o zi pe alta*²?

Ștefan Cantacuzino se simte dator încă de a doua zi să se îndreptățească față de Hrisant. El a fost surprins și întristat de mazilia vărului său: „nu știam de unde a venit o astfel de lovitură vrăjmașă și în ale cui mâni va cădea [Domnia]“. Și el afirmă dorința de a se păstra Brâncoveanu sau de a se face demonstrație la Poartă. Dar recunoaște că *n'a fost o alegere, ci Imbrohorul a scos din sân firmanul de numire: „care e Spătarul Ștefan”*³. E silțit deci a primi sarcina așa de grea, dar care nu putea fi evitată: „De unde această înălțare a noastră neașteptată în acest Scaun domnesc, dacă nu de Sus?”⁴.

Mustral de Irisant, Ștefan-Vodă cel nou revine la 9/20 April, asigurând ca n'are nicio vină și că va căuta să ajute pe cel căzut⁴. Și el aduce puternicul argument *că-i lipsia orice sprijin la Poartă*, că de zece ani nu fusese la Constantinopol, *că, bănuț de „banul creștin” Brâncoveanu, nu putea scrie nici în țară fără supraveghere*. Și el denunță pe „atâția Domni mazili la Țarigrad și alții cunoscuți, cari ca lupi cu gura căscată au urmărit și urmăresc, noapte și zi, și cu mijlocirea prietenilor și cu făgăduieli de averi multe, să apuce acest Scaun mult vestit, dar plin de lacrimi multe și multe suspine”⁵.

Se pare deci că între Cantacuzini, dușmani ai semi-Can-

¹ De fapt se adunaseră trupe peste Dunăre; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 596.

² Boierii s'ar fi declarat contra unui Domn străin; A. A. Sturdza, *o. c.*, p. 300.

³ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 581-2. no. DLXXV. El exprimă dorința ca mazilului să-i meargă bine.

⁴ *Ibid.*, pp. 586-90, no. DLXXXIX.

⁵ *Ibid.*, p. 589.

Fig. 48. — Document al lui Ștefan Cantacuzino.

tauczinului, întrase neînțelegere: Mihai Spătarul își voia gine-rele¹, Constantin² fiul, pe când, în retragerea sa din Rusia, Toma-i privia pe amândoi ca pe niște egoiști înșelători.

Stolnicul învinse.

Din parte-i, acesta, care fusese greu bolnav, de zguduirea suferită, vorbește liniștit de „nenorocirile, primejdiile, te-merile ce au urmat la neașteptata și prea-nenorocita pră-pastie a prea-luminatului Constantin-Vodă“, asămănându-le cu tragedia cântată de Ieremia³: „Multe lucruri vrednice de în-tristare și de nespus vin acuma, care mișcă și inimile de piatră la lacrimi și la compătimire... O astfel de schimbare și cadere de Domnie nici nu s'a mai întâmplat aici nici se va mai întâmpla⁴.

Dar aceasta nu-l împiedecă pe noul Domn să acopere de pâri pe cel vechiu și astfel să-i gătească peirea, ca să nu s' mai poată întoarce un ustfel de dușman cum se făcuse prin suirea pe tron a vărului bănuît. Aici e vina cea mare a lui și a părintelui, și de aici îi va veni șaima rea și în oare-care măsură călțerea, Mihai Racoviță stând necontentit să pândească un nou ceas favorabil.

Se arata în aceste scrisori o țară prădată și ˘stoarsă, a carii miserie iese acuma la iveală: „bunul creștin“ a nenorocit pe atâția cari acuma sânt chinuți de Imbrohor, rămas mult timp în țară, ca să arate unde se ascund bogățiile brâncovenești ves-tite, pomenindu-se, între aceștia, Văcărescu, Asan, care va în-tovărăși pe Doamna Marica în lungile ei rătăciri, alții fiind urmăriți în țară chiar. Pe când sufăr la Constantinopol gi-nerii Nicolae Rosel și Constantin Băleanu. Stolnicul, rugat

¹ Din Brașov fusese chemat îndată, de Mihai Spătarul, ginerele Dumitrușcu Racoviță; Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 55-6. Acolo rămă-sese Mano Apostolu, care ținea sama averii Brâncoveanului; *ibid.*

² Constantin pomeneste într'o scrisoare pe „Iagi-Mihali“ și familia lui; Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 597, no. DLXXXIII. Nevinovăția lui Nicolae Mavrocordat apare și din înduioșata scrisoare a capucheișiei lui, Iulianò; *ibid.*, p. 591, no. DLXXX. Ioan Mavrocordat p'omite ajutorul său; *ibid.*, pp. 599-600, no. DLXXXV.

³ Cf. *ibid.*, p. 589. Cf. și a treia scrisoare de îndreptățire, *ibid.*, pp. 591-4, no. DLXXXI.

⁴ *Ibid.*, pp. 595-7, no. DLXXXII. El crede și mai departe că e jertfa calomniatorului; *ibid.*, p. 609.

de Hrisant a nu pârî, vorbește de zădarnicele fumuri „ale eclui căzut“, de „lucrurile lui care striga“, de refuzul lui de a ținea samă de sfaturi, fiind pândit de mult.

În acest timp Brâncoveanu și administrația și de departe moșiile. La începutul lui August, când era scos acuma de la Șapte Turnuri, unde locuise și Vasile Lupu și ambasadorii creștini, și aruncat în groapa lui Bostangi-bașa, de la Forno, Stolnicul asigura pe Hrisant, credincios vechiului prieten în nenorocire¹ că „nimeni nu culează nici a mijloci, nici a pune vorba cea mai mică în trebile aceluia tercit“². Și el continua să apese asupra relei guvernări a acestuia³. Cu atât mai aprinse trebuiau să fie pârile, cu cât a fost un moment când se gândia că Brâncoveanu stă să iasă din adâncă închisoare și, cine știe?, poate să înceapă a lucra pentru recăpatarea strălucitei situații pierdute. Îmbrohorul ducea cu dânsul, odată cu o avere scoasă la mezat, un întreg dosar de pârî⁴.

Nu se cerea așa de mult ca să aprindă furia ucigașă a Vizirului, „păgân rău peste samă“⁵. Dacă-i trebuia noului regim măcelul unei întregi familii ca să se simtă asigurat de o grozavă răsbunare, nimicirea Brâncovenilor lăcea din Vistieria Imperiului, pornit pe mari campanii de revanșă contra Venețienilor și a Austriecilor. moștenitoarea unor averi depuse sau ascunse și în străinătate, prin Ardeal și la Zecca din Veneția⁶. De aici cumplita hotărâre a asasinării în piața publică, supț ochii unui Sultan degenerat, a unei întregi dinastii domnești, cruțându-se numai femeile, care putură vedea această grozăvie.

Omorul fu săvârșit, în prezența și a represintanților creștinătății apusene, cari nu refuzară invitația, în chiar ziua de

¹ Ștefan-Vodă arată ca el l-a scos pe Patriarh din afacerea averilor Brâncoveanului; *ibid.*, pp. 616-8, no. DXXVIII.

² *Ibid.*, p. 614, no. DXXV.

³ *Ibid.*, pp. 614-5, no. DXXVI.

⁵ V. mai ales raportul din 9 Iulie, în Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 71-2. Se atribuie un rol în pârî și unui „treiloser Fontana“; *ibid.*, p. 71, no. xv. Cf. și *ibid.*, pp. 74-5 raport din 14 Iulie).

⁶ Neculeț, p. 348.

⁷ Happelius vorbește și de marile sume pe care și Duca le avuse depuse la Veneția.

Sântă-Măria Mică 15 August st. v.) a acestui fatal an 1714. Sângerană înaintea căruntului părinte, cu trupul frânt de chinuri, toți iiii: Constantin, Ștefan, Radu până la copilandrul Matei, care singur se culțemurî înaintea toporului și trebui sprijinit de tatăl însuși, pentru ea, împărat în gândul jertfei sale de creștin, acesta să-și puie și el capul bătrân pe trunchiul stropit cu atâta sânge al odraslelor sale iubite¹. Lumea nu mai văzuse o asemenea neomenie.

„Pe cei uciși Sfântul Dumnezeu să-i ierte, iar pe săraca și tulburata Hecubă s'o mângâie cum știe“: în aceste cuvinte, apelând și la amintiri clasice, pomenia învingătorul, de ocum asigurat, peste toate aceste trupuri sângerate și aruncate undelor mării, tânărul Domn muntean². Cu vecinul moldovean, pe care-l înfățișă: „prea-luminatul și de Hristo. iubitorul Domn, iubitul nostru frate“, trăia în cei mai buni termini³.

Domnia aceasta, fără povestitor și care va fi scurtă, e lipsită de orice valoare politică, de și în acest timp Carol al XII-lea, hotărât în sfârșit să plece acasă, de la Demotica, unde fusese dus cu sila, „în borfe“, fără a voi să cunoască pe Sultanul, trecu pe la Pitești, unde statu îngrijorător de mult, — dar nu prin București, — în Ardeal⁴. Corespondența cu Moscova încetează; cea cu Imperialii nu oferă nicio însemnătate. Stolnicul știa totuși, încă de la sfârșitul primului an de Domnie, ce primejdii amenința acest tron împlântat în sânge, și el vorbea de „cei răi și tirani cari, nu numai pe străini,

¹ Descriere în cronicile moldovenești și, cu amănunte, în Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. 66 și urm., 128 și urm. D. Cantemir (*Opere*, V, p. 28) dă în altă ordine victimele. Cf. și descrierea ambasadorului polon; P. P. Panaitescu, *Călătorii*, pp. 144-5. Pentru vânzarea sabiilor lui, C. Marinescu, R. Roselli, și D. Vărtosu, în *Mem. Ac. Rom. și în Bul. Com. Mon. Ist.*, 1926, pp. 33-9. Cf. *Byz. Zeitschr.*, XXVII, pp. 472-3.

² Iorga, *Doc. grec.*, I, p. 625

³ *Ibid.*, p. 627; p. 651, no. DCXXVIII. Nicolae-Vodă vorbea de falsele scrisori ale Brâncoveanului; *ibid.*, p. 706. Cf. n-l următor și *ibid.*, pp. 708-10, no. DCLXXIV.

⁴ V. *ibid.*, p. 626 și urm., 636 și urm. și Cronicile săsești, în *Quellen*, V. Carol fu condus de acel Aga Mustafă care adusese maziilia lui Brâncoveanu.

ci și pe ai lor îi vatămă, din lăcomie și nedreptate“¹. Din parte-i, în primăvara anului următor, Domnul însuși, gră-mădit de cereri turcești insuportabile, ajungea să scrie: „numai mila fără de margini a marelui Dumnezeu să se milostivească de acest loc mult încercat, căci nădejtile noastre le-am scos de la oameni“². Noile capuchehaiele, Grigore Bălcanu și Barbu Greceanu, nu-i putură folosi prea mult³. Încă din Decembre Ioan Mavrocordat putea să anunțe pe Hrisant că Țara-Românească a fost dată lui Nicolae Mavrocordat, Mihai Racoviță recăpătându-și în sfârșit Moldova⁴.

De și Ștefan-Vodă și tatăl său vorbesc neconținut de Mihai Spătarul, acesta nu uitase înfrângerea candidaturii din 1714 a lui Racoviță. Un raport din Viena spune încă din 14 Iulie a aceluși an că dihonnia iscată între Domn și Spătarul Mihai tot crește, și în așa chip, încât e de temut ca pările ce-și fac amândoi la Poartă să nu li aducă un sfârșit nenorocit. Cu atât mai mult, cu cât împotriva noului Voevod se deșteaptă patimi secrete din partea boierilor țării.

Prin Dimitrie Cantemir cunoaștem condițiile cu totul particulare ale acestei mazilii⁵, uneltite la Constantinopol, pe vremea când grozavul Mare-Vizir însângera Moreia reluata de la Venețieni, expediție pe care o descrie unul din dregatorii munteni de la oaste, Constantin Diichiti⁶. Ștefan-Vodă fu chemat la Constantinopol, ca odinioară alți Domni, fără nicio dovadă de mai grea disgrăție. Bătrânul Stolnic îl întovărășia. La 25 Ianuar st. v. 1716 se făcu plecarea lor, luându-se, ca și în cazul, care menia a rău, al Brâncoveanului, și bolnava

¹ Iorga, *Doc. grec.*, I, pp. 638-9, no. DCXIII. O boală grea a lui Ștefan; *ibid.*, pp. 650-1, no. DCXXIV.

² *Ibid.*, p. 678, no. DCXLVII.

³ *Ibid.*, pp. 693-5, no. DCLXI.

⁴ *Ibid.*, pp. 702-3, no. DCLXVIII.

⁵ Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, p. 74. Actul de mazilie, în Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 316. La început în adevăr Domnul și tatăl său erau liberi și primiau visite. Nicolae Mavrocordat ar fi trimis scrisoarea generalilor din Ardeal, răspuns la cererea Domnului „ca să trimită oaste să-l ieșă din mâna Capigibașii“; Vizirul o transmisese Sultanului, care ordonă arestarea. Scrisoarea lui Petru-cel-Mare către Spătarul Mihai; *ibid.*, pp. 344-5.

⁶ Ediția a doua am dat-o pentru Comisia Monumentelor Istorice.

Fig. 49. — Alt document al lui Ștefan Cantacuzino.

Doamnă Păuna, pe care o cronică dușmană o va arăta ca torturată de aceea de nebuție, și cei doi copii, Radu și Constantin. Ei merseră cu toții la Casa românească din Constantinopol¹.

Dar Vizirul, ocupat cu cucerirea Moreii², nu înțelegea să fie așa. Asupra lui lucrașeră de sigur credincioșii memoriei jertliților Brâncoveni. Din țară se trimiseseră la oaste scrisori, de sigur cu totul inofensive³, adresate mazilului de Imperiali, împotriva cărora Gin-Ali stătea să deschidă un războiu de revanșă și recuperare. Deci fiul și tatăl fură închiși la Baș-bași-culê, apoi la Bostanğı-bașa. Dar numai în seara de 6 Iulie fu zugrumat fostul Domn, apoi și acel bătrân care fusese o podoabă a învățaturii românești din epoca sa⁴. Pe când capetele erau trimise Vizirului nesăgios de sânge, trupurile se aruncau în aceleași valuri pe care plutiseră ale Brâncovenilor, Nemesis neîndurată fiind satisfăcută. Indată și Mihai Cantacuzino și Radu Dudescu, fost capuchehaie, apoi ocupat cu îngrijirea clădirilor sfinte⁵, aduși în pripă, avură aceeași soartă, fiind decapitați.

¹ V. și D. Cantemir, *Opere*, V, pp. 29-30. Cf. Iorga, *Operele lui C. Cantacuz'no*, pp. xxviii-xxx.

² V. Diichiti, *l. c.* și W. Müller, *The turkish restauration in Greece, 1718-1797*, Londra 1921.

³ Dar Ștefan le ținea ascunse; Hurmuzaki, p. 148, no. LXXV.

⁴ Capuchehaiaua lui Nicolae Mavrocordat despre soarta lor; Iorga, *Doc. grec.*, II, p. 783.

⁵ *Ibid.*, pp. 648-50, no. DCXXIII; pp. 631-2, no. DCII; III, pp. 75-8, no. XLVII, cu traducere franceză.

CAPITOLUL IV.

Sufletul românesc la sfârșitul epocii monarhilor.

Domnia cea mai strălucită de monarhi români căzuse. Speranțele cele mai îndrăznețe ale unei noi generații se împrăstiaseră, de și, cum vom vedea, nu definitiv, dar *crezul fundamental, așa cum îl manifestaseră Costineștii și Constantin Stolnicul Cantacuzino, rămăsese*. El va duce cu dânsul, în pribegia lui de un deceniu, lăiată prin moarte, Dimitrie Cantemir.

Cercetarea lui va isprăvi această perioadă de mari drame în istoria poporului românesc.

Poate cunoscând științele Stolnicului, chiar lără a-i fi văzul opera¹, Nicolae Costin² se apucă să refaca opera părintelui său, ducând-o până în vremea lui Nicolae Mavrocordat, care a prețuit foarte mult pe acest învățat și cuminte boier. Se poate pune chiar întrebarea dacă o scriere așa de întinsă a plecat de la dorința fiului de a adăugi, împodobi și ținea în curent lucrarea tatălui, sau dacă va fi fost un poruncitor îndemn de la Nicolae-Vodă, care, ctitor asiduu al vechilor cronici, a căror limbă a ajuns s'o înțeleagă, a cerut, cum se va vedea, să se facă o compilație, un „corp“ ca acel pentru Mun-

¹ *Totuși e o desăvârșită potrivire în felul cum și el răspinge ideia compiloratorilor lui Ureche că Românii vin întâiu de la tâlharii Romei, apoi de la păstori*; ed. Kogălniceanu, în *Letopisiți*, I, p. 66. Dar așa e și la Miron Costin însuși. Și el vorbește de vechea patrie a Ungurilor; p. 45.

² Cf. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-1, XXX lăgăduirea dreptului de autor al lui Nicolae Costin).

teni, „corp“ pe care, după moartea lui Nicolae Costin, l-a continuat Axintie Uricariu¹, și pentru trecutul cesteilalte țări domnite de dânsul. Unele atacuri contra Grecilor¹ slăbesc însă ipotesa.

Fiul cel mai mare al lui Miron Costin și al nepoatei de fiu al lui Simion-Vodă, Ileana, fiica pretendentului Ioan², învățase sârguitor, ca și frații săi toți, la școala de latinește a Iesuiților din Iași. Dar învățătura nu și-a întregit-o peste graniță. De aici inferioritatea, ca informație, orizont, puțință de critică, față de Stolnicul Constantin Cantacuzino.

Totuși, citind pe Cicerone, „domnul voroavei râmleștești“, și chiar pe Tucidide, el începe cu o largă laudă a istoriei ca învățătoare, ca „ispită“, însemnând că și în școală și în politică, — „norocit se socotește acela pre carele-l fac primejdiile streine treaz“ —, „ispita istoriei poate mai mult decât o mie de întrebări soțicești“³. E una din cele mai frumoase lecții retorice care s'au scris până atunci.

Se întâlnește și la dânsul o nesățioasă dorință de a ști, o eclicre, mai puțin întinsă, dar care întrece pe a părintelui său, o înțelegere pentru informația monumentală, în care merge până la desemnarea figurilor pe piatră⁴, și chiar pentru cântecul popular: „care obicei și în Italia și la Turci și în Țara Sârbească și în alte țări și aice la noi în țară vedem și până astăzi, la mesele Domnilor cântând lăutarii cântecele Domnilor trecuți, cu nume bun și cu laudă celor buni, iara cu ocară celor rai și cumpliți“⁵.

Asupra ostenelilor lui Miron Costin fiul trece ușor, luând de la dânsul, fără a-l înțelege, povestea „basmelor unui Misail Călugărul și a unui Simiou, Lupri cari s'au fost alunecat și răposatu: Grigorie Ureche Vornicul“⁶, adăugindu-se apoi și Eustratie⁷. Pe Ureche-l va urma, înlocuindu-l însă total în partea despre origini, în care se socoate mai tare. Va scrie până unde ni va lungi Dumnezcu vremea și viața“, primzându-și

¹ V. volumul următor.

² V. Ghibănescu, *o. c.*, III, pp. 205, 212.

³ P. 33.

⁴ V. pp. 56, 69 lectura unei inscripții. Și el amintrește discuții cu Nikusios; p. 69.

⁵ P. 36.

⁶ P. 37.

⁷ P. 66.

materialul din notele rămase de la Miron și din alte însemnări contemporane, ca ale lui Tudose Dubău, boier mare, și ale boierinașului Vasile Damian¹. La aceștia, din cari lotuși a luat unele părți, face el aluzie când, mândru de știința sa, vorbește cu desprind de „niște lelopisăe pe urma scrise de o samă de boieri de țară“, pe cari a-i pomeni „ocară li se face la vecii viitori de i-aș pomeni“, adăugind, cu încredere în sine, că „și la istorii a le scrie deplin și pre larg trebuie și învățătura și știința altor țări, care acela nu o au avut“.

Caci și el, ca și Stolnicul, se așează pe un plan de istorie universală. Va vorbi deci neconținut și de „a' megiașilor lucruri“.

Pentru a le cunoaște, el va recurge, pe lângă ce a întrebuințat Miron Costin, la Berosiu, la Marcu-Aureliu, la Capitolinus, iar, dintre cei noi, la Dlugosz, la Michovius, la Piasinski, la Istvánffy, la Stryikowski, la Guagnino, la Ioan Magnus din Upsala, la „Volfgang“, adecă Bethlen, la Baronius, la Carion, citat și de Cantacuzino, al'ară și de geografi sau „scriitori de pământ“².

Dar, neputându-și mărgeni câmpul de cercetare, va începe de la „zidirea sau făptura lumii“, pentru care citează și pe „poeticul Ovidie“, care urmează pe „Omer cel vechiu, aflătorul a toatei filosofiei“ și pe Platon, care, „cum socotescu unii că au cetit Sfânta Biblie“. De aici pleacă pentru el „stăpânirea Monarhilor, a Crailor, a Domnilor și altor dregători duhovnicești și lumești“, și însăși Biserica. El va crede, cu aceeași naivitate, atât de deosebită de îndoielile înțelepte ale contemporanului său că Potopul s'a început „la anii de la Zidirea Lumii 1656, în luna lui Prier în 7 zile“ și că Noe a murit la vrâsta de 950 de ani, exact 350 după marea vărsare a apelor. Nu e cu neputință ca acela care

¹ V. pentru această alcătuire notele amănunțite din Iorga, *Ist. lit. rom.*, II. C. Giurescu a tipărit deosebit, pentru Comisia Istorică, într'o ediție critică, partea de la Miron până la întâia Domnie a lui Nicolae-Vodă, văzând în ea o singură lucrare a unui anonim.

² El citează și cuvinte italiene, scoțând Tyras de la *tirare*; p. 52. V. și „golfo de Veneția“; p. 60. Dar pentru Italia copiază, ca și pentru alte părți (v. și versurile despre Flaccus) pe Miron; *ibid.*

Fig. 50. — Dimitrie Cantemir.

de fapt n'a prelucrat, ci a tradus pe Guevara în *Ceasornicul Domnilor*, interesant ca formă¹, să îi reproducă dreptul o parte din aceste zădarnice genealogii biblice și povești de pretutindeni, care firește n'au nimic a face cu începuturile românești.

Abia ici și colo, ca pentru felul de luptă apusean în vremea sa, câte un element personal

De la „a doua descălecare“ înainte, adausurile sânt culese din izvoare polone, citate anume, iar adăugitorul nu încearcă decât doar discuții de cronologie sau identificări, ca la povestea întemeierii Moldovei². E de mirare că sfetnicul lui Nicolae Mavrocordat, sau un prelucrător, denunță, la luarea Caffei, pe „pezevenghii greci“³, și scrie, la Despot-Vodă: „Să privești aicea răul neam al Grecilor și giudecă toți așa. Pedepsit pamântul pre care pun piciorul Grecii!“⁴.

Tot așa de stângaciu se va lega, la Domnia întâiu a lui Nicolae Mavrocordat, partea de istorie univesrală, copiata din izvoare străine, și amintirile proprii. Și aici nota personală e rară și slabă.

În toată această compilație, pe cât e de greu să se aflu o părere proprie, pe atât de rar se întâlnește acel sentiment care însufleștește pe predecesorii moldoveni și pe cel de o vreme cu dânsul, Cantacuzinul. Vorbind de Turci, contra cărora se plânge atât de adesea acesta, Nicolae Costin spune simplu și scurt: „supt mâna lor și supt jugul lor sântem robi“⁵. Amintirea personală îi dă doar zugrăvirea luptei de la Verbia în „ulița ce se chema Ulița Tătareasca“ de la Succava și pomenirea bisericii de la „Hârlău“, adică, de fapt, de la Cotnari⁶. Epopeia lui Mihai Viteazul e prezentată pe larg, după Istvánffy și Bethlen, dar fără căldură.

¹ Acum în urmă Cartoian, în *Duletinul* Institutului de istorie literară, I.

² Pp. 83-4. Cf. și *ibid.*, p. 132. Se atribuie lui Dragoș bisorica de la Volovăț; *ibid.*

³ P. 164, nota. Ștefan-cel-Mare e lăudat că prin orice mijloc ar fi căutat să se răscumpere de spre Turci; p. 165, nota 1.

⁴ P. 408.

⁵ P. 408.

⁶ P. 436. Dar vorbește și de cele două biserici cotnărene; p. 440.

Alături de acela care reprezintă spiritul european, de boierul moldovean care n'a trecut niciodată hotarul și nu și-a căpătat cunoștințele despre altă lume decât aceia de acasă, avem în Dimitrie Cantemir pe Românul înstrăinat, care, după o inițiere în lucrurile apusene prin Cretanul Ieremia Cacavela, ajunge, pentru lungi ani de zile, în mediul constantinopolitan¹, cu amintiri italiene vechi și noi pătrunderi, dar păstrând caracterul grecesc, în tradiționalul înțeles al cuvântului, și orientat. Între Turcii cu cari avea legături strânse nu erau numai înalți demnitari, folositori pentru cariera lui, dar și acei „intelectuali“, nu fără atingere cu lumea din Occident, cari încep a se forma tocmai în această vreme, ca Hasnadar-Ibrahim, care a îndeplinit o misiune diplomatică la Viena, ca astrologul Nefi-Ogli și înșiși profesorii săi de turcește, de muncă răsăriteană: Saadi-Efendi, filosof, „sectator al lui Democrit“, renegeatul Chiemani-Ahmed, inovatorul notației musicale, Angeli pentru ca la rândul său să câștige ucenici în ce privește noile cântece, pentru care era și un prețuit executant, în același timp când redacta, până la 1695, un tratat de muzică închinat Sultanului Ahmed. Alături, în aceeași casă de la Ortachioiu pe care a desemnat-o însuși, ștăteau Grecii, ca dascălul său cel nou pentru filosofie, Iacomi, ca Meletie de Arta, alt „filosof“, Ralachi Eupragiotes², pe care-l duse în Moldova, unde prețui pe un Anastase Condoidi³.

Era firesc ca el să se ocupe, cercetând manuscriptele la care recursese pe vremuri un Leunclavius, de *Istoria Imperiului Otoman*⁴, adică „Istoria pentru creșterea și descreșterea Curții aliosmănești“, și de o lucrare, cerută, asupra Coranului și una asupra „Sistemului religiei mahomedane“⁵. Ex-

¹ Asupra condițiilor de viață onorabile ale Domnilor mazili, cu dreptul de a sta în primul loc în Biserica patriarhală, de a circula calare cu suită, purtând orice veșmânt, de a întreținea relații cu ambasadorii străini, *Descriptio*, pp. 75-6.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 373-5.

³ V., pentru Dimitrie Cantemir și fiul său Antioh. Iorga, în *Conv. Lit.*, XXXVIII (1900), p. 866 și urm.

⁴ Data scrierii (1716-7); cf. I. Minca, *D. Cantemir*, p. 235, nota 4.

⁵ Șt. Ciobanu, *l. c.*, p. 33 și urm. Apare, în rusește, la 1722. V. Banu și Hodoș, *o. c.*, p. 4 și urm. Al. De statu politico Aulæ Orthodoxianicæ. O. Densușianu, în *Rev. crit. co-lit.*, II, pp. 66-7.

punerea e în forma mai mult orientală, ca în mijloacele de informație și modelele sale, dar ceea ce e nou în această îngrămădire de incidente războinice și intrigi de palat, de anecdote mai mult sau mai puțin caracteristice și interesante, e concepția aceluia curs al evenimentelor, ducând la ridicarea, menținerea și căderea *Impărațiilor*, pe care-l întâlnim de câteva ori și în filosofia istorică a Stolnicului Constantin¹ și care, din această scriere, redactată latinește, dar răspândită de Antioh, fiul, devenit diplomat rus, al lui Dimitrie, în formele franceză, engleză și germană, și bucurându-se de o foarte mare răspândire, a trecut, prin comunicația manuscriptului la Monlesquieu, cunoscut al ambadorului Rusiei, pentru celebrele lui „Considerații” asupra Statului roman.

Dar înainte de 1717, când începe traducerea românească², și apoi, continuat, la 1718-9, el, îndemnat de Academia din Berlin, care-i ceruse Geografia, din 1716, voi, în retragerea sa silnică într-o Rusie, al cărui neajuns de cultură și defect de viață socială îl simțea și un Neculce, să reieș, mai pe larg decât Costineștii, din cari a cunoscut nu numai pe Miron, ci și pe Nicolae, de care vorbește cu mult respect, și, în unele privinți, decât chiar Constantin Cantacuzino, și în forma, de generală înțelegere, a limbii latine, *istoria întregă a neamului*, pe care o închină, îndrăznel, lui Dumnezeu însuși.

Pentru aceasta el întrebuițează izvoarele cunoscute de contemporanii săi, dar și altele, ca „letopisițele” rusești, „bulgărești” (al unui Sava), „slovenești”. Regretă că nu s’au putut afla acele vechi anale slave ale Moldovei, pe care în forma lui Azarie, din vremea lui Petru Șchiopul, le pomeneste compilatorul lui Ureche³. Față de acesta și de cei pe cari mai

¹ Ar fi unele semne că Dimitrie Cantemir a cunoscut această operă. Așa când scrie că „Brâncovenii se trag din Bulgari”; p. 26.

² O spune titlul; cf. și raportul lui Tocilescu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria 1-a, XI, pp. 45-72. — Într’un manuscript din Blaj copiat de un dascăl românățean la 1756, se află forme ca „surnumit”, aceasta ne-ar face să credem într’o revisie de Antioh Cantemir, *poziția* pentru *pusătura*; Tocilescu, Prefața, p. LXII. Și schimbarea sintactică pare a întrece mijloacele simplului dascăl

³ II, din ed. 1-a, p. 181. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 319,

pomeneste Miron Costin¹, el moștenește atitudinea bătaioasă a acestuia și a fiului, cum a făcut-o și Stolnicul². Se îndreaptă și spre balada populară ca atunci când citează „cântecele prostești pe la Domnia lui Petru-Vodă“ despre vadul Obluciței³.

Pentru istoria munteană, mărturisește ca material de informație cronică de la Radu Negru la Brâncoveanu, care nu e decât compilația lui Liudescu, și un „hronic“ în grecească vulgară, scris cu mâna lui „Șerban Logofătul“⁴, care nu e decât Șerban Greceanu, căruia trebuie să i se atribuie deci traducerea în această limbă a cronicii fratelui său.

Firește nu vor lipsi nici inscripțiile, ca una de la Țiglina, pe care i-a adus-o pârălabul grec de la Galați⁵, și cântecele populare, de la vechiul „Aler Domnul“ sau „Ler Impărat“ la povestea versificată a unui luptător de la 1711, Preda Sтамбол Munteanul.

Și aici izvoarele sânt considerate ca material de critică⁷.

Ceva cu desăvârșire nou nu este în fondul unei opere care ca formă n'are pe departe fluența tradițională a Costineștilor și nici largă perioadă a Renașterii italiene întrală în obiceiurile de spirit ale Stolnicului. Și el e credinciosul religiei istorice romane și mai mult decât înaintașul muntean răspinge menținerea ca element deosebit a Dacilor învinși. Sântem Romani și numai Romani, Romani ai lui Traian și nu ai imaginarii Flaccus. Ca și fostul student de la Padova, el nu admite vre-o întrerupere a romanității și nici cel mai mic amestec cu barbarii ce s'au strecurat pe aici. El continuă Roma prin Bizanțul imperial, ca și prin adversarii „vlahi“ ai grecismului dominant la Impărații Răsăritului. Ca și vechea istorie romană, și cea nouă bizantină ni aparține.

¹ El crede că a descoperit rostul lui Eustratie logofătul, „carele au fost și logofăt al triele la răpăosatul părintele nostru“; p. 136.

² *Ibid.*, pp. 320-1.

³ p. 241.

⁴ *Ibid.*, II, pp. 187-8, 192, 194-5, 346-7.
p. 13.

⁵ *Ibid.*, pp. 360-1, 374-5. O inscripție și în *Descriere*, p. 13.

⁶ *Ibid.*, I, p. 288 și urm.

⁷ *Ibid.*, p. 237 și urm.

Și aici nobilimea din Ardeal e un punct de siguranță cu vremile semi-obscură. Și aici Dragoș și Radu Negru merg împreună, fiind chiar rude, veri sau chiar frați. Ei revin în veacul al XIII-lea din Ardealul unde căutaseră, ca șefi de Stat, un trecător adăpost.

Cum avem povestirea lui, care se continua oarecum prin pioasa biografie a domnescului părinte și prin polemica împotriva Cantacuzinilor și a lui Brâncoveanu, putem vedea și la dânsul mândria pentru trecutul de luptă al Domnilor români, represintănd ceea ce el numește „neînvinsul neam romano moldo-vlah“. Asăneștii procedează această manifestare de energie nu odată biruitoare. Supunerea către Turci e pe basa unui act care, „descoperit“ de dânsul, Cantemir e numai un fel de confederație politică. „Accaste a' noastre doaă țări, cu ajutoriul lui Dumnezeu, macar că supuse și așcultătoare sânt tirăniilor turcești, însă nici stapânirea, nici slobozenia gios și-au lăsat, ce, după multe sângeroase și românești războaie cu Tatarii, cu Cazacii, cu Ungurii, cu Leșii și mai apoi și cu vrăjmașii lupi Turcii și cu cei de o fire cu dânsii Tătarii, niciodată piciorul din hotarele sale afară nu și-au scos, ce înfipti și nezmulși au rămas. De și groazei lumii, Impărației Turcului, bani a da obligate sânt, însă besearicile, leage, giudeațile, obiceiace nesementite și nebetjite și le-au păzit“¹. Ei, Românii, stau cu oștile lor, proptindu-se de pază civilizației apusene.

Ca orientare politică a țării, firște că se vorbește cu ură de „zmeul cu șapte capete Turcul“², care caută a „înghiți“ totul³: Sultanul e un „tiran“, regimul lui o „tirănie“⁴, Imperiul, „groaza lumii“⁵, poporul otoman niste „păgani“⁶, Turcii niste „vrăjmași lupi“⁷. Toate epitetele de injurie se

¹ Pp. 106-7. Cf. și p. 107. In „poindea“ se vede influența rusească. El critică obiceiul Muntenilor cari în diplome, nesocotind „ce cinste cuprinde numele român“. ieau de la Greci „Unghrovlahia“; p. 307,

² P. 19.

³ *Ibid.*

⁴ I p. 23, 92

⁵ I 92.

⁶ *Ibid.*

⁷ P. 92

adună pentru a saluta apariția profetului Mohammed¹. Și el strigă: „O, caci n’au dat Dumnezeu, nici noi, nici altă limbă creștinească vecini ca aceștia să nu fie avut²!”.

Forma, decalchială după latinește, e de sigur greu de înțeles și alătea frumuseți poetice, ca la începutul capitolelor, se pierd aproape cu totul din acest neajuns³. Dar la ce graiu liber, mlădios, piloresc se putea ridica încă deșărutul în mediul său străin o arată versurile închinat de Claudian biruinților lui Marc-Aureliu:

Acolo vre-o laudă, a hatmanilor n’au fost,
Căci puhoiu de pară în neprieteni
A căzut. Pre unul arzătoriu fulger îl pūrta fuspăimântat,
Spatele fumegându-i, pre altul îl slăbănogia și-l cobora,
Coiful topindu-i-se, și, de fulger înfocate, sulilele curau
Și, de năprasnă, săbiile ca aburii picau.
Atuncea au fost bătaie aceloră ce supt paloș se cupriud,
Carea de lauda sau săgeata oamenilor în samă nu băgau,
Vrajiloarea haldeiană sau stilrurile tocmite au întrarmat
pe Dumnezeu,
Sau, care mi se pare, bune obiceiile lui Marcu au fost
[vrednice de toată slujba aceluia ce tună⁴.

Comparația cu textul arată că această bucată poetică e de fapt o prelungire, cu caracter personal.

În această expunere, sprijinită pe cercetarea, directă, a izvoarelor, până la Iustin, la Pliniu și Tacit, la Procopiu, examinându-se lista cetăților, și la alți Bizantini, la Teofilact, Cedren, Choniates, în față cu Capitolinus, Eutropiu și Aurelius Victor, Dionisiu din Halicarnus, de la Herodot la Gregoras și până la Chalkokondylas, citat și în text⁵, — așa că *avem*

¹ P. 326.

² P. 306.

³ Rari încercări de a încetașeni cuvinte latine, ca „informui“, „sens“ în parantesă „înțeleagere“), „fasticul“, „argumenturi“, sau de a crea altele: „presorovire“, „crăvășeni“, adecă septentrionali.

⁴ Pp. 202-3.

⁵ Ca metoda, e de observat că, la orice legendă. Dimitrie Cantemir *verfică asupra realităților din acea vreme*. Așa, cînd e vorba de Flaccus, de Aeneas, de „craiuul Laslău“, cu privire la care el gasește o contaminare între două personalități istorice deosebite, servindu-se, de sigur, de Bonfini.

Fig. 51. — Dimitrie Cantemir în Rusia.

de fapt toată istoria bizantină din punctul de vedere românesc, pentru apărarea permanenței, — recurgându-se și la Persanul Mirhond, la care Cantemir află și pe „Cuțovlahi¹ — și care trebuia să fie continuată (tomul I oprindu-se la data noii descălecări, care ar fi 1274) — pentru a se lega de amintirea vremurilor sale, presintate și într'o formă „romantată“ în „Istoria ieroglifică“, lipsește, afară de războiul cu adăugitorii „săracului“ Ureche, desprețuit el însuși, acea notă de polemică împotriva străinilor, — din potrivă pe Grecii îi apără, în tradiția lor culturală² —, acea tragere de învățăminte pentru epoca sa, acea notă politică prin care e înviorată expunerea Cantacuzinului. O șagă moldovenească înlocuiește, până la „custura băbască, și numai de covăți răzătoare³“, — ceia ce la acesta e aprinsa retorică de luptă și înțeleapta îndrumare a vremurilor.

La 1721, exilatul mai lucra la această carte, pe care o tot revedea și o *voia tipărită*; o redă și românește⁴, adunând informația. Dar redactarea i-o opriră sarcinile oficiale care se dădură fostului Domn, ajuns acum senator al Împărăției rusești și sfetnic al lui Petru-cel-Mare, pe care-l urmă și în expediția făcută de acesta în Caucaș, cu care prilej adună știri de geografie și științi naturale⁵. Cunoaștem viața lui strămtorată în această vreme.

Nu se poate spune nici azi cu mai mult temei și cu mai multă hotărâre că lipsa mențiunilor despre Români, cari n'aveau un Stat și nu purtau războaie, nu constituie un argument pentru neexistența lor, decât în aceste rânduri scrise acum două secole: „De au tăcut istoricii Romanilor, pentru pricinile carele de multe ori le-am pomenit, și, în scrisorile lor, chiar

¹ V. și pp. 398, 414: „din Cuțovlahi“.

² În *Descriptio*, pp. 115-7, el înseamnă familiile boierești de origine grecească, pomenind la Cantacuzini originea împărătească, acea „regala“ la familia Hrisoverghi și numărând între Grecii pe Rusețești. Neculceștii greșit: „Neculeștii, Pălădești“ și pe altfel necunoscuții Petrelifi, pe Todoriești, dintre cari părcălabul lui de Galați.

³ V. locurile adunate în Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 323-4.

⁴ *Ibid.*, I, pl. 227; II, pp. 378-9.

⁵ Notele, latine, la sfârșitul ediției „Operele“ de Academia Română.

și ai avea, pentru părțile noastre n'au pomenit, însă tăcearea și treacerea cu condeiu n'au curs din lipsa lăcuiitorilor romani din Valahia, ce, precum de multe ori am zis, din impleticirile și incurcările a' atâtea năbîșiri și năpăzi de fealiu de fealiu de varvari, carii, ca niște nouri de vînt yiforit purtați, în toate vremile și în toate părțile cădea' asupra Împărăției Romanilor și, ca o ceață înlunecoasă, unde se punea', nu se mai rădica"¹. Energia convingerii înlătură și artificialitatea obișnuită a unei sintaxe, de regulă așa de personale². Și urmînd cu dovedirea, o comparație în adevăr virgiliană i se ivește: „Cum calatorul, pre iarnă grea și geroasă călătorind și din toate părțile de vivore și de spulberări cuprins și răzbătul fiind, părțile trupului ceale mai aproape de inimă și de capul vieții mai tare a le acoperi și a le păzi sileaste, iar cele mai depărtate nu atîta, de care lucru de multe ori se întîmplă de pierde călătorii picioarele, mînile, nasul, fața obrazului, părțile, adică, carele de mijlocul căldurii țrești mai de departe stau, pentru nevoia cea mai mare oarecum nesimțind cea mai mică și în samă nebăgînd, acci locma după ce la doritul popas agiunge și cu căldura mîdulărilor ceale de frig și de ger înghețate și înlemnite la simțire și la elatire își a lăce, atunceea începe cu mari dureri și chinuri a simți și a cunoaște ce prin receală păția și nu simția, și ce pierdea nu știa, într'acesta chip dară să se fie înlîmplat istoricilor romanești, mai pre urmă, dovedesc a' strășinilor scriitori, carii, pente ale sale, câte oarece și pentru a' altora au ameliat, și cu pușină pomenire, tare dovedesc precum tăcearea istoricilor vremilor acelora n'au avut altă pricină fără numai carea de la noi s'au arătat"³.

Ajungînd cu povestirea la întemcierea Domniilor, — dar ce haos e pentru el Ardealul⁴, — scriitorul arată că are de gînd, „de va plăcea lui Dumnezeu să mai fiu între vii“, să dea în românește și *Descriptio Moldaviae*, pe care el o numește pe această limba a sa: „Cartea hotărîrii țării Moldovei“⁵.

¹ P. 360.

² V. Dragoș Protopopescu, în *Muz. Ar. Rom.*, secția literară, seria a 3-a, xxxvii.

³ Pp. 360-1. Cf. *ibid.*, pp. 392-3.

⁴ P. 474 și urm.

⁵ P. 472.

Deci el făgăduiește „hronicul Moldovei, împreună și a' Țării Muntenești de la înturnarea Domnilor de la Ardeal până la vremile noastre, pre cât voia dumnezeiască între vii ne va rabda, să istorisim. Dar pre cititori poftim ca de această dată cu aceste de nemica ale noastre osteninji să se zăbrăvască“¹. E deci o *lucrare complectă* cum o arată și titlul, repetat la urmă: „Hronicul pentru vechimea (sau „a vechimii“) „Româno-Moldo-Vlahilor“².

Cum Doamna Casandra murise încă din 1713, o nouă căsătorie cu o Rusoaică din cele d'întăiu familii, Anastasia Trubetcoi, crescută în Suedia 1719, îi schimbă lui Cantemir tot felul de viață, mutând pe „prea luminatul cneaz“, care doria de Europa, măcar pentru fiii săi crescuți, așa încât Antioh putu învâta pe Boileau în limba rusească³, și care voise să întovărășească pe Țar în Olanda, într'un mediu, curat, și îngust, muscălesc. Abia dacă vechiul „prieten literar“ Anastase Condoidi, care-i creștea odraslele, sau medicul de casă grec, îi amintia, după plecarea încetul pe încetul a boierilor nemulțămiiți cu acest fel de traiu închis și supravegheat, viața de odinioară. El se preface într'un curtean ras, pudrat, cu peruca, după voința aceluia care era acuma pentru dânsul un stăpân și parasind gândul d'înaintea încheierii păcii dintr'Imperiali și Turci de a încerca o întoarcere domnească în Moldova, se apucă a învăța anatomia. Dar i se pare că nu se bucură de cinstea cuvenită calității și serviciilor sale și,

¹ P. 484.

² Dar latinește e *Historia moldo-vlachică*: v. Prefața, p. xlii. El adaugă și o tabla cronologică. V. la capătul ei: „Până aicea, cu agiutorul lui Dumnezeu, adusem hronologia a vechimii născutului românesc. Iara de la înturnarea Românilor de la Ardeal, de când adecă s'au desparțit aceste țări în două stăpâniri, până la vremile noastre, de ne va învoi Dumnezeu cu viața, tocmind și plinim l' tot hronicul acestor două Domnii, la sfârșitul lui vom arata și tabla hronologhiei anilor ce urmează. Iară, aicea sfârșitul lucrșorului acestuia puind“, mulțamește, „cu lătrie veacinică“, lui Dumnezeu; p. 499.

³ Era vorba la 1722 ca alt fiu, Constantin, să cîrpește o misiune la Curtea Franciei. V. Ciobanu, *l. c.*, no. 50.

⁴ Șt. Ciobanu, *l. c.*, resumat în *Rev. Ist.*, 1925, p. 139 și urm. Avea și corespondența cu vechiul tovarăș de politica ortodoxă, Toma Cantacuzino, și el așezat pentru viața în Rusia.

îmbolnăvindu-se în cursul campaniei asiatice din 1723, el își scrie un testament, în care face o alegere după merite între fiii pe cari-i dorește în cât mai strânsă legătură cu Apusul. El moare la Dimitrovca, în ziua de 21 August 1723: peste o sută de ani oasele lui vor odihni la mănăstirea grecească a Sfântului Dumitru din Moscova, până vor putea fi aduse în țară și depuse la Trei Ierarhii din Iași, unde condusesse ca tânăr pe Petru-cel-Mare¹.

¹ V. și P. P. Panaitescu, în *Daçoromania*, IV (1926).

CAPITOLUL V.

Organisarea vechii monarhii

Vechea monarhie românească, înlocuită în acest moment cu altă formă, occidentală, se sprijinia pe un fisc care întreținea deficitul financiar și lăcomia nesfârșită a stăpânilor constantinopolitani, ca și strălucirea unei Curți domnești ce imita Stambulul împărătesc și a unei boierimi care și-a părăsit așezările de la țară pentru a deveni, în Țara-Românească mai mult decât în Moldova, o podoabă a Curții.

Intreaga atenție e îndreptată asupra mijloacelor prin care se ține Statul resumat în monarh, cu grijile lui de spre Poartă și cu aplecarea sa spre „pompă și ostentație“.

Domnul însuși recunoaște că totul se resumă în sforțările desperate de a satisface cererile haraciurilor care se îngrămădesc unele peste altele și ale proviziilor, materialelor de lucru la cetăți, cerințelor militare ale unui mare Imperiu necontent în lupte: „S'au îndoit și s'au întreit dările de cum era' mai înainte și nu gândim să fie fost vre-odată greu pământului acestuia ca acum“, scrie, într'un moment de desperare, Brâncoveanu, redus să dea de la dânsul ori să ceară „împrumute“ de la patriotismul boierilor săi.

Haraciul¹ trecuse de două sute cinzeci de pungi, și la 1703 se adăugiseră acele două sute patruzeci de care toate silințele Domnului restabilit în Scaun nu putură să scape țara. O contabilitate fantastic de încurcată împiedeca și pe cărmuitorul cel mai îngrijit să fie o samă serioasă². În epoca unui Gin-

¹ Înșirarea câtorva din aceste „năpăști“ și „nevoi“ în Iorga, *Doc. Brâncoveanu*, pp. XIX-XX.

² Într'o socoteală din secolul al XVII-lea tributul Moldovei e trecut 160.000 de *zecchini*, al Țării-Românești 12.000; ms. 180.376 al Bibl. Naționale din Paris (începutul secolului), Transilvania dă 10.000.

Alți „Impărăția“ avea ca un cont curent de fapt incalculabil în țările noastre, unde oricând o mână brutală putea să se infunde ca să iea tot ce putea să prindă¹.

Pe lângă dări fixe, ca „banii steagului“, la numire, *muca-rerul*, la întărirea trienală, *bairamlâcul*, la serbatoarea de că-pelenie a Islamului, pocloanele se adăugiau. Un Domn nu putea să se menție decât printr'un număr de puternici de la Poartă, bărbați și femei, de cari atârna o favoare tot-deauna șubredă. Către aceștia se ducea o mare parte din ce se putea strânge de la o țară a cărei stoarcere era evi-dentă, dar a cărei cruțare nu era în posibilitățile și ale omului celui mai milos de patria și de neamul său. Și puteau să cadă în fiecare moment asupra acestui biet material uman, așa de apăsător, „descoperirile“ unor vechi datorii de la Domnii a căror mazilie nu putea fi urmărită pentru asemenea lipsuri.

În ce privește sarcinile muntene la 1688, Happelius, poate după știri mai vechi, dă această listă:

„Sultanului 260 de pungi sau 130.000 de coroane; 1.500.000 de ocă de miere; 9.000 de ocă de ceară; Marelui Vizir zece pungi de bani, de câte 5.000 de coroane, și un caftan de sobol; Tefterdarului o pungă și tot un caftan de sobol; lui Câzlar-Aga, 10.000 de aspri, Chchaiclei Vizirului 5.000 de taleri imperiali și soboli pentru o haină“. Pe lângă aceasta, danurile la trei ani².

Tot după acest informator german, sarcinile Moldovei erau atunci acestea:

„Sultanului 120 de pungi de argint în monedă, o mic (*Zehen-ten; sic*) de ocă de ceară; o mie (*Zehent-en*) de ocă de miere,

Pe când tributul muntean era pe la 1620 de 80.000 de livre, al Țării-Românești de 120.000, față de abia 40.000 pentru Ardeal; D. C., *Voilage du Levant* 1621), p. 106: „Celuy de Transilvanie quarante mille livres, celuy de Moldavie cent quatrevingts mille. Et celuy de Valaquie six vingts mille“. El spune că Moldovenii nu supără pe Poloni, dar provoacă războiu; p. 285. — El presintă la Dunăre „haiduci cari vin din Valahia și din Ardeal“; p. 68. Happelius, în *Thesaurus exoticorum* din 1688, dă tributul moldovean ca ridicat de la 2.000 de florini aur la 10 și apoi la 60.000 „ughi“ (*ungarische Ducaten*); pp. 4-5.

¹ Avintie Uricariul, p. 123.

² P. 62.

500 de piei de vită, cinci sute de bucăți de cânepă (*Kanifas oder ungebleichten Leinwands*) pentru sclavii sau robii de la galere și nevoile galerelor, 1.330 de ocă de ceară pentru arsenal, pentru Marele Vizir zece pungi de bani în arginți și un caftan de sobol; Chehaielei Vizirului o pungă cu 500 de taleri imperiali, pentru Tefterdar ca și pentru Chehaie¹.

În ce privește întărirea la trei ani, tot el arată că se plătește: Sultanului o sută cinzeci de pungi, Validelei cinzeci de pungi, favoritului zece pungi, lui Căzlar-Aga tot așa, pe lângă ce se dă Vizirului și altor demnitari².

Se pare că și Pașii vecini, „marchisii“ graniții orientale, își arogă dreptul de a face cereri de „zaherea“ și de materiale, și către ei, oameni influenți, merg darurile la Bender, la Vozia (Oceaov), la „Or“.

Principala dare era în Țara-Românească, — sistemul moldovenesc fiind până la Nicolae Mavrocordat cele patru șferturi ale lui, care nu înlăturau însă dijmele, de care erau scutiți boierii și de care Hrisant făcu să fie liberat și clerul, noi venituri putând fi luate la nevoie asupra averilor până atunci scutite, până și la Țigani de serviciu³, — Sama cea mare, „Vel Seama“, dar, când venia o nouă pretenție de la Poartă, se putea adăugi și a doua și a treia, în afară de unele biruri speciale, care se numiau după obiceiul lor, ca „birul Ali-Pașei“.

¹ *Ibid.*

² *Ibid.* Se împrumută cu 40-50%.

³ În Moldova bogăția în ceară și miere dădea la sfârșitul secolului al XVII-lea Domnului un venit de 200.000 de taleri; V. Happe-lius, *l. c.*, p. 5: „Das Land ist reich an Honig un Wachs und kann der Fürst davon jährlich auff 200 m. Rthl. an Zehenten erheben“. Dar știrile lui sânt de origine mai veche, cum se vede din semnele fiilor de Domni de care vorbește el: „Der Sohn folget dem Vater im Regiment, er sey gleich ehelich oder unehelich. und, sobald ein Printz geboren wird, brennt man ihm am Leib ein Zeichen, weil einer den andern um des Regierung willen leicht umbhringet oder vertreibet, sogar dass man unter zwanzig Fürsten kaum zwei zehlet die ihren Vatern im Regiment gefolget sind. Der Gross Türck siehet bey solcher Gelegenheit gerne durch die Finger und gibt dem das Land der ihm am Meisten darauf erlegt“; p. 5. Pentru vânzarea în Polonia a „potașului“ din cenușă de stejar, care se exploata de străini din Apus supt Duca-Vodă, v. Hurmuzaki. IX. p. 246; Babinger, în *Mem. Ac. Rom.*, 1936, pp. 172-3.

Cu durere de inima, Brâncoveanu trebui să introducă văcaritul, care apusa asupra țăturora, supt acest nume trecând și alte vite, ale sătenilor, ca și ale boierilor și clerului. Il vedem îndreptându-se față de Mocanii din Ardeal cari-și pășteau turmele în țara lui și, arătând că oieritul lor e numai o măsură trecătoare¹. Noul sistem trecu și în Moldova, în care nevoile erau așa de grele, încât orice descriere a unui Domn trebuia să arăte întâiu care erau dăjdiile ce se luau ori, pentru moment, și cu făgăduială și cu blăstămuri în adunări solemne, se icrlau, spre mai marea laudă a trecatorului stăpân.

Dar tot nu ajungea și cu atâta, așa încât, și la Munteni și la Moldoveni, Domnul trebuia să înainteze unele sume din veniturile Cărnării sau din averea sa personală și să supuie pe boieri, cari n'aveau ce face, la acele „împrumute“², pentru a căror restituire de la vre-un inazil întâlnim apoi plângeri direct la Poartă, în românește și în turcește, prin înțâia jumătate a secolului al XVIII-lea³.

Dar, oricâte încercări s'ar face de a stabili o ordine financiară, tot vechiul painjenis rămânea, în așteptarea reformelor care vor fi rezervate altei epoci. În el se cuprindeau și multiplele categorii ale aceloră cari aveau o „rupțoare“ cu Visteria, devenind „ruptele“ ei. Erau scutiții pentru anume servicii, la Curte, la drumuri, la oasle, ca Roșii munteni, curtenii, plăieșii din Moldova. Erau cei cari trebuiau să presinte numai de două ori pe an, la Sfântul Gheorghe și la Sfântul Dumitru, ofranda lor fiscală. Erau oamenii aduși de aiurea, în acele slobozii de a căror alcătuire era așa de mândru un Nicolae Mavrocordat. Erau străinii trăind la o parte în rosturile lor, cu agenți speciali dintre ei cari li adunau contribuția. Astfel, în Țara-Românească negustorii bulgari din Chiprovaț, „Chiproviceni“.

Se traia larg la Curtea Domnilor pe cari i-am văzut, până la isprăvirea Domniilor de țară, și se cheltuia din bielsug pentru comemorarea monumentala a lor, la Munteni lucrân-

¹ Iorga, *Doc. Ard.*, p. 1509, no. MMCCCXLIV.

² Axintie Uricariul, p. 122

³ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XVI: *Două arzuri către Sultan în sec. XVIII.*

du-se, între 1714 și 1716, la acoperirea mănăstirii Dealului¹, la Sfântul Sava, la Hurezi, mai pretutindeni, cu aceiași risipitoare evlavie, an de an. În lista părții ce se face de Brâncoveanu fiecărei dintre fiice, pe lângă averea teritorială, cuprinzând atâtea moșii, se însiră și o întreagă comoară de juvaieruri, care apoi, ajungând în mâna Turcilor, se vândură până și în Moldova, cum spune una din cronicile acesteilalte țări. Când Brâncoveanu e la București sau la Târgoviștea înviată printr'însul priveliștea vieții din jurul lui era în adevăr impunătoare, și pentru străini, ca Englesul Chishull, care ni-a lăsat o descriere a călătoriei sale, cu laude mari pentru strălucirea ospitalierului Domn, pentru învățătura și distincția lui Constantin Stolnicul.

Ospețele nu erau rare și petrecerile, modeste, după daltina răsăriteană care nu îngăduia participarea femeilor, naive foarte adese ori până 'la copilarie, — căci, în fond, toți acești oameni nu formează decât o singură marc familie —, ni sânt înfățișate de acel Evreu din Florența, creștinat, pe care Cantacuzinii îl culeseră la Veneția pentru a face din el secretarul pentru unele legături cu Apusul al Brâncoveanului. Se făcea haz la serbători de „jocuri de societate“ ca acela care punea pe un nenorocit Țigan să iea cu dinții un ban dintr'o grămadă de făină, să prindă cu dâșii un ou ori să apuce un taler în care se înfipsese o lumânare. Se râdea ieften în această lume fericită care nu-și dădea samă de ce grozăvie o amenința pentru ca apoi să se ajungă la grelele socotele mărunte, într'un mediu de îngustare și temere, ale Domniei prin străini.

La Curtea Domnilor Moldovei era aceiași „împărătească“ rânduială, cum se vede din jurnalele solilor poloni cari străbat țara și față de cari se îndeplinesc cu îngrijire prescripțiile unui străvechiu ceremonial². Vedem pe Antioh-Vodă ținând un discurs la masa oferită acelui ambasador solemn după pacea de la Carlovăț care e însuși tatăl viitorului rege Stanislav Leszczyński. El urează rarului oaspete „vitejia lui

¹ Greceanu.

² Traducerea francesă în *Revue hist. du S.-E. eur.*, I, pp. 401-17.

³ V. aceia a lui Rafael Leszczyński, 1700, cu menționarea lui Dimitrie Cantemir care discută ca după Ciccone despre „datoriile prieteniei“; P. P. Panaitescu, *Calători poloni*, p. 103; cf. și p. 105. E de față și Cacavela; *ibid.*, pp. 104, 115.

Alexandru-cel-Mare“ și aceea „soartă a lui Iuliu Cesar“, de care, în minimă măsură, se va învrednici fiul ambasadorului. Se bău de acesta și în sănătatea Domnului și pentru binele Moldovei supt oblăduirea lui, fără a se uita nici Dimitrie Cantemir, care era de față¹.

În București și Târgoviște moda Orientului în forma turcească a pătruns și domină. Boierii se pun la masă lăsând să li atârne mânecele hainei de ceremonie; ei au capetele rase afară de codița obișnuită în vârful capului la Musulmani. Iși lasă mustăți lungi și bărbi pline. Cuvintele luate de la stăpâni domină în vocabulariul podoabelor: se vorbește de „tabin“, de „hatai“, de „ghiordii“, de „paltale“, pe lângă vechile numiri slavone de „zăbun“, de „zăvas“, la care se adaugă, cu influența venețiană, adusa de Cantacuzini, „belacosa“ (*bella cosa*) și „terzanatul“ (*terzanallo*). Plapomele, — în Moldova: „oghiașe“, — se fac din „zardap“ și din aceea „hatai“ ca în Stambul, așternutul e de „săgdeale“.

Străinii din Apus nu sânt decât foarte rari: Del Chiaro, un Ferrati, cutare refugiat ungar.

Pentru această Muntenie n'avem o descriere care să meargă până la viața, curată și cu grijă de frumuseță, a satelor. Pentru Moldova, Dimitrie Cantemir a lăsat, în legătură cu alegerea sa la Academia din Berlin, o admirabilă carte în limba latină, care e cea d'întăiu lucrare de „antropogeografie“, dar prețios al aceluia care mai tarziu, în comodul exil din Rusia, va crește acea femeie de înaltă cultură, fiica lui Maria, pe care Petru-cel-Mare a supus-o mojiței lui iubiri². Sânt observații culese în prima tinereță și în acel scurt timp cât a stat lângă fratele Antioh ori, din fugă, pe vremea când însuși a fost Domn; dar acolo nu se află, pe lângă capitole care închid tot aspectul naturii și toate rosturile omenești, și lămuriri asupra unei vieți populare care, în afară de unele curiozități ce i se păreau interesante, nu-l alrăgea prea mult pe învățatul scriitor.

¹ El capătă și o „pușca de Paris“: *ibid.*, p. 116. — Stanislav Chomentowski va fi primit apoi de Nicolae Mavrocordat; *ibid.*, p. 128 și urm. Cu solul era și „fan Turcul“ (Turculeț).

² V. Ciobanu și comentariile în resumatul din Iorga. *Rev Ist.*, I. c. V. Iorga, *Ist lit. rom.*, II, capitolul D. Cantemir.

Dar iată un străin, un German în serviciul Suedesilor. E. H. Weismantel¹, care știe despre această Moldovă de pe la 1711-3 mult mai mult decât mărețul curcan evreo-italian del Chiaro din viața Țării-Românești.

Țara-i pare, cu toate grozavele ei încercări, foarte bogată în tot felul de produse, care se vând pe nimic. Oamenii sânt foarte primitivi față de aceia cari „au început să poruncească în țară ca oașpeți cu totul străini”. Dar vine o vreme când răbdarea lor se isprăvește și ei se răscoală. Doar sânt mii de sate pustii. Omul are însă plug cu cinci-șase boi și poate hrăni până la cincisprezece guri. Femei așa de frumoase: „fața ca laptele și floarea, iar ochii ca pietre scumpe”, nu se află aiurea. „La țară, și chiar la țărani, se află așa de perfect de frumoase tete și femei cum nu le vezi vre-odată la noi în Germania, chiar și dacă sate întregi ar fi locuite de familii nobile, și nu puține sânt fetele țărance care pot, ca înfățișare și frumuseță, din cap până în picioare, să facă de rușine pe cele mai ales din nobile”.²

Ofițerul suedes a fost în Iașul cu cele 6.000 de case la cinczeci de biserici și cu vecnea curte neîngrijită. Aici este o adevărată oaste: Domnul e păzit de o sută cinczeci de călăreți îmbrăcați în verde; el dispune de 6.000 de seimeni². Dacă ar avea alte căpetenii, ei ar fi vrednici de cei cari servesc la Carol al XII-lea³.

¹ *Dagbok 1709—1714*, ed. Samuel E. Brîng, Stockholm 1928. Reproducere în *Rev. Ist.*, XVI, p. 12 și urm.

² Aiurea e vorba de cifre fantastice cu privire la oaste; ppl. 221-2 din ediția suedesă.

³ Se spune despre limba ca e „eine compendieuse und nette“, „einem der lateinisch oder italienisch versteht artig anzuhören“. — Lucrarea e prețioasă prin înfățișarea unei largi părți din obiceiurile populare.

TABLA MATERIILOR

	Pagina
CARTEA I-a.	
Monarhia românească.	
CAPITOLUL I. — Monarhia în luptă cu patriarhalismul boieresc	5
CAPITOLUL II. — Spre Monarhia moldovenească	37
CARTEA A II-a.	
Monarhia bizantină	
CAPITOLUL I. — Formarea Monarhiei lui Vasile-Vodă	49
CAPITOLUL II. — Intrecerea ctitoriilor domnești	77
CAPITOLUL III. — Perioada de înflorire a imperialismului bizantin	99
CAPITOLUL IV. — Noua întrecere și luptă între cei doi Domni români.	138
CAPITOLUL V. — Curtea monarhilor români	148
CAPITOLUL VI. — Scrisul epocii lui Vasile Lupu	160
CAPITOLUL VII. — Răscoala boierilor contra Monarhiei	171
CAPITOLUL VIII. — Lucrul de tipar al lui Vodă-Matei	186
CAPITOLUL IX. — Căderea lui Vasile-Vodă	194
CAPITOLUL X. — Ultimii ani ai lui Vodă-Matei	204
CARTEA A III-a.	
România față de noile războaie de ofensivă ale Turciei regenerare.	
CAPITOLUL I. — Apariția partidului cantacuzinesc	247
CAPITOLUL II. — România și ofensiva renașterii militare otomane	281
CARTEA A IV-a.	
Monarhia orientală a lui Duca-Vodă.	
CAPITOLUL I-II. — Monarhia lui Duca-Vodă. Lupta pentru autonomie a Bisericii ardelenice	297
CARTEA A V-a.	
România și noua cruciată apuseană.	
CAPITOLUL I. — Legăturile țării românești cu vecinii creștini până la despresurarea Vienei	335
CAPITOLUL II. — Cartea românească pentru toți Români și istoria lor	366

CARTEA A VI-a.

Monarhia culturală a lui Constantin Brâncoveanu.

CAPITOLUL I — Între Germani și Turci	391
CAPITOLUL II — Ardealul românesc și Brâncoveanu. Cultura brâncovenească	423

CARTEA A VII-a.

Crisa Răsăritului European și Domniile Români.

CAPITOLUL I. — Războiul pentru tronul polon și țările românești	46
CAPITOLUL II. — Noua experiență creștină din 1711	467
CAPITOLUL III. — Tragedia dinastiei muntene	480
CAPITOLUL IV. — Sufletul românesc la sfârșitul epocii monarhilor	492
CAPITOLUL V. — Organizarea vechii Monarhii	507

TABLA ILUSTRĂȚILOR

	Pag.
Fig. 1. – Biserica mănăstirii Solca	9
Fig. 2. – Document din 1617 al lui Radu Mihnea	9
Fig. 3. – Biserica Barnovschi, Iași	24
Fig. 4. – Matei Basarab	35
Fig. 5. – Matei Basarab, frescă la Arnota	58
Fig. 6. – Matei Basarab și Doamna Elina, frescă la Arnota	61
Fig. 7. – Matei Basarab și Doamna Elina, după o miniatură contemporană	72
Fig. 8. – Doamna Elina, soția lui Matei Basarab, după o miniatură	75
Fig. 9. – Clopotnița de la Brebu	89
Fig. 10. – Biserica mănăstirii Arnota	93
Fig. 11. – Document al lui Matei Basarab (1653).	136
Fig. 12. – Piatra de mormânt a lui Matei Basarab la mănăstirea Arnota	158
Fig. 13. – Vasile Lupu și familia sa la biserica Hlincea, jud. Iași	160
Fig. 14. – Document al lui Vasile-Vodă (1634).	168
Fig. 15. – Vasile Lupu, după o stampă contemporană	177
Fig. 16. – Ioan, fiul lui Vasile Lupu, după o țesătură	183
Fig. 17. – Biserica Sf. Trei Ierarhi de la Iași	200
Fig. 18. – Biserica Golia din Iași	202
Fig. 19. – Doamna Tudosca, soția lui Vasile Lupu, după o țesătură	204
Fig. 20. – Constantin Basarab	212
Fig. 21. – Mihail Radu sau Mihnea al III-lea, Domnul Țării-Românești, după o stampă contemporană	221
Fig. 22. – Antonie Ruset, Domnul Moldovei	247
Fig. 23. – Document al lui Grigore Ghica (1662).	253
Fig. 24. – Document al lui Grigore Ghica (1672).	288
Fig. 25. – Mănăstirea Cerățuia	298
Fig. 26. – Biserica din Rebegești-Crețulești (Ilfov), sec. al XVII-lea	304
Fig. 27. – Biserica mănăstirii Cornetu, Vâlcea	313
Fig. 28. – Șerban Cantacuzino și Doamna Maria, frescă la biserica din Popești (Vlașca)	321
Fig. 29. – Document de la Șerban Cantacuzino (1679)	337
Fig. 30. – Pagină de tipăritură de la Șerban Cantacuzino	341
Fig. 31. – Constantin Brâncoveanu, gravură	391
Fig. 32. – Document al lui Constantin Brâncoveanu	396

	<u>Pag.</u>
Fig. 33.— Constantin Brâncoveanu, desen	401
Fig. 34.— Document al lui Constantin Brâncoveanu (1689)	408
Fig. 35.— Constantin Brâncoveanu și familia sa, frescă la mănăstirea Hurezi	413
Fig. 36.— Document al lui Constantin Brâncoveanu (1692)	425
Fig. 37.— Constantin Brâncoveanu și cei patru fii ai săi	439
Fig. 38.— Document al lui Constantin Brâncoveanu (1692)	445
Fig. 39.— Mănăstirea Brâncoveni	449
Fig. 40.— Parte din mănăstirea Hurezi	452
Fig. 41.— Foișorul egumenului Dionisie la mănăstirea Hurezi	457
Fig. 42.— Biserica Sfântul Ioan-cel-Mare, ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu, azi dărâmată	459
Fig. 43.— Pagină de Evanghelie tipărită la Snagov (1697)	465
Fig. 44.— Tipăritură a lui Brâncoveanu, cu un autograf și semnătura Domnului	468
Fig. 45.— Cruce brâncovenească	473
Fig. 46.— Biserica Fundenii Doamnei	476
Fig. 47.— Atanasie Anghel, episcop unit al Ardealului	482
Fig. 48.— Document al lui Ștefan Cantacuzino	489
Fig. 49.— Alt document al lui Ștefan Cantacuzino	492
Fig. 50.— Dimitrie Cantemir	496
Fig. 51.— Dimitrie Cantemir în Rusia	502
Fig. 52.— Dimitrie Cantemir (1723)	509

N. Iorga

ISTORIA ROMÂNILOR

Vol. VI

MONARHII.

Tipografia
„Datina Românească“
Vălenii-de-Munte

Prețul: lei.